

Acta Linguistica Lithuanica

Acta
Linguistica
Lithuanica

LXIX

Vilnius 2013

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ / EDITOR-IN-CHIEF

Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

REDAKcinė KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Pietro Umberto Dini (Università di Pisa)

Jolanta Gelumbeckaitė (Universität Frankfurt am Main)

Tomáš Hoskovec (Masarykova univerzita)

Brian D. Joseph (The State University of Ohio)

Laima Kalėdienė (Lietuvių kalbos institutas)

Николай Казанский (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург)

Götz Keydana (Universität Göttingen)

Asta Leskauskaitė (Lietuvių kalbos institutas)

Daniel Petit (École Normale Supérieure, Paris)

Pēteris Vanags (Latvijas universitāte, Stockholms universitet)

REDAKCIJOS SEKRETORĖ / ASSISTANT TO THE EDITOR

Dalia Kačainaitė-Vrubliauskienė (Lietuvių kalbos institutas)

SUDARĖ / COMPILED BY

Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

ŽURNALO RENGIMĄ IR LEIDYBĄ FINANSAVO
Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-7-48).

TURINYS / CONTENTS

STRAIPSNIAI / ARTICLES

- Ilja Lemeškin*
Bazelio ketureilis / dvieilis – dovanų prašymo pavyzdys. 11
Quatrain / Couplet of Basel: Example of a Plea for Gifts
- Virginija Vasiliauskienė*
Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* spaudmenys ir rašyba 30
Typefaces and Orthography in Konstantinas Sirvydas' Book
of Sermons *Gospel Points*
- Rolandas Kregždys*
Rytų baltų fitonimo *avietė (rubus)* morfologinė raida
ir etimologinių sąsajų problematika 63
East Baltic Names of the Raspberry (*Rubus*): Morphological Analysis,
Retrieval of the Etymological Links of the Phytonym
- Janina Švambarytė-Valužienė*
Frazeologijos pateikimas Mato Slančiausko žodyne 81
The Phraseology Presenting in the Dictionary of Matas Slančiauskas
- Willy van Langendonck*
A Semantic-Pragmatic Theory of Proper Names 99
Semantinė pragmatinė tikrinių žodžių teorija
- Daiva Šveikauskienė*
Sintaksinė žodžių trauka 130
Syntactic Pull of Words
- Rima Bakšienė*
Marijampolės šnektos dvibalsių priegaidės: kokybiniai požymiai. 154
Syllable Accents of Diphthongs in the Marijampolė Sub-dialect: Qualitative Features
- Agnė Pukevičiūtė, Asta Kazlauskienė*
Klasterinė tipologinių kalbos ritmo grupių analizė 168
Cluster Analysis of Typological Groups of Language Rhythm

Aurelija Tamulionienė

- Neapibrėžtą ypatybės kiekį žymintys būdvardžiai:
priešdėlių *po-* ir *pa-* vedinių kirčiavimas 185
Adjectives Denoting an Indefinite Amount of Peculiarity: Accentuation of Derivatives

Hans-Harry Dröbiger

- Zur Handhabung deutscher Realienbezeichnungen in den ins
Litauische übersetzten *Kinder- und Hausmärchen* der Brüder Grimm . . . 201
Vokiškų realijų pavadinimų atitikmenys Brolių Grimų *Vaikų ir namų pasakų*
vertimuose į lietuvių kalbą

Daiva Aliūkaitė

- Kalbos variantiškumas paauglių akimis: lyties kintamasis 219
Variability of Language in the Eyes of Teenagers: The Variable of Gender

Ilja Lemeškin

- Prahos vokiečių–lietuvių rankraštinio žodyno autorystės klausimu 269
On the issue of authorship of the Prague manuscript German–Lithuanian dictionary

ĮŽVALGOS / INSIGHTS

Volker Kohlheim

- Das Nomem, das Allonom und die Nomematik. Zugleich
Besprechung von Silvio Brendlers Buch *Nomematik* 283
Nomema, alonomas ir nomematika. Pastabos apie Silvio Brendlerio knygą *Nomematik*

RECENZIJOS / REVIEWS

Aldona Paulauskienė, Sarma Kļaviņa

- Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1980–2010 m.* . . . 299

Aldona Paulauskienė

- Rita Miliūnaitė. *Ką manote apie nepriesagines moterų pavardes?* 324

SVEIKINIMAI / GREETINGS

Saulius Vasiliauskas

- Tarp kalbos ir politikos, tarp kalbininko ir visuomenės 335
Daktaro Prano Kniūkštos aštuoniasdešimtmečiui

- Nurodymai autoriams 338

- Guidelines for contributors 339

Mieli žurnalo skaitytojai,

nė nepastebėjome, kaip prabėgo 2013 metai – žurnalui derlingi, nes buvo rašančiųjų, buvo mokslininkų, kurie savo atradimais ir išvalgomis norėjo pasidalyti su mokslo bendruomene.

Labai džiaugiamės, kad žurnalo straipsniai skatina diskutuoti, ir šiame numeryje pristatome garsaus onomastikos teoretiko, iškilaus belgų lingvisto Willy'io van Langendoncko straipsnį, kuriame jis polemizuoja su kitu ne mažiau garsiu onomastikos teoretiku, anglų lingvistu Richardu Coatesu, LXVI žurnalo tome paskelbusiu daug diskusijų sukėlusį straipsnį „Eight Issues in the Pragmatic Theory of Properhood“. Kas atsakys į klausimą, ar tikriniai vardai turi reikšmę ir ar tikrinių žodžių esmė yra įvardijimas, o ne denotacija? Abu žurnalo tomai tikrai bus aptariamieji tarptautinės onomastų bendruomenės, juo labiau kad artėja XXV tarptautinis onomastikos kongresas, vyksiantis Škotijoje, Glazgo mieste 2014 m. rugpjūčio 25–29 d. Reikėtų paminėti ir probleminį garsaus vokiečių onomasto Volkerio Kohlheimio straipsnį „Das Nomem, das Allonom und Nomematik. Zugleich Besprechung von Silvio Brendlers Buch *Nomematik*“ („Nomema, alonomas ir nomematika. Pastabos apie Silvio Brendlerio knygą *Nomematika*“). Norėtume priminti, kad audringai įsiveržusio į negausų onomastikos teoretikų būrį vokiečio Silvio Brendlerio knyga *Nomematik* yra kognityvinės lingvistikos atspindys tikrinių vardų teorijos aspektu ir dėl savo sudėtingumo kol kas sulaukusi nedaug recenzijų. Todėl labai džiaugiamės, kad būtent mūsų žurnale radosi dar vienas įdomus tikrinių vardų tyrimo įvertinimas ir apskritai požiūris į nomemą, alonomą ir nomematiką išdėstymas, nes būtent Volkeris Kohlheimas bene pirmasis atkreipė dėmesį į šią problematiką.

Taip pat džiaugiamės ir doktorantų darbais, apskritai džiaugiamės savo autoriais. Norėtusi pasakyti, kad šiame tome publikuojami net du Prahos lingvisto Iljos Lemeškino straipsniai, abu reikšmingi baltistikai. Autoriui parodžius savo straipsnį „Bazelio ketureilis / dvieilis – dovanų prašymo pavyzdys“, tiek vyriausiajai

redaktorei, tiek šį straipsnį skaičiusiems redaktorių kolegijos nariams nekilo jokių abejonių, kad jį reikia publikuoti nedelsiant, nes naujo Bazelio epigrafo perskai-
tymo reikėjo laukti bene tris dešimtmečius. Šis straipsnis tikrai sukels didelį bal-
tistų susidomėjimą.

Nuoširdžiai linkėdama autoriams (esamiems ir būsimiems) kūrybinės sėkmės,
naujų atradimų ir dalijimosi jais su skaitytojais džiaugsmo bei laukdama Jūsų nau-
jų straipsnių.

Vyriausioji redaktorė
Grasilda Blažienė

Straipsnīai
Articles

ILJA LEMEŠKIN
Prahos Karolio universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: senoji baltų literatūra ir raštija, lyginamoji folkloristika, leksikografija, baltistikos istorija.

BAZELIO KETUREILIS / DVIEILIS – DOVANŲ PRAŠYMO PAVYZDYS¹

Quatrain / Couplet of Basel:
Example of a Plea for Gifts

ANOTACIJA

Straipsnį galima laikyti Diego Ardoino 2012 m. tyrimo tąša, nes ryšys tarp kolofono ir prūsiško teksto čia praplečiamas. Įrašas prūsų kalba suprantamas kaip dainuojamojo, arba rečitatyvinio, folkloro kūrinėlis (ketureilis), artimai giminingas Kalėdų giesmėms (ir kitiems kalendariniams namų lankymo ritualo kūriniams). Su kalėdojimo, dovanų prašymo kontekstu gali būti siejamos ir nusilenkusio žmogaus figūrėlė (su ištiesta ranka), ir vokiška pastaba, kurios kartu su prūsų įrašu sudaro savotišką kolofono tąšą. Tai paremia anksčiau išsakytą prielaidą, kad Nicola Oresme's veikalo perrašytojas buvo prūsas. Siūloma kiek kitokia prūsiško teksto lingvistinė interpretacija.

---

¹ Nuo 2013–2014 mokslo metų Karolio universitete buvo pradėtas naujas baltistikos magistrantūros programos kursas *Senosios prūsų kalbos pagrindai ir tekstų skaitymas*. Anksčiau šio straipsnio autorius tyrė XIV a. Prahos baltų diasporą, kuri galėjo nulemti Bazelio tekstelio atsiradimą, dėl to per pirmąjį semestrą buvo žymiai ilgiau apsisota būtent prie šio paminklo analizės. Klausytojų grupę sudarė Lera Ivanova ir Jan Bičovský. Dirbant kartu su jais atsirado bendra šio straipsnio koncepcija, kuri savo dabartinę formą įgijo prof. Grasildos Blažienės raginimu. Ypatingai svarbios buvo recenzento prof. Pietro Umberto Dini ir dr. Rolando Kregždžio pastabos bei nuorodos. Folkloristikos aspektai buvo papildomai aptarti su prof. Bronislava Kerbelyte ir prof. Jurijumi Novikovu. Tačiau čia skelbiamo darbo negalima laikyti užbaigta studija. Tautosakinės medžiagos pateikta minimaliai, tik tiek, kad būtų atskleisti bendri lyginamų kūrinių struktūros bruožai. Pagal istorinės geografinės folkloristikos nuostatas labiausiai remtasi baltų (lietuvių) ir slavų (rytų slavų; dėl galimos žanrinės difuzijos taip pat čekų) medžiaga. Gretinamų tekstų sancaupą būtų naudinga praplėsti, nes esama didelės tikimybės rasti kitų tekstologinių, tipologinių bei genezės tapatumų. Nepakankamai išsamiai nušviesti lieka ir kai kurie čia iškeliami gramatikos dalykai.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Bazelio prūsų dveilis / ketureilis, Kalėdų giesmės, dovanų prašymas.
KEYWORDS: Prussian couplet / quatrain of Basel, Christmas carols, plea for gifts.

ANNOTATION

The article can be considered a continuity of research initiated by Diego Ardoino in 2012 as it expands the relationship between a colophon and a Prussian text in yet a different respect. The inscription in the Prussian language is understood as a piece of singing or recitative folklore (quatrain), which is very akin to Christmas carols (and other calendar pieces of the house-to-house visiting ritual). Both a figure of a bowing man (with a stretched hand) and a German note, which, together with the Prussian inscription, make a peculiar continuity of the colophon, can be associated with the context of Christmas carolling and pleading for gifts. It supports the previous assumption that the rewriter who transcribed the work by Nicola Oresme was Prussian. The author proposes a slightly different linguistic interpretation of the Prussian text.

Не пора ли да вам, хозяин, дарить-жаловать?
Не рублем-ти вам, хозяин, не полтиною,
Хоть одною золотою, сударь, гривною,
Хоть по рюмочке винца да по стаканчику пивца.

(Обрядовая поэзия 1989: 84)

Prūsų kūrinių iššifravimas, perskaitymas glaudžiai susijęs su įrašo paskirties, teksto atsiradimo aplinkybių interpretavimu. Nuo požiūrio į įrašą padariusį asmenį priklauso ir lingvistinis teksto suvokimas. Ilgiausiai svarstoma studento autorystė: „[...] BPT yra humoristinio-ironizuojančio pobūdžio išsireiškimas, kuris pasakytas (išgėrimo metu) turbūt vieno studiozo kitam studiozui (draugui) [...]“ (Mažiulis 1975: 130). Ši prielaida leido hegzometro netobulumą ir raidės *-e* pridėjimą pateisinti „besimokančio jaunimo kalbos žargoniškumu bei kalambūriškumu“ (Mažiulis 1975: 125). „Studiozo“ įvaizdis, kuris pasirodė besąs labai naudingas tekstui interpretuoti, įteisino savotišką „klaidų gaudymą“. Atsižvelgiant į menkutę tekstelio apimtį grafinių pataisų skaičius atrodo neproporcingai didelis. Išvelgiamų klaidų grandinė reikalauja verifikacijos (Bammesberger 1998; Dini 2000b, 397–400), o ypač kai atitraukus nuo karčiamos erdvės įvaizdžio apsvarstomas kitoks dvieilio turinys (Schmid 1982) bei kiti pretendentai į Bazelio kūrinių autorystę: vienuolis (Purkartas 1983), knygos kultūrą gerai išmanantis studentas (Ardoino 2012b), pagaliau profesionalus perrašinėtojas (Schaecken 2006; Lemeškin 2013).

Alternatyvų Bazelio teksto perskaitymą, tokio perskaitymo pagrindimą, ko gero, pravartu pradėti nuo autorinio prado nustatymo arba bent šios metodologinės problemos iškėlimo. Mat iki šiol nėra aišku, ar prūsas pats sugalvojo visą sakinį, ar pasinaudojo kokia gatava formuluote. O jeigu kuo nors rėmėsi – ar pažodžiui atkartoję tą senesnę pavyzdį? Sunku būtų patikėti, kad prūsas kažkur perskaitytą sakinį būtų tiksliai atkartojęs, t. y. perrašęs jį, ir su daugybe originalo klaidų. Sakytinis, t. y. tautosakinis, tekstas, atvirksčiai, būna nugludintas, taigi jame neturėtų

būti neaiškių kalbos dalykų. Galbūt kaip tik dėl to perrašytojo asmenyje dažniausiai linkstama išvelgti ir autorių, nors rimtų argumentų tokią galimybę paremti trūksta.

Kaip ten bebūtų, Bazelio dvieilyje tyrėjų randama hegzometro požymių. Pirmasis šią mintį, nors ir labai atsargiai, suformulavo Vytautas Mažiulis: „Atrodo, kad šios dvi eilutės parašytos hegzametru, nors jo daktiliai bei spondėjai ir gana dirbtiniai“ (Mažiulis 1975: 125). Įdomų ryšį su kolofono hegzametru *Omnibus omnia non mea sompnia dicere possum* atskleidė Diego Ardoino (Ardoino 2012a: 350–354). Natūralu, kad pagal hegzometro sandarą ir prūsiško teksto pateikimą lape sakinyss buvo interpretuotas (sinchroniškai) kaip distichas:

Kayle rekyfe · thoneaw labonache thewelyfe ·
Eg · koyte · poyte · nykoyte · pēnega doyte ·

Tačiau atsižvelgus į ritminį sąskambį², vidinį rimą (*Kayle – labonache; rekyfe – thewelyfe; poyte – doyte; eg koyte – nykoyte*), kalbos dalių, jų formų ir semantinį paralelizmą (apie tai toliau), posmą būtų įmanoma suskaidyti į keturias eilutes. Tik tam reikia pašalinti *thoneaw*, kuris pailgina eilutę ir pasirodo besąs fakultatyvus:

Kayle rekyfe ·	? ? U – U
labonache thewelyfe ·	? ? ? ? U U – U
Eg · koyte · poyte ·	U – U – U
nykoyte · pēnega doyte ·	U – U – U U – U

Taigi *thoneaw* būtų galima laikyti intarpu, kuris, suteikdamas naują metrinę formą (dėl kolofono hegzometro poveikio), paneigia pirminę eilėraštuko esmę „tu jau ne“ arba atlieka dar kitą funkciją (apie ją toliau). Kitaip sakant, Bazelio tekstelyje gal būtų prasminga atskirti du sluoksnius: pirminį, sakininį, ir autorinį. Naujadariškumas, autorinis perdirbinys gali būti išvelgiamas *thoneaw* įtraukime ir elemento *-e* pridėjime, dėl kurių ir atsiranda pirmos strofos, primenančios hegzometrą, penkių pėdų virvelė.

Aptariamą eilėraštką, atrodo, būtų įmanoma gerai įprasminti išmaldos prašymo ir dovanų davimo kontekste. Tai nereiškia, kad įrašą palikęs asmuo kada nors ištiesęs ranką elgetavo ant Karolio tilto ar kur kitur. Ryškiausių dovanų prašymo motyvų aptinkama kalėdinėse giesmėse. Su jomis Bazelio ketureilis gretintinas visų pirma, ir ne tik dėl turinio ar stilistikos tapatumo. Taip leidžia ir net verčia daryti pats kolofonas, prie kurio šliejasi ir lotyniškas hegzametras, ir žmogaus figūrėlė su ištiesta ranka, ir prūsų tekstelis, mat jame Nicola Oresme’s veikalo *Questiones Super Quattuor Libros Methororum* perrašymo užbaigimas siejamas kaip tik su Kalėdų laikotarpiu – *in vigilia epiphanie*:

² Be asonanso <oy> eilutėse, atrodo, galima išvelgti aliteracijos požymių: Kayle rekyfe · / labona[t]he thewelyfe · / Eg · koyte · poyte · / nykoyte · pēnega doyte.

1 PAV. Fragmentas f. 63r – Universitätsbibliothek Basel, sign. FV.2.
 Nufotografavo ir šioje publikacijoje naudoti maloniai leido Diego Ardoino

Anno domini millesimo c°c° sexagesimo nono finite sunt que
 stiones meteororum ~~per manus illius qui scripsit eas et~~
 c in vigilia epiphanie per manus illius qui scripsit eas
 Omnibus omnia non mea sompnia dicere possum amen

Paskutine eilute kolofonas nulėmė tolesnio teksto epinį formatą. Bet tarp kolofono ir toliau einančio prūsiško įrašo, ko gero, pastebimas dar vienas glaudus ryšys. „Elgetaujancio“ žmogaus figurėlė ir prūsų užrašas atitinka kolofone apibrėžtą šaltinio perrašymo laiką – Trijų Karalių išvakares. Metų laikas ir tik tuo metu suskambančios dainelės tikriausiai paskatino atsirasti atitinkamo turinio įrašą.

Atskirus žodžius būtų galima aiškinti taip:

1. Junginys *Kayle rekyfe* interpretuojamas kaip sveikinimo kreipinys, kuriuo prakalbama į tą patį adresatą, kuri žymi pron. *tho* (intarpo *thoneaw*) ir antros eilutės žodžiai *labonache thewelyfe*. Tokiam aiškinimui galima pritarti, tačiau galima siūlyti ir kitą sprendimą, kuris pateisintų galūnę *-e* žodyje *Kayle* ir leksemos pr. *rikīs 'Viešpats' panaudojimą.

Žodžių junginys šioje pozicijoje gali funkcionuoti ne kaip kreipinys, o kaip sveikinimasis, taigi reikšti ne „sveikas, pone“, o universalų „laba diena, sveiki“. Pasveikinimų, kurių pagrindą sudaro liepiamosios nuosakos veiksmažodis ir leksema „Dieve; Dievas“, yra nemažai, pvz.: pr. *Deiwa engraudīs*, lie. *Skalsink Dieve, Padėk Dieve*, la. *Dievs svētī, Palīdzi Dievs*, vo. *Griiβ Gott*, če. *Pozdrav pánbůh, Zdař Bůh* (plg. ru. *спасибо* iš *съпаци богъ) ir pan. Tai reikštų, kad šalia šauk. *rekyfe* 'Dieve' galėjo būti vartojamas imperatyvas. Veiksmažodžio su šaknimi *kail-* prūsų kalbos paminkluose nėra paliudyta. Artimiausią paralelę randame slavų kalbose: s. s. *цѣлѣти* 'gydytis, pasveikti', liep. n. *цѣлѣти, цѣлѣтице*; ru. *исцѣлять, целить*, uk. *цѣлити*, br. *цѣлѣць*, serb. *цѣлѣтѣти*, slo. *celiti*, ček. *celeti*, le. *celić* ir t. t. Remiantis išlikusia prūsų leksikografinė medžiaga ir adj. pr. *kails* 'sveikas' etimologija (PEŽ II 71–73), būtų galima atstatyti infinityvą denominatyvą *kail-ētvei 'būti sveikam, stipriam; daryti sveiką, stiprų' (plg. adj. blt. **kaita-* 'karštas, šiltas' → verb. pr. *kaitētvei* 'būti kurstomam, jaudinamam' (žr. PEŽ I 268)). Kadangi su dievu tradiciškai tujinamasi, prašytusi vns. 2 a. imperat. pr. *kail-ei-s [tu] būk sveikas, stiprus; padaryk sveiką, stiprų'. Turint omenyje galimą antrinę galūnės *-s* prigimtį (Endzelīns 1982: 129), galima manyti buvus trumpą formą *kail-ei, kuri atitiktų viln. *rāšai*, sen. raštų *pamišákai* AK, *ifschlausai* Mž, *atadārai* DP. Galūnės sutrumpinimą galima aiškinti ir paprasta etiketinio interjektyvo kontrakcija (plg.: *labdien, labryt, padėkdie*, če. *Bóh tebe pozdraw* > *pozdrav tě bůh* > *těbůh*; *dobro jutro* > *dobrojtro, dobroytro* > *dobrýtro, dobrejtro*). Taigi pr. *kailei rikīs < **kailei[s] rikīs* 'laba diena' iš pradžių reikštų „padaryk ištisą, sveiką, Dieve“.

Dėl duomenų stokos neįmanoma pateikti neginčytinų gramatinių įrodymų tokiai lyčiai pagrįsti. Siūlomas aiškinimo būdas naudingas, nes motyvuoja leksemos *rikīs 'Viešpats' panaudojimą (kuri atrodo kiek neįprasta kalbant apie konkretų žmogišką adresatą) ir raidę *-e* žodžio *Kayle* pabaigoje. Be nurodytų paralelių kitose kalbose (visas semantinis atitikmuo būtų če. *Pozdrav pánbůh*), etiketinį interjektyvą šioje pozicijoje remtų ir folkloro poetika³, kadangi tokia pasisveikinimo pradžia puikiai atitinka kalė-

³ Dar plg. slovakų Kalėdų dainą, kuri prasideda *Kyrie eleison* (gr. *Κύριε ἐλέησον* 'Viešpatie, pasigailėk') sutrumpinta forma:

Kyrije, dobre je,
ktory po vas prišieu
a na ten svet zišieu Ježišek.

Kyrije, nie je zl'e,
ten nam bud'e dobre
kozy, ovce past'i po hore.

Kyrije, učičme,
pod'me k němu dñeska,
a to chytro zrezka, navšt'ivme.

(Slovenské koledy... 1992: 117)

dinių dainelių inicialines formuluotes. Atėjimo į kitus namus situacija, savaime suprantama, reikalavo, siekiant gauti gėrybių, jų davėjus mandagiai palabinti:

Labas vakaras, kalėda,
Mūs ponas randorius, kalėda,
Mūs ponas randorius, kalėda,
Šitų namų gaspadorius, [kalėda].

Ar namieje, kalėda,
Mūs ponas randorius, kalėda?

(nr. 390, Kl 359 – Dainynas XX 632)

Добрый вечер вам,
Ище добрым людям!
Мы не сами идем,
Мы козу ведем!

(Календарно–обрядовая... 1981, Nr. 5).

Здороў буў, пан хазяін,
Шось у вашем дворе
Шуміць і гудзе,
Светы вечэр!

(Голас... 1995: 336–337)

2. Rekonstruojamas etiketinis interj. *kaileis rīkīs pradėdavo kalėdininko monologą. Juo sveikinami visi naujoje vietoje sutikti, o paskui turėjo pasiberti prašymų, nukreiptų į atskirus kalėdą duodančius asmenis (kuo daugiau – tuo didesnis laimikis). O tie tiksliniai prašymai, žinoma, būdavo paremti atitinkamais kreipiniais: į šeiminingą, jo žmoną, vaikus (pagal konkrečią situaciją). Adresatų pasiskirstymą gerai atskleidžia, pavyzdžiui, šios lietuvių dainos:

In kų aisiu Kalėdos giedoce?
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

In Pūcius aisiu Kalėdos giedoce,
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

Duos Pūcienė lašinių palcj,
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

O Pūciūtė dešrų karcj,
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

Pūcys duosia šnapso bonkj,
Želk, žola, po žirgeliu, kalėda.

(nr. 375 A₁, Kl 356 – Dainynas XX 614–615)

Dai mum tatucis –

Rugių bačkeļi,

Ei kaleda

Kaledzyca.

...

Dai mum mamute,

Dai, paduškeļi,

Ei kaleda

Kaledzyca.

...

Dai mum bralalis –

Kviečīu bačkeļi,

Ei kaleda

Kaledzyca.

...

Dai mum sesute –

Pūku perynas,

Ei kaleda

Kaledzyca.

...

(nr. 377 A, Kl 357, 345 – Dainynas XX 614–615)

Taigi sekančioje po interj. *Kayle rekyfe* (1) pozicijoje, t. y. *labonache thewelyfe* (2) vietoje, lauktume vokatyvo arba juo einančiu nominatyvo (semantinis modelis: 1. „Skalsink Dieve!“; 2. „[...] šeimininke“). Nors subst. *thewelyfe* baigmuo sutampa su vokatyvu einančiu pirmos eilutės *rekyfe*, jis pagal tradicinį teksto iššifravimą dažniausiai traktuojamas kaip nom. sg. („tu nebesi mūsų tėvas“ arba „tu nebe geras dėdelis“). Kaip ir pirmuoju atveju, pridėtinė *-e* gali būti paaiškinta metro sumetimais. Tačiau, atrodo, neturime formalių bei semantinių priežasčių, kurios neleistų *thewelyfe* (analogiško *rekyfe*, kurio vokatyvo funkcija yra lyg ir visų pripažįstama) interpretuoti kaip vokatyvo realizaciją. Žodį galima suprasti kaip leksinį gonoratyvą, kuriuo kreipiamasi į senesnio amžiaus asmenį, ne giminaitį. Kreipinio specifika taip pat gerai pagrindžia leksemos **tevelis* vartojimą, nes kitaip (dirbdami su nom. – „tu nesi *kas*“), esame priversti suponuoti semantinę kaitą: „tėvas“ > „tėvo brolis“ > „dėdelis“.

Toks vokatyvu išreikštas kreipinys tarsi į tėvą būdingas namų lankymo papročiams bei juos lydintiems folkloro kūriniams. Šaknys, be abejo, veda į tradicinio kaimo santvarką ir gyvenimo realijas, kurių pėdsakų randama iki šiol (pavyzdžiui, bendraujant su senyvo amžiaus informantais ekspedicijų metu). Kaip lietuvių kalėdinį pavyzdį būtų galima nurodyti anksčiau pateiktą dainą: „Dai mum tatucis / Rugių bačkeļi ...“ (nr. 377 A, Kl 357, 345 – Dainynas XX 614–615). Daugiau atvejų dėl negausiai išlikusio lietuvių kalėdinio žanro nebuvo aptikta, tačiau galima surašyti nemažai slaviškų ir kitokių atitikmenų. Juose gėrybių prašoma iš kalėdojant pakeliui sutiktų ponų tėvų ir ponių motinų. Pavyzdžiui:

Náš pantáto rozmilý,
Poslyšte nás tu chvíli,
Co vám budeme zpívát,
Radostně vypravovat.

(Zibrť 1910: 10)

Panímámo ze sousedů,
Přišla jsem si pro koledu;
Nemáte-li dva dukáty,
Dejte aspoň ořech zlatý,
Vypůjčete se od panátý;
Donesu ho Jezulátku,
Chudobnému paholátku.

(Zíbrt 1910: 11)

„Ponia motina kaimyne,
aš atėjau kalėdos;
jeigu neturite dviejų dukatų,
duokite bent aukso riešutą,
paskolinkite iš pono tėvo;
nunešiu jį Jėzuliui
vargu vaikeliiui.“

Хозяюшка, наш батюшка,
Подари гостей колядовщиков:
Парой яецек,
Пирожка конецек,
Пирог с локаць,
Чтоб было лопаць;
А не хошь дариць,
Пойдзим собак дразниць,
Грязь месиць,
Людзей смешиць.

(Новиков 2002: 196)

Žodžio *labonache* atveju įtikina Wolfgango P. Schmido pasiūlyta grafinė pataisa: <-s-> vietoje <-ch->. Kalėdinių dovanų prašymo kontekste taip pat tiktų jo pasiūlytas perskaitymas *labo(n)na^xse* t. y. „geras mūsų“ (Schmid 1982: 288). Žodžių junginys *na[s]e thewelyfe* ‘mūsų tėveli’ gerai atitiktų, pavyzdžiui, anksčiau nurodytą kreipinį *хозяюшка, наш батюшка*, kuris nuolat fiksuojamas baltarusių ir lietuvių paribio sentikių lalavimo dainose. Tačiau Schmido interpretacijos pagrįstumu abejoja Kortlandt’as (Kortlandt 1998: 127), nes vietoje **na^xse* lauktume *nuson*.

Formaliuoju atžvilgiu būtų priimtinas Bammesbergero siūlomas *labona[kt]e* ‘labanakt’ (Bammesberger 1998: 125). Kortlandt’o kritinę pastabą, kad šio žodžių junginio negalima suderinti su teksto semantika, iš dalies sumenkina kalėdmečio kontekstas. Geras pavyzdys yra anksčiau cituotos lietuvių dainos pradžia *Labas vakaras, kalėda...*, tačiau tokiu atveju būtume ribojami prielaidos, kad kalėdojimas prasidėdavo vakare ir galėdavo užtrukti iki pat nakties ir / arba kad metro, aliteracijos sumetimais naujai kuriamam dveiliui buvo paranki būtent ši leksema (plg. pr. *deinan, bitas*).

Pagal poetinę kalėdinių dainų paradigmą čia, prieš kreipinį *thewelyfe*, taip pat gerai tiktų vardžodinis *epiteton constans*, žymintis lankomo ūkio savininką, namų, kiemo šeimininką (pavyzdžiui, „geradėjau / labnas / labintojau tėveli“), arba imperatyvas („gėrybes nešk, tėveli“). Ar negalėtų komponente *-nase* būti išvelgtas verb.

pr. *nes- ‘nešti, gabenti’ pėdsakas (pr. *nassute* ‘krovininis laivas’; pagal Mažiulį iš pr. *nesutīs – PEŽ III 170)? Sudurtinio žodžio sudėtyje tuomet turėtume iš veiksmazodžio padarytą *iō* kam. *nomen agentis* pr. *nesīs, *‘nešėjas’. Pirmuoju sandu tokiu atveju eitų arba adj. *laba-* ‘geras’ (plg. pr. *labbasegīsnan*, *labbapodingausnan*, *labbaiquotīsnan*), arba subst. acc. sg. *labban* ‘turtą’. Su suff. *iō* iš veiksmazodžių buvo formuojami *nomina actionis* / *nomina acti* (žr. Mažiulis 2004: 26), pavyzdžiui, pr. *boadis* ‘dūris, bedimas’ (žr. PŽE I 150), tačiau turint omenyje folklorinę teksto specifiką gal būtų įmanoma svarstyti slavų kalbų poveikį (plg. lietuvių kalbos slaviškus vertalus su antruoju sandu *-nešys*: *žinianešys*, *junganešys*, *vainiknešys* ir kt.).

Mažiulis *labonache* kildino iš adj. pr. *lab-nas ‘geras’ kuris ilgainiui virto *lab-anas > *lab-ants. Žodžio šaknis tradiciškai gretinama su *lab-* ‘geras’: pr. *labs*, lie. *labas*, la. *labs*. Tačiau atsižvelgus į kalėdojimo kontekstą galbūt vertėtų apsvarstyti dar vieną galimybę. Ar čia negalėtų slypėti žodis, kurio reikšmė būtų „šeimininke, ūkio, namų galva“: plg. lie. *labōnas* ‘galva, viršugalvis, momuo’, lie. *labonis* ‘galva; protas’, lie. *labōnė* ‘kakta; galva’, s. s. adj. ЛБББНБ Κρανίου; Лобное место’, toch. *lap* ‘kaukolė, galva’, bažn. sl. ЛБББ ‘kaukolė’, ru. лобан ‘žmogus, gyvulus su didele iškilia kakta’, s.-kr. лубина ‘kaukolė’, slo. *lubánja*, če. *leb* ‘t. p.’, le. *leb* ‘galva’ ir kt. Žr.: pr. *arglobis* ‘viršugalvį’ (PŽE I 90–91), pr. *lubbo* ‘lenta, luba’ (PŽE III 84–85). Semantinis pagrindas akivaizdus: „galva“ → „šeimos galva; ūkio, namų vyresnysis, šeimininkas, главарь“: Tuomet prie **labon-* jau galėjo būti prijungtas suff. *-*āt-* (plg. *deiwuts* ‘palaimingas, išganytas’ < adj. **deivūta-* < **deivāta-* ‘dieviškas, dievotas, palaimingas, išganytas’, PŽE I 193; pr. *nagotis* ‘geležinis puodas’ iš *nagātīs ‘geležinis puodas su kojomis’ < adj. pr. **nagāta-* ‘su kojomis’ < *nagā ‘kojos pėda, koja’ + suff. *-(*ā*)*ta-*; žr. PŽE III 159); darybiškai plg. lie. *galvōdčiūs*, *galvōtis*. Iš jau cituotų kalėdinių dainų žodį *labona[t]he* atitiktų: *ponas gandoriūs*; *хозяин*; *пан хозяін*, o žodžių junginį *labona[t]he thewelyfe* – *хозяюшка*, *наи батюшка*; *pantáto...*

Pastarieji du aiškinimai, kai *epiteton constans* funkciją (prieš voc. *thewelyfe*) atlieka substantyvus, galėtų padėti vok. (?) galūnės *-e* interpretacijai⁴.

Pagaliau aptariamajame išmaldos prašymo kontekste į žaidimą gali būti gražinta Christiano Stango korespondencijoje su Williamu R. Schmalstiegu išreikšta (McCluskey, Schmalstieg, Zeps 1975: 162; Dini 2000a: 201) nuomonė, pagal kurią *thoneaw* žymi konkretų asmenį (*An*)*tonijaus* vardu: „Laba diena, Antonijau, geras mūsų tėveli“. Tokią galimybę svarsto Bammesbergeris (Bammesberger 1998, 125–126), Dinis (Dini

⁴ Galbūt būtų galima pasirinkti dar kitą kelią ir lytyje *labonache* diachroniškai matyti acc. sg. *labban* ‘gėrybę’ ir (pagal analogiją su pirmos eilutės *kail-ei-s) 2 sg. imperat. pr. *nes-ei-s ‘nešk’. Istorikai gal būtų įmanoma rekonstruoti pirmąjį folklorinio teksto pavidalą, kuris galėjo būti vartojamas, kol verb. pr. **nes-* nebuvo išstumtas pr. *pėdī-tvei ‘nešioti’: *kail-e[i-s] rikis* / *labban nes-e[i-s] tevelis* „padaryk sveiką, Dieve, /gėrybę nešk, tėveli“. Kadangi ši rekonstrukcija padaryta iš kitos rekonstrukcijos, savo pasvarstymą dedame į išnašą.

2000b, 398), bet atmeta kaip teorinį bei neįtikinamą Kortlandtas (Kortlandt 1998, 128). Kalėdojimas jai suteikia papildomo pagrindimo. Tikrai, Kalėdų dainose asmenvardžiai yra įprastas reiškiny, jų būna didelė įvairovė (KL 357, 345 A – *Arlauskas, Arlauskienė, Barisa, Bielinis, Čelna, Ignotas, Janulevičienė, Kasparavičius, Kašėta, Saikauskas, Kabaras, Valatka, Valatkienė, Velička, Adelė, Gabriukas, Juozas, Petrutis*; KL 357, 345 B – *Baltramiejus, Grinkevičienė, Tamošius, Žukauskas, Žukauskienė*):

Važiuoja ponas	Duos mum Maceika
Kalėdodamas	Bačkų avižų,
Kalėdo.	Kalėdo.
Ir davažiavo	O Mocėjienė –
In Maceikas dvarų,	Pyragų, linų,
Kalėdo.	Kalėdo.

(nr. 380 B, KL 357, 345 – Dainynas XX 621)

Asmenvardžio panaudojimas neprieštarauja kalėdinių dainų poetikai. Atvirksčiai asmenvardis gali gerai pagrįsti problemiško *thoneaw* fakultatyvumą. Šioje sakinio teksto vietoje galėjo stovėti jo pakaitalas, tai yra bet kokio kito kalbinamojo kaimyno, pažįstamo vardas. Tačiau vieta dažnai likdavo ir neužpildyta, kai buvo kreipiamasi į visą šeimyną, grupę žmonių ar nepažįstamą asmenį. Taigi tokiu atveju derėtų atsisakyti įprasto *thoneaw* skaidymo į *tho* ‘tu’ ir *neaw* ‘nėra’. Be to, jeigu po interj. *kailerikis toleruosime tikrinį vardą, autorinis prūsų dvieilis staiga pasidarys daug hegzametriškesnis, nes atsiras trūkstamas skiemuo. Pasvarstymui būtų galima pasiūlyti tokią rekonstrukciją:

– u u / – u u / – u u / – u ? / ? u u / – u
 Kayle rekyfe · [An]thone [j]aw labo(n)nache thewelyfe ·

Vardo *Antonijus* pirmo skiemens papildymas grįstinas tuometinės rašybos praktika – žodžių suspaudimu, ypač dėl rašymo erdvės stokos. O hegzametro įrašytojas tikrai buvo ribojamas: tam tikrą tekstą turėjo sudėti į vieną eilutę, o kartu neišsiplėsti į kitą lapo skiltį. Savaiame suprantama, kad grafiškai redukuotas tekstas skaitant buvo tariamas kitaip, negu parašyta. Toks pat mechanizmas teoriškai galėjo suveikti ir šiuo atveju.

Taigi Bazelio kūrinių pirmosios dvi eilutės, jeigu gretinimas su Kalėdų oraline tradicija pagrįstas, atspindi sveikinimosi, užkalbinimo, mandagaus kreipimosi stadiją.

Kaip toliau svarstytinus perskaitymus galima pasiūlyti šiuos variantus:

<i>Kayle rekyfe</i> ·	„Laba diena, / Sveikas, pone,
<i>labonache thewelyfe</i> ·	gaspadoriau tėveli! / gernešy tėveli! / geras mūsų tėveli!“

Ir antrinio (autorinio) dvieilio sudėtyje su kintamos prigimties ir fakultatyviu *[An]thoneaw*:

<i>Kayle rekyfe</i> · [A n] t h o n e a w	<i>labonache</i>	<i>thewelyfe</i> ·
„Laba diena, Antonijau	geras mūsų / gaspadoriau tėveli“	
„Laba diena,	tu jau ne	geras mūsų / gaspadoriau tėveli“

3. Kalėdos, t. y. materialijų gėrybių prašymas, reikalavimas realizuojamas toliau, trečiojoje ir ketvirtojoje eilutėse. Jis pasireiškia 2 a. pl. imperatyvo formomis: *poyte* ‘girdykite, gerkite’, *doyte* ‘duokite’. Toks paaiškinimas priimtinausias formaliuoju atžvilgiu (McCluskey, Schmalstieg, Zeps 1975: 161; Bammesberger 1998: 122), tačiau buvo atmetamas dėl prieštaravimo išgertuvių kontekstui (kuris savo ruožtu buvo rekonstruotas iš dviejų vienas po kito einančių „miglotų“ žodžių *thoneaw* ir *labonache*): „Iš konteksto atrodytų, kad čia yra pr. veiksmažodžio „gerti“ infinityvas“ (Mažiulis 1975: 129); „McCluskey’is, Schmalstiegas ir Zepas daro prielaidą, formaliai priimtina, kad čia galėtų būti imperatyvas, tačiau tada reikėtų pripažinti išskylančius teksto turinio keblumus“ (Dini 2000b: 399). Galbūt anksčiau išdėstyti samprotavimai ir siūlomas teksto perskaitymas pašalina dalį teksto suvokimo keblumų? Kadangi liepiamosios nuosakos vartojimas kalėdojimo kontekste atrodo visiškai pagrįstas, imperatyvo forma taip pat būtų motyvuota ir stovėtų laukiamoje vietoje.

Tuo tarpu infinityvui identifikuoti prireikė daugybės pataisų – galūnių, šaknies balsių. Panašiai buvo pasielgta su šalia esančiomis *koyte* ir *nykoyte*. Nors jų forma kuo puikiausiai atitinka praes. 3 a. sg. ir pl. (*quoitē* ‘(jis) nori’ III 57₁₉; *quoitē* ‘(jie) nori’ III 99₅, *quoitā* ‘t. p.’ III 51₁₆), jų tuomet atkurtam kontekstui ir tekstui suteiktam turiniui neprireikė. Žodžiai buvo suprasti kaip praes. 2 a. sg. *quoi* ‘nori’ su enklitiniu įvardžiu *tu* ‘tu’ (kuris eilute aukščiau turėjo būti parašytas kaip *tho*). Dabar, svarstant kitą teksto atsiradimo kontekstą, būtų prasminga grįžti prie originalo pavidalo. Vadovaudamiesi formaliuoju kriterijumi išskiriame:

<i>Eg</i>	·	<i>koyte</i>	·	<i>poyte</i>	·
conj.		praes. 3 a.		imperat.	
		sg., pl.		2 a. pl.	
<i>nykoyte</i>	·	<i>pēnega</i>		<i>doyte</i>	·
praes. 3 a.		gen. sg.		imperat.	
sg., pl. su				2 a. pl.	
negacija					

Vietoje *koyte* ir *nykoyte* semantiškai tiktų praes. 2 pl. („Jeigu norite – duokite gerti, nenorite – duokite pinigų“), bet tuomet iškiltų poreikis motyvuoti galūnės *-ti* prarijimą (*quoitēti* ‘norite’ III 107₉, III 115₂₀). Vargu ar galima ją „nurašyti“ rimo palai-kymo sąskaita, kaip Bazelio kūrinių atveju dažnai daroma, arba kaip haplogiją.

Atrodo, paprastesnė būtų kitokia semantinė interpretacija: „Jeigu nori (kalėdinin-kai / -as) – girdykite (juos / jį) [arba: „gerkite (kartu)“]; nenori (gerti) – duokite pinigų“. Kauzatyvo verb. *poyte* statusą galėtų paremti s. s. *noumu* ‘girdyti’, imper. *nou*, *noume* ‘girdyk, girdykite’ (ru. *пойть-нуть*, le. *poić-pić* ir kt.). Trečiojo asmens formos

koyte ir *nykoyte* panaudojimas galėtų būti aiškinamas ir tarpininko dalyvavimu. Galima įsivaizduoti situaciją, kai lankytojo statusas nelabai leidžia prašyti išmaldos savo vardu, tad šios užduoties imasi pagalbinis lydintis asmuo (pavyzdžiui, kunigų kalėdos rinkimas, apie ją bus kalbama toliau), arba kai išmaldos prašo būrio vadas visų kalėdininkų vardu. Pirmuoju atveju *koyte* ir *nykoyte* būtų panaudotos kaip praes. 3 a. sg. („jei [jis] nori...“), antruoju atveju – kaip praes. 3 a. pl. („jei [jie] nori...“).

Reikia specialiai pasidomėti, ar kalėdojimas trečiojo asmens (vieno iš karalių arba Jėzaus) labai nebuvo būtent Trijų Karalių šventės kūrinių specifinis bruožas. Vienas karalius, juodasis Baltazaras, atlikdavo apeiginį namų valymą, bendražygiai už jo atliekamus veiksmus prašydavo dovanos:

My tři krále, my jdeme k vám, šěstí, zdraví, vinšujem vám, šěstí, zdraví, mnohá léta! My jsme k vám přišli z daleka. Z daleka jest cesta naše,	Chceme znáti srdce vaše. Náš kamarád černý vzadu, vystrkává na vás bradu! On bude všady kouřiti, s námi o dárek prositi!
--	--

(Zíbrt 2006, 63)

Kalėdinių giesmių kontekste gali būti geriau suvoktas ir dalies kilmininko panaudojimas *pēnega* 'pinigo'. Atrodo, nėra reikalo rekonstruoti daugiskaitos formos (Schmid 1982: 289). Norėdamas gauti piniginės šalpos, prašantis renkasi psichologiškai paveikų (mažinamąjį, menkinamąjį) būdą, dėl to paprastai maldauja piniguko, grašelio, skatiko, kapeikos ir t. t. Yra išlikę liudijimų, kad apdovanojimas pinigais buvo būdingas kaip tik Trijų Karalių kalėdojimui. Jis virto netgi tam tikra prievole, kuriai vėlesniais laikais buvo net priešinamasi (Zíbrt 2006, 66).

Pagaliau randame panašumo ir sintaksės lygmenyje. Kalėdų ir kitose dainelėse, kur atsispindi dovanų siekis, t. y. noras gauti kokių nors gėrybių, tradiciškai svyruojama tarp įvairių prašančiojo nusakomų galimybių. Prašantis tikisi gauti – arba to, arba kito, arba ano, o jeigu ne to, tai bent kito. Kalėdinėse dainose daug tokių potencialių laimikių išvardijimų:

Koleda, koleda, babičko, Dejte voříšek nebo jablíčko, Nedáte-li voříšek, Provrtám vám kožíšek.	„Kalėda, kalėda, senele, Duokite riešutėlį arba obuolėlį, Jei neduosite riešutėlio, Pradursiu jūsų kailį.“
---	---

(Zíbrt 1910: 12)

Hody, hody doprovody, dejte vejce malovaný, nedáte-li malovaný, dejte aspoň bílý, slepička vám snese jiný.	„Vaišės, vaišės iki Atvelykio, duokite kiaušinių dažytų, jei neduosite dažytų, duokite bent baltų, vištelė jums išperės kitų.“
--	--

(Iki šiol plačiai paplitęs Velykų rečitatyvas.)

Ты, хозяин, не томи! Поскорей подари!
Виноградье красно-зеленое!
А как нынешний мороз не велит долго стоять,
Велит скоро подавать.
Виноградье красно-зеленое!
Либо с печи пирогом, либо с клетки решетом.
Виноградье красно-зеленое!
Либо пива коречок, либо денег пятачок.
Виноградье красно-зеленое!
Либо щей горшок, либо латку кишок.
Виноградье красно-зеленое!

(Заленский 1912: 183)

Коляда, Коляда,
Ты подай пирога,
Или хлеба ломтину,
Или денег полтину,
Или курочку с хохлом,
Петушка с гребешком!
Или сена клок,
Или вилы в бок.

(Афанасьевский сборник 2005: 134)

Prašomas ir gaunamas kalėdinis laimikis, savaimė suprantama, priklausydavo nuo kalėdininko statuso. Vaikas gaudavo vaikui tinkamą kalėdą, vedęs vyras – vyrui, kunigas – tinkamą kunigui ir t. t. Vienam tekdavo riešutėlis su obuolėliu, kitam – kumpio paltis, dar kitam – pinigine dovana. Aptariamo XIV a. antrosios pusės teksto turinys, kuriame figūruoja gėrimas ir pinigai, nusako ir šio kūrinėlio adresantą. Turint omenyje prieš tai pavartotą kreipinį (į aplankomo namo šeimininką) „tėveli“, jis galėjo būti knygos kultūrą, raštą išmanęs, tikriausiai žemesniųjų šventimų dvasi-
ninkas (*ordines minores*), mat, ko gero, jam ir kunigui labiausiai pritiktų tokios rūšies dovana (metinis atlygis). Kūrinėlio „atlikėjas“ taip pat galėjo būti, pavyzdžiui, miestietis, dirbantis raštininku, filosofas, t. y. studentas, kuriam kalėdojimas ir kiti namų lankymo papročiai buvo rimtas vienkartinis pajamų šaltinis (pinigų galėjo prašyti, bet vargu ar galėjo jų tikėtis), arba kitas panašaus luomo asmuo.

Ypatingai svarbus mums gali būti vienas XV a. čekų satyrinis literatūros kūrinys, sukurtas tuometinių kalėdinių dainelių pagrindu, fiksuojantis anų laikų papročius:

Na Štědraj den daj koladu
fáráři peněžítú
a cti drahým pitím!

Per Kūčias duok kalėdą
kunigui pinigingą
ir pagerbk brangiu gėrimu.

Potom čekaj i zvonika
mezi hody i střiedníka,
koladu připravě.
Neměl-lis jim peněz dáti,
musils obilím odbyti,
koláči, ovocem.

Vélieu lauk ir varpininko
tarpšvenčiu ir [kunigo] tarpininko,
kalėdą pasiruošęs.
Negalėjai jiems pinigų duoti,
turėjai grūdais atlyginti,
pyragais, daržovėmis.

(Husitské písně 1952: 125–131)

Kiti šaltiniai patvirtina, kad kunigas apeidavo savo parapijiečius dažniausiai per Kūčias. Apsilankęs jis atlikdavo tam tikrą naujametinę apeigą – smilkalais valydavo namus. Į vietą, kur kunigas sėdėjo, sėsdavo išteketi trokštančios merginos arba pati šeiminkė, norėdama užtikrinti naminių gyvulių vaisingumą, ir pan. (Zíbrt 1889: 265–266). Už tai kunigas gaudavo dovanų. Nuo Kūčių iki Trijų Karalių, kaip rodo XV a. čekų paminklas, vaikščiodavo (taip pat su smilkalais) jau smulkesnis kleras, kuriam taip pat derėdavo duoti piniginę dovaną. Bet ir kunigas Trijų Karalių dieną nevengdavo papildomo uždarbio. Yra žinomas 1594 m. įsakymas, draudžiantis kunigams tą dieną su kryžiumi vaikštinėti gatvėmis ir lankyti namus (Zíbrt 1889: 13).

Pagaliau su kalėdojimu, būsimo laimikio skeptišku „planavimu“ gali būti susieta ir kolofono paskutinė eilutė *Omnibus omnia non mea sompnia dicere possum*.

4. Papildomai norėtusi trumpai aptarti vokišką sakinį, įrašytą vėliavėlėje: *ihs ich leid* (mūsų laikų Trijų Karalių kalėdininkai neša žvaigždę, anksčiau nešiodavo kryžių, kleras – smilkalus). Užrašas verčiamas kaip „Jėzau, aš kenčiu“. Tokį turinį galima sėkmingai pritaikyti ir kalėdojimo papročiams, nes prašantysis gali save reprezentuoti kaip vargdienį. Tačiau galbūt būtų prasminga apsvarstyti ir kitą perskaitymo variantą: „Jėzau, aš vedu“ arba „Jėzau, aš einu“. Pirma reikšmė suponuotų verb. *leiten* ‘vesti’, kuris vok. žem. tarmėje, atrodo, galėjo duoti *leiden* (plg. olandų *leiden*). Bet tai reikštų, kad aukšt. vok. įvardžio pavidalas yra sukombinuotas su vok. žem. veiksmazodžio forma. Ar galima tokią galimybę atmesti? Antruoju atveju esame priversti gilintis į verb. *leiden* etimologiją. Antrinė reikšmė ‘kentėti’ išsirutuliojo iš ‘eiti, važiuoti’. Semantinė raida atsekama priklausomai nuo regiono. Mums svarbu, kad Baltijos jūrą nauja reikšmė pasiekė maždaug XIV a. pradžioje⁵. Bet ar galima manyti, kad sena reikšmė dingo staiga ir visur vienodai? Toks vokiško sakinio aiškinimas žmogaus atvaizdui suteiktų dinamiškumo.

Žinoma, kad kalėdininkai buvo gerai organizuotos grupės. Funkcijų pasiskirstymą atskleidžia ir lietuvių Kalėdų giesmės:

⁵ „Der im Ahd. zuerst nachzuweisende Bedeutungswandel setzt sich offenbar von Süden (alem., rheinfrk.) nach Norden durch, erreicht um 1300 die Küste und findet vom Nd. aus Eingang ins Nl., Fries. und in die nord. Sprachen“ (*Etymologisches Wörterbuch des Deutschen von Wolfgang Pfeifer*. Prieiga internete: <http://www.dwds.de/?qu=leiden>).

Aisim, bernai, kalėdoc, kalėda,
Po Kalėdų žėbravoc, kalėda.
Katriej graibi – šunų vaikyc, kalėda,
Katriej nobažni – poterų kalbėc, kalėda,
Katriej smielni – duonos prašyc, kalėda.

(nr. 374, KL 365 – Dainynas XX 613)

„Vieni prašė, kici nešė“, o tarp prašančių buvo vienas patyręs kalėdininkas – vadas, kuris atstovavo visai grupei (plg. lie.–br. sentikių *вожатый*, uk. *береза, атаман*; br. *начинальник*; ser. *домаћин, дѣдау, старешина*; bul. *станеник, цар* ir t. t.). Jis pradėdavo, vadovaudavo, kalbėdavo visų vardu (tai taip pat galėjo nulemti 2 asm. pl. *koyte* ir *nykoyte* panaudojimą). Pagal jį kalėdininkai buvo atskiriami, kitaip galėjo atsitikti, kad tas pats būrys vienoje vietoje kalėdotų daugiau negu vieną kartą.

Kreipinys į Jėzų taip pat nestebintų, nes išmaldos dažnai buvo prašoma Jėzaus vardu ir jo labui („Jėzulis nenori pieno... , duokite [jam] telerį“, plg. „Jei nori [Jėzulis], girdykite [jį], nenori – duokite pinigo“):

Narodil se tam synáček,
posílá mě k vám,
byste mu koledy dali,
však já mu ji dám.
Chlebička nechce bráti,
nakrmila ho máti,
radš tolárek neb dukátek
máte poslati.
Pěkně prosím, odbuďte mě,
nemám tu kdy stát,
ještě musím do Betléma
dítko kolíbat.

„Gimė ten sūnelis
siunčia mane pas jus,
kad jūs jam duotumėte kalėdų
o aš jam perduosiu.
Duonelės nenori imti,
davė valgyti jo motina,
geriau telerį arba dukatėlį
turite nusiųsti.
Gražiai prašau, apdovanokite mane,
neturiu laiko stovėti,
dar reikia į Betliejų
vaikelio supti.“

Каледа-маледа!
Подай лепешку
Не для меня грешного –
Для царя небесного...

(Корепова 2009: 48)

Visa tai leidžia manyti, kad nupieštas žmogelis gali vaizduoti kalėdojimo situaciją, o prūsų tekstas gali būti suprastas kaip kalėdininkų vadovo arba namų aplankyti ateinančio dvasininko (arba žmogaus iš kunigo pagalbininkų rato) sakomi žodžiai. Vaizdo ir teksto derinimas primena šiuolaikinį komiksą, kur veikėjo žodžiai kabo oro burbulė. Skirtumas toks, kad tekstelis prūsų kalba atskleidžia veikėjo verbalinę išraišką, o vokiškas užrašas yra kitos paskirties. Jis nusako situaciją. Su kalėdmečiu potencialiai susiję Bazelio kodekso (63r) elementai labai primena vadinamuosius Trijų Karalių

raštelius (*kolední listky tříkrálové*), kuriais kalėdininkai apdovanodavo garbingesnius šeiminkus ir už kuriuos gaudavo pelningesnę kalėdą. Vaizdą (vėlesniais laikais, žinoma, spausdintą ir unifikuotą⁶) čia lydėjo ranka užrašyta kalėdinė dainelė arba savos kūrybos kalėdinis eilėraštukas. Kalėdinių Trijų Karaliųraštelių dalijimas Čekijoje buvo paplitęs dar XVIII a. (Zíbrt 2006: 62–63, 199; Zíbrt 1905: 199).

Taigi Bazelio tekstelio gretinimas su Kalėdų dainomis gali būti paremtas iškart keliais lygmenimis. Iš pradžių tai yra stilistikos bei turinio sutapimai. Kaip ir kalėdos prašymo pavyzdžiuose, jame galima atskirti kelias sudedamąsias dalis: sveikinimosi (nors ir nebūtinai)⁷, mandagaus kreipimosi, imperatyvu išreikšto paskatinimo. Prašomi dalykai, t. y. gėrimas arba pinigai, kreipinys į šeiminką *thewelyse*, pagaliau kalėdojimo laikas nurodo į autorių-atlikėją iš žemesnio klero terpės, bent jau taip galima manyti atsižvelgiant į XIV–XV a. čekų realijas.

Ne mažiau svarbus prūsų užrašo pateikimo kontekstas pačiame rankraštyje. Į kalėdinį laikotarpį, konkrečiai į Trijų Karalių išvakarės, tiesiogiai nurodo kolofonas, prie kurio pridėtas lotyniškas hegzametras, žmogaus atvaizdas, vokiška pastaba bei prūsiškas tekstelis. Dėl to ir elgetaujančio žmogaus figūrėlė, ir vėliavėlė, ir tekstas prūsų kalba gali būti interpretuojami kaip neatskiriamos kolofono sudedamosios dalys. Tai paremtų anksčiau išsakytą mintį, kad raštininkas, perrašęs Nicola Oresme's veikalą, buvo prūsas. Vaizdo ir teksto derinys žanro atžvilgiu primintų išgertuvių stichijai (*Trinksprüche*) tolimą dalyką – kalėdinį Trijų Karalių lapelį (*tříkrálové listky*).

Atsižvelgus į galimas prūsiško teksto ištakas, kurios veda į namų lankymo papročius bei kalendorinį folklorą, tikriausiai tampa įmanoma nušviesti prūsų kūrinių genezę. Ko gero, į hegzametrą panašus dvieilis išsirutuliojo iš ketureilio, kuris buvo pertvarkytas, tikriausiai metro sumetimais, dvejopai: įtrauktas fakultatyvus (*An)thoneaw* ir prie *rekyf*, *thewelyf* pridėtas baigmuo *-e*.

Naujai siūloma prūsų teksto atsiradimo aplinkybių interpretacija skatina kiek kitokią lingvistinę analizę, o ypač antros kūrinio dalies atveju, kur būtina vadovautis visų pirma formaliuoju kriterijumi. Tradicinis teksto suvokimas paremtas modeliu: kreipimasis – adresato neigiamas apibūdinimas – šio apibūdinimo pagrindimas. Tai yra: „Sveikas, gaspadoriau, tu nesi mūsų geras dėdelis; jeigu nori gerti, bet nenori pinigų duoti.“ Kaip alternatyva siūloma: sveikinimasis – mandagus kreipimasis (kalėdininko į šeiminką) – infinityvu išreikštas liepimas-prašymas. Tai yra: „Laba diena, gaspadoriau tėveli; jeigu nori (lankytojai, Jėzulis) – girdykite, nenori – pinigą duokite“ arba „Sveikas, pone, geras mūsų tėveli; jeigu nori (lankytojai, Jėzulis) – girdykite, nenori – pinigą duokite.“

---

⁶ Porą jų paskelbė Zíbrt (1905).

⁷ Interjektyvas pajvairintų tekstą kita funkcija, bet jis šiaip nėra būtinas. Galima apsieiti ir su tradiciniu „sveikas, pone“. Tokiu atveju turėtume du iš eilės kreipinius, ir tai normalu – tautosakoje yra daugybė tautologijų: „Sveikas, pone, geradėjau tėveli...“

Siūlomas teksto perskaitymas prūsų kūrinių iškeltų į garbingą rašytinių paminklų gretą, kuri prasideda *Gilgamešu*, o artimai giminingoje aplinkoje baigiasi lietuvišku *1262 metų chronografu*. Nuo Sovijaus sakmės jis iš esmės skirtųsi kalba. Taigi seniausias baltų tekstas tuo pačiu metu gali būti ir seniausias baltų folkloro kūrinys, užrašytas originalo kalba.

LITERATŪRA

Ardoino Diego 2012a: On the current location of the Old Prussian Trace of Basel. – *Baltistica* 47(2), 349–358.

Ardoino Diego 2012b: La Traccia di Basilea nel suo contesto tedesco-latino: aspetti codicologico, paleografico e filologico. – *Индоевропейское языкознание и классическая филология–XVI (чтения памяти И.М. Тронского)*, ред. Николай Н. Казанский. Санкт-Петербург: Наука, 19–33.

Bammesberger Alfred 1998: Anmerkungen zum Baseler Epigramm. – *Baltistik: Aufgaben und Methoden*. Heidelberg: C. Winter, 121–126.

Dainynas XX – *Lietuvių liaudies dainynas* 20. *Advento-Kalėdų dainos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

Dini Pietro Umberto 2000a: Sul ‘Frammento di Basilea’ e altri inediti nel carteggio fra Chr. Stang e W. R. Schmalstieg. – *Res Balticae* 6, 195–209.

Dini Pietro U. 2000b: *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Endzelīns Jānis 1982: *Darbu izlase* 4. Rīga: Zinātne.

Husitské písňe 1952: *Husitské písňe*. Praha: Československý spisovatel.

Kortlandt Frederik 1998: Who is who in the Old Prussian Epigram. – *Baltistik: Aufgaben und Methoden*. Heidelberg: C. Winter, 127–128.

Lemeškin Ilja 2013: Bazelio glosos prūsas ir Prahos baltai. – *Baltistica* 48(1), 103–117.

McCluskey Stephen C., Schmalstieg William R., Zeps Valdis J. 1975: The Basel epigram: A new minor text in Old Prussian. – *General Linguistics* 15, 159–165.

Mažiulis Vytautas 1975: Seniausias baltų rašto paminklas. – *Baltistica* 11(2), 125–131.

Mažiulis Vytautas 2004: *Prūsų kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

PEŽ I–IV – Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslas, 1988–1997.

Purkart Josef 1983: The Old Prussian Basel epigram: an interpretation. – *General Linguistics* 23, 29–36.

Schaeken Jos 2006: Observations on the Old Prussian Basel epigram. – *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45, 331–342.

Schmid Wolfgang P. 1982: Jesus, ich leid. – *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft*, Sonderheft 50. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 205–208.

Slovenské koledy 1992: *Slovenské koledy: Od Štedrého večera do Troch kráľov*. Bratislava: Práca.

Zíbrt Č en ě k 1889: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Praha: Nákladem J.R. Vilímka.

Zíbrt Č en ě k 1905: Lístky, rozdáváné při koledních obchůzkách Tříkrálových. – *Český lid* 14, 199–201.

Zíbrt Č en ě k 1910: *Hoj, ty Štědrý večere... (Od Vánoc koledou do Nového roku)*. Praha: Nakladatelství F. Šimáčka.

Zíbrt Č en ě k 2006: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha: Višegrad.

Афанасьевский сборник 2005: *Афанасьевский сборник. Материалы и исследования. Выпуск III. Календарные обряды и обрядовая поэзия Воронежской области*. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета.

Голас... 1995: *Голас з невычэрпнай і жыватворнай крыніцы*. Мінск: Навука і тэхніка.

Заленский Эдуард 1912: *Что поет современная деревня Псковского уезда*. Псков: Электрическая типо-литография губернского земства.

Календарно-обрядовая... 1981: *Календарно-обрядовая поэзия сибиряков*. Новосибирск: Наука.

Корепова Клара 2009: *Русские календарные обряды и праздники Нижегородского Поволжья*. Санкт-Петербург: Тропа Троянова.

Новиков Юрий 2002: Волочебный обряд у старообрядцев Литвы и Беларуси (тексты). – *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra 51(2))*, 185–196.

Обрядовая поэзия. Москва: Современник, 1989.

Quatrain / Couplet of Basel: Example of a Plea for Gifts

SUMMARY

A famous Prussian inscription, found in 1975 in one of the codices of the Public and University Library of Basel, is still considered the oldest Baltic text, which is often interpreted in the context of a student's joke, not very successful in grammatical terms. A conventional

understanding is already in need of verification, which is actively driven by a different understanding of the text content and other candidates for the authorship of the Prussian couplet.

An alternative reading starts with the etiology of the text. The element of authorship is briefly considered: whether a Prussian devised the whole sentence by himself or he used some ready-made wording. It enables us to separate between the layer of oral, i.e. folklore, text features and an author's layer in the Prussian inscription. By removing inserts, attempts are made to reconstruct the primary form, i.e. the singing or recitative quatrain actually used.

The author further focuses on the relationship between a Prussian piece of text and a Latin colophon, which defines the time when the source was transcribed, i.e. the eve of the Epiphany. The season and the songs pertaining to that time of the year enables and even forces us to try to trace the identity to Christmas carols containing explicit motifs of pleading for gifts.

The analysis of individual words begins with the phrase *Kayle rekyfe*, which is not interpreted as a greeting address "Hello, Sir" but as a greeting "Good Day", which is reminiscent of e.g. Lithuanian *Skalsink dieve*, Czech *Pozdrav pánbůh* by its composition. The imperative would motivate the use of an "additive" -e in the word *Kayle* and the lexeme *rekyfe* "God". The interjection in this position would also be supported by the poetics of Christmas carols because the coming to one's home was closely linked to the proper greeting of the host and the hostess.

By the composition of Christmas carols, the address(es) to the people met could take up the following position. It is expressed by a vocative form *thewelyfe* in the Prussian text. A word *labonache* preceding it is interpreted according to Schmid as "our good". *Epiteton constans* "good-doer", imperative form "bring wealth", subst. voc. "host", which would also support the begging tradition, are interpreted as well.

A possibility is considered that the word *thoneaw* indicates a specific person named (*An tonio*). Examples are given showing that the use of personal names in Christmas carols is a commonplace phenomenon, which, in turn, substantiates the facultative character of *thoneaw*.

The interpretation of the end of the Prussian text is based on a formal criterion that permits us to reconstruct the element of order-plea of Christmas carols expressed in the imperative: "If (the Christmas caroller) wishes so - give him to drink, if he does not - bring him a penny". Resemblance can be seen on the level of syntax.

Whereas the things asked by Christmas carollers describe their social belonging, the Czech customs of the 14th-15th century get into the centre of attention. It is concluded that the text of such wording would be more suitable to the clergymen of lower rank.

Įteikta 2013 m. gruodžio 20 d.

ILJA LEMEŠKIN

Praha Karolio universitetas

Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Czech Republic

ilja.lemeskin@ff.cuni.cz

VIRGINIJA VASILIAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: istorinė sintaksė, sintaksinė tipologija, senųjų raštų kalba, rašyba.

KONSTANTINO SIRVYDO *PUNKTŲ SAKYMŲ* SPAUDMENYS IR RAŠYBA

Typefaces and Orthography
in Konstantinas Sirvydas' Book
of Sermons *Gospel Points*

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariami Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* (SP) spaudmenys ir svarbiausi rašybos ypatumai. SP rašybai didžiausią poveikį yra padariusios lotynų ir lenkų kalbos. *Punktų sakymų* pirmosios (1629) ir antrosios (1644) dalies rašyba ir spaudmenys neretai skiriasi. Kai kurie spaudmenys ir rašybos būdai abiejose dalyse yra epizodinio pobūdžio. SP vartojamų spaudmenų su diakritikais įvairovė didesnė nei Mikalojaus Daukšos postilėje ir Jono Jaknavičiaus *Ewangelie Polskie y Litewskie*. Didžioji dalis diakritikų SP labai reti, bet dalis jų vartojami gana nuosekliai. Diakritikai kai kuriais atvejais žymėdavo kirčiuotą skiemenį arba būdavo homoformų ir homografų skyrimo priemonė. Įvairavimas žymint pučiamuosius priebalsius ir afrikatas galėjo atsirasti tiek dėl techninių priežasčių, tiek atspindėti vilniečių kalboje vykusius kitimus. Lotynų kalbos pavyzdžiu buvo trumpinami žodžiai ir žymimi praleidimai. Kitaip nei pagrindiniame gotikiniame SP tekste, antikvos kursyvo didžiosioms raidėms <I> ir <J> žymėti vartoti trys skirtingi spaudmenys. Nuosekliai vartojamas <ł>. Ilgieji balsiai grafiškai žymimi nebuvo (<y> ir <ū> atliko kitas funkcijas). Daugeliu atvejų įvairavo [e] ir [ai] žymėjimas po minkštojo priebalsio, asimiliuotų priebalsių perteikimas, priešdėlio iš- rašymas (prielinksnis visada rašomas iš). Žodžių rašymui kartu ir atskirai įtakos turėjo prozodika, kitų kalbų pavyzdys, spausdinimo techniniai ypatumai, leidėjų kalbinė kompetencija. Samplaikos dažnai rašomos vienu žodžiu. Ne rašymas kartu ir atskirai priklausė ir nuo veiksmožodžio formos. Didžiųjų raidžių rašymas paremtas lotynų ir lenkų kalbų tradicija, cituojamu šaltiniu.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Sirvydas, spaudmenys, diakritikai, rašyba, lotynų kalbos įtaka.

KEYWORDS: Sirvydas, typefaces, diacritics, orthography, influence of Latin.

ANNOTATION

This article describes the usage of typefaces as well as the basic principles of orthography in Konstantinas Sirvydas' book of sermons *Gospel Points* (SP). Orthography of SP was mostly influenced by Latin and Polish. Most of the different diacritics are seldom used, but in most cases they are used consistently. In certain cases these diacritics are used to mark a stressed syllable or were a means of differentiation in homographs and homofoms. Variations in marking fricative consonants and affricates can be determined both by technical reasons in printing and by reflecting changes in the speech of Vilnius' residents. Typefaces used for marking abbreviations and omissions followed Latin traditions. Three different typefaces were used during printing for marking both the capital letters <I> and <J> in those parts of the text that were in antique cursive. No special letters were used to differentiate long vowels from short vowels. Variations are evident in marking: (1) [e] and [ai] that follow a soft consonant; (2) voiced consonants before voiceless, and voiceless consonants before voiced; (3) the prefix *iš-*. Principles of combining adjacent words or writing them separately were influenced by prosodical features as well as by basic standards of other languages and also technical features of the printing process and language competence of editors and typesetters. Usage of capital letters is based on Latin and Polish or is taken from quotable sources.

Nesant išlikusio Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų* (toliau – SP) rankraščio, sunku tiksliau apibrėžti, kiek spaustuvės spaudmenų rinkiniai ir spaustuvininkų parinkti spaudmenys atitiko paties autoriaus rašybos koncepciją ir jo paties vartotus rašto ženklus. Kitais žodžiais tariant, neaišku, koks buvo santykis tarp Sirvydo rankraštyje vartojamų rašto ženklų ir juos atitinkančių spaudmenų spausdintame tekste¹. Čia pravartu prisiminti Sirvydo lenkiškai parašytoje prakalboje išsakytą apgailestavimą, kad jo knyga dėl lėšų trūkumo išleidžiama nekirčiuota: „Lietuvių kalbai reikėtų tam tikrų ženklų, lotyniškai vadinamų *accentus*, kad tas, kuriam lietuvių kalba nėra gimtoji, sugebėtų gerai tarti ir skaityti, betgi tam prireiktų taip pat naujų specialių spaudos šriftų, be to, prisidėtų ir išlaidų, kurių dabar aš neįstengčiau padengti“². Taigi autorius suprato, kad idealaus atitikimo čia būti negali. Abejonių nekyla, kad spaustuvininkų ir redaktorių intervencijos ir taikymosi prie spaustuvės techninių galimybių būta. Tai rodo ne tik kitų senųjų tekstų tyrimai (Subačius 2001: 129–152), bet akivaizdu ir iš pačių SP: pernelyg dažno grafemų įvairavimo to paties žodžio tose pačiose pozicijose, diakritikų buvimo ar nebuvimo tuose pačiuose šali-

¹ Dėl šios priežasties straipsnyje daug kur vartojamas **spaudmens** terminas siekiant rašytinių ir spausdintinių grafemų nesutapatinti.

² SP I [VIII]: „Potrzebábby ná Litewski ięzyk krefek nieiákich, ktore się zovia po Łacinie Accentus, aby, z przyrodzenia po Litewsku nieumieiaacy, potráfił z nich dobrze mowić, y czytać, áleby też potrzebá do nich y óbliwego druku, y koštu, ktoregom ia teraz nie mogli mieć“ (lietuviškai cituota pagal: Kożeniaszkienė 1990: 296).

mais esančiuose žodžiuose, specialaus žodžių trumpinimo siekiant sutilpti į siaurus „punktų“ rėmus. Šalia žmogiškojo veiksnio, bent iš dalies susijusio su techninėmis to meto spaustuvių galimybėmis, įvairavimą sąlygojo ir palyginti silpnoka, iš esmės dar tik besiformuojanti rašomosios kalbos tradicija. Specialių spaudmenų Sirvydui, priešingai nei Mikalojui Daukšai ar Danieliui Kleinui (Aleknavičienė 2006: 280, 284), niekas nepagamino. Jam reikėjo tilpti į lotyniškiems ir lenkiškiems tekstams spausdinti pritaikytų šriftų rinkinių (garnitūrų) rėmus. Sudėtingą Daukšos postilės (toliau – DP) rašybą ir dalį jo vartotų spaudmenų vėlesni LDK knygų rengėjai ir spaustininkai pamažu modifikavo labiau susitelkdami į funkcionalumą ir vartojimo patogumą. Kai kurių Daukšos įvestų spaudmenų atsisakyta jau 1605 m. anoniminiame katekizme (LK): nevartojama <ė>, vietoj <ŭ> dažnai rašoma <uo>, dėl tarmės ypatybių katekizmui buvo nereikalingos nosinės grafemos (Palionis 1967: 38–39; 1995: 27). Sirvydo rašyba, būdama paprastesnė nei Daukšos, ilgam įsigalėjo rytiniame, o vėliau ir viduriniame raštų kalbos variante.

1. PUNKTŲ SAKYMŲ SPAUDMENYS IR JŲ VARTOJIMAS

1.1. Rengiant perrašo tekstą kritiniam SP leidimui³, buvo išrinkti ir susisteminti visi ten vartoti spaudmenys. Palyginus su Jono Palionio aprašytais DP vartotais spaudmenimis, SP lietuviškame tekste akivaizdi didesnė spaudmenų su diakritikais įvairovė (čia neaptikti tik kai kurie DP vartoti priebalsiai su diakritikais: <ġ>, <ṁ>, <ṑ>, <ṑ̇>, <ṙ̇>; ir dviaukščiai <ė̇>, <ŭ̇>), bet gerokai mažesnis jų vartojimo dažnumas (nežymimas kirtis). Mažesnę spaudmenų kiekį greičiausiai lėmė ta aplinkybė, kad Palionis yra aprašęs, jo paties žodžiais tariant, ne visus, bet tik **reguliariau** (Palionis 1967: 33) vartojamus spaudmenis, o iš SP, rengiant jau minėtą perrašo tekstą, buvo išrinkti ir suregistruoti visi spaudmenys neatsižvelgiant į jų vartojimo reguliarumą ir dažnumą. Kaip rodo mūsų tyrimas, ir SP atveju Palionis savo knygoje pateikia ne visus, o tik reguliariau vartotus spaudmenis (Palionis 1967: 39–41; 1995: 28). Pateikiant atskirų senųjų lietuviškų knygų spaudmenų visumos vaizdą vertėtų skirti spaudmenų su diakritikais vartojimo dažnumą nuo tų spaudmenų įvairovės.

1.2. *Punktų sakymų* antroji dalis (SP II, išleista 1644) leidybai buvo parengta ir į lenkų kalbą išversta Sirvydo pagalbininko ir jo darbų tęsėjo jėzuito Jono Jaknavičiaus, todėl visiškai pamatuota atrodytų prielaida, kad SP, ypač antrojoje dalyje

³ Šį leidimą pagal sutartį su Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriumi rengė Virginija Vasiliauskienė ir Kristina Rutkovska. Jo rengimą 2008–2011 m. rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Lietuviškos SP dalies perrašo tekstas buvo parengtas Virginijos Vasiliauskienės, o lenkiškos dalies – Kristinos Rutkovskos.

(SP II), vartojami spaudmenys, neturėtų smarkiai skirtis nuo vartojamų Jaknavičiaus parengtose *Ewangelie Polskie y Litewskie* (toliau JE, išleista 1647), juoba kad jas skyrė tik trejų metų tarpas. Remiantis Mildos Lučinskienės atliktu tyrimu (Lučinskienė 2005: 30), Jaknavičiaus *Ewangelie Polskie y Litewskie* randami spaudmenys beveik visi buvo vartojami ir SP lietuviškoje teksto dalyje (išskyrus <a>, <ò>, <ù>). Tačiau JE spaudmenų rinkinys, palyginti su SP, yra ne toks gausus: JE nevartojama <q> ir <x>, nėra nemažos dalies SP aptinkamų spaudmenų su diakritiniais ženklais: <â>, <ă>, <á>, <ã>, <ç>, <ê>, <ē>, <í>, <ì>, <î>, <î>, <î>, <ÿ>, <ÿ>, <ṁ>, <ṅ>, <ṇ>, <ô>, <ó>, <õ>, <ș>, <û>, <ũ>, <u>, <w>, <z>, <ż> ar <ź>, <ż>, <ż>, <ż>, <ż>. Be to, SP dar vartojami ir specialūs, iš lotynų kalbos perimti ženklai <g>, <º> ir <º> žodžio galo sutrumpinimams žymėti.

1.3. SP lietuviškame tekste vartojami šie spaudmenys su diakritiniais ženklais (žr. 1–60 pav.):

a: <á>, <à>, <à>, <â>, <ã>, <ã>, <â>, <ă>, <á>.	n: <ń>, <ñ>, <ñ>, <ñ>.
c: <ć>, <ć>, <ć>.	o: <ó>, <ô>, <ó>, <õ>, <õ>.
e: <é>, <ê>, <ę>, <ē>, <è>.	s: <ś>, <ś>, <ś>.
i: <í>, <ì>, <î>, <î>.	u: <ú>, <ũ>, <ũ>, <u>.
y: <ÿ>, <ÿ>.	w: <w>.
l: <ł>.	z: <ź>, <ź>, <z>.
m: <ṁ>.	z: <ż>, <ż> ar <ź>, <ź>, <ż>.
	z: <ż>, <ż>.

Kai kurie čia išvardyti spaudmenys su diakritiniais ženklais vartojami ypač retai, pavieniais atvejais – visoje knygoje ar atskirose jos dalyse jie aptinkami tik po vieną ar kelis kartus. SP lenkiškame tekste diakritikai įvairesni ir dažnesni nei lietuviškame (juos tiria Kristina Rutkowska).

1.4. Pagal vartojimo dažnumą ir sistemingumą (nuoseklumą) visus SP I ir SP II vartojamus spaudmenis su diakritiniais ženklais galima suskirstyti taip:

- (1) dažnai ir sistemingai SP I ir SP II vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais: <ć>, <ł>, <ś>, <ź>, <ź>;
- (2) nesistemingai, bet palyginti dažnai SP I ir SP II vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais: <á>, <à>, <ç>, <ż>;
- (3) labai retai ir nesistemingai vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais⁴:
 SP I: <â>, <â>, <ã>, <ç>?, <é>, <ê>, <ę>; <í>?, <ì>?; <î>, <ń>, <ñ>, <ñ>?, <ó>, <ô>, <ó>, <õ>, <ú>, <ũ>, <u>, <w>, <ż> ar <ź>;
 SP II: <â>, <ă>?, <á>?, <ã>, <ę>, <ē>, <î>, <ÿ>, <ÿ>, <ṁ>, <ń>, <ñ>, <õ>, <ś>?, <ú>, <ũ>, <ż> ar <ź>, <ż>, <ż>;

⁴ Klaustuku žymimas ypač retai vartojamas spaudmuo su neiškiai atsispaudusiu diakritiku.

(4) tik perikopėse ir punktų pavadinimuose vartojami spaudmenys su diakritiniais ženklais (lotyniškoji antikva ir kursyvas):

SP I: <š>, <ž>; <ž>;

SP II: <è>, <ž>, <ž>, <ž>.

Suregistravus visus SP vartojamus spaudmenis su diakritiniais ženklais, matyti, kad jų įvairovė didesnė SP I, o gausa SP II – gausėnis jų vartojimas SP II sąlygotas labai dažno <á>.

1.5. Priebalsius [š], [ž] ir afrikatą [č] žymintys spaudmenys

Pučiamiesiems priebalsiams [š] ir [ž] žymėti SP vartojami šie spaudmenys su diakritikais: <ś>, <ś>?, <š>, <ś>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž>, <ž> (žr. 38, 40–42, 48–58 pav.); afrikata [č] žymima <ć>, <ć>, <ć>? (žr. 10–12 pav.). Be to, [š] dar gali būti žymimas digrafais <β>, <íz>, o [č] digrafu <c3> (labai retai).

1.5.1. Didžiosios <ž>, <ž> epizodiškai pavartojamos tik SP II: *Žydu* SP II 162_{19–20}, 202₄, 332₃; *Žynoio* SP II 104₈, *Žodžiey* SP II 83₂₆. Visais kitais atvejais vietoj jų vartojama <3>⁵. <š> labai retai aptinkamas SP I perikopėse, išspausdintose kursyvu: *graši* 317₁₈, o vienintelis <ć> atvejis yra pagrindiniame SP I tekste: *lynčiuoafna* 373₁₀ (diakritiko forma čia neįprasta). Labai retas ir SP II pasitaikantis <ś>, kuris iš esmės turėtų būti laikomas prastai atsispaudusiu <ś>: *ráftas* š. SP II 188₁₃; *párásitam* 254₆, *karališciu* SP II 14_{16–17}.

1.5.2. <ž>, <ž> ir <ž> vartojami lotyniškąja antikva ir kursyvu surinktame tekste. SP II antikvoje virš spaudmens <ž> (žr. 50 pav.) esantis diakritikas primena išstėtą tašką ir savo forma skiriasi nuo kitose teksto vietose vartojamo <ž> ir <ž>: *Nežadzia* 51₁₆, *Bažnicia* 153₁₇, *žiamas* 153₁₉, *Vžftokles* 180₈, *ažuturet* 239₃. Pastarieji du spaudmenys vartojami tiek SP I, tiek SP II. <ž> nuosekliai vartojamas afrikatoje <dž> SP II: *žodžiey* 248₂₂, *žuwes* 248₂₀, *Ižkur* 116₂₅, *didžio* 116₂₆; plg. su SP I: *ižpažino* 163₁₆, *ižpilde* 163₁₇, *žodžieys* 244₂₁, *žiamas* 269₀.

1.5.3. Diakritikų forma labai įvairuoja ant švabachu surinkto pagrindinio teksto spaudmenų <ž>, <ž>, <ž>, <ž> ar <ž> (žr. 51–58 pav.). Ant šių spaudmenų vartojami taško, akūto, brūkšnelio ir lankelio ar / ir varnelės formos diakritiniai ženklai. Juos neretai sunku atskirti vieną nuo kito dėl spausdinimo kokybės: aptru-

⁵ Kitos didžiosios taip pat buvo vartojamos be diakritinių ženklų. Apie tai 1929 m. jau yra rašęs Franzas Spechtas: „In Unzialschrift stehen C, S, Z, L auch č, ś, ž, ł, d. h. es fehlen die diakritischen Zeichen“ (Specht 1929: 13).

pėjęs akūtas arba brūkšnelis gali atrodyti kaip taškas, o gerai neatsispaudęs taškas priminti lankelį, pavyzdžiui, žodyje *žmones* SP I 326₁₂ matomas lankelis atrodo kaip patėpliotas taškas, o lankelis žodyje *gražuofe* SP II 244₂₇ greičiausiai yra ne visai atsispaudęs taškas. Varnelės ir lankelio formos diakritikai virš <ž> ir <ž̄> SP tekste pavartoti tik po keletą kartų. SP I jie labiau primena varneles, o SP II lankelius: *tulžis* SP I 321₂₁; *didžiu* SP II 199₅₋₆.

Abejotiniais atvejais buvo pamėginta spaudmenį išdidinti, bet labiau padidinta diakritiko forma imdavo skirtis nuo tos, kuri buvo matoma plika akimi, todėl pasikliauti tik tokiu neaiškaus diakritiko identifikavimo būdu būtų buvę gana rizikinga. SP II virš <ž̄> (žr. 57, 58 pav.) esantis diakritikas, kaip ir antikvos atveju <z̄>, primena horizontaliai išstėtą tašką (plg. su 50 pav.). Sutartinai jis buvo žymimas brūkšneliu virš spaudmens, taip siekiant jį atskirti nuo tradicinio taško formos diakritiko.

Atskirų tą pačią grafemą žyminčių spaudmenų sugretinimas rodo, kad tiek jų pačių, tiek jų diakritikų forma spaustuvės rinkiniuose nebuvo identiška, pavyzdžiui, kai kurie <ž̄> skiriasi tarpusavy. Tą patį galima pasakyti ir apie nemažą dalį kitų spaudmenų, ypač su diakritiniais ženklais.

1.5.4. Pučiamuosius priebalsius [š], [ž] ir afrikatą [č] SP neretai gali žymėti spaudmenys be diakritinių ženklų <f>, <s>, <ʒ>, <z>, <c>, ir atvirksčiai, <ś> gali atsirasti <f>, <s> vietoje: *siłpnas* SP II 12₂ ir *fiłpnas* SP I 211₁₇; *ziemes* SP I 65₁₆ ir *ziemes* SP I 261₁₃; *zimus* SP II 41₁₆₋₁₇ ir *zimus* SP I 68₈; *karščiaus* SP II 50₁₆, *karščiaus* SP II 38₁₋₂ ir *karščiuofe* SP I 244₁₇; *cielas* SP I 247₁₅ ir *celas* SP I 67₂₅; *fiurkfciey* SP II 57₁₅ ir *siurkštibes* SP II 107₂; *fzwynčiaufias* SP II 89₈ ir *fzwynčiausiami* SP II 239₁₋₂; *firdiy* SP II 16₈ ir *sirdiy* SP II 239₂₂ bei *byrdies* SP II 169₁₂; *parafzie* SP 217₃₀, *parašie* SP I 349₂₈ ir *parafie* SP I 307₅₋₆; ir t. t. Palyginkime taip pat SP vartojamų žodžių su šaknimi *švies-* rašybą: (*fwief-* / *fwies-* / *šwief-* / *šwies-* / *βwief-* / *šwieš-* / *šwieš-*): *fwiefibes* SP I 20₂₉, SP II 32₂₉; *fwiesibe* SP II 28₅; *šwiefibe* SP I 353₂₄, SP II 197₁₁; *šwiesibe* SP I 354₆; *βwiefibes* SP I 202₆, SP II 215₇₋₈; *šwiešibes* SP I 353₂₇; *šwiešibi* SP II 33₁₃; *βwiesiaus* SP II 201₂₂⁶.

Atsižvelgiant į tai, kad išvardyti atvejai nebuvo tik pavieniai ir atsitiktiniai, taip pat į jų buvimą kituose to laikotarpio spaudiniuose (Palionis 1967: 37)⁷, bent jau dalis jų turėtų būti priskirti to meto spaudmenų vartojimo spausdintinėse knygose ypatumams. Dalis diakritikų ant šių spaudmenų galėjo paprasčiausiai neatsispausti, tačiau spaudmens su diakritiku ir be jo kaitaliojimas tuose pačiuose, dažnai net

⁶ Franzo Spechto teiginyje „Für den dentalen Sibilanten wird f und s promiscue gebraucht, nur pflegt f nicht im Anlaut zu stehen“ greičiausiai yra įsivėlusį korektūros klaidą – norėta pasakyti: „...nur pflegt s nicht...“

⁷ Merklio Petkevičiaus 1598 m. katekizme priebalsiai š, č žymimi vienženkliais s, f, c arba diakritiniais vienženkliais ś, ć.

gretimai pavartotuose žodžiuose (plg. SP I 20 ir 353 psl.), – ir ne epizodiškai, o per visą SP tekstą, – rodytų, kad diakritikai, bent jau spausdinimo proceso metu, ne visada buvo laikomi esminiu grafemos skiriamuoju bruožu⁸. Kitos tokių įvairavimą sąlygojančios priežastys galėjo būti didžiasias raides žyminčių spaudmenų su diakritikais nebuvimas ir svetimų kalbų aplinkos veikiama Vilniaus miesto tartis, pavyzdžiui, žodžiai su šaknimi *silpn-* 21 kartą rašomi su <ł>, <s> ir 11 kartų su <ś>. SP II šių spaudmenų dažnumas apylygis (atitinkamai 12x ir 10x): *fiłpniby* SP I 185₁₉, *fiłpnina* SP II 57₁₄, *siłpnu* SP I 211₂₃, *siłpfta* SP II 75₂₄, *śiłpnu* SP I 61₃₁, *siłpnibes* SP II 218₁₃.

Minkštuosius [s] ir [š] žyminčių spaudmenų įvairavimas tuose pačiuose žodžiuose dažnesnis skoliniuose iš lenkų ir gudų kalbų. Be to, <ś> santykinai dažniau nei <s>, <ł> pasirenkama SP II, pvz.: *siłos* SP I pavartota 6 kartus, o SP II 3 kartus; *śiłos* atitinkamai 2 ir 3 kartus; *świetas* SP II vartojamas dažniau nei *fwietas*; o SP I *świetas* labai retas ir gali būti laikomas korektūros klaida; *fmertis* dominuoja abiejose SP dalyse; *śmertis* 5 kartus pavartotas tik SP II. Kaip jau minėta, tokia rašyba greičiausiai atspindi tarties svyravimus daugiataučio Vilniaus šnekamojoje lietuvių kalboje. Pasak Zigmo Zinkevičiaus, lenkai sunkokai skyrė lietuvišką [š] ir [s] (Zinkevičius 1981: 30–32). Jie tiek vienu, tiek kitu atveju girdėdavo lenkišką [ś], todėl ir rašydavo labai nenuosekliai: <s> arba <sz>.

Ar <ż> ir <z>, <č> ir <c> įvairavimas tuose pačiuose žodžiuose gali būti siejamas su neryškia opozicija tarp [ż] ir [z], [č] ir [c] to meto vilniečių kalboje, negalima patvirtinti ar paneigti remiantis vien tik SP duomenimis.

Taigi spaudmenų su diakritikais ir be diakritikų įvairavimą pučiamiesiems priebalsiams ir afrikatoms žymėti turėjo sąlygoti ne viena, o kelios aplinkybės: vartojimo tuometiniuose spaudiniuose tradicija, tartis, spaudmenų, žyminčių didžiasias raides su diakritikais, nebuvimas, spausdinimo kokybė.

1.6. Spaudmenys su diakritiniais ženklais ant <a>

Daugiausia įvairaus pavidalo diakritinių ženklų randame ant <a>: <á>, <à>, <â>, <â>, <ă>?, <â>?, <â>, <ã>, <ã> (žr. 1–9 pav.)⁹. Iš jų dažniau ir sistemingiau vartojamas tik <á>, kuris gali būti siejamas su lenkų kalbos „pakeltąja“ <á>. SP II lietuviškame tekste šis spaudmuo gana dažnai žymi trumpąjį nekirciuotą [a]. <á>

⁸ Mikalojaus Daukšos postilėje buvo rašoma: *dabókiteś, arteś* 16₃₃, *netikéfiťes* 16₃₆, *paáugftinos* 87₁₀, *Baźniczios* 87₁₈, *Baźniczia* 87₁₉, *gárfiťczios* 87₆, *garfiťczios* 87₃₈ ir t. t.

⁹ <à>, <â>, <ã>, <ã> išsamiau aprašyti kartu su kitais atitinkamos formos diakritinius ženklus turinčiais spaudmenimis (žr. 1.7; 1.8; 1.13).

ir <à> vartoseną SP nesiskiria: *kárálfifti* SP II 87₁₅, *ážułayko* 89₂₅, *reykálu* 103₅, *Sámáritonas* 119_{14–15}, *niekádu* 120₂₈, *átaimo* 126₁₄, *ážułáyko* 149_{23–24}, *márinđámí* 155₂₃, *iftáte* 153₂₂, *áždningie* SP I 223_{13–14}, *gjelázimis* SP II 155_{13–14}, *átleyde* 167₅, *ádunt* 177₂₀, *eydámás* 178₂₉, *ažuřirakinà* SP I 332₃, *priežàftu* 365_{4–5}. Vizualiai šiuos du spaudmenis taip pat ne visada įmanoma atskirti vieną nuo kito. SP I jie vartojami daug rečiau, ir čia dažniausiai pasirenkamas ne <à>, bet <á>. SP II kelis kartus aptinkamas <â> savo vartoseną nesiskiria nuo <á> ir <à>, o vienažart šioje dalyje užfiksuotas <ă> greičiausiai yra nelabai švariai atspausdintas <á>; neaiški ir porą kartų SP II pavartoto <à> funkcija – diakritikas dėl nedidelio pasvirimo į dešinę primena apostrofo ir akūto ženklus, o žodyje *gálu* SP II 247₁₃ ir spausdinant galimai šiek tiek patėpliotą ir dėl to pakitusios formos tašką.

1.7. Spaudmenys su gravio ženklu

Gravis ant <à> dukart pavartotas lotyniškojoje antikvoje (Strockis 2004: 294–295): *à kayre łabay ilga bus* SP I 240_{20–21}. Gravio ženklas kituose dviejuose švabachu išspausdintuose žodžiuose atrodo neįprastai, kiek pasislinkęs į šoną (žr. 3 pav.). Be <à>, gravio formos diakritikai dar atsitiktinai gali būti pavartoti ant <ç>, <è>, <ì>, <š> (žr. 12, 18, 19, 42 pav.) ir yra būdingesni lotyniškajai antikvai: <è> (SP II) ir <š> (SP I) aptinkami tik antikvoje, nelabai aiškios formos <ì> antikva ir švabachu surinktame tekste, o <ç> (SP I) vienažart pavartotas švabachu išspausdintoje teksto dalyje.

1.8. Spaudmenys su stogelio ženklu

Stogelio formos diakritikai pavieniais atvejais vartojami SP I ant <â>, <ê>, <î>, <ô> ir <û> (žr. 7, 14, 20, 38, 43 pav.): *kuriâs* (acc. pl.) 171₂₆, 373₁₉, *gieriâus* (adv. cmp.) 198₁₇, *mariâs* (acc. pl.) 269₁₈, *iîêmus* (dat. pl.) 367₂₅; čia 267₉, *marîos* (nom. pl.) 268₇, *takiuôs* (acc. pl.) 367₁₁, *iuôs* (acc. pl.) 198₂₄, *tuôs* (acc. pl.) 367₂₄, *kuriûo* (instr. sg.) 368₁₁, *punciuôsna* (il. pl.) 373₈, *kuriû* (instr. sg.) 352₈, *Iûoda* (nom. sg.) 229₂₃, *gieriâus* 199₂₃, 360₁₈, *perřkrodûs* 14₁₉, *perřmegiûs* 14₂₁. Jais dažniausiai žymimi įvardžių daugiskaitos galininko, kartais vienaskaitos įnagininko kirčiuoti skiemenys. Tie skiemenys dažniau yra ilgi nei trumpi. Kituose pavieniuose žodžiuose ir nekirčiuotuose ilguose skiemenyse šio diakritiko atsiradimas turbūt tėra atsitiktinis arba laikytinas korektūros klaida (neaiški <î> funkcija). Dalyje žodžių spaudmuo su šiuo diakritiku galėjo ne tik žymėti kirčiuotus skiemenis, bet ir padėjo skirti homografus bei homoformas (pvz.: *geriâus*, *gieriâus*, *kuriâs*, *mariâs*, *perřkrodûs*,

perfmegiūs). Dėmesį taip pat reikėtų atkreipti į šio diakritiko distribuciją – jis nėra tolygiai pasiskirstęs visame tekste, bet dažnai koncentruojamas tam tikrose teksto vietose ir puslapiuose, kur dažniau randami ir kitokių formų diakritiniai ženklai (akūtai, cirkumfleksai, brūkšneliai).

1.9. Kiti pavieniai spaudmenys su diakritikais

Pavieniai spaudmenys <ó> ir <ô> galėjo žymėti kirčiuotą skiemenį arba diferencijuoti formas: *wiró* (gen. sg.) 219₂₁, *ó*¹⁰ 175₂₄, *Maldós* (nom. pl.) 67₂₄, *Iónuy* (plg. *Iánowi*) 140₁₇, *nefidabódami* 84₃₀. Nustatyti apibrėžtesnes <ó>, <ô> ir <ô> (žr. 1.8.) funkcijas SP, kaip, pavyzdžiui, Baltramiejaus Vilento tekstuose (Kabašinskaitė 2005: 56–62), neįmanoma dėl per mažo pavyzdžių kiekio.

Akūtu ant <é> žymimas kirčiuotas, dažniausiai ilgas skienuo: *kuriuosé* (loc. sg.) 177₁₁, *kurié* (nom. pl.) 162₈, *praiéwu* (gen. pl.) 177₂₆, *gaylétus* (cnd. 3) 158₁₉, *apé* 176₁₁; bet pasitaikė ir pora atvejų nekirčiuotame ilgame skiemenyje: *Wiéta* (nom. sg.) 203₇ ir *éffibi* (acc. sg.) 171₃.

SP kelis kartus pavartoti du priebalsiniai spaudmenys su akūto ženklu <ń> ir <w> ir vienas priebalsinis spaudmuo su tašku <ṅ>. Šiais ypač retais atvejais spaudmenimis <ń> ir <ṅ> dažniausiai pažymėtas minkštasis [n], kaip lenkų kalboje. Žodžių *skrinioń* SP I 369₃₀ ir *kłoniń* SP II 248₁₈ iliatyvo galūnėse esančio diakritiko paskirtis neaiški: <ń> galėjo būti supainiotas su brūkšnio pavidalo diakritiku ant balsio arba tas <ń> galėjo būti pridėtas vėliau atstatant buvusį sutrumpinimą (plg. *peklō* SP I 279₁₂, *wietō* SP II 247₂₁).

Dukart SP I greičiausiai atsitiktinai pavartotas <w> žodžiuose *wundo* 264₅ ir *wifi* 286₁₁. Jo funkcija neaiški.

1.10. Spaudmenys su diakritikais ir kirtis

Kaip jau minėta įvade, specialūs spaudmenys su diakritikais, kuriais būtų žymimas vien tik kirtis, SP vartojami nebuvo. 1.6, 1.7, 1.8, 1.9 skyreliuose išskirti spėjami reti kirčio žymėjimo atvejai yra susipynę su kitomis šių spaudmenų atliekamomis funkcijomis ir nėra nuoseklūs, vienakrypčiai, jei imame visus turimus kokio nors atskiro diakritiko vartojimo pavyzdžius kartu. Kadangi retai ar ypač retai vartojami diakritikai sukonzentruoti apibrėžtose teksto vietose, labai galimas

¹⁰ Diakritikų šiuo atveju esama ir ant atitinkamų žodžių lenkiškoje teksto dalyje, plg.: *mężá* 219₂₁ ir *á*.

daiktas, kad jie čia galėjo patekti iš kitų, greičiausiai rankraštinių, šaltinių, kuriais Sirvydo galėjo būti pasinaudota. Dėl retumo, dėl susipynimo su kitomis funkcijomis ir nuoseklumo nebuvimo išskirti ir tiksliai apibrėžti spaudmenų su diakritikais vartojimo atvejus kirčiui žymėti buvo neįmanoma.

1.11. Spaudmenys su skersine šakele

SP kelis kartus pavartoti spaudmenys su skersine šakele <a>, <ę> ir <u> (tik SP I; žr. 15 ir 44 pav.). Nosinių garsų kaip DP jie nežymėjo, nes nosiniai garsai rytų aukštaičių tarmėje tuomet jau buvo išnykę, tad į Sirvydo tekstą jie galėjo patekti atsitiktinai iš lenkiškos teksto dalies arba turėjo būti pritaikyti kitoms funkcijoms. Spaudmens <u> funkcija žodžiuose *gieriaus* 368₂₆ ir *fu* 370₈ neaiški (žymimas ilgas kirčiuotas skiemuo?). Korektūros klaidomis greičiausiai reikėtų laikyti ir <ę> vartojimą žodyje *mėtu* (instr. sg.) SP I 1₄ bei žodžiuose *βweńciaufi* SP I 369₈ ir *pařipeneimo* (skersinė šakelė ant <ę> neryški) SP II 176₃, kur <n> žymėjimas žodyje dubliuojamas. Kitais trimis atvejais <a> ir <ę> žymi praleistus <n>: Kadąg I 96₂₂, *nutrėkimu* SP II 34₁₁, *bedrautumite* SP II 168₂.

1.12. Spaudmuo <ł>

Palyginti nuosekliai ir sistemingai spaudmuo <ł> visame SP tekste žymi kietąjį (1) ar depalatalizuotą (2) [ł] prieš [e], [ei], [ė], [i] tipo vokalizmą (Palionis 1967: 84–85):

- (1) *lušis* SP I 295₂₁, *fumala* SP I 310₆, *mielaširdingus* SP II 27₂₈, *łaymibe* SP II 247₁);
- (2) *łeyzdawos* SP I 128₆, *łeydžiafi* SP II 9₂₇, *łeyftu* SP I 343₁₈, *naβle* SP I 314₈, *nupleβt* SP II 247₅₋₆, *łepinimay* SP I 301₄₋₅, *gayłeimu* SP I 141₃₁, *pergaleimas* SP II 229₁₀, *łyngwa* SP I 51₃₀, SP II 36₁.

Po sukietinto [ł] pakitę balsiai dažnai žymimi <a>, <y> (dažniau SP II¹¹): *pałayftuwe* SP I 374₉, *pełanuofe* SP II 179₂₈, *flankſti* SP II 179₁₅, *ne áplayft* SP II 177₂₁, *áplaydus* 177₂₄, *apłayzdamas* 177₂₇, *nułynkiame* SP II 148₆, *nułynkias* SP I 105₂₄, *βakieły* SP I 369₃₀. Suužpakalėjęs [ė] žymimas <ę>: *pergaleio* SP I 185₁₇, *parpuole* SP I 60₄, *guleio* SP I 269₂ *saule* SP II 4₂₇, *tiletu* SP II 73₂₄.

¹¹ SP II gali būti kietinami ir kiti priebalsiai, pvz.: *graytay* 61₉; *traćias* 76₁₂, *žynot* 196₂₂, *prywerft* 186₂₇, *βytkuose* 179₃₀, *βyrdies* 169₁₂, bet pasitaiko ir SP I: *žynklina* 252₇.

[ɫ] išlieka kietas kai kuriose priebalsių samplaikose:

[ɫpn] prieš [e] ir [i] tipo vokalizmą: *šilpniby* SP I 185₁₉, *šilpnefnio* SP II 97₁₄, *šilpniemus* SP II 69₃₁, *šilpnina* SP II 57₁₄, *šilpnešniā* SP II 12₀, *šilpni* SP II 97₆, *šilpnefnio* SP I 129₁₉, *Šilpnibe* SP I 183₇ (minkštasis <l> parašytas tik trijuose šaknies *šilpn-* žodžiuose iš 20 pavartotų);

[ɫb] prieš [e] tipo vokalizmą: *kalbet* SP I 213₂₁, SP II 63₅, *kalbefis* SP I 227₂₇, *kalbedami* SP II 240₈, *kalbečia* SP 120₃, *kalbeio* SP 202₁₀ (minkštasis <l> parašytas tik dviejose šaknies *kalb-* žodžių bendratyse SP II), *gialbek* SP I 278₂₉, *gialbeio* SP II 165₂₈₋₂₉.

Klaidų žymint [ɫ] nėra daug. Patikimesni tie atvejai, kur kietasis <ɫ> pavartotas klaidingai, nes dėl spausdinimo kokybės perbraukimas ant <ɫ>, t. y. žymimas kietumas, ne visuomet įžiūrimas. Franzo Spechto pateiktame SP korektūros klaidų sąrašė (Specht 1929: 48–61) nurodyti šie <ɫ> žymėjimo netikslumai (SP I 1–100):

- (1) [ɫ] kietumas nepažymėtas: *βalmu* 13₈, *puolys* 35₅, *tulus* 40₄, *apfiwilko* 55₁, *dungalu* 55₁₁, *nuleii* 72₂₉, *waldo* 75₂₁, *klaufiamas* 79₂₅, *klausia* 82₁₀, *klaufikime* 83₁₇, *labay* 89₃₁;
- (2) [ɫ] kietumas pažymėtas klaidingai: *welinas* 14₃, *luofas* 31₂₇, *wilties* 40₁, *karalaufp* 45₈, *iłgiaufius* 52₂₅, *wel* 56₁₁, *gyłiftawimu* 57₅, *karalu* 72₂₇, *familios* 75₂₆, *pagal* 91₁.

Žodis *fuodele* (instr. sg.) SP I 36₁₅, kuriame pažymėtas [ɫ] kietumas, gali būti taisomas dvejopai: *fuodele ir fuodeły* (atstatant tarminę formą). Spechtas teikia pirmenybę pastarajai.

Spechto naudotame SP originale, kurio pagrindu buvo parengtas faksimilinis leidimas (ŠPS 1929), <ɫ> kietumą rodantį įstrižą brūkšnelį ne visur galima įžiūrėti, tačiau kai kuriuose į jo klaidų sąrašą patekusiųose žodžiuose kietumas buvo žymėtas ir aiškiai matyti kituose išlikusiųose SP egzemplioriuose¹², pvz.: *algoia* SP I 20₂₇, *bilo* SP I 72₁, *pelenays* SP I 85₁₂, *tułu* SP I 97₁₃.

Šis labai išsamus klaidų sąrašas apskritai paėmus atspindi to laikmečio senųjų raštų ir tarmių ištyrimo būklę, tuometinę korektūros klaidų sampratą ir originalo, iš kurio buvo parengtos faksimilės, ypatumus (ne visuose egzemplioriuose smulkios spaudmenų detalės, ypač diakritikai, yra vienodai gerai atsispaudę).

¹² Plg. Lietuvos diplomatusi Jurgiui Šauliui (1879–1948) priklausiusį ir šiuo metu Pensilvanijos universitete saugomą *Punktų sakymų* konvoliutą: Annenberg Rare Book and Manuscript Library, University of Pennsylvania; Location: Rare Bk & Ms Library RBC; Call Number: 491.922 Si78.2.

1.13. Spaudmenys su brūkšnelio ir / ar cirkumflekso formos tildės ženklų

Ant balsinių spaudmenų esantys cirkumfleksą (SP I) ir brūkšnelį (SP II) primenantys diakritikai <ã>, <ā>, <ē>, <ī>, <ỹ>, <ȳ>, <ō>, <ō>, <ū>, <ū> (žr. 8, 9, 17, 21–24, 38, 39, 45, 46 pav.) SP tekste nuosekliai, bet nedažnai žymi praleistus tautosilabinius [m] ir [n] (Palionis 2005: 31–33; Strockis 2004: 294–295)¹³ ir laikytini tildėmis – specialiais sutrumpinimų ženklais: *darbūp* SP I 52₆, *nuterioiufiã* SP I 149₂₉, *bud{ũ}p* SP I 287₁₃, *peklō* SP I 279₁₂, *wietō* SP II 247₂₁, *fūti* SP II 9_{4–5}, *paškūdoy* SP II 153₇, *idāt* SP II 34₂₅, *ūt* SP II (10x), *pařirētū* SP II 97₂₇, *βwētas* SP II 73₂₇, *trūpay* SP II 46₁₁, *βw{ȳ}tas* SP II 8₁₅. Praleistą [n] SP II dviem atvejais žymi ir spaudmuo su skersine šakele <ę> (žr. 1.11.). O <n̄> (SP I greičiausiai <n̄>) ir <m̄> (žr. 29, 33, 34 pav.) dažniausiai žymimos skolinių geminatos: *Paños* (plg. lenk. *z Panny*) SP I 67₁₆, *Hofaņa* (plg. gr. *hōsanna*) SP II 144₁₀, *fuñu* (plg. lot. *summa*) SP II 164₂. Įsivestais sutrumpinimų ženklais, imant pavyzdį iš lotynų kalbos, buvo siekiama prireikus sutaupti vietas siaurose SP eilutėse.

1.14. Žodžio galo sutrumpinimų spaudmenys

Tokiems spaudmenims priskirtini: <g>=us, <ḡ>=us, <ḡ>=go¹⁴ (žr. 61, 62, 63 pav.) ir dvitaškis (dažniausiai SP II): *Tuḡ* SP I 251₁₀, *mg* SP I 100₂₈, *Chriřt^ḡ* SP I 100₂₃, *Kaln^ḡ* SP II 39₄, *kitiem^ḡ* SP II 28₁₇, *žimćiu^o* SP II 27₁₃, *śirḡ* SP II 257₁₈, *Wieß:* SP II 146₁₃, *Wießp:* SP II 165₁₂, *Pfal:* SP II 52₁₁, *Pfa:* SP II 149₁₂, *Dowid:* SP II 122₄.

1.15. Spaudmenys <I>, <J>, <J> ir <j>

SP pagrindiniame tekste, išspausdintame gotikiniu šriftu, garsams [i] ir [j] žodžio pradžioje žymėti vartojama viena didžioji raidė (Subačius 2003: 227–228)¹⁵. Antikvos

¹³ Cirkumflekso ir / ar brūkšnelio formos diakritikų (tildžių) vartojimas SP lietuviškame tekste perimtas iš lotynų kalbos, kur tildėmis buvo žymimi praleisti tautosilabiniai <m> ir <n>. Tokio žymėjimo atvejų gausu ir SP lotyniškose marginalijose (Petreikis 2011: 67–85).

¹⁴ Žodžio galo sutrumpinimai šiais ženklais dar dažniau žymimi lenkiškame SP tekste ir lotyniškose marginalijose. Šis žodžio galo trumpinimo būdas perimtas iš lotynų kalbos.

¹⁵ Gotikiniu šriftu spausdintuose tekstuose <I> ir <J> nebuvo skiriami. Pereinant prie antikvos Lietuvoje, spaustuvininkai kurį laiką dar laikėsi gotikinio šrifto vartojimo tradicijų ir <I> ir <J> taip pat neskyrė: rinkdavosi vieną kurį spaudmenį abiem garsams [i] ir [j] žymėti arba juos vartojo pramaišiu.

kursyvu išspausdintose perikopėse abiem šiems garsams žymėti pasitelkiami trys skirtingos formos spaudmenys¹⁶: <I>, <J>, <J> (žr. 25, 26, 27 pav.; Gelumbeckaitė 2003a: 81–82; 2003b: 302; plg. Juda 2001). SP I vartojami tik pirmieji du: devyniose perikopėse visais atvejais tik <J> (SP I: 1, 69, 122, 214, 234, 262, 281, 296, 317), vienoje perikopėje visais atvejais tik <I> (žr. SP I: 195) ir keturiose perikopėse <I> ir <J> pramaišiu (žr. SP I: 32, 163, 338, 358), pvz.:

SP I 32: *Jžgirdis, Ionas, Iezus, Ionuy, Iefus, Jonu;*

SP I 338: *Iezausp, fβeio, fr 2x, fūmus, fra;*

SP I 195: *Iezus, Ierozolimu, Iezus, Ierozolimoy, Ieruzalem, Ir 4x, Iezus;*

SP I 122: *fudeios, ftureios, fonop, fr 2x, fōdano, ffaiiošias.*

Pirmosiose trijose SP II perikopėse <I> ir <J> taip pat vartojami pramaišiu (žr. SP II: 1, 21, 43–44), tačiau paskutinėse septyniose atsiranda dar vienas iki tol nevertotas skirtingos formos spaudmuo <J> (SP II 77–78, 108–109, 143–144, 172–173, 225, 235–236, 248–249):

SP II 1: *IEZVS, Iezus, IEZus, fr, fej 2x;*

SP II 77–78: *Iezus, fezus, Iž, Jeme, Jog, Jra;*

SP II 143–144: *fezus, Ierofolimosp, Jezus, Iezus;*

SP II 172–173: *Jezus, fr, Iudafius, Iβkarioto, Ir, Iezus 2x, fej, Ius, Jey.*

Iš pavyzdžių matyti, kad visi trys aptariami spaudmenys galėjo žymėti tiek [i], tiek [j] ir tik su kuriuo nors vienu susieti nebuvo, t. y. jų funkcijos nebuvo diferencijuotos. SP I galima išvelgti pastangų dviejų skirtingų spaudmenų vartojimą apvaldyti ribojant jų įvairavimą tekste ir abiem funkcijoms dažniau renkantis <J>. SP II įvairavimas tarsi laikomas norma ir kaip nors ribojamas nėra. Viena iš priežasčių, kodėl antikviniame SP tekste [i] ir [j] žymėjimas nediferencijuotas, be abejo, turėjo būti gotikinio teksto apsuptis – gotikinis, o ne antikvos šriftas buvo pagrindinis SP tekstinis šriftas (Aleknavičienė 2006: 286). Kita painiavos įnešti turėjusi priežastis – rytinėms ir vidurio Lietuvos tarmėms būdingas pridėtinis (protetinis) [j] žodžio pradžioje prieš priešakinės eilės balsius (Palionis 1995: 50; Zinkevičius 1996: 102) (perikopėse: *feme* SP I 358₃, *Ieme* SP II 21₃, *Jeme* SP II 78₁₃, pamokslų tekste: *ieβkoio* SP II 97_{30–31}).

SP I <J> nevertojamas. SP II šis spaudmuo aptinkamas 20 kartų (žr. 28 pav.). Beveik visi atvejai sutelkti 1–47 psl.: perikopėse tai dažniausiai įvardžio *jis* formos: *ijfai* 1₈, (2x), *ij* 1₁₆ (acc. sg.) (6x), *ijemus* 21₇, *juos* 44₂, *prijma* 44₃¹⁷; o pamoksluose,

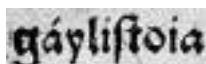
¹⁶ SP šie spaudmenys savo forma šiek tiek skiriasi nuo straipsnyje juos žymėti parinktų atitikmenų. Pirmasis spaudmuo yra griežtos romėniško vieneto formos, antrasis – su pailginta šiek tiek užriesta vertikale ir horizontaliu brūkšneliu per vidurį, trečiasis – su pailginta šiek tiek užriesta vertikale.

¹⁷ JE atitinkamose vietose rašoma: *ifai* 40₁₆, *ii* 40₂₃, *iemus* 42₂₀, *iuos* 46₁₃, *priima* 46₁₆.

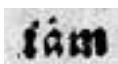
be *ij* 34₈ (6x), su <j> dar rašomi *igija* 6₂₃ ir *kalaviju* SP II 18₇. Porą kartų <j> užfiksuotas tolesnėse pamokslų teksto (ne perikopių) vietose: *bijos* SP II 52₅, *wienatij* SP II 215₂₉. Visuose žodžiuose <j> eina po <i>: rašoma <ij>¹⁸ (Jolanta Gelumbeckaitė 2009:19), todėl tyrimo procese buvo kilęs klausimas, ar *ij*¹⁹ negalėtų būti įvardžiuotinė įvardžio *jis* forma *jiji*, tačiau taip rašoma ir negalinėse šio žodžio pozicijose bei kituose žodžiuose. Pasitaikančios įvardžių įvardžiuotinės formos SP II paprastai rašomos su <y>: *toy* (nom. sg.) 60₄, 100₂₇, *tiey* 1₇, 132₁₈, *nekuriey* 4₁₁, 42₂₀. Taigi SP II 1–47 puslapiuose, apimančiuose beveik tris pirmuosius pamokslus (kartu su perikopėmis), epizodiškai pamėginta diferencijuoti [i] ir [j] žymėjimą mažosiomis raidėmis įvedant <j>. Be to, kaip jau minėta, ši teksto dalis išsiskiria dar ir tuo, kad jos perikopėse nevartojamas <J>.

SP I <j> nevartojamas nei pagrindiniame gotikiniame tekste, nei antikva išspausdintose perikopėse. Čia [i] ir [j] visuomet koreliuoja su <i>, <J> gotikiniu šriftu surinktame tekste ir su <i>, <I>, <J> lotyniškoje antikvoje.

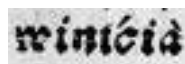
1.16. SP vartojamų spaudmenų pavyzdžiai

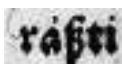
1 PAV. SP II 65-5

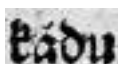
2 PAV. SP I 364-3

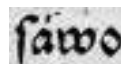
3 PAV. SP I 333-24

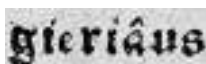
4 PAV. SP II 170-32-4

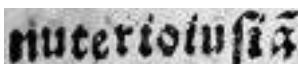
5 PAV. SP II 179-2

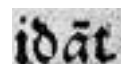
6 PAV. SP II 191-23

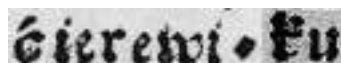
7 PAV. SP I 198-17

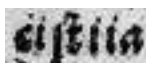
8 PAV. SP I 149-29

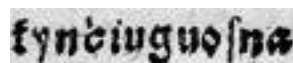
9 PAV. SP II 73-23

10 PAV. SP I 35-6

11 PAV. SP I 303-29

12 PAV. SP I 373-10

¹⁸ Jono Rėzos *Psaltere Dowido* (*Der Psalter Davids Deutsch und Litawisch* [RPs 1625]) <ij> ir <gh> yra <j> alografai.

¹⁹ SP II įvardžio forma *jī* rašoma trejopai: dažniausiai *ii*, epizodiškai *ij* ir *gi*. SP [j] žymimas <i>, <y>, epizodiškai SP II dar <j> (1–47 psl.) ir <g> (SP II 53–58; 112–113; 121–126 psl. ir vieną kartą SP I 211₃₁, jei ten tikrai ne dalelytė *gi*).

iēmūs

13 PAV. SP I 162-8

iēmūs

14 PAV. SP I 367-25

trekinu

15 PAV. SP II 34-12

Dīwo

16 PAV. SP I 372-30

fwētas

17 PAV. SP II 73-27

iēme

18 PAV. SP II 236-12

wiſi

19 PAV. SP I 332-2

marīos

20 PAV. SP I 268-7

wisagaſiēiu

21 PAV. SP II 104-18

graudītis

22 PAV. SP II 172-10

pralytie

23 PAV. SP II 103-4

fwytays

24 PAV. SP II 14-3

Iezus

25 PAV. SP II 75-22

Jezus

26 PAV. SP II 76-10

Jog

27 PAV. SP II 76-19

ij

28 PAV. SP II 1-16

ſumū

29 PAV. SP II 164-2

ſtri•neon

30 PAV. SP I 369-30

ktomū

31 PAV. SP II 242-18

Puńcios

32 PAV. SP I 373-16

mañ

33 PAV. SP I 93-7

poñeles

34 PAV. SP II 70-19

wiró

35 PAV. SP I 219-21

Jó•nuy

36 PAV. SP I 140-17

tuōs

37 PAV. SP I 367-24

ſieſiōs

38 PAV. SP II 235-4

wietō

39 PAV. SP II 247-21

ſirdieſp

40 PAV. SP II 40-12

raſtas•s.

41 PAV. SP II 188-13

grasi.

42 PAV. SP I 317-18

punciâs-na

43 PAV. SP I 373-8

gieriays

44 PAV. SP I 368-26

wire-sniūp

45 PAV. SP II 108-25

atsiūte

46 PAV. SP II 138-23

wurduo

47 PAV. SP I 264-5

maža

48 PAV. SP I 318-9

žinklu

49 PAV. SP II 78-19

Bažničia,

50 PAV. SP II 153-17

šwiržday

51 PAV. SP I 380-17

tulžis

52 PAV. SP I 321-21

šmones

53 PAV. SP I 326-12

di-džiu

54 PAV. SP II 199-6

Priejastis

55 PAV. SP I 298-17

gruzosi

56 PAV. SP II 15-3

žodis

57 PAV. SP I 355-5

ąžuikieki-mas

58 PAV. SP II 56-5

žynoio

59 PAV. SP II 104-8

žydu

60 PAV. SP II 202-4

tulę

61 PAV. SP I 194-13

Kaln°

62 PAV. SP II 39-4

žimčiu°

63 PAV. SP II 27-13

2. PUNKTŲ SAKYMŲ RAŠYBA

2.1. SP rašybai didžiausią įtaką yra padariusi svarbiausia to laikotarpio mokslo kalba – lotynų kalba, ir tik po to lenkų kalba. Tas poveikis turėjo būti dvietapis: (1) per minėtų kalbų vartojimą mokslo ir komunikacijos tikslais jų rašybos principai buvo natūraliai perimami ir pritaikomi lietuvių kalbai; (2) per spaudmenis – sisteminant, apibendrinant, jungiant ar skaidant rašto ženklų funkcijas pagal technines spaustuvių galimybes. Pirmasis etapas labiau sietinas su pačiu rašymo procesu, antrasis – su rankraščio adaptavimu spaudai. Po to galima kalbėti ir apie spausdinto teksto atgalinį poveikį rašybos sistemai (Subačius 2001: 129–152).

2.2. Ilgųjų ir trumpųjų balsių žymėjimas

SP, kaip ir kituose to meto katalikiškuose raštuose, ilgieji ir trumpieji balsiai dažniausiai grafiškai nebuvo skiriami. Balsių sudvigubinimas ilgiesiems balsiams žymėti neapima viso veikalo. Jis dažniausiai epizodiškai pasitaiko SP II dalies teksto viduryje ir laikomas anoniminio redaktoriaus įsikišimu: *tiiko* 142₁₄, *prekii* 26₂₂, *iir* 170₉, *Karaluus* (nom. pl.) 202₁₄, *kuu* 78₁₀, *geruu darbuu* (gen. pl.) 175₁₃ (Zinkevičius 1971: 153–167; 1972: 79–100; 1977: 237–244; 1988: 257–259). Nedažnai ir nenuosekliai ilgąjį balsį gali žymėti <y>: *pikyby* (acc. sg.) SP I 147₁₅, *šwiefyby* (acc. sg.) SP I 138₁₁, *žalty* (acc. sg.) SP I 182₉, *didy* (acc. sg.) SP II 13₃; pasitaiko ir painiojimo atvejų: *dydi* (acc. sg.) SP II 206₁₂. Žodyje *yβklaufifiu* SP I 198_{9–10} <y> greičiausiai žymi ne [i], bet [ji] (kartu su pridėtinium [j]). Dažniausiai ir nuosekliausiai <y> vartojamas:

1. Dvibalsiuose <ay>, <ey>, <uy>: *laymingay* SP I 280₁₀, *weydu* SP I 352₁, *žmoguy* I 58₂₉; *pageydimay* SP II 188₈; atvejai su <i> pavieniai: *kaip* SP I 205₆; *funkiei* SP I 234₁₃ (perikopėse!). Pastaruosius Sirvydo grafikos plotmėje būtų galima laikyti korektūros klaidomis. SP perikopių ir atitinkamų JE tekstų lyginimas rodytų čia labiausiai tikėtiną Jaknavičiaus rankos prisilietimą. Kai šių dvibalsių žymėjimas nesutampa SP perikopėse ir atitinkamoje JE vietose, JE paprastai rašoma <ai>, <ei>, <ui>.
2. (a) [j] pozicijoje redukuotose lokatyvo galūnėse (sistemingiau SP I): *širdiy* SP I 138₂₃, *naktiy* SP II 66₃₂; *vgniy* SP I 160₉; *žodiy* SP I 354₁₄; *žmogiftey* SP I 138₁₁; *pakaiuy* SP I 370₁₀; SP II kai kur [j] pozicijoje jau atsiranda <i>, o <y> žymimas ilgasis balsis: *širdiy* 29₁₈, 63₃₁, *žodyi* 61₅;
(b) [ji] pozicijoje įvardžiuotinėse formose SP II: *Seniey* 134₁₃, *tikroy tiefa* 141₁₉, *wirefniey* 54₂₀, *šwietiβkiey Vkinikáy* 54₂₁.

Ne taip nuosekliai <y> vartojamas:

1. Po depalatalizuotų priebalsių (ypač SP II): *prywało* SP I 5₁₂, *ftypray* SP I 7₂₃; *nulynkias* SP I 105₂₄, *ftyprafnis* SP II 146₁₂, *Szytays* SP II 18₈, *βylkuofe* SP II 179₃₀, *Žynoio* SP II 104₇, *niepryimtinas* SP II 137₅, *βyrdies* SP II 169₁₂, *žyba* SP II 184₁₇.
2. Vienaskaitos lokatyvo galūnėje: *paguldimy* SP I 83₃; *puody* SP II 107₅; *rašty* SP I 13₃; *daykty* SP II 98₁₃; <i> šioje pozicijoje pasitaiko, bet nedažnai: *paguldimi* SP I 332₂₀, *daykti* SP II 112₄, *rašti* SP I 47₁₆, SP I paprastai randame <y>, o SP II dažniau <i> (plg. *kuny* 11x SP I ir 2x SP II; *kuni* 9x SP II).
3. Skoliniuose: *žywatas* SP II 59₁₈, *tyranay* SP I 13₂₆, *žyday* SP I 138₂₆, *Synagoga* SP I 333₃, *herezya* SP I 254₁₄.

SP II <y> funkcijos palyginti su SP I yra pasiaurėjusios. Daugeliu atvejų <i> gali būti vartojamas tose pačiose pozicijose kaip <y>.

<u> buvo vartojamas tiek trumpajam [u], tiek ilgajam [ū] žymėti²⁰. Sudvigu- bintas <uu> ilgajam garsui žymėti pasitaiko tik epizodiškai SP II ir yra tos pačios prigimties kaip <ii>: *Karaluus* (nom. pl.) SP II 202₁₄; *geruu darbuu* (gen. pl.) SP II 175₁₃. Spaudmuo <ū> su brūkšneliu SP žymi praleistus tautosilabinius [m] ir [n] (žr. 1.13.).

2.3.1. [e] žymėjimas po minkštojo priebalsio

[e] žymėjimas po minkštojo priebalsio labai įvairuoja: SP I dažniau buvo rašo- ma <e> arba <ie> (papildomai pažymint priebalsio minkštumą), o SP II dar ir <ia> (kai kuriose SP II teksto vietose ištiesai) (Specht 1929: 17)²¹. Tai rodytų SP II dalies rengėjų tarmėje buvus platesnį [e] nei Sirvydo tarmėje ir intensyvesnį priebalsių minkštinimą (Zinkevičius 1996: 100–101). Imant abi SP dalis kartu, randami tokie variantai:

de / dia-: *degina* SP I 302₂₀, *diagina* SP II 76₂₀, *diagintu* SP II 160₂, *dešine* SP I 241₈, SP II 244₂, *diaβne* SP II 186₃₀, *deβne* SP II 229_{25–26}, *deftis* SP I 370₂₃, SP II 70₁₆, *diaftis* SP II 170₄;

ge- / gie- / gia-: *geria* SP I 46₁₆, *gieria* SP II 50₁₅, *giaria* SP II 92₁₄, *gema* SP I 104_{22–23}, SP II 51₁₇, *gema* SP I 22₂₃, SP II 123₂₅, *giema* SP I 106₂₉, SP II 97₂₀, *geray* SP II 184₂₉, *giera* (adj. nt.) SP I 284₁₇, *gieras* SP I 201_{19–20}, *giara* SP I 172₂₆, SP II 186₃₁ *giaras* SP II 55;

kie- / kia-: *kielo* SP I 161₁, SP II 240₃₂, *kialo* SP II 87₉, *kieltis* SP I 178₂, SP II 228₁₆, *kialtis* SP II 158₁₁, *kietuwu* SP I 269₃, SP II 157₆, *kiatuwu* SP II 95_{13–14}, *bakiele* SP I 311₁₂, *βakialu* SP II 171₂₀ (žodžių, pradedamų *ke-*, *nėra*);

me- / mie- / mia-: *metas* SP I 331₅, SP II 140₂₈, *miatas* SP II 169₂₃, *medžiu* (instr. sg.) SP I 310₂₀, SP II 65 (acc. sg.), *miadžiu* (gen. sg.) SP II 170_{30–31}, *ftameni* SP I 103₄, *ftamenio* SP I 76₉, *akmenimis* SP I 186₂₃, SP II 45₁₆, *akmenimis* SP I 377₉;

ne- / nie- / nia-: *nuniaβa* SP II 188_{11–12}, *nendres* SP II 99₈, *niendri* SP II 166₇, *nian dri* SP II 166₁₁, *neprietelaus* SP I 25₂, SP II 12₃₀, *niepretelaus* SP II 74_{20–21};

pe- / pie- / pia- / pea-: *pečiu* SP II 204₂₀, *pečio* SP I 194₇, *piečiu* SP II 218₁₆, *piačio* SP II 205₂, *peklos* SP I 275₁₁, SP II 52₈, *piekliβkay* SP II 42_{20–21}, *piakliβkas*

²⁰ Laikantis lotynų kalbos tradicijos, žodžio pradžioje [u] paprastai žymimas spaudmeniu <v>. <u> žodžių pradžioje pavartotas tik 8 kartus ir laikytinas korektūros klaida: *užgimimo* SP II 124₁₆; *uolas* SP I 270₁; *uolas* SP I 50₂₁; *uoga* SP I 321₂₀; *uoday* SP I 260₁₈; 316₁₂; *unt* SP II 200₈; 204₁₄.

²¹ Didžiausia <ia> koncentracija straipsnio autorės užfiksuota SP II 166–183. Į tai yra atkreipęs dėmesį ir Franzas Spechtas (1929: 17). Tačiau pirmasis šį įvairumą pastebėjo ir aprašė kitas vokiečių kalbi- ninkas Richardas Garbė 1884 m. SP I leidime. Pasak jo, <ie> dažniausiai rašoma po priebalsių <g>, <k>, <š>, <ž>, o po kitų priebalsių aptinkama retai (Garbe 1884, 13).

SP II 206₂₄₋₂₅, *piaklos* SP II 75₃₂, *Petras* SP I 49₈, SP II 207₁₅, *Piatras* SP II 17₂₈, *Peatras* SP II 186₁₁, 207₁;

re- / **rie-** / **ria-**: *retos* SP I 75₇₋₈, *Riatas* SP II 182₂₈, *regiedami* SP I 19₆, SP II 34₁₀, *riegiedamas* SP II 48₁₉, *riag* SP II 177₁₅;

se- / **sia-**: *fenu* (acc. sg.) SP I 56₁₃, SP II 123₃₋₄, *fianu* SP 171₂₆;

ste- / **stia-**: *stebifi* SP I 329₂₈, II 71₅, *stiabifi* SP II 176₁₉;

šie- / **šia-**: *šiešielis* SP I 125₂₇, *plišieli* SP II 27₆, *kaušielis* SP I 314₁₄, *šieši* SP I 214₁₀, *šiaštu* SP I 317₁₀ (perikopės) (žodžių, pradedamų <še>, nėra);

we- / **-wie-** / **wia-**: *welinas* SP I 293₃, SP II 46₁₂, *wialinas* SP II 77₁₇₋₁₈, *wede* SP II 95₆, *wiade* SP II 177₃₁, *giwena* SP I 308₁₃, *giwiena* SP I 308₂₂₋₂₃, *giwianimo* SP II 169₂₁;

že- / **zie-** / **žia-**: *žemes* SP II 138₄, *žiamės* SP I 12₇, SP II 151₃₂, *žiemes* SP II 246₁₄, *žemibe* SP II 216₂₅₋₂₆, *žiemay* SP II 48₂, *žiamious* SP II 183₂₅, *nužemintus* SP II 47₁₄, *nužiamintays* SP II 47₁₇₋₁₈, *Nužiemindawau* SP II 67₃.

SP I [e] žymimas vienodžiau, dažniausiai <e> arba <ie>; <ia> labiausiai koncentruojasi vienoje apibrėžtoje SP II teksto vietoje, likęs tekstas [e] žymėjimu iš esmės nesiskiria nuo SP I. Intensyviausiai pozicijoje prieš [e] turėjo būti minkštinamas [k] – po <k> visuomet rašomas minkštumo ženklas (Palionis 1995: 30). Minkštumo ženklas taip pat rašomas po [š], žymimo spaudmeniu <ś>; dviejuose žodžiuose esantis <β> greičiausiai turėjo žymėti veliarizuotą [š] arba čia įsivėlusį korektūros klaidą: *βeymina* SP II 181₆ ir *βeymina* SP I 317₅ (perikopės), plg. *šieymin-* rašoma 5 kartus dažniausiai SP I.

2.3.2. [ai] žymėjimas po minkštojo priebalsio

Dvibalsis [ai] po minkštojo priebalsio žymimas ketveriopai: <ey>, <iey>, <iei>, <iay>: *pageydimu* SP II 140₃₁, *pagieydimus* SP I 266₁₀, SP II 259₁₀, *pagiaydimuofe* SP II 178₂₁₋₂₂, *gieyde* SP I 127₃, SP II 27₈, *geyde* SP II 180₂₃, *weydo* SP I 90₁₀, SP II 148₄, *wiaydo* SP II 219₁₉, *wieykiey* SP I 268₁₀, *weykiey* SP I 52₂₉₋₃₀, SP II 106₂₋₃, *meytes* SP I 89₂₀, SP II 107₂, *miaytes* SP II 184₁, *funkiey* SP I 198₂₇, SP II 88₂₅, *funkiei* SP I 234₁₃ (perikopės), *βeymina* SP II 181₆, *šieyminu* SP I 254₁₁₋₁₂. Dažniausias variantas – <iey>; <iay> būdingas tam tikroms SP II teksto vietoms.

2.4.1. Skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių žymėjimas jų sandūrose

Asimiliacijos atvejais priebalsiai dažniau rašomi morfologiniu principu, bet vieno kurio principo nuosekliau nesilaikoma: *pabaygtu* (4x) SP II 62₂₆₋₂₇, *pabaiktu* SP II 182₁₃₋₁₄, *ąžudingie* SP II 18₂₂₋₂₃, *ąžudingt* SP I 255₂₆, *ąžudingta* SP I

310₁₇₋₁₈, *v{ž}udenktu* SP II 18₂₇, *ážudinktu* SP II 40₁₀, *ąžudinkta* SP II 209₃₂₋₃₃, *apfidenktumite* SP II 175₂₁, *ąžudegtas* SP I 144₉₋₁₀, *prabyngtay* SP I 53₂, *prabinktay* SP I 273₂₁, *vžudegtas* SP II 76₅₋₆, *ąžudektu* SP II 240₁₃₋₁₄, *ąžudirbtu* SP I 323₂₅, *dirbt* SP I 330₁ (4x), *dirps* SP II 35₂₆, *Dirpkite* SP II 177₃₂, *ižwerβtu* SP I 85₁₃, *ižweržto* SP I 13₁₇. Liepiamosios nuosakos vienaskaitos antrasis asmuo SP II dukart parašytas: *nunuoging* 169₂₉; *saugog* 141₈ (-k + g(i) = g: *nunuogink gi?*).

Fonetiniu principu labai dažnai paremta pusdalyvių rašyba: *nuleyzdamas* SP I 333₁₈, *pameždami* 258₅, *ibriždami* 187₂, *drauzdami* 258₄, *žiždamas* 213₁₉; *šuleyzdamas* SP II 12₈, *žayzdamas* 58₃, *mełzdamis* 103₁₃, *rauždami* 176₁, *řkuždamafis* 142₅, *mełzdamies* 202₁₀₋₁₁.

Bet atvejų su <s> taip pat pasitaiko: *řkuřdamafis* SP II 55₁₅, *iřβmesdamas* SP II 72₁₀.

Šaknies ir priesagos sandūroje retsykais gali būti šalimais sudedami du priebalsiai, priklausantys skirtingoms morfemoms, jų nesuliejant: *apřidingkite* SP II 132₅, *Džiaugkites* SP I 326₂, *biegkt* SP II 172₁₇ (plg. *perbekt* SP II 217₁₉), *nułaužšiu* SP I 310₂₈. Sirvydo kalbinės kompetencijos fone šitaip greičiausiai buvo siekiama atskleisti asimiliacijos pridengtą veiksmažodžių formų darybos procesą (plg. su *ižfižios* SP I 7₆, *vžřet* SP I 285₅). Tai galėjo būti vienas iš siūlomų rašybos būdų – išlaikyti sveikas, nepakitusias morfemas jų sandūrose.

Neaišku, korektūros klaidoms ar rašybos norminimo pastangoms (hipernormalizams) turėtume priskirti šiuos pavienius atvejus: *vngβtu* SP II 104₁₂, *lisdus* SP I 305₁, *mařgot* SP II 173₅ (plg. tame pačiame psl. *mazgofi* 173₁₀).

Apskritai paėmus, fonetiškai priebalsiai dažniau rašomi SP II.

2.4.2. [š] ir [s] žymėjimas prieš [č]

Tiek [š], tiek [s] pozicijoje prieš [č] buvo žymimi ne visada atsižvelgiant į jų kilmę (plg. *tuščias* ir *skaistus*), o jų žymėjimas labai įvairavo. Be to, susidariusioje priebalsių samplaikoje skirtingai buvo žymima ir afrikata [č]. Akivaizdu, kad šių priebalsių perteikimas rašto ženklais tuometiniams autoriams ir knygų leidėjams turėjo kelti problemų, sąlygojančių gana nemažą variantiškumą. SP randami tokie variantai:

[š] pozicijoje prieš [č]: <řc>, <řć>, <řč>, <řc>, <řc>, <řć>, <řc>, <řcz> <řczć>, <řć>: *karřciomis* SP I 232₁₃, *tufcias* SP II 40₁₂₋₁₃, *karřciaus* SP II 50₁₆, *kumřciomis* SP II 199₂₃, *Kriřfcionis* SP II 202₁₀, *tewiřfcion* SP II 187₂₈, *karřciuoře* SP I 244₁₇, *kriřfcionie* SP I 162₁₀, *tewiřćiu* SP I 217₂₈, *tufćiu* SP II 156₄, *kriřfcioniu* SP I 320₁₁₋₁₂, *wayřćioia* SP I 351₄, *pauřćiey* SP I 308₁₂, *pauřćiey* SP I 311₄, *karsćiaus* SP I 65₂₂, *tuscias* SP I 44₂₂, *kriřscionimus* SP I 360₂₁, *tewiřscion* SP I 343₇₋₈, *pauřscio* SP I 107₁₈, *kriřscionis* SP I 112₁₆, *pauřćiey* SP I 189₂, *tuřćiey* SP II 6₂₇, *kriřs-*

cionis SP I 239₁₈, SP II 179₃₀, *tuščio* SP I 244₁₉, *tufczus* SP II 202₁₃, *namikfczciey* SP II 186₉, *krikβcionie* SP II 232₂₋₃, *karβcio* SP I 329₁₇;

[s] pozicijoje prieš [č]: <lc>, <lc>, <sc>, <sc>, <sc>: *rupefcieu* SP I 1342, *rufcioy* SP I 105₂₇, *fkayfciaufi* SP II 27₁, *karalifciu* SP I 134₁₇ (plg. DP: *rûpêfcieu* 16₃₄, *ižgafcio* 13₂₀), *rupefcieu* SP I 248₄₋₅, *fkayfciaufia* SP I 211₂, *karalisčiu* SP I 132₁₄, *rusčiaufia* SP I 272₂₉, *rupeščiu* SP I 144₂₇, SP II 62₁₀, *ižwersčiey* SP II 14₃, *wagiščiu* SP I 147₁₁, *karališčiu* SP II 154₁₅₋₁₆, *fkaiščiaus* SP II 38₂₂, *karališčiu* SP II 14₁₆₋₁₇.

Labiausiai tikėtinos tokios rašybos priežastys įvardytos jau anksčiau – tų pačių spaudmenų su diakritikais ir be diakritikų vartojimo nenuoseklumas (žr. 1.5.4.) ir apibrėžtesnių rašybos normų nebuvimas. Žymint minėtus priebalsius, tvirčiau nebuvo laikomasi nei morfologinio, nei fonetinio principo. Nevertėtų šiuo atveju atmesti ir kitų priežasčių: toks žymėjimas galėjo atspindėti vilniečių tarties ypatumus – tarminius ar atsiradusius dėl kalbų interferencijos ir apimančius pučiamuosius priebalsius ir afrikatas.

2.4.3. [š], [ž] žymėjimas priešdėlių *iž-*, *iš-*, *už-* sandūrose su kitomis morfemomis

Priešdėlių *iž-*, *iš-*, *už-* rašyba sandūrose su kitomis morfemomis (ypač su sangražos dalelyte *si*) įvairuoja: *i{ž}fiweržtu* SP II 48₂₅, *i{ž}taria* SP II 5₁₃, *ižpa{ž}inimo* SP II 172₄, *ižleyzdawo* SP II 28₂₂₋₂₃, *ižtrinta* SP II 163₂₃, *iβtrint* SP II 231₂₈, *Ižfim{á}no* SP II 83₇, *iβsimano* SP I 332₂₃, *ifimano* SP I 228₂₃, *i{ž}naykinta* SP II 154₄, *iβnaykie* SP I 185₂₁₋₂₂, *iβfimano* SP I 305₁₈, *iβfikalbet* SP II 53₁₅, *iβtuoia* SP II 72₉, *ižfipilde* SP II 220₁₂₋₁₃, *ižagtas* SP I 174₂, *iffipildis* SP I 1₁₈, *ižfižios* SP I 7₆, *ifi{ž}iotu* SP II 69₂₅₋₂₆, *i{ž}metimo* SP II 61₁₉₋₂₀, *ifzmeft* SP II 56₃, *iβmes* SP II 57₃, *vžset* SP I 285₅, *vžfikielunčio* SP I 310₃₀, *vžtekie* SP I 347₇, *vž{ž}ingit* SP II 234₃₂, *vfimiatis* SP II 177₁₂, *vfimeftu* SP II 176₈, *Vfzwešdamas* SP II 37₆, *vβžerfi* SP I 349₂. Dėl rašybos įvairavimo ne visada aišku, kuris veiksmožodis vartojamas: *įstatyti* ar *išstatyti*:

Vnt giešimo tos liepšnos iftate Dievas moterifty SP I 232₃₋₅. *Nes anas iftate Bažničiu / kayp karalifti koku* SP II 151₁₇₋₁₈.

SP akivaizdžios pastangos aptariamus priešdėlius skirtingose pozicijose žymėti vienodai, bet įvairavimo vis dėlto neišvengta, todėl jų rašybą pavadinti iki galo nuoseklia negalėtume (Palionis 1995: 30). Pavyzdžiai rodo, kad šiuos priešdėlius išskirti ir juos fiksuoti sudėtingiausia buvo jų susiliejimuose su sangražos dalelyte *si*. Tačiau ir tuomet dažniausiai pasirenkamas būdavo *užsi-*.

SP vartojamos dvi priešdėlio *iš-* formos: *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iz-*, *iž-*, *iž-* (su <ž>) arba *isz-*, *iβ-* (su <š>). Vienos kurios iš jų pasirinkimas priklauso nuo šaknies pradžios

garsinės raiškos: *isz-*, *iβ-* nerašoma prieš skardžiuosius priebalsius, o *iž-* galima aptikti beveik visose pozicijose (nerasta prieš *ey*, *e*: *ISzeio* SP 350₂₉, *iβeyt* SP I 39₁₅, SP II 121₅, *iβeymay* SP I 351₁₁, *iβeykite* SP II 168₈, *Iβeiau* SP II 242₂₁), todėl kai kurių žodžių, prasidedančių dusliuoju priebalsiu ar pusbalsiu, rašyba įvairuoja: *ižkaktu* SP I 352₁₅, *iβkako* SP II 243₂₂, *ižkafa* SP I 208₂₄, SP II 209₂₆, *iβkafa* SP I 208₂₀, *ižmanimu* SP I 251₂₄, *iβmanimu* SP I 94₁₉, *ižmintis* SP II 215₃₋₄, *iβmintis* SP I 63₂₂, SP II 156₁₉, *ižreyβkia* SP I 128₁₂, *iβreyβkia* SP I 82₁₈, SP II 12₁₂, *ižfakit* SP I 159₈, *iβfakit* SP I 161₂₈, *ižfkayto* SP I 126₁₄, SP II 149₁₃, *iβfkayto* SP I 333₂₇, SP II 122₁₆, *ižwidis* SP I 129₂₇, SP II 18₂₄, *iβwidis* SP I 209₂₈. *iβ-* gerokai dažniau nei *iž...* aptinkamas prieš pusbalsius.

Prielinksnio iš atveju pozicija nėra svarbi – jis SP sistemingai rašomas su <ž>: *iž*, *iž*, *iž*, *iž*, *iz*, *iž*, *iž*. Trys atvejai su *iβ* (SP I 95₂, 310₂₅, SP II 172₂₄ (perikopės) laikytini atsitiktiniais.

2.4.4. [n] žymėjimas prieš [b], [p]

Gana nuosekliai vartojama priešdėlio *im-* forma pozicijoje prieš [b] ir [p]: *imbers* SP II 107₉, *impuola* SP I 108₂₀ (iš viso 23x veiksmazodžių *ipulti* ir *ipuldinėti* formose), tik vieną kartą parašyta *inpuolys* SP II 75₅.

2.5. Svetimos kilmės priebalsiai, digrafai, geminatos

<f> ir <h> vartojami tarptautiniuose žodžiuose, o <x> lietuviškuose žodžiuose ir skoliniuose priebalsių samplaikai [ks] žymėti: *affektays* SP I 294₁₅, *Iozafu* SP I 181₂₃, *heretikay* SP I 204₁₁, *hiforū* SP I 205₁₃, *herefiū* SP I 251₁₂, *holofe* SP I 255₂, *džiauxmu* SP I 201₁₂, *linxmibes* SP II 97₂, *paduxi* SP II 99₉, *uxnoy* SP II 243₃, *uxufo* SP II 163₁₅, *auxu* SP II 36₂₄, *axtinays* SP II 63₂. <Ch> vartojamas nelietuviškuose tikriniuose žodžiuose – asmenvardžiuose ir tautovardžiuose: *Chriftus* SP I 367₂₆; SP II 242₆, *Chaldacyzyku* SP II 168₇₋₈, *Chaneneus* SP II 7₁₄, *Cherubinay* SP II 197₁₆₋₁₇, *Chriftoftomas* SP II 47₁₀₋₁₁. <C>, <c> rašomas vietoj <k> skoliniuose iš lotynų kalbos ar per lotynų kalbą atėjusiuose žodžiuose: *cedrus* SP I 141₅, *Casus* SP I 306₂₁, *cometa* SP II 140₂₁, *Cyryllus* SP II 93₇. Lotynizmuose taip pat vartojamas <q>: *queftiū* SP II 306₈. Lotynų ir graikų kalbų pagrindu tarptautiniuose žodžiuose rašomas <Th>, <th> ir <rh>: *theologay* SP I 238₂₆, *katholiku* SP I 226₆, *Thomas* SP I 99₇, *Theophilaktus* SP II 178₃₁, *myrrhu* SP I 225₂₅. Dėl tos pačios priežasties gali būti pavartojamas <y> ar priebalsiai dvigubinami: *tyrannu* SP II 146₂₇ (plg. lot. *tyrannus*), *affektays* SP I 294₁₅ (plg. lot. *affectus*). Geminatos <fs> ir <fl> veiksmazodžio *būti* esamojo laiko formose greičiausiai irgi atsiradusios dėl lotynų kalbos

veiksmazodžio *esse* poveikio: *efsi* (27 atvejai), *effi* (15 atvejų), *efsiby* SP I 172₁₁, *effuntiemus* SP I 278₁₇, *efsigu* SP I 82₁₄. Svetimos kilmės žodžiuose yra ir kitų geminatų (žr. ankstesnius šio skyrelio pavyzdžius)²².

2.6. Žodžių rašymas kartu ir atskirai

Nesant gramatikų ir jose kodifikuotų normų, žodžių rašymą kartu ir atskirai lėmė keletas vidinių ir išorinių veiksnių: (1) prozodika; (2) kitų kalbų pavyzdys; (3) spausdinimo techniniai ypatumai ir puslapio forma, spaustuvinių ir leidėjų kalbinė kompetencija. SP rašyba nemažai kur išplaukia iš natūralaus savo kalbos intonacijos bei jos kaitos pojūčio ir prasmės niuansų, tad nesant apibrėžtų taisyklių žodžių samplaikos gana dažnai parašomos vienu žodžiu, o viensikiemeniai savarankiško kirčio neturintys žodžiai (enklitikai ir proklitikai) natūraliai šliejami prie ilgesnių intonacinių ir prasminį savarankiškumą turinčių žodžių. Intonacinės pauzės, žodžių tvarka, kontrasto kirtis pasirenkami sąmoningiau ir labiau susiję su pamokslų retorika.

Vienu žodžiu gali būti parašomi prieveiksmiai ar apiprieveiksmėjusios samplaikos, sudarytos iš prielinksnio ir netiesioginio linksnio (1); įvardžio ir netiesioginio linksnio samplaika (2); prielinksnio *be* ir įvardžio samplaika (3); įvardžių, įvardžių ir dalelių samplaikos (4):

- (1) SP I *be* rašomas kartu (išskyrus vieną atvejį) kiekybės reikšmės samplaikose: *be galo* (14x), *be galo* (1x) SP I 204₁₄, *bemieros* SP I 171₁₋₂, *beškayčiaus* SP I 313₂₆; SP II, atvirkščiai, *be galo* (8x) rašoma dviem žodžiais (dauguma tokių atvejų koncentruojasi SP II 211–218 psl.).

iš kokybės ir vietos reikšmės samplaikose: *ižtoło* SP II 187₁₈; *ižkur* SP II 184₂₀.

- (2) SP I: *tuometu* (15x), *tuo metu* (9x); SP II *tuometu* (2x), *tuo metu* (17x).
- (3) *Ne turi išmonios / ney luofo noro / a beto ne defstis ne wienas nufideimas* SP I 283₂₁.
- (4) *kunorint* SP II 151₃₂, *kokinoris* SP I 88₂₉, *kokiaf=norint* SP II 198₃₀, *iogipaties* (t. y. *jo gi paties*) SP II 206₈, *kurys giwienas* (t. y. *kuris gi wienas*) SP II 86₃₁.

Prielinksnis *be* nuo sudurtinės dalelytės *nebe* antrojo sando *be* geriau skiriamas SP I:

Ne be ludiimo aba fwiečiimo fawi pati paliko SP I 97₁₄, *Nes nebe priežasties ne tare Ewángelifta / išmete welinu* SP II 61₆.

²² Retu, nesistemingu rašybos atveju turėtume laikyti *darifsime* SP I 140₉. Šis žodis pavartotas citatoje iš *Vulgatos* (Lk 3,14). Tad į kai kuriuos neaiškius ir painius SP rašybos klausimus bus galima atsakyti tiksliau tik tuomet, kai citatos (jos gali sudaryti 20–25 proc. viso SP teksto) bus atskirtos nuo autorinio teksto ir abu teksto lygmenys ištirti atskirai.

Įvardžių dviskaitos formose skaitvardis *du* nesuplakamas į vieną žodį kartu su įvardžiais:

Tuo du mokitiniu kalbedami ape kinteimu išganitoio fáwo nupelne jau / idant iump Wießpats prieytu SP II 240₇. *Tep ši tuo du mokitiniu klaufidami Wießpaties išguldziunció ráftu apšwiefti buwo tikiey* SP II 240₂₆.

Manoma, kad *ne* rašymas atskirai nuo veiksmažodžių atsiradęs dėl lenkų kalbos poveikio (Palionis 1995: 31). Bet *ne* su visais veiksmažodžiais, juo labiau *ne* su visomis veiksmažodžių formomis (ypač neveikiamaisiais dalyviais) *ne* rašomas atskirai vienodai dažnai. Be to, ir įvairavimo atvejų čia *ne* taip jau mažai, pavyzdžiui, SP I: *negal* (52x), *ne gal* (19x), *negali* (4x); SP II: *negal* (7x), *ne gal* (32x), *negali* (1x), *ne gali* (3x); SP I: *nežino* (15x), *ne žino* (6x); SP II: *nežino* (3x), *ne žino* (1x); *ne kinčia* SP II 216₂, *ne kinčia* SP I 117₇; *nebiokites* SP I 87₂₈, *ne biodamies* SP I 64₇. *Ne* rašoma kartu su sangražiniais veiksmažodžiais: *nefirado* SP I 49₆, *nefiŕeyde* SP II 242₁₅. Vieną kartą *ne* parašyta atskirai greičiausiai per apsirikimą: *ne fifaugo* SP I 372₁₄. Su neveikiamaisiais dalyviais būdvardžių pavyzdžių *ne* dažniau rašoma kartu nei su asmenuojamosiomis veiksmažodžių formomis: *neižagtas*, *neižagtas* (SP I 2x; SP II 1x); *ne i(n)žagtas* (SP II 2x); *neišfakitas*, *neišfakitas* (SP I 12x; SP II 2x); *ne išfakitas*, *ne išfakitas* (SP I 7x; SP II 7x); SP I: *nefutwertas* (4x), *ne futwertas* (2x).

Ne atskirai nuo veiksmažodžių dažniau rašoma SP II. Su vienais veiksmažodžiais *ne* rašoma dažniau kartu, nuo kitų – atskirai be aiškesnės motyvacijos.

SP II prielinksniai ir priešdėliai gali būti painiojami tarpusavy: prielinksniai parašomi kartu su po jų einančiais žodžiais (1), o priešdėliai atskirai nuo likusio žodžio (2):

- (1) *ápekuri* 231₁₇, *ažunieku* 208₉, *ižmiefto* 220₂, *iždungaus* 80₂₃, *ižkiełmo* 65₁₂, *iždebefies* 21₁₂, *ižnauio* 173₁₈, *ižpaminetu* 221₁₉, *ižnumirušiu* 226₁₇, *ižparodimo* 40₁₁ (2x), *ižwirbaus* 36₃₁, *pernuopełnus* 30₁₆, *połungu* 102₁₂;
- (2) *ažu fmaugie ir fu drafkie* 256₂₆, *fu pleti* 200₂₇, *iž leydžia* 166₂₂, *fu eyga* 162₆, *ažu laykis* 120₄, *be žadis* 73₁₅, *iž kiift* 48₁₀.

Prielinksnių parašymo kartu atvejų pasitaiko ir SP I (*ižkuriu* 153₂₉, *pawundenimis* 269₂₈), bet jų koncentracija SP II gerokai didesnė, be to, čia fiksuojamas ir atvirksčias reiškiny – kai priešdėliai parašomi atskirai.

Viena iš priešdėlių ir prielinksnių painiojimo priežasčių, matyt, reikėtų laikyti nepakankamą spaustuvinių ir redaktorių lietuvių kalbos mokėjimą ir jų kalbinę kompetenciją apskritai. Nereikėtų pamiršti ir to fakto, kad SP II spaudai buvo parengta ne paties autoriaus.

Kitos priežastys – techninės:

- (1) žodžio kėlimo vietos pasikeitimas surenkant tekstą spausdinimui iš rankraščio (keičiasi kėlimo ženkle vieta dėl nesutampančių eilučių):

fu=manim SP II 229₂₃, *iž=giditoiu* SP II 223₁₉, *I=eyk* SP II 258₈, *I=eyt* SP II 85₂₀, *fu wieninta* SP II 113₇ ir t. t. (žr. ir anksčiau išvardytus).

- (2) nevienodo dydžio tarpai tarp atskirų žodžių toje pačioje eilutėje; ne visais atvejais įmanoma nustatyti, ar tarpas tarp žodžių yra, ar jo nėra; kartais nepakanka vietos kėlimo ženklui siauroje eilutėje.

Daugeliu atvejų žodžiai išlaiko savo pastovias struktūras visame SP tekste ir su juos supančiais kitais žodžiais nėra suplakami. Samplaikų perteikimas vienu žodžiu neretai būna motyvuotas leksikalizacijos (*begalo, ižtoło, tuometu* ir kt.). Kaip jau minėta, kai kurios žodžių rašymo kartu ir atskirai taisyklės buvo perimtos iš lenkų kalbos, bet šiuo atveju būtų labai svarbu patikrinti ir galimą lotynų kalbos poveikį, nes kai kurioms kitoms rašybos ir spaudmenų vartojimo sritims tas poveikis neabejotinas. Tiksliau atsakyti į šį klausimą bus galima tik išskyrus iš SP teksto biblines ir kitas citatas, verstas iš lotynų kalbos, ir atskirai ištyrus jų rašybos ypatumus.

2.7. Didžiųjų raidžių rašymas

Dažniausiai buvo remtasi lotyniška ir lenkiška didžiųjų raidžių rašybos tradicija. Didžiąja raide pradedami tikriniai vardai ir pavadinimai, gausiai vartojami bibliniai vardai. Be to, lotynų ir lenkų kalbos pavyzdžiu didžiosiomis raidėmis rašomi tautovardžiai, įvairios religinės kryptys ir srovės:

Murinas SP I 294₂₀, *Tatariey, Tur kay* SP I 346₈, *Židay* SP I 48₁₂, *Žyday* SP II 93₂₂, *Amonitu* SP I 35₂₉, *Afsirionis* SP I 170₁₅₋₁₆, *Aegipcianus* SP I 260₂₀, *Aegypcionu* SP II 208₄₋₅, *Chaldajczyku* SP II 168₇₋₈, *Philiftinu* SP I 226₁₉, *Korinthianump* SP I 47₅₋₆, *Medamus* SP II 150₂₂₋₂₃, *Madionitu* SP II 91₅, *Niniwitay* SP II 57₁₈₋₁₉, *Pharizeuβay,* *Lewitas* SP I 81₂₃, *Arionay, Eutichionay, Monothelitay* SP I 205₁₄₋₁₅, *Neftorianay, Lutheranu* SP 290₁₋₂, *Luteru ir Kalwinu* SP I 251₂₁.

Stilistinis didžiųjų raidžių vartojimas ne visada nuoseklus. Nuosekliausiai didžioji raidė rašoma žodyje *Dievas* (tik 4 kartus pavartota mažoji raidė laikytina korektūros klaida). Mažąja raide šis žodžis rašomas motyvuotai, kai kalbama apie pagonių dievybes:

Teyp ir Židay telu iž aukfo saw nuleii diewu ii dare SP I 72₂₉.

Abiejose dalyse daugiau įvairuojama rašant žodį *bažnyčia*: SP I: *Bažnyčia* 63x, *bažnyčia* 57x; SP II: *Bažnyčia* 28x, *bažnyčia* 5x.

Žodžiai stilistiniais motyvais ar atsitiktinai didžiąja raide dažniau parašomi SP II. Sakysim, SP I daiktavardžiai *kunigas* ir *kunigaikštis* rašomi mažosiomis raidėmis,

SP II *kunigas* ketvirtadaliu atvejų jau parašytas didžiąja raide, o *kunigaikštis* dažniau rašomas didžiąja nei mažąja raide.

Panašiai SP II įvairuoja ir *Velykų, velino* rašyba (SP I *velinas* rašomas tik mažąja raide). *Velinas* didžiąja raide parašytas citatose iš Jono Auksaburnio (*Homiliae LV in Acta apostolorum*. XLI; PG 60: 293) (1) ir Petro pirmojo laiško (1 Pt 5,8) (2):

- (1) *Nufideimas piktefnis / ira negi Welinas / nes welinas daro žmones nužemintus. Er ne regite apseftuui / kad pafweyksta ába luofays nuog pikto Welino tumpa kaip ira nužiamintays* SP II 47₁₂₋₁₇.

Daemone gravius est peccatum; ille namque humiles reddit. Annon videtis daemoniacos, quando a morbo recreantur, quam sint demissi.

- (2) *Neprietelus / iufu Welinas / kayp lewas rekdamas fukafi / ieþkodamas ku praritu* SP II 256₂₉₋₃₂.

Žodis *demonas* Jono Auksaburnio vartojamas graikiškame originale; jis išlikęs ir šio veikalo vertime į lotynų kalbą.

Šalimais esančiose citatose lenkų kalba šis žodis taip pat parašytas didžiąja raide. Tačiau pirmojoje citatoje papildomai vertėjo pridėtas žodis *welinas* (jo nėra graikiškame ir lotyniškame tekstuose) traktuojamas skirtingai: į lenkų kalbą jis išverstas kitaip – ne *Dyabel*, bet *czárt*, o lietuviškoje citatoje parašytas mažąja raide, plg.:

Grzech / gorþy ieft / niþ Dyabel / bo czárt czyni ludþie pokorne. A zá nie widþicie opetánych / gdy do zdrowia przychodþa / y wolnemi od Dyablá stáia fię / iáko þa pokorni SP II 47₁₁₋₁₅.

SP I didžiosios raidės vartojamos sistemingiau, vienodžiau ir rečiau nei SP II. SP II didžiųjų raidžių pateikimas į tekstą kai kuriais atvejais atrodo atsitiktinis, o jų vartojimas iki galo nesutvarkytas leidybos proceso metu:

iop prifigriþt / Nes ne wieno daykto futwerto ne regieio SP II 114₃₋₄; *kuriu Dáwe CHRyftufas taridamas* SP II 92₆₋₇; *Ir todrin stebifi S. Auguþtinas / Krikþcionies to durnibey* SP II 71₄₋₆; *iþ kalno aba iþ Pilies prieþ neprietelus muþáfi* SP II 19₂₄₋₂₆.

IŠVADOS

1. Lotyniškiems ir lenkiškiems tekstams pritaikyti spaudmenų rinkiniai negalėjo visapusiškai atspindėti Sirvydo rašybos koncepcijos. Turėjo būti taikomasi prie spaustuvės galimybių. Dėl šios priežasties, aptariant SP vartojamus rašto ženklus, pirmenybė buvo teikiama spaudmens sąvokai. Tuo siekta nesutapatinti rašytinių ir spausdintinių grafemų, nes tas pats spaudmuo galėjo žymėti kelias rašytines grafemas, ir atvirkščiai.

DP spaudmenys su diakritikais vartojami labai gausiai, bet SP jų įvairovė didesnė. Daugiau ir įvairesnių spaudmenų su diakritikais SP vartojama ir palyginti su JE. Čia randamas apie 51 spaudmuo su įvairių formų diakritiniais ženklais. Didžioji jų dalis yra labai reti ir atsitiktiniai, tačiau kai kurie jų vartojami nuosekliai, nors ir retai. Dažnai vartojami tik 9 spaudmenys su diakritikais: <ć>, <ł>, <ś>, <ź>, <ż>, <á>, <à>, <ć>, <̄>. Spaudmenų su diakritikais įvairovė didesnė SP I, o dažnumas SP II dėl <á>. Spaudmenys <è>, <̀>, <́>, <̇>, <̈> vartojami tik lotyniškąja antikva ir kursyvu surinktame tekste. Diakritikų forma labai įvairuoja ant <́>, <̇>, <̄>, <̈> ar <̊>. Daugiausia įvairavimo ir neaiškumo žymint pučiamuosius priebalsius ir afrikatas. Čia painiojami spaudmenys su diakritikais ir be diakritikų. Vien tik iš SP tyrimo kol kas sunku pasakyti, ar šis painiojimas atsiradęs dėl techninių priežasčių (neatidumo renkat tekstą, spausdinimo kokybės, diakritikų traktavimo), ar atspindėjo tam tikrus kalbos reiškinius ir joje vykusius procesus (kalbų interferencija, kokios tarmės pėdsakas).

SP II <á> labai dažnai vartojamas nekirčiuotame skiemenyje. Stogelio formos diakritikai <â>, <ê>, <î>, <ô> ir <û> galėjo žymėti kirčiuotą skiemenį arba būti žodžių ir jų formų skiriamoji priemonė. Jų vartojama per mažai, kad būtų galima padaryti bendresnes išvadas. Spaudmenys <ę> ir <ų> į SP lietuvišką tekstą pateko atsitiktinai ir nosinių garsų nežymėjo. <ę> retsykais atlieka tą pačią funkciją kaip <ē>. Spaudmuo <ł> gana nuosekliai žymi kietąjį arba depalatalizuotą [l]. Balsiniai spaudmenys su brūkšnelio ir cirkumflekso (tildės) pavidalo ženklais lotynų kalbos pavyzdžiu nuosekliai žymėjo praleistus tautosilabinius <m>, <n>. Iš lotynų kalbos perimti ir kai kurie žodžio galo trumpinimo spaudmenys.

Dėl retumo, susipynimo su kitomis funkcijomis ir nuoseklumo nebuvimo neįmanoma išskirti ir tiksliau apibrėžti spaudmenų su diakritikais pavartojimo kirčiui žymėti atvejų.

Diakritikas tuomet greičiausiai ne visada buvo laikomas esminiu spaudmens skiriamuoju bruožu.

Gotikiniu šriftu (švabachu) spausdintame pagrindiniame SP tekste vartojamas vienas spaudmuo didžiosioms <I> ir <J> žymėti. Antikvos kursyve <I> ir <J> žymi trys skirtingi spaudmenys. <j> epizodiškai vartojamas SP II 1–47 psl.

2. SP rašybai didžiausią įtaką yra padariusi svarbiausia to laikotarpio mokslo kalba – lotynų kalba, ir tik po to lenkų kalba.

SP balsių ilgumas grafiškai žymimas nebuvo. <y> dažnai vartojamas <j> pozicijoje: beveik sistemingai dvibalsiuose <ay>, <ey>, <uy>, taip pat randamas po depalatalizuotų priebalsių, redukuotose lokatyvo galūnėse, skoliniuose. <u> žymi trumpąjį ir ilgąjį balsį. Sudvigubinti spaudmenys ilgiesiems balsiams žymėti pavartoti tik keletą kartų SP II.

[e] žymėjimas po minkštojo priebalsio labai įvairuoja: SP I rašoma <e> ir <ie>, o SP II dar ir <ia> (didžiausia <ia> koncentracija SP II 166–183 psl.). [ai] dažniausiai žymimas <iey> ir <iay>, rečiau <ey> ir <iei>.

Priebalsių žymėjimas skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių sandūrose įvairuoja: apskritai paėmus dažniau remiamasi morfologiniu principu; SP II fonetinis principas taikomas dažniau nei SP I; pagal fonetinį principą gana dažnai rašomi pusdalyviai.

Ypač įvairuoja [š] ir [s] žymėjimas prieš [č]. Toks įvairavimas galėjo atsirasti dėl jau minėto diakritikų vartojimo nesistemingumo arba galėjo būti sąlygotas ir tam tikrų kitimų pučiamųjų ir afrikatų sistemoje to meto vilniečių tartyje.

Įvairuoja ir priešdėlių *iž-*, *iš-*, *už-* rašymas jų sandūrose su kitomis morfemomis. Sudėtingiausia išlaikyti nepakitusią priešdėlio formą buvo šalia sangražos dalelytės *si*. SP vartojamos dvi priešdėlio *iš-* formos: *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iz-*, *iž-*, *iž-* (su <ž>) arba *isz-*, *iβ-* (su <š>). Variantai su <š> niekada nevartojami prieš skardžiuosius priebalsius, o variantai su <ž> galimi visose pozicijose. Priešdėlio *iš* pozicija yra neutralizuota ir jis visais atvejais rašomas su <ž>.

Svetimos kilmės priebalsiai <f> ir <h> vartojami tarptautiniuose žodžiuose, o <x> ir lietuviškuose samplaikai [ks] žymėti. Pagal lotynų kalbos tradiciją taip pat gali būti vartojami <c>, <th>, <rh>, <fs> ir <lf> (veiksmažodžio *būti* esamajame laike).

Žodžių rašymą kartu ir atskirai SP lėmė keletas vidinių ir išorinių veiksnių: (1) prozodika; (2) kitų kalbų pavyzdys; (3) spausdinimo techniniai ypatumai ir forma, spaustuvininkų ir leidėjų kalbinė kompetencija. Dažniausiai žodžiai išlaiko savo pastovias struktūras visame SP tekste ir su juos supančiais kitais žodžiais nėra suplakami. Samplaikų perteikimas vienu žodžiu neretai būna motyvuotas leksikalizacijos. Prielinksnių parašymas kartu su kitais žodžiais, o priešdėlių atskirai SP II galėtų būti sietinas su spaustuvininkų ir leidėjų kalbine kompetencija. SP I ypač įvairuoja tarpai tarp žodžių.

Ne atskirai nuo veiksmažodžių dažniau rašoma SP II. Su vienais veiksmažodžiais ar jų formomis *ne* rašoma dažniau kartu (ypač su neveikiamaisiais dalyviais), su kitais atskirai be apibrėžtesnės motyvacijos.

Rašant didžiąsias raides remtasi lotynų ir lenkų kalbų rašybos tradicija. Be jau mums įprastų atvejų, SP didžiosiomis raidėmis rašomi tautovardžiai, įvairių religinių srovių ir kryptų pavadinimai, nors ir ne visai nuosekliai – svarbiausios religinės sąvokos. Stilistinis didžiųjų raidžių vartojimas įvairuoja. Nuosekliau didžiosios raidės vartojamos SP I. SP II pasitaiko nemažai korektūrinių netikslumų ir apsirinkimų. Kai kuriais atvejais didžiųjų raidžių vartojimas Sirvydo būdavo perimamas iš cituojamo graikiško ar lotyniško šaltinio.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona 2006: [Rec.:] Apie senuosius Lietuvos spaudmenis. – *Knygotyra* 46, 279–294.

BIBLIJA, arba ŠVENTASIS RAŠTAS. Ekumeninis leidimas. ST iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys, NT iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999.

DP – Poftilla CATHOLICKA. Tái eft: Iżguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir ūwetes per wilfús metús. Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA Kanoníka Médniku, iż lėkiŕbko pergũldita. Su walá ir daŕáidimu wíreufiuių. W Wilniui / Drukárnioi Akadēmios SOCIE-TATIS IESV, A.D. 1599.

Garbe R[ichard] 1884: Szyrwid's punkty kazań: (punktay sakimu) vom Jahre 1629: mit einer grammatischen Einleitung. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Gelumbeckaitė Jolanta 2003: Pirmas lietuviškas pamokslų rinkinys – *Wolfenbiutelio postilė* (1573). Rankraščio kritinio komentuoto leidimo principai ir tyrimo strategija. – *Archivum Lithuanicum* 5, 51–96.

Gelumbeckaitė Jolanta 2009: Lietuvių kalbos ortografijos reformos (Mažoji ir Didžioji Lietuva). – *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštinijos tradicijos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 17–27.

JE – EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE TAK NIEdzielne iáko y wŕzytkich Swiat, ktore w Kościele Katholickim, wedlug Rzysmskiego porzadku przez caly rok czytáia. Wýdáne za dozwole niem stárŕych. [...] w WILNIE. W Drukániey Akademiey SOC. IESV Roku / 1647.

Juda Maria 2001: *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku*. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Kabašinskaitė Birutė 2005: Diakritiniai ženklai Baltramiejaus Vileto *Enchiridione* ir *Evangelijose bei Epistolose* (1579): <ũ>, <ô>, <ò>, <ó>. – *Archivum Lithuanicum* 7, 45–66.

Koženiauskienė Regina 1990: *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius: Mokslas.

LK – KATHECHISMAS ABA PAMOKIMAS WIENAM KVRIAMGI KRIKSCZONIVY RAYKIAMAS PARASZITAS Nuog D. IOKVBO LEDESMOS Theologo Soc: IESV. E pergulditas Lietuwiŕkay / ir Vntrnkárt iŕŕpáuftas WILNIVY Drukôrniy Acadēmios SO-CIETATIS IESV, Metúfu vŕgimimo Wieŕpatės / 1605.

Lučinskienė Milda 2005: Jonas Jaknavičius ir 1647 metų katalikiškos *Evangelijos* lietuvių kalba. – *Jono Jaknavičiaus 1647 metų „Ewangelie polskie y litewskie“*, par. Milda Lučinskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Palionis Jonas 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.

Palionis Jonas 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Palionis Jonas, Strockis Mindaugas 2005: Jono Rėzos 1625 m. psalmyno kirčiavimas. – *Baltistica* 40(1), 31–44.

Petreikis Tomas 2011: Marginalijos kaip knygos istorijos šaltinis: istoriografinis aspektas. – *Knygotyra* 57, 67–85.

PG – PATROLOGIA GRAECA 60: S. P. N. JOANNIS CHRYSOSTOMI, ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI, OPERA OMNIA QUAE EXSTANT, VEL QUAE NOMINE CIRCUMFERUNTUR, AD MSS CODICES GALLICOS, VATICANOS, ANGLICOS, GERMANICOSQUE; NECNON AD SAVILIANAM ET FRONTONIANAM EDITIONES CASTIGATA, INNUMERIS AUCTA; NOVA INTERPRETATIONE UBI OPUS ERAT, PRAERFATIONIBUS, MONITIS, NOTIS, VARIIS LECTIIONIBUS ILLUSTRATA; NOVA SANCTI DOCTORIS VITA, APPENDICIBUS, ONOMASTICO ET COPIOSISSIMIS INDICIBUS LOCUPLETATA OPERA ET STUDIO D. BERN. DE MONFAUCON, MONACHI BENEDICTINI E CONGR. S. MAURI. EDITIO NOVISSIMA, IIS OMNIBUS ILLUSTRATA QUAE RECENTIUS TUM ROMAE, TUM OXONII, TUM ALIBI, A DIVERSIS IN LUCEM PRIMUM EDITA SUNT, VEL JAM EDITA, AD MANUSCRIPTORUM DILIGENTIOREM CRISIM REVOCATA SUNT, ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE, BIBLIOTHECAE CLERI UNIVERSAE, SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIAE ECCLESIASTICAE RAMOS EDITORE. TOMUS NONUS. VENEUNT 18 VOLUMINA 160 FRANCIS GALLICIS. EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM, IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIAE PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MOENIA PARISIENSIA. 1862.

SP I – PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Poftu / Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie PRZEZ Księdzǎ KONSTANTEGO SZYRWIDA / Theologǎ Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akádemiesy Societatis IESV Roku M. DC. XXIX.

SP II – PVNKTY KAZAŃ NA POST WIELKI ięzykiem Litewfkiem Przez W. X. KONSTANTEGO SZYRWIDA Theologǎ Societatis IESV nápišáne. á Teraz ná Polfki ięzyk przetłumaczone / y oboiem do Druku podáne. *Zá pozwoleniem Stáršyich.* W Wilnie / W Drukárni Akademii Societatis IESV. Roku Pańskiego, 1644.

Specht Franz 1929: Šyrwids Leben und Schriften. – *Šyrwids Punktay sakimu (Punktų kazar), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer herausgegeben von Dr Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 7–61.

Strockis Mindaugas 2004: Graikų ir lotynų kirčiavimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui. – *Baltistica* 39(2), 289–307.

Subačius Giedrius 2001: Spaustuvinių įtaka rašybai ir jos standartams. – *Archivum Lithuanicum* 3, 129–152.

Subačius Giedrius 2003: XVIII–XIX amžiaus lietuviškų tekstų grafemos <I> ir <J>. – *Archivum Lithuanicum* 5, 227–262.

ŠPS – *Šyrwids Punktay sakimu (Punktų kazan), Teil I: 1629, Teil II: 1644, litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer herausgegeben von Dr Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1929.

Zinkevičius Zigmąs 1971: Dėl K. Sirvydo „Punktų sakymų“ genezės ir kalbos. – *Baltistica* 7(2), 153–167.

Zinkevičius Zigmąs 1972: Rytietiškoji XVII a. lietuviškų raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas. – *Baltistica* 8(1), 79–100.

Zinkevičius Zigmąs 1977: Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės. *Baltistica* 13(1), 237–244.

Zinkevičius Zigmąs 1981: Sirvydas ar Širvydas? – *Baltistica* 17(1), 28–41.

Zinkevičius Zigmąs 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3. Senųjų raštų kalba.* Vilnius: Mokslo.

Zinkevičius Zigmąs 1996: *The History of the Lithuanian Language.* – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Typefaces and Orthography in Konstantinas Sirvydas' Book of Sermons „Gospel Points“

SUMMARY

Typefaces available at the Vilnius university printing house could not comprehensively reflect Sirvydas' orthographic conception. They were mostly adapted for printing books in Latin and Polish. Sirvydas had to bear in mind the technical limitations of the printing house. Considering this we use the noun „typeface“ to differentiate printed from handwritten letters when speaking about graphemes in SP. The same printed letter type could represent a few different handwritten letters, and the same handwritten letter could be printed using different typefaces.

In the oldest books printed in Lithuanian the variety of diacritics and their frequency of use differ. Diacritics are used very often in Daukša's Book of Sermons, however their variety is larger in SP.

SP orthography was mostly influenced by Latin which was considered the standard basic scientific language at that time. The influence of Polish was less significant.

There are more different typefaces used in SP than in Jonas Jaknavičius' „Evangēlie Polskie y Litewskie“: 51 typefaces having different diacritic marks are used in this book. Most of them

were rarely used, but in spite of that their usage was consistent. Only 9 diacritics appear very often: <ć>, <ł>, <ś>, <ź>, <ż>, <á>, <â>, <ç>, <ž>. The variety of diacritics is more significant in SP I, but we find them more frequently in SP II (mostly because of the especially frequent <á>). <è>, <š>, <ź>, <ż>, <z̄> are only used in texts that were typeset in Latin antique. Shapes of diacritics on letters <ź>, <ż>, <ž>, <č> or <č̄> vary significantly within the whole text. Most inconsistencies and confusion were found in marking fricative consonants and affricates. Letters with and without diacritics alternated with each other with no apparent reason. It is difficult to say only using data from SP if inconsistencies were caused by technical peculiarities of printing or reflected deeper processes in language such as interference or some traces of different dialects.

<á> was found most frequently in an unstressed syllable. <â>, <ê>, <î>, <ô> and <û> could mark stressed syllables or serve as a means of differentiating word forms. However, these diacritics appear too rarely to allow one to make definite conclusions about their real functions. <ę> and <u> did not mark nasal sounds and were accidental in that part of the SP text printed in Lithuanian. In some cases <ę> is used as <ē>. <ł> consistently marks the hard or depalatalized consonant [l]. Vowels with diacritics in the form of a dash and tilde were used to mark an omitted <m>, <n> as in Latin. A way of marking shortened endings was also taken from Latin.

At that time some printers probably did not pay much attention to whether a type had a diacritic or not.

In the basic SP text that was printed in the schwabacher typeface, only one letter was used for marking both <I> and <J>. Three different letters were used during printing for marking both the capital letters <I> and <J> in those parts of the text that were in antique cursive. A small letter <j> was occasionally used in SP II, p. 1–47.

2. The long vowels were not differentiated in any way from short ones in SP. <y> was used as follows: (1) for marking <j>; (2) in diphthongs <ay>, <ey>, <uy>; (3) after depalatalized consonants; (4) in reduced endings of the locative case. <u> was used to mark both a short and a long vowel. Geminate *u* for marking long vowels, occur only a few times in SP II.

The way of marking an [e] that follows a palatalized consonant varies: in SP I it is marked as <e> or <ie>, and in SP II also as <ia> (the largest concentration of <ia> is found in SP II, p. 166–183). [ai] is mostly marked as <iey> and <iay>, sometimes also as <ey> and <iei>.

Marking of voiced consonants before voiceless, and voiceless before voiced often vary, but the morphological principle was used most often in the spelling. In SP II consonants are marked according to the phonological principle more often than in SP I, especially in writing half-participles.

The most inconsistent way of marking [š] and [s] is when they precede [č]. Such inconsistencies might be caused by the unsystematic usage of diacritics as well as by certain changes in pronunciation in Vilnius residents' speech.

Marking of prefixes *iž-*, *iš-*, *už-* is also inconsistent at their contact areas with other morphemes, especially in cases when these prefixes precede the reflexive marker *si*. Prefixes were written in two different ways – with <ž> (*iž-*, *iž-*, *iž-*, *iž-*, *iz-*, *iž-*, *iž-*) and with <š> (*isz-*, *iβ-*). Prefixes with <š> never appear before voiced consonants whereas prefixes with <ž> are possible in any position. The preposition *iš* is always marked as *iž* in SP. Its position here is neutralized.

The two consonants of foreign origin <f> and <h> are used in international words. <x> is also used in Lithuanian words to mark the two-consonant group *ks*. The letters <c>, <th>, <rh>, <fs> and <lf> (in the present tense of the verb *būti*) can be used according to Latin traditions.

Combining adjacent words together or writing them separately depended on a few things: (1) prosodics; (2) influence of other languages; (3) technical restrictions of printing and the shape of a page; (4) language skills (competence) of editors and typesetters. In SP the size of spaces between words differs a lot.

Ne is combined together with verbs more often in SP II than in SP I. However no clear explanation exists why *ne* is more often combined with some verbs (such as passive participles), but in other cases it is separated from other verbs.

Capital letters can be used in similar ways as in Latin and Polish. Besides the traditional usage of capital letters in modern Lithuanian, they were also used for ethnonyms, religious trends and basic religious concepts. These letters were used more consistently in SP I. More errors and more misprints in reading proofs were found in SP II. Stylistic usage of capital letters tends to vary. In some cases Sirvydas used capital letters from quotable Greek or Latin sources.

Įteikta 2013 m. gruodžio 17 d.

VIRGINIJA VASILIAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Minties Rato g. 19-3, LT-50277 Kaunas
el. paštas: wwirginija@takas.lt

ROLANDAS KREGŽDYS
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: lyginamoji baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų gramatika, etimologija.

RYTŲ BALTŲ FITONIMO AVIETĖ (*RUBUS*) MORFOLOGINĖ RAIDA IR ETIMOLOGINIŲ SĄSAJŲ PROBLEMATIKA

East Baltic names of the raspberry
(*Rubus*): morphological analysis, retrieval
of the etymological links of the phytonym

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama rytų baltų kalbų fitonimo avietė (*Rubus*) daryba, kritiškai vertinama ligšiolinė lie. *aviētė* 2, dial. *avietė* 3^b, *avété* 1, *avētė* 2, *avētė* 3^a, la. *avene* etimologija, grįsta zooniminės konotacijos leksemų sąsaja.

Be detalizuotos latvių kalbos avietės pavadinimų morfologinių variantų struktūrinės sklaidos, pateikiami lie. dial. *aš(v)óklė*, *ašóklis*, *ašóklė*, *vašóklis*, *vaišóklis*, *vaišóklis*, *vaišóklis*, *vaišóklis*; lie. (dial.) *vaišovras*, dial. *vqóvras*, *vavóvras*, la. (dial.) *vàivari*⁽²⁾, *vaišvari*², *vaišvariņi*, *vaišvariņi*, *vaišvariņas*, sintagmos la. dial. *aitu uôgas* kilmės aprašai.

ANNOTATION

The article deals with derivation and development peculiarities of the East Baltic names of the phytonym *Rubus*. Due to the present zoonymic argumentation of origin of the phytonym, latter-day etymological evaluation of the Lith. *aviētė* 2, dial. *avietė* 3b, *avété* 1, *avētė* 2, *avētė* 3^a, Latv. *avene* is criticized.

Besides the derivational analysis of lexemes of the multiform Latvian phytonym *Rubus*, etymological research of the apparent morphological or semantic equivalents of Lith. dial. *aš(v)óklė*, *ašóklis*, *ašóklė*, *vašóklis*, *vaišóklis*, *vaišóklis*, *vaišóklis*, Latv. dial. *aitu uôgas* is also presented.

ESMINIAI ŽODŽIAI: fitonimas; *Rubus*; *Ribes rubrum*; *Vaccinium uliginosum*, *myrtillus*, *uliginosum*.

KEYWORDS: phytonym; *Rubus*; *Ribes rubrum*; *Vaccinium uliginosum*, *myrtillus*, *uliginosum*.

0. ĮVADAS

Lie. *aviētē* 2, dial. *avietē* 3^b, *avētē* 1, *avētē* 2, *avētē* 3^a (su *ie* > *é* monoftongizacija žemaičių dialektiniame plote [žr. Zinkevičius 1966: 86]) ‘krūminis augalas saldžiomis uogomis (*Rubus*); jo uoga’ (LKŽe), priskiriamų vėlyviesiems rytų baltų prokalbės veldiniams (plg. Zinkevičius 1984: 336, 1987: 152), kilmę Ernstas Fraenkeli (LEW 28), remdamasis ankstesniais baltistų veikalais (plg. Būga II 20; ME I 232), grindžia, pasitelkdamas zooniminę reikšminę konotaciją suponuojančiu bei darybiškai panašiu (t. y. vediniu) lie. dial. *aš(v)óklē* ‘serbentas’ (← subst. lie. *ašva* ‘kumelė; didesnė kumelė; didesnė veislinė kumelė’ [LKŽe])¹, t. y. veda šį fitonimą iš subst. lie. *avīs* 4 ‘gyvulys, laikomas vilnoms, mėšai (kitur ir pienui) ir kt.’ (DLKŽ⁵), o la. (dial.) *avene*, *-es* ‘avietė, -ės; aviečių krūmas su vaisiais’ – iš subst. la. *avis* ‘avis’ (ME I 232). Tokia šių fitonimų etimologinė raida postuluojuama ir naujausiuose lietuvių kalbos žodžių kilmės veikaluose (LEŽ 38; ALEW).

Minėtas lie. *aviētē*, *avietē* ir la. *avene*, *-es* kilmės aiškinimas, matyt, priskirtinas liaudies etimologijai (plg. la. dial. *aitu uōgas* ‘avietės resp. avių uogos’² Valka [LVDA 74]), lėmė kvazietimologinių interpretacijų radimąsi, plg.: 1) Václavo Macheko (1961: 346) svarstymą apie šio fitonimo ir gauruoto gyvulio – avies sąsajas, dėl neva prinokusios avietės paviršiaus panašumo su šio gyvūno vilnų sruogomis (dar žr. LEŽDB); 2) Wojciecho Smoczyńskiego (LEŽ 38) aiškinimą, neva aviečių uogos yra panašios į aveles; 3) Konstantino Karulio (LEV I: 93), matyt, besirėmusio germanistų identišku teiginiu apie v. *Himbeere* ‘avietė’ (dėl jo žr. toliau) elnių šeimos žinduolio „danielius“ motyvacija (plg. Hermodsson 1990: 79), rekonstruojamą zooniminę šio augalo konotaciją, argumentuojamą avietės lapų – mėgstamo avių ėdesio referentu.

Zooniminei žodžio kilmės hipotezei rastis, matyt, įtakos turėjo visai kito darybos modelio³ vokiečių kalbos *tatpuruša* tipo tokios pat semantinės raiškos kompo-

¹ Kai kurie tyrėjai lie. dial. *aš(v)óklē* mėgina sieti su lie. *ašvīenis* 1 (sm.), *ašvīenys* 3^b ‘darbinis arklys’ (LKŽe) (plačiau žr. Wodtko, Irlinger, Schneider 2008: 233).

² T. y. reflektuojama pseudoetimologinė sintagma, suponuota homonimų la. dial. *aviētenes* ‘avietės’ Bilska (LVDA 74) ↔ la. *avitiņa*, *avetiņa* ‘avelė’ (ME I 232), dar plg. la. dial. *avetene* ‘avietė’ Mazsalaca ↔ la. dial. *avētēna* ‘avelė’ Rucava (EH I: 190).

³ T. y. ne vedinių, bet dūrinių, plg. Kazimiero Būgos (RR II 20) nurodomą fitonimo lie. *ašvóklē* ‘serbentas’ morfologinį alternantą v. *Bocksbeere* ‘juodasis serbentas (*Ribes nigrum*)’ resp. „ožio uoga“, o pastarojo etiologija vienu grįsta odoronimine motyvacija (pavyzdžiui, Richardas Loewe [1913: 131] teigia juodųjų serbentų krūmo dvokiantį kvapą esantį panašų į ožio smarvę), kitų aiškinama vėlyva senųjų struktūrinių elementų kaita, nulemta liaudies etimologijos (plačiau žr. Prokosch 1916: 292–293).

zitas v. *Himbeere* ‘danieliaus uoga resp. avietė (*Rubus idaeus*)’ < v. *Hinde* ‘danielius (*Cervus dama*); danieliaus patelė’ + v. *Beere* ‘uoga’ (Frisch 1741: 454; Kluge 2002: 412), kurio motyvacija⁴ siejama su šio gyvūno ragais (Loewe 1913: 131, 161).

Tenka apgailestauti, kad zooniminės konotacijos fitonimų kompozitų struktūrą nagrinėję tyrėjai neatkreipė dėmesio į gana svarbų lietuvių dialektizmams būdingą peyoratyvinį reikšminį atspalvį, jei vienas jo sandų reflektuoja gyvūno įvardijimą: lie. dial. *kāčuogė* 1 ‘(bot.) avietė katuogė (*Rubus saxatilis*); jos uoga’ ↔ subst. lie. *katė* 4, *kātė* 2 ‘(zool.) naminis gyvulys iš plėšriųjų šeimos (*Felis domestica*)’ / lie. dial. *šūnuogė* 1 ‘(bot.) katuogė (*Rubus saxatilis*); katuogės uoga’ ↔ subst. lie. *šuō*, *šuvà* 4 ‘(zool.) gyvulys, laikomas namams saugoti, medžioklei ir kt.’ (LKŽe) ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. Gritėnienė 2006: 133) – šio augalo uogos nėra renamos ir naudojamos maistui, mat yra rūgščios ir kaulingos (Gritėnienė 2006: 134). Pabrėžtina, kad be zooniminio sando, tokia reikšmė aptariamam fitonimui nėra būdinga resp. reflektuojamas virtualusis referentas „avietė“, plg. la. dial. *aveņuōgas*², *avēņuōgas*² ‘avietės’, vartojamus Vidžemėje, Kuržemėje ir Žiemgaloje, Naukšėnuose užfiksuotą la. dial. *avesenuogas* ‘t. p.’ (LVDA 73 [žr. toliau]). Taigi toks aiškinimas yra kontradikcinis semantinės nurodytų rytų baltų fitonimų raiškos, reflektuojančios virtualųjį denotatą „uoga“, be peyoratyvinės konotacijos, aspektu.

Morfologinis, neva darybinio lie. *aviētė*, *avietė* atitikmens (resp. vedinio), iki šiol semantiškai nemotyvuoto lie. dial. *aš(v)óklė* ‘serbentas’, statusas (dar žr. ALEW), spėtina, yra visai kitoks, nei mėginama aiškinti iki šiol (plg. Blažek 2010: 14), t. y. jis grįstinas referento struktūriniais ypatumais, o ne zoonimine motyvacija. Galima atsargiai spėti, kad lie. dial. *ašóklis* 1 ‘(bot.) vašoklis, serbentas (krūmas ir uoga) (*Ribes rubrum*)’ (LKŽe) / lie. dial. *ašóklė*⁵ 1 ‘t. p.’ ↔ lie. dial. *ašvóklis* 1 ‘t. p.’ / lie. *ašvóklė* 2 ‘t. p.’ ir lie. dial. *ašvokšlė* ‘t. p.’ (su sporadiniu epenteziniu resp. neetimologiniu antruoju -š-) vestinas, priešingai Kazimiero Būgos (RR II 20) spėjimui (žr. anksčiau), iš lie. *vašóklis* 1 ‘(bot.) serbentas su raudonomis, gelsvomis ar juodomis uogomis (*Ribes*); šio vaiskrūmio uoga; raudonasis serbentas (*Ribes rubrum*); šio vaiskrūmio uoga’ (LKŽe) < subst. lie. *vāšas* 4 ‘kablys (ppr. ant karties, vielos ar grandinės) katilui pakabinti, verdant ant ugniakuro ar kamine; šulinio svirties kartis su kabliu kibirui užkabinti; gembė, vagis; dvišakas pagalys, medinis kablys pančiams ir virvėms vyti; varveklis ir kt.’ (LKŽe), reflektuojantis referentą ‘pagalys / kartis su kabliu ↔ tai, kas kabo nusviręs, lyg

⁴ Ji argumentuojama liaudies etimologijai būdinga faktografija (plačiau žr. Hermodsson 1990: 82–83).

⁵ Su pradžios *v-* afereze dėl lyties *vašvoklis (su antriniu *-v-* [plg. Zinkevičius 1966: 199]) ↔ *(*v-*)*ašvoklis* analogiško proceso – šios lyties *v-* nykimas dėsningas dėl dviejų *v...v* (plg. Endzelins 1961: 7; ME IV 654–655) ir dialektinių ypatumų bei pirmojo sando pamatinio žodžio pradžios *v-* kitimo tendencijų (plg. Zinkevičius 1966: 177–178) – morfologinio išlyginimo.

pagalys; pagalys / kartis, ant kurios kažkas prikabinta' + (antrinis) suff. lie. -*ōklīō-* (dėl jo žr. Skardžius I 198). Vadinasi, šis fitonimas galėtų būti priskiriamas asociatyvams, jo semantinė konotacija motyvuotina serbentų uoginių kekių, svyrančių žemyn nuo krūmo šakų lyg karčių ar pagaliukų, aplipusių uogomis, forma.

Be šaknies *vaš-*, lietuvių kalbos šnektose vartojami tos pačios kilmės šaknies *vaiš-* (← lie. dial. *vaišas* 4 'šiai kablys ar įrankis su kabliu' [LKŽe]) vediniai, plg. lie. dial. *vaišoklis* 1 'raudonasis serbentas (*Ribes rubrum*); šio vaiskrūmio uoga' / lie. dial. *vaišvuokliai* 't. p.' ↔ lie. dial. *vaišokšlis* 1 't. p.' // lie. dial. *vaišvoklis* 1 'raudonasis serbentas (*Ribes rubrum*); šio vaiskrūmio uoga' ↔ lie. dial. *vaišovokšlis* 1 't. p.' (LKŽe), suponuojantys šio fitonimo hipernormalizmą (apie juos plačiau žr. Vitkauskas 1994: 107tt.; Urbutis 1998: 55, 2009: 146, 241; Kabašinskaitė 1998: 50) darybinę grupę.

Fitonimo forma su šaknies *-q-* (resp. tautosilabiniu **an*, plg. lie. dial. *vanšas* 'vašas' [LEW 1207]), matyt, nunyko dėl hipernormalizmų fonetinių variantų gausos (kai kuriose žemaičių šnektose ir dėl *q > ō, ū* kitimo – dėl jo nyko ir žodžio pradžios *v-* [žr. Zinkevičius 1966: 178; LEW ibd.]), lėmusios pirminio darybinio pamato semantinę neutralizaciją, ilgainiui galėjusią implikuoti liaudies etimologinę sąsają su verb. lie. *vešėti, vėša* (*vėši, -ėja, -ėjo* 'gerai augti, tarpti ir kt.' ~ subst. lie. dial. *vėša* 4 'vešlumas, geras augimas' (↔ subst. lie. *vaša* 4 'vešėjimas, tarpimas, augimas ir kt.' [LKŽe]) (plg. Kabašinskaitė 1998: 32), t. y. *e* veiksmazodžio (ir daiktavardžio) eilės darybinio elemento radimasis galėjo suponuoti *-q-* (< *an*) eliminaciją (plg. Urbutis 1981: 102), plg. subst. lie. dial. *ešoklė* 2 (ppr. pl.) '(bot.) vašoklis, serbentas (krūmas ir uoga) (*Ribes rubrum*)' (LKŽe).

1. LATVIŲ KALBOS AVIETĖS PAVADINIMŲ MORFOLOGINIŲ VARIANTŲ STRUKTŪRINĖ SKLAIDA

Lie. *aviētē, avietē* (dial. *avētē, avētē, avētē*) kilmė negali būti aiškinama skyrium nuo latvių kalbos dialektinių kontaminantų, refektuojančių šaknį *aiv-*⁶, plg. la. dial. *aiviekstenes* Vecpiebalga (LVDA 72; dar žr. ME I 14) ← (**aiv-iet-es* 'avietės', plg. la. dial. *aviētes* ir kt. [žr. toliau]) **aiv-* + suff. *-iet-* (žr. Endzelīns 1951: 389) dėl kontaminacijos su: 1. la. (dial.) *av-enes* 'avietės' (su suff. la. *-enes* [žr. Endzelīns

⁶ Zooniminės motyvacijos šalininkai, matyt, ją būtų linkę kildinti iš la. *aita* 'avis' (ME I 14), tačiau lytis su šaknies dantiniu baigmeniu *-t-* nėra užfiksuota.

1951: 298]) ir šių dviejų kontaminantu **1a.** la. dial. *aviētenes* (*aviētenes*, *aviētenes*, *aviētenes*² [LVDA 74]); **2.** la. dial. *aviškes* ‘t. p.’ (~ la. dial. *aviškas* [LVDA 74]) su suff. la. *-išķ-ē-* (< *-iskjō-* [plg. Endzelīns 1951: 365–368] ir la. dial. *aviškas* [LVDA ibd.] *-šķ-* > *-šk-* [žr. Endzelīns 1951: 186, 367; apie vieną šio kitimo etiologijos aiškinimą žr. Rudzīte 1993: 338]), **2a.** la. dial. *avīkšas* ‘t. p.’ (← la. dial. *av-ie-kšas* [LVDA 73] resp. *-ie-* > *-ī-* [plačiau žr. Endzelīns 1951: 137–138; Rudzīte 1993: 243], reflektuojančių struktūrinių elementų *-šķ-* > *-kš-* metatezė [plg. Endzelīns 1951: 234; žr. I.2.1. tipą; dar žr. ME III 524–525 (s. v. *riksis*)], t. y. išskirtini 3 pagrindiniai latvių bendrinės kalbos ir jos dialektų fitonimo „avietė“, kuriam itin būdingi fonomorfologiniai kitimai, šaknų la. *av-* / *aiv-* darybos modeliai (dar žr. schema):

I. suff. la. *-iet* vediniai, plg. *ē* kam. (fem.): *aviētes*, *aviētes*, *aviētes*², *aviētes*² / *avītes* (su *-ī-* < *-ie-* [žr. I.1.2. tipą]) (LVDA 74); *iō* kam. (masc.) (s.) la. (dial.) *avieši* (ME I 232; LVDA 74) (< la. *avietis [žr. I.2.1.1. tipą] ~ lie. dial. *avietys* 3^b [sm.] ‘krūminis augalas saldžiomis uogomis (*Rubus*); jo uoga’ [LKŽe]) > *ē* / *iā* kam. (fem.) la. dial. *aviēčas*², *aviečes* Žemgaloje (LVDA 73) su *-tj-* > *-č-* (žr. Rudzīte 1993: 288) ir jo variantai (kontaminantai):

I.1. suff. la. *-iet-* + suff. la. *-ene*, plg. la. dial. *aviētenes*, *aviētenes*, *aviētenes*², *aviētenes* / *avitenes* su *-ie-* > *-ī-* > *-ī-* kaitomis (LVDA 74; žr. I.1.2. tipą);

I.1.1. suff. la. dial. *-et-* (< suff. la. *-iet-* [LVDA 73]) + suff. la. *-ene*, plg. la. dial. *avetenes* (LVDA 73);

I.1.1.1. su struktūrinio elemento pirmojo *-e-* absorbcija, plg. la. dial. *avtene* (ME I 232; LVDA 74) ← la. dial. *av-e-tene(s)* (žr. I.1.1. tipą);

I.1.1.2. su struktūrinio elemento *-iet-* absorbcija, plg. la. *av(iet)enes* (ME I 230);

I.1.2. suff. la. dial. *-īt-* (< suff. la. *-iet-* [plg. Rudzīte 1993: 243]) + suff. la. *-ene*, plg. la. dial. *avitenes* (LVDA 74) su *-ī-* < *-ī-* kaita (plg. Rudzīte 1993: 128);

I.2. suff. la. *-iet-* + III tipo suff. la. dial. *-išķ-* (> *-išk-* [žr. anksčiau]), plg. la. dial. *aviēškas*, *aviēškas*, *aviēškas*² / *aviēšķi* (LVDA 74) / *aveškas* (su *-e-* < *-ie-* [LVDA 73]) su *-ti-* absorbcija (resp. **av-ie-[ti]-šķi*);

I.2.1. suff. la. *-iet-* + metatezinis (dėl *-ti-* absorbcijos [žr. I.2. tipą]) *-kš-* (< *-šķ-* [žr. anksčiau]), plg. la. dial. *àiviēkšas*², *àiviēkšas*² / *aviēkšas*, *aviēkšas*, *aviēkšas*², *aviēkšas*, *aviēkšas*², *aviēkšes*, *aviēkšes*², *aviēkši*, *aviēkši*² / la. dial. *avēkša*, *avēkšas* [ME I 232; LVDA 73] su *-e-* < *ie-* [žr. I.1.1. tipą]) / la. dial. *àivīkšas*², *avīkšas*, *avīkšas* (LVDA 74) su *-ī-* < *-ie-* (plg. I.1.2. tipą);

I.2.1.1. su nuykusiu *-k-*, plg. la. dial. *aviēšas*, *aviēšas*² / *aviēši*, *aviēši*², *avīši* [< su *-ī-* < *-ie-* (žr. I.1.2. tipą)] [LVDA 73, 74] ← *aviē-k-šas*, *aviē-k-šas*² / *aviē-k-ši*, *aviē-k-ši*² [žr. I.2.1., I.2.2.1. tipus; plg. Endzelīns 1951: 224–226, 230tt.; Rudzīte 1993: 338, 354]; tiesa, Jānis Endzelīns (1951: 389) la. *avieši* (masc.) sieja su lie. *aviečiai* (pl. masc.), t. y. suponuojama prala. **aveitjō-* ‘avietė’ (masc.), nors minėtos

formos su *-k-* ir be jo vartojamos gretimai, plg. la. dial. *aviėkši* Malta ↔ *aviėši* Kaunata (LVDA 73, 74); todėl galima spėti buvus 2-ų homofonų: la. *aviėši*, minimo ir senuosiuose raštuose (plg. Aweeschi *Madbeern* XVI 325 [Fennell 1989: 10]), su antriniu suff. la. *-ietjō-*, ir dialektinio darinio su absorbuotu *-k-* resp. la. dial. *avie(k)ši* (žr. I.2.1. tipą);

I.2.1.2. su struktūrinių elementų *-kš-* > *-ž-* kaita (dėl jos plačiau žr. Endzelins 1951: 251), plg. la. dial. *aviėžas* (LVDA 74) ← *aviė-kš-as* (žr. I.2.1 tipą);

I.2.1.3. su epenteziniu resp. neetimologiniu *-r-*, plg. la. dial. *aviėrkšas*, *aviėrkšas* (su *-ř-* < *-r-* < *-ie-* kaitomis [žr. I.2.1. tipą]) (LVDA 73, 74);

I.2.2. suff. la. *-iet-* (> *-īt-* [su *-t-* ir *-k-* transpozicija ir / arba *-t-* absorbcija]) + suff. la. *-iskō-* + suff. la. *-ene* (dėl tripleksinio afikso struktūravimo dar žr. Ambrazas 1993: 184), t. y. la. dial. *aiėviėkstenes*, *aiėviėkstenes*, *aiėviėkstenes²*, *aiėviėkstenes²*, *aiėviėkstenes²* / *aviėkstenes*, *aviėkstenes*, *aviėkstenes*, *aviėkstenes²*, *aviėkstenes* / *aviėkstenes*, *aviėkstenes²* // *aiėviėkstines²*, *aiėviėkstines²* / *aviėkstines*, *aviėkstines*, *aviėkstines²* / *avekšenes*, *aviėkšines* (LVDA 72, 73, 74) su suff. *-ine* < *-ene* (žr. Endzelins 1951: 300; žr. II.1. tipą) ir *-ie-* > *-r-* / *-ie-* > *-e-* bei *-šk-* > *-šk-* kaitomis (todėl ir *š* < *s* [plg. Rudzite 1993: 291]) ← la. dial. *aviėtenes* ir kt. / *avitenes* (žr. I.1., I.1.2. tipus), kontaminuojant su I.2.1. tipo leksemomis;

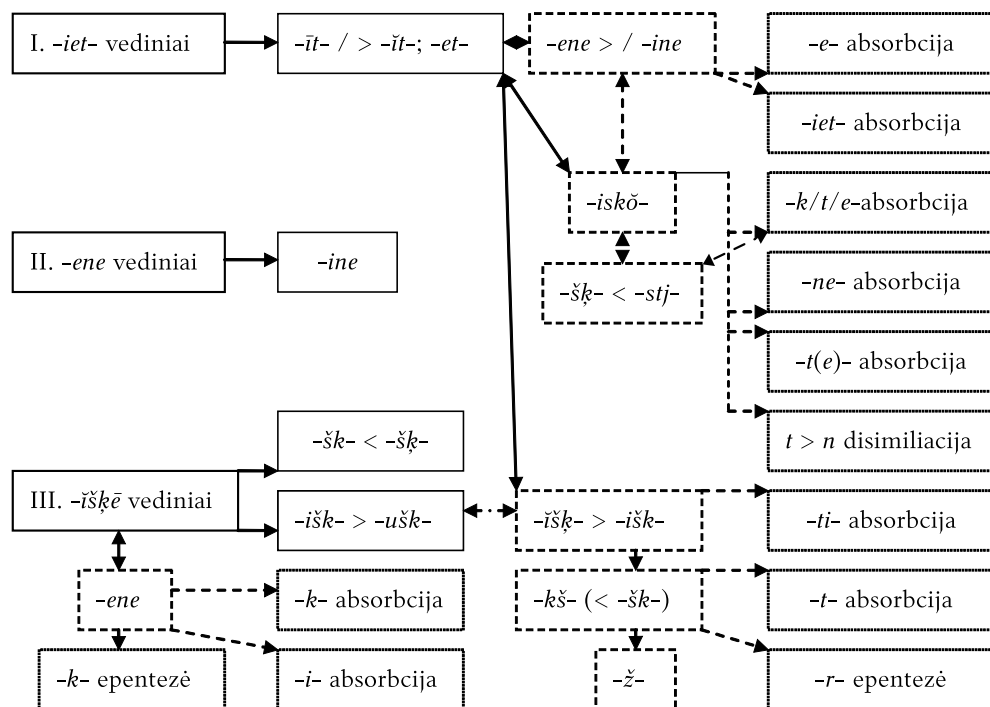
I.2.2.1. su struktūriniu elementu *-šk-* (< *-stj-* [plačiau žr. Endzelins 1951: 178–179; Rudzite 1993: 286, 308]), plg. la. dial. *aviėkškęnes* (LVDA 73) ← la. dial. *aviėkstenes* (žr. I.2.2. tipą) su *-kšķ-* pagal analogiją su la. dial. (gen. pl.) ? **aviėkšķu* (plg. Rudzite 1993: 309) ← la. dial. *aviėkstes*, *aviėkstes*, *aviėkstes*, *aviėkstes²* (žr. I.2.2.4.c. tipą);

I.2.2.2. su struktūrinio elemento *-k-* absorbcija, plg. la. dial. *aiėviėstenes²* / *aviėstenes²*, *aviėstenes* ← la. dial. *aviė-k-stenes²* (LVDA 73);

I.2.2.3. su struktūrinių elementų *-k-*, *-t-* absorbcija ir šaknies *-e-* < *-ie-* (žr. I.1.1. tipą) kaita arba be jos, plg. la. dial. *avėšenes*, *avėšenes*, *avėšenes²*, *avesenes* / *aviėšenes*, *aviėšenes*, *aviėšenes²*, *aviėšenes*, *aviėšenes²* / *aviėšenes*, *aviėšenes²*, *avisenes* (su *-ř-* < *-r-* < *-ie-* kaitomis) (ME I: 232; LVDA 73, 74) ← la. dial. *av-ie-k-s-t-enes* (žr. I.2.2. tipą);

I.2.2.4. su struktūrinio elemento *-ne-* absorbcija: **a)** I.2.2.3. tipo darinių, plg. la. dial. *aviėšes*, *aviėšes²*, *aviėšes²* ← la. dial. *avies-en-es* (žr. I.2.2.3. tipą); **b)** I.2.2.1. tipo darinių, plg. la. dial. *avekškęnes* (LVDA 73) su *-e-* < *-ie-* (žr. I.1.1. tipą) ← la. dial. *aviėkšķe-ne-s* (žr. I.2.2.1. tipą); **c)** I.2.2. tipo darinių, plg. la. dial. *aiėviėkstes²*, *aiėviėkstes²*, *aiėviėkstes²* / *aviėkstes*, *aviėkstes*, *aviėkstes*, *aviėkstes²* (LVDA 72, 73) ← la. dial. *aiėviėkst-en-es*, *aiėviėkst-en-es²* / *aviėkst-en-es*, *aviėkst-en-es*, *aviėkst-en-es*, *aviėkst-en-es²* (žr. I.2.2. tipą);

I.2.2.5. su struktūrinio elemento *-e-* absorbcija: **a)** I.2.2.3. tipo darinių, plg. la. dial. *aviėšnes²* ← la. dial. *aviėš-e-nes* (žr. I.2.2.3. tipą); **b)** I.2.2. tipo darinių, plg. la. dial. *aviėkšnes* (Apv) ↔ la. dial. *avekšenes* (žr. I.2.2. tipą);

SCHEMA. Latvių fitonimo „avietė“ darybinių elementų ir fonotaktinių grandžių kaitų sklaida

I.2.2.6. su regresyvine struktūrinio elemento $-t > -n$ - disimiliacija, plg. la. *aviesneses*, *avieksneses* (Lange 1773: 44; LVDA 74) ← la. dial. *avies-t-enes*² ← la. dial. *avieks-t-enes* (dar žr. I.2.2.2. tipą);

I.2.2.7. su struktūrinių elementų $-t / -te$ - absorbcija, plg. la. dial. *àiviêkšines*² (LVDA 73) ← la. dial. *àiviêks-t-ines*², *àivieks-t-ines*²; la. dial. *aviêksenes*, *avieksenes* (LVDA ibd.) ← la. dial. *aviêks-t-enes*; la. dial. *aviêksnes* (LVDA ibd.) ← la. dial. *aviêks-te-nes*; la. dial. *aviêksnes* (LVDA ibd.) ← la. dial. *aviêks-te-nes* (žr. I.2.2. tipą);

II. suff. la. $-ene$ vediniai, plg. ē kam. la. (dial.) *avenes* (fem.), *aveņi* (masc.) (LVDA 73) ir jo kontaminaciniai variantai su suff. $-iet-$ (žr. anksčiau):

II.1. su suff. $-ene > -ine$ kaita, plg. la. dial. *avines* (LVDA 74; žr. I.2.2. tipą);

III. suff. $-išķē$ vediniai (apie suff. la. $-iskō-$, $-išķiō-$ [$< *išķiō-$] dar žr. Ambrazas 2000: 183), plg. la. dial. *avišķas* (su $-šķ- < -šķ-$ [ME I 232]), *avišķes*, *avišķas* (LVDA 74); manyti, kad šios lytys galėtų būti vedamos iš la. dial. *aviêšķas*, *aviêšķas*, *aviêšķas*² / *aviêšķi* (žr. I.2. tipą) resp. suponuoti seką: *av-i-šķas* ← **av-i-šķas* ← **av-ie-šķas* (žr. I.1.2., I.2.2. tipus), matyt, negalima dėl III.1. tipo pavyzdžių:

III.1. su suff. la. dial. $-išk- > -ušk-$ kaita (aukšzemniekų dialektinė ypatybė [žr. Endzelins 1951: 366]), plg. la. dial. *avuôšķas* (LVDA 74), t. y. $-ū-šķ- > -ū-šķ-$ (spo-

radinis pailginimas, būdingas Latgalos šnektoms [žr. Braidaks I 371, II 243]) > -uo-šk- (plg. Braidaks II 325);

III.1.1. su suff. la. -ene, plg. la. dial. *avuôšķenes* (LVDA 74);

III.1.2. su struktūrinio elemento -k- absorbcija, plg. la. *avuoši* (masc.) resp. *Awohschi* (Depkin 1704 I: 89) ↔ la. dial. *avuôš-k-as* (fem.) (žr. III.1. tipą);

III.2. su struktūrinio elemento -i- absorbcija, plg. la. dial. *aûšķenes* (← **av-i-šķ-* + suff. la. -ene [ME I 230; LVDA 72]);

III.2.1. su epenteziniu -k-, plg. la. dial. *aûkšķenes* (LVDA 73) ← la. dial. *aûšķenes* (tai neįprastas kitimas, mat aukšzemniekų šnektoms būdinga sekos -kšk- 1-ojo arba 2-ojo -k- nykimo tendencija [žr. Rudzīte 1993: 336]);

III.2.2. su -šk- (< -šķ- [žr. anksčiau]) > -kš- metateze, plg. la. dial. *aûkšenes* (LVDA 73) ← la. dial. *aû-šķ-enes* (žr. III.2. tipą);

III.2.3. su -k- absorbcija, plg. la. dial. *aušenes* (ME I 230) ← la. dial. *aû-k-šenes* (žr. III.2.1. tipą).

Manyti, kad latvių šnektose šaknies *aiv-* fitonimo „avietė“ įvardijimai yra inovaciniai resp. traktuotini kaip epentezinio (neetimologinio) -i- refleksijos (plg. lie. dial. *mé-i-linkas* 1 ‘malūnininkas’ ↔ lie. *mėlninkas* [-*nykas*] 1 [< blr. *мельник* ‘t. p.’] ‘t. p.’ ir kt. [LKŽe]; top. lie. dial. *A-i-riógala* ↔ top. lie. *Ariógala* ‘miestelio Raseinių r. pavadinimas’ [Būga III 333; Zinkevičius 1966: 136; Kabašinskaitė 1998: 33–34]) negalima ne tik dėl minėto fonetinio fenomeno pozicinio apribojimo (-i- lie-tuvių, kaip ir latvių, tarminiuose žodžiuose įterpiamas tarp balsio ir nosinio arba sklandžiojo priebalsio [žr. Zinkevičius ibd.; Endzelins 1951: 152–153]), bet ir dėl itin menko geografinio paplitimo. Latvių tarmėse lytis su šaknimi *aiv-* užfiksuota daugelyje Vidžemės bei Latgalos šnektų (žr. LVDA 72–73). Todėl jos istoriškumu abejoti, matyt, nevertėtų.

Endzelinas (1961: 7), mėgindamas nustatyti toponimų ir hidronimų la. *aivieksta* vs. Sāviena, *àiviekste*² vs., up. Meirāni, *eivieksts* up. Līvāni (pastarojo *ei-* < *ai-* resp. /ai/ su palataliniu elementu *i* [apie tokį kitimą plačiau žr. DI III¹ 534; Rudzīte 1993: 241]) kilmę, rekonstruoja prolytę **vai-viekst-* ir abejodamas jos pirminę formą nurodo la. *viēksta* ‘gili upės vieta’ (ME IV 654–655). Tokiu spėjimu, žinoma, galima būtų tikėti be išlygų, jei juo būtų įvardijami tik hidronimai, bet tik toponimas (resp. be vandenvardinio alternanto) la. *aivieksta* vs. Sāviena gali reflektuoti ir la. dial. *àiviekstes*² ‘avietės’ Vīpe (šias šnektas skiria tik Mednių tarminis plotas). Vadinas, minėtų latvių vandenvardžių denotatas gali būti *‘avietėmis apaugusi, užžėlusi vieta’ (jos dažnai veši upių šlaituose), plg. lie. *Avietinė* mš. / b., *Avietinė* grv., *Avietynė* mš. / b. ir kt., kildinamus iš lie. *aviētē*, *aviētē* (LVŽ I 242–243). Jei toks spėjimas teisingas, Endzelino rekonstruota lytis **vai-viekst-* suponuotų pradžios *v-* aferezę (apie šį fenomeną plačiau žr. Vanagas 1981: 379).

2. ETIMOLOGINĖ RYTŲ BALŲ FITONIMO *RUBUS* RAIDA

Remiantis įvade ir 1 poskyryje išdėstytais argumentais, galima atsargiai spėti, kad lie. *aviētē*, *aviētē*, la. dial. *aviētes* ir kt. (žr. anksčiau) sietini ne su semantiškai diferentiniu zoonimu lie. *avīs*, la. *avs*, bet su fitonimais lie. *vaivóras* 1 '(bot.) girtuoklė (*Vaccinium uliginasum*); jos uoga; mėlynė (*Vaccinium myrtillus*); juodoji varnauogė (*Empatrum nigrum*); vaistinė agurklė (*Borrago officinalis*)' / *vavóras* 1 '(bot.) girtuoklė (*Vaccinium uliginasum*); jos uoga' (LKŽe); la. *vàivari*⁽²⁾, *vaivari*², *vaivariņi*, *vàivariņi*, *vaivariņas* ir kt. 'gailiai (*Ledum*)' (ME IV 444–445), pasidarytais iš tos pačios šaknies (*v*)*aiv-* / (*v*)*av-* su suff. lie. *-ora-* (apie jį plačiau žr. Skardžius I 307; plg. LEŽ 714) ir suff. la. *-ar-* (apie jį žr. Endzelīns 1951: 339).

Tiesa, iki šiol minėti fitonimai tradiciškai priskiriami reduplikaciniams dariniams (Būga II 323; Skardžius I 24; Endzelīns 1951: 265; Buivydienė 2006: 333), kurių daryba argumentuojama etimologine sąsaja su lie. *vaivórykštis* 1, *vavórykštis* 1 'įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, atsirandanti lūžtant saulės spinduliams lietaus lašuose, laumės juosta' ir kt. (LKŽe), vedamu arba iš balt. dial. **vār-* / **ver-* 'žydras, mėlynas', arba visai kitos konotacijos veiksmožinės ide. lyties (žr. toliau), plg. lie. *voverýkštis* 1 'vaivorykštė' (LKŽe; Būga II 323; Skardžius I 373, 404).

Lychių **vār-* / **ver-* rekonstrukciją pagrįstai sukritikavo Endzelīnas (DI III¹ 495–496; dar žr. LEŽDB), teigdamas, kad balsių *ā* ↔ *e* kaita sunkiai įrodoma. Todėl jis minėtų lietuvių „šilauogės (*Vaccinium uliginosum*) resp. girtuoklės“ ir latvių „gailių“ įvardijimų kilmę grindžia neva šiuos augalus vienijančia funkcinė atributika resp. svaigulio sukėlimu, t. y. suponuoja reduplikantą la. **vavar-* ir lygina su č. *vrávorati* 'svirduliuoti, svyrinėti' < ide. **uēr-* 'sukti, lenkti' (dar žr. DI III¹ 494–496; LEW 1185; LEV II 486; Laumane 2005: 236). Deja, šis aiškinimas taip pat kelia abejonių, mat šilauogių funkcinė konotacija nulemta ne šio augalo savybės svaiginti (resp. jų privalgius – svyruoti), bet jo uogų koloristinių ypatybių, plg. *Muno ranka lig tiek mėlena kaip tik vaivóras* Varn; *Mėlynos akys kaip vaivórai linksmi blizgėjo* Žem (LKŽe; žr. s. v. *vaivóras*). Įvardijimas „girtuoklė“ suponuotas lygiai tos pačios užemos – „mėlyna uoga“, mat geriančių žmonių veidas būna papurtes, pamėlynavęs, plg. *Pamėlenuo(ja) (girtuokliai) kaip vaivórai i miršta* Rdn (LKŽe; žr. s. v. *vaivóras*). Dėl šios asociatyvinės konotacijos ir vaivorų bei gailių tos pačios augimo vietos, matyt, pakito ir la. *vàivari*⁽²⁾, *vaivari*² 'gailiai' (← **šilauogė* / *girtuoklė*) reikšmė, plg. *Vaivóru daug užvalgyk, būsī kaip girtas* Klp ← *Nu vaivóru vien nepasigersi, kad gailių nebūs arti* Trg; *Vaivórai yra apraukti (apsukti) su gailiais* Rsn (LKŽe; žr. s. v. *vaivóras*).

Iš tiesų, Būgos (RR II 322) mėginimas susieti lie. *vaivóras* su lie. *vaivórykštis*, matyt, yra visiškai teisingas. Tik hipotezės autorius, įžvalgiai paneigęs adj. lie.

vaivas, -à 4 ‘šviesus’, adv. lie. *vaivai* ‘šviesiai’ (LKŽe) istoriškumą resp. suponavęs jo dirbtinio žodžio statusą, neatsižvelgė į galimą **trumpinio**⁷ (suformuotą pagal hipokoristikų darybos modelius⁸ [dar žr. 7 išn.]) asociatyvo vartoseną, t. y. lie. *vaivorykštis*, -ė suponuoto trumpinio adj. lie. *vaivas reikšme *‘spalvingas; toks kaip vaivorykštė’ egzistavimą, plg. subst. lie. *vovorākis*, -ė 2 (smob.) ‘kas žydrų akių’ NdŽ, N, [K], KŽ (LKŽe).

Daryti tokią prielaidą galima, remiantis Būgos (ibd.) rekonstruotų balt. dial. **vār-* / **ver-* ‘žydras, mėlynas’ giminingų žodžių kitose ide. kalbose stoka bei lie. *vaivorykštis* / *vaivorykštė* ligšioline menkai tikėtina etimologija, paremta ekspresyvinės onomatopėjos (apie ją plačiau žr. Bopp 2009: 676, 730; Gamkrelidze, Ivanov I 224, II: 800; dar žr. IEW 759; PEŽ III 194), etiologiškai sietinos su ide. prokalbės pluralio raiška (Gamkrelidze, Ivanov I 265), priešingos empirinei („visual onomatopoeia“ [Gamkrelidze, Ivanov I 224, 225; dar žr. Masica 1991: 78]), grindžiamos garsų, judesių mėgdžiojimu, reduplikacija⁹. Jau minėta (žr. anksčiau), kad reduplikacinio modelio hipotezę pasiūlęs Būga (RR II 323) ir jam pritaręs Endzelinas (ME IV 484; DI III¹ 494–496) nurodo subst. lie. *vovorykštis* 1 (sm.) ‘įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, atsirandanti lūžtant saulės spinduliams lietaus lašuose, laumės juosta’ K. Būg, LV IV 483, FrnW, NdŽ, KŽ, LKA I 181 (Krtv), kuris pirmiausiai gretintinas su subst. lie. *vovorykštė* 1 (sf.) LKA I 181 (Skd, Žd, Akm, Vgr, Lk), Ms, Brs, *vóverykštė* 1 ‘t. p.’ LKA I 181 (Krn), Sut, PnmŽ (LKŽe). Be šių leksemų, Būga (ibd.), kaip neabejotinos partityvinės reduplikacijos vieną iliustracinių pavyzdžių, nurodo ir subst. lie. *vovóras* 1 (sm.) ‘girtuoklė (*Vaccinium uliginosum*); jos uoga’ K. Būg, LV IV 512, FrnW, NdŽ, KŽ, N (Rg), [K], Mit II 135 (Prk) (LKŽe). Tokiu aiškinimu būtų galima tikėti, jei jo autoriai būtų paaiškinę reduplikanto *vai-*, remiantis jų hipoteze, kilmę bei subst. lie. *vovārykštė* 1 (sf.) ‘laumės juosta’ LKA I 181 (Bt), subst. *vovorykštė* 1 (sf.) LKA I 181 (Skd, Žd, Akm, Vgr, Lk), Ms, Brs, *vóverykštė* 1 ‘t. p.’ LKA I 181 (Krn), Sut, PnmŽ bei subst. lie. *varvorykštė* 1 (sf.) ‘t. p.’ K. Būg (Btrm), NdŽ, KŽ (LKŽe) struktūrinius ypatumus.

⁷ Plg. subst. lie. *kiauliabudė* 1 ‘paprastasis piengrybis (*Lactarius trivialis*); bjaurusis piengrybis (*Lactarius turpis*); juodamėšė ūmėdė (*Russula adusta*)’ (LKŽe) ↔ subst. lie. *kiaulilė* 2 ‘baltas kremblis, panašus į ūmėdę, tik didesnis ir storesnis; kiauliabudė’ (LKŽe; ZtŽ 289; ZŠT II: 213); subst. lie. *meškāgrybis* 1 (sm.) ‘toks grybas’ ↔ subst. lie. *meškā* 4 (sf.) ‘toks menkavertis rudas grybas’; subst. lie. *tramāžolė* 1 (sf.) ‘(bot.) lūpažiedžių šeimos daugiametis vaistinis augalas (*Glechoma*)’ ↔ subst. lie. *trāmas* 4 (sm.) ‘t. p.’; subst. lie. *treīniažolė* 1 (sf.) ‘(bot.) viksvinių šeimos žolė, auganti drėgnose vietose (*Carex panicea*)’ ↔ subst. lie. *treinys* 4 (sm.), *treinis* 2 ‘t. p.’; subst. lie. *vīlkalapis* 1 (sm.) ‘varnalėša; jos žiedas’ ↔ subst. lie. *vīlkas* 4 (sm.) ‘(bot.) varnalėšos kibus (*Arctium*)’ (LKŽe) ir daugybė kitų.

⁸ Apie juos žr. Kuryłowicz 1987: 213tt.; Szpyra-Kozłowska 2000: 59tt.

⁹ Dar žr. Brugmann 1895: 10–24; Gamkrelidze, Ivanov I 21, 23, 37, 87, 189–191, 260, II 441, 453, 459, 622; Beekes II 967; IEW 1166; PEŽ IV 234.

Galima atsargiai spėti, kad minėtų tyrėjų pirminėmis lytimis įvardytos formos iš tiesų yra vėlyvesni perdirbiniai, veikiant asimiliaciniais šnektų fonetinių kitimų procesams, t. y.: 1) subst. lie. *vovóras* Rg ← lie. *vaivóras* (su *-ai-* > **-a-* > *-o-* dėl Ragainės šnektai būdingos diftongų [taip pat ir *ai*] monoftongizacijos [plačiau žr. Zinkevičius 1966: 91, 2006: 187; Grinaveckis 1973: 221; dar žr. Kregždys 2012: 39, 41–42]); 2) subst. lie. *vovėrykštė* / *vóverykštė* (su *-e-* < *-a-* dėl regresyvinės asimiliacijos arba vokalinio sinharmonizmo) ← *vovārykštė* (su *-a-* < *-ai-* resp. diftongo monoftongizacija dėl vokalinio sinharmonizmo [plg. lie. dial. *v-ei-voor-ý-kšt-ė* (apie šią lytį žr. toliau)], suponuoto struktūrinės kaitos) ← **vovairykštė* (su *-ai-* ir *-o-* metateze) ← *vaivórykštė*; 3) subst. lie. *varvórykštė* ← *vaivórykštė* (su friktyvinio /i/ ir sonanto *r* asimiliacine kaita). Vadinas, galima daryti išvadą, kad pirminės lyties, reiškiančios mėlynos spalvos uoga ir laumės juosta, pradžios skiemuo reflektuoja diftongą, o ne monoftongą.

Nepaisant gerai žinomo fakto, kad reduplikuotų žodžio dalių struktūra dažnai įvairuoja (plačiau žr. Bopp 2009: 657, 672), manyti, kad sudėtingesnės (šiuo atveju, 3 dėmenų) sąrangos reduplikantas suponuoja ordinarinį (šiuo atveju, 2 dėmenų) šaknies skiemenį, matyt, būtų klaidinga, mat Franzo Boppo (2009: 672) teigimu, baltų ir slavų kalboms būdingas trivialusis (suponuotas šio darybos tipo etiologinių principų [Bopp 2009: 674, 684, 716, 756, 767, 775; Kuryłowicz 1964: 70–71; Mascia 1991: 79–80; Mallory, Adams 2006: 65]), o ne išplėstas inovaciniais elementais (ar fonologinius kitimus reflektuojantis) reduplikuotasis skiemuo.

Būgos (RR III: 323) pasiūlytas (juo seka Pranas Skardžius [RR I 373], Fraenkelis [LEW 1185] ir Smoczyński [LEŽ 714]), morfologinis šių lyčių skaidymas į *vaivór-* ir suff. lie. *-ykštis* yra sunkiai tikėtinas dėl semantinės motyvacijos, mat danguje vaivorų niekas nemato resp. referentas yra ne lie. *vaivóras* ‘girtuoklė (*Vaccinium uliginasum*)’, kaip mėgina aiškinti Būga (ibd.). Todėl lie. *vaivórykštė* 1, *vaivorykštė* 1 ‘įvairiaspalvė lanko pavidalo juosta, atsirandanti lūžtant saulės spinduliams lietaus lašuose, laumės juosta; švytintis ratilas, spindintis aplink saulę ar mėnulį; nespėjama surišti pradalgė’ (LKŽe) resp. la. *varavīksna*, *var(a)-vīksne*, *varavīksna* ir kt. ‘vaivorykštė ir kt.’ (ME IV 483–484) kilmė yra iki šiol neišaiškinta.

Galima atsargiai spėti, kad šiaurės žemaičių kringiškių plote užfiksuotas lie. dial. *veivorykštė* ‘t. p.’ Endriejovas (su *-ei-* < *-ie-* [žr. Zinkevičius 1966: 84]) reflektuoja archajiškiausią šaknies **vaiv-* struktūrą, t. y. priešingai įsivyravusiai nuomonei apie denominatyvinio ar veiksmožodinio vedinio su suff. *-ykštė* kilmę (žr. anksčiau), lie. **viev-* (> lie. dial. *veiv-*), matyt, suponuoja *tatpuruša* kompozitą lie. **viev-a-riška-* (-iō-) / **veiv-a-riška-* (-iō-) (→ **vaiv-a-riška-* [-iō-]) ‘dangaus spalvingumas / ryškumas’ su regresyvine struktūrinių elementų *-ei-...-a-...-a-* > *-ai-...-a-...-a-* kaita bei dviejų ankštumos *v...r* priebalsių asimiliaciniu poveikiu uždardomos *d-*, t. y.

d-...-v-...-r- → *v-...-v-...-r-*) ← lie. **diev-a-rišk-* ‘dangaus spalvingumas, ryškumas’ < balt. *deivas ‘dangus; dievas’ (> lie. *diėvas* 4 ‘[mit.] viena iš aukščiausių esybių, turinčių galios žmogui ir gamtai’ ir kt. [LKŽe] / la. *dievus* ‘dangus; dievas’ [ME I 485–486; dar žr. PEŽ I 192; Anttila 1969: 120] + subst. lie. *rýškis* 2 ‘ryškumas, šviesumas’ ↔ adj. lie. *ryškùs, -ì* 4 ‘labai aiškus, raiškus, gerai pastebimas; kuris dėmesį patraukiančios spalvos, skaistus ir kt.’ [LKŽe]) su epenteziniu *-t-* dėl kontaminacijos su lie. *rýkš-t-ė* 1 ‘atsispindintis ruožas’, plg. sintagmas: lie. *dangaũs rýkštė* ‘vaivorykštė’, *Diėvo rýkštė* ‘t. p.’ Pn (LKŽe), la. *dieva rikste* ‘t. p.’ (Laumane 2005: 239; dar žr. Непокупный 1976: 65).

La. *vařaviksna, vař(a)viksne, varaviksna* ir kt. ‘vaivorykštė ir kt.’, kurių daryba Būgai (RR II 323) buvo visiškai neaiški, o Karulis (LEV II 486), remdamasis Endzelino spėjimu, paremtu Būgos hipoteze (Būga II 323; ME IV 484; DI III¹ 494–496), veda iš reduplikanto **vavar-* ‘? susisukimas, išlinkimas’ + la. *riksna* ‘juosta’ (→ ? *riksna* ‘vaivorykštė’ [ME III 525] ← la. *driksna, driksna* ‘t. p.’ [ME I 499, 500; dar žr. Laumane 2005: 248] ~ lie. dial. *drìgnė* 2, *drìgnė* 4 ‘šviesus ratas apie mėnulį ar saulę; laumės juosta, vaivorykštė’ [LKŽe] – asociatyvas, kildinamas iš verb. ide. **der-* ‘plėšti’ [ME I 500; LEV I 230]), matyt, reflektuoja tą pačią šaknį **vaiv-a-* + subst. la. *riksna* ‘juosta’ → la. *vaiv-a-rìksna ‘dangaus juosta’ → la. *vai-r-a-v-ì-ksna ‘t. p.’ (su *v...r* > *r...v* metateze [ME ibd.]) → la. *va-r-a-vìksna ‘t. p.’ → la. *va-ř-avìksna* / *va-r-avìksna* t. p.’ (su antriniu *ř*, suponuotu liaudies etimologinės sąsajos su la. *vařš* ‘varis’ [ME IV 484; DI III¹ 494; LEV II 486; Laumane 2005: 235–236]).

Trumpinio adj. ryt. balt. **vaiv-* / **vav-* ‘mėlynas, raudonas’ (žr. toliau) rekonstrukciją galima argumentuoti ir lie. dial. *vqvóras* ‘mėlynė’ kilme, kurio *-q-* resp. *-an-* (plg. lie. *wanworas* ‘t. p.’ [Būga II 323]) gali būti trumpinio **vanv-*, suponuoto lie. *v-an-garykštė* 1 ‘vaivorykštė’ / *v-an-garykštis* ‘t. p.’ (LKŽe), atsiradusio dėl kontaminacijos (resp. liaudies etimologijos) su lie. *vìngis* 1 ‘lanko pavidalo krypties pakeitimas, posūkis, linkis; kreiva linija, išsilankstymas ir kt.’ (LKŽe) ir regresyvinės *-in-...-a-* > *-an-...-a-* kaitos, refleksija.

Taigi lie. *vaivóras* galėtų būti traktuojamas ne kaip pirminis darybinis pamatas lie. *vaivorykštis* / *vaivorykštė* aspektu (žr. Būga ibd.), bet priešingai – dėl referento „vaivorykštė“ denotato „daugiaspalvis lankas, kurio išorinė pusė raudona, o vidinė violetinė (tarp jų – kitos spektro spalvos)“¹⁰ (LTE XII 10; dar žr. LE XXXII 508) suponuotina retrogradinė seka: *vaiv-(o)-(rykštis, -ė)* ‘toks kaip vaivorykštė resp. raudonos ar violetinės spalvos’ → *vaiv-oras* ‘t. p.’ ir kt.

¹⁰ Plg. koloristinės konotacijos lytis la. dial. *vařuotne* ‘vaivorykštė’ (ME IV 484) ↔ verb. la. *vařuot* ‘variu spindėti’ (EH II 759; Laumane 2005: 247), la. dial. *raudava* ‘t. p.’ (ME III 482) ↔ adj. la. *rauds* ‘(tamsiai) raudonas; šviesiai rudas’ (ME III 483; Laumane ibd.).

Prie trumpinio **vaiu-* lietuvių ir latvių kalbose buvo pridami įvairūs afiksai (žr. anksčiau), taip formuojant aptariamus fitonimus. Be to, dėl liaudies etimologijos ir asimiliacinių procesų (dar žr. Buivydienė 2006: 334tt.) radosi ir įvairiausių jo fonetinių variantų: *vaiu-* / *vanu-* / *varu-* / *vau-*.

3. APIBENDRINIMAS

Remiantis 1 ir 2 poskyriuose išdėstytais argumentais, galima atsargiai spėti, kad lie. *aviētė*, *avietė* resp. la. dial. *aviētes* vestini iš trumpinių adj. ryt. balt. **(v)aiu-* / **(v)av-* ‘tokių spalvų, kaip vaivorykštės resp. raudonos / mėlynos’ + suff. ryt. balt. *-eitē* (posesyvinės konotacijos [žr. Skardžius I 360], nors Endzelinas [1951: 389] ją interpretuoja kaip deminutyvinę) su įvykusia pradžios *v-* afereze (plg. pirmojo *v-* prieš *-ie-* nykimą top. lie. *Vievis* ↔ *Jewie* [žr. Vanagas 1981: 379]). Jei toks lie. *aviētė*, *avietė* resp. la. dial. *aviētes* kilmės aiškinimas teisingas, šių leksemų referentas „raudonos spalvos uoga“ *de origine* diferentiškas zoonimų lie. *avīs*, la. *avs* semantiniam ekstensionalui.

4. IŠVADOS

1. Išskirtini 3 pagrindiniai latvių bendrinės kalbos ir jos dialektų fitonimo „aviētė“; kuriam itin būdingi fonomorfologiniai kitimai, šaknų la. *av-* / *aiu-* darybos modeliai: a) suff. la. *-iet-* vediniai (*-iet-* / dial. *-īt-* + a1. *-ene*, a2. dial. *-išķ-*, a3. *-iskō-* + *-ene*); b) suff. la. *-ene* vediniai; c) suff. *-išķē* vediniai (+ la. *-ene*).
2. Lie. *aviētė*, *avietė*, la. dial. *aviētes* ir kt., etiologiškai sietini su fitonimais lie. *vaivóras* ‘girtuoklė (*Vaccinium uliginasum*); jos uoga; mėlynė (*Vaccinium myrtillus*); juodoji varnauogė (*Empatrum nigrum*); vaistinė agurklė (*Borrago officinalis*)’ / lie. *vavóras* 1 ‘girtuoklė (*Vaccinium uliginasum*); jos uoga’; la. *vàivari⁽²⁾*, *vaivari²*, *vaivariņi*, *vàivariņi*, *vaivariņas* ir kt. ‘gailiai (*Ledum*)’ reflektuoja trumpinių adj. ryt. balt. **(v)aiu-* / **(v)av-* *‘spalvingas; toks kaip vaivorykštė → mėlynas, raudonas’ suff. ryt. balt. *-eitē* // suff. lie. *-ora-* / suff. la. *-ar* vedinius.
3. La. *vàivari⁽²⁾*, *vaivari²*, *vaivariņi*, *vàivariņi*, *vaivariņas* ir kt. ‘gailiai (*Ledum*)’ būdinga semantemų ‘gailiai’ ← *‘šilauogė / girtuoklė’ kaita, nulemta tos pačios šių augalų vegetacinės lokalizacijos.
4. Trumpinius adj. ryt. balt. **(v)aiu-* / **(v)av-* ‘tokių spalvų, kaip vaivorykštės resp. raudonos / mėlynos’ suponavo lie. *vaivorykštis* / *vaivorykštė* ‘daugiaspalvis lan-

- kas, kurio išorinė pusė raudona, o vidinė violetinė (tarp jų – kitos spektro spalvos)', la. *vařavĩksna*, *vař(a)vĩksne*, *varavĩksna* ir kt. 'vaivorykštė ir kt.'.
 5. Fitonimų lie. *aviētē*, *avietē* resp. la. dial. *aviētes* referentas „raudonos spalvos uoga“ *de origine* diferentiškas zoonimų lie. *avīs*, la. *avs* semantiniam ekstensionalui.

LITERATŪRA

ALEW – *Altltltaisches etymologisches Wörterbuch*. Projektleitung: Prof. Dr. Wolfgang Hock, Mitarbeiter: Dr. Rainer Fecht, PD Dr. Anna Helene Feulner, PD Dr. Eugen Hill, PD Dr. Christiane Schiller, PD Dr. Dagmar S. Wodtke, Fördereinrichtung: DFG, 2007–2013 (<http://www2.hu-berlin.de/indogermanistik/alew.php>).

Apv – Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēka.

Beekes I–II – Beekes Robert. *Etymological Dictionary of Greek* 1–2. Leiden & Boston: Brill, 2010.

Breidaks I–II – Breidaks Antons. *Darbu izlase* 1–2. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Būga I–III – Būga Kazimieras. *Rinktiniai raštai* 1–3, sud. Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

DI I–IV^(1–2) – Jānis Endzelīns. *Darbu izlase* 1–4^(1–2). Rīga: Zinātne, 1971–1982.

DLKŽ⁵ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis variantas, vyr. redaktorius Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

EH I–II – Endzelīns Jānis, Hauzenberga Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai* 1–2. Rīgā: Kultūras fonds, 1934–1938 (sj. 1), 1938–1946 (sj. 2).

Gamkrelidze, Ivanov I–II – Gamkrelidze Thomas V., Ivanov Vjačeslav V. *Indo-European and the Indo-Europeans. A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture* 1–2. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1995.

IEW – Pokorny Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Bern und München: A. Francke AG-Verlag, 1959–1969.

LE I–XXXVII – *Lietuvių enciklopedija* 1–37. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.

LEV I–II – Karulis Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2. Rīga: Avots, 1992.

LEW – Fraenkel Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Heidelberg: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

LEŽ – Smoczyński Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Printer Polyglott, 2007.

LEŽDB – *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Vilniaus universitetas: Baltistikos katedra. Prieiga internete: <http://etimologija.baltnexus.lt/>

LKŽė – *Lietuvių kalbos žodynas*, antrasis elektroninis leidimas, red. kolegija: Gertrūda Naktinienė ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013. Prieiga internete: www.lkz.lt.

LTE I–XIII – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1–13. Vilnius: Mokslas, 1976–1985.

LVDA – Bušmane Brigita, Laumane Benita, Stafecka Anna. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Darba zin. vad. B. Laumane. Rīga: Zinātne, 1999.

LVŽ I... – *Lietuvių vietovardžių žodynas* 1 (A–B). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008...

ME I–IV – K. Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, red. Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija (sj. 1); Kultūras fonds (sj. 2–4), 1923–1932.

PEŽ I–IV – Mažiulis Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslas (t. 1), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 2, 3), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 4), 1988–1997.

Skardžius I–VII – Skardžius Pranas. *Rinktiniai raštai* 1–7, par. Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996–2013.

ZŠT I–II – *Zietelos šnektos tekstai* 1–2, sud. Aloyzas Vidugiris, Danguolė Mikulėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005–2010.

Ambrazas Saulius 1993: *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ambrazas Saulius 2000: *Daiktavardžių darybos raida II. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Anttila Raimo 1969: *Proto-Indo-European Schwebeablaut*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Blažek Václav 2010: On ‘horse’ in Slavic. – *Proceedings of the 21st Annual UCLA Indo-European Conference: Los Angeles, October 30th and 31st, 2009*, red. S. W. Jamison, H. C. Melchert, B. Vine. Bremen: Hempen, 13–25.

Bopp Franz 2009: *A Comparative Grammar of the Sanscrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Gothic, German and Slavonic Languages* (vol. 2), ed. by H. S. Wilson. Cambridge & Tokyo: Cambridge University Press.

Brugmann Karl 1895: *A comparative Grammar of the Indo-Germanic Languages* (vol. 4, Morphology; part 3 [verbs]). London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd.

- Buivydienė Rūta 2006: Dėl keletu retesnių liaudinių vaivorykštės pavadinimų. – *Baltistica* 41(2), 333–337.
- Endzelīns Jānis 1951: *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Endzelīns Jānis 1961: *Latvijas PSR vietvārdi*. I daļa. 2 sējums (K–Ō). Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Fennell Trevor Garth 1989: *A Latvian-German Revision of G. Mancelius' «Phraseologia Lettica» (1638)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee.
- Frisch J. L. 1741: *Teutsch-Lateinisches Wörter-Buch Darinnen Nicht nur die ursprünglichen, nebst denen davon hergeleiteten und zusammengesetzten allgemein gebräuchlichen Wörter; Sondern auch die bey den meisten Künsten und Handwerken, bey Berg- und Saltzwerken, Fischereyen, Jagd-, Forst- und Hauß-Wesen, u.a.m. gewöhnliche teutsche Benennungen befindlich... Mit allem Fleiß viel Jahr über zusammengetragen... Nebst einem Register der Lateinischen Wörter*. Berlin: Georg Olms Verlag.
- Grinaveckis Vladas 1973: *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius: Mintis.
- Gritėnienė Aurelija 2006: *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Hermodsson Lars 1990: Pflanzennamen und verschollenes Wortgut. Zur Deutung von *Himbeere, Hirschbeere, Hindläufte, Hindlaub*. – *Studia Neophilologica* 62(1). Stockholm: Routledge, 79–84.
- Kabašinskaitė Birutė 1998: *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kluge Friedrich 2002: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24 Aufl. Bearb. von Elmar Seebold. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Kregždys Rolandas 2012: *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kuryłowicz Jerzy 1964: *The inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter & Universitätsverlag.
- Kuryłowicz Jerzy 1987: O niektórych właściwościach imion skróconych. – *Studia językoznawcze*. Warszawa: PWN, 213–218.
- Lange 1773: *Lettsich-Deutscher Theil des vollständigen Lettsichen Lexici, darinnen nicht nur sämtliche Stammwörter dieser Sprache samt ihren Abstämlingen, sondern auch die feltene, nur in gewissen Gegenden gebräuchliche Wörter, zum Nachschlagen, angezeigt werden*. Schloß Ober//Pahlen.
- Laumane Benita 2005: *Smalki lija zelta lietus. Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā* 1. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija.

- Loewe Richard 1913: *Germanische Pflanzennamen. Etymologische Untersuchungen über Hirschbeere, Hindebeere, Rehbockbeere und ihre Verwandten* (Germanische Bibliothek, herausgegeben von W. Streitberg, II 6). Heidelberg: Winter.
- Machek Václav 1961: Zum Wortschatz des Litauischen. Teil 2. – *Zeitschrift für slavische Philologie* 29(2), 345–356.
- Mallory James P., Adams Douglas Q. 2006: *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Masica Colin P. 1991: *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge & Sydney: Cambridge University Press.
- Prokosch Eduard 1916: [Review] Heinrich Marzell, Die Tiere in deutschen Pflanzennamen, Ein botanischer Beitrag zum deutschen Sprachschätze by Heinrich Marzell; Richard Loewe. Germanische Pflanzennamen. Etymologische Untersuchungen über Hirschbeere, Hindebeere, Rehbockbeere und ihre Verwandten. II 6 by Richard Loewe; W. Streitberg. – *The Journal of English and Germanic Philology* 15(2), 289–293.
- Rudzīte Marta 1993: *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
- Szpyra-Kozłowska Jolanta 2000: Słowotwórstwo bez morfemów czyli o morfologii prozodycznej i formach uciętych. – *Bulletin de la société polonaise de linguistique*, fasc. LVI. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 59–78.
- Urbutis Vincas 1981: *Baltų etimologijos etiudai*. Vilnius: Mokslas.
- Urbutis Vincas 1998: Lie. *pāšinas* ir (trm.) *pašaiža* – bendrašakniai sinonimai. – *Baltistica* 33(1), 49–57.
- Urbutis Vincas 2009: *Baltų etimologijos etiudai 2*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vanagas Aleksandras 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- Vitkauskas Vytautas 1994: Senųjų an (> a), en (> e), in (> i), un (> u) variantai tam tikrų žodžių šaknyse ir formose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 107–111.
- Wodtke Dagmar S., Irslinger Britta, Schneider Carolin 2008: *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Zinkevičius Zigmantas 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Zigmantas 1984: *Lietuvių kalbos kilmė. Lietuvių kalbos istorija 1*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmantas 1987: *Iki pirmųjų raštų. Lietuvių kalbos istorija 2*. Vilnius: Mokslas.
- Непокупный Анатолий Павлович 1976: *Балто-севернославянские языковые связи*. Киев: Наукова думка.

East Baltic names of the raspberry
(*Rubus*): morphological analysis, retrieval
of the etymological links of the phytonym

SUMMARY

The article deals with derivation and development peculiarities of the East Baltic names of the phytonym *Rubus*. Etymological analysis of the apparent morphological or semantic equivalents, for example, Lith. dial. *aš(v)óklė* ‘currant’, Latv. dial. *aitu uôgas* ‘raspberries resp. berries of the sheep’, is also presented.

Due to the analysis suggested here the following conclusions are proposed:

1. 3 prime derivational models of the roots Latv. *av-* / *aiv-* meaning raspberry with outstanding multitude of structural variation are to be distinguished: a) derivatives with the suffix *-iet-* (*-iet-* / dial. *-īt-* + a1. *-ene*, a2. dial. *-išķ-*, a3. *-iskõ-* + *-ene*); b) derivatives with the suff. *-ene*; c) derivatives with the suff. *-išķē* (+ *-ene*).
2. Lith. *aviētė*, *avietė*, Latv. dial. *aviētes* et al., etymologically related to Lith. *vaivóras* ‘blueberry (*Vaccinium uliginasum*); whortleberry (*Vaccinium myrtillus*); heathberry (*Empetrum nigrum*); borage (*Borrago officinalis*)’ / Lith. *vavóras* 1 ‘blueberry (*Vaccinium uliginasum*)’; la. *vàivari*⁽²⁾, *vaivari*², *vaivariņi*, *vàivariņi*, *vaivariņas* et al. ‘Labrador tea (*Ledum*)’, presuppose derivational model of the clipping type, i.e. adj. EastBalt. **(v)aiv-* / **(v)av-* *‘colourful; iridescent → blue, red’ + suff. EastBalt. *-eitē* // suff. Lith. *-ora-* / suff. Latv. *-ar*.
3. Semantic innovation resp. alternation of the semantemes ‘Labrador tea’ ← *‘blueberry / whortleberry’ of the Latv. *vàivari*⁽²⁾, *vaivari*², *vaivariņi*, *vàivariņi*, *vaivariņas* et al. ‘Labrador tea (*Ledum*)’ is determined by the growing localization of the plants.
4. Roots of the clipping type of adj. EastBalt. **(v)aiv-* / **(v)av-* ‘iridescent resp. blue / red’ are to be derived from subst. Lith. *vaivorykštis* / *vaivorykštė* ‘polychrome arc colored in red from the outside and violet from inside (with the other dyes of the spectrum between them)’, Latv. *vaivārkšna*, *vař(a)vārkšne*, *varavārkšna* et al. ‘rainbow et al.’.
5. Referent “berry of the red colour” of the plant names Lith. *aviētė*, *avietė*, Latv. dial. *aviētes* has nothing in common with the semantic extension of the zoonyms Lith. *avīs* ‘sheep’, Latv. *avs* ‘ditto’, which is different *de origine*.

Įteikta 2013 m. gruodžio 30 d.

ROLANDAS KREGŽDYS

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva

rolandaskregzdys@gmail.com

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė, tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika.

FRAZELOGIJOS PATEIKIMAS MATO SLANČIAUSKO ŽODYNE¹

The phraseology presenting in the dictionary
of Matas Slančiauskas

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama frazeologija ir jos pateikimas Mato Slančiausko ir jo bendradarbių užrašytos pasakojamosios tautosakos leksikos žodyne (toliau SŽ). Remiantis lietuvių, latvių, anglų, vokiečių ir rusų kalbininkų požiūriu į frazeologizmus, teigiama, kad rengiamuose istoriniuose, tarmių ir šnektų, net dabartinės kalbos žodynuose šalia tradicinių frazeologizmų gali būti pateikti ir stabilieji žodžių junginiai.

ANNOTATION

The article deals with the principles of presenting phraseology in the dictionary of folk narratives recorded by Matas Slančiauskas and his assistants (further – SŽ). Analysis of the views of various Lithuanian, Latvian, Russian, English and German linguists allows suggesting that not only traditional phraseologisms, but also stable word combinations ought to be distinguished in historical dictionaries as well as dictionaries of dialects, subdialects and even modern language.

---

¹ Slančiausko žodyno (toliau SŽ) medžiaga rinkta nuo 2001 m. iki 2005 m. Nuo 2011 m. iki 2012 m. jis rengtas kaip Valstybinės lietuvių kalbos komisijos projektas *Lietuvių tarmės XIX a. pab. – XX a. pr. rašytiniuose šaltiniuose: tarminė Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika* (sutarties Nr. K-12/2011).

ESMINIAI ŽODŽIAI: semantinis ir stilistinis frazeologizmo skyrimo kriterijus, leksinė ir gramatinė frazeologizmo sudėtis, tradicinis frazeologizmas, stabilūs žodžių junginys.

KEYWORDS: semantic and stylistic criterion of phraseologism distribution, lexical and grammatical composition of phraseologism, traditional phraseologism, stable word combination.

0. ĮVADAS

Matas Slančiauskas ir jo pagalbininkai pasakojamosios tautosakos tekstus daugiau kaip prieš šimtą šešiasdešimt metų yra užrašę iš Jonišchio apylinkėse gyvenusių pateikėjų. Slančiauskas pažangesnius savo krašto žmones skatino rinkti tautosaką, liaudies medicinos receptus, atsiminimus, burtus. Iš Slančiausko pagalbininkų minėtini: lietuviškų knygų platintojas, eilėraščių kūrėjas Jonas Trumpulis (gimęs 1862 m. Sargūnų k. (Jonišchio vlsč.), miręs 1943 m. liepos 20 d., palaidotas Prankiškių kapeliuose, Daunoravičių k., netoli Sargūnų); tautosakos rinkėjas ir prisiminimų, apsakymų, vaizdelių autorius, išleidęs JAV knygą *Gimtinės takais* (1968), Pranas Narvydas (1882 m. birželio 1 (13) d. Trumpaičiuose (Jonišchio vlsč.) – 1976 m., palaidotas Niujorke); geras pasakotojas, užrašęs ne vieną ilgą pasaką, Juozapas Stonevičius (1849 m. Bučiūnų k. – 1901 m. liepos 19 (rugpjūčio 1) d., palaidotas Gruzdžių kapinėse); buvęs ne tik tautosakos rinkėjas, bet ir Vilniaus Seimo atstovas, pažangaus Lietuvos jaunimo sąjungos būrelio iniciatorius Jonas Lideikis (1891 m. Ražų k. (Gruzdžių vlsč.) – 1927 m. gegužės 26 d., palaidotas Gruzdžių kapinėse); tautosakos rinkėjas Pilypas Grigutis (1876 m. birželio 7 (19) d. Trumpaičių k. – 1967 m. kovo 24 d., palaidotas Rudiškių kapinėse šalia savo draugo ir mokytojo Slančiausko); Steponas Strazdas, užrašęs keletą tautosakos kūrinių, anot Norberto Vėliaus, kilęs iš Vaškų parapijos (Pasvalio r.), bet ilgą laiką gyvenęs Jonišchio ir Žagarės apylinkėse².

Taigi Slančiausko žodyne (toliau SŽ) atspindėta ta lokalioji leksika ir frazeologija, kurią vartoti gali ne visa tauta, bet tam tikra kalbinė bendruomenė, susieta teritoriniu, religiniu, ekonominiu, paprotiniu ryšiais. Keičiantis laikmečiui, kinta ir tos kalbinės visuomenės vartojama frazeologija: dalis jos lieka rankraščiuose ar spaudiniuose, dalis nueina į užmarštį kartu su ją vartojusia visuomene, dalis išlieka aktyvios vartosenos (turima galvoje šnektą, patarmė ar tarmė, kuriomis tebekalba visuomenė).

0.1. Tyrimo tikslas ir darbo metodika

Straipsnio tikslas – išnagrinėti SŽ frazeologiją ir aptarti Jonišchio apylinkėse vartotų tradicinių frazeologizmų ir stabilijų žodžių junginių pateikimą SŽ. Naudota metodologija – platesnis požiūris į frazeologizmus ir stabilijų žodžių junginių išskyrimas – galėtų būti aktuali istorinių, šnektų ir tarmių, net dabartinės kalbos žodynų rengėjams. Iš stabilijų žodžių junginių kalbos istorikai galėtų spręsti ne tik apie frazeologijos raidą, bet ir jos kaitą tam tikru laiku. Be to, stabilieji žodžių jun-

---

² Plačiau žr.: Vėlius 1974: 9–36; 1975: 7–20; 1985: 7–34.

giniai yra tam tikras frazeologijos šaltinis, nes stabilūs žodžių junginys, susidarius palankioms kalbinėms aplinkybėms, visada gali tapti tradiciniu frazeologizmu.

Rengiant SŽ remtasi gretinamuoju tyrimo metodu. Frazeologizmų raiška ir réikšmės lygintos su *Frazeologijos žodyne* ir *Lietuvių kalbos žodyne* (I–XX tomas) pateikiamais, galima sakyti, tradiciniais frazeologizmais. SŽ medžiaga iškelė ir nemažai svarstytinų problemų, plg.: koku frazeologizmų atrankos kriterijumi remtis; ar tie junginiai, kurie SŽ vartojami kaip stabilūs junginiai, gali būti frazeologizmai; kaip nustatyti ribą tarp tradicinių frazeologizmų ir stabilijų žodžių junginių; pagaliau, kaip suderinti kalbininkų tradicinį ir netradicinį požiūrį į frazeologizmus (plačiau žr. 0.2).

Galbūt ne į visus klausimus pavyko atsakyti, bet, autorės požiūriu, SŽ frazeologiniai junginiai, jų sinonimai ir variantai (plačiąja prasme), pateikiami straipsnyje, ir iškeltos problemos gali būti naudingos leksikografams, leksikologams. Tuo tikslu autorė ir parengė šį straipsnį, tikėdamasi, kad jis vertas leksikografų diskusijų frazeologizmus, dėl kurių apibrėžties ir vartosenos, ypač rengiant tarmių, šnekų ir kitus žodynus, atrodo, dar yra ką pasakyti.

0.2. Tiriamoji medžiaga

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Slančiausko (1850 m. vasario 21 d. – 1924 m. kovo 11 d.) ir jo pagalbininkų užrašyta tautosaka iš vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės šiaurinio ploto – Jonišio apylinkių.

Rankraštinų Slančiausko ir jo pagalbininkų tautosakos rinkinių, sudarytų 1866–1895 m., pagrindu publikuoti trys leidiniai: *Šiaurės Lietuvos pasakos* (1974), *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai* (1975), *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos* (1985). Medžiaga rinkta iš minėtų leidinių. SŽ straipsniuose pateikta per 580 frazeologinių junginių, iš jų per 380 tradicinių frazeologizmų ir per 200 stabilijų žodžių junginių.

Primintina, kad frazeologizmų iš minėtų vietų jau yra patekę į *Lietuvių kalbos žodyną* (toliau LKŽ) ir *Frazeologijos žodyną* (toliau FŽ), tačiau toli gražu ne visi, o parengto SŽ medžiaga turėtų ne tik papildyti, bet ir išryškinti frazeologizmų sinonimus ir jų vartoseną.

Pavyzdžiui, SŽ pateikiami frazeologizmai su žodžiu **kar̄tas** papildytų LKŽ ir FŽ naujais junginiais, plg.: **ant karto** „tuojau pat“; **ant vieno karto** „tuojau, staiga“; **katrą kartą** – „nuolat“³.

³ *Gi ant karto tos sakyklos dugnas bildu bildais ir iškritęs, o pati poni grapienė smukt ir išsmukus į apačią. ŠLP 382 Tai, į antrapus sienos išėjęs, pamieruok tiesiai į tą vietą ir durk, tai ta ragana bus ant vieno karto pagaliam. ŠLSA 229 – Aš išvirsiu ant vieno karto vienam katile dovylika patrovy, tiktai man po veselės atiduok tamsta tą ziedą, kur tamstos duktė tur ant piršto. ŠLSA 150 Vyrs ir atsakydavęs kokį žodį už motiną savo: kad senatvė, be dantų, nebeįkand, ji kol suvobulioj, ir vel tylėdavęs – ar vajavosis katrą kartą su pačia. ŠLSA 70*

Antai LKŽ prie žodžio **kařtas** nurodyti šie frazeologiniai junginiai: **iř kařto** adv. 1. „iř pradžių“ 2. „vienu kartu, vienu sykiu, tuo pradėjimu“; **iř pat kařto** adv. „iř pat pradžių“; **kaip kařtas** adv. „tikrai, kaip sykis, kaip tik“; **kařtas iř kařto** adv. „kartkarčiais, tarpais“; **kařtas nuo kařto** adv. 1. „žr. kartas iř karto“ 2. „nustatytu laiku, reguliariai“; **kařtų kařtais** adv. 1. „daug kartų, dažnai“ 2. „kartkartėmis“; **kas kařtas** 1. adv. „kiekvienąkart“ 2. prt. „vis“; **kitą kartą** adv. 1. „seniau“ 2. „kartais, kai kada“; **lig su tuo kartu** adv. „tuojau pat“; **nė tam kařtui** adv. „visai, visiškai“; **pagedimo kařtas** „pagedimas, pasiutimas“; **vieną kařtą** adv. „kadaisė“⁴.

FŽ papildo LKŽ pateiktus frazeologizmus šiais: **kařtas kartėmis** „labai dažnai“; **kařtų kařtais** 1. „dažnai“ 2. „kartkartėmis“; **iř kařtas kařčių** „pradžioje“; **kitais kařtais** 1. „kadaisė, kitados“ 2. „kartais, kai kada“; **šiám kařtui** 1. „sakoma atsiveikinant“ 2. „anksčiau“; **tám kařtui** 1. „laikiniai“ 2. „nedaug, truputį“ 3. „sakoma atsiveikinant“; **vienas kařtas nemeluoja** „įkliūva (po daugelio išsisukinėjimų), įvyksta tai, kas turi įvykti, neįmanoma išsisukti“; **iki su tuo kartū** „tuojau pat“; **iř pat kařto** „nuo pradžios“; **per ariamą kařtą** „labai“; **kařtas prie kařto** „retkarčiais“; **sulig tám kařtui** „labai trumpam“; **sulig tuo kartū** „labai trumpam“⁵.

SŽ iškelti frazeologiniai junginiai (sinonimai) **iřleisti žinias** „pranešti, skleisti informaciją“; **nuginti žinią** „skubiai pranešti, pasakyti“; **(pa)duoti žinią** „pasakyti, pranešti“ taip pat papildytų LKŽ ir FŽ medžiagą⁶.

⁴ LKŽ V 330–331. Plg.: *Iř kařto prižadėjo padėt, o paskui persimislijo ir neatėjo*. Glv. (Dbk., Slm., Skp., Brž., Ut., J. Balč.) *Kad išgelando peilį, tai iř kařto nupiovė*. Rd. (Brž., Vb., Slm., Skp., Dbk.) *Iř kařto sunku atsiminti ir pasakyti*. Skp. (Glv., Rd., Dbk.) *Ař darbą iř pat kařto mėgau*. Skdv. (Šts.) *Kaip kařtas taip ir bus*. Tvr. (Ad.) *Kařtas iř kařto pašėrei, ir teenie sau*. Užv. *Šuo tik šokinėjo aplink jį ir kartas nuo karto lyžteldavo jo rankas*. rř. *Ans valgo kařtas nuo kařto tris sykius ant dienos*. J. *Ar ne kartų kartais prieš tą jau nusikalta?* PG. *Kas kartas jie jautėsi vis silpnesni*. rř. *Saulėlė, kildama kas kartas aukštyn, plėšės per miglą ir kas kartas karščiau kaitino*. Žem. *Mūsų žmonės da biauoresni kitą kartą*. Ėr. *Lig su tuo kartū užmirštu pasaką*. Nt. *Ař šilkinų drabužių nė tam kařtui nenoriu*. Vks. (rř.) *Pagedimo kařtas – kad man pasitaike pripotkas!* Sdb.

⁵ FŽ 272–273. Plg.: *Varė po tuos daktarus, komisijas kartas kartėmis*. Trk. *Kartų kartais prygrąžai yra dėti tiems batams*. Šts. *Iř kartas kařčių vaikas duonos prašė*. Lk. *Tam kartui užteks, o paskui vėl ieškosiu*. Skr. *Duonos turiu tam kartui*. Pn. (Sl., Všn., Kpč.) *Tam kartui tada*. Slm. *Vienas kartas tikt nemeluos*. C. (Rm., Žem., Slnt.) *Nevyksta iř pat karto*. Šts. (Skdv.) *Klaseje kartas nuo karto pasigirdavo prunkštimas*. Avyž. (Pt., rř.) *Prigėręs buvau per ariamą kartą*. Šts. *Jam viskas sulig tam kartui*. Grž. *Iřvarė tą kvailį į Šiaulius, prižadėjo padėti namie darbuoties – sulig tuo kartu prižadai*. Žem.

⁶ *Sodžiaus žmonys susibėgė pasiklausę, davę esesorii ir uredninkui žinią*. ŠLSA 31 *O gospadinė davus žinią klebonui, kiek tas svėtys išgėrė degtinės*. ŠLSA 89 *Tuoj jis davęs žinią kuningams, ir daugiaus žmonių ten susirinkę*. ŠLSA 93 *Tuo tie vaktininkai saldota karaliui padavę žinią, kad toks ir toks su meška atvažiavo ir velniuks par kučierių*. ŠLSA 268 *Nu, tuoj jie tas duris uždarę ir tuoj dvaro tiem ponam davę žinią*. ŠLP 133 *Tie ponai tuoj padavę į kitas bažnyčias kitiems kuningams žinias, kad tuoj suvažiuotų*. ŠLP 133 *Tuoj davęs tas karalaitis žinią tai karalaitėi, kad toks ir toks karalaitis pas ją atvažiavo ženytis*.

Su žodžiu **žinià** LKŽ pateikti šie frazeologiniai junginiai: **be Diėvo žiniòs** 1. „labai daug“ 2. „labai“; **be [gàlo] žiniòs** „labai“; **kójoms (į kójas) žinią [dúoti]** „bėgti, sprukti“; **nèrà žiniòs [kíek]** „labai daug“; **pàdams žinią [dúoti]** „apie pasirengimą bėgti“; **su žinià** 1. „mažai, per daug negalėti reikštis“ 2. „numatoma, apskaičiuojama“; **visoje žinioje** „tikrai“; **žinioje [žiniòn] eiti** „sektis“⁷.

FŽ frazeologiniai junginiai, papildantys LKŽ medžiagą, būtų: **Jobo žinia** „nelaimės pranešimas“; **į žinią** „aiškioje vietoje, kad nereikėtų ieškoti“; **žiniòs nèrà** „neaišku“⁸.

SŽ frazeologizmas **kaip su viedru verčia** ‘smarkiai (lyja)’ tiktų į draugę prie žodžio **viėdras** LKŽ ir FŽ pateiktam junginiui **kaip iš viėdro** „smarkiai (lyti)“⁹.

Iš Slančiausko raštų į LKŽ yra patekę ne vienas frazeologizmas, bet, tarkim, prie žodžio **būrỹs** nei LKŽ, nei FŽ nepateikia jokie frazeologinio junginio, o rengiamame SŽ jų esama ne vienas, plg.: **ant to būrio** 1. „tuomet“; 2. „netikėtai“; 3. „tada“; **ant vieno būrio** „staiga“; **kitą būrį** „kartą, sykį“; **kitu būriu** „kitados, kadaise“; **nuo to būrio** „tada“; **tam būriui** „tuo kartu, minutėlei“; **tuo būriu** „tuomet“¹⁰.

ŠLP 252 *Anoji tuoj davus šiam žiniq, kad atiek šį vakarq.* ŠLP 252 *Iš vaisko tuoj davę žiniq, da jis neparėjo namo – jau jo ir tyko.* ŠLP 358 *Tai jis išleidęs žinias po srietq, kad kas pamatys kur du vilku bėgijojant baltom pakaklėms, tegul nebijo, ale tegul šauk vardais Jonu ir Petru, tai jie pradėsiq šnekėti.* ŠLSP 55 *Poni, išgirdus, kad Mikalojus žad eiti sudiev sakyti, nuginė žiniq į kleboniq, kad žad ateit Mikalojus – tegul ponas ratavojas.* ŠLSP 173

⁷ LKŽ XX 629–632. Plg.: *Pripylė be Diėvo žiniòs.* Švnc. (Ds.) *Be Diėvo žiniòs atšalo.* Dglš. (Kp., TDriV262(Prng.)) *Be žiniòs piktas.* Aln. (BŽ131., Švnc., S. Dauk.) *Kai jis pradėjo rėkt, tai aš tik kójom žiniq ir pasprukau.* Mrj. (Krš., Vdk.) *Kad aš sveikatos turėč, tai aš da nēr žiniòs kq padaryč.* Sug. (Smal., Rš., Lb.) *Pàdam žiniq – ir lėk namo.* KzR. *Ir kapeika mums tat yr su žinià.* Grd. (Pv.) *Ubago poteriai su žinià.* Šl. (LTR (Mrc.), Krš.) *Ka ryt neparvažiuosiu, tai poryt visòlje] žiniòlje] parvažiuosiu.* Jnš. *Pasakos labiau jam žinion eidavo.* Krs. (LTR (Brž.), Brž., J. Jabl. (Kp.))

⁸ FŽ 2001: 873. Plg.: *Nēr žinios, kaip čia bus.* Vj. (Ds.) *Tas pakulas padėk į žiniq.* Lkv. *Jobo žinios.* Pt.

⁹ *O lauke girdėtis baisiausia audra: žaibai, perkūnija, lytus kai su viedru verčia.* ŠLSA 108; FŽ 831; LKŽ XIX 124. Plg.: *Pilia kaip iš viedro.* Krs. (Trgn., Slm., Rod., Pns., Dglš.).

¹⁰ LKŽ I 1086 (pavyzdžiai su galimais frazeologizmais jame pateikiami aiškinant reikšmes); FŽ 112. SŽ: *Tas vyrs ant to būrio parėjo namo, pavirto ir numirė.* ŠLSA 133 *Ji ir ėmus jam sakyt, o ir svečiai ant to būrio suėję į seklyčiq.* ŠLP 130 *An to būrio ir atėjęs ubagais tas viršininkas, katras buvo pardavęs tq šuni ponui.* ŠLSP 282 *O to pono sūnus buvęs kito gubernijo par gubernatorių ir ant to būrio buvęs atvažiavęs pas tėvq į aplankius.* ŠLSP 220 *Išvertę [mėsq], ir atėję ant to būrio du ubagai.* ŠLP 163 *Eidams galvq nulenkęs ir giliose misliose įsileidęs, ant vieno būrio žiu! – išgirdęs didelį trenksmą muzikų.* ŠLSP 37 *Teip ir vel kitq būrį prabavoj – vis teip ir teip.* ŠLSP 304 *Kitu būriu, eidams pro piemenis, pamatęs tq mergičkq.* ŠLSA 68 *Kitu būriu ežys radęs mėsos čielq arklį.* ŠLP 39 *Tai nuo to būrio ir užgynę senuosius žudyt.* ŠLSA 171 *Šuva sakqs [vilku] – Tylėk, jau pirma, kaulus kremtant, dyvojios, ko tiktai nepasižiūrėjo, gi kai pasižiūrėję ras, tai tave užmuš. Tam būriui vilks nutilęs.* ŠLP 138 *Alaus tuo būriu da savo neturėjo – išbėgo į sodžiu, uzbonq parnešė alaus.* ŠLP 100 *Ir tie svečiai tuo būriu buvę atvažiavę.* ŠLP 130

Taigi medžiaga rodo, kad frazeologinių junginių, jų variantų ir raiškos įvairovė išsamiai dar nėra baigta fiksuoti, vadinasi, tebėra tirtina, kad geriau gebėtume tyrinėti frazeologijos centrą ir periferiją, frazeologijos raidą ir sinonimiką ir suvoktume, jog kiekvieno Lietuvos regiono frazeologinė raiška neretai šiek tiek skiriasi, įvairuoja ir ne visada patenka į fundamentaliuosius leidinius, todėl istoriniai žodynai, tarmių ir šnektų žodynai gerai papildoma minėtų leidinių medžiaga.

0.3. Frazeologizmų analizės metodologija kalbiniuose leidiniuose

Pastaraisiais metais lietuvių kalbotyroje išsakoma naujų minčių dėl frazeologizmų skyrimo kriterijų ir išdėstomas kiek platesnis požiūris į frazeologinius junginius. Siekiama apibrėžti frazeologizmų centrą ir periferiją, todėl siūloma skirti tradicinius frazeologizmus ir stabiliuosius žodžių junginius. Tradicinė frazeologizmų samprata susieta su raiškos, semantiniu, vartosenos ir stilistiniu aspektais. Tradiciniai frazeologizmai suvokiami kaip ekspresyvūs, pastovios leksinės sudėties, vientisos, apibendrintos reikšmės, apibrėžtos leksinės aplinkos žodžių junginiai¹¹.

Šie frazeologizmų atrankos kriterijai lietuvių kalbininkų išdėstomi įvairiai: vieni jų pirmiausia nurodo ekspresyvumą, vaizdingumą (Pikčilingis 1975: 348; Jakaitienė 1980: 99; Barauskaitė 1995: 60; Jakaitienė 2010: 281, 284)¹², kiti akcentuoja pastovią leksinę ir gramatinę sudėtį (Drotvinas 1975: 60; Lipskienė 1979: 9–10)¹³,

¹¹ Lietuvių kalbininkų frazeologizmų apibrėžimai, toliau pateikiami straipsnio išnašose, rodo, kad tradicinio požiūrio į frazeologizmus tebesilaikoma iki šiol.

¹² Plg.: „Frazeologizmai yra ekspresyvūs bei vaizdingi pastovios leksikos prasmiškai vientisi junginiai, kur atskirų žodžių reikšmės esti daugiau ar mažiau pasitraukusios į antrąjį planą ir kur jas temdo visumos prasmė“ (Pikčilingis 1975: 348); „Frazeologizmais, arba frazemomis, vadinami ekspresyvūs ir vaizdingi pastovios leksinės ir gramatinės sandaros, vientisos reikšmės žodžių junginiai, kurie turi apibrėžtą leksinę aplinką ir nekuriama bendravimo procese, o vartojami iš atminties“ (Jakaitienė 1980: 99); (Frazeologizmai) „vaizdingi, pastovios leksinės sudėties ir gramatinės struktūros perprasminti žodžių junginiai“ (Barauskaitė 1995: 60); (Frazeologizmai) „daugiau ar mažiau vaizdingi pastovūs ir nedalomi žodžių junginiai“ (Jakaitienė 2010: 281); „Frazeologizmais lietuvių kalbotyroje leidžia laikyti vaizdingus, vientisos, perprasmintos reikšmės, pastovios leksinės ir gramatinės sandaros žodžių junginius“ (Jakaitienė 2010: 284).

¹³ Plg.: „Frazeologizmais galima laikyti pastovios leksinės ir gramatinės sudėties apibendrintos reikšmės vaizdingus žodžių junginius, turinčius gramatiškai ir semantiškai apibrėžtą aplinką, atkuriamus „bendravimo procese“ ir „vartojamus iš atminties, kaip kolektyvinės kūrybos formules“ (Vosyltė, 1972, 23)“ (Drotvinas 1975: 60); „Frazeologizmais paprastai vadinami pastovios sudėties, gramatinės sandaros ir apibendrintos semantikos stabilūs žodžių junginiai, kurių atskirų komponentų reikšmės esti silpniau arba visiškai išblėsusios, t. y. desemantizuotos“ (Lipskienė 1979: 9–10).

dar kiti iškelia semantinį kriterijų – reikšmės vientisumą (Paulauskas 1977: 6; Jakaitienė 1980: 95; Vosylytė 1985: 3; Župerka 1983: 34)¹⁴.

Kritikuoti imama vienas – vaizdingumo – skiriamasis kriterijus. Vaizdingumas, būdamas gana subjektyvus skiriamasis bruožas, pastebi Rūta Marcinkevičienė, neturėtų būti esminis frazeologizmų skyrimo požymis. Ji siūlo plėsti „tradicinę lietuviškąją frazeologijos sampratą, įtraukiant į ją įvairių tipų stabiliuosius žodžių junginius, konstrukcijas ar sakinius, nes pastovumas, sustabarėjimas, dažnas ėjimas drauge [...] turėtų būti laikomas pačiu svarbiausiu ir patikimiausiu požymiu“ (Marcinkevičienė 2001: 83)¹⁵.

Kognityvinės lingvistikos atstovai, apibrėždami frazeologizmus, dažniausiai akcentuoja žodžių junginio nedalomumą, sustabarėjimą, kalba apie frazeologizmų variantus diskurse, išskiria jų modelius (Langlotz 2006). Latvių kalbininkai frazeologizmais laiko žodžių junginio leksinį vientisumą¹⁶. Anglų mokslininkai taip pat akcentuoja žodžių sąrangą – jų buvimą drauge¹⁷. Vokiečių kalbininkai nurodo frazeologizmą kaip žodžių junginį¹⁸. Rusų mokslininkai pirmiausia akcentuoja semantinį žodžių ryšį junginyje¹⁹.

¹⁴ Plg.: „Frazeologiniai junginiai yra vientisūs ir vaizdingos reikšmės pastovūs junginiai“ (Paulauskas 1977: 6); „Frazeologizmas yra semantiškai neskaidomas žodžių junginys, kitaip sakant, jis turi apibendrintą, arba vientisą, reikšmę“ (Jakaitienė 1980: 95); „Ne visi pastovūs palyginimai laikytini frazeologizmais, nes kai kurie iš jų nėra visiškai sustabarėję, jų dėmenų reikšmė tik apibėsus, nors visi jie atkuriami iš atminties, turi daugiau ar mažiau vientisą reikšmę ir yra vaizdingi“ (Vosylytė 1985: 3); „Frazeologizmai, arba frazeologiniai junginiai, yra semantiškai neskaidomi (vientisūs reikšmės), pastovūs, vaizdingi žodžių junginiai“ (Župerka 1983: 34).

¹⁵ Plačiau žr. Marcinkevičienė 2001: 81–98; 2010.

¹⁶ Plg.: „Prazeoloģisms ir leksiski nedaliems, sastāva un struktūras ziņā relatīvi stabils, ar valodas tradīciju nostiprināts vārdu savienojums, kura nozīme parasti saistīta ar visa vārdu savienojuma vai atsevišķu tā komponentu nozīmes pārnesumu (VPSV)“ (Oļehnoviča 2012: 30); „Frazeoloģisms ir nosacīti stabils vārdu savienojums, jo tajā var tikt ieviestas gan strukturālas, gan semantiskas variācijas gan sinhroniskā, gan diahroniskā aspektā“ (Oļehnoviča 2012: 30).

¹⁷ Plg.: „Phraseology – choice or arrangement of words; a mode of expression“ (IOD 616); „Phraseology – choice or arrangement of words; study of fixed phrases and idioms“ (OALD 672); „Phraseology – a particular mode of expression, especially one characteristic of a particular speaker or subject area: legal phraseology“ (ODE 1327); „Phrase – a small group of words standing together as a conceptual unit, typically forming a component of a clause. An idiomatic or short pithy expression“ (ODE 1327).

¹⁸ Plg.: „Phraseologie – Gesamtheit typischer Wortverbindungen, fester Fügungen, Wendungen, Redensarten einer Sprache, Idiomatik, Darstellung Zusammenstellung der Phraseologie (bes. Zu einem Stichwort in einem Wörterbuch“ (Duden 1996: 1148)

¹⁹ Plg.: „Фразаологизм – общее название семантически связанных сочетаний слов и предложений, к-рые, в отличие от сходных с ними по форме синтаксических структур, не производятся в соответствии с общими закономерностями выбора и комбинации слов при организации высказывания, а воспроизводятся в речи в фиксированном соотношении семантической структуры и определенного лексико-грамматического состава“ (БЭСЯ 559).

Frazeologizmai galimi suvokti ir kaip konceptai. Kognityvinė lingvistika atskleidė ir pagrindė mintį apie konceptualiąsias metaforas, kurios kalboje turėtų būti suvokiamos ne kaip kalbos puošmena, o kaip mąstymo proceso atspindys, t. y. kalbančiojo kalbinės raiškos būtinybė²⁰.

Taigi siūlymas praplėsti frazeologijos sampratą lietuvių kalbotyroje labai pamatuotas ir pagrįstas. O jis itin parankus istorinio tipo žodyno rengėjams, mat esama nemažai stabilijų žodžių junginių, kurie kalbos raidoje netapo frazeologizmais.

Rengiant SŽ laikytasi ne tik tradicinės frazeologijos sampratos, nes stengtasi išskelti žodyno straipsniuose frazeologijos paribiui priklausančius visus stabiliuosius žodžių junginius ir parodyti jų sintaksinį lauką. Taip daroma dėl to, kad vieni frazeologizmai ir stabilieji žodžių junginiai nevarojami dabartinėje lietuvių kalboje, kiti iš dalies varojami, bet dažniausiai jie aptinkami šių dienų Joniškio (ir ne tik to regiono) šnektų diskurse.

1. TRADICINĖ FRAZELOGIJA SLANČIAUSKO ŽODYNE

Tradiciniai frazeologizmai suvokiami kaip junginiai, pagrįsti skiriamaisiais jų narių bruožais (žr. 03). Vieni iš pagrindinių tradicinių frazeologizmų žodžių, kaip teigiama *Frazeologijos žodyne*, yra kūno dalių pavadinimai: *akis, ausis, galva, ranka, kinka, koja, nagas, papas, pilvas, plaučiai, širdis*²¹. Ne išimtis ir SŽ leksika, kur frazeologinių junginių su kūno dalių pavadinimais esama per 25. Daugiausia frazeologizmų sudaryti su aktyvią žmogaus veiklą nusakančiais žodžiais, tokiais kaip: *blaižyti, dvėsti, graužti, kuštėti* ir pan. (per 60). Nemažai frazeologizmų su artimos aplinkos daiktų ar dažnai varojamų daiktų pavadinimais, pvz.: *pečius, žvakė, kartis, bulka* ir pan. (apie 30). Per 20 frazeologizmų sudaryti gamtos reiškinių pavadinimų pagrindu, pvz.: *aušra, vasara, žiema, žaibas* ir pan., per 10 – naminių (laukinių) gyvulių (paukščių) ir jų aplinkos daiktų pavadinimų pagrindu (*kiaulė, strazdas, zuikis* ir pan.). Esama grupės frazeologizmų su drabužių ir jų dalių pavadinimais (per 3), antgamtiškų būtybių pavadinimais (per 3), minčių raiškos pavadinimais (per 5). Reikia pasakyti, kad SŽ nemažai frazeologizmų ir su rašytinei literatūrai būdingesniais žodžiais, tokiais kaip: *būrys, daiktas, galas, laikas, valia, žemė, žinia, žodis*. Tokio tipo frazeologizmų gausa veda prie minties, kad

²⁰ Plačiau apie konceptus žr. Papaurėlytė-Klovienė 2004; 2012: 3–9.

²¹ Plačiau žr.: FŽ VII.

tautosakos rinkėjai frazeologijos galėjo nusižiūrėti ir iš tuomet spausdintų leidinių, t. y. rašytinės literatūros (žr. 0.1).

Visi SŽ frazeologizmai pateikiami straipsnio pabaigoje pagal abėcėlę, pvz.:

akis sf.: [...]

◇ **akies mirksnyj** adv. bematant: *Ant to dirvono atsisedęs, tai akies mirksnyj visą svietaq parlėksi.* ŠLP 252 **akis ištempti** įdėmiai žiūrėti [...] ²² **akių gale** adv. bergint, bematant [...] **dienos akim** adv. dieną [...] **kur akys mato, o kojos neša** adv. bet kur [...] **par akis** adv. matant, akyse, akiplėšiškai [...] **po akių** adv. akyse, akivaizdoje [...] **po visų akių** adv. visiems matant [...] **prapulti iš akių** išnykti, dingti [...] **tom pačiom akim būti** naktį nemiegoti, neužmigti [...]

Pastovūs kelių žodžių, paprastai daiktavardžių, junginiai taip pat pateikiami kaip frazeologizmai, iškeliant antraštiniu žodžiu vieną kurį (pagrindinį) minėto junginio daiktavardį, plg.:

juosta sf.: [...]

◇ **dermės juosta** vaivorykštė: *Dermės juostaq pamačius, nereikia rodyt su pirštu.* ŠLSP 131

SŽ frazeologizmai, sudaryti iš skirtingų kalbos dalių, paprastai veiksmažodžio ir daiktavardžio, dėl veiksmažodžio įvairovės turi variantų. Tiesa, šie junginiai nevertintini dabartinės kalbos požiūriu, tačiau pasakų kontekstas vis dėlto leidžia juos laikyti neskaidomu junginiu – frazeologizmu. Todėl junginiai su skirtingais veiksmažodžiais SŽ pateikiami skyrium, kaip frazeologizmų variantai, pvz.:

žinia sf.: [...]

◇ (**pa-**) **duoti žinią** pasakyti, pranešti: *Sodžiaus žmonys susibėgę pasiklausę, davę esesoriumi ir uredninkui žinią.* ŠLSA 31 **nuginti žinią** pasakyti, pranešti [...]

Frazeologiniai junginiai, išplėsti kaip sakiniai, pateikiami prie įvairių žodyno straipsnių. Pavyzdžiui, **skūrą par galvą nunerti** „bausti“: *Sakės, kad ir jai širdis drebėjus: jeigui motina numanys, kad ji priim vaikesus, tai jai skūrą par galvą nuners.* ŠLSP 209 aptinkamas ir prie daiktavardžių **galva, skūra**, ir prie veiksmažodžio **nunerti**.

Jau buvo užsiminta, kad ne visi SŽ tradiciniai frazeologiniai junginiai yra patekę į lietuvių kalbos *Frazeologijos žodyną*. Pavyzdžiui, frazeologizmai *dienos akim* „dieną“, *skūrą per galvą nunerti* „bausti“, *visa galva šaukti* „rėkti, klykti“, *kavalšis atkalbėti* „užburti“, *kavalšis išnešti* „sprukti, pabėgti“, *kaip pilvas išmano* „kaip su-

---

²² Dėl didelės straipsnio apimties prie frazeologizmų paliekamas vienas pavyzdys arba jų iš viso atsisakoma.

manęs“, *į pilną nupokšti* „sustorėti“ ir pan. turėtų papildyti gausias lietuvių kalbos frazeologijos sluoksniu atsargas. Nemažai SŽ pateikiamų frazeologinių junginių iliustruoja baltų kalbų frazeologijos bendrumą²³.

2. STABILIEJI ŽODŽIŲ JUNGINIAI SLANČIAUSKO ŽODYNE

Kaip teigia Marcinkevičienė, šie frazeologijos periferijai priklausantys dalykai lietuvių kalbotyroje kol kas nėra plačiau tyrinėti ar / ir aprašyti. Pagrindinis jų požymis yra sustabarėjimas, dažnas tų pačių žodžių ėjimas drauge (Marcinkevičienė 2001: 83). Taigi stabiliaisiais žodžių junginiais laikomi kartu einantys žodžiai.

Stabiliesiems junginiams priskirtini: mandagumo frazės, linkėjimai, raginimai, perspėjimai, keiksmas, dalelių samplaikos, prieveiksminės konstrukcijos, įvardžių junginiai, įterpiniai, jaustukų junginiai, sintaksinės paralelės, kintamosios frazės ir pan.

SŽ stabilieji žodžių junginiai žymimi tuo pačiu sutartiniu ženkle $\diamond$ ²⁴. Dažnai stabilijų žodžių junginių pagrindinis žodis yra linksniuojamasis žodis su prielinksniu. Vartojami daiktavardžio (ar būdvardžio) kilmininko, įnagininko, galininko linksnių su prielinksniais junginiai.

1 LENTELĖ. Sustabarėjusių linksnių su prielinksniais stabilieji žodžių junginiai

Junginio sandara	Pavyzdžiai
<i>iš</i> + kilmininko forma	iš akių (išrodyti) matyti; iš lengvo pamažu, lėtai, iš ūmo staiga ²⁵
<i>(ne) po</i> + kilmininko forma	po akių akyse, akivaizdoje; po galvų galvūgalyje; po valandos netrukus; ne po ilgo netrukus
<i>su</i> + įnagininko forma	su laba roda mielai; su gvaltu prievarta, prispirtinai; su šturmu garsiai, triukšmingai

²³ Plg.: *šokti į ugnį ar į vandenį* „viską padaryti“ (*iet caur uguni un ūdeni* – LLV 503), *į galvą dėtis* „įsiminti“ (*ieņemt kaut ko galvā* – LLKŽ 20), (*eiti*) *kur akys mato* „bet kur“ (*iet, kur deguns rāda* – LLV 26), *po visų akių* „visiems matant“ (*visu acu priekšā* – LLKŽ 582), *ir šiltos, ir šaltos (matyti)* „visko patirti“ (*redzējis gan baltas, gan nebalts dienas* – LLV 503), *skūra ir kaulai* „sulysęs“ (*kauli un āda* – LLV 219). Straipsnio autorės sąmoningai pasirinkti šie dvikalbiai žodynai, kuriuose frazeologiniai junginiai pateikiami kaip dabar tebevertuojami abiejose kalbose. Atkreiptinas dėmesys, kad stabilijų žodžių junginių *Latvių lietuvių kalbų žodyne*, sudarytame Alvydo Butkaus (2003), pateikiama daugiau nei *Lietuvių latvių kalbos žodyne*, sudarytame Jono Balkevičiaus ir kt. (1995).

²⁴ Stabilijų žodžių junginių antraštiniais žodžiais SŽ išskeliami ir kaitomi, ir nekaitomi žodžiai. Pavyzdžiai pakartojami prie skirtingų antraštinių žodžių.

²⁵ Vertiniai skolinimosi požįūriū neaptariami.

Junginio sandara	Pavyzdžiai
<i>po</i> + įnagininko forma	po drauge kartu; po greitumu greitai, skubomis; po nevalia priverstinai; po ponais baudžiauvoje;
<i>pro</i> + galininko forma	pro aušrą auštant, prieš saulės patekėjimą; pro greitumą greitai, netrukus

Reikia pasakyti, kad Vincentas Drotvinas, aptardamas struktūrinius frazeologizmų modelius, skiria dvinarį prielinksnio ir daiktavardžio frazeologizmą²⁶. *Frazeologijos žodyne* kaip frazeologizmai pateikiami daiktavardžio kilmininko (naudininko) junginiai su prielinksniais *be*, *nuo*, *po*.

SŽ tokie dvinariai junginiai skiriami prie stabilijų žodžių junginių, plg.: *be skaitliaus* „daug“ (ŠLSA 89; FŽ 613)²⁷; *be dvasios* „uždusus“ (ŠLSP 207; FŽ 172), *nuo* (vieno) *daikto* „ištisai“ (ŠLP 174, ŠLP 175, ŠLP 251, ŠLSA 297, ŠLP 76; FŽ 124), *po šiai dienai* „iki šiol“ (ŠLSP 80; FŽ 149). SŽ kaip stabilūs žodžių junginys pateikiamas ir su vardažodžiu *laikas*, plg.:

laikas sm.: [...]

◇ **pirm laiko** adv. iš anksto: *Jau pirm laiko buvo parsiprašę viens kito.* ŠLSA 74

Frazeologijos žodyne jis paminėtas kaip frazeologizmas, tik kita reikšme – „nėščia“ (FŽ 372)²⁸.

Neretai stabiliojo žodžių junginio pagrindas yra daiktavardiškos (*kas*) ar būdvardiškos (*koks*) vartosenos įvardžiai (LKG 1994: 252). SŽ tokio tipo stabilieji žodžių junginiai būtų:

koks, -ia pron.: [...]

◇ **koks noriant** bet koks: *Mes kad tik vežam pėnyčios dieną mėšlą, tai mums koks noriant pripotkas tuoj stojas: ar gvulys nukrent, ar teip koks kits pasidaro blogs.* ŠLP 156

kas pron.: [...]

◇ **ko tik (tiktai)** prt. vos vos: *Ale kad daviau, tai daviau su tuo maku – ko tik ne užmušau.* ŠLSA 93

Kaip frazeologiniai junginiai *Frazeologijos žodyne* pateikiami *nė po kam* „visai nesvarbu, visai nieko nereiškia“ (ŠLP 125; FŽ 277), iš *savęs* „savarankiškai“ (FŽ 602). SŽ iš *savės* vartojamas kita reikšme – „pats“: *O kaip tas metų galas gal būt, biedni nemokyti žmonys patys iš savės nežinojo.* ŠLSP 169 *Šita šiaučiaus roda gaspa-*

²⁶ Drotvinas 1987: 75–76.

²⁷ Pirmiausia pateikiama žodžių junginio nuoroda šaltiniuose, po jos – *Frazeologijos žodyne*.

²⁸ Plg.: *Eina vyras kariuomenėn, paliko žmona pirm laiko.* Dl.

doriam patiko, bo jie iš savės nieko neapmislijo, kokį duot atsakymą karaliui. ŠLSP 229. Ir šie frazeologizmai SŽ priskiriami stabiliesiems žodžių junginiams.

Stabiliaisiais žodžių junginiais laikytini ir prieveiksmio, kaip pagrindinio žodžio, junginiai su dalelytėmis, vardažodžiais, veiksmožodžiais.

2 LENTELE. Stabilieji žodžių junginiai su prieveiksmiais

Junginio sandara	Pavyzdžiai
anė kaip joku būdu, niekaip	<i>O aš tavo to žodžio anė kaip negaliu užmiršti...</i> ŠLP 45
kaip be kaip pakenčiamai, šiaip taip	<i>Tai būdava, sako, par dieną kaip-be-kaip, [bet] atėjo vakars, tai būdava, sako, baugu iš namų koją iškelti.</i> ŠLSA 135
nė juste nesijusti neįtant ²⁹	<i>Pasiklydęs po laukus, nesijuto nė juste, kaip sugrįžo atgal į Gedvydžius.</i> ŠLSA 39
paleisti valio išlaisvinti	<i>Paleidž jį valio, liep dirbt akį, kaip žadėjo.</i> ŠLSP 165
po drauge kartu	<i>– Ėmę su žabais plaikstyti, maišyti ir įvarę daug kitų žvirblių ir šį po drauge.</i> ŠLP 394

Frazeologijos žodyne kaip frazeologizmas pateikiamas *šiada tada* „kada nors, kažkada“ (ŠLP 100; FŽ 665) galėtų būti vertintinas kaip stabilusis žodžių junginys ir leksinės raiškos požūriu. *Frazeologijos žodyne* kaip frazeologizmas pateikiamas *kaip ne kaip* „šiaip taip, vos vos“ (ŠLSA 174; FŽ 255) visai derėtų prie iškeltųjų stabilijų žodžių junginių.

Prie stabilijų žodžių junginių priskirtini įvairūs dalelyčių, jaustukų, išiktukų junginiai, kurie nusako kalbėtojo vertinamąsias ar emocines nuostatas.

3 LENTELE. Dalelyčių, jaustukų, išiktukų pagrindu sudaryti stabilieji žodžių junginiai

Junginio sandara	Pavyzdžiai
tik tik vos vos	<i>Tą vaikėlį atradęs grodninks – ne teip greitai, ką tik gyvą, – įsinešęs į vidų ir tik tik atgaivoinęs ir auginęs.</i> ŠLP 215
led-ne-led vos vos	<i>Ėmę visi trys, bet ta galva buvus už visas smarkesnė – led-ne-led visi trys numušė.</i> ŠLP 143
čiučia liūlia sakoma sūpuojant vaiką	<i>– Učia liūlia, čiučia liūlia, uičia uičia mažuolėlis, uičia uičia varguolėlis.</i> ŠLSP 115
baldu baldais baldydamiesi, bildėdami	<i>Daugiaus šit jau apė devintą adyną iš po bažnyčios iš sklepo baldu baldais didžiausia krūva velnių įsinešę į vidurį bažnyčios grabą, atvožę ir palaidę tą paną.</i> ŠLP 119

²⁹ Prieveiksmių grupei SŽ priskiriami ir būdiniai. Plačiau žr.: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* 2006: 413.

Ištiktukų junginiai, kuriuos sudaro to paties žodžio kitos formos pakartojimas (*kabaru kabarais* „kabaraujantis, lipant“; *dulku dulkais* „skubant, lekiant“; *alu alais* „erzeliuojant, nesuprantamai kalbant“; *tutu tutais* „skubant, bėgant“ ir pan.) aki-vaizdžiai veiksmažodėja ir yra itin vaizdingi. Tokių pavyzdžių SŽ gana daug³⁰.

Negalima kategoriškai teigti, kad visi šie aptarti stabilieji žodžių junginiai visai nėra vaizdingi, nes vaizdingumas priklauso ne tik nuo asmens supratimo, bet ir nuo jo mąstysenos, kuriamo teksto leksikos parinkimo ir sintaksinės raiškos. Čia ir yra pagrindinė kliūtis, norint atskirti tradicinius frazeologizmus nuo stabilijų žodžių junginių. Vaizdingumo šleifui tvirtėjant, kalbėtojams jį dažniau vartojant, stabilūs žodžių junginys bet kada gali virsti ir tradiciniu frazeologizmu. Todėl verta dar kartą prisiminti, kad kognityvinės lingvistikos požiūriu stabilieji žodžių junginiai nevertinami kaip kalbos puošmena, bet jie yra kalbančiojo mąstymo proceso atspindžiai.

2. IŠVADOS

Lietuvių kalbos frazeologijos sanauka, pateikta LKŽ ir FŽ, nėra ir negali būti baigtinė. Daug nefiksuotos frazeologijos esama tarmių, šnektų ir kt. žodynuose, kuriuose skirtingi ne tik tradiciniai frazeologizmai, bet ir frazeologizmų periferija – stabilieji žodžių junginiai.

SŽ straipsniuose pateikta per 580 frazeologinių junginių, per 380 frazeologizmų ir per 200 stabilijų žodžių junginių. Jie papildė lietuvių frazeologijos centrą, t. y. tradicinius frazeologizmus, ir atskleidžia plačią periferiją – „užmirštų“ stabilijų junginių funkcionavimą.

SŽ frazeologiniai junginiai rodo, kad daugiausia tradicinių frazeologizmų pagrindinis žodis yra kūno dalių pavadinimai (*akis, ausis, galva, ranka, koja, pilvas, širdis*). Nemažai jų, tikėtina, nusižiūrėta iš rašytinės literatūros, su žodžiais *būrys, daiktas, galas, laikas, valia, žemė, žinia, žodis*. Visi frazeologizmai SŽ pateikiami straipsnio pabaigoje pagal abėcėlę.

Tradiciniai frazeologizmai, sudaryti iš daiktavardžių, pateikiami iškeliant pagrindinį junginio žodį. Frazeologizmuose stengiamasi nurodyti visus variantus, ypač tų junginių, kurie sudaryti iš daiktavardžio ir veiksmažodžio. Išplėsti iki sakinio frazeologiniai junginiai yra pateikiami prie įvairių žodyno straipsnių. Tradiciniai frazeologizmai ne tik papildė frazeologijos atsargas, bet ir teikia informaciją apie baltų kalbų frazeologijos bendrybes.

SŽ kaip tradiciniai frazeologizmai skiriami ir stabilieji žodžių junginiai, žymimi tuo pačiu sutartiniu ženklu ◊. Jie dažniausiai sudaromi iš visų kalbos dalių (daik-

---

³⁰ Plačiau žr. Švambarytė 2000: 54; 2001: 73–84.

tavardžio, būvardžio, įvardžio sustabarėjusių linksnių su prielinksniais, prievoksmio, dalelyčių, jungtukų, jaustukų, išiktukų). Stabiliųjų žodžių junginių vartojimas ir raiška susiję su tam tikra lokaline, etnine ir istorine lietuvių kalbos raida ir kaita.

SŽ frazeologinių junginių ir stabilųjų žodžių junginių variantai atskleis lokali- nes raiškos išgales, susijusias su etninės bendrijos mąstysena ir kūrybiškumu.

SŽ tradiciniuose frazeologizmuose ir stabiliuosiuose žodžių junginiuose, kaip galima spręsti iš sintaksinės junginio ir teksto raiškos, atsispindi XIX a. pabaigos – XX a. pradžios vertinamieji objektai ir vertinimo kriterijai, susieti su asmeniu, asmenybės elgesiu, veikla.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Barauskaitė Janina 1995: Leksikologija. – *Lietuvių kalba* 1, sud. Kazimieras Župerka. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 4–78.

Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

Drotvinas Vincentas 1987: *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*. Vilnius: Motiejaus Šumausko spaustuvė.

Duden 1996 – Duden. *Deutsches Universal Wörterbuch A–Z*. Nördlingen: C. H. Beck'sche Buchdruckerei.

Frazeologijos žodynas, rengė Irena Ermanytė, Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė; red. Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

IOD – *Illustrated Oxford Dictionary*. Vilnius: Alma littera, 2001.

Jakaitienė Evalda 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Langlotz Andreas 2006: *Idiomatic Creativity: A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English*. Amsterdam: John Benjamins B. V.

Lipskienė Jonina 1979: *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai*. Vilnius: Mokslas.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

LKŽ I, V, XIX, XX – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, 2-asis leid., ats. red. Jonas Kruopas. Vilnius: Mintis, 1968; 5, ats. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959; 19, vyr. red. Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999; 20, vyr. red. Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

- LLKŽ – Butkus Alvydas 2003: *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Kaunas: Aesti.
- LLV – *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*, Jons Balkevičs, Laimute Balode, Apolonijs Bojāte, Valters Subatnieks. Rīga: Zinātne, 1995.
- Marcinkevičienė Rūta 2001: Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. – *Lituanistica* 4 (48), 81–98.
- Marcinkevičienė Rūta 2010: *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: VDU leidykla.
- OALD – *Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- ODE – *Oxford Dictionary of English*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Oļehnoviča Ilze 2012: Frazeoloģismu komponentu substitucija Latvijas laikrakstu diskursā. – *Literārā valoda (standartvaloda) vēsturiskā, normatīvā un sociolingvistiskā skatījumā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 139. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 29–31.
- Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2004: *Liūdesio koncertas lietuvių ir rusų kalbose. Daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas.
- Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2012: Konceptualioji metafora emocinė būseną – kryptis žemyn lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. – *Gimtoji kalba* 1, 3–9.
- Paulauskas Jonas 1977: *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Pikčilingis Juozas 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 2. Vilnius: Mokslas.
- ŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė. Vilnius: Vaga, 1974.
- ŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė. Vilnius: Vaga, 1975.
- ŠLSP – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinko Mato Slančiausko bendradarbiai: Jonas Trumpulis, Pranas Narvydas, Juozapas Stonevičius, Jonas Lideikis, Pilypas Grigutis, Steponas Strazdas, parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1985.
- Švambarytė Janina 2000: Poriniai išiktukai darybos ir linksnių adverbializacijos požiūriu. – *Материалы XXIX межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Выпуск 1. Секция балтистики, 1–3 марта 2000 г. Морфология и словообразование балтийских языков*, Санкт Петербург, 54.
- Švambarytė Janina 2001: Šiaurės Lietuvos paribio išiktukai: struktūra ir reikšmė. – *Linguistica Lettica* 9. Rīga: Latviešu valodas institūts, 73–84.
- Vėlius Norbertas 1974: Matas Slančiauskas ir jo pasakos. – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė. Vilnius: Vaga, 9–36.

Vėlius Norbertas 1975: M. Slančiausko užrašyta pasakojamoji tautosaka (anekdotai, sakmės, pasakojimai). – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė. Vilnius: Vaga, 7–20.

Vėlius Norbertas 1985: M. Slančiausko bendradarbiai ir jų surinkta pasakojamoji tautosaka. – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinko Mato Slančiausko bendradarbiai: Jonas Trumplis, Pranas Narvydas, Juozapas Stonevičius, Jonas Lideikis, Pilypas Grigutis, Steponas Strazdas, parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 7–34.

Vosylytė Klementina Birutė 1985: *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*, adb. red. Skujiņa Valentīna. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2007.

Župerka Kazimieras Romualdas 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mokslas.

БЭСЯ 1998 – *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Москва: Большая Российская энциклопедия.

SANTRUMPOS

Ad. – Adučiškis, Švenčionių r.	Krs. – Karsakiškis, Panevėžio r.
Aln. – Alanta, Molėtų r.	Krš. – Kuršėnai, Šiaulių r.
Avyž. – Jonas Avyžius, jo raštai.	KzR. – Kazlų Rūda, Marijampolės r.
Brž. – Biržai.	Lb. – Labanoras, Švenčionių r.
BŽ131 – Jonas Baronas. <i>Rusų–lietuvių kalbų žodynas</i> .	Lk. – Luokė, Telšių r.
C – <i>Clavis Germanico–Lithvana</i> .	Lkv. – Laukuva, Šilalės r.
Dbk. – Debeikiai, Anykščių r.	LTR (Brž.) – Lietuvių tautosakos rankraštynas, Biržai.
Dglš. – Daugėliškis, Ignalinos r.	LTR (Mrc.) – Lietuvių tautosakos rankraštynas, Marcinkonys, Varėnos r.
Ds. – Dusetos, Zarasų r.	Nt. – Notėnai, Skuodo r.
Ėr. – Ėriškiai, Panevėžio r.	PG – <i>Pagerintos Giesmju Knygos ... iš Naujo perweizdetos per F. Kursatį</i> .
Glv. – Gelvonai, Širvintų r.	Pn. – Panevėžys.
Grd. – Girdiškė, Šilalės r.	Pns. – Punkskas, Lenkija, Seinų apskritis.
Grž. – Grūžiai, Pasvalio r.	Pt. – Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, jos raštai.
J. – <i>Литовский словарь А. Юшкевича сь толкованиємь словь на русскомь и польскомь языкахь</i> .	Pv. – Pivašiūnai, Alytaus r.
J. Balč. – Juozas Balčikonis, jo raštai ir vertimai.	Rd. – Radviliškis.
Jnš. – Joniškis.	Rm. – Ramygala, Panevėžio r.
Kp. – Kupiškis.	Rod. – Rodūnia, Baltarusija, Varenavo r.
Kpč. – Kapčiamiestis, Lazdijų r.	Rš. – Rimšė, Ignalinos r.
	S. Dauk. – Simonas Daukantas, jo raštai.

Sdb. – Sidabras, Radviliškio r.	TDrIV262 (Prng.) – Tautosakos darbai, Parin-
Skdv. – Skaudvilė, Tauragės r.	gys, Ignalinos r.
Skp. – Skapiškis, Kupiškio r.	Trgn. – Tauragnai, Utenos r.
Skr. – Skirsnemunė, Jurbarko r.	Trk. – Tirkšliai, Mažeikių r.
Sl. – Salos, Rokiškio r.	Tvr. – Tverėčius, Ignalinos r.
Slm. – Salamiestis, Kupiškio r.	Ut. – Utena.
SInt. – Salantai, Kretingos r.	Užv. – Užventis, Kelmės r.
Smal. – Smalvos, Zarasų r.	Vb. – Vabalninkas, Biržų r.
Sug. – Suginčiai, Molėtų r.	Vj. – Vajasiškis, Zarasų r.
Šl. – Šiauliai.	Vkš. – Vieکشniai, Akmenės r.
Šts. – Šatės, Skuodo r.	Všn. – Viešintos Anykščių r.
Švnč. – Švenčionys.	Žem. – Žemaitė, jos raštai.

The phraseology presenting in the dictionary of Matas Slančiauskas

SUMMARY

The variety of Lithuanian phraseological word combinations, their variants and expression is not yet fully recorded. Historical dictionaries, dictionaries of dialects and subdialects constantly complement not only the core of phraseology, so-called traditional phraseologisms, but also a periphery – stable word combinations (frozen linguistic units). Such word combinations reflect the development and synonymy of phraseologisms as well as slightly different phraseological expression in each region of Lithuania, the variety of which is not always fully covered in major dictionaries.

The article deals with phraseological word combinations taken from collections of folk narratives prepared by Matas Slančiauskas and his assistants at the end of 19th and the beginning of 20th centuries.

There are more than 580 such word combinations in Slančiauskas' dictionary: over 380 traditional phraseologisms and over 200 stable word combinations. They complement the core of Lithuanian phraseology and uncover a wide periphery – functioning of “forgotten” stable combinations of words.

In traditional phraseologisms used more than 160 years ago in the areas surrounding Joniškis, the main word frequently names a part of the body (*akis* (eye), *ausis* (ear), *galva* (head), *ranka* (hand or arm), *koja* (leg), *pilvas* (stomach), *širdis* (heart)). Quite a few of them could have been taken from written sources, because the main words of phraseologisms such as *būrys* (party, group), *daiktas* (thing), *galas* (end), *laikas* (time), *valia* (will), *žemė* (earth), *žinia* (message), *žodis* (word) were more common in printing and literature.

Stable word combinations in Slančiauskas' dictionary are marked with the mark $\diamond$. Fossilized cases of nouns, adjectives and pronouns with prepositions make the basis of stable word com-

binations. Combinations with particles, adverbs and onomatopoeic interjections usually are not treated as phraseologisms. Stable word combinations of Slančiauskas' dictionary illustrate various possible lexical links which in some aspects could be dependent on society using a particular language, its customs, moral attitudes, fashions, vitality of a dialect, etc.

As could be judged from syntactic expression of the word combination and the text, the traditional phraseologisms and stable word combinations of Slančiauskas' dictionary can be viewed as a reflection of assessed objects and assessment criteria of the end of 19th and the beginning of 20th centuries related to a person, personal behaviour and activity.

Įteikta 2013 m. sausio 10 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

janinasvambaryte@zebra.lt

WILLY VAN LANGENDONCK
University of Leuven

Fields of research: synchronic linguistics, Construction Grammar and dependency syntax, reference and semantics, onomastics, name theory, markedness, prototypicality, iconicity, word-order, grammatical categories such as definiteness, genericness, number, grammatical relations, prepositions.

A SEMANTIC-PRAGMATIC THEORY OF PROPER NAMES

Semantinė pragmatinė tikrinių žodžių teorija

ANNOTATION

This article aims at an extended semantic-pragmatic analysis of proper names in reaction to the reductionist approach of Richard Coates' Pragmatic Theory of Properhood (ALL 2012). It is argued that names have at least two kinds of presupposition: grammatical features (especially definiteness) and a categorial (basic level) presupposition, which makes subcategorization of names possible. All this is connected to the claim that names do not only refer uniquely in language use (a frequent function, though not the only one) but also denote uniquely at the level of established linguistic convention. To render this acceptable, it is essential to distinguish between name and name lemma. This distinction is also relevant to the realm of possible connotations and the issue of name translation. Grammatical, philosophical, psycho- and neuro-linguistic evidence is adduced.

ANOTACIJA

Šio straipsnio tikslas – pateikti išsamią semantinę pragmatinę tikrinių žodžių analizę reaguojant į redukcionistinę požiūrį, kurį Richardas Coatesas išdėstė pragmatinėje tikrinių žodžių teorijoje (ALL 2012). Straipsnyje siekiama įrodyti, kad tikriniai žodžiai remiasi bent dviejų rūšių prielaidomis: gramatiniais požymiais (ypač apibrėžtumu) ir kategorine (pradinio lygmens)

KEYWORDS: unique denotation, reference, name lemma, presupposition, definiteness, basic level meaning, established linguistic convention, grammar, translation.

ESMINIAI ŽODŽIAI: unikali denotacija, referencija, tikrinio žodžio lema, prielaida, apibrėžtumas, pradinė reikšmė, nustatyta lingvistinė konvencija, gramatika, vertimas.

prielaida, kuri sudaro sąlygas tikrinių žodžių subkategorizavimui. Visa tai yra susiję su teiginiu, kad tikriniai žodžiai ne tik nurodo unikalų objektą kalbos vartosenoje (dažna, tačiau ne vienintelė funkcija), tačiau ir pažymi jį nustatytos lingvistinės konvencijos lygiu. Kad tai taptų priimtina, svarbu išskirti tikrinį žodį ir tikrinio žodžio lemą. Šis išskyrimas taip pat susijęs su įmanomų konotacijų sritimi bei tikrinių žodžių vertimo klausimu. Straipsnyje pateikiami gramatiniai, filosofiniai, psicholingvistiniai ir neurolingvistiniai įrodymai.

0. INTRODUCTION

In certain onomastic quarters, pragmatics – mostly in the narrow sense of language use – appears to be a fashionable topic for the understanding of proper names [henceforth – names]. Names are then no longer defined *a priori*, but interactively, from discourse, from conversation (De Stefani and Pepin 2006: 131). Coates (2006b: 38) states: “... in any case, what is a name for one language user may not be for another”. This seems to mean that the speaker decides on the characterization of ‘properhood’. However, while it is true that a pragmatic view of language and name research encompasses the study of context, discourse, talk in interaction etc., it does not necessarily imply that the language user should decide on the status of proper names as such. In its extreme form, this postmodern point of view would entail that the name theorist is threatened by unemployment. Apparently, our fear turns out to be premature since Coates (2000; 2005; 2006a; 2006b; 2009; 2012) unfolds a full-fledged pragmatic name theory, which is in fact as *a priori* as other theories: the *Pragmatic Theory of ‘Properhood’* (PTP). (see already Van Langendonck 2007a: 65–71).

The PTP interprets pragmatics as the study of language use and name theory as the study of name usage, both in a rather narrow sense. As a consequence, grammar and even semantics are hardly taken into account. Thus, the PTP seems to be eager to reduce the number of concepts needed to characterize names. However, more elaborate definitions of the notion of pragmatics have been provided in the literature, for which we need not use Occam’s razor. On the whole, it seems safer to simply speak of a linguistic theory, in which semantics, pragmatics and grammar are incorporated. In this case, pragmatics and semantics are fairly intertwined, for some linguists even indistinguishable. For instance, the distinction between an asserted and presupposed meaning is pragmatic as well as semantic. Take the much discussed sentence *The King of France is bald*, where the king’s existence is presupposed (albeit in a mental, fictional world), but the baldness is asserted. In a semantic approach, the presupposition of existence is preserved under negation, whilst the assertion is not: *The King of France is not bald*. There is a more pragmatic version of the notion of presupposition, as a

rule compatible with the semantic one (Horn 1996).¹ Last but not least, grammar needs no longer be the poor cousin of pragmatics, neither for names, nor for other word classes.

In this paper, I will especially deal with semantic-pragmatic aspects of ‘properhood’, and endeavor to arrive at a satisfactory name theory that allows for an integrated theory of all three components: pragmatics, semantics, and grammar, as was first proposed for the whole of linguistics by the philosopher Morris (1938). To this end, I will discuss the PTP, point out its weaknesses, and propose solutions that are based on semantic and pragmatic considerations and corroborated by morphosyntactic criteria. The morphosyntax will be discussed extensively in Van Langendonck (forthcoming).

A preliminary point to be made concerns the distinction between name and name lemma. In Van Langendonck (1999; 2007a: 7–8, 95–102), I introduce and elaborate on a distinction between name and proprial lemma.² A name is an expression assigned uniquely to an entity in established onomastic and linguistic convention (former *langue*, see below), e.g. in sentential constructions or in a biographical, encyclopedic lexicon of family or other names (e.g. *Le Petit Robert des noms propres*, 2000). By contrast, a proprial lemma is merely an onomastic dictionary entry in which no specific entity is designated, yet. Mostly, the purpose of such dictionaries (like lists of first name lemmas) is to provide etymologies. These lemmas, “drawn from stock” (Coates 2006b: 39) are meant to give rise to different names, each assigned to a specific denotatum in an *ad hoc* unique way. In themselves, proprial lemmas neither denote nor refer. But they have this potential, which mostly also contains a prototypical category, such as ‘female’ in the case of *Mary*. Here, Coates’ words could apply: they “are categorized expectationally...” (Coates 2012: 132, fn. 16). But it should be clear that this does not apply to names in established onomastic convention. These denote and categorize uniquely, ready to be used in discourse to refer, or possibly to address someone. Note

---

¹ Horn (1996: 305) characterizes presuppositional meaning in the following way: “To presuppose something is to take it for granted in a way that contrasts with asserting it”; or: “A proposition is presupposed if and only if it is (treated as) non-controversially true in every world within the working context set.” – Strawson (1950 [1971: 12, 25]) speaks of ‘implications’, and later on (1959), of ‘presuppositions’.

² Coates (2006b: 28; 2012: 132, fn. 16) appears to confound name-form (i.e. phonological shape), proprial lemma and proper name. That is why for this author, denotation is not considered unique, and names are not categorized absolutely. – Brendler (2008) makes distinctions similar to those in Van Langendonck (2007a): proper name = nomeme; proprial lemma = archinomeme; name in language-use = nome. Hence, implicitly, he distinguishes between unique denotation and reference. – Even the language philosopher Strawson (1950 [1971: 6–8]) distinguishes between ‘an expression’ and ‘a use of an expression’, where an expression is akin to a lemma, since it is said not to refer yet.

that not all lemmas are proprial. Some are appellative, e.g. *gladiator*, from which the film name *Gladiator* was derived. Therefore, I will speak of ‘name lemmas’ to include all possible lemmas.

The PTP is built around two ideas (Coates 2012: 119; 120), which are implicitly present in language philosophical work like that of Mill (1843) and Strawson (1950 [1971] respectively, quoted in Coates (2012: 119–120):³

- 1) Proper names have no **sense**
- 2) The essence of being a name is to be found in **reference**, not in **denotation**

Whilst the first claim is not uncommon, though too absolute, the second is rather controversial, and has far-reaching consequences. I will deal with both claims, and review four special corollaries of the PTP:

- Proper names do not form a determinate set
- Proper names do not fall into logically secure categories
- Proper names cannot be translated
- Theorizing the interface between proper and non-proper expressions has neurophysiological (and psycholinguistic) implications

1. PROPER NAMES HAVE NO SENSE

To come to grips with the notion of ‘sense’, we can put specific questions asked by Stephen Ullmann and other scholars, such as: *What does the word ‘table’ mean?* Or *What do you understand by ‘table’?* If these are questions that make sense, then the word has ‘sense’, i.e. definitional lexical meaning. Indeed, we can give a definition of the word *table* as found in dictionaries. Usually, such words, in this case the common noun *table*, show polysemy, i.e. a coherent set of semantic features, of which often one is prototypical. For instance, Webster’s dictionary defines **a table as** a piece of furniture consisting of a smooth flat slab fixed on legs; this sense is akin to the sense of a tablet or a contents list, and so on. On the basis of these senses, we can find the referents. By contrast, in the case of names, the designation prevails over the meanings to be discussed hereafter. As Ullmann (1969: 33) contends: “One cannot possibly say that one understands

---

³ Note that neither Strawson (1950) nor Burge (1973) apply a possible distinction between reference and denotation, so it is obvious that they ‘choose’ the concrete notion of reference, and not the abstract concept of denotation. It is the more obvious for Burge, who sees names as predicative structures with a free variable, hence also accepting “modified proper names” like *an Alfred* (p. 429). But in such a framework, names cannot be said to be senseless.

a proper name; one can only say that one knows whom it refers to, whose name it is.”⁴ It does not make sense to ask: *What does the word ‘London’ mean?* or: *What do you understand by ‘London’?* This applies to pronouns as well: it does not make sense to ask: *What do you understand by ‘he/she’,* or *‘this’?* So, neither names nor pronouns appear to have sense, i.e. definitional lexical meaning, let alone a polysemous structure.⁵

1.1. Presuppositional meanings in names

Whereas asserted, definitional meaning (or sense) is excluded for names, they can display presuppositional meanings. These should be distinguished from connotations or associations. While connotations are contingent attributes of names or name lemmas (see below), presuppositional meanings are inherent properties of all names, and are mirrored in morphosyntactic features of them. I distinguish grammatical and categorical meaning.

A. Grammatical meaning

Both names and (at least personal and demonstrative) pronouns have so-called grammatical meanings (against Coates 2006b: 39; 2012: 124), such as definiteness, which indicates a presupposition of existence and uniqueness in the real or mental world. Examples: *London, the Rhine; he/she, this* vs. indefinite *somebody, something*. Definiteness can be called a weak form of deixis (see also La Palme-Reyes 1993 below for names). In my view, whilst both names and (personal and demonstrative) pronouns have unique reference in discourse, names have unique denotation as well, but pronouns only have non-unique denotation. As we will see, the PTP rejects unique denotation for any category. Note that the twofold similarity between names and pronouns concerning deixis (definiteness) and the absence of definitional sense, and in the PTP also of unique denotation, entails that this

---

⁴ Similar observations were by made by Nicolaisen (1995: 391); for German: Boesch (1957: 32) and Debus (1980: 194). But Brendler (2005: 108–109) rejects the relevance of such statements since he adheres to a kind of maximum meaningfulness theory for names.

⁵ Coates (2012: 121) mentions the term *intension*, but I think we can dispense with this term, at least as conceived of in the PTP. In this approach, this notion seems to resemble what many researchers, including myself, call *categorical meaning*. – In the same paragraph, Coates says: “Names cannot not have sense” by Lyons’ (1977) definition. This must be a typing error and should read: “Names cannot have sense”.

theory cannot differentiate these two nominal classes (see below for reference and denotation).⁶ Other grammatical meanings common to names and (personal and demonstrative) pronouns are number (*the Ruwenzori* vs. *the Andes*; *she* vs. *they*), and gender (Latin *Julius* vs. *Julia*; English *he* vs. *she*).

Furthermore, in contrast to pronouns, names have more presuppositional meaning than just grammatical features.

B. Categorical (basic level) meaning

Names, but not name lemmas (compare Coates 2012: 125) have an inherent categorical or, more precisely, a basic level presupposition. Geach (1957, section 16) and Searle (1958) claim this categorical knowledge to be necessary for all uses of a name in order to preserve the referent's identity. In a long footnote, even the 'tag' theorist Kripke (1972, comments, p. 351–352, fn. 58) brings up categorical meaning in names. Strawson (1959: 171, 198) sees 'sortal universals' in a sentence like *Fido is a dog, an animal, a terrier*, and speaks of 'a presupposition of empirical fact'. Some linguists argue in the same vein: Van Langendonck (1968), Kalverkämper (1978: 89, confounding name and name lemma), Kleiber (1996: 582; 2004, section 4.4), Kuryłowicz (1980), Cislaru (2006; 2012), Leroy (2012). Examples are: *Paris is a city*, and *The Thames is a river*. It is true that one can say: *The (river) Thames is not a river*, but this implies a contradiction between the presupposition that the Thames is a river and the assertion that it is not. Such categorical presuppositions make the subcategorization of names (not of name lemmas) possible (compare Brendler 2004; Debus 2012, and see below).

Psycholinguists as well see a categorical, and more precisely, a basic level meaning, in names. La Palme Reyes *et al.* (1993: 445), establish the formula:

[Freddie: *dog*] = [*this*: *dog*], which is to be read as: "Freddie in the kind DOG" is "*this* in the kind DOG."

Hence, there is a deictic component in names (*this*), just as in pronouns, but there is also a categorical meaning (*dog*), which is otherwise a common noun. This situates names in between pronouns and common nouns (see also Molino 1982: 19, and for further evidence, Van Langendonck 2007a: 169–171).

---

⁶ Coates (2006b: 41) claims that pronouns do have sense. For instance, in *this/these* vs. *that/those*, the notion of proximity indicates the difference. First, this is not (defining) sense, but a grammatical feature. I cannot reasonably ask: "What do I understand by *this*?" Second, proximity is almost only relevant where *this* and *that* are opposed, e.g. *this, not that!* Compare the phrase *That George Bush* in sentence (4), where *that* is used emotively. Third, in other pronouns, proximity does not play a part.

Neurolinguistic evidence is provided by Bayer (1991). A German aphasic with deep dyslexia could not read names aloud, but she was able to specify elementary features like ‘masculine’, ‘feminine’, ‘city’, or ‘country’ belonging to a name. In fact, these are basic level presuppositions. Bayer distinguishes them (with a different Dutch term) from associations (connotations, see below). He argues that associations belong to the ‘episodic memory’, whereas the categorical meaning belongs to the ‘semantic memory’ (see Van Langendonck 2007a: 110–113). It will be clear that a strictly Millian approach (Coates 2009) cannot account for the conclusions drawn from these neurolinguistic phenomena. For grammatical evidence concerning categorical meaning, see section 3, b).

That may suffice for presuppositional meanings. A different kind of onymic meanings concerns connotative meanings.

1.2. Connotative or pragmatic meanings in names or name lemmas

Van Langendonck (2007a: 81ff.) distinguishes between two kinds of connotative meanings: some of them pertain to the referent and others to the name lemma or the etymology.

Connotative or associative meanings pertaining to the referent of names are contingent (ancillary, cf. Coates 2012: 133–138). What meanings, if any, are activated, depends on the context and real world knowledge. Other associative meanings pertain to the name lemma on a synchronic basis or on the basis of the etymology as far as this is still transparent. Both kinds of connotative meaning are pragmatic *par excellence*.

A. Pragmatic meaning pertaining to the name lemma or the etymology

There are names whose lemma meaning is synchronically transparent, as in bynames, in literature, or in magical names. This transparency could have gradually faded away so we have to speak of etymological, historical meaning.

- Neutral connotations can be synchronically present in name lemmas. For instance, the name *the Rocky Mountains* still says what it is about. The meaning ‘rocky mountains’ can be activated in a context or not.

- Emotive meaning appears as a feature of certain synchronically transparent name lemmas, e.g. of diminutive (e.g. Dutch *Jan-tje*, *Marie-ke*) and augmentative

forms (e.g. Flemish/Dutch dialectal *Bert-en, Miel-e*) of given names, expressive alternative name lemmas, especially bynames or nicknames, such as Flemish/Dutch *den Dikke* ‘the fat one’, *de Witte* ‘the white one’, *den IJzeren* ‘the iron one’, *Belgenland* instead of *België* ‘Belgium’, *Absurdistan* as a nickname for *Afghanistan* (see Van Langendonck 2007a: 22, 195–197; compare Palmer 1976).

I note here that people may lay emotive connotations in the name-form of name lemmas, such as first name lemmas. For instance, some name-givers like Italian names for girls, e.g. *Gigliola*; others dislike name-forms such as *Detlev*, etc. As it is well-known, nowadays, Western first names should sound nice (see Van Langendonck 2010b).

- Fiction, literature and names. Charactonyms

Connotations connected with the name lemma are used a lot in fiction, e.g. *Snow White*. We should especially think of charactonyms in literature, like *Doll Tearsheet*, *Becky Sharp*, *Titus Groan*, etc. (Coates 2012: 136).

- Names and magic

Old Germanic personal names like *Bern-hard* ‘strong as a bear’ show a magical wishing character. Here it is particularly clear that the meaning belongs to the lemma, since numerous persons could have a name with the same name lemma. Also, we know that these meanings have gradually faded away from about the year 1000. Nowadays, only the etymologist knows what the first name *Bernard* meant a thousand years ago. There are other cases of etymological meaning.

- Etymological meaning

There are connotations pertaining to an etymologically transparent word, e.g. the family name *Baker* may remind us of a baker but not necessarily. Surely, etymological meanings may be misleading: Longbridge is no longer a bridge but a place (Coates 2012: 135). Peak’s Tunnel is no longer a tunnel, but a bridge (see below).

B. Pragmatic meaning pertaining to the denotatum or the referent

There are connotations pertaining to the denotatum or the referent. We observe a continuum from encyclopedic attributes to less objective, subjective connotations. ‘Facets’ of meaning belong to the set of objective connotations.

- We observe a continuum from encyclopedic connotations attached to the denotatum, as in, e.g. *Napoleon lost the battle of Waterloo*, to truly subjective associations, which will usually pertain to a referent in discourse, e.g. *Ann does not seem to like Obama*. The neuropsychologist Semenza (2009) emphasizes the difference between the sets of coherent meanings in common nouns and the possible sets of incoherent connotations in names. For example, there is no semantic relation between

the statements: *Obama is president of the United States*, *Obama has a wife and children*, *Obama does not eat hamburgers*, etc. Polysemy as in appellatives is lacking here.

- Finally, there are these ‘facets’ of meaning, as Cislaru (2006; 2012) calls them, using French, Romanian and Russian material. Although the basic level meaning of city names is ‘city’, and that of country names is ‘country’, these geographical names often adopt additional meanings induced by metonymy. English examples:

- (1) *Paris elected a new mayor* < *The citizens of Paris elected a new mayor*
- (2) *America decided to declare war on terror* < *The government of The United States of America decided to declare war on terror*

Personal names, especially of artists, can stand for the work the artists produced:

- (3) *Rodin se trouve dans la troisième salle du musée* (Lemghari 2011)
(The work of) Rodin is to be found in the third room of the museum’

When one takes all these ‘meanings’ (presuppositions and connotations) together, and puts them on a par, it is understandable that some people regard names as the category with the most meaning of all word classes. The maximum meaningfulness theory (Van Langendonck 2007a: 39ff., 51, 58; Coates 2012: 137–138) is found already in Jespersen (1924: 66) and more recently in Cognitive Linguistics (in the widest sense). Langacker (1991), and in quite a different cognitive framework, Hansack (2004) and Brendler (2008) are modern proponents of this view. However, it will be clear from the foregoing argumentation that it is highly implausible to put all meanings, in their different function of sense, presuppositions, or connotations on the same level.

We can conclude that in the first great debate on the philosophy of names between John Stuart Mill and Bertrand Russell (in the wake of Gottlob Frege), they both are wrong: Mill’s (1843) and Coates’ (2012) ‘tag’ theories rightly reject (definitional) sense but ignore presuppositions (unknown in the 19th c.), especially the inherent categorical presupposition of names (not of name lemmas), whereas Russell’s (1918) description theory seems to allow names (‘shorthand descriptions’) to have definitional sense. Although names can have meanings pertaining to the denotatum or the referent, or to the name lemma and the etymology, all these belong to the pragmatic use of names in discourse.

Although I deny definitional sense to names, the above grammatical and categorical presuppositions, and even the connotative meanings, distinguish names from nonsense-words. Rejecting any sense or presuppositional meaning will render it hard to semantically distinguish names from nonsense-words. Coates’ way out is to discern sense from meaning in a rather broad sense. Thus, names have meaning in that “they ‘mean’ individuals when they are used” (Coates 2006b: 41–42). In Coates (2012: 133) we read that “the meaning of any name is established through

reference”, and further that the core meaning of a name is its denotation. But this amounts to mixing up meaning and denotation or reference (see Strawson 1971: 10 for this misunderstanding). Anyway, such statements are rather confusing. In contrast to English, other Western European languages have only one word to translate *sense* and *meaning*. Even English has only one verb for both: *to mean* (since *to sense* means something else). Hence, I do not see the relevance of introducing the notion of ‘meaning’ for the purpose intended by the PTP.

Finally, the above semantic considerations confirm the Saussurean thesis (in accordance with modern Cognitive Linguistics, see Langacker 1987; 1991) that all linguistic elements have both form and meaning against Coates (2006b: 41), who rejects this statement made in Van Langendonck (2007a: 69). As I remarked there, Coates (2006a: fn. 16) makes a concession in admitting that names are not ‘meaningless’. “Some of these ‘meanings’ would best be called associations.” In this way, the question boils down to the nature of the relationship between ‘sense’ and ‘meaning’. In my view, there is no need to posit several radically different kinds of semantic categories (Van Langendonck 2007a: 69; also quoted in Coates 2006b: 41). However, I added there that all depends on the function of the meanings, which is related to the constructions in which they appear. For instance, the grammatical meaning ‘proximity’, which in certain contexts is relevant in the pairs *this/that* and *these/those* (but not in other pronouns), cannot be called ‘definitional sense’ (see note 6). Take another example: the concept ‘female’ is represented lexically in the noun *woman*, but grammatically in the pronoun *she* and the first name *Mary* (if e.g. denoting the mother of Jesus). In the last two instances we use the grammatical term ‘feminine’, indeed (see also Van Langendonck 2007a: 85).

2. DENOTATION AND DENOTATA, REFERENCE AND REFERENTS

If we keep with Coates (2012) to Lyons (1977), we can hold: “Reference is the act of picking out an individual referent in a context of utterance”. “Denotation is the range of potential referents of a word or other expression (its extension), that is, it is an *abstraction from reference...*”⁷ The PTP holds that the essence of names

---

⁷ In Van Langendonck (2007a) the term ‘referent’ is used in the sense of ‘denotatum’, as has been a fairly common practice. However, in this paper (and theoretically everywhere), it is imperative to sharply distinguish between ‘denotation’ in established linguistic convention (see below) and ‘reference’ in language use. – Note, by the way, that in the first place, denotation and reference are considered here as mental. Whether the mental denotata correspond to real world entities is a philosophical issue. *Snow White* is a name, just like *Obama*.

is to refer uniquely in context and apparently to denote as well, though not uniquely (Coates 2012: 121). This thesis poses a bigger problem than the view that names have no sense. Unique reference (that is, in language use) is also provided by definite descriptions (e.g. *The Dutch queen abdicated*) and definite pronouns (e.g. *She abdicated*). In this respect, the PTP can distinguish names neither from definite pronouns nor from definite appellative noun phrases. Even denotation does not distinguish pronouns from names or appellatives, since all three nominal categories have non-unique denotation in the PTP's framework. For example, the pronoun *I* denotes the class of all speakers, and refers to a particular speaker in an indefinite number of instances.

There are more problems with the notion of 'reference' as used in the PTP. First, as Strawson (1971: 25) remarks, there are other than definite referential uses, e.g. indefinite referring. In the case of names whose "essential duty is to refer uniquely to individuals" (Coates 2012: 30) we should at least speak of 'definite reference'. Another problem is this: if the definition of names crucially depends on their referring to an entity in language use only, we could wonder whether this is an adequate characterization of properhood. In Table 1, Coates (2006b: 29) displays the "trinoda-necessitas" of name-duties: reference, vocation and nomination. But if 'properhood' is equated with (senseless) referring in language use (Coates 2006b: 30, 42; 2012), we are confronted with the important question of the relationship between reference and denotation on the one hand, and vocation and nomination (naming) on the other. A real problem is that there is no 'referring' in the last two cases: strictly speaking, the speaker does not 'refer' with the name in addressing somebody, at least not in a proper characterization of 'uniquely referring use', which Strawson (1950 [1971: 1]) equates with 'mentioning, making a statement about, talking about'. In the vocative sentence *John, come here!*, John is 'addressed' in the discourse, not 'referred to', i.e. not talked about. Therefore, although 'referring' in discourse (senseless or not) is the main duty of names, it cannot define names as such. It would be similar to, for instance, equating names with personal names, which is in fact sometimes done because men and women are the most frequently designated entities. Nomination poses another problem. In the sentence *I christen you John*, a denotatum is created. Again, there is no 'referring' here. Nomination leads to denotation, which is *ad hoc* and unique for names. In addition, so-called 'ostensive definition' (Algeo 1973; Van Langendonck 2007a: 34, 37), such as in *This is Jennifer*, is not a simple referring act, either. Thus, one must realize that reference in discourse is just one of possible uses, albeit the most frequent. Hence, except for its frequency, it should be considered on a par with vocation, nomination and ostension. By contrast, unique denotation can be said to be the basis for these four duties of names: reference, vocation, nomination, and

ostension. In other words, denotation is an abstraction from vocation and ostension as well as from reference, and is often created by nomination (bestowal). Finally, it should be pointed out that these four functions also occur with common nouns, and do not differentiate names from them. For the referring act, see above. Vocation occurs with appellatives and pronouns as well as with names, e.g. *Kevin/You/Boy, come here!* As for appellatives, nomination is found in the astronomer's statement *Let's call this pulsating star a 'pulsar'*; ostension in *This is a pulsar*. Similar to ostension are 'identification statements', like *That is the man who swam the channel twice on one day*, which is different from an ordinary sentence such as *That man swam the channel twice in one day* (Strawson 1971: 25).

I would now like to go into the relationship between reference, denotation and unique denotation. Since properhood is defined as mere 'senseless referring', it is strange that the PTP does accept denotation for names at all. Coates (2012: 121) considers the denotation of a name "epiphenomenal upon repeated successful reference achieved through uttering it". On the other hand, Coates (2012: 120–121; 137) finds the view that properhood is senseless *denoting* "incoherent and demonstrably false", an unfortunate statement since what he really means is: "Names denote individuals, but do not denote them uniquely" (Coates 2006b: 37, 42). But, remarkably, unique denotation is accepted for expressions like *the Milky Way*, and even *the Sun* (*ibid.*, p. 32), although there are lots of suns in the universe. So, why reject the intuitive and widely accepted uniqueness for names? Strangely enough, Coates (2006b: 29) states: "in the case of human bearers the name acquired becomes a focus for unique individual identity", a statement that comes close to claiming unique denotation at least for personal names. In the same vein, the question how a name identifies a referent in a context of use is answered by Coates (2012: 136) as follows: "Through shared knowledge of an arbitrary but stable and rigid association of a linguistic form with an individual". In fact, this is what unique denotation is about. The notion of 'referent' is in itself insufficient. In addition, Coates (2006b: 41) argues that as 'deictic expressions', pronouns should not be confused with names, "whose reference-potential may be multiple, but in each instance fixed (or *rigid*, if one prefers Kripke's term" (cf. Kripke 1972 = 1980). However, the same can be said of definite pronouns, whose reference-potential may be multiple, but in each instance fixed or rigid. In fact, both Kripke and Strawson (1950 [1971: 23]) fail to distinguish names from pronouns, obviously because like most language philosophers, they fail to distinguish between (unique) denotation and reference in the same way as between 'established linguistic convention' and 'language use' (former *langue* and *parole*; see below). That is why Kripke (1972: 345, fn. 16) can easily state: "Demonstratives can be used as rigid designators, and free variables can be used as rigid designators of unspecified objects." This means that rigid

designation is not even ‘senseless denoting’, but just (unique) ‘senseless referring’ in language use. Nonetheless, his concept of ‘rigid designator’ seems to be meant precisely to indicate unique denotation in names in the first place. In Kripke’s view, a proper name is a rigid designator in that “in any possible world it designates the same object” (Kripke 1972: 269). For instance, with a name like *Nixon* we refer rigidly, indicating the same person in any context (or ‘world’ in the philosophical terminology) so we can hold: “no one other than Nixon might have been Nixon” (p. 270), but Nixon might, for instance, not have been the president. It is a necessary truth that Nixon is Nixon, but not that he is or was president of the USA, not even that he was called *Nixon*. Uniqueness is preserved by assuming that in any context, a causal chain of reference leads to the same entity. Donnellan (1974: 3) argues in favor of what he prefers to call the ‘historical explanation theory’ because causality is not really involved. Coates (2012: 133) comes close to the historical explanation theory where he regards the denotation of a name as the “permanent and rigid, bond which has been established extensionally with its historically established referent(s)”.⁸ Could the same be said of common nouns or pronouns? Apparently not. It is true that Nixon remains Nixon, but the pronoun *he* or the definite description *the president* need not indicate the same man in different situations and discourses. It will be objected that there may be different Nixons. However, this can be explained by accidental homophony. Quine (1960: 130) and Searle (1971: 139) speak of homonymous proper names, although the term ‘homonymy’ is normally used in the case of appellative homophony (compare Strawson 1974: 60).⁹ Anyway, there is no polysemy here. If we take this into account, it seems obvious that a name has a unique denotation.¹⁰ However, this is made possible only by invoking the contrast between the name attributed to an entity and the proprial lemma, or more generally, the name lemma. Since Coates (2012: 122) fails to see the difference between the two concepts, *name* should be read as *name lemma* where he writes: “Decontextualized, the name *Howard Archer* **denotes** any individual which bears that name”. I would formulate it as follows: the potential of the compound proprial lemma *Howard Archer* includes the different unique denotata to which this lemma is applied *ad hoc*. No man so called need

---

⁸ McKinsey (2010) argues (against Kripke and others) for an individualistic approach to name reference.

⁹ Even in 1950, Strawson (1971: 23) sees a name as “governed by *ad hoc* conventions for each particular set of applications of the word to a given person”, although on the same page, he speaks of “the lingering superstition that a name is logically tied to a single individual”.

¹⁰ Brendler (2008) accounts for the difference between common and proper nouns by means of set-theory. Whilst proper nouns (names) indicate a one-element class in the brain, common nouns indicate a more-than-one element class (but see Van Langendonck 2006 [2011]; 2010a).

have anything to do with his namesakes. Another argument for unique denotation comes from the possibilities of translation. Suppose several men are called *De Cremer* (from medieval Flemish/Dutch *cremer* ‘merchant’). In one instance it is the family name of Mercator. Indeed, only this famous geographer is called by this name. Other people called *De Cremer* will not be named this way. Let us have a look at place names. There are at least two cities called *Bergen*, one in Belgium, the other in Norway. But only the Belgian city name *Bergen* can be translated as *Mons* (the French endonym). In Flanders, there are three towns with the name *Mechelen*. Although all three names have the same etymology, the name of the biggest town is translated in French and English as *Malines*, the second, *Mechelen(-Bovelingen)* is *Marlinne* in French, the third, *Mechelen(-aan-de-Maas)*, is not translated.¹¹ No polysemy is present as in appellatives. Any person addressed with the English appellative word *baker* can be addressed as *Becker* in German and *boulangier* in French, since all of them are supposed to bake bread. The same applies to definite pronouns: any man referred to as *he* in English, can be referred to as *er* in German, and *il* or *lui* in French. Hence, it is not a question of lexical sense or not, but of unique denotation or not. Therefore, both *the sun* and *the pope* are neither names nor “single denotata”, as Coates (2012: 123) contends. There are numerous suns, and there have been numerous popes. In each utterance, their sense is basically the same. The words *sun* and *pope* have a clear lexical meaning, say, ‘star’ and ‘pontifex maximus’, respectively. Recently, the pope (Benedictus) abdicated, so a new pope, a new pontifex maximus, was elected. That names are given in a unique *ad hoc* way is not only intuitively and logically clear, but also indispensable to distinguish names from pronouns and definite descriptions, as well as to preserve identity, as a number of philosophers argue. A number of logicians speak of ‘individual constants’. In the same vein, Anderson (2007: 291) argues: “Pronouns... differ from... names primarily in lacking fixed reference.” Anderson’s term ‘fixed reference’ for names is obviously to be interpreted as ‘unique denotation’. Therefore, Strawson’s (1950 [1971: 23]) statement “that the word ‘he’ may be used on different occasions to refer to different people or different animals: so may the word ‘John’ and the phrase ‘the cat’.” is misleading. It is true only on the superficial level of language use, and ignores the difference between name and lemma, although his own notion of ‘expression’ is well-nigh identical with the notion of lemma (see note 2).

---

¹¹ The extensions to *Mechelen*, i.e. *aan-de-Maas* and *Bovelingen* respectively, are meant to disambiguate these homophonous names officially, but are not used by the respective inhabitants (see Goossens 1986). Note also that these extensions are *ad hoc* and fixed, i.e. they cannot be replaced by others, as would be possible with appellatives, even for the same referent, compare: *the bakery at the corner* may or may not be *the bakery at the crossroads*, etc.

The great frequency of homonymous personal names, like *John* and *Brown* in English, is not a universal phenomenon. Proprial personal name lemmas, which produce numerous first and family names, constitute an important subclass of name lemmas in Indo-European anthroponymic onomasticons ever since Christianization (cf. Van Langendonck 2007a).¹² Let us elaborate on the relationship between name and lemma. Take the proprial lemma *Mary* in the English onomasticon. We can say that it usually – not always – gives rise to the denotation of particular women. The unique denotata issuing from this lemma include, among others, *Mary*, the mother of Jesus, or *Mary* Stuart, and so on... These denotata can then be used as referents in discourse. Consider the derivation:

proprial lemma *Mary* → names with unique denotatum (e.g., *Mary*, Jesus' mother, basic level: woman) → discourse referents

In fact, Coates' adoption of the useful notion of bestowal (Coates 2006b: 29, 40) implies that often a name lemma is explicitly assigned *ad hoc* to one entity at a time, which is then denoted uniquely. Although name lemmas are often proprial (e.g. *John*, *Mary*), they are not seldom non-proprial (e.g. the film *Gladiator*), or constitute a complex lemma (e.g. the novel *The Old Man and the Sea*). Thus, unlike Coates (2012: 121) claims, name-bestowal is not “established through acts of **reference**...”, but rather, as Kripke (1972) contends, by a “baptismal” act, or more generally, a naming act. Surely, names do not always come into being by bestowal. Evolution may be more frequent (see Coates 2005: 3; 2012: 124). Many names gradually develop from definite descriptions or other constructions by repeated unique use in context, in this case “through acts of **reference**...” Only in this case we do have gradual onymization. The order in the above schema should then be reversed:

discourse referents *the rocky mountains* → name with unique denotatum (*the Rocky Mountains*, basic level: mountain range) → name lemma *the Rocky Mountains*

This does not take away the fact that a name like *the Rocky Mountains* can still be considered to have a unique denotatum.

The importance of the notion of unique denotation for names is implicitly indicated by psychologists: Valentine, Brennen and Brédart (1996: 179) state: “... proper name phrase nodes [like *Jack Nicholson*] do not connect directly to the identity-specific semantic system, but only via a person identity node (PIN). The PIN is a pre-lexical node which represents an individual”, i.e. “a particular token or address in the conceptual memory system” (Hollis and Valentine 2001: 99). Thus, a PIN can be equated with a unique denotatum, which can lead to a refer-

---

¹² In other languages, we often find appellative-like lemmas, e.g. see Van de Velde (2006; 2008; 2009).

ent in discourse. As a rule, without a denotatum you cannot refer (but see below). But surely, new names can easily develop since names constitute an open class (against Anderson 2004: 457; compare Coates 2006b: 30). If they stay, they enter the onomasticon as denotata, and discourse as referents or as forms of address.

3. NAMES, ESTABLISHED LINGUISTIC CONVENTION, AND GRAMMAR

The view that names have a unique denotation and can refer in discourse is in accordance with Langacker's (1987) notion of established linguistic convention (formerly *langue* or competence), forming a continuum with language use (formerly *parole* or performance). Just as denotation is an abstraction from reference etc., established linguistic convention is an abstraction from language use. Only in established linguistic convention does it make sense to speak of grammar or morphosyntax, which most linguists call the heart of linguistic system. In this way, names can be given a genuine place in grammar as a structural category, like all other word classes. Let's discuss these distinctions.

A) Established linguistic convention

Langacker's concept of established linguistic convention is flexible and useful, also for names. As a part of it, we discern established onomastic convention. Names enter established onomastic convention via bestowal or via gradual onymization. This allows us to make three observations.

1) Although the PTP admits that acts of reference fix the denotation of proper nouns (Coates 2006b: 39; 2012: 121), it is not clear where this denotation finds its place if names are defined in terms of reference in language use. Clearly, unique denotation pertains to established linguistic convention. The rejection of this uniqueness in the PTP again prohibits a distinction between names and pronouns since in this framework both essentially refer in language use, even if they appear to denote as well, but not uniquely in the PTP. The lack of the notion of established linguistic convention led philosophers like Bertrand Russell ([1918] 1964: 201; 1919: 179) to claiming that genuine names were 'logically proper names', i.e. referring words like *this* or *that* (compare Kripke 1972: 345, fn. 16; see above). Russell called ordinary names 'shorthand descriptions'. Surely, referring words like *this* or *that* refer uniquely in a certain context, but the reference will differ in another context. However, taking Kripke's term 'rigid designator' seriously, names denote uniquely in any context.

2) There is a continuum from established onomastic convention to the use of names in speech and writing. We may use a name just once, and then forget it, so it does not enter established onomastic convention. For instance, referring to an unpopular guest, we could say: *Hitler is coming tonight*. In this example, *Hitler* is a new referent in discourse only, not a denotatum in established onomastic convention, yet. That is one extreme. The other extreme for names is that many have been functioning in society for centuries, for instance family names, or city, country, river names, and the like.

3) The notion of established onomastic convention allows us to recognize that there are well established names known and used in only small communities, such as nicknames in a family, e.g. Dutch *Ons Pop* ‘Our Doll’, called that by her father. This is an established name in this minimal Flemish community (Van Langendonck 2007a: 286). The other extreme is that there exist names known worldwide, such as *Africa* or *Mandela*.

B) Grammar and names

Within the framework of the PTP, in which the essence of names is to refer in discourse, a grammar of names can hardly find its place. Coates claims: “properhood is best understood as a pragmatic rather than a grammatical or structural notion” (Coates 2000: 1166; 2005: 3; 2006a: 369). Although Coates (2006b: 39) accepts that there exist ‘proper nouns’ (like *Mary*, *John*), this notion is called “epiphenomenal on the notion of *onymic reference*”, where *onymic* is not further defined. In accordance with Webster’s definition of ‘epiphenomenon’, that would mean that a proper noun – or a proper noun phrase (Coates 2006a) – is a secondary phenomenon accompanying reference using names and caused by this reference. But since Coates (2006a) contrasts *onymic* with semantic reference, pronouns are *onymic* as well, as they lack definitional sense, just like names. In other words, the notion ‘*onymic*’ and those of ‘name’ and ‘proper noun (phrase)’ remain in need of a genuine definition (see also Anderson 2007: 120, quoted in Coates 2006b: 39). Proper names are words just as others (likewise Anderson 2003: 360; see also Nübling, Fahlbusch and Heuser 2012). Deviating from the general notion of word class puts the burden of proof on the one who deviates. On the other hand, if we assume the PTP is right in essence, why would a similar analysis not apply to all lexemes in language: nouns, verbs, etc.? If so, we are saying that established linguistic convention is an epiphenomenon of language use, or in better conventional terms: established linguistic convention is an abstraction from language use, and this can hardly be called a new insight. What have we gained in the PTP’s reasoning? What it pro-

poses boils down to emphasizing the role of reference and language use, and minimizing the role of denotation and established linguistic convention. However, this inevitably leads to neglecting the role of grammar in defining names and other linguistic categories. For the PTP, names are not even a structural category (see above), although it is notoriously difficult to distinguish them from other nouns: common nouns and pronouns. Instead, we should continue the view that grammar describes established linguistic convention, defines names as having a unique denotatum besides an underlying name lemma, and as a subclass of nouns that take determiners in English, while pronouns do not, e.g. *that* modifying *George Bush* in (4), and *Britain's* modifying *Jeremy Irons* in (5):

- (4) *That George Bush is a nice guy.* (Vandelanotte and Willemse 2002: 22)
 (5) *Britain's Jeremy Irons was present at the premiere in New York.* (Vandelanotte and Willemse 2002: 25)

Further, we can differentiate names from common nouns. Close appositional patterns of the form [(definite article) + noun + (definite article) + noun], e.g. *Fido the dog*, are relevant to the definition of names in English and also to the categorical meaning of the name (Van Langendonck 2007a: 4, 131).¹³ The unit that does not characterize but identify is a name, i.e. *Fido*. The appellative *dog* indicates the categorical presupposition.

Grammatical, i.e. morphosyntactic, features are of course language specific.¹⁴ While most Indo-European languages seem to contain close appositions (e.g. French *la ville de Paris*, Dutch *de stad Amsterdam*, or Polish: *miasto Kraków* '(the) city (of) Cracow', a number of other language groups do not show parallel structures.¹⁵ There is no problem with that as long as we mean the same by 'name', i.e. the comparative concept (cf. Haspelmath 2010 for this notion) 'uniquely denoting nominal expression with a basic level presupposition, but without definitional sense'. Every language makes use of the structures available. Thus, Bantu languages use nominal classes and agreement marking as indications of properhood. For example, in the Bantu language Eton, "proper names, whether they are ancient hydronyms, toponyms or clan names, or improvised nicknames, are always of class 1 a" (Van de Velde 2006; 2008). Names of months appear in close apposition, e.g.

---

¹³ Moltmann (2013) deals with 'sortals' and close appositions with names from a different perspective.

¹⁴ See also Haspelmath (2010): "Descriptive formal categories cannot be equated across languages because the criteria for category-assignment are different from language to language."

¹⁵ Surely, not all close appositions give us the basic level meaning, e.g. *President Obama* does not say that Obama is necessarily a president. Mostly, the basic level meaning is not overtly expressed, especially not in prototypical names such as personal names, where it is taken for granted.

the month of June. That means they are names. This is confirmed by other languages. In the Austronesian language Tuvaluan, names of months have onymic status: when somebody asks about the name of the month, the interrogative pronoun used for names is produced. Likewise, in Rapa Nui, spoken on the Easter Island, names of months are marked by the ‘personal marker’ *a*, indicating onymic status, e.g. *i a hora iti* ‘in August’ (Idiatov 2007, taken over by Van Langendonck and Van de Velde 2007: 459–461). Unique denotation of names mirrors the grammatical fact that names take no restrictive relative clauses, as has been argued repeatedly (see also Van Langendonck 2007a: 143). To take a Dutch example, it is ungrammatical to say:

- (6) **Karel die in Londen woont, komt morgen.*
 ‘Charles who lives in London is coming tomorrow’

In contrast, I can say:

- (7) *De Karel die in Londen woont, komt morgen.*
 ‘The Charles who lives in London is coming tomorrow’

Whilst in (6) the reference to Karel cannot be restricted since a name with a unique denotation is involved, in (7), restriction is possible since the noun phrase *de Karel* contains an appellativized proprial lemma.

As I argued above, even the basic level presupposition is corroborated morphologically and/or syntactically. Names of countries usually display a suffix to indicate country status, e.g. *Fin-land*, *German-y*, *Chin-a* (see Van Langendonck 2007a: 202–206). Whilst close appositions can give us the basic level meaning in most Indo-European languages (cf. *Fido the dog*, *the river Thames*), in certain Bantu languages the basic level meaning is indicated by agreement. Van de Velde (2009: 224) states: “Proper Names in Kirundi trigger the same agreement pattern as the common noun that is used to refer to their basic level category”. I refer to Van Langendonck (forthcoming) for further grammatical evidence for name status and basic level presupposition in names.

4. COROLLARIES OF THE PTP

Proper names do not form a determinate set

There is something to say for this view, if only because no lexical category constitutes a determinate set. The main reason for the fuzzy boundary between name and appellative is the fact that there are prototypical names like first and family names, and place names (both with mainly proprial lemmas at the basis), and less

prototypical names such as names of languages, where it wholly depends on the construction whether a noun functions as a name or as a common noun, compare (a) *Kalkatungu is an exotic language*; (b) *I'll never learn any Kalkatungu* (Van Langendonck 2007a: 65, 70, 243). In (a), the language name is truly onymic, in (b) it behaves as a quantified common noun. Trade and brand names constitute a similar case (Van Langendonck 2007a: 235–238; 2007b). Numbers can be seen as names, appellatives or adjectives, again according to the construction (Van Langendonck 2007a: 239 ff.), compare: (a) *Three is a sacred number*; (b) *the number three* [apposition]; (c) *I saw three lions*. In (a) and (b) *three* is a name, but in (c) it functions as a kind of adjective. So, grammar can help us out, although the PTP never adduces any formal, i.e. morpho-syntactic evidence, since grammar seems to be just an epiphenomenon for this theory (see above). Names of months constitute another marginal onymic category. Although these names often occur in apposition, their denotation does not always seem to be unique because of the cyclic character of months, compare: (a) *June was fairly hot* (non-cyclic) vs. (b) *June is always hot* (cyclic). That's why the status of month names is much disputed (cf. Van Langendonck 2007a: 55, 64). It is not inconceivable that such marginal names are construed differently in different languages, e.g. as names or as appellatives (see above).

Grammar can help us out as well in the case of such expressions with non-proprial, especially appellative-based lemmas, such as *the Old Vicarage* (Coates 2006a). Surely, when this expression is used in speech, context will decide on its status, as in the case of ordinary homonymy. However, on the level of established linguistic convention (never mentioned in the PTP), there are two expressions: the name *the Old Vicarage*, and the appellative-based noun phrase *the old vicarage*. In the last instance, the expression is a genuine phrase, since it can be penetrated by other elements, e.g. *the old but still beautiful vicarage*. This is not possible in the name *the Old Vicarage*, which behaves as [article + onymic word *Old-Vicarage*]. In addition, here we can appellativize the name by saying: *I don't know of another Old Vicarage*. Finally, in names as *the Rocky Mountains*, *the North Sea*, *the Atlantic Ocean*, the basic level meaning is formally expressed. This is not always the case, such as in the PTP's favorite example *Peak's Tunnel*, which is in fact a bridge, not a tunnel (Coates 2012: 125). Therefore, we can assume a continuum from synchronically transparent names like *the North Sea* to names with an etymologically transparent but synchronically misleading connotation, like *Peak's Tunnel*.

A final point is that people appear to hesitate in the case of expressions like *the universe*, or *the internet*. Up to the present day, they are real single denotata, i.e. singletons, but I would not call them names since no categorical presupposition is available. That they are usually not capitalized is an indication of appellative status, though no real proof.

Proper names do not fall into logically
secure categories

This thesis again confounds name (attributed to an entity) and name lemma (not yet attributed). It is essential to realize that uniqueness and basic level meaning are assigned not on the level of the name lemma, but on that of the name designating a unique denotatum. There is nothing illogical about that. *Mary* is a proprial lemma that can be assigned to women, but surely also to other entities, like ships. However, *Mary* denotes a unique person after the lemma has been bestowed *ad hoc* on a particular woman as a name. Not a name, but a name lemma can have more than one denotatum (see above; compare Coates 2006b; 2012: 125). Probabilistic categorization (Coates 2012: 121; 125–129) concerns the lemma with its multidenotative potential, not the name. In all probability, i.e. prototypically, the lemma *Mary* denotes a particular woman, and obviously more than one, but each time *ad hoc* and uniquely. In my view, names do not only refer in discourse but constitute a category of expressions that denote uniquely, and subcategorize according to linguistic categories on the basis of the synchronic basic level meaning. That's also why Peak's Tunnel need not be a tunnel (Coates 2012: 125). Nowadays, the name denotes a bridge. Semantically transparent historical generics may be misleading, indeed. Thus, in respect of designation and categorization, names differ from pronouns and common nouns (i.e. definite descriptions), which is not clear in the PTP.

Proper names cannot be translated

According to the PTP, names cannot be translated because they lack sense. However, it will be clear that everything depends on one's idea of what translation is. Webster's dictionary defines 'to translate' as "to turn into one's own or another language". Most dictionaries of other languages also give this broad definition. Thus for Spanish *traducir*, the Diccionario castellana (1987) has "volver una cosa de una lengua en otra". The Dutch Van Dale (2005) defines *vertalen* 'to translate' as "van de ene taal in de andere overbrengen" (to transfer from one language to another). Likewise Koenen-Endepols (1970): "in een andere taal overzetten". The German Duden (1999) defines *übersetzen* 'to translate' as "in einer anderen Sprache [wortgetreu] wiedergeben" (to render in another language). A few dictionaries include the sense (or meaning) in the definition. The French *Nouveau Petit Robert de la langue française* (2010) gives an elaborate definition: *traduire* = "faire que ce qui était énoncé dans une langue naturelle le soit dans une autre, en tendant à l'équivalence sémantique et expressive des deux énoncés" (to make sure that what was said in one

natural language is said in another, striving for semantic and expressive equivalence of the two utterances). The Oxford English Dictionary (1991) is ambiguous: *to translate* = “to turn from one language into another”, or “to change into another language retaining the sense”. If we follow the broader and more common definition of translation, even if this is “a loose way” of defining it (Coates 2012: 129), we can easily include names. The French definition and the second version of the OED are apparently meant for sentences. In that case, names in a sentence form no problem, even if they are not translated. At this point, further distinctions have to be made. First of all, we should again distinguish between names and proprial or other name lemmas. Sometimes, names are translated, sometimes only name lemmas are.

1) Concerning names, a further distinction imposes itself. Names with an underlying proprial lemma have either no translation or an *ad hoc* translation, without the intervention of sense, but with ‘denotational equivalence’, indeed (for this term, see Coates 2012: 130). For instance, a name like German *Mönchengladbach* is probably never translated; the Belgian city name *Liège* translates into German as *Lüttich*, into Dutch as *Luik*, i.e. in Coates’ terminology, they “have the same denotatum”. Note that these denotata must be conceived of as unique. If there was another *Liège*, there would probably be a different or no translation (compare *Mechelen* above). Names with a transparent underlying appellative lemma may or may not be translated using the transparent content. A name like *the Rocky Mountains* is seldom translated in German and Dutch but always in French: *les Montagnes Rocheuses* (Michel Rateau, p.c.). However, the German toponym *der Schwarzwald* is translated as *the Black Forest* in English, *la Forêt Noire* in French, and *het Zwarte Woud* in Dutch. It can be expected that the ‘translation’ of transparent underlying elements is rather arbitrary, indeed, and may vary from language to language. *New York* is not translated in French, German or Dutch, but in Spanish, the transparent element *New* is ‘translated’: *Nueva York*; likewise in Polish: *Nowy York*. Lyons (1977) distinguishes between personal names and place names. As a rule, personal names are not translated, e.g. *John Major* is not translated in French as *Jean (le) Majeur*. However, the names of important historical figures are translated, e.g. *Carolus Magnus* (Lat.) = *Charlemagne* (F) = *Charlemagne* (E) = *Karl der Grosse* (G) = *Karel de Grote* (Du.). Humanists translated their surname into Latin. Mercator was originally called *De Cremer* (see above). Folk-etymology is a disturbing factor in the translation of names. Coates (2012: 131) cites the example of *Hereford*, which was rendered as *Hairy Foot* in the language of Irish Gypsies of the early twentieth century.¹⁶

---

¹⁶ For sociolinguistic aspects regarding multiple place-name-giving, see Walther (1968).

2) By contrast, it is sometimes just proprial lemmas that are translated. This is the case of several first names, e.g. *John*, *Jean*, *Johann*, *Jan*, or *Juan* go back to the original proprial lemma *Johannes*. In Flanders, the same man can sometimes be called *Jan* (Dutch) or *Jean* (French). Likewise, a number of men called *Piet* (Dutch) are also called *Pierre* (French). Another example is *Miriam*, from which *Mary*, *Marie*, *Maria*, etc. are derived. Of course, it depends on people's knowledge where comprehensible synchrony ends and incomprehensible diachrony begins (compare Brendler 2008).

Thus, via the distinction between name and name lemma, a more refined picture of name translation could be sketched. Sense (or meaning) poses no problem for translation.

Theorizing the interface between proper and non-proper expressions has neurophysiological (and psycholinguistic) implications

The PTP contends: “semantic reference is mediated by lexical and grammatical meaning, and its processing costs are therefore higher” (Coates 2012: 124); hence, higher in common nouns than in names. Further (p. 132): “names have lower processing costs than fully articulated semantically referring expressions”. This leads to the *Onymic Reference Default Principle (ORDP)*, which says that “the default interpretation of any linguistic string is as a name (i.e. it is free of sense)”. However, what is there to be interpreted if there is no sense at all? In connection with nonsense-words, Coates (2006b: 41) argues himself: “You will not be able to refer to anything using the word *tegumai* until I tell you what its sense is”. And this is precisely what people want to know. Anyway, no experimental or other evidence is given for the claims of the ORDP. If names have categorical meaning, as I and many others have been claiming, this entails that common nouns are primary since the categories in question are derived from common nouns. Indeed, for Langacker (1991) common nouns are the basic nouns (compare Van Langendonck 2007a: 51, 117). Coates (2012: 132) even speculates that “proper/onymic reference is predicated on a shorter chain of neurones or more efficiently firing synapses”, although neuropsychologists like Semenza and Zettin (1988: 718) just suggest “that proper names, like certain other categories, might be processed independently within the semantic system”. There is no mention of processing costs.

From psychology it is well-known that people automatically try to make sense of any string of sounds or letters, which corroborates the linguistic primacy of common nouns with their defining sense. Concerning names, if to retrieve a name, the only clue is the basic level sense (not even present in the PTP), and an optional, or anyway,

an incoherent set of connotations, the retrieving process will be hard. In the case of common nouns, however, there is a coherent, polysemous set of senses that can lead much more easily to the identification of an entity. As a matter of fact, psycholinguists now assume that “In comparison to common names [i.e. common nouns, WV], people’s names are difficult to learn and remember” (Hollis and Valentine 2001: 99). This idea comes from psychological experiments such as the one leading to the *Baker–baker* paradox (Valentine, Brennen and Brédart 1996: 39). Briefly, this paradox says that, as a rule, people being confronted with a photograph of a man, link an appellative like *baker* to it rather easily, but the homophonous surname *Baker* with significantly more difficulty. Valentine, Brennen and Brédart (1996: 39) state: “names were recalled less frequently than professions, even when the same items were involved”, as in the case of *B/baker* (surname and appellative). It is assumed that there is a direct link in the brain from a man to the surname, but a network of related meanings (*bread, bakery*, etc.) that allow the subject to retain the relation between a man and the occupation *baker* better than the relation between a man and the name *Baker*. This also explains why, as people grow older, they forget names much more easily than common nouns (James 2004). Such psycholinguistic findings contradict the *Onymic Reference Default Principle*, at least as formulated in the PTP.

By contrast, it must be said that these psychological findings do not invalidate the claim that onymic reference is “the default mode of reference” (Coates 2012: 132). In the same vein, Van Langendonck (2007a: 51, 117ff.; 2008) argues that names constitute the prototypical nouns for reference (denotation), displaying unmarked grammatical features like definite, and mostly singular, concrete, and non-generic. Considering this, it will have become clear that we are confronted with the paradox that names provide the prototypical, handiest tool for denotation and reference, but are more difficult to retrieve than semantically fully articulated common noun phrases because of the lack of definitional sense in names. In this connection, Coates (2012: 132) holds “that once onymic reference by an expression has been established, i.e. when it has become a name, there is no going back...” This is likely to be the case. Losing a specific sense will be easier than recuperating it. This claim resembles the one in the huge literature on grammaticalization, where it has been argued that grammatical morphemes have lost their lexical sense and cannot go back to their lexical origin (see among others, Brinton and Traugott 2005). With regard to names, Van Langendonck (2009) concludes “that names are neither grammaticalized nor lexicalized appellative or non-onymic constructions ..., but that at least ‘evolution names’, i.e. the names that did not originate in an illocutionary act out of a proper (or other) lemma (forenames, film names, etc.) have undergone a desemantization process that may trigger a number of formal processes, just as in the case of grammatical categories, in which desemantization takes place as well.”

5. CONCLUSIONS

My general conclusions are as follows: the PTP's thesis that names have no sense should be refined. They have no definitional sense but presuppositions, i.e. grammatical meaning and a categorical or basic level presupposition, and connotative, pragmatic meanings in name lemmas, such as emotiveness, literary and magic content, and finally, connotative, ancillary meanings pertaining to the denotatum or referent of a name, such as encyclopedic or subjective information, and facets of meaning.

The assumption of an inherent categorical (basic level) presupposition crucially hinges on a distinction between names and name lemmas, of which proprial lemmas are the most conspicuous. Name lemmas have only a *potential* for denotation and attribution to a category. When philosophers and psychologists think of a categorical meaning, they apparently attribute this to the name itself, not to its lemma.

The claim that the essence of being a name is to be found in reference, not in denotation, should be reversed: denotation is primordial and unique. Otherwise, we cannot even distinguish names from definite descriptions and definite pronouns. In language use, reference, vocation, nomination and ostension should be put on a par. Hence, reference as such cannot define names. Only by accepting unique denotation can we speak of names as functioning in the system of established linguistic convention, and referring in language use. Morphosyntax mirrors this situation, e.g. names take no restrictive relative clauses, and show their categorical meaning in certain close appositions, at least in a number of Indo-European languages, and also in agreement patterns in at least the Bantu language Kirundi. Psycho- and neurolinguistics confirm these analyses. Whether names enter the onomasticon by bestowal or via repeated reference of appellative or other constructions does not change things. Secure synchronic categorization of names is made possible by their inherent basic level meaning and by the assumption that their denotation involves uniqueness. Neither a simple definition of translation nor one involving meaning prevents us from assuming that a number of names, or possibly their name lemmas, can be translated, albeit in different ways. No experimental or other evidence is given for the PTP's *Onymic Reference Default Principle*, although onymic reference appears to be "the default mode of reference", provided 'unique denotation' underlies the 'reference'.

Finally, I would like to emphasize that grammar confirms the plausibility of the semantic-pragmatic concepts and theses of the present theory.¹⁷ A statement that

---

¹⁷ The present theory does not essentially differ from the theses in Van Langendonck (2007a). However, I have focused here on the distinction between unique denotation and unique reference, refining other notions like that of name lemma, presupposition and connotation, and putting forward a few ideas on name translation.

there is no proper place for a grammar of names in the PTP is incomprehensible because it is in blatant contradiction with the facts of language. In the most diverse languages, names can be distinguished from appellative constructions (definite descriptions) and definite pronouns (see among others recently: Anderson 2007; Idiatov 2007; Van de Velde 2006; 2008; Van Langendonck 2007a, and forthcoming). It is indeed inconceivable that only one linguistic category, i.e. names, has no proper (i.e. just an “epiphenomenal”) grammatical status.

REFERENCES

- Algeo John 1973: *On Defining the Proper Name* (University of Florida Humanities Monograph 41). Gainesville: University of Florida Press.
- Anderson John M. 2003: On the structure of names. – *Folia Linguistica* 37: 347–398.
- Anderson John M. 2004: On the grammatical status of names. – *Language* 80: 435–474.
- Anderson John M. 2007: *The grammar of names*. Oxford: Oxford University Press.
- Bayer Joseph 1991: Representatie van algemene namen en eigennamen in het mentale lexicon: neurolinguïstische evidentie [Representation of common nouns and proper names in the mental lexicon: neurolinguistic evidence]. – *Tabu* 21(2): 53–66.
- Boesch Bruno 1957: Die Eigennamen in ihrer geistigen und seelischen Bedeutung für den Menschen. – *Der Deutschunterricht* 9(5): 32–50.
- Brendler Silvio 2004: Klassifikation der Namen. – *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*, ed. by Andrea Brendler, Silvio Brendler. Hamburg: Baar, 69–72.
- Brendler Silvio 2005: Über den gerechten Tod der Auffassung vom Namen als bilaterales Zeichen. – *Proceedings of the XXIst International Congress of Onomastic Sciences (Uppsala 2002)*, ed. by Eva Brylla, Mats Wahlberg. Uppsala: SOFI. Vol. I, 98–117.
- Brendler Silvio 2008: *Nomematik, Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung (insbesondere der Namengeschichte, Namenlexikographie, Namengeographie, Namenstatistik und Namenstheorie)*. Hamburg: Baar, 2008.
- Brinton Laurel J., Elizabeth Closs Traugott 2005: *Lexicalization and language change*. Cambridge University Press.
- Burge Tyler 1973: Reference and proper names. – *Journal of Philosophy* 70/14: 425–439.
- Cislaru Georgeta 2006: *Propriétés catégorielles des noms de pays*. – *Onoma* 41: 83–113.

- Cislaru Georgeta 2012: Les facettes des toponymes: des données contextuelles aux modèles sémantiques. – *Colloque international: Défis de la toponymie synchronique. Structures, contextes et usages*. (Université Rennes 2). To appear.
- Coates Richard 2000: Singular definite expressions with a unique denotatum and the limits of properhood. – *Linguistics* 38/6 [370 of the continuous series], 1161–1174.
- Coates Richard 2005: A speculative psycholinguistic model of onymization. – *Naming the world. From common nouns to proper names (RION International Series 1)*, ed. by Brozović–Rončević, Dunja and Enzo Caffarelli. Roma: Società Ed. Romana, 3–12.
- Coates Richard 2006a: Properhood. – *Language* 82: 356–382.
- Coates Richard 2006b: Some consequences and critiques of The Pragmatic Theory of Properhood. – *Onoma* 41: 27–44.
- Coates Richard 2009: A strictly Millian approach to the definition of the proper name. – *Mind and Language* 24.4, 433–444.
- Coates Richard 2012: Eight issues in the Pragmatic Theory of Properhood. – *Acta Linguistica Lithuanica* 66, 119–140.
- Debus Friedhelm 1980: Onomastik. – *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, hrsg. von Hans Peter Althaus, Helmut Henne, Herbert Ernst Wiegand. Tübingen, 187–198.
- Debus Friedhelm 2012: *Namenkunde und Namengeschichte. Eine Einführung*. Berlin: E. Schmidt Verlag.
- De Stefani Elwys, Pepin Nicolas 2006: Une approche interactionniste de l'étude des noms propres: les surnoms de famille. – *Onoma* 41: 131–162.
- Donnellan Keith 1974: *Speaking of nothing*. – *The Philosophical Review* 83: 3–31.
- Geach Peter 1957: *Mental Acts*. London: Routledge and K. Paul.
- Goossens Jan 1986: Die Namen der belgischen Gemeinden und ihre Schreibung. – *Amtlicher Gebrauch des geographischen Namengutes*, ed. by Bozen E. Kühebacher, 225–242.
- Hansack Ernst 2004: Das Wesen des Namens. – *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik*, ed. by Andrea Brendler, Silvio Brendler. Hamburg: Baar.
- Haspelmath Martin 2010: Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. – *Language* 86/3, 663–687.
- Hollis Jarrod, Valentine Tim 2001: *Proper-Name Processing: Are Proper Names Pure Referencing Expressions?* – *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, Vol. 27, No. 1, 99–116.
- Horn L. R. 1996: Presupposition and implicature. – *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*, ed. by Sh. Lappin. Oxford: Blackwell, 299–319.

- Idiatov Dmitry 2007: *A typology of non-selective interrogative pronominals*. Doct. diss. University of Antwerp. Online manuscript.
- James L. E. 2004: Meeting Mr. Farmer versus meeting a farmer: specific effects of aging on learning proper names. – *Psych aging* 19, 515–522.
- Jespersen Otto 1924: *The Philosophy of Grammar. With a New Introduction and Index by James D. McCawley*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Kalverkämper Hartwig 1978: *Textlinguistik der Eigennamen*. Stuttgart.
- Kleiber Georges 1996: Noms propres et noms communs: un problème de dénomination. – *Méta* 41(4), 567–589.
- Kleiber Georges 2004: Peut-on sauver un sens de dénomination pour les noms propres? – Jean-Christophe Verstraete (ed.). *Grounding and headedness in the noun phrase*. Studies for Willy Van Langendonck. Special Issue of Functions of Language 11 (1), 115–145.
- Kripke Saul 1972: Naming and necessity. – *Semantics of Natural Language*, ed. by Davidson, Donald, and Gilbert Harman, 2nd ed. Dordrecht/Boston, 253–355.
- Kuryłowicz Jerzy 1980: The linguistic status of proper nouns (names). – *Onomastica* 25, 5–8.
- Langacker Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. I: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker Ronald W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. II: *Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- La Palme Reyes Marie, MacNamara John, Reyes G. E., Zolfaghari H. 1993: Proper names and how they are learned. – *Memory* 1(4): 433–455.
- Lemghari El Mustapha 2011: Complexité sous-catégorielle des noms propres métonymiques et continuum massif vs comptable. To appear in: *Proceedings of the 24th International Congress of Onomastic Sciences* (Barcelona).
- Leroy Sarah 2012: Toponymes et constructions toponymiques en français. – *Colloque international: Défis de la toponymie synchronique. Structures, contextes et usages*. (Université Rennes 2). To appear.
- Lyons John 1977: *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McKinsey Michael 2010: Understanding proper names. – *Linguistics and Philosophy* 33/4: 325–354.
- Molino Jean 1982: Le nom propre dans la langue. – Jean Molino et al. (eds.). *Le nom propre*. *Langages* 16 (66), 5–20.
- Moltmann Friederike 2013: *Names, sortals, and the mass-count distinction*. Online manuscript.

- Morris Charles 1938: Foundations of the theory of signs. – *International Encyclopedia of Unified Science*.
- Nicolaisen Wilhelm F. H. 1995: Name and appellative. – *Name Studies. An International Handbook of Onomastics* (Handbook of Linguistics and Communication Science 11), ed. by Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger, Ladislav Zgusta. Berlin: Mouton de Gruyter, vol. I, art. 56, 384–393.
- Nübling Damaris, Fahlbusch Fabian, Heuser Rita 2012: *Namen. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen: Narr/Francke.
- Palmer F. R. 1976: *Semantics. A New Outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pepin Nicolas, Elwys De Stefani, eds. 2010: *Eigennamen in der gesprochenen Sprache*. Tübingen: Narr/Francke.
- Quine Willard V. O. 1960: *Word and Object*. Cambridge/Mass.: M.I.T. Press.
- Russell Bertrand 1918 [1964]: The philosophy of logical atomism. – *Logic and Knowledge. Essays 1901–1950*, ed. by R. C. Marsh. London: Allen and Unwin. Original edition 1918.
- Russell Bertrand 1919: Descriptions. – *Introduction to Mathematical Philosophy*. London, chapter 16, 167–180.
- Searle John 1958: Proper names. – *Mind* 67, 166–173.
- Searle John 1971: The problem of proper names. – *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, ed. by Danny Steinberg, Leon A. Jakobovits. Cambridge: Cambridge University Press, 134–141.
- Semenza Carlo 2009: The neuropsychology of proper names. – *Mind and Language* 24/4, 347–369.
- Semenza Carlo, Zettin Marina 1988: Generating proper names: a case of selective inability. – *Cognitive Neuropsychology* 5, 711–721.
- Strawson Peter F. 1950 [1971]: On referring. – *Mind*, new series 59 (1950), number 235: 320–344. Reprinted with footnotes in: Strawson, Peter F. 1971. *Logico-Linguistic Papers*, 1–27. London: Methuen.
- Strawson Peter F. 1959: *Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics*. London: Methuen.
- Strawson Peter F. 1974: *Subject and Predicate in Logic and Grammar*. London: Methuen.
- Ullmann Stephen: 1969. *Words and their Use*. London.
- Valentine Tim, Brennen Tim, Brédart Serge 1996: *The cognitive psychology of proper names: on the importance of being Ernest*. London: Routledge.

- Vandelanotte Lieven, Willemsse Peter 2002: Restrictive and non-restrictive modification of proprial lemmas. – *Word* 53(1), 9–36.
- Van de Velde Mark L. O. 2006: Multifunctional agreement patterns in Bantu and the possibility of genderless nouns. – *Linguistic Typology* 10(2), 183–221.
- Van de Velde Mark L. O. 2008: *A grammar of Eton*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Van de Velde Mark L. O. 2009 [2012]: Agreement as a grammatical criterion for Proper Name status in Kirundi. – *Onoma* 44, 219–241.
- Van Langendonck Willy 1968: Review of F. Debus. Aspekte zum Verhältnis Name – Wort (Groningen: Wolters 1966). – *Beiträge zur Namenforschung* 3, 203–205.
- Van Langendonck Willy 1999: Neurolinguistic and syntactic evidence for basic level meaning in proper names. – *Functions of Language* 6(1), 95–138.
- Van Langendonck Willy 2006 [2011]: Name theory and set theory: the return of the maximum meaningfulness view of names. – *Onoma* 41, 45–62.
- Van Langendonck Willy 2007a: *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Van Langendonck Willy 2007b: Trade and brand names: proper or common nouns? – *Names in Commerce and Industry: Past and Present* (colloquium Antwerpen 2006), ed. by Ludger Kremer and Elke Ronneberger-Sibold. Berlin: Logos, 2007, 23–33.
- Van Langendonck Willy 2008: Not common nouns but proper names are the prototypical nouns. – *I nomi nel tempo e nello spazio. Atti del XXII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche*, vol. 1, ed. by Maria-Giovanna Arcamone, Donatella Bremer, Davide De Camilli, Bruno Porcelli. Pisa, ETS, 815–822.
- Van Langendonck Willy 2009: Proper names, grammaticalization and lexicalization. – *Teoretické a komunikační aspekty proprií. Prof. Rudolfa Srámkovi k životnímu jubileu*, ed. by M. Harvalík, Eva Minářová, Jana M. Tusková. Brno: Masarykova Univerzita, 89–102.
- Van Langendonck Willy 2010a: *Names and identity. On the nomenclatic approach. Review article of Silvio Brendler, Nomenclatik, Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung (insbesondere der Namengeschichte, Namenlexikographie, Namengeographie, Namenstatistik und Namenstheorie)*. Hamburg: Baar, 2008. *Beiträge zur Namenforschung* 45/2, 193–220.
- Van Langendonck Willy 2010b: *Europäische Personennamensysteme: Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch*. Hrsgg. von Brendler, Andrea & Brendler, Silvio. 2007. Anlässlich der 65. Geburtstage von Rosa Kohlheim und Volker Kohlheim. Hamburg: Baar. – *Acta Linguistica Lithuanica* 62–63, 179–193.
- Van Langendonck Willy Forthcoming: Names and Grammar. – *Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press.

Van Langendonck Willy, Van de Velde Mark 2007: Naar een universele theorie van eigennamen [Towards a universal theory of proper names]. – *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 74, 429–467.

Walther H. 1968: Mehrnamigkeit von Siedlungen als sprachsoziologische Erscheinung. – *Leipziger namenkundliche Beiträge* 2, 19–28.

Semantinė pragmatinė tikrinių žodžių teorija

SANTRAUKA

Šis straipsnis – reakcija į redukcionistinę požiūrį, kurį Richardas Coatesas išdėstė publikacijoje „Eight Issues in the Pragmatic Theory of Properhood“ (*Acta Linguistica Lithuanica* 66, 2012, 119–143). Joje autorius tikrinius žodžius, kaip specifinės leksikos vienetus, aptaria pragmatinės lingvistikos teorijos aspektu, pagrįstu dviem esminėmis idėjomis: tai, kad tikriniai žodžiai neturi reikšmės ir kad tikrinių žodžių esmė – įvardijimas, o ne denotacija.

Tokius teiginius reikėtų vertinti gana kritiškai, nes šios nuostatos ne visai pagrįstos. Tai galima įrodyti atlikus išsamią semantinę pragmatinę tikrinių žodžių analizę. Šiuo aspektu išanalizavus tikrinius žodžius ir pateikus gramatinių, filosofinių, psicholingvistinių ir neurolingvistinių įrodymų galima teigti, kad:

1) tikriniai žodžiai turi specifinę semantiką, kuri susijusi su žmonių psichika, t. y. patirtimi, kalbėjimo situacija, suvokimu ir visu enciklopediniu žinojimu, lemiančiu sėkmingą komunikaciją. Semantinis santykis yra santykis ne tarp žodžio ir daikto, bet tarp dviejų mentalinių fenomenų – žodžio reprezentacijos ir pasaulio reprezentacijos individo sąmonėje;

2) tikriniai žodžiai ne tik įvardija unikalų objektą kalbos vartosenoje, bet ir pažymi jį nustatytos lingvistinės konvencijos lygiu. Kad tai taptų priimtina, svarbu išskirti tikrinį žodį ir tikrinio žodžio lemą. Šis išskyrimas susijęs su konotacijos sritimi.

Įteikta 2013 m. balandžio 4 d.

WILLY VAN LANGENDONCK
University of Leuven, Department of Linguistics
Blijde-Inkomststraat 21-3308, BE-3000 Leuven, Belgium
WillyvanLangendonck@arts.kuleuven.be

DAIVA ŠVEIKAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: kompiuterinė lingvistika, automatinė sintaksinė analizė.

SINTAKSINĖ ŽODŽIŲ TRAUKA

Syntactic Pull of Words

ANOTACIJA

Atliekant lietuvių kalbos sintaksinę analizę kompiuteriu pastebėtas naujas reiškinys, kuris literatūroje dar nebuvo aprašytas. Jei sakinyje yra du žodžiai, valdantys tą patį linksnį ir tas linksnis stovi tarp jų, tai kuris žodis sudarys su valdomu linksniu junginį ir kuris iš jų liks be išplėtimo? Aprašoma dalyvio, daiktavardžio ir bendraties sintaksinė trauka, pateikiami pastebėtų atvejų palyginimai su kitų kalbų atitikmenimis. Taip pat apibrėžiamas pats sintaksinės žodžių traukos terminas.

ANNOTATION

By creating syntactic analysis of the Lithuanian language revealed a new phenomenon, which has not been previously discussed in literature. If there are two words in a sentence governing the same case and that case stands in-between them, which of the words will form a word phrase with the governed case and which of them will remain unexpanded? The article describes the syntactic pull of the participle, the noun and the infinitive; comparisons of the cases identified and the equivalents from other languages are provided. The term of syntactic pull of words is defined as well.

1. ĮVADAS

Sukūrus kompiuterius atsirado galimybė automatizuoti žmogaus atliekamą protinį darbą. Nuo 1968 m. iki 1978 m. tautų kalbų gramatinė analizė buvo pagrindinė dirbtinio intelekto tyrinėtojų tema (Nirenburg 1987: 26). Tačiau tautų kalbos,

---

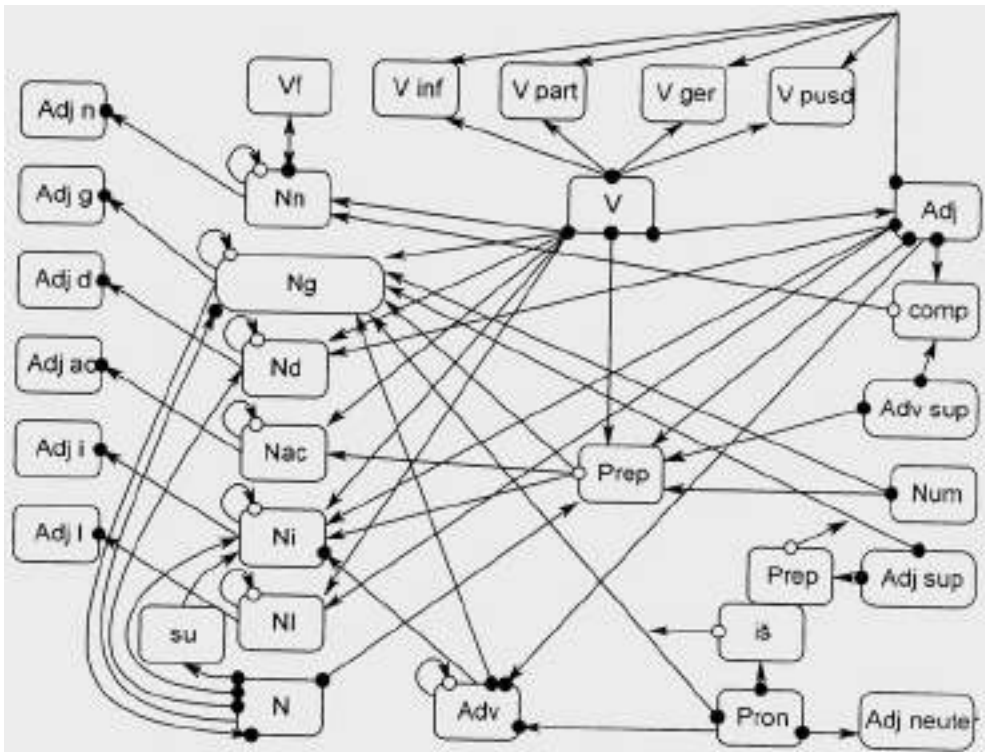
ESMINIAI ŽODŽIAI: automatinė sintaksinė analizė; sakinio sintaksinė struktūra; sintaksiniai ryšiai; sintaksinė žodžių trauka; dalyvio, bendraties ir daiktavardžio sintaksinė trauka.

KEYWORDS: automatic syntactic analysis; syntactic structure of a sentence; syntactic relations; syntactic pull of words; syntactic pull of participle, infinitive and noun.

lengvai pasiduodančios žmonėms, pasirodė sunkiai įkandamos kompiuteriams (Jensen, Heidorn, Richardson, 1993: 2). Todėl automatiškai apdorojant tautų kalbas tokių gerų rezultatų kaip kitose kompiuterių panaudojimo srityse dar nepasiekta.

1.1. Sintaksės kompiuterizavimo darbai Lietuvoje

Bene pirmasis bandymas aprašyti automatinės sintaksinės analizės metodą, naudotiną lietuvių kalbai, sutinkamas Vido Daudaravičiaus magistro darbe, kurio svarbiausias tikslas buvo „nustatyti pagrindinius lietuvių kalbos automatinės sintaksinės analizės principus (The main goal of this research is to set general principles for automatic syntactical analysis of Lithuanian language)“ (Daudaravičius 2002: 6). Pateikiamas ryšių grafas, atspindintis žinias apie konkrečią kalbą (šiuo atveju lietuvių), t. y. sintaksinius ryšius tarp žodžių. Grafo viršūnėse yra gramatinės kategorijos, o lankai rodo ryšius tarp tų gramatinių kategorijų. Ryšių grafas (1 pav.) (Daudaravičius 2002: 38) buvo sudarytas remiantis Vito Labučio sintakse (1996).

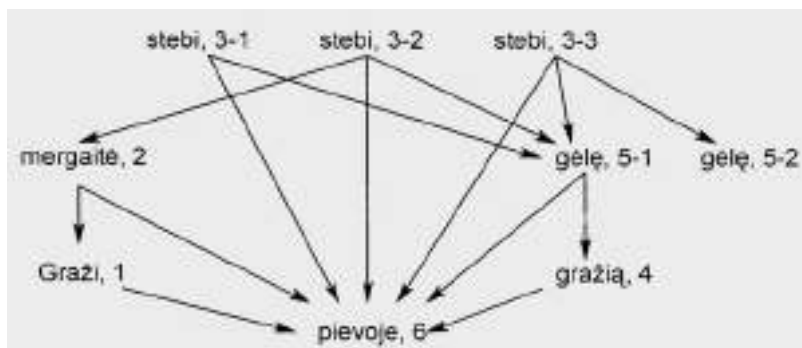

1 PAV. Lietuvių kalbos ryšių grafas (Daudaravičius 2002: 38)

Iš šio grafo kiekvienam sakiniui sudaromas priklausomybių medis, apimantis visus galimus variantus, jei sakinyje daugiareikšmis. Medžio formavimas skaidomas į du etapus: pirmame nubraižomas ryšių grafas, atspindintis visus galimus sintaksinius ryšius konkrečiame sakinyje, o vėliau iš jo išskiriamas priklausomybių medis (Daudaravičius 2002: 55). Analizė pailiustruota sakiniu *Graži mergaitė stebi gražią gėlę pievoje*. Pagal morfologinio analizatoriaus duomenis (2 pav.) pradžioje formuojamas sintaksinių ryšių grafas (3 pav.), kuriame nurodomi visi galimi ryšiai tarp žodžių tame sakinyje, o vėliau iš jo išgaunamas priklausomybių medis, t. y. sakinio sintaksinė struktūra ar keli medžiai, jei sakinyje sintaksiškai daugiareikšmis.

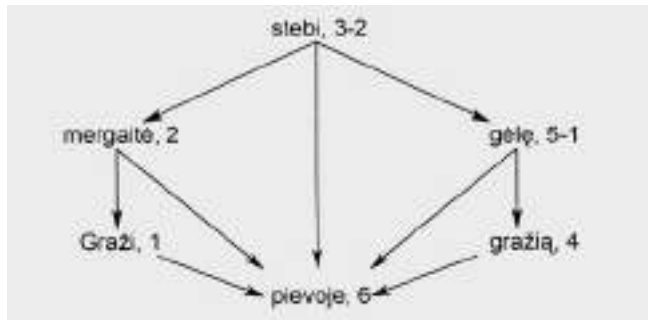
- 1: Graži(gražus, adj, fem, sing, N)
- 2: mergaitė(mergaitė, noun, fem, sing, N)
- 3-1: stebi(stebėti(-i,-ėjo), verb, indicativeMood, presT, sing, IIpers)
- 3-2: stebi(stebėti(-i,-ėjo), verb, indicativeMood, presT, sing, IIIpers)
- 3-3: stebi(stebėti(-i,-ėjo), verb, indicativeMood, presT, plur, IIIpers)
- 4: gražią(gražus, adj, positiveDeg, fem, sing, Acc)
- 5-1: gėlę(gėlė, noun, fem, sing, Acc)
- 5-2:gėlę(gelti(-elia,-ėlė), verb, partic. activeVoice, simplePast, masc, plur, Nomin)
- 6: pievoje(pieva, noun, fem, sing, L)

2 PAV. Morfologinio analizatoriaus duomenys (Daudaravičius 2002: 35)

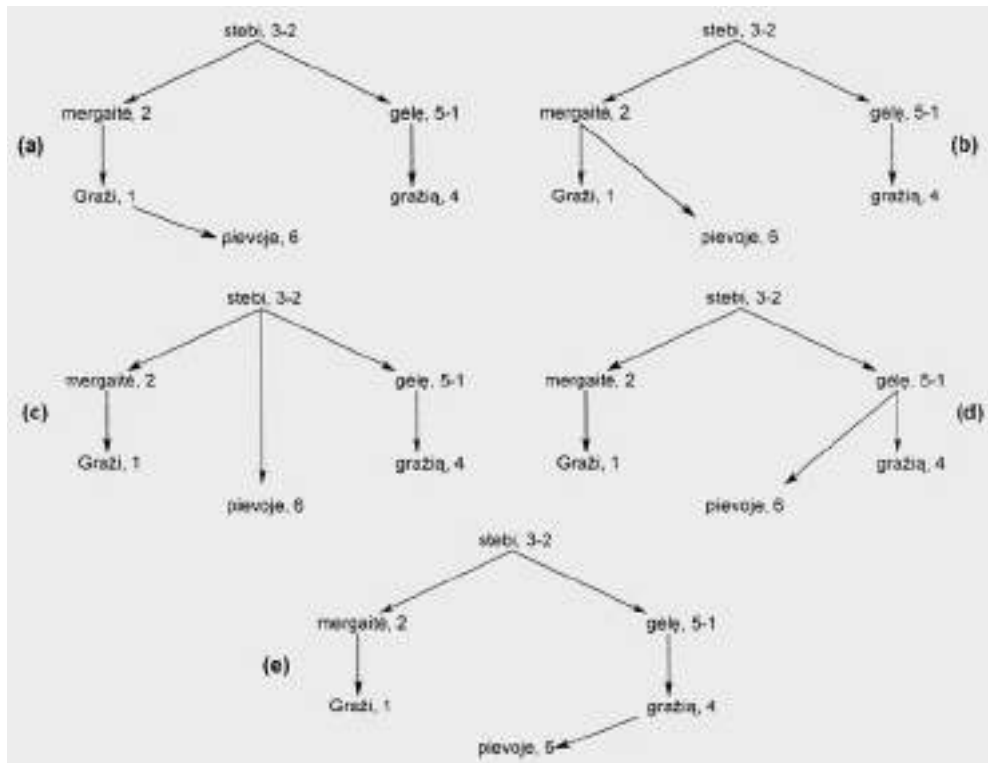

3 PAV. Visi galimi žodžių junginiai sakinyje *Graži mergaitė stebi gražią gėlę pievoje* (Daudaravičius 2002: 35)

Pateikto sakinio galimi penki variantai, todėl jie visi ir parodyti priklausomybių grafe (4 pav.) ir visi jie kaip lygiaverčiai pateikiami atskirai (5 pav.).

4 PAV. Visi galimi sakinio *Graži mergaitė stebi gražią gėlę pievoje* variantai (Daudaravičius 2002: 46)

5 PAV. Visi galimi sakinio *Graži mergaitė stebi gražią gėlę pievoje* variantai (Daudaravičius 2002: 47)

Tuo autoriaus pradėti darbai ir užsibaigė, nes disertaciją jis gynė jau kita tema ir joje pažymėjo: „Naivu manyti, kad metodai, kurie sėkmingai taikomi anglų kalbai, tinka ir kitoms kalboms“ (Daudaravičius 2012: 3).

Kitą magistro darbą apie sintaksinės analizės kompiuterizavimą parašė Gintarė Grigonytė. Ji naudoja unifikavimo (suderinamumo) metodą, kuris plačiai aprašytas Peterio Helvigo (Hellwig 2003). Sudaromos apibendrintos taisyklės, pavyzdžiui, kad du elementai turi būti suderinti skaičiumi ir linksniu. „Sistema įvertina, kurios taisyklės gali būti pritaikytos kuriems sakinio žodžiams. Tokiu būdu iš sakinio žodžių ir juos jungiančių taisyklių sukuriamas junginys. Peržiūrėjus visas turimas taisykles, suformuojamas sakinio žodžių junginių sąrašas“ (Grigonytė 2006: 29). Iš to žodžių junginių sąrašo, pritaikius tikimo funkciją, formuojami medžiai. Tikimo funkcija apskaičiuojama remiantis sintaksės taisyklėmis ir žiniomis apie sakinį. Analizės sistemos pradiniai duomenys yra lietuvių kalbos sakiny, o rezultatas – abstraktus jo pavaizdavimas. Sakinio *Saulelė krypo vakarop* apdorojimo rezultatas parodytas 6 pav.

```

<s>
Saulelė
<sub>
dktv <saulelė>
dktv mot. gim vnsk V
krypo
<pre>
vksm <krypti (-sta, -o)>
vksm teig nesngr tiesiog. nuos būt. kart. I vnsk IIIasm
vakarop
<nod>
prvks <vakarop>
prvks
*
</s>

```

6 PAV. Sakinio *Saulelė krypo vakarop* abstraktus pavaizdavimas (Grigonytė 2006: 40)

Darbe pažymima, kad „Realizuota sistema užima tarpinę vietą sistemos gyvavimo ciklo skalėje – tarp tyrimo prototipo ir pilno funkcionalumo prototipo“ (Grigonytė 2006: 36). Argumentuojant tuo, kad „Realizuota sistema ne visais atvejais pateikia vieną sintaksinės analizės sprendimą“, sistemos darbo įvertinimas buvo atliekamas ne sakinių lygmenyje, bet sakinio dalių lygmenyje, t. y. buvo vertinama, koku tikslumu sistema nustato sakinio dalis, ir visai nebuvo įvertinta, koku tikslumu ji suformuoja sakinio sintaksinės struktūros medį. Sistemos darbo patikrinimui buvo išanalizuota 20 lietuvių kalbos sakinių. Vienas iš paminėtų planuojamų tolimesnių darbų yra „Išplėsti sistemą ir pritaikyti ją medžių bankams (angl. *tree*

banks) sudaryti“. Tačiau šis sumanymas nebuvo net pradėtas vykdyti, nes autorė, kaip ir Vidas Daudaravičius, disertaciją gynėsi kita tema. Jos planuotus darbus – sintaksiškai anotuoti lietuvių kalbos tekstyną – pradėjo visai kiti mokslininkai 2013 m. Lietuvių kalbos institute (1 interneto nuoroda).

1.2. Lingvistinių tyrimų stoka

Kompiuteriai visose srityse turėtų dirbti geriau už žmones. Problema tik, kad nesugebame pasakyti jiems pakankamai aiškiai, kaip reikia atlikti pateiktą užduotį. Kai kurie dalykai išryškėja tiktai pradėjus kompiuterizuoti kalbą. Tai, kas mums savaime aišku, išmokta vaikystėje nesusimąstant, kodėl taip yra, kompiuteriui turi būti pasakyta formaliai, t. y. jam suprantama kalba. Dėl to kartais reikalingi papildomi moksliniai tyrimai, kurie lingvistikos požiūriu yra neaktualūs ir todėl nebuvo anksčiau atlikti. Jau 1969 m. aprašant automatinį vertimą (sintaksinė analizė yra automatinio vertimo dalis – antrasis jo etapas) buvo pasakyta: „Automatinio vertimo poreikiai iš tikrųjų verčia lingvistus gilinti jų teorines žinias įvairiose ligi šiol nepakankamai ištirtose kalbos problematikos srityse“ (Ivič 1973: 256).

1.2.1. Sakinio dalių nustatymas

Iki kompiuterinės lingvistikos atsiradimo kalbininkai tyrinėjo sakinius ir sintaksę kaip struktūros sudarymo rezultatą. Nagrinėjama buvo jau gatava sakinio struktūra. Nebuvo domimasi, kokių būdu ir kuo remdamasis žmogus nusprendžia, kad šis žodis atlieka būtent tą, o ne kitą sintaksinę funkciją. Kompiuterių eroje svarbiausiu dalyku pasidaro struktūros formavimo procesas, jis tampa pagrindiniu mokslinių tyrimų objektu. Todėl kartais tenka į sakinį pažiūrėti netradiciškai, t. y. šiek tiek neįprastai, ne taip, kaip buvo žiūrima anksčiau. Gramatikose paprastai pateikiamas sakinio dalies (pavyzdžiui, veiksnio) aprašas išvardijant, kokios morfologinės formos gali šią funkciją atlikti (Ambrazas 1997: 487). Kad žodis yra veiksnys, primama kaip aksioma, ir aptariamasi tik kalbos dalys, galinčios juo eiti. Tuptų detaliau aprašytas veiksnio nustatymo mechanizmas ankstesnėse gramatikose. Vytautas Sirtautas bando analizuoti ir probleminius atvejus, pavyzdžiui, kai sakinyje yra du žodžiai (vardininkai), galintys eiti veiksniumi: „Kai sakinyje yra veiksnys, tai paprastai antrasis vardininkas nebegali užimti veiksnio pozicijos. (Jis jau trečia diena serga), o atlieka kitas sintaksines funkcijas“ (Sirtautas 1978: 35). Kad pirmasis vardininkas yra veiksnys, čia priimama kaip aksioma (visai nebandant jo nustatyti ir išsiaiškinti, ar tikrai pirmasis vardininkas atlieka veiksnio funkciją), ir tada jau sprendžiamas klausimas dėl antro vardininko. Kompiuterinė sakinio analizė parodė

cituoto teiginio klaidingumą, kuris žmonėms iki šiol nekrito į akis: sakinyje *Jau trečia diena jis serga* antrasis vardininkas eina veiksmu. Čia reikia iš principo naujo metodo sakinio dalims (šiuo atveju veiksmui) nustatyti. Reikia žiūrėti ne tik, kokia kalbos dalimi veiksnys gali būti išreikštas ir kokie jo galimi morfologinių formų variantai, bet svarbiausia – kaip nustatyti, kuris žodis yra veiksnys. Iš dviejų vardininkų, esančių sakinyje, veiksmu eina ne tas, kuris stovi pirmas ar antras, bet tas, kuris yra asmeninis įvardis. Ir šitai buvo pastebėta tik kompiuterinio kalbos apdorojimo metu. Taigi reikia sutikti su profesoriaus Laimučio Telksnio mintimi, kad turimos lietuvių kalbos žinios neleidžia pilnai formalizuoti lietuvių kalbos sintaksės, todėl būtina atlikti papildomus teorinius lietuvių kalbos tyrimus.

1.2.2. Žodžių junginių nustatymas

Pagrindinė žodžių jungimosi galimybes aprašanti charakteristika yra jų valentingumas. Lietuvių kalboje plačiausiai aprašytas veiksmožodžių valentingumas. „Veiksmožodžio reikšmė lemia tam tikras jungimosi išgales, kurios realizuojamos sakinyje prie veiksmožodžio prisijungiant atitinkamiems žodžiams bei jų formoms“ (Sližienė 1994: 16). Su veiksmožodžiu sudarantys junginius žodžiai skirstomi į būtinuosius palydovus, kurių negalima praleisti, kad sakinys būtų gramatiškai taisyklingas, ir fakultatyvius, kurie gali būti ir nepasakyti, bet sakinys vis tiek išlieka gramatiškas (Sližienė 1994: 32). Su veiksmožodžiu gali jungtis ir tokie žodžiai, kurie nėra sąlygojami veiksmožodžio reikšmės. Jie vadinami laisvaisiais nariais; šiuo atveju sąsają su veiksmožodžiu lemia žodžio pajėgumas prisijungti kitus žodžius bei formas (Sližienė 1994: 35).

Apie tai buvo rašyta ir anksčiau: „šliejamieji žodžiai paprastai prigretinami prie pagrindinių: Ten pamačiau p e r n a i išdygusį berželį“ (Sirtautas 1978: 21). Tačiau lituanistų atlikti tyrimai ties tuo ir sustoja. Nesiaiškinama, kaip nustatyti žodžio *pernai* priklausomybę: ar *pamačiau pernai* ar *pernai išdygusį*. Būtent tokiems tyrimams ir skiriamas šis straipsnis.

Aprašant aplinkybes nurodoma, kad kaitomi jų komponentai šliejami prie tarienio ir derinami su veiksmu (*Jonas grįžęs pamatė. Ji grįždama nupirko.*). Taip pat pabrėžiama, kad „šliejimas čia pirminis, o derinimas antrinis reiškiny“; t. y. aplinkybės „priklausymas tariniui yra glaudesnis“ (Sirtautas 1978: 47). Tačiau šiame lygmenyje tiek ir tepasakoma; neanalizuojami atvejai, kai aplinkybė gali būti šliejama prie dviejų žodžių sakinyje (*Tais laikais visiems tebuvo prieinama tiktai Maskvoje leidžiama enciklopedija*). Su vietos aplinkybe *Maskvoje* gali jungtis ir *prieinama*, ir *leidžiama*) – kuris gi iš jų sudarys su aplinkybe sintaksinį ryšį?

Reikėtų pridurti, kad valentingumas nepajėgus išspręsti ir 1.2.1. skyriuje aprašytos problemos. Jis tegali nurodyti, kad žodis *serga* yra divalentis, reikalauja kaip papildymo veiksmio vardininko ir fakultatyvaus papildinio įnagininko (Sližienė

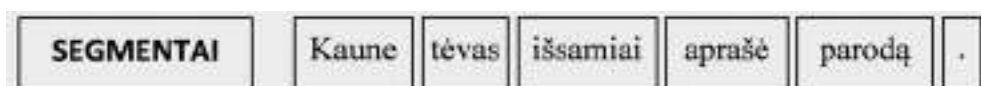
2004: 36). Tačiau kaip nustatyti veiksnį, kai sakinyje du vardininkai, valentingumas nenurodo. Todėl reikalingi nauji lingvistiniai darbai, kurie atsakytų į panašius klausimus. Būtent tokio darbo pradžia ir turėtų būti šis straipsnis.

2. SINTAKSINĖ ANALIZĖ KOMPIUTERIU

Kad būtų aiškiau, kaip nustatoma sintaksinė struktūra kompiuteriu, bus pateikta detali sakinio analizė, parodanti visus atliktus žingsnius. Pav. 7 matyti, kokią informaciją kompiuteris gauna iš vartotojo, t. y. sakinys įvedamas kaip simbolių seka. Pradžioje jis išskaidomas į segmentus – tarpu ar skyrybos ženklu atskirtus raidžių bei skaičių rinkinius (pav. 8). Patys skyrybos ženklai taip pat sudaro atskirą segmentą, ignoruojami tik tarpai: jie tarnauja segmentų ribų nustatymui ir tuo jų vaidmuo baigiasi. Tada atliekama sakinio morfologinė analizė – kiekvienam segmentui nurodomos pavartoto žodžio morfologinės kategorijos (9 pav.). Po to kai kuriems žodžiams suteikiami semantiniai požymiai (10 pav.). Reikia pasakyti, kad tai nėra išsami semantinė analizė ir naudojami tik sintaksės reikmėms tarnaujantys požymiai, t. y. tie, kurie gali nulemti žodžio sintaksinę funkciją. Dėl šios priežasties semantiniu požymiu čia laikomas ir veiksmožodžių valdymas, kuris šiaip jau lituanistikoje priskiriamas sintaksei, o ne semantikai.

7 PAV. Pirmas žingsnis – iš vartotojo gautas sakinyje kaip simbolių seka.

8 PAV. Antras žingsnis – sakinyje išskaidomas į segmentus.

9 PAV. Trečias žingsnis – atliekama sakinio morfologinė analizė.

10 PAV. Ketvirtas žingsnis – kai kuriems žodžiams suteikiami semantiniai požymiai.

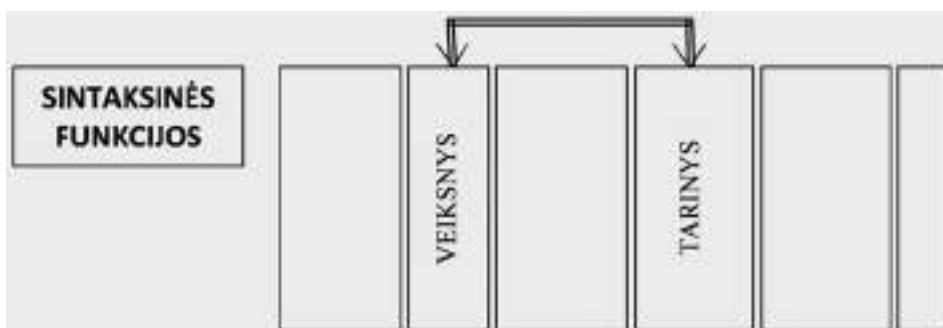
Po to tikrinama: AR YRA SAKINYJE ASMENINIO ĮVARDŽIO VARDININKAS, JEI NE, AR YRA DAIKTAVARDŽIO VARDININKAS?

Šiame sakinyje yra daiktavardžio vardininkas, ir jam priskiriama veiksnio funkcija (11 pav.).

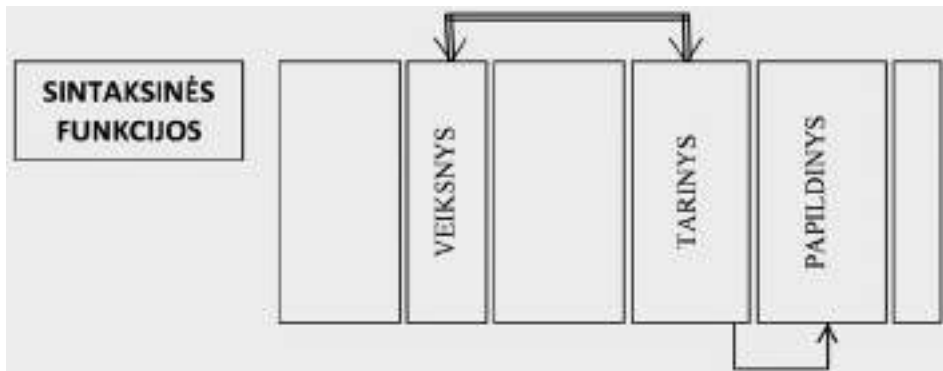
11 PAV. Penktas žingsnis – nustatomas sakinio veiksnys.

Toliau ieškoma: AR YRA SAKINYJE VEIKSMAŽODIS, KURIO ASMUO SUTAMPA SU VEIKSNIO FUNKCIJĄ ATLIEKANČIO ŽODŽIO ASMENIU? Daiktavardžio vardininkas atitinka trečiąjį asmenį, o sakinyje yra trečio asmens veiksmažodis, todėl jam priskiriama tarinio funkcija (12 pav.).

12 PAV. Šeštasis žingsnis – nustatomas sakinio tarinys.

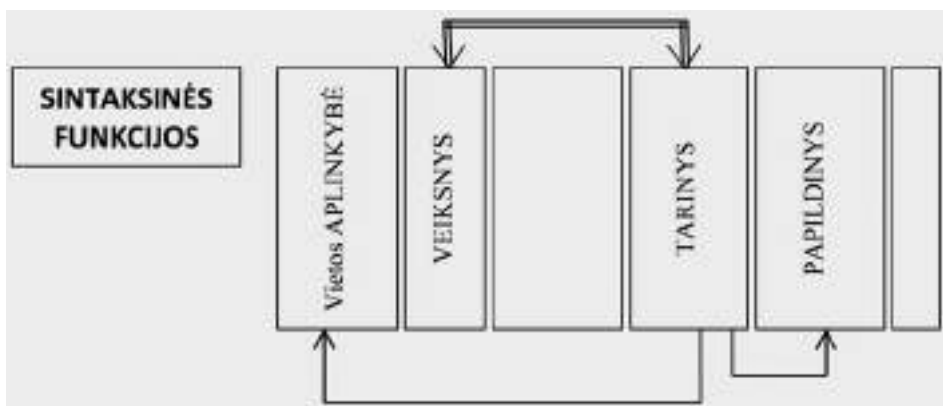
Toliau sakinio analizė tęsiama aiškinantis: AR YRA ŠIAME SAKINYJE TARINIO VALDOMAS LINKSNIS? Atsakymas teigiamas: „Taip, šiame sakinyje yra galininkas, kurį valdo tariniu einantis veiksmožodis“, ir daiktavardžio galininkui priskiriama papildinio funkcija (13 pav.).

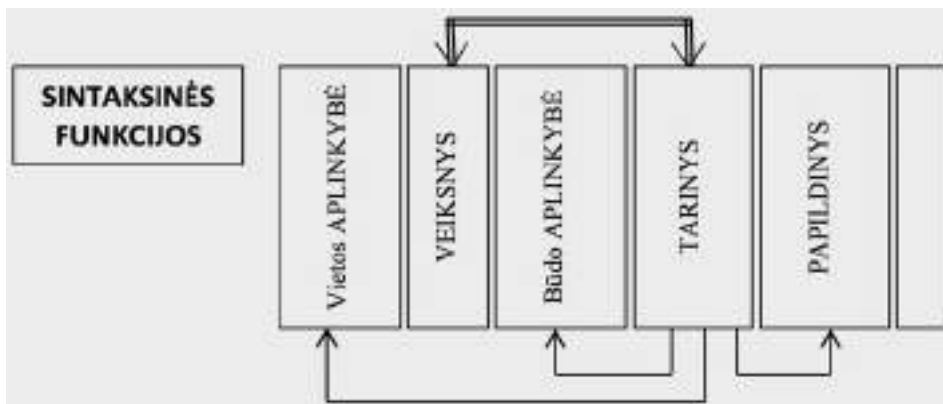
13 PAV. Septintas žingsnis – nustatomas papildinys.

Nustačius papildinį žiūrima: AR PRIEŠ PAPILDINIO FUNKCIJĄ ATLIEKANTĮ DAIKTAVARDĮ STOVI BŪDVAARDIS, DALYVIS ARBA SKAITVARDIS TOS PAČIOS GIMINĖS, SKAIČIAUS IR LINKSNIO? Šį kartą atsakymas neigiamas: „Ne, žodžių, atitinkančių šiuos reikalavimus, nėra.“

Toliau pradeda aplinkybių paieška. Taigi kitas kompiuterio klausimas: AR YRA ŠIAME SAKINYJE LAIKO POŽYMĮ TURINTIS GALININKAS? Atsakymas: „Ne“. Tada keliamas dar vienas klausimas: AR YRA ŠIAME SAKINYJE DAIKTAVARDŽIO VIETININKAS? Šį kartą taip, ir jam priskiriama vietos aplinkybės funkcija (14 pav.). Taip pat tikrinama, ar nėra kito tipo aplinkybių, taigi klausiama: AR YRA ŠIAME SAKINYJE PRIEVEIKSMIS? Taip. Ir jam priskiriama būdo aplinkybės funkcija (15 pav.).

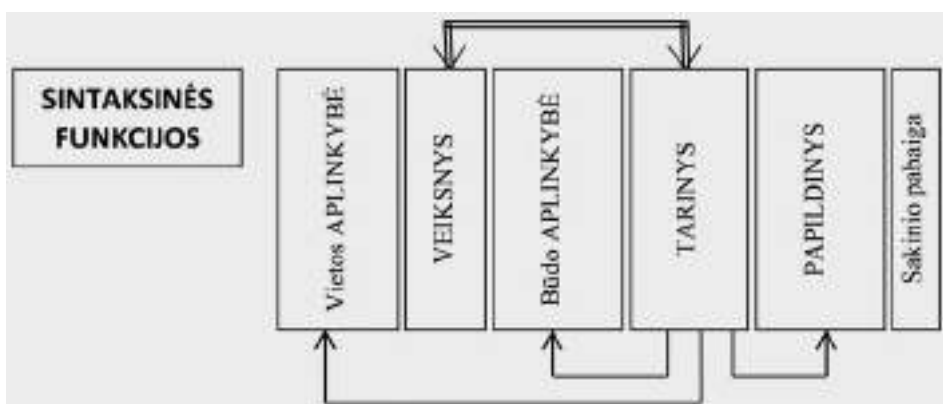

14 PAV. Aštuntas žingsnis – nustatoma vietos aplinkybė.

15 PAV. Devintas žingsnis – nustatoma būdo aplinkybė.

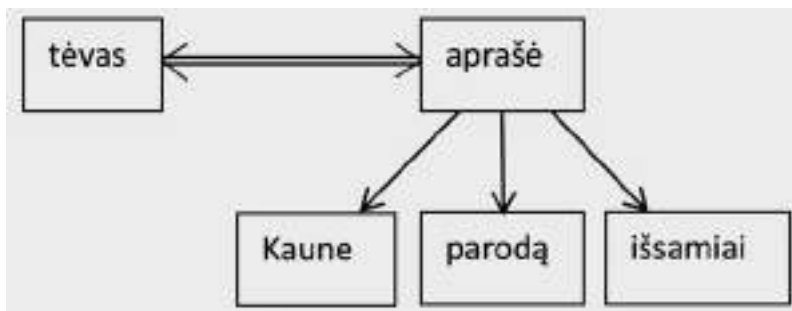
Apdorojus visus žodžius pradedami nagrinėti skyrybos ženklai: kompiuteris tikrina: AR SAKINYJE ESANTIS TAŠKAS NĖRA SANTRUMPOS DALIS? Gavęs neigiamą atsakymą, taško segmentui priskiria sakinio pabaigos funkciją (16 pav.).

16 PAV. Dešimtas žingsnis – nustatoma sakinio pabaiga.

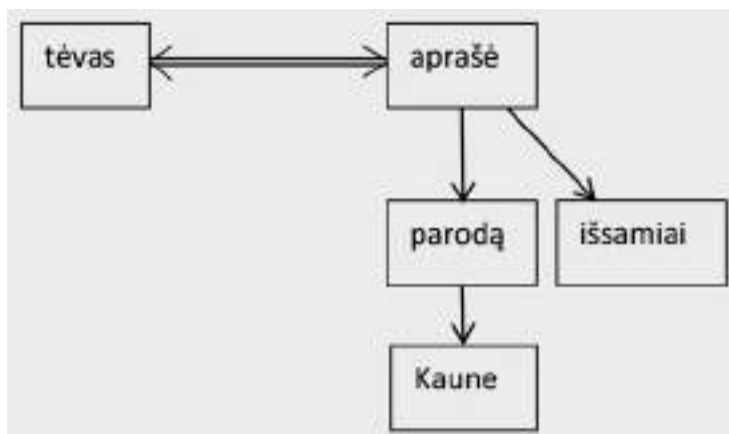
Ir pagaliau suformuojamas sakinio sintaksinės struktūros grafinis vaizdas (17 pav.) Kodėl būtent tokia forma naudojama sintaksinei struktūrai analizuoti, plačiau aprašyta: Šveikauskiene 2005: 407–418.

Čia buvo pateiktas supaprastintas sintaksinės analizės eigos aprašymas ir parodyta, kaip dirba kompiuteris apdorojamas šį sakinį. Dėl paprastumo praleista daug veiksmų, kurių rezultatai neturi įtakos formuojant nagrinėjamo sakinio struktūrą, pavyzdžiui, jei sakinyje būtų papildinio pažymins (sakykime, *idomią*), jį nustačius reikėtų ieškoti, ar prieš pažyminio funkciją atliekanti žodį nėrarieveiksmio (pavyzdžiui, *labai*) kaip galimos pažyminio aplinkybės ir pan.

17 PAV. Vienuoliktas žingsnis – sakinio sintaksinė struktūra.

Dabar reikia pabrėžti tai, kas svarbiausia ir dėl ko buvo rašomas šis skyrius bei visas straipsnis: jei tokiu pat būdu nagrinėsime sakinį *Tėvas išsamiai aprašė parodą Kaune*, gausime tą pačią sintaksinę struktūrą, o tai jau bus klaida (sakinėje kalboje, pasitelkiant intonaciją, galima gauti ir tokią pat struktūrą atitinkantį sakinį, tačiau tekste jokios informacijos apie tai, kokia intonacija pasakytas sakiny, nebūna, todėl šiame straipsnyje su intonacija susiję klausimai nebus aptariami) – teisinga šio sakinio struktūra parodyta 18 pav. Bet jai suformuoti reikia daugiau duomenų. Būtent apie tai ir kalbama tolesniuose šio straipsnio skyriuose.

18 PAV. Sakinio *Tėvas išsamiai aprašė parodą Kaune* sintaksinė struktūra.

Šio skyriaus tikslas buvo parodyti, kam reikalinga papildoma informacija apie žodžių junginių atsiradimo sąlygas, t. y. kam reikia tyrinėti žodžių sugebėjimą sudaryti sintaksinį ryšį arba, kitais žodžiais tariant, sintaksinę žodžių trauką, apie kurią plačiau rašoma tolesniuose šio straipsnio skyriuose.

3. SINTAKSINĖS ŽODŽIŲ TRAUKOS REIŠKINYS

Pradėjus formalizuoti lietuvių kalbos sintaksę buvo pastebėtas naujas kalbos reiškinys, kuris kasdieniame vartojime nekrinta į akis ir kalbininkų dar nebuvo tirtas: jei žodis stovi tarp dviejų žodžių ir gali jungtis su kiekvienu iš jų, tai su kuriuo gi jis vis dėlto sudarys sintaksinį ryšį tame sakinyje?

Kuriant automatinės sintaksinės analizės programą, ypač jos derinimo ir testavimo metu stebint kompiuterio daromas klaidas, paaiškėjo, kad lietuvių kalbai, ir turbūt kitoms kalboms, turinčioms laisvą žodžių tvarką sakinyje, būdinga dar viena savybė, kurią siūlau vadinti **sintaksine žodžių trauka**. Gali būti, kad viena iš priežasčių, kodėl automatinės sintaksinės analizės darbo kokybė prasta, yra tai, kad neįvertinama ir nėra pakankamai ištyrinėta žodžių sintaksinė trauka. Pateiksiu kelis pavyzdžius, kuriais kompiuteris atkreipė mano dėmesį į šį reiškinį. Jis labiausiai pastebimas, kai nagrinėjamas žodis pastatomas tarp dviejų kitų žodžių, galinčių sudaryti su juo tiesioginį sintaksinį ryšį (terminas *tiesioginis sintaksinis ryšys* šiame straipsnyje vartojamas tokia prasme, kokia jis aprašytas gramatikoje [Ambrazas 1997: 478]). Tada geriausiai matyti, kuri žodį iš tų dviejų jis pritraukia. Sakiniai programinei įrangai testuoti paimti iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno, surinkto VDU (2 interneto nuoroda).

Pastaba, kuri galioja visam straipsniui: čia aprašomi tik su tekstu susiję klausimai ir nenagrinėjami tie atvejai, kai šnekamojoje kalboje pasitelkiant intonaciją gali būti gauti kiti sakinio variantai. Tekste duomenų apie intonaciją paprastai nebūna (nebent būtų specialūs anotuoti tekstai), todėl su intonacija susiję klausimai paliekami garsynų tyrėjams.

3.1. Dalyvio trauka

Bene pirmiausia sintaksinė žodžių trauka buvo pastebėta dalyvio atveju. Ypač gerai matyti, kad dalyvio, einančio pažyminiu, trauka yra stipresnė už dalyvio, einančio tarinio vardine dalimi, trauką, aplinkybės atžvilgiu, t. y. pažyminys, išreikštas dalyviu, aplinkybę (pavyzdžiui, išreikštą vietininku) traukia stipriau nei dalyviu išreikštas tarinys.

Taip pat galima teigti, kad betarpiškai šalia stovintį valdomą linksnį stipriau traukia pažyminiu einantis dalyvis nei dalyvis, einantis tariniu. Tarinys prisijungia valdomą linksnį iš labiau nutolusių sakinio žodžių. Jei ir pažyminiu einantis dalyvis, ir dalyvis, einantis tariniu, valdo tą patį linksnį, ir tas linksnis stovi tarp jų, junginį su tuo linksniu sudaro pažyminys, o ne tarinys. Šiuos teiginius galima iliustruoti pavyzdžiais.

3.1.1. Aplinkybė

Jei tarp tarinio, išreikšto dalyviu, ir pažyminio, išreikšto dalyviu, yra aplinkybė, ji išplečia pažyminį. (1) sakinyje pabraukti žodžiai – dalyviu išreikštas pažyminys ir laiko aplinkybė – sudarantys tiesioginį sintaksinį ryšį.

- (1) *Ši formulė pradėta minėti sausio mėnesį įvykusiame R. Pakso susitikime su „Williams International“ prezidentu Džonu Bumgardneriu.*

Jei šiame sakinyje išbrauksime dalyvį *įvykusiame*, einantį pažyminiu, tada aplinkybė turės tiesioginį sintaksinį ryšį su tariniu (tai parodyta (2) sakinyje). Bet jei yra pažyminys, išreikštas dalyviu, aplinkybė priklauso jam, o ne tariniui (nors jis taip pat išreikštas dalyviu), kaip matyti iš (1) sakinio.

- (2) *Ši formulė pradėta minėti sausio mėnesį R. Pakso susitikime su „Williams International“ prezidentu Džonu Bumgardneriu.*

Vadinasi, dalyvis, atliekantis pažyminio funkciją, stipriau traukia aplinkybę nei tarinio funkciją atliekantis dalyvis, t. y. **pažyminio, išreikšto dalyviu, trauka yra stipresnė už tarinio, išreikšto dalyviu, trauką aplinkybės atžvilgiu**. Ir čia jau visai nesvarbu, kokia tarinio forma – sudėtinis jis ar vientisinis. Jei sudėtinį tarinį *pradėta minėti* pakeisime vientisiniu – *paminėta*, stipresnė dalyvio, einančio pažyminiu, trauka aplinkybės atžvilgiu išlieka, žr. (3) sakinį. Jame yra dalyviu išreikštas pažyminys *įvykusiame* ir jis prisijungia aplinkybę kaip savo išplėtimą.

- (3) *Pirmą kartą ši formulė paminėta sausio mėnesį įvykusiame R. Pakso susitikime su „Williams International“ prezidentu Džonu Bumgardneriu.*

(4) sakinyje nebėra dalyviu išreikšto pažyminio *įvykusiame* ir aplinkybė išplečia dalyviu išreikštą tarinį *paminėta*, kaip ir tuo atveju, kai tarinys buvo sudėtinis – *pradėta minėti*. Vadinasi, tarinio forma dalyviu išreikšto pažyminio traukai įtakos neturi.

- (4) *Pirmą kartą ši formulė paminėta sausio mėnesį R. Pakso susitikime su „Williams International“ prezidentu Džonu Bumgardneriu.*

Kitas pavyzdys parodo, kad sukeitus dalyviu išreikštą pažyminį su tariniu vietomis, žodžių sintaksinė trauka nepakinta. Vadinasi, nesvarbu, kokia tvarka sakinyje išsidėsto pažyminiu einantis dalyvis ir tariniu einantis dalyvis, jei tik tarp jų yra aplinkybė, ją kaip išplėtimą pritraukia dalyviu išreikštas pažyminys.

- (5) *Iki tol daugeliui, pirmiausia inteligentijai, buvo prieinama tiktai Maskvoje leidžiama „Didžioji tarybinė enciklopedija“ („Bolšaja sovetskaja enciklopedija“).*
(6) *Iki tol daugeliui, pirmiausia inteligentijai, buvo prieinama tiktai Maskvoje „Didžioji tarybinė enciklopedija“ („Bolšaja sovetskaja enciklopedija“).*

(5) ir (6) sakiniai tik patvirtina paryškintą šio skyriaus teiginį: dalyviu išreikštas pažymins *leidžiama* pritraukia aplinkybę (t. y. sudaro sintaksinį ryšį su ja) *Maskvoje*, žr. sakinį (5); ir tik tuo atveju, jei tokio pažyminio (išreikšto dalyviu) nėra (žr. (6) sakinį), šią aplinkybę prisijungia tariniu einantis dalyvis *prieinama*. Šie sakiniai – (5) ir (6) – parodo dar ir tai, kad dalelytė, įsiterpusi tarp aplinkybės ir tarinio, sintaksinei žodžių traukai įtakos neturi. Jei sukeisime tarinį (*buvo prieinama*) ir dalyviu išreikštą pažyminį (*leidžiama*) vietomis, žr. (7) ir (8) sakinius, žodžių trauka taip pat lieka nepakitusi. Analogiškai kaip ir (5) bei (6) sakiniuose aplinkybę prisijungia dalyviu išreikštas tarinys tik tuo atveju, jei sakinyje nėra pažyminio, išreikšto dalyviu.

- (7) *Tiktai leidžiama Maskvoje buvo prieinama visiems „Didžioji tarybinė enciklopedija,, („Bolšaja sovetskaja enciklopedija“).*
 (8) *Tiktai Maskvoje buvo prieinama visiems „Didžioji tarybinė enciklopedija“ („Bolšaja sovetskaja enciklopedija“).*

Vadinasi, sintaksinė žodžių trauka yra gana savarankiškas ir nuo aplinkybę galinčių prisijungti žodžių tarpusavio išsidėstymo sakinyje nepriklausantis reiškiny.

3.1.2. Žodžio reikšmės valdomas linksnis

Jei sakinyje yra dalyvis, einantis pažyminiu ir valdantis tą patį linksnį kaip ir tarinys, jis prisitraukia arčiausiai jo stovintį valdomo linksnio žodį. Tai ypač gerai matyti, kai tarp tarinio ir pažyminiu einančio dalyvio stovi toks žodžio linksnis, kurį valdo jie abu. Tada su šiuo žodžiu tiesioginį sintaksinį ryšį sudaro dalyviu išreikštas pažymins, o tarinys prisijungia sau kaip papildinį kitą to paties linksnio žodį iš tolimesnės aplinkos tame sakinyje. (9) sakinyje ir tarinys *turėtų pateikti*, ir pažyminiu einantis dalyvis *importuojantys* stipriai valdo tą patį linksnį – galininką.

- (9) *Tada turėtų pateikti juos importuojantys verslininkai savo pasiūlymus.*

Vis dėlto tiesioginį sintaksinį ryšį su greta stovinčiu tokio linksnio žodžiu, kurį valdo jie abu (galininku *juos*), sudaro dalyviu išreikštas pažymins, tariniui palikdamas labiau nutolusį (toliau esantį) galininką *pasiūlymus*. Vadinasi, tokiu atveju pažyminio, išreikšto dalyviu, trauka veikia stipriau nei tarinio arba, kitais žodžiais tariant, **betarpiškoje aplinkoje dalyvio, einančio pažyminiu, trauka yra stipresnė už tarinio trauką valdomo linksnio atžvilgiu.**

3.1.3. Žodžio formos valdomas linksnis

Dalyvio ir daiktavardžio traukos skirtumai pastebimi neveikiamosios rūšies atveju. Ši forma valdo kilmininką, ir dalyvis, einantis daiktavardžio derinamuoju pažy-

miniu, prieš jį stovintį kilmininką prisijungia sau kaip valdomą linksnį, t. y. neveikiamosios rūšies dalyviu išreikštas pažyminy s kilmininką traukia stipriau nei jo pažymimas daiktavardis, žr. (10) sakinį. Jei neveikiamosios rūšies dalyvio nėra, kaip parodyta (11) sakinyje, arba jo vietoje yra būdvardis *išsamiamė*, kaip (12) sakinyje, kilmininkas *ministro* lieka tiesiogiai susijęs su daiktavardžiu *pranešime*, kaip matyti (11) ir (12) sakiniuose.

(10) *Tai teigiama ministro pasirašytame pranešime.*

(11) *Tai teigiama ministro pranešime.*

(12) *Tai teigiama ministro išsamiamė pranešime.*

Tarp nederinamojo pažyminio *ministro* ir pažymimojo žodžio *pranešime* įsiterpęs būdvardis *išsamiamė*, einantis derinamuoju pažyminiu, nesuardo sintaksinio ryšio tarp nederinamojo pažyminio *ministro* ir pažymimojo žodžio *pranešime*, žr. (12) sakinį. Tačiau neveikiamosios rūšies dalyvio trauka tokia stipri, kad jos užtenka išardyti šiam ryšiui ir jis prisitraukia sau kilmininką, paversdamas jį savo papildiniu. Taigi, galime sakyti, kad **neveikiamosios rūšies dalyvio trauka yra stipresnė už daiktavardžio trauką kilmininko atžvilgiu**. Stovėdamas prieš kilmininką neveikiamosios rūšies dalyvis išlaiko savo traukos stiprumą ir prisijungia jį (žr. (13) sakinį), o to nepadaro būdvardis (žr. (14) sakinį), analogiškai kaip ir (10) bei (12) sakiniuose.

(13) *Tai teigiama pasirašytame ministro pranešime.*

(14) *Tai teigiama išsamiamė ministro pranešime.*

Reikėtų paminėti, kad šnekamojoje kalboje pasitelkiant intonaciją galima suteikti sakiniui ir tokią prasmę, kai kilmininkas eina nederinamuoju pažyminiu net ir esant neveikiamosios rūšies dalyviui, tačiau tekste duomenų apie intonaciją nėra (nebent būtų specialiai anotuotas tekstas), todėl šiame straipsnyje klausimai, susiję su intonacija, nenagrinėjami.

3.2. Daiktavardžio trauka

Panašią savybę kaip dalyvis turi ir daiktavardis (nesvarbu, kuo jis eitų – veiksmu ar papildiniu) – jo trauka aplinkybės atžvilgiu yra stipresnė už tarinio. Galima pateikti porą pavyzdžių. Daiktavardžio vietininkas paprastai eina tarinio aplinkybe, bet jei jis stovi betarpiškai po daiktavardžio, tai pažymi tą daiktavardį: (15) ir (16) sakiniuose vietininkas yra po daiktavardžio (einančio papildiniu) *parodą* ir pažymi jį (aprašyti parodą jis galėjo būdamas ir kitoje vietoje, nebūtinai Kaune). Tais atvejais, kai vietininkas yra po kitų žodžių, jis eina aplinkybe ir sudaro sintaksinį ryšį su tariniu, kaip matyti iš (17) ir (18) sakinių (pati paroda galėjo būti ir kitoje vietoje,

nebūtinai Kaune). Vadinasi, papildinio, išreikšto daiktavardžiu, trauka vietos aplinkybės atžvilgiu yra stipresnė už tarinio trauką, esant vietininkui papildinio postpozicinėje padėtyje.

- (15) Parodą Kaune jis išsamiai aprašė.
- (16) Jis išsamiai aprašė parodą Kaune.
- (17) Jis Kaune išsamiai aprašė parodą.
- (18) Kaune parodą jis išsamiai aprašė.

Galima pateikti dar vieną pavyzdį su kito tipo aplinkybe: pavyzdžiui, priežasties aplinkybė, išreikšta prielinksnine konstrukcija, patvirtina, kad daiktavardis, šiuo atveju einantis veiksniu, turėdamas ją postpozicinėje padėtyje, traukia stipriau nei tarinys. (19) sakinyje prielinksninė konstrukcija *dėl sutrikusio transporto* stovi betarpiškai po daiktavardžiu išreikšto veiksnio ir pažymi būtent jį, o (20) sakinyje ji jau eina priežasties aplinkybe ir sudaro tiesioginę sintaksinę ryšį su tariniu.

- (19) Nuostoliai dėl sutrikusio eksporto per Klaipėdos terminalą pasiekė 28 milijonus litų.
- (20) Dėl sutrikusio eksporto per Klaipėdos terminalą nuostoliai pasiekė 28 milijonus litų.

Taigi, galima daryti išvadą, kad aplinkybė, stovėdama sakinyje tiesiogiai po daiktavardžio, šiame sakinyje einančio veiksniu, jo yra traukiama stipriau nei veiksmožodžio, einančio tariniu, t. y. **daiktavardis aplinkybę, stovinčią betarpiškai po jo, traukia stipriau negu veiksmožodis, einantis tariniu, t. y. daiktavardžio (nesvarbu kuo jis eitų – veiksniu, papildiniu, nederinamuoju pažyminiu ar aplinkybe) trauka yra stipresnė už veiksmožodžio, einančio tariniu, trauką aplinkybės atžvilgiu, jei ta aplinkybė stovi betarpiškai po daiktavardžio.**

3.3. Bendraties trauka

Jei sakinyje tarinys, išreikštas kaitoma veiksmožodžio forma, ir bendratis valdo tą patį linksnį, bendratis jį traukia stipriau negu tarinys, išreikštas kaitoma veiksmožodžio forma. Veiksmožodžio kaitoma forma, einanti tariniu, valdomą linksnį prisijungia tik tuo atveju, jei nėra bendraties, kaip (22) sakinyje, tačiau jei bendratis yra, žr. (21) sakinį, ji pritraukia valdomą linksnį, nesvarbu, kokioje pozicijoje jis būtų bendraties atžvilgiu – prieš ją ar po jos. Ši savybė labai aiškiai matyti, kai valdomas linksnis stovi tarp tarinio (kaitomos veiksmožodžio formos) ir bendraties, žr. (23) sakinį.

- (21) Tada juos importuojantys verslininkai turėtų pateikti gaminių kokybės sertifikatus.
- (22) Tada juos importuojantys verslininkai turėtų gaminių kokybės sertifikatus.
- (23) Tada juos importuojantys verslininkai turėtų gaminių kokybės sertifikatus pateikti.

Taigi galima teigti, kad **bendraties sintaksinė trauka yra stipresnė už kaitomos veiksmažodžio formos, einančios tariniu, trauką valdomo linksnio atžvilgiu**. (24), (25) ir (26) sakiniuose matyti, kad valdomas linksnis yra bendraties stipriau traukiamas ir tais atvejais, kai jis stovi prieš tarinį (veiksmažodžio kaitomą formą). Ir tik tada, kai bendraties sakinyje nelieka, tarinys (kaitoma veiksmažodžio forma) prisijungia valdomą linksnį, žr. (27) sakinį.

(24) Rasti jį turės ministras Eugenijus Gentvilas.

(25) Jį rasti turės ministras Eugenijus Gentvilas.

(26) Jį turės rasti ministras Eugenijus Gentvilas.

(27) Jį turės ministras Eugenijus Gentvilas.

3.4. Sintaksinės žodžių traukos apibrėžimas

Kadangi žodžių sintaksinė trauka yra neseniai pastebėtas reiškiny, todėl labai išsamių tyrimų kol kas dar nebuvo, ir negalima pateikti didelio kiekio duomenų apie ją. Ateityje, atlikus tekstyno sintaksinio anotavimo darbus, galbūt bus galima ir kokią nors klasifikaciją sudaryti ar netgi suteikti kiekvienam žodžiui atitinkamą sintaksinės traukos koeficientą. Tačiau kol kas tegalima tik bendrai aprašyti esmę.

Visų pirma ir svarbiausia, ką reikėtų pasakyti, – tai, kad ši savybė aktuali tiktai kalbą apdorojant kompiuteriu, lygiai taip pat, kaip ir kad žodžiai daugiareikšmiai būna tik žodynuose – ir problema dėl jų daugiareikšmiškumo išskyla tik verčiant tekstus į kitas kalbas; šnekamojoje kalboje, ją vartojant kasdien mums niekada nebūna bėdos dėl žodžių daugiareikšmiškumo. (Kaimuose močiutės kelis tūkstantmečius sėkmingai kalbėjo lietuviškai net nežinodamos tokios sąvokos kaip „žodžių daugiareikšmiškumas“.) Apdorojant kalbą kompiuteriu, truputį kitaip žiūrime į sakinį, truputį iš kitos pusės prie jo einama. Todėl šiam darbui reikalingos ir kitos priemonės.

Esmės nusakymas galėtų būti toks: sintaksinė trauka – tai žodžių sugebėjimo realizuoti savo valdymą matas. Nuo valentingumo ji labai skiriasi. Viskas gerai, ir valentingumo užtenka, kol sakinyje yra vienas valdantis žodis, kuris gali prisijungti tam tikrą (sakykime, „mūsų nagrinėjamą“) žodį. Tačiau, jei sakinyje yra du žodžiai, turintys vienodą valdymą ir galintys prisijungti tą mūsų nagrinėjamą žodį, – tai kuris gi iš jų vis dėlto jį prisijungs ir kuris liks be išplėtimo?

Valentingumas pateikia valdomų žodžių lyginimą: vieni žodžiai valdomi stipriau, kiti – silpniau (t. y. vienus žodžius prisijungti būtina, kitų – nebūtina) (Sližienė 1994: 5–6), sintaksinė trauka yra valdančių žodžių charakteristika. Ji lygina du valdančius žodžius ir rodo valdančio žodžio galią (ar jėgą) prisijungti valdomą formą, palyginus su kitu, tokį pat valdymą turinčiu (valdančiu tą patį linksnį) žodžiu sakinyje. Valentingumas neišeina už vieno veiksmažodžio (ar kito valdymą

turinčio žodžio, pavyzdžiui, būdvardžio) ribų, jam neegzistuoja kiti valdymą turintys žodžiai tame sakinyje, jis į juos niekaip neatsižvelgia, negretina su savo aprašomu žodžiu, kurio junglumą jis pateikia. Sintaksinė trauka apima visus sakinyje esančius valdančius žodžius ir juos lygina vieną su kitu sugebėjimo realizuoti savo valdymą atžvilgiu.

Apibrėžimas: **Žodžių sintaksinė trauka – tai sugebėjimo prisijungti valdomą linksnį ar išplėtimą stiprumas.** Sintaksinė trauka – tai valdančių žodžių matas, jų palyginimo vieno su kitu kriterijus.

4. ŽODŽIŲ SINTAKSINĖ TRAUKA KITOSE KALBOSE

Žodžių sintaksinės traukos savybė turėtų būti aktualesnė kalboms su laisva žodžių tvarka sakinyje. Palyginimui pateikiami dar trijų kalbų: rusų, vokiečių ir anglų atitinkami sakiniai. Šios kalbos labai skiriasi žodžių tvarkos laisvumu, todėl bus matyti, kokią įtaką sintaksinei traukai turi tam tikrų kalbos dalių išsidėstymas sakinyje.

4.1. Rusų kalba

3.1.1 skyriaus teiginiui, kad pažyminio, išreikšto dalyviu, sintaksinė trauka yra stipresnė už tarinio, išreikšto dalyviu, trauką aplinkybės atžvilgiu, iliustruoti pateikiamas sakinio *Iki tol daugeliui, pirmiausia inteligentijai, buvo prieinama tiktai Maskvoje leidžiama „Didžioji tarybinė enciklopedija“ („Bolšaja sovetskaja enciklopedija“)* vertimas.

(28) *До того времени многим была доступна только в Москве издаваемая „Большая советская энциклопедия“.*

(29) *До того времени многим была доступна только в Москве „Большая советская энциклопедия“.*

Šiuo atveju rusų kalbos duomenys sutampa su lietuvių kalbos.

3.1.3 skyriaus teiginio, kad neveikiamosios rūšies dalyvio trauka yra stipresnė už daiktavardžio trauką kilmininko atžvilgiu, rusų kalboje patvirtinti jau negalima, nes čia neveikiamosios rūšies forma valdo kitą linksnį: lietuvių kalbos kilmininkas verčiamas įnagininku. Sakiniai *Tai teigiama ministro pasirašytame pranešime* ir *Tai teigiama ministro pranešime* verčiami (30) ir (31) sakiniais.

(30) *Это утверждается в министром подписанном докладе.*

(31) *Это утверждается в докладе министра.*

3.2 skyriaus teiginį, kad daiktavardis aplinkybę, einančią betarpiškai po jo, traukia stipriau negu tarinys, galima patvirtinti ir rusų kalboje. Tai matyti tiek sakinių *Jis išsamiai aprašė parodą Kaune* ir *Kaune parodą jis išsamiai aprašė* atitinkamuose vertimuose – (32) ir (33) sakiniuose, kuriuose aplinkybė eina vietininkas, tiek sakinių *Nuostoliai dėl sutrikusio eksporto per Klaipėdos terminalą pasiekė 28 milijonus litų* ir *Dėl sutrikusio eksporto per Klaipėdos terminalą nuostoliai pasiekė 28 milijonus litų* vertimuose – (34) ir (35) sakiniuose, kuriuose aplinkybė išreikšta prielinksnine konstrukcija.

(32) Он подробно описал выставку в Москве.

(33) В Москве он подробно описал выставку.

(34) Ущерб из-за прервавшегося экспорта через терминал достиг 28 млн.

(35) Из-за прервавшегося экспорта через терминал ущерб достиг 28 млн.

3.3 skyriaus teiginys, kad bendraties trauka yra stipresnė už tarinio (kaitomos veiksmožodžio formos) trauką valdomo linksnio atžvilgiu, taip pat pasitvirtina rusų kalboje. Šį kartą sakinių *Tada juos importuojantys verslininkai turėtų pateikti gaminių kokybės sertifikatus* ir *Tada juos importuojantys verslininkai turėtų gaminių kokybės sertifikatus* bei *Tada juos importuojantys verslininkai turėtų gaminių kokybės sertifikatus pateikti* pavyzdžiu imami analogiškos struktūros rusų kalbos sakiniai, iliustruojantys minėtą sintaksinių ryšių savybę, žr. (36), (37) ir (38) sakinius.

(36) Он должен вернуть мне книгу.

(37) Он должен мне книгу.

(38) Он должен мне книгу вернуть.

Taigi ši savybė būdinga ir rusų kalbai.

Būdama artima lietuvių kalbai savo žodžių tvarkos laisvumu rusų kalba turi daug panašių sintaksinių savybių, tačiau negalima teigti, jog atitinka visiškai.

4.2. Vokiečių kalba

Vokiečių kalbos žodžių tvarka daug griežtesnė nei lietuvių ar rusų kalbų, todėl tampa negalimas vertimas, atitinkantis lietuvių kalbos žodžių išsidėstymą sakinyje. Griežtas tarinio antroje vietoje reikalavimas neleidžia sakinio pradžioje prieš veiksni pateikti laiko aplinkybės ir papildinio, todėl sakinių *Iki tol daugeliui, pirmiausia inteligentijai, buvo prieinama tiktai Maskvoje leidžiama „Didžioji tarybinė enciklopedija“* ir *Iki tol daugeliui, pirmiausia inteligentijai, buvo prieinama tiktai Maskvoje „Didžioji tarybinė enciklopedija“* atitikmenys negalimi.

3.1.3 skyriaus teiginio, kad neveikiamosios rūšies dalyvio trauka yra stipresnė už daiktavardžio trauką kilmininko atžvilgiu, vokiečių kalbai, kaip ir rusų kalbai, patvirtinti negalima, nes čia irgi naudojamas kitas linksnis, šiuo atveju prielinksninė konstrukcija *von + Dativ*.

Dar vienas teiginys, kurio dėl griežtesnės žodžių tvarkos vokiečių kalboje patikrinti negalima, yra tai, kad daiktavardis (tiek einantis veiksniu, tiek – papildiniu) aplinkybę, esančią betarpiškai po jo, traukia stipriau negu veiksmožodis, einantis tariniu (žr. 3.2 skyrių).

Apie aplinkybės, išreikštos prielinksnine konstrukcija, trauką vokiečių kalboje iš viso nieko pasakyti negalima, nes neįmanoma pateikti sakinio *Dėl sutrikusio eksporto per Klaipėdos terminalą nuostoliai pasiekė 28 milijonus litų* vokiečių kalba, paliekant analogišką žodžių tvarką.

3.3 skyriaus teiginys, kad bendratis trauka yra stipresnė už tarinio (kaitomos veiksmožodžio formos) trauką valdomo linksnio atžvilgiu, pasitvirtina vokiečių kalboje, t. y. tarinys prisijungia valdomą linksnį tik tada, jei sakinyje nėra bendratis. Sakinių *Tada juos importuojantys verslininkai turėtų gaminių kokybės sertifikatus* bei *Tada juos importuojantys verslininkai turėtų gaminių kokybės sertifikatus pateikti* analogai pateikiami imant tik struktūros atitikimą (*Aš turiu šią knygą* ir *Aš turiu šią knygą perskaityti*), kuri iliustruoja nagrinėjamą sintaksinių ryšių savybę, žr. (39) ir (40) sakinius.

(39) *Ich habe dieses Buch zu lesen.*

(40) *Ich habe dieses Buch.*

Dėl vokiečių gramatikos specifikos negalima pateikti analogiškos struktūros sakinio, pavyzdžiui, sakiniui *Tada juos importuojantys verslininkai turėtų pateikti gaminių kokybės sertifikatus* (*Aš turiu perskaityti šią knygą*). To neleidžia padaryti vokiečių kalbai būdingas rėminimas, kuris reikalauja, kad tarinio jungtis ir prasminis žodis apgaubtų visus žodžius esančius po antros (tarinio) pozicijos.

4.3. Anglų kalba

Anglų kalboje palyginti dalyvio, einančio pažyminiu, ir tarinio, išreikšto dalyviu, trauką aplinkybės atžvilgiu nėra lengva, nes neįmanoma pateikti lietuvių kalbos sakinio *Iki tol daugeliui, pirmiausia inteligentijai, buvo prieinama tiktai Maskvoje leidžiama „Didžioji tarybinė enciklopedija“* žodžių tvarką atitinkančio vertimo. Anglų kalboje veiksnys negali eiti po tarinio.

Dėl neveikiamosios rūšies dalyvio ir daiktavardžio traukos skirtumų kilmininko atžvilgiu (žr. 3.1.3 skyrių) apie anglų kalbą pasakytina tas pat, kaip ir apie rusų bei vokiečių kalbas – čia vartojamas kitas linksnis, šiuo atveju prielinksninė konstrukcija *by* + daiktavardis.

Kad daiktavardis betarpiškai po jo esančią aplinkybę traukia stipriau nei tarinys (žr. 3.2 skyrių), matome ir anglų kalboje. Sakinių *Jis išsamiai aprašė parodą Kaune* ir *Kaune jis išsamiai aprašė parodą* vertimai pateikti (41) ir (42) pavyzdžiuose. Tas pat pasakytina ir apie prielinksnine konstrukcija išreikštą aplinkybę – sakinių *Nuos-*

toliai dėl sutrikusio eksporto per Klaipėdos terminalą pasiekė 20 milijonų litų ir Dėl sutrikusio eksporto per Klaipėdos terminalą nuostoliai pasiekė 20 milijonų litų vertimai pateikti (43) ir (44) pavyzdžiuose.

- (41) *He described the exhibition in London in detail.*
- (42) *In London he described the exhibition in detail.*
- (43) *Damage because of discontinuing of export through the terminal amounted 20 million dollars.*
- (44) *Damage amounted 20 million dollars because of discontinuing of export through the terminal.*

Dėl bendraties sintaksinės traukos anglų kalboje galima pateikti taip pat kaip ir vokiečių kalboje dviejų sakinių atitikmenis. Sakiniai (45) ir (46) neprieštarauja 3.3 skyriaus teiginiui, kad tarinys prisijungia daiktavardį tuo atveju, jei nėra bendraties.

- (45) *He has to read this book.*
- (46) *He has this book.*

5. IŠVADOS

Apibendrinant sakinių apžvalgą galima pateikti išvadas, kurios veikia yra tendencijos, o ne griežti teiginiai, nes tėra aprašyti keli pastebėjimai, o ne išsamūs tyrimai. Kompiuterizuojant lietuvių kalbą iškyla tokios problemos, kurios žmonėms bendraujant neaktualios. Todėl reikia atlikti papildomus lietuvių kalbos teorinius tyrimus.

Stebint kompiuterio daromas klaidas automatinės sintaksinės analizės metu, buvo iškelta hipotezė, kad egzistuoja sintaksinė žodžių trauka, kuri pasireiškia ypač tais atvejais, kai sakinyje yra du žodžiai, pasižymintys tokiu pat valdymu, o valdomas linksnis tik vienas. Kaip nuspręsti, kuris valdantis žodis sudarys tiesioginį sintaksinį ryšį su tuo linksnium, o kuris liks be išplėtimo?

Nuo valentingumo sintaksinė žodžių trauka skiriasi iš esmės: valentingumas nagrinėja vieno žodžio junglumą ir nesprenžia klausimo dėl kito tą patį valdymą turinčio žodžio.

Nagrinėtuose pavyzdžiuose labiausiai pasireiškia dalyvio, einančio pažyminiu, sintaksinė trauka. Taip pat buvo pastebėta daiktavardžio (nesvarbu, kuo jis eitų – veiksmu ar papildiniu) bei bendraties sintaksinė trauka.

Analogiškų atvejų palyginimas su kitomis kalbomis negali būti laikomas išsamium, nes dėl laisvos žodžių tvarkos ne visada buvo galimi ekvivalentiški vertimai.

Į visas šiame straipsnyje aprašytas problemas galima pažiūrėti ir kitaip. Iš lingvistinių pozicijų galima pasakyti, kad sakinyje *Aš turiu knygą* žodis *turiu* yra savarankiškas tarinys, o sakinyje *Aš turiu perskaityti knygą*, tik tarinio jungtis. Žmonėms tai būna aišku, tačiau kompiuteris negali žinoti, kad viename sakinyje tas pats žodis yra

vienoks, o kitame kitoks, nors jų rašyba niekuo nesiskiria. Čia ir reikia pradėti ieškoti formalųjų požymių, kurie leistų kompiuteriui iš aplinkos duomenų vienareikšmiškai nustatyti tarinio tipą. Kaip šiuo, taip ir kitais atvejais galėtų padėti sintaksinės žodžių traukos savybė. Apibendrinant pateiktus pavyzdžius pastebima tendencija, kad žodžių sintaksinės traukos sąvoka svarbesnė ir labiau reikalinga kalboms su laisva žodžių tvarka. Anglų kalboje žodžio sintaksinę funkciją nulemia jo vieta sakinyje ir žodžių traukos savybė čia, matyt, nedaug tegalėtų pagelbėti nustatant sakinio dalis.

Šiuo straipsniu visi lituanistai kviečiami diskutuoti. Gal kalbininkams bus lengviau pastebimi ir kiti žodžių traukos atvejai, kurie šiame straipsnyje nebuvo paminėti. Jame aptarta tik tai, kas pastebėta apdorojant kalbą kompiuteriu, tik hipotezės, kurios, žinoma, gali ir nepasitvirtinti.

LITERATŪRA

Allen James 1987: *Natural Language Understanding*. Amsterdam: The Benjamin/Cummings Publishing Company.

Ambrazas Vytautas 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Daudaravičius Vidas 2012: *Teksto skaidymas pastoviųjų junginių segmentais*. Daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Daudaravičius Vidas 2002: *Lietuvių kalbos sakinio sintaksinė analizė*. Informatikos magistro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Grigonytė Gintarė 2006: Priklausomybių gramatikos taikymas lietuvių kalbos apdorojime. Magistro darbas. Kaunas: Kauno Technologijos universitetas.

Hellwig Peter 2003: <http://www.cl.uni-heidelberg.de/~hellwig/dug-2003.pdf>

Ivič Milka 1973: *Lingvistikos kryptys*. Vilnius: Mintis.

Jensen Karen, Heidorn George Emil, Richardson Stephen D. 1993: *Natural language processing: The PLNLP Approach*. Boston/London: Kluwer Academic Publishers.

Mondal Prakash 2010: Exploring the N-th Dimension of language. – *Natural Language Processing and its Applications*. Research in Computing Science 46, ed. by Alexander Gelbukh. Mexico: Instituto Politecnico Nacional, 55–66.

Nirenburg Sergei 1987: *Machine Translation: Theoretical and Methodological Issues*. London: Cambridge university Press.

Sirtautas Vytautas 1978: *Pagrindinių sakinio dalių derinimas*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.

Sližienė Nijolė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Slišienė Nijolė 2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 2* (2). Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Šveikauskienė Daiva 2005: Graph Representation of the Syntactic Structure of the Lithuanian Sentence. – *Informatica* 16(3), 407–418.

Winograd Terry 1983: *Language as a Cognitive Process*. 1. *Syntax*. London: Addison-Wesley Publishing Company.

Белецкая И. П. 1983: Деревья зависимостей как инструмент синтаксического анализа текста. – *Международный семинар по машинному переводу*. Москва: ВЦП.

Билан В. Н., Криевич В. С. и др. 1976: Семантико-синтаксический перевод в группе Статистика речи. – *Автоматический анализ текста*. Минск: МГПИИЯ.

INTERNETO NUORODOS

1. http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=803&Itemid=153
2. http://donelaitis.vdu.lt/main.php?id=4&nr=1_1

Syntactic Pull of Words

SUMMARY

By creating the automatic syntactic analysis of Lithuanian language a new phenomenon of language was perceived. If two words of the sentence require the same case as extension, which of them will get the syntactic relation with that case and which remains without extension? If the flexible form of a verb, which performs the syntactic function of predicate controls accusative and participle, which performs the syntactic function of attribute, controls accusative too and that case is located in the sentence between the verb and participle, accusative is syntactic related with the participle. This power to make the syntactic relation with the required case was named syntactic pull of a word. The pull of participle, infinitive and noun are described and equivalent sentences in Russian, German and English are compared. The definition of syntactic pull of words is given.

Įteikta 2013 m. balandžio 17 d.

DAIVA ŠVEIKAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5-216, LT-10308 Vilnius, Lietuva

daiva.fmf@gmail.com

RIMA BAKŠIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: eksperimentinė fonetika, fonologija,
dialektologija, geolingvistika

MARIJAMPOLĖS ŠNEKTOS DVIBALSIŲ PRIEG AidĖS: KOKYBINIAI POŽYMAI

Syllable Accents of Diphthongs in the
Marijampolė Sub-dialect: Qualitative Features

ANOTACIJA

Straipsnyje instrumentiniais metodais analizuojami vakarų aukštaičių kauniškių Marijampolės šnektos dvibalsių priegaidžių kokybiniai požymiai: spektrai, tonalumas, kompaktiškumas, difuziškumas, bemoliškumas. Tyrimas parodė, kad priegaidė turi labai daug įtakos šnektos dvibalsių, ypač pirmojo dėmens, kokybei.

Universaliausias požymis, susijęs su priegaide, yra tonalumas. Žematoniai dėmenys [a], [u], pabrėžti atitinkamos priegaidės spūdzio, tariami žemesni, o aukštoniai [e], [i] – aukštesni. Antrasis pagal svarbą yra kompaktiškumo / difuziškumo požymis. Kompaktiniai dėmenys [a], [e], pabrėžti priegaidės, daugeliu atvejų yra kompaktiškesni už nepabrėžtus, o difuziniai [u], [i] – difuziškesni. Įtempimo požymis, kaip priegaidės indikatorius, svarbus tik aukštutinio pakilimo balsiams [u], [i] bei balsiui [e], kuris šnekoje yra gana aukšto liežuvio pakilimo. Bemoliškumo požymis svarbus tik akūtinųjų dvibalsių [áu] ir [ėu] pirmiesiems dėmenims: jie yra mažiau bemoliški už atitinkamus cirkumfleksinių dvibalsių dėmenis, patiriančius stiprų lūpinimą.

ANNOTATION

Based on instrumental methods, the article analyses the qualitative features of syllable accents of diphthongs in the Marijampolė sub-dialect of the Western Aukštaitian dialect of Kaunas: spectrum, tonality, compactness, diffuseness and flatness. The study revealed that the

---

ESMINIAI ŽODŽIAI: dialektologija, priegaidė, dvibalsis, eksperimentinė fonetika, kokybinis požymis.

KEYWORDS: dialectology, syllable accent, diphthong, experimental phonetics, qualitative feature.

syllable accent has a great influence on the quality of diphthongs, in particular their first component, in the sub-dialect.

Tonality is the most universal feature related to syllable accent. Low-pitched components [a], [u], highlighted by the pressure of a relevant syllable accent, become lower, whereas high-pitched components [e], [i] become higher. The feature of compactness / diffuseness is the second most important feature. Compact components [a], [e], highlighted by the syllable accent, are in most cases more compact than the components not highlighted by the syllable accent, whereas diffuse components [u], [i] become more diffuse. The feature of tenseness as an indicator of syllable accent is only important for high-rise vowels [u], [i] and vowel [e], which features a rather high position of the tongue in the sub-dialect. The feature of flatness is only important for the initial components of acute diphthongs [áu] and [éu]: they are less flat compared to relevant components of circumflex diphthongs undergoing a strong lip rounding.

IVADAS

1. Marijampolės šnektą priklauso pietinei vakarų aukštaičių kauniškių daliai. Šiame plote geriau išlaikomas galūnių nekirčiuotų balsių ilgumas, žodžio pradžioje vartojami tik [a] tipo balsiai; siaurasis balsis [e] turi daug platesnę distribuciją negu šiaurinėje kauniškių dalyje. Iš prozodijos dalykų minėtina tai, jog ilginami akūtinių dvigarsių dėmenys [i], [u] bei neturima sistemingos tęstinės priegaidės – tariant cirkumfleksinius dvibalsius ar dvigarsius, balso spūdis koncentruojamas ant antrojo dėmens (plačiau apie šnektos ypatybes žr. Zinkevičius 1966: 118; LKA 1982: 29, 49, 56, žemėl. 11, 32, 38; Zinkevičius 1994: 29–31; Girdenis, Zinkevičius 2000 [1966]: 50; LKTCh 2004: 39–44; VAKKA 2005: 93–95 ir kt.).

Šio straipsnio **tikslas** – aptarti išsamaus Marijampolės šnektos dvibalsių¹ priegaidžių kokybinio tyrimo² rezultatus. Kelti tokie **uždaviniai**: 1) nustatyti, kurie kokybiniai požymiai turi daugiausia įtakos diferencijuojant marijampoliškių dvibalsių priegaides; 2) palyginti gautuosius rezultatus su kitų VAK šnektų tyrimais ir 3) išsiaiškinti, ar marijampoliškių dvibalsių priegaidžių kokybiniai požymiai skiriasi nuo kitų VAK šnektų.

Tiriamoji **medžiaga** įrašyta Marijampolės rajone, Svetlėcos kaime, esančiame maždaug 10 km į pietvakarius nuo Marijampolės. Tyrime dalyvavo 6 diktoriai

---

¹ Sutaptinių dvibalsių, arba polifongų [ie], [uo] priegaidžių kokybiniai požymiai analizuoti kartu su balsiais (žr. Bakšienė 2012: 300–305). Straipsnyje neaptariamas ir dvibalsis [ui], turintis visai kitokią foneminę sandarą, bei svetimos kilmės dvibalsiai.

² Autorės parengti ir atiduoti spaudai dar du straipsniai apie Marijampolės šnektos dvibalsių priegaides: apie kiekybinius požymius – žurnalui *Žmogus ir žodis*, apie tono bei intensyvumo požymius – žurnalui *Lituanistica*. Abu straipsniai šiuo metu spausdinami, todėl šioje publikacijoje tie požymiai neanalizuojami.

(3 moterys ir 3 vyrai, gerai mokantys gimtąją šnektą, amžiaus vidurkis maždaug 65 m.). Įrašymo metodika buvo tokia: gerai šnektą mokanti diktorė pasakydavo reikiamą sakinį³, o diktorius 3–5 kartus jį pakartodavo. Trumpuose sakiniuose įrašyti šie žodžiai su reikalingais dvibalsiais: *jis t*á*iko t*ą* š*á*utu*v*ą : smarkiai k*á*ito t*as* p*e*čius; *ė*mė k*é*ikt*ą* t*a* b*o*ba : *ė*mė p*e*ikt*ą* d*ak*t*ar*ą; *k*ad *ė*mė š*á*ut p*as*kui : *k*ad *ė*mė š*á*ikt p*as*kui; *vis*ai k*i*á*u*ras t*as* m*ai*šas : *l*abai s*i*á*u*ras t*as* k*e*lias. Kompiuterine programa PRAAT suskaičiuoti tiriamųjų dvibalsių pirmojo ir antrojo dėmens vidurinėsios dalies trijų formančių (F1, F2, F3) reikšmių vidurkiai hercais (Hz)⁴. Paskui jie įvertinti garsų kokybės analizės programa FORMANT2.exe, kuri apskaičiuoja tonalumo (T), difuziškumo (Df), kompaktiškumo (C), įtempimo (It) ir bemoliškumo (B) indeksus. Visi iliustraciniai grafikai braižyti programa EXCEL 2010 (plačiau apie įrašymo ir instrumentinės analizės metodiką žr. Bacevičiūtė 2004: 18–22).*

2. Lietuvių kalbos dvibalsių priegaidės eksperimentiniais metodais analizuotos kiek mažiau negu monoftongų. Galbūt taip yra dėlto, kad šio tipo skiemenyse jos gerai skiriamos tiek bendrinėje kalboje, tiek visose tarmėse. Aprašant dvibalsių priegaidės beveik visų tyrėjų į pirmą vietą iškeliami tokie fonetiniai požymiai, kaip atitinkamo dėmens pailgėjimas ir jo kokybinis ryškumas. Dvibalsių pagrindinio tono ir intensyvumo požymių svarba priegaidėms sunkiau nustatoma, nes jiems turi įtakos savaiminės prozodijos ypatumai ar frazės intonacijos pobūdis (plačiau žr. Laigonaitė 1958; LKG 1965: 60 ir kt.; Pakerys 1968; Pakerys, Plakunova, Urbelienė 1972; Laigonaitė 1978: 14 ir kt.; Pakerys 1982: 189 ir kt.; Anusienė 1984; Pakerys 2003: 219–221; Vaitkevičiūtė 1995: 50 ir kt.).

Eksperimentinių darbų, kuriuose išsamiai būtų analizuojama dvibalsių dėmenų kokybė ir jos ryšys su priegaidėmis, beveik nėra. Dažniausiai apsiribojama teiginiais, kad priegaidė pabrėžto dėmens kokybiniai požymiai ryškesni, tačiau nedetalizuojama, kokie tie požymiai, kokia jų svarba priegaidžių diferenciacijai. Bene išsamiausi šios srities bendrinės kalbos⁵ tyrimai yra atlikti Antano Pakerio (1968; 1982: 180–182). Jo duomenimis, svarbiausi kokybiniai požymiai, priklausantys nuo priegaidžių, yra dvibalsio dėmenų kompaktiškumas / difuziškumas ir įtemptumas / neįtemptumas. Akūtinųjų dvibalsių pirmieji dėmenys [a], [e] esą kompaktiškesni ir įtemptesni negu cirkumfleksinių dvibalsių atitikmenys, o cirkumfleksinių dvibalsių antrieji dėmenys [i], [u] – difuziškesni ir įtemptesni (Pakerys 1968: 111, 14; 1982:

³ Esu dėkinga kolegei Onai Aleknavičienei, padėjusiai atlikti šį darbą.

⁴ Kokybiniam tyrimui nesistengta dvibalsius tiksliai segmentuoti į pirmąjį ir antrąjį dėmenį. Iškirpus visą dvibalsį įvertintas formančių piešinys ir tiesiog pasirinkta švariausia pirmosios ir antrosios jo dalies atkarpa, kur formančių trajektorijos buvo lygiausios. Skaičiuoti tų atkarpų formančių reikšmių vidurkiai.

⁵ Paminėtina, kad diktoriai bendrinės kalbos tyrimams dažniausiai pasirenkami iš pietinių vakarų aukštaičių kauniškių ploto. Taigi bendrinės kalbos tyrimų rezultatai iš dalies iliustruoja ir šios patarmės ypatybes.

181–182). Ypač svarbi tyrėjo daroma išvada, kad priegaidžių suvokimui, kartu ir fonologinei opozicijai, svarbūs tik pirmojo dėmens kokybiniai skirtumai (Pakerys 1968: 114, 116; 1982: 189).

Iš vakarų aukštaičių kauniškių ploto pastaraisiais metais išsamiau tyrinėta Šakių ir Prienų šnektų dvibalsių kokybė (Bacevičiūtė 2004: 104–110; Jaroslaviėnė 2010: 91–96). Abiejų tyrėjų pažymima, kad didesnę įtaką priegaidė turi pirmojo dėmens kokybei. Taip pat pabrėžiamas akūtinių dvibalsių pirmojo dėmens [a] didesnis atvirumas ir kompaktiškumas (Bacevičiūtė 2004: 107; Jaroslaviėnė 2010: 91). Toliau apžvelgsime Marijampolės šnektos analogiškus tyrimus.

MARIJAMPOLĖS ŠNEKTOS DVIBALSIŲ KOKYBĖ (FORMANČIŲ ANALIZĖ)

3. Formančių F1 ir F2 vidurkių⁶ reikšmės (žr. 1 lentelę) rodo akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių dėmenis esant skirtingos kokybės garsus. Akūtinių dvibalsių [ái], [áu] pirmieji dėmenys aiškesni, labiau primena balsį [a], cirkumfleksinių [aĩ], [aũ] – redukuoti, patyrę antrojo dėmens regresyvinį poveikį. Abiejų akūtinių dvibalsių pirmieji dėmenys turi žymiai aukštesnę F1, taigi dominuojantis dėmens požymis yra atvirumas, žemesnis liežuvio pakilimas. Pirmieji cirkumfleksinių dvibalsių [aĩ], [aũ] dėmenys turi žemesnę F1, jie uždaresni.

Pirmojo dėmens realizacija priklauso ne tik nuo priegaidės, bet ir nuo antrojo dėmens kokybės – tai rodo F2 santykiai. Dvibalsio [ái] pirmojo dėmens F2 yra žemesnė negu cirkumfleksinio atitikmens, taigi jis yra užpakalesnės artikuliacijos. Tariant cirkumfleksinį [aĩ]⁷, pirmasis dėmuo supriešakėja dėl priešakinio [i] poveikio. Dvibalsio [áu] abu dėmenys yra užpakalinės eilės, tik vienas žemutinio pakilimo, kitas – aukštutinio ir lūpinis. Akūtinio dvibalsio [áu] pirmasis dėmuo turi aukštesnę F2 negu cirkumfleksinio [aũ]. Balsis [u] turi labai žemas abidvi pirmąsias formantes, todėl tariant cirkumfleksinį dvibalsį, pažemėja ir pirmojo dėmens F2. Tai susiję su užpakalesne artikuliacija ir su stipresniu lūpinimu.

Ryškesnį antrąjį dėmenį turi cirkumfleksiniai dvibalsiai. Dvibalsio [aĩ] antrasis dėmuo turi žemesnę F1 ir aukštesnę F2, taigi labiau primena balsio [i] požymius – yra uždaresnis ir priešakesnės artikuliacijos. Dvibalsio [aũ] antrajam dėmeniui būdinga žemesnė F2, F1 aiškių santykių neparodė. Šis dėmuo pasižymi liežuvio poslinkiu atgal ir ypač stipria labializacija.

---

⁶ Skaičiuoti kiekvieno dvibalsio visų realizacijų formančių vidurkiai, atskirai vyro ir moters balso duomenys.

⁷ Išsamia transkripcija cirkumfleksinius dvibalsius su pirmuoju dėmeniu [a] derėtų transkribuoti [aĩ] ir [aũ], tačiau dėl paprastumo papildomų ženklų straipsnyje atsisakyta.

1 LENTELĖ. Dvibalsių F1 ir F2 vidurkių reikšmės⁸

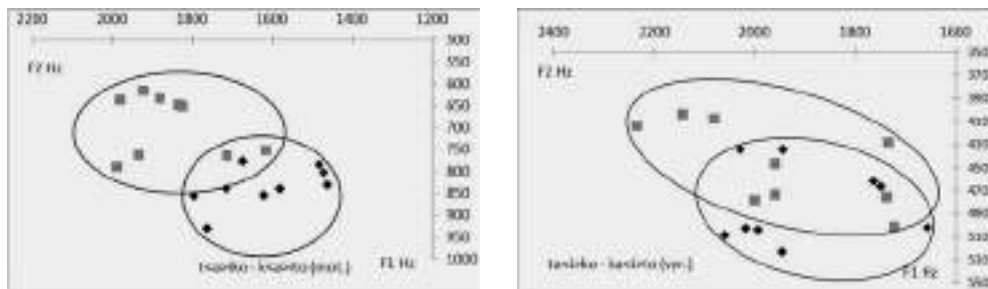
Pavyzdys	F1 Hz		F2 Hz		Pastabos
	Vyr.	Mot.	Vyr.	Mot.	
t<á>iko	647	834	1384	1618	Akūt. aukštesnė F1 ir žemesnė F2
k<a>īto	585	694	1503	1855	
tá<i>ko	481	563	1905	2224	Cirkumfl. žemesnė F1 ir aukštesnė F2
ka<ī>to	447	502	1952	2486	
š<á>ut	664	878	1283	1469	Akūt. aukštesnės abidvi formantės
š<a>ūkt	584	731	1166	1378	
šá<u>t	522	595	1047	1140	Cirkumfl. žemesnė F2, F1 varijuoja
ša<ū>kt	454	607	852	1094	
k<é>ikt	573	690	1925	2320	Akūt. aukštesnė F1, F2 varijuoja
p<e>īkt	520	604	1824	2349	
ké<i>kt	513	535	1995	2477	Cirkumfl. žemesnė F1, F2 varijuoja
pe<ī>kt	460	497	1989	2609	
k<é>uras	586	741	1699	1962	Akūt. aukštesnė F2, F1 varijuoja
s<e>ūras	581	758	1424	1617	
ké<u>ras	531	582	1073	1183	Cirkumfl. žemesnės abidvi formantės
se<ū>ras	470	562	979	1110	

Dvibalsiams su pirmuoju dėmeniu [e]⁹ taip pat būdingi ryškūs kokybiniai variantai, susiję ir su priegaide, ir su dėmenų tarpusavio sąveika.

Akūtinio dvibalsio [éi] pirmasis dėmuo turi aukštesnę F1, taigi jis pasižymi didesniu atvirumu negu atitinkamas cirkumfleksinio dvibalsio dėmuo. F2 varijuoja, aiškesnio skirtumo nenustatyta. Abu dvibalsio dėmenys yra priešakinės eilės, greičiausiai todėl priegaidės įtaka tarimo eilės požymiams gana silpna. Akūtinio dvibalsio [éu] pirmajam dėmeniui būdinga žymiai aukštesnė F2, todėl jis nuo atitinkamo cirkumfleksinio dvibalsio dėmens labiausiai skiriasi priešakesne artikuliacija. Antrasis šio dvibalsio dėmuo yra užpakalinės eilės balsis [u], todėl tariant cirkumfleksinį dvibalsį, smarkiai užpakalėja ir pirmasis dėmuo.

⁸ Skaičiuotos ir F3 reikšmės, tačiau jos lentelėje nepateikiamos. Pateiktos tik dviejų pirmųjų formančių, svarbiausiųjų charakterizuojant garsus, reikšmės. F3 reikšmėmis naudotasi skaičiuojant kokybinius indeksus (žr. 2 lentelę).

⁹ Marijampolės šnekoje dvibalsio [au] pirmasis dėmuo po minkštojo priebalsio labai smarkiai supriešakėja, todėl transkribuotinas kaip [eu] ir aptartinas kartu su dvibalsiu [ei]. Toks tarimas ryškiai skiriasi nuo šiaurinių kauniškių šnektų, kur priešakėjimas mažesnio laipsnio, labiau jaučiama labializacija, tariama, pavyzdžiui, [ká.uras].

1, 2 PAV. Dvibalsio [ai] pradžios ir pabaigos variantai (akūtas – juoda spalva)¹⁰

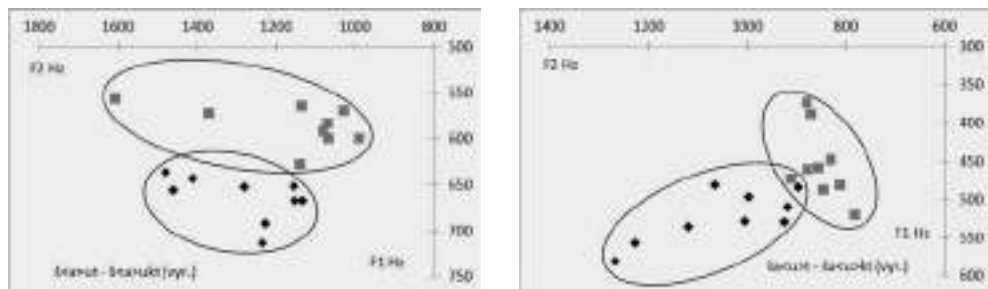
Cirkumfleksinio [eĩ] antrasis dėmuo turi žemesnę F1, taigi jis pirmiausia pasižymi uždarumu. F2 skirtumo nenustatyta. Dvibalsio [eũ] antrasis dėmuo turi žemesnes abidvi formantes, jis yra uždaresnis ir užpakalesnės artikuliacijos.

Apibendrinant pirminius formančių duomenis, galima teigti, kad Marijampolės šnektose kokybiniai požymiai labai svarbūs dvibalsių priegaidžių skyrimui. Kaip ir kitose tirtose VAK šnektose (plg. Bacevičiūtė 2004: 109; Jaroslaviėnė 2010: 92), ryškesniais kokybiniais variantais pasižymi pirmasis dvibalsių dėmuo, jis labiau priklauso nuo priegaidės. Labiausiai priegaidės įtaka juntama pirmųjų dėmenų [a], [e] atvirumui: pabrėžti akūtiniuose dvibalsiuose jie yra daug atviresni negu cirkumfleksiniuose. Tarimo eilės variantiškumas labiau priklauso nuo antrojo dėmens poveikio. Antrieji dvibalsių dėmenys [i], [u] dėl priegaidės įtakos kinta mažiau.

4. Aptartieji garsų požymiai atsispindi ir taškinėse diagramose (žr. 1–8 pav.). Trečiajame koordinatinių sistemos ketvirtyje *x* ašyje atidėjus F2 reikšmes¹¹, o *y* ašyje – F1 reikšmes, matyti tiriamųjų garsų santykiai. Žvelgiant į dvibalsio [ai] variantų išsidėstymą koordinatinių sistemoje (žr. 1 pav.), matyti, kad labiau išryškėja pirmojo dėmens kokybiniai skirtumai. Tiriamųjų dvibalsių pradžios plotai susikerta labai nedaug. Akūtinio dvibalsio pirmasis dėmuo [a] yra atviresnis ir užpakalesnis, o cirkumfleksinio – uždaresnis ir priešakesnis. Antrojo dėmens kokybiniai variantai skiriasi mažiau, jų užimami plotai daug uždengia vienas kitą. Cirkumfleksinio dvibalsio antrasis dėmuo [i] (žr. 2 pav.) linkęs būti priešakesnis ir uždaresnis, tačiau skirtumas nedidelis. Diagramose taip pat matyti, kad cirkumfleksinių dvibalsių tiek pirmojo, tiek antrojo dėmenų plotai labiau ištįsę horizontalia kryptimi, taigi jiems būdingas didesnis tarimo eilės paslankumas. Akūtas variantiškumo turi mažiau.

¹⁰ Braižyti kiekvieno dvibalsio vyro ir moters balsų grafikai, tačiau garsų santykiai nustatyti panašūs, taigi taupumo sumetimais pateikiama tik po vieną vyro ir moters balso grafiką.

¹¹ Vienas taškas žymi vieno pateikėjo formančių vidurkių reikšmes.

3, 4 PAV. Dvibalsio [au] pradžios ir pabaigos variantai (akūtas – juoda spalva)¹²

Diagramose ypač ryškūs dvibalsio [au] poziciniai variantai, atsirandantys dėl priegaidės. Matyti, kad tiek pirmojo, tiek antrojo dėmenų plotai tik vos liečia vienas kitą. Akūtinio dvibalsio [áu] pradžia (žr. 3 pav.) labiausiai išsiskiria didesniu atvirumu. Tarimo eilė skiriasi mažiau, tiek akūtinio, tiek cirkumfleksinio dvibalsio pradžia turi daug variantiškumo. Daug cirkumfleksinio dvibalsio pradžios taškų susitelkę dešinėje pusėje, vadinasi, dėmuo linkęs būti užpakalesnės artikuliacijos, tačiau du taškai nutolę į kairę, todėl tarimo eilės skirtumus sunku nusakyti.

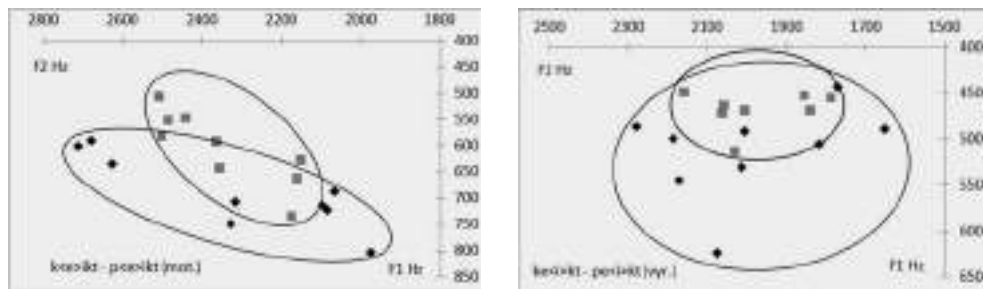
Šio dvibalsio antrųjų dėmenų kokybė taip pat skiriasi. (žr. 4 pav.). Labiausiai skiriasi horizontalusis liežuvio poslinkis – tarimo eilė. Cirkumfleksinio [aũ] antrasis dėmuo [u] yra daug užpakalesnis negu atitinkamas [áu] dėmuo. Atvirumo laipsnis skiriasi mažiau, matyti, kad cirkumfleksinio dvibalsio pabaiga linkusi būti uždaresnė. Akūtinio dvibalsio antrojo dėmens plotas labiau ištišęs vertikalia kryptimi – jam būdingas didesnis atvirumo variantiškumas, cirkumflekso antrasis dėmuo labiau varijuoja pagal tarimo eilę.

Dvibalsio [ei] akūto ir cirkumflekso skirtumai mažiau pastebimi. Aiškiau skiriasi pirmojo dėmens kokybė (žr. 5 pav.). Akūtinio dvibalsio pradžia linkusi būti atviresnė, plotas nusileidęs šiek tiek žemiau, bet yra ir uždariau ištartų garsų. Akūtinio [éi] pradžios horizontalusis liežuvio poslinkis labai varijuoja, plotas ištišęs horizontalia kryptimi.

Antrųjų šio dvibalsio dėmenų skirtumus išvelgti sunkiau (žr. 6 pav.). Akūto antrajam dėmeniui, kuris nėra pabrėžtas priegaidės spūdžiu, būdingas didelis tarimo eilės ir atvirumo variantiškumas. Jo variantų užimamas plotas labai didelis, jis visiškai uždengia cirkumfleksinio dvibalsio antrojo dėmens plotą. Cirkumfleksinio [eĩ] pabaiga labiau koncentruota, plotas išsidėstęs aukščiau, taigi jai būdingas didesnis uždarumas.

¹² Šio dvibalsio moters balso grafikai tokių aiškių santykių neparodė.

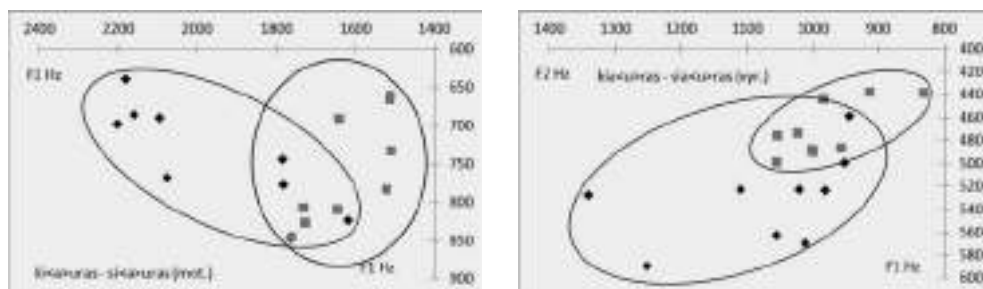

5, 6 PAV. Dvibalsio [ei] pradžios ir pabaigos variantai (akūtas – juoda spalva)

Dvibalsio [eu] akūto ir cirkumflekso skirtumai matyti aiškiau. Akūtinio dvibalsio pradžia (žr. 7 pav.) išsiskiria priešakesne artikuliacija, nors pastebimas didelis tarimo eilės ir atvirumo variantiškumas. Cirkumfleksinio dvibalsio pradžia labiau varijuoja pagal atvirumo laipsnį, tarimo eilės požymis stabilusis.

Dvibalsio antrieji dėmenys (žr. 8 pav.) taip pat skiriasi. Cirkumfleksinio dvibalsio pabaiga labiau koncentruota, turi mažiau variantiškumo, o akūto užimamas plotas labai didelis, taškai išsibarstę. Cirkumflekso antroji dalis pasižymi užpakalesne artikuliacija ir aukštesniu liežuvio pakilimu.

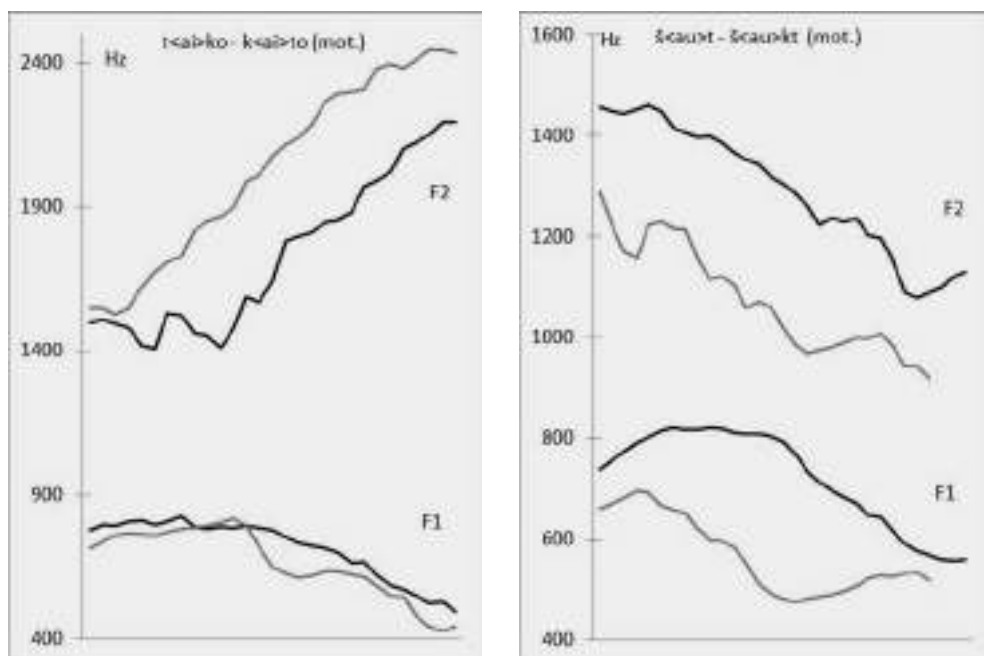
7, 8 PAV. Dvibalsio [eu] pradžios ir pabaigos variantai (akūtas – juoda spalva)

5. Tiriamųjų garsų kokybiniai santykiai atsispindi ir grafikuose, vaizduojančiuose formančių trajektorijų kitimą (žr. 9–12 pav.)¹³. Pirmiausia matyti skirtinga kiekvieno dvibalsio formančių kitimo kryptis. Dvibalsio [ai] dėmenys yra visai skirtingos kokybės garsai: [a] – žemiausio liežuvio pakilimo, užpakalinės eilės, [i] – aukštutinio pakilimo, priešakinės artikuliacijos. Todėl jo formančių dinamika bene ryškiausia (žr. 9 pav.): F1 palaipsniui žemėja, o F2 staigiai kyla į viršų. Pradžioje

¹³ Rengiant straipsnį braižyti visų pateikėjų ir visų dvibalsių grafikai. Čia pateikiami geriausiai atspindintys bendrąsias formančių kitimo tendencijas.

atstumas tarp formančių palyginti nedidelis – tariamas kompaktinis [a], o pabaigoje formantės stipriai nutolsta viena nuo kitos, išryškėja garso [i] difuziškumas. Lyginant akūtinį ir cirkumfleksinį dvibalsį [au], pastebėtina, kad pradžioje akūto formantės labiau suartėjusios, jų trajektorijos ilgesnį laiko tarpą išlieka stabilesnės. F2 gerokai vėliau pradeda kilti į viršų ir visą laiką išlieka daug žemesnė. Cirkumflekso F2 beveik iškart kyla į viršų staigia trajektorija. Akūto F1 beveik visą laiką išlieka aukštesnė.

Dvibalsio [au] formančių dinamika visai kitokia (žr. 10 pav.). Jį sudaro taip pat skirtingos kokybės garsai: [a], kaip jau minėta, – žemutinis, užpakalinės eilės, [u] – gana aukšto liežuvio pakilimo, užpakalinės eilės, lūpinis. Abi dvibalsio formantės palaipsniui žemėja, nes balsio [u] jos iš prigimties yra žemos. Aiškiai išryškėja priegaidžių skirtumai. Abi akūto formantės visą laiką išlieka aukštesnės, cirkumflekso – žemesnės. Be to, labai skiriasi ir F1 kitimo trajektorija: akūtinio dvibalsio ji kurį laiką eina apylygiai (tariamas atviresnis garsas [a]), tik nuo vidurio leidžiasi žemyn, o cirkumfleksinio dvibalsio iškart krinta žemyn, tik nuo vidurio eina apylygyje linija (tariamas ryškesnis garsas [u]).

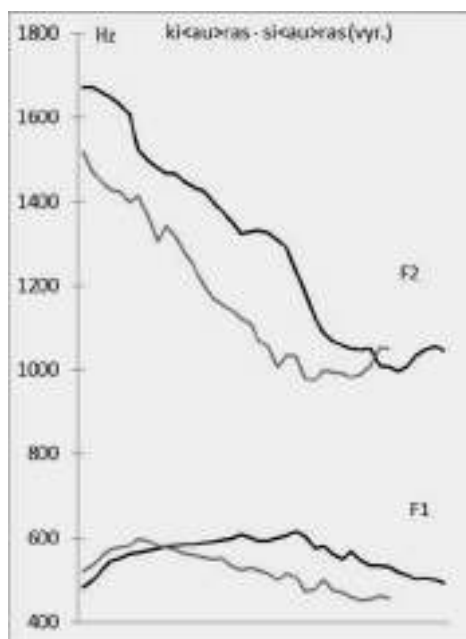
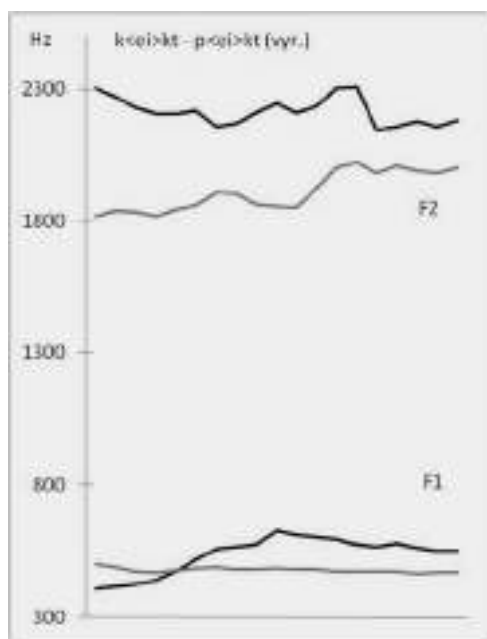

9, 10 PAV. Dvibalsių [ai] ir [au] formančių dinamika (akūtas – juoda spalva)¹⁴

¹⁴ Šio tipo grafikuose taip pat iliustracijai pasirinktos tik dvi pirmosios formantės, trečioji nepateikiama.

Dvibalsio [ei] formančių trajektorijos kinta bene mažiausiai (žr. 11 pav.), nes jį sudaro panašiausios kokybės garsai, besiskiriantys tik vienu požymiu – liežuvio pakilimu. Tiek akūtinio, tiek cirkumfleksinio dvibalsio F2 kinta labai nežymiai. Šiek tiek žymesnis cirkumfleksinio dvibalsio F2 pakilimas, kadangi labiau pabrėžta antroji jo dalis yra priešakesnė. Tačiau akūto F2 išlieka žymiai aukštesnė visą tarimo laiką. F1, atvirkščiai, ryškiau kinta tariant akūtinį dvibalsį – ji palaiapsniui kyla ir maždaug nuo vidurio eina apylyge linija.

Dvibalsio [eu] sudaromieji garsai labai skirtingi: [e] – supriešakėjęs, žemutinio pakilimo, [u] – užpakalinės eilės, aukštutinio pakilimo. Dvibalsio artikuliacijos pokyčius ypač atspindi F2 kitimas (žr. 12 pav.): ji staigiai krinta ir visą laiką leidžiasi žemyn, tik pabaigoje trumpai eina apylyge linija maždaug ties 1000 Hz riba (tai maždaug atitinka trumpojo [u] dažnį). Tiek cirkumflekso, tiek akūto formančių trajektorijos labai panašios, tik akūto F2 nukrinta šiek tiek staigiau, nes stipriau pabrėžiamas garsas [u]. Priegaidė turi įtakos šio dvibalsio F1 kitimui: iš pradžių abiejų garsų F1 šiek tiek pakyla, tačiau kitimo kryptis tuoj pat išsiskiria – akūto kyla toliau ir tik pabaigoje leidžiasi žemyn, o cirkumflekso palaiapsniui leidžiasi visą laiką.

11, 12 PAV. Dvibalsių [ei] ir [eu] formančių dinamika (akūtas – juoda spalva)

MARIJAMPOLĖS ŠNEKTOS DVIBALSIŲ KOKYBINIŲ INDEKSŲ TYRIMAS

6. Norint tiksliau apibūdinti tiriamųjų garsų kokybę, eksperimentinės fonetikos darbuose įprasta skaičiuoti kokybinius indeksus (žr. 2 lentelę). Lyginant akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių atitinkamų dėmenų indeksus, galima tiksliau apibūdinti jų svarbiausius kokybinius požymius. Dažniausiai pabrėžtas dvibalsio dėmuo kokybiškai yra ryškesnis, tačiau dėl priegaidės išryškėjantys požymiai nevienodi, priklauso nuo konkretaus balsio prigimties.

2 LENTELE. Dvibalsių kokybiniai indeksai¹⁵

Pavyzdys	T		Df		C		Īt		B	
	Vyr.	Mot.	Vyr.	Mot.	Vyr.	Mot.	Vyr.	Mot.	Vyr.	Mot.
t<á>iko	86	52	737	784	877	894	333	735	107	104
k<a>ĭto	189	259	918	1161	854	855	90	779	107	105
tá<i>ko	447	482	1424	1661	804	811	617	1184	106	105
ka<ĭ>to	500	615	1505	1984	793	788	703	1476	107	104
š<á>ut	22	-30	619	591	890	914	522	545	107	105
š<a>ũkt	-4	-11	582	647	883	894	566	519	109	106
šá<u>t	-62	-127	525	545	879	886	552	883	110	108
ša<ũ>kt	-181	-171	694	487	884	895	770	936	111	108
k<é>ikt	374	438	1352	1630	826	835	729	1357	105	104
p<e>ĭkt	375	499	1304	1745	818	816	542	1350	106	104
ké<i>kt	454	590	1482	1942	809	796	738	1463	106	104
pe<ĭ>kt	481	651	1529	2112	794	782	869	1670	106	104
k<é>uras	291	268	1113	1221	842	858	308	1006	106	104
s<e>ũras	164	86	843	859	859	880	264	706	108	105
ké<u>ras	3	-78	542	601	880	878	805	779	110	108
se<ũ>ras	-55	-157	551	548	872	881	735	1097	111	108

Dvibalsio [ái] pirmasis dėmuo pasižymi žemesniu tonu ir didesniu kompaktišku-
mu negu atitinkamas cirkumfleksinio dvibalsio dėmuo; įtempimo ir bemoliškumo
indeksai įvairuoja. Cirkumfleksinio [aĩ] antrasis dėmuo yra aukštesnio tono, difuziš-
kesnis ir įtemptesnis negu akūto antrasis dėmuo; bemoliškumo indeksai įvairuoja.

¹⁵ Kadangi buvo atskirai skaičiuotos vyro ir moters balso formančių reikšmės, indeksai taip pat pateikiami atskirai. Kaip parodė skaičiavimai, dažnai vyro ir moters balsų indeksų santykiai įvairuoja. Aprašant dvibalsių kokybės ir priegaidės sąsają, naudotasi tik tais indeksais, kurie parodė analogiškus santykius.

Dvibalsio [áu] pirmasis dėmuo yra kompaktiškesnis ir mažiau bemoliškas už [aũ] pirmąjį dėmenį; kiti indeksai įvairuoja. Antrasis [aũ] dėmuo yra žemesnio tono, įtemptesnis už atitinkamą akūto dėmenį; kiti indeksai, netgi bemoliškumas, kuris galėtų būti svarbus šio dvibalsio artikuliacijai, įvairuoja.

Dvibalsio [éi] pirmasis dėmuo žemesnio tono (tą ypač patvirtina moters balso indeksai, vyro balso skiriasi mažai), kompaktiškesnis, įtemptesnis už atitinkamą cirkumfleksinio dvibalsio dėmenį; bemoliškumo indeksas įvairuoja. Cirkumfleksinio [eĩ] antrasis dėmuo yra aukštesnio tono, difuziškesnis, įtemptesnis; bemoliškumo indeksai nesiskiria.

Dvibalsio [éu] pirmasis dėmuo yra aukštesnio tono, daug difuziškesnis (!), įtemptesnis, mažiau bemoliškas negu [eũ] pirmasis dėmuo. Antrasis [eũ] dėmuo išsiskiria tik žemesniu tonu; visi kiti indeksai, net ir bemoliškumas, įvairuoja.

APIBENDRINIMAS

Apibendrinant Marijampolės šnektos dvibalsių kokybės tyrimą, neabejotinai galima patvirtinti, kad priegaidė turi įtakos kokybiniais požymiams. Ypač su priegaide susijusi pirmojo dėmens kokybė.

Universaliausias požymis, susijęs su priegaide, yra tonalumas. Žematoniai dėmenys [a], [u], pabrėžti atitinkamos priegaidės spūdžio, tariami žemesni, o aukštatoniai [e], [i] – aukštesni už nepabrėžtus jų atitikmenis. Išimtį sudaro tik dvibalsio [éi] pirmasis dėmuo, kuris yra žemesnio tono palyginti su supriešakėjusiu, redukuotu cirkumfleksinio dvibalsio [e]¹⁶.

Antrasis pagal svarbą priegaidžių skyrimui yra kompaktiškumo / difuziškumo požymis. Kompaktiniai dėmenys [a], [e], pabrėžti priegaidės, daugeliu atvejų yra kompaktiškesni už nepabrėžtus [a], [e], o difuziniai [u], [i] – difuziškesni. Įdomus šiuo atžvilgiu yra akūtinis [éu]: jo pirmasis dėmuo, nors iš prigimties ir kompaktinis, yra žymiai difuziškesnis už nepabrėžtą cirkumfleksinio balsio dėmenį. Greičiausiai tai susiję su Marijampolės šnekta būdingu siauruoju balsiu [e] – šioje pozicijoje jis tariamas ypač siaurai ir įtemptai, pačioje dvibalsio pradžioje iš klausos primena balsį [i], tą patvirtina ir formančių duomenys (žr. 1 lentelę ir 12 pav.).

Tyrimas parodė, kad įtempimo požymis, kaip priegaidės indikatorius, svarbus tik aukštutinio pakilimo balsiams [u], [i], einantiems antraisiais dvibalsių dėmenimis, bei [e], kuris, kaip minėta, šnektoje yra gana aukšto liežuvio pakilimo. Žemutiniam [a] šis požymis visai nereikšmingas. Taigi negalima teigti, kad Marijampolės šnektoje akūtiniai dvibalsiai būtų sudaryti iš įtemptųjų ir neįtemptųjų, o cirkumflesi-

---

¹⁶ Išsamia transkripcija reikėtų žymėti [e].

niai – iš neįtemptųjų ir įtemptųjų garsų, kaip teigiama apie bendrinės kalbos dvibalsius (Pakerys 1968: 118; 1982: 182).

Bemoliškumo požymis svarbus tik akūtinių dvibalsių [áu] ir [éu] pirmiesiems dėmenims: jie yra mažiau bemoliški už atitinkamus cirkumfleksinių dvibalsių dėmenis, patiriančius stiprų lūpinimą. Antrieji dėmenys [u] tiek akūtinuose, tiek cirkumfleksiniuose dvibalsiuose bemoliškumo atžvilgiu yra panašūs.

LITERATŪRA

Anusienė Lilija 1984: Kirčiuotų akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių trukmė lietuvių bendrinės kalbos frazėse. – *Kalbotyra* 35, 12–17.

Bacevičiūtė Rima 2004: *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bakšienė (Bacevičiūtė) Rima 2012: Marijampolės šnektos ilgųjų balsių priegaidės: kokybiniai požymiai. – *Baltistica* 47(2), 293–308.

Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmąs 2000 [1966]: Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – Aleksas Girdenis. *Kalbotyros darbai 1: 1962–1974*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 44–55.

Jaroslaviėnė Jurgita 2010: *Rytinių kauniškių Priėnų šnektos fonologija*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Laigonaitė Adelė 1958: Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės supratimo. – *Kalbotyra* 1, 71–100.

Laigonaitė Adelė 1978: *Lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Mokslas.

LKA – *Lietuvių kalbos atlasas 2, Fonetika*. Vilnius: Mokslas, 1982.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 1, Fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis, 1965.

LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

Pakerys Antanas 1968: Lietuvių literatūrinės kalbos sudėtinių dvibalsių *au*, *ai*, *ei* akustiniai požymiai. – *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga* 3, 97–118.

Pakerys Antanas 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.

Pakerys Antanas 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.

Pakerys, Plakunova, Urbeliėnė 1972 – Пакерис Антанас, Плакунова Т., Урбелене Янина, Относительная длительность дифтонгов литовского языка. – *Garsai, priegaidė, intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga* 5, 3–36.

Vaitkevičiūtė Valerija 1995: *Bendrinės lietuvių kalbos priegaidės*. Vilnius: Enciklopedija.

Marijampolės šnektos dvibalsių priegaidės:
kokybiniai požymiai

VAKKA – *Vakary aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai*, sud. Rima Bacevičiūtė, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.

Zinkevičius Zigmąs 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmąs 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Syllable Accents of Diphthongs in the Marijampolė Sub-dialect: Qualitative Features

SUMMARY

The article reveals the experimental analysis of qualitative characteristics in Marijampolė dialect diphthongs. This dialect belongs to the southern part of West Highlanders Kauniškiai. The diphthongs have not been tested experimentally before.

The study showed that the accent has a lot of influence on qualitative characteristics of dialect diphthongs. The quality of the first component especially is associated with the accent.

Tonality is most universal characteristic associated with the accent. Low tonality components [a], [u], highlighted by pressure of the accent, are pronounced lower and the high tonality components [e], [i] – are pronounced higher. Only the first component of diphthong [éi], which is lower in tone compared with a reduced circumflexical diphthong [e] is the exception.

Second in importance is the compactness/diffusive characteristic. Compact components [a], [e], highlighted by accent, in many cases, are more compact than not highlighted, and diffuse [u], [i] are even more diffuse. Only acute [éu] stands out its first component compact by its nature is more diffuse than not highlighted component of circumflexical vowel. This is related with Marijampolės dialect-typical narrow vowel [e].

Tension characteristic as accent indicator is only relevant for high vowels [u], [i], which are second components of the diphthongs, and for vowel [e], which in dialect is pronounced with quite high tongue position. Tension characteristic is quite insignificant for lower tone [a].

Labial characteristic is only important for acute diphthongs [áu] and [éu] first components: they are less labial than corresponding circumflexical diphthong components which are experiencing strong labialization. Second components [u] both in acute and circumflexical diphthongs from labial point of view are similar.

Įteikta 2013 m. kovo 13 d.

RIMA BAKŠIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
rima.baceviciute@lki.lt

AGNĖ PUKEVIČIŪTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: sakininės lietuvių kalbos ypatybės.

ASTA KAZLAUSKIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: sakininės lietuvių kalbos tyrimai: akustinės garsų ypatybės, fonotaktika, kirčiavimo dėsninčiai, normos ir vartosenos, kalbos ritmika; taikomoji kalbotyra.

KLASTERINĖ TIPOLOGINIŲ KALBOS RITMO GRUPIŲ ANALIZĖ¹

Cluster Analysis of Typological Groups
of Language Rhythm

ANOTACIJA

Šiuo straipsniu siekiama atsakyti į du klausimus: 1) ar klasterinė analizė paranki ieškant ritmo tipologinių panašumų ir ja remiantis galima klasifikuoti iki šiol neanalizuotas kalbas ir 2) į kurį klasterį – skiemeninio ar kirtinio ritmo kalbų – patenka lietuvių ir latvių kalbos.

Tyrimui penki gimtakalbiai (latvis, lietuvis, švedas, islandis ir kinis) išvertė ir įrašė tą patį apie 1 min. trukmės tekstą. Programa PRAAT įrašai buvo anotuoti, naudojant Paolo Mairano

---

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-5-4). Pradiniai jo rezultatai apibendrinti Agnės Pukevičiūtės magistro baigiamajame darbe (*Akustiniai lietuvių ir latvių kalbų ritmo koreliatai*, 2013, vadovė prof. dr. Asta Kazlauskienė). Straipsnio autorės nuoširdžiai dėkoja informantams, įrašiusiems ir padėjusiems segmentuoti tiriamąją medžiagą: prof. habil. dr. Pėterui Vanagai, Valgerður Bjarnadóttir, Magnus Liw, Huashan Li ir doc. dr. Aaušrai Saudargienei už pagalbą rengiant medžiagą statistinei analizei ir patarimus dirbant su SPSS programa.

ESMINIAI ŽODŽIAI: ritmas, kirtinio ritmo kalbos, skiemeninio ritmo kalbos, akustiniai kalbos ritmo koreliatai, klasterinė analizė, lietuvių, latvių, švedų, islandų, kinų kalbos.

KEYWORDS: Rhythm, Stress-timed languages, Syllable-timed languages, Acoustic correlates of rhythm, Cluster analysis, Lithuanian, Latvian, Swedish, Icelandic, Chinese.

sukurtą programą *Correlatore* (2.1 versija) buvo apskaičiuoti akustiniai ritmo koreliatai. Klasterinei analizei naudoti ir šios programos autoriaus Mairano (2011) gauti kitų kalbų ritmo tyrimo rezultatai. Duomenys suvesti į SPSS programą ir atlikta jų klasterinė analizė.

Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad hierarchinė ir dviejų žingsnių klasterinė analizė viena-reikšmiškų atsakymų nepateikia. Hierarchinė analizė gana paranki klasterizuojant mažiau statistiškai apdorotus kintamuosius (ΔV , ΔC , %V, iš dalies ir varco ΔV , varco ΔC). Dviejų žingsnių analizę klasifikuojant kalbas pagal ritmą reikėtų taikyti labai atsargiai, nes jos rezultatai prieštaringi.

Lietuvių ir latvių kalbos pagal visus analizuotus kintamuosius patenka į tą patį klasterį kartu su daugeliu kirtinio ritmo kalbų. Todėl galima būtų daryti atsargią išvadą, kad abiejų gyvųjų baltų kalbų ritmas panašus ir jį lemia kirtis. Tai kirtinio ritmo kalbos.

ANNOTATION

This article aims to answer two questions: 1) whether the cluster analysis is handy for finding typological rhythm similarities and on the basis of it so far unanalysed languages can be classified 2) which cluster – stress-timed or syllable-timed languages – Lithuanian and Latvian languages fall into.

For this study five native speakers (Latvian, Lithuanian, Swedish, Icelandic and Chinese) translated and recorded the same text. Text duration was about 1 minute. Records were annotated with the program PRAAT and acoustic correlates of rhythm were calculated using program *Correlatore* developed by Paolo Mairano (2.1 version). Results of other languages estimated by the author of the program Mairano (2011) was used for cluster analysis. The data was entered to the SPSS program and a cluster analysis was performed.

The results show that the hierarchical and two-step cluster analysis does not provide unambiguous results. Hierarchical analysis is pretty handy to cluster less statistically processed variables (ΔV , ΔC , %V, partly varco ΔV , varco ΔC). Two-step analysis should be used with caution because of its controversial results.

Lithuanian and Latvian languages from all the variables fall into the same cluster together with a number of stress-timed languages. Therefore, it can be carefully concluded that rhythm of the two Baltic languages is similar and caused by stress. They are stress-timed languages.

1. TRUMPA KALBOS RITMO TYRIMŲ APŽVALGA

Kenneth Lee Pike (1945) vienas iš pirmųjų plačiau aptarė neeiluotos kalbos ritmiškumo tipologinius skirtumus. Jis skyrė: 1) kirtinio ritmo (ang. *stress-timed*) kalbas, kurių ritmo pagrindas yra kirtis (pavyzdžiui, anglų, vokiečių kalbos), 2) skiemeninio ritmo (ang. *syllable-timed*) kalbas, kurių ritmiškumas paremtas

panašios kiekybės skiemenų vartoseną (pavyzdžiui, prancūzų, ispanų kalbos). Prie šių dviejų tipologinių grupių kiek vėliau pridėta ir trečioji – morinio ritmo grupė, jai priklausančių kalbų ritmo pagrindą sudaro mora (pavyzdžiui, japonų, tamilų kalbos).

Daugelis XX a. pabaigos tyrimų paremti Pike siūlyta kalbų ritmo tipologinės klasifikacijos hipoteze. Matuojant ir lyginant akustinę skiemenų ir tarpkirtinių intervalų trukmę, buvo siekiama pagrįsti dviejų ritmo grupių egzistavimą ir jų skirtumus (Abercrombie 1967; Roach 1982). Deja, eksperimentiniai tyrimai garsinės kalbos segmentų izochroniškumo – kartojimosi lygiais intervalais ar apylygės jų kiekybės – nepatvirtino. Tad bandyta ieškoti kitų kalbos ritmiškumo rodiklių. Rebecca McKeever Dauer (1983), remdamasi tuo, kad fonologinė kalbos sistema tiesiogiai lemia ritmą, siūlė skirstyti kalbas į ritmo grupes pagal tam tikrų fonologinių ypatybių buvimą arba nebuvimą. Tai balsių redukcija ir skiemens struktūros sudėtingumas. Remdamiesi šia idėja ir pritaikę statistinius metodus, Franckas Ramusas, Marina Nespor ir Jacques Mehleris (1999) bandė nustatyti akustinius kalbų ritmo koreliatus (kintamuosius, gaunamus apskaičiuojant balsinių ir priebalsinių intervalų trukmę): ΔV – standartinį balsinių intervalų trukmės nuokrypį, ΔC – standartinį priebalsinių intervalų trukmės nuokrypį, $\%V$ – balsinių intervalų trukmės proporciją. Minėti autoriai hipotetiškai spėjo, kad kirtinio ritmo kalboms būdingas didesnis balsių trukmės variantiškumas ir sudėtingesnė skiemens struktūra, todėl ΔV ir ΔC turi būti aukštesni, o $\%V$ – žemesnis nei skiemeninio ritmo kalbų. Deja, jų analizuotų konkrečių kalbų rezultatai tai patvirtino tik iš dalies.

Vėlesniuose tyrimuose atkreiptas dėmesys į galimą įvairių kalbinių ir nekalbinių veiksnių įtaką ritmui. Siekdamas normalizuoti tempo skirtumus, Esther Grabe ir Ling Ee Low (2002) skaičiavo porinius variantiškumo indeksus: nPVI – balsinių intervalų, rPVI – priebalsinių intervalų indeksą. Tikėtasi, kad kirtinio ritmo kalboms būdingas didelis balsių ir priebalsių trukmės variantiškumas, jų nPVI ir rPVI yra aukštas, o skiemeninio ritmo kalbų šie indeksai žemi.

Išvengti tempo įtakos trukmei siekė ir Volkeris Dellwo su Petra Wagner (2003). Jie balsinių ir priebalsinių intervalų trukmės standartinį nuokrypį padaugino iš 100 ir apskaičiavo variacijos koeficientus: $\text{varco}\Delta V$ (balsinių intervalų) bei $\text{varco}\Delta C$ (priebalsinių intervalų). Tačiau nei poriniai variantiškumo indeksai, nei variacijos koeficientai nepadeda vienareikšmiškai nustatyti ritmo tipologinių panašumų ir suskirstyti kalbų į tipologines klases. Vis dėlto aptarta ritmo parametrų nustatymo metodika gana ilgai buvo, o ir dabar dar tebėra populiari, nors ir susilaukė pagrįstos kritikos (pavyzdžiui, Arvaniti 2012)².

² Plačiau apie aptartus kalbos ritmo tyrimo metodus ir galimybę pritaikyti juos aprašant lietuvių kalbos ritmą žr. Kazlauskienė 2013.

2. TYRIMO METODOLOGIJA

Šiam tyrimui pasirinkta išbandyti naują būdą – eksperimentiškai patikrinti akustinių ritmo koreliatų ir apskritai kalbos ritmo panašumą taikant klasterinės analizės metodą. Statistikoje jis naudojamas norint nustatyti objektų ar reiškinių panašumą ir juos suskirstyti į klasterius (t. y. panašių objektų grupes). Klasterinės analizės tikslas – sugrupuoti tiriamuosius dydžius taip, kad skirtumai klasterio viduje būtų kuo mažesni, o tarp klasterių – kuo didesni (Vaitkevičius, Saudargienė 2006).

Tikėtasi, kad, atlikus klasterinę analizę, bus išsiaiškinti du dalykai, kurie ir yra šio tyrimo tikslas.

1. Ar Paolo Mairano (2011) ir šiam tyrimui apskaičiuoti akustiniai švedų, islandų ir kinų kalbų ritmo koreliatai patenka į tuos pačius klasterius? Ar Mairano ir mūsų nustatyti kirtinio ritmo švedų bei islandų kalbų koreliatai skiriasi nuo skiemeninio ritmo kinų kalbos? Jei į šiuos klausimus bus atsakyta teigiamai, vadinasi, klasterinė analizė tikrai paranki ieškant ritmo tipologinių panašumų ir ja remiantis galima klasifikuoti iki šiol neanalizuotas kalbas.

2. Antrasis rūpimas klausimas, į kurį klasterį – skiemeninio ar kirtinio ritmo kalbų – patenka lietuvių ir latvių kalbos?

Akstiniai švedų, islandų ir kinų kalbų ritmo koreliatai jau yra skaičiuoti kitų autorių (šiam tyrimui pasiremta duomenimis iš visiems prieinamo šaltinio internete – Mairano 2011). Pirmosios dvi kalbos priskirtos prie kirtinio ritmo, kinų – prie skiemeninio ritmo grupės. Lietuvių ir latvių kalbų ritmas pagal šią metodiką dar nenagrinėtas. Ankstesniuose lietuvių kalbos ritmiškumo tyrimuose ritmo pagrindu laikytas kirtis, bet skaičiuota ne akustinė vienetų trukmė, o kirčio distribucija įvairiuose segmentuose. Eiliuotos kalbos ritmą šitaip tyrė Juozas Girdzijskas (1966, 1979) ir Leonardas Sauka (1974, 1978), o prozos ir sakininės kalbos ritmą – Valerija Ramonaitė (1980, 2006), Bonifacas Stundžia (1991) ir Asta Kazlauskienė, Inga Fokaitė (2005).

Užuominų apie sakininės latvių kalbos ritmiškumą jau būta. Zinny Sans Bond, Dace Markus ir Verna Stockmal (2003) lygino gimtakalbių latvių ir gimtakalbių rusų, kalbančių latviškai, prozodiją: kontrastinę balsių trukmę, kirtį ir ritmą. Jų straipsnyje nepateikta išsami latvių kalbos ritmo analizė ir interpretacija, nors skaičiuoti Ramuso, Nespore, Mehlerio (1999) ir Grabe bei Low (2002) siūlyti dydžiai. Bond, Markus ir Stockmal (2003) tyrime daryta prielaida, kad latvių kalbai būdingas skiemeninis ritmas.

Šiam tyrimui pasirinktas standartinis Tarptautinės fonetikų asociacijos (žr. http://alt-usage-english.org/north_txt.html) siūlomas tekstas (ang. *The North Wind and the Sun*, lie. *Šiaurės vėjas ir saulė*), kurį naudoja ne tik ritmologai, bet ir visi fonetikai. Analizuojant kitokio pobūdžio medžiagą, būtų nemetodiška šio tyrimo rezultatus lyginti su kitų kalbų duomenimis, gautais remiantis minėtu tekstu.

Penki gimtakalbiai (latvis, lietuvė, švedas, islandė ir kinė)³ tekstą išvertė ir perskaitė. Informantų kalba įrašyta diktofonu ramioje patalpoje. Kiekvienas įrašas yra kiek trumpesnis nei viena minutė.

Tyrimo medžiaga tvarkyta ir empiriniai duomenys išgauti keliais etapais:

1. Konsultuojantis su kiekvienos kalbos informantu, programa PRAAT buvo anotuoti įrašai. Anotuojant remtasi ir oscilogramos vaizdu, ir klausa. Sutvarkytas programos tekstinių anotacijų tinklelis (ang. *TextGride*) išsaugotas **txt* formatu.

2. Naudojant Turino (Italija) Arturo Genre eksperimentinės fonetikos laboratorijoje Mairano (2011) sukurtą programą *Correlatore* (2. 1 versija), buvo apskaičiuoti mūsų atliktų įrašų akustinių ritmo koreliatų statistiniai dydžiai (rezultatai pateikiami 1 lent.). Klasterinei analizei, kaip jau minėta, panaudoti duomenys iš Mairano (2011). Jie reikalingi tam, kad būtų galima tinkamai atlikti klasterinę analizę, kurios rezultatai gerokai patikimesni, kai grupuojamas didesnis kiekis duomenų.

1 LENTELĖ. Akustinių ritmo koreliatų statistinių dydžių reikšmės⁴

Kalba	ΔC	%V	ΔV	varco ΔV	varco ΔC	nPVI	rPVI
Lietuvių	52	54	54	54	66	57	57
Latvių	55	52	58	55	65	70	65
Švedų	55	44	36	39	48	45	68
Švedų 2	65	49	51	50	66	60	82
Islandų	60	40	33	45	56	45	63
Islandų 2	52	47	41	50	60	51	56
Kinų	44	51	44	44	47	48	54
Kinų 2	48	62	74	51	62	51	53
Japonų	31	51	39	47	40	43	32
Portugalų	54	49	55	48	44	57	56
Prancūzų	40	49	40	45	41	45	44
Suomių	47	48	45	47	46	45	55
Graikų	37	47	34	50	48	52	42
Vokiečių	66	46	54	56	60	58	65
Estų	54	46	39	43	51	43	53
Čekų	58	45	51	51	49	45	61
Turkų	58	45	38	43	55	46	67

³ Visi informantai – aukštąjį filologinį išsilavinimą turintys žmonės, dirbantys arba tęsiantys studijas universitetuose: latvis ir islandė – dėstytojai, švedas – personalo vadovas, lietuvė ir kinė – magistrantės.

⁴ Čia ir toliau mūsų tyrimo įrašai žymimi su indeksu 2, pvz.: švedų 2, o Mairano duomenys – be indekso.

Kalba	ΔC	%V	ΔV	varco ΔV	varco ΔC	nPVI	rPVI
Arabų	55	45	47	56	55	47	64
Italų	54	44	44	53	49	48	62
Olandų	46	43	45	62	50	68	53
Danų	61	42	40	46	52	50	66
Ispanų	52	42	30	42	53	42	60
Rusų	55	41	34	43	48	45	63
Anglų	59	40	48	62	51	61	70
Lenkų	66	36	32	41	49	41	72

3. Duomenys suvesti į SPSS programą (apie ją plačiau žr. <http://www.insol.lt/statistics/>, Vaitkevičius, Saudargienė 2006) ir atlikta jų klasterinė analizė.

Nagrinėjant lietuvių ir latvių kalbas SPSS programa, buvo atlikta hierarchinė ir dviejų žingsnių klasterinė analizė. Taikant hierarchinę analizę, iš anksto nėra žinomas klasterių skaičius. Klasteriai sudaromi hierarchiniu principu – visi duomenys laikomi vienu klasteriu, sudarytu iš mažesnių grupių. Jie gali būti nustatomi vieną bendrą klasterį skaidant į mažesnius arba mažus klasterius jungiant į didesnius.

Dviejų žingsnių analizė nuo aptartosios skiriasi tuo, kad ją taikant klasterių skaičius yra žinomas iš anksto (Vaitkevičius, Saudargienė 2006). Darbe pasirinkti du klasteriai, nes nagrinėjamos dvi kalbų ritmo grupės – kirtinio ir skiemeninio. Trečioji, morinio ritmo, grupė neįtraukta į analizę, nes nekelta hipotezė, kad baltų kalbos galėtų priklausyti šiai grupei. Atliekant klasterinę analizę, objektai perskirstomi tol, kol panašumai klasterio viduje tampa gerokai didesni už panašumus tarp klasterių (Vaitkevičius, Saudargienė 2006). Švedų, islandų ir kinų kalbų rezultatai tikrinami taikant tik dviejų žingsnių klasterinę analizę, nes pasirinktas mažas nagrinėjamų objektų skaičius (šešios kalbos). Be to, iš anksto žinomas klasterių skaičius ir kuriai ritmo grupei šios kalbos priskiriamos (dvi ritmo grupės ir dviejų tyrimų rezultatai).

3. ŠVEDŲ, ISLANDŲ IR KINŲ KALBŲ AKUSTINIŲ KORELIATŲ DVIEJŲ ŽINGSNIŲ KLASTERINĖ ANALIZĖ

Standartinis priebalsių trukmės nuokrypis (ΔC)
ir balsinių intervalų trukmės procentas (%V)

Siekiant išsiaiškinti, ar Mairano (2011) ir šiame tyrime įrašytų švedų, islandų bei kinų kalbų %V ir ΔC dydžiai yra panašūs ir patenka į tą pačią grupę, buvo atlikta

dviejų žingsnių klasterinė analizė. Pirmiausia apskaičiuotos kiekvieno klasterio kiekybinių kintamųjų vidurkių reikšmės ir jų standartinis nuokrypis (žr. 2 lent.).

2 LENTELĖ. Klasterių centrai pagal balsinių intervalų trukmės procentą ir standartinį priebalsių trukmės nuokrypį

		%V		ΔC	
		Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Klasteris	1	45,00	3,916	58,00	5,715
	2	56,50	7,778	46,00	2,828
	Bendras	48,83	7,521	54,00	7,720

Iš lentelės matyti, kad pirmojo klasterio ΔC vidurkis aukštesnis nei antrojo, o kintamojo %V, atvirkščiai, – antrojo klasterio aukštesnis, bet šiuo atveju yra gana didelis ir standartinis nuokrypis. Vadinasi, pirmajam klasteriui būdinga sudėtingesnė skiemens struktūra (t. y. daugiau priebalsių skiemenyje (ΔC aukštesnis)), kuri lemia ir mažesni balsinių intervalų procentą (%V).

Šios analizės rezultatai rodo, kad panašiausius %V bei ΔC turi ir vieną klasterį sudaro kirtinio ritmo grupei priklausančios islandų (%V = 40, ΔC = 60), islandų 2 (%V = 47, ΔC = 52), švedų (%V = 44, ΔC = 55), švedų 2 (%V = 49, ΔC = 65) kalbos, o skiemeninio ritmo kinų (%V = 51, ΔC = 44) ir kinų 2 (%V = 62, ΔC = 48) pavyzdžiai suformavo kitą klasterį. Vadinasi, %V ir ΔC yra gana patikimas rodiklis, pagal kurį analizuotos kalbos iš tiesų skiriasi ir kuris nepriklauso nuo tyrėjų ar informantų objektyvių (kalbėjimo tempo, intonacijos ir kt.) ar subjektyvių (įrašo kokybės, anotavimo skirtumų ir kt.) veiksnių.

Variacijos koeficientai

Gana nemažas skirtumas tarp abiejų klasterių centrų yra ir pagal variacijos koeficientus. 3 lentelėje matyti, kad antrojo klasterio varcoΔV ir varcoΔC vidurkiai didesni.

3 LENTELĖ. Klasterių centrai pagal variacijos koeficientus

		varcoΔV		varcoΔC	
		Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Klasteris	1	42,67	3,215	50,33	4,933
	2	50,33	0,517	62,67	3,055
	Bendras	46,50	4,680	56,50	7,688

Deja, ši kartą rezultatai labai netikėti: panašiausius varco Δ V ir varco Δ C dydžius turi ir pirmąjį klasterį sudaro Mairano (2011) analizuotos islandų (varco Δ V = 45, varco Δ C = 56), švedų (varco Δ V = 39, varco Δ C = 48) ir kinų (varco Δ V = 44, varco Δ C = 47) kalbos. Visi mūsų tiriamieji įrašai patenka į antrą klasterį: islandų 2 (varco Δ V = 50, varco Δ C = 60), švedų 2 (varco Δ V = 50, varco Δ C = 66) ir kinų 2 (varco Δ V = 51, varco Δ C = 62). Taigi variacijos koeficientas, turėjęs būti objektyvesnis tipologiškai klasifikuojant kalbas, kelia daugiau painiavos ir leidžia spėti, kad jo rezultatai labai priklauso nuo konkrečios kalbos anotavimo patirties. Mūsų įrašų variacijos koeficientai panašūs, o tai leidžia manyti, kad anotuojant galbūt nepakanka tik konsultuotis su gimtakaičiais informantais, bet patį anotavimą reikia atlikti gimtakaičiams fonetikams.

Poriniai variantiškumo indeksai

Skirtumas tarp abiejų klasterių centrų pagal nPVI ir rPVI gana nemažas (žr. 4 lent.).

4 LENTELĖ. Klasterių centrai pagal porinius variantiškumo indeksus

		nPVI		rPVI	
		Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Klasteris	1	48,00	3,000	58,80	6,458
	2	60,00	.	82,00	.
	Bendras	50,00	5,586	62,67	11,094

Tačiau kalbų susigrupavimas dar dviprasmiškesnis nei nagrinėjant variacijos koeficientus. Pirmą klasterį sudaro visos kalbos, išskyrus šiam tyrimui analizuotą švedų 2 kalbą (jos rPVI labai aukštas – 82, nors nPVI panašus į kitų kalbų – 60) – ji vienintelė pateko į antrąjį klasterį. Kitų kalbų poriniai variacijos indeksai labai panašūs: islandų (nPVI = 45, rPVI = 63), islandų 2 (nPVI = 51, rPVI = 56), kinų (nPVI = 48, rPVI = 54), kinų 2 (nPVI = 51 rPVI = 53), švedų (nPVI = 45, rPVI = 68). Šiuo atveju akivaizdu, kad dviejų žingsnių klasterinė analizė nėra naudinga, nes pirmąjį klasterį reikia skaidyti dar į smulkesnes grupes.

Apibendrinant trijų kalbų dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatus, galima sakyti, kad standartinis priebalsių trukmės nuokrypis (Δ C) ir balsinių intervalų trukmės procentas (%V) yra gana patikimas rodiklis grupuojant kalbas į klases. Variacijos koeficientų ir porinių variantiškumo indeksų dviejų žingsnių klasterinė analizė šiuo atveju kelia daugiau klausimų, nei pateikia atsakymų.

4. LIETUVIŲ IR LATVIŲ KALBŲ RITMAS
REMIANTIS KLASTERINE ANALIZEStandartiniai trukmės nuokrypiai (ΔC , ΔV)
ir balsinių intervalų trukmės procentas (%V)

Norint išsiaiškinti, kuriai tipologinei ritmo grupei priklauso latvių ir lietuvių kalbos, pirmiausia buvo atlikta hierarchinė klasterinė analizė, kuria siekta patikrinti, kaip pagal ΔV , %V ir ΔC grupuojasi kalbos ir į kurį klasterį patenka lietuvių ir latvių kalbos. Šiai analizei naudoti ir kitų kalbų duomenys, pateikti Mairano darbe (2011: 170, 179, 199).

Gauti hierarchinės klasterinės analizės rezultatai rodo, kad lietuvių, latvių, vokiečių, arabų, anglų, čekų, italų ir portugalų kalbos turi panašiausius ΔV , %V ir ΔC dydžius, todėl sudaro vieną klasterį, kurio kalbų ΔV yra nuo 44 iki 58, %V – nuo 40 iki 54, ΔC – nuo 52 iki 66. Šiame klasteryje tik vienintelė italų kalba yra laikoma artimesne skiemeniniam ritmui (kaip matyti, klasterinė analizė lyg ir leidžia tuo abejoti), visos kitos kalbos (išskyrus, žinoma, analizuojamas baltų kalbas, kurių ritmo rūšis nežinoma) priklauso kirtinio ritmo kalboms.

Antrąją grupę suformavo daugelis skiemeninio ritmo kalbų, bet į ją pateko nemažai tų, kurias linkstama laikyti kirtinio ar mišraus ritmo kalbomis (žr. 5 lent.). Šių kalbų ΔV yra nuo 30 iki 45, %V – nuo 36 iki 51, ΔC – nuo 37 iki 66. Žvelgiant į rezultatus, viena yra neabejotina: į pirmąjį klasterį nepateko nei viena prototipinė skiemeninio ritmo kalba (prancūzų, ispanų, graikų), o į antrąjį pateko tik dvi prototipinės kirtinio ritmo kalbos (rusų, olandų). Kaip matyti iš 5 lentelės, lietuvių ir latvių kalbos patenka į pirmąjį klasterį ir yra panašesnės į prototipines kirtinio ritmo kalbas (kalbų akustinių koreliatų duomenys pateikti 1 lent.).

5LENTELĖ. Hierarchinės klasterinės analizės rezultatai pagal standartinius nuokrypius ir balsių proporciją⁵

Klasterio numeris	Ritmo grupės ir kalbos		
	Kirtinis ritmas	Skiemeninis ritmas	Nenustatyta
1	anglų, vokiečių, arabų, portugalų, čekų	italų	lietuvių, latvių
2	rusų, olandų, islandų, turkų, danų, lenkų, švedų	ispanų, prancūzų, graikų, kinų, estų, suomių	

⁵ Šioje ir kitose lentelėse paryškintos prototipinės konkrečios ritmo grupės kalbos, dėl kitų kalbų ritmo diskutuojama (kai kurios iš jų netgi laikomos arba neklasifikuotinomis, arba mišraus ritmo).

Hierarchinės trijų kintamųjų analizės rezultatai leidžia daryti išvadą, kad prototipinės kirtinio ir skiemeninio ritmo kalbos patenka į skirtingus klasterius. Taigi pagal analizuojamus požymius šių grupių kalbos skiriasi, bet ar šie požymiai yra skirtingo kalbos ritmo rodikliai – jau kito tyrimo tikslas.

Atlikus dviejų žingsnių klasterinę analizę (pasirinktas klasterių skaičius, savaime suprantama, yra du), matyti, kad pirmojo klasterio kalbų ΔV vidurkis aukštesnis, o antrojo – žemesnis (žr. 6 lent.). Pirmojo klasterio kalboms būdinga didesnė balsinių intervalų trukmės įvairovė. Kintamojo ΔC vidurkis yra žemesnis pirmajame klasteryje ir kiek aukštesnis antrajame. Tačiau skirtumas nėra labai didelis, ypač atsižvelgus į tai, kad pirmajame klasteryje duomenys yra labai išsibarstę (aukštas standartinis nuokrypis – net 8,15).

6 LENTELĖ. Klasterių centrai pagal standartinius nuokrypius ir balsių proporciją

		%V		ΔV		ΔC	
		Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Klasteris	1	47,75	3,388	47,58	6,999	50,67	8,150
	2	41,78	3,032	36,67	5,408	57,78	4,295
	Bendras	45,19	4,377	42,90	8,324	53,71	7,544

Dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatai, pateikti 7 lentelėje, rodo, kad lietuvių ir latvių kalbų ΔV , %V ir ΔC dydžiai yra panašiausi į kirtinių vokiečių, arabų, olandų, portugalų, čekų ir skiemeninių italų, graikų, kinų, suomių bei prancūzų kalbų. Pirmąjį klasterį, kuriam, šio tyrimo duomenimis, priklauso ir baltų kalbos, sudaro 12 (57 %), antrąjį – 9 (43 %) kalbos.

7 LENTELĖ. Dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatai pagal standartinius nuokrypius ir balsių proporciją

Klasterio numeris	Ritmo grupės ir kalbos		
	Kirtinis ritmas	Skiemeninis ritmas	Nenustatyta
1	arabų, vokiečių, olandų, portugalų, čekų	prancūzų, graikų, italų, kinų, suomių	lietuvių, latvių
2	anglų, rusų, islandų, turkų, danų, lenkų, švedų	ispanų, estų	

Matyti, kad šios analizės rezultatai nuo hierarchinės skiriasi tuo, kad į tą patį klasterį kartu su lietuvių ir latvių kalbomis pateko daugiau skiemeninio ritmo

kalbų: italų, kinų, suomių ir net prototipinės prancūzų bei graikų kalbos. Kita prototipinė skiemeninio ritmo kalba (ispanų) pateko į antrąją klasterį. Ši kartą išskaidytos ir prototipinės kirtinio ritmo kalbos: anglų – antrajame, vokiečių – pirmajame klasteryje. Tad analizuojant tris kintamuosius (pačius svarbiausius kalbų ritmo tipologinės klasės rodiklius), tinkamesnė yra hierarchinė, o ne dviejų žingsnių klasterinė analizė.

Variantiškumo koeficientai

Hierarchinė klasterinė analizė pagal kintamuosius $\text{varco}\Delta V$, $\text{varco}\Delta C$ rodo, kad į vieną klasterį patenka lietuvių, latvių ir keturios prototipinės kirtinio ritmo kalbos: arabų, olandų anglų ir vokiečių (žr. 8 lent.). Šių kalbų $\text{varco}\Delta V$ yra nuo 54 iki 62, $\text{varco}\Delta C$ – nuo 50 iki 66. Antrojo klasterio kalbų $\text{varco}\Delta V$ yra nuo 39 iki 53, $\text{varco}\Delta C$ – nuo 41 iki 56.

8 LENTELE. Hierarchinės ir dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatai pagal variantiškumo koeficientus

Klasterio numeris	Ritmo grupės ir kalbos		
	Kirtinis ritmas	Skiemeninis ritmas	Nenustatyta
1	anglų, olandų, vokiečių, arabų	–	lietuvių, latvių
2	rusų, portugalų , islandų, turkų, danų, čekų, lenkų, švedų	ispanų, prancūzų, graikų , estų, italų, kinų, suomių	

Kaip matyti iš dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatų, pirmojo klasterio abiejų variantiškumo koeficientų vidurkiaiai yra aukštesni nei antrojo (žr. 9 lent.).

9 LENTELE. Klasterių centrai pagal variantiškumo koeficientus

		$\text{varco}\Delta V$		$\text{varco}\Delta C$	
		Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Klasteris	1	57,50	3,564	57,83	6,911
	2	45,33	3,885	49,07	3,955
	Bendras	48,81	6,743	51,57	6,274

Hierarchinės ir dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatai visiškai sutampa. Klasterius sudaro tos pačios kalbos: viename yra lietuvių, latvių, vokiečių, arabų, anglų ir olandų kalbos, kitame – likusios (žr. 8 lent.).

Hierarchinė ir dviejų žingsnių klasterinė variantiškumo koeficientų analizė aki-vaizdžiai rodo lietuvių, latvių ir kirtinių kalbų ritmo panašumą bei gana tiksliai atskiria prototipines kirtines kalbas nuo skiemeninių.

Poriniai variantiškumo indeksai

Hierarchinė klasterinė analizė pagal porinius variantiškumo indeksus pateikia labai diskutuotinus rezultatus (žr. 10 lent.). Visos kalbos, išskyrus prancūzų ir graikų, patenka į vieną klasterį. Pirmojo klasterio kalbų rPVI yra nuo 53 iki 72, nPVI – nuo 41 iki 70. Antrojo klasterio kalbų rPVI yra nuo 42 iki 44, nPVI – nuo 45 iki 52.

10 LENTELĖ. Hierarchinės klasterinės analizės rezultatai pagal porinius variantiškumo indeksus

Klasterio numeris	Ritmo grupės ir kalbos		
	Kirtinis ritmas	Skiemeninis ritmas	Nenustatyta
1	anglų, olandų, vokiečių, arabų, rusų, portugalų, islandų, turkų, danų, čekų, lenkų, švedų	ispanų, estų, italų, kinų, suomių	lietuvių, latvių
2	–	prancūzų, graikų	

11 lentelėje pateikti dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad abiejų klasterių rPVI vidurkiai yra beveik vienodi, o tai labai leidžia abejoti šio rodiklio patikimumu (ypač turint galvoje aukštą standartinį nuokrypį).

11 LENTELĖ. Klasterių centrai pagal porinius variantiškumo indeksus

		nPVI		rPVI	
		Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Klasteris	1	61,83	5,776	61,00	6,603
	2	45,80	2,883	59,60	8,534
	Bendras	50,38	8,322	60,00	7,893

Pirmąjį klasterį sudaro šešios kalbos (29 %), antrąjį – 15 (71 %) (žr. 12 lent.). Jeigu lygintume su hierarchinės klasterinės analizės rezultatais, matytume, kad pirmajame klasteryje kartu su lietuvių, latvių kalbomis liko vokiečių, anglų, olandų ir portugalų kalbos. Visos skiemeninio ritmo kalbos pateko į antrąjį klasterį.

12 LENTELE. Dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatai pagal porinius variantiškumo indeksus

Klasterio numeris	Ritmo grupės ir kalbos		
	Kirtinis ritmas	Skiemeninis ritmas	Nenustatyta
1	anglų, olandų, vokiečių, portugalų	–	lietuvių, latvių
2	rusų, arabų , islandų, turkų, danų, čekų, lenkų, švedų	ispanų, prancūzų, graikų , estų, italų, kinų, suomių	

Dviejų žingsnių klasterinės analizės rezultatai, kai kintamieji nPVI ir rPVI, rodo lietuvių, latvių ir kirtinio ritmo kalbų ritmo panašumą ir, kaip ir variantiškumo koeficientų analizė, gerai atskiria prototipines kirtines kalbas nuo skiemeninių.

5. IŠVADOS

Apibendrinant bandymą klasterinės analizės metodus pritaikyti tipologinėms ritmo klasėms identifikuoti, galima daryti tokias išvadas.

Klasterinė analizė (ir hierarchinė, ir dviejų žingsnių) vienareikšmiškų rezultatų nepateikia. Hierarchinė analizė gana paranki klasterizuojant mažiau statistiškai apdorotus kintamuosius (ΔV , ΔC , %V, iš dalies ir $\text{varco}\Delta V$, $\text{varco}\Delta C$), dviejų žingsnių analize galbūt galima remtis ir turint sudėtingesnius indeksus (PVI). Vis dėlto dviejų žingsnių analizė šiuo atveju kelia daugiau abejonių jau vien dėl to, kad pasirinktos tik dvi galimybės (arba kirtinis, arba skiemeninis ritmas, negali būti mišrus).

Lietuvių ir latvių kalbos pagal visus kintamuosius patenka į tą patį klasterį kartu su daugeliu kirtinio ritmo kalbų. Todėl būtų galima daryti atsargią išvadą, kad abiejų baltų kalbų ritmas panašus ir jį lemia kirtis. Tai kirtinio ritmo kalbos.

Klasterinė analizė (ypač švedų, islandų, kinų kalbų dviejų skirtingų tyrimų duomenų gretinimas) parodė, kad ritmui tirti ypač svarbus anotavimo preciziškumas. Kita vertus, tai tik bandomasis tyrimas, todėl šios išvados aktualios ne dėl pačios tipologinės kalbų ritmo klasifikacijos ar kalbų ritmiškumo rodiklių. Jos gali būti tolesnių tyrimų gairės arba dar vienas pretekstas suabejoti griežtai apibrėžtų kalbos ritmo klasių egzistavimu.

LITERATŪRA

- Abercrombie David 1967: *Elements of general phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Arvaniti Amalia 2012: The usefulness of metrics in the quantification of speech rhythm. *Journal of Phonetics* 40, 351–373.

- Bond Zinny Sans, Markus Dace, Stockmal Verna 2003: Prosodic and Rhythmic Patterns Produced By Native and Non-native Speakers of a Quantity-Sensitive Language. *15th International Congress of Phonetic Sciences*. Barcelona, 527–530.
- Dauer Rebecca McKeever 1983: Stress-timing and syllable-timing reanalysed. *Journal of Phonetics* 11, 51–62.
- Dellwo Volker, Wagner Petra 2003: Relationships between language rhythm and speech rate. *Proc. of the International Congress of Phonetic Science*, 471–474.
- Girdzijauskas Juozas 1966: *Lietuvių eilėdara. Silabinės-toninės sistemos susiformavimas*. Vilnius: Vaga.
- Girdzijauskas Juozas 1979: *Lietuvių eilėdara: XX a.* Vilnius: Mokslas.
- Grabe Esther, Low Ee Ling 2002: Durational Variability in Speech and the Rhythm Class Hypothesis. *Papers in Laboratory Phonology* 7, 1–16.
- Kazlauskienė Asta, Fokaitė Inga 2005: Dėl lietuvių kalbos teksto prozodijos. *Žmogus ir žodis* 7(1), 35–38.
- Kazlauskienė Asta 2013: Kai kurie akustiniai lietuvių kalbos ritmiškumo parametrai. *Baltistica* 48(1), 19–36.
- Mairano Paolo 2011: *Rhythm Typology: Acoustic and Perceptive Studies*. Doctoral dissertation. Turin: University of Turin.
- Pike Kenneth Lee 1945: *The Intonation of American English*. Ann-Arbor: University of Michigan Press.
- Pukevičiūtė Agnė 2013: *Akustiniai lietuvių ir latvių kalbų ritmo koreliatai*. Magistro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Ramonaitė Valerija 1980: Prozos kalbos ritmas. Konstruktyvieji faktoriai ir pagalbiniai formantai. *Literatūra ir kalba* 16, 38–65.
- Ramonaitė Valerija 2006: Pirminis Juozo Baltušio „Parduotų vasarų“ ritmas. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 307–333.
- Ramus Franck, Nespour Marina, Mehler Jacques 1999: Correlates of linguistic rhythm in the speech signal. *Cognition* 73(3), 265–292.
- Roach Peter 1982: On the Distinction between ‘Stress-timed’ and ‘Syllable-timed’ Languages. – David Crystal. *Linguistic controversies*. London: Edward Arnold, 73–79.
- Sauka Leonardas 1974: Lietuvių folklore eilėtyros ir teorijos klausimai. – *Literatūra ir kalba* 13, 192–207.
- Sauka Leonardas 1978: *Lietuvių liaudies dainų eilėdara*. Vilnius: Vaga.
- Stundžia Bonifacas 1991: Kirtis tekste. *Žodžiai ir prasmės* 1, 86–92.
- Vaitkevičius Raimundas, Saudargienė Aušra 2006: *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose: mokomoji knyga*. Kaunas: VDU leidykla.
- Vaitkevičius Raimundas, Saudargienė Aušra 2012: *Daugiamąčiai duomenų analizės metodai psichologijoje*. Kaunas.

PRIEDAS

1. Tiriamieji tekstai lietuvių kalba

Vieną dieną Šiauriniam vėjui ir Saulei besiginčijant, kuris iš jų stipresnis, pasirodė keliautojas, vilkintis apsiaustą. Tada jie susitarė, kad tas, kuris privers keliautoją nusivilkti apsiaustą, bus laikomas stipresniu.

Pirmiausia Šiaurinis vėjas pūtė taip stipriai, kiek tik galėjo, bet kuo stipriau jis pūtė, tuo tvirčiau keliautojas apsigaubdavo apsiaustą; galiausiai Šiaurinis Vėjas pasidavė.

Tada Saulė pradėjo kaitinti ir keliautojas tuoj pat nusivilkio apsiaustą. Taip Šiaurinis vėjas turėjo pripažinti, kad Saulė stipresnė už jį.

2. Tiriamieji tekstai latvių kalba

Vienu dienu Ziemeļu vējam un Saulei strīdoties par to, kurš no viņiem ir stiprāks, nāca ceļotājs, ietīnīes mēteli. Viņi savā starpā vienojās, ka tas, kurš pirmais liks ceļotājam novilkst savu mēteli, tiks uzskatīts par stiprāko.

Ziemeļvējš pirmais pūta tik stipri, cik vien varēja, bet, jo stiprāk viņš pūta, jo stingrāk ceļotājs ietīnās savā mētelī; galu galā Ziemeļvējš tomēr padevās.

Tad Saule sāka stipri sildīt un ceļotājs uzreiz novilkā savu mēteli. Tā Ziemeļvējam bija jāatzīst, ka Saule bija stiprāka par viņu.

3. Tiriamieji tekstai švedų kalba

Nordanvinden och Solen tvistade en gång om vem av dem som var starkast. Just då kom en vandrare vägen fram insvept i en varm kappa. De kom då överens om att den som först kunde få vandraren att ta av sig kappan, han skulle anses vara starkare än den andra.

Då blåste nordanvinden så hårt han nånsin kunde, men ju hårdare han blåste desto tätare svepte vandraren kappan om sig, och till slut gav Nordanvinden upp försöket.

Då lät Solen sina strålar skina helt varmt och genast tog vandraren av sig kappan och så var Nordanvinden tvungen att erkänna att solen var den starkaste av de två.

4. Tiriamieji tekstai islandų kalba

Dag einn þegar Norðanvindurinn og Sólin voru að rífast um það hvor þeirra væri sterkari, birtist ferðamaður vafinn inn í frakka. Þeir voru sammála um að sá sem gæti blásið frakkann af ferðamanninum myndi teljast sterkari en hinn.

Norðanvindurinn blés eins fast og hann gat, en því fastara sem hann blés, því þéttara vafði ferðamaðurinn kápunni um sig, og að lokum gafst Norðanvindurinn upp á að reyna.

Þá fór Sólin að skína, og undireins fór ferðamaðurinn úr frakkanum. Þá varð Norðanvindurinn að viðurkenna að Sólin væri sterkari en hann var.

6. Tiriamieji tekstai kinų kalba

You yi tian, dang yi ge guo zhe da yi de lv xing zhe chu xian de shi hou, bei feng he tai yang zheng zai zheng chao jiu jing shui geng jiang. Ta men tong yi shui xian rang lv xing zhe ba wai tao tuo diao jiu ren wei shui bi ling yi ge qiang.

Sui hou, bei feng jiu jing ta zui da de nu li lai chui feng, dan shi, ta chui de yue da, lv xing zhe jiu ba wai tao guo de yue jin. Zui hou, bei feng fang qi le.

Jie xia lai, tai yang kai shi fa chu re liang, lv xing zhe li ji jiu tuo xia le wai tao. Suo yi, bei feng bu de bu cheng ren tai yang bi ta geng qiang.

Cluster Analysis of Typological Groups of Language Rhythm

SUMMARY

This article aims to answer two questions: 1) whether the cluster analysis handy finding rhythm typological similarities, and it can be classified on the basis of it so far unanalysed languages 2) in which a cluster – stress-timed or syllable-timed languages – Lithuanian and Latvian languages fall into.

Standard text, proposed by the International Phonetics Association (see http://alt-usage-english.org/north_txt.html) (Eng. *The North Wind and the Sun*, Lith. *Šiaurės vėjas ir saulė*) was selected for this study. Five native speakers (Latvian, Lithuanian, Swedish, Icelandic and Chinese) translated and recorded it (each record was much shorter than 1 min.). The records were annotated by program PRAAT and acoustic correlates of rhythm of records that we have done have been calculated using program *Correlator* (2. 1 version) which was developed by Pado Mairano (2011) in Arturo Genre experimental phonetics laboratory of Turin (Italy). It was found that Lithuanian $\Delta C=52$, $\%V=54$, $\Delta V=54$, $\text{varco}\Delta V=54$, $\text{varco}\Delta C=66$, $nPVI=57$, $rPVI=57$; Latvian $\Delta C=55$, $\%V=52$, $\Delta V=58$, $\text{varco}\Delta V=55$, $\text{varco}\Delta C=65$, $nPVI=70$, $rPVI=65$; Swedish $\Delta C=65$, $\%V=49$, $\Delta V=51$, $\text{varco}\Delta V=50$, $\text{varco}\Delta C=66$, $nPVI=60$, $rPVI=82$; Icelandic $\Delta C=52$, $\%V=47$, $\Delta V=41$, $\text{varco}\Delta V=50$, $\text{varco}\Delta C=60$, $nPVI=51$, $rPVI=56$; Chinese $\Delta C=48$, $\%V=62$, $\Delta V=74$, $\text{varco}\Delta V=51$, $\text{varco}\Delta C=62$, $nPVI=51$, $rPVI=53$.

Data of other languages estimated by the author of the program Mairano (2011) was used for cluster analysis. The data was entered to the SPSS program and a cluster analysis was performed.

The results show that the cluster analysis (both hierarchical and two-steps) does not provide unambiguous results. Hierarchical analysis is pretty handy to cluster less statistically processed variables (ΔV , ΔC , $\%V$, partly $\text{varco}\Delta V$, $\text{varco}\Delta C$), a two-step analysis might be possible to rely on, and with more complex indices (PVI). However, a two-step analysis is begging the question, because it does not leave the third option (stress-timed or syllable-timed, cannot be mixed).

Lithuanian and Latvian languages according to all the variables fall into the same cluster together with a number of stress-timed languages. Therefore, it can be carefully concluded that rhythm of the two Baltic languages is similar and caused by stress. They are stress-timed languages.

Cluster analysis (in particular, Swedish, Icelandic, Chinese Language comparison between the two types of data) has shown that the annotation precision is particularly important in the researches of rhythm. On the other hand, the findings are relevant not for the typological classification of languages' rhythm and not for the indicators of languages' rhythm. They can be as guidelines of further research or another excuse to question existence of strictly defined classes of speech rhythm.

Įteikta 2013 m. liepos 11 d.

AGNĖ PUKEVIČIŪTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Kristijono Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas, Lietuva

agne.pukeviciute@fc.vdu.lt

ASTA KAZLAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Kristijono Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas, Lietuva

a.kazlauskiene@hmf.vdu.lt

AURELIJA TAMULIONIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: leksikologija, morfologija.

NEAPIBRĖŽTĄ YPATYBĖS KIEKĮ ŽYMINTYS BŪDVARDŽIAI: PRIEŠDĒLIŲ *PO-* IR *PA-* VEDINIŲ KIRČIAVIMAS

Adjectives Denoting an Indefinite Amount
of Peculiarity: Accentuation of Derivatives
with the Prefixes *po-* and *pa-*

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariamas neapibrėžtą ypatybės kiekį žyminčių būdvardžių, t. y. priešdėlių *po-* ir *pa-* vedinių ir jų pamatinių žodžių kirčiavimas. Darbo objektas yra neapibrėžtą ypatybės kiekį žymintys būdvardžiai, pateikti akademiniame elektroniniame *Lietuvių kalbos žodyne*. Straipsnyje visa medžiaga grupuojama pagal darybos tipus. Atskirose straipsnio dalyse aptariamas kiekvieno darybos tipo (priešdėlių *po-* ir *pa-*) vedinių ir jų pamatinių žodžių kirčiavimas.

ANNOTATION

The article discusses the accentuation of adjectives denoting an indefinite amount of peculiarity, i.e. derivatives with the prefixes *po-* and *pa-* and their base words. The research object is adjectives denoting an indefinite amount of peculiarity, which are listed in the academic electronic *Dictionary of the Lithuanian Language*. The article groups the overall data by the type of formation. Individual chapters of the article deal with accentuation of derivatives of each type of formation (prefixes *po-* and *pa-*) and their base words.

ESMINIAI ŽODŽIAI: akcentinė dominacija, kirčiavimas, kirčiuotė, kirčiavimo variantai, neapibrėžtą ypatybės kiekį žymintys būdvardžiai.

KEYWORDS: accentual domination, accentuation, accentual paradigm, accentuation variants, adjectives denoting an indefinite amount of peculiarity.

ĮVADAS

Straipsnyje, remiantis akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninės versijos (toliau – LKŽe) medžiaga, analizuojamas neapibrėžtą ypatybės kiekį žyminčių būdvardžių, t. y. priešdėlių *po-* ir *pa-* vedinių, jų pamatinių žodžių kirčiavimas¹.

LKŽe iš viso rasta 214 priešdėlio *po-* ir 316 priešdėlio *pa-* vedinių, žyminčių neapibrėžtą ypatybės kiekį². Straipsnyje atskiruose skyriuose analizuojamas dviejų darybos tipų³ – priešdėlio *po-* ir priešdėlio *pa-* būdvardžių kirčiavimas, nurodomi kirčiavimo variantai. Aprašomas ir pamatinių žodžių kirčiavimas, analizuojama, iš kokio kirčiavimo (šakninio ar kilnojamojo) pamatinių žodžių padaryti vediniai. Vedinių priešdėliai pagal poveikį pamatiniams kamienams skirstomi į dominacinius stiprinančiuosius (priešdėlis *po-*) ir dominacinius silpninančiuosius (priešdėlis *pa-*; Danguolė Mikulėnienė vadina kintamojo stiprumo [Mikulėnienė 2005: 177; plg. Stundžia 1995: 10])⁴. Visų pamatinių žodžių kamienai skiriami į stipriuosius (*bráuzga, dievótas*) ir silpnuosius (*aštrùs, baisùs*). Skyrių pabaigoje pateikiamos išvados, aprašomos vedinių ir pamatinių žodžių akcentinės savybės.

1. PRIEŠDĖLIO *PO-* VEDINIŲ KIRČIAVIMAS

Pirmajame skyriuje analizuojama 214 priešdėlio *po-* vedinių, žyminčių neapibrėžtą ypatybės kiekį, ir jų pamatinių žodžių kirčiavimas.

Beveik visi priešdėlio *po-* vediniai kirčiuojami 1 kirčiuote [(a); 206 žodžiai]. Trys vediniai kirčiuojami 3^a kirčiuote [(b); 3 žodžiai]. Yra vedinių, kurių kirčiavimas įvairuoja. Varijuoja 1 ir 3^a kirčiuočių vediniai [(c); 7 atvejai]⁵.

¹ Tyrimo objektu priešdėlių *po-*, *pa-* vediniai pasirinkti todėl, kad yra gana dažni ir istoriniu požiūriu giminingi. Su prielinksniu *po* (< *pā*) istoriškai susiję du dabartinės lietuvių kalbos priešdėliai: *po-* ir *pa-*. Jie abu gali būti laikomi vieno ir to paties priešdėlio **pā-* alomorfa: *pa-* atitinka silpnąjį, *po-* – stiprųjį realizacijos laipsnį (Mikulėnienė 1994: 118).

² Straipsnyje terminas *neapibrėžtas* vartojamas tik ypatybės kiekio neapibrėžtumui nusakyti (plačiau žr. Tamulionienė 2013).

³ Plačiau apie šių būdvardžių darybą, darybos tipų skyrimą ir pamatinių žodžių nustatymą žr. Tamulionienė 2013: 126–145.

⁴ Dominaciniai stiprinantieji yra afiksai, kurie „sustiprina arba išlaiko stiprų pamatinį kamieną [...] Dominaciniai silpninantieji afiksai, atvirkščiai, susilpnina arba išlaiko silpną pamatinio žodžio kamieną“ (Stundžia 1995: 9–10).

⁵ Vienas žodis LKŽe pateiktas nesukirčiuotas (*popilkas*). LKŽK būdvardžio *pódrungnas* rasta viena kortelė, kurioje nurodomas tik pagrindinės šio žodžio formos vyriškos giminės vardininkas, kirčiuojamas

- (a) 1 kirčiuotė: *póankstis, póankštis, póankštókas, póaštris, 2 póaukštis, póbaisis, póbaltis, póbasis, póbaugis, póbėris, póbjauris, póblogis, póbrangis, póbrangus, póbudris, póbugštus, póbukis, pódailus, 1 pódidelis, 1 pódidis, pódidokas, pódidokis, pódievotis, pódykis, pódrėgnis, pódrungnis, pódrūtis, pódukslis, 2 pógarsis, pógausis, pógeltis, pógeltonis, pógeras, pógeris, pógiedris, pógilis, póilgas, póglioris, pógražis, pógreitis, pógrynis, póilgis, pójvairis, pójaunas, 2 pójaunis, pókalnotas, pókarštas, pókarštis, pókarštókas, pókartis, pókeistas, pókeistis, pókietis, pókimis, póklaikis, póklienis, pókreivas, pókreivis, ×pókūdis, pókurčis, pókurtis, pókvailis, pólaibis, 2 pólaisvis, 2 pólaiškis, pólaukštis, pólengvis, ×pólen-tis, pólėd nus, pólėtis, póliesis, 2 pólygis, póliūdnis, pólomis, pómaršis, pómažis, pómažo-kas, póməlynis, pómenkis, póminškštis, pómitris, pómuškis, pómulkis, pónašis, pónaujis, pónedoris, pónėkis, pópaikšis, pópalaidis, pópalaikis, pópasiutis, pópigis, pópiktis, pópilkis, pópilis, póplatis, póplepis, póplikas, póplikis, pópliuškis, póploškštis, póplonis, póprastis, pópuikis, póraganis, 2 pórainis, póraišis, pórambis, póramis, póraudis, póraudonis, póre-svas, póresvis, póretis, póretókas, pórudis, pórugštas, 2 pórugštis, pórugštókas, pórupis, pórustis, pósaldo, pósaldo, pósenis, pósiauris, pósiaurokas, pósilpnis, póskaudis, póskys-tis, póskystókas, póskriaunus, ×póskrumnis, 2 póslėnis, póslidis, 2 póslidis, pósmagis, pósmailis, pósmulkis, 2 pósnūdis, pósrānis, póstambis, póstangus, póstatis, póstipris, póstriukis, póšūdrus, póšukrus, póšunkis, póšveikis, póšaltis, póšykštis, póšilsvas, póšiltas, póšiltis, póšiltókas, póšykštas, póširmis, póšjurkštis, póšjūrpis, póšlapis, póšlapis, póšveplis, pótaikis, pótampris, pótamsis, pótamsókas, pótankis, póteisis, pótekinis, 2 pótykis, 2 pó-tylis, pótinginis, 2 pótingis, 2 pótyris, pótirštis, pótižis, 2 pótolis, pótrankis, 2 pótroškis, pótrumpis, pótrumpis, pótrumpókas, pótuštis, pótvirtis, póūmis, póvargšis, 2 póveikis, póvėlis, póvelniškas, póverksmis, póverksnis, 2 póvėsis, póvėsus, póvidutinis, póvienodis, póvilgšnis, póvilkis, póvyriškas, póžalis, 2 póžemis, póžiaudris, póžydris, póžilis, póžioplis, póžvairis, póžvalis.*
- (b) 3^a kirčiuotė: *pobrauzgys, pódrungnas, pópilkas.*
- (c) *pójuodis* (1) Gd, Slm⁶ – *pojuodys* (3^a) Jn; 2 *pósausis* (1) Erž, Ėr, Grš, Ktk, Slm, Srv, Vn, Žr – *posausys* (3^a) Žr; ×*póskūpis* (1) Ds – *poskūpys* (3^a) Šll; *póstoris* (1) Ėr, Rs, Sb,

---

tvirtaprade priegaide, kirčiuotė nenurodoma. Būdvardžio *popilkas* taip pat rasta tik viena kortelė. Joje pagrindinis žodis nesukirčiuotas, tik iliustracinis sakiny, užrašytas Nočioje (pietų aukštaičių patarmė) („Vienas buvo popilkaš rūkais pasrėdis, o kito neatsimenu“), rodo, kad šis vedinys kirčiuojamas 3^a kirčiuote. Šios tarmės žodynuose šis būdvardis nerastas (DvŽ 2010). Iš LKŽK iliustracinio pavyzdžio galima daryti prielaidą, kad vedinys *popilkas* turi būti kirčiuojamas kaip ir vedinys *pódrungnas* – 3^a kirčiuote [(b); 2 žodžiai].

⁶ LKŽe pateikta medžiaga nerodo tikrojo vedinių paplitimo ploto. Žodyne žodis gali būti neužfiksuotas, bet tai nereiškia, kad jis tame plote ir nevartojamas, todėl straipsnyje analizuojamą geografinį vedinių paplitimą reikėtų vertinti kaip apytikslį. Straipsnyje prie vedinių nurodomos vietovės, kuriose jie fiksuojami LKŽe. Vietovių sutrumpinimai atitinka LKŽe teikiamus sutrumpinimus. Aprašant tarmes remiamasi Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus tarmių klasifikacija *Lietuvių kalbos atlase* (LKA I; žml. Nr. 1).

Sld, Trs – *postorÿs* (3^a) Grg; *pósÿris* (1) Dr, J, Rm, Sb – *posÿrÿs* (3^a) Jn, Kv; *póšvie-sis* (1) BŽ 506, Rm – *pošvoiesÿs* (3^a) Tl; *pótumpis* (1) M.Unt – *potumpÿs* (3^a) Tv⁷.

Pamatiniai žodžiai dažniausiai kirčiuojami 4 kirčiuote [(d); 89 žodžiai], rečiau 3 kirčiuote [(e1); 17 žodžių], 3^b kirčiuote [(e2); 2 žodžiai], 2 kirčiuote [(f); 7 žodžiai] ir 1 kirčiuote [(g); 13 žodžių].

- (d) 4 kirčiuotė: *ankstÿs, aňkštas, aštrÿs, baisÿs, bāsas, blōgas, bugštÿs, 3 bÿkas, 1 dÿkas, druňgnas, dukslÿs, garsÿs, 3 gēltas, 1 gēras, giēdras, gilÿs, gražÿs, greĭtas, įvairÿs, keĭštas, kimÿs, klaiķÿs, kreĭvas, ×kūdas, kuřčias, kvailas, laiķkÿs, laukstÿs, leňgvas, ×leňtas, lētas, liūdinas, lomÿs, maršÿs, 1 māžas, meňkas, mĭtras, našÿs, naujas, 3 nēkas, 1 pĭktas, platÿs, plepÿs, plĭkas, prāstas, puikÿs, ramÿs, raūdas, rēsvas, rētas, rūdas, rupÿs, 2 saū-sas, sēnas, 1 siaūras, skriaūznas, ×skruĭnnas, slēnÿs, slidÿs, smagÿs, smailÿs, snūdÿs, sraunÿs, statÿs, 2 striūkas, sukrÿs, 1 sveĭkas, šilsvas, 2 šilĭtas, šiurpÿs, šlāpias, švēplas, tamprÿs, tingÿs, tirštast, tižÿs, tolÿs, troškÿs, 2 truĭmpas, tūščias, vėlÿs, verksnÿs, vilķas, žālias, žemas, žiaudrÿs, 1 žilas, žvairas, žvalÿs.*
- (e1) 3 kirčiuotė: 2 *auķštas, drūtast, 1 ilgas, 1 jāunas, 1 kārštast, kietast, mĭnkštast, 1 pilnas, 3 plōkštast, 2 plōnas, rūgštast, rūgštÿs, stóras, šÿkštast, týras, tvirtast, žÿdrast.*
- (e2) 3^b kirčiuotė: 1 *tēkinast, 2 tinginÿs.*
- (f) 2 kirčiuotė: *mūķšast, paĭķšast, pliuķšast, slidÿs, vāřšast, vidutinÿs.*
- (g) 1 kirčiuotė: *ankštókas, brāuzga, dievótas, glióras, kálnotas, karštókas, mažókas, 5 mul-kÿs, 2 skystókas, 2 tŭmpa, tamsókas, trumpókas, 2 vÿriķšast.*

Akcentinis variavimas būdingesnis pamatiniams žodžiams nei iš jų išvestiems būdvardžiams. Šioje variavimo grupėje vyrauja skirtingą kirčio vietą turintys vediniai.

Daugiausia rasta 1 ir 3 kirčiuočių žodžių variantų⁸ [(h1); 18 atvejų].

⁷ Iš LKŽe pateiktos iliustracinės medžiagos matyti, kad 1 kirčiuote kirčiuojami vediniai daugiausia žody-ne užrašyti iš aukštaičių (rytų ir vakarų) ir žemaičių (pietų ir šiaurės) tarmių. Šie būdvardžiai fiksuojami Panevėžio r. Ėriškyje – 2 *pósausis, póstoris*, Ramygaloje – *pósÿris, póšvoiesis*; Kėdainių r. Surviliškyje 2 *pósausis*, Truskavoje – *póstoris*; Kupiškio r. Salamiestyje – *pójuodis*, Subačiuje – *pósÿris, póstoris*; Utenos r. Kuktiškėse – 2 *pósausis*, Saldutiškyje – *póstoris*; Telšių r. Žarėnuose – 2 *pósausis*, Gadūnave – *pójuodis*; Jurbarko r. Eržvilke – 2 *pósausis*; Kretingos r. Darbėnuose – *pósÿris*; Raseiniuose – *póstoris*; Šakių r. Griškabūdyje – 2 *pósausis*; Šilutės r. Vainute – 2 *pósausis*; Zarasų r. Dusetose – *×póskÿpis*. 1 kirčiuote vediniai kirčiuojami ir A. Juškos (*pósÿris*), J. Barono (*póšvoiesis*), M. Untulio (*pótumpis*). 3^a kirčiuote vediniai kirčiuojami tik žemaičių tarmės pietų ir šiaurės patarmėse. Tokių vedinių LKŽe užrašyta Telšių r.: Telšiuose *pošvoiesÿs*, Varniuose *pobrauzgÿs*, Žarėnuose *posausÿs*; Šilalės r.: Šilalėje *poskÿpÿs*, Kvėdarroje *posÿrÿs*; Klaipėdos r. Gargžduose *postorÿs*; Plungės r. Tveruose *potumpÿs*. Du šia kirčiuote kirčiuojami vediniai *pojuodÿs* ir *posÿrÿs* LKŽe užrašyti iš Kazimiero Jauniaus raštų.

⁸ Kirčiavimo variantai straipsnyje pateikiami tokia tvarka, kaip jie pateikti LKŽe. Tos pačios kirčiuotės žodžių kirčiavimo variantai pateikiami atskiriant juos pasviruoju brūkšniu; kirčiuotė rašoma po antro-jo žodžio varianto.

(h1) *báltas* (3) – *báltas* (1); *béras* (3) – *béras* (1); *dìdelis* (3^b) – *dìdelis* (1); *didókas* (1) – *di-dókas* (3); *geltónas* (1) – *geltónas* (3); *júodas* (3) – *júodas* (1); *klíenas* (3) – *klíenas* (1); *líesas* (3) – *líesas* (1); *mélynas* (1) – *mélynas* (3^a); *pílkas* (3) – *pílkas* (1); 1 *raudónas* (1) – *raudónas* (3); *rāgana* (1) – *raganà* (3^b); *retókas* (1) – *retókas* (3); *rūgštókas* (1) – *rūgš-tókas* (3); *siaurókas* (1) – *siaurókas* (3); *šáltas* (3) – *šáltas* (1); *šiltókas* (1) – *šiltókas* (3); *vėlniškas* (1) – *vėlniškas* (3^a).

Šiai grupei priklauso ne tik skirtingomis kirčiuotėmis (1, 3) kirčiuojami vediniai, bet ir tokie, kurių dvejopai kirčiuojamos tik vienaskaitos vardininko formos [(h2); 6 atvejai].

(h2) *brangùs* / *brángus* (3) – *brángus* (1); 1 *lýgus* / *lygùs* (3) – *lýgus* (1); *smùlkus* / *smul-kùs* (3) – *smùlkus* (1); 2 *tánkus* / *tankùs* (3) – 2 *tánkus* (1); *vėikus* / *veikùs* (3) – *vėi-kus* (1); *vienódas* / *vienodas* (1) – *vienódas* (3).

Mažiau rasta 3 ir 4 kirčiuočių žodžių variantų [(i); 15 atvejų], 1, 3 ir 4 kirčiuočių žodžių variantų [(j1); 6 atvejai]. Šiai grupei priklauso ir būdvardis, kirčiuojamas pagal tris akcentines paradigmas (1, 3, 4), vienoje iš jų (3) dar skiriasi vienaskaitos vardininko kirčio vieta (j2).

(i) *grýnas* (3) – *grýnas* (4); *kartùs* (3) – *kartùs* (4); *láibas* (3) – *laĩbas* (4); *nedóras* (4) – *ne-dóras* (3); 2 *ráinas* (3) – *raĩnas* (4); *ráišas* (3) – *raĩšas* (4); *skýstas* (3) – *skýstas* (4); 1 *stangùs* (4) – *stángus* (3); *sūrùs* (3) – *sūrùs* (4); 3 *šėlmas* (3) – *šėlmas* (4); *šĩrmas* (3) – *šĩrmas* (4); *tamsùs* (4) – *támus* (3); *vėsùs* (4) – *vėsus* (3); *vĩlgšnas* (3) – *vĩlgšnas* (4); *žĩõplas* (4) – *žĩõplas* (3).

(j1) *drėgnas* (3) – *drėgnas* (4) – *drėgnas* (1); *rūstùs* (3) – *rūstùs* (4) – *rústus* (1); *saldùs* (3) – *saldùs* (4) – *sáldus* (1); *sĩlpnas* (4) – *sĩlpnas* (3) – *sĩlpnas* (1); *taikùs* (4) – *táikus* (3) – *táikus* (1); *ũmùs* (3) – *ũmùs* (4) – *úmus* (1).

(j2) *súdrus* / *sūdrùs* (3) – *súdrus* (1) – *sūdrùs* (4).

Mažiau rasta ir 2 ir 4 kirčiuočių žodžių variantų [k1; 1 atvejis]. Prie šios būdvardžių kirčiavimo variantų grupės priskiriami ir skirtingai vienaskaitos vardininko linksnyje kirčiuojami būdvardžiai [(k2); 2 atvejai].

(k1) *dìdis* (4) – *dìdis* (2).

(k2) *sunkùs* / *suñkus* (4) – *suñkus* (2); *šviesùs* / *šviėsus* (4) – *šviėsus* (2).

1 ir 4 kirčiuočių žodžių variantų rasti 3 atvejai (l).

(l) *gausùs* (4) – *gáusus* (1); *šykštùs* (4) – *šýkštus* (1); *trankùs* (4) – *tránkus* (1).

Aptikta pamatinių žodžių, kurių skiriasi vienaskaitos vardininko kirčio vieta [(m); 13 atvejų] arba kirčiuojami skirtingais tos pačios kirčiuotės variantai [(n); 1 atvejis].

- (m) *baugùs – baūgus* (4); *bjaurùs – bjaurus* (4); *budrùs – bùdrus* (4); *pigùs – pìgus* (4); *rambùs – rambus* (4); *skaudùs – skaudus* (4); *×skūpùs – skūpus* (4), *stambùs – stañbus* (4); *stiprùs – stiprus* (4); *šiuŗkštùs – šiuŗkštus* (4); *teisùs – teĩsus* (4); *tykùs – tỳkus* (4); *tylùs – tỳlus* (4).
- (n) *paláidas* (3) – *pālais* (3^b).

Pamatiniai žodžiai daugiausia kirčiuojami 3 ir 4 kirčiuote (kartu su kirčiavimo variantais – 77 %) – jų kamienai akcentiškai laikytini silpnaisiais; daug mažiau pamatinių žodžių, kirčiuojamų 1 ir 2 kirčiuotėmis (kartu su kirčiavimo variantais – 23 %) – jų kamienai akcentiškai laikytini stipriaisiais. Beveik visada prisijungęs dominacinis stiprinantysis priešdėlis⁹ *po-* gauna kirtį ir išlaiko stiprų arba sustiprina pamatinio žodžio kamieną. Taigi nepriklausomai nuo pamatinio žodžio akcentinės galios beveik visų vedinių kamienai tampa stiprieji ir kirčiuojami 1-ąja kirčiuote.

Išimtį sudaro tik du 3^a kirčiuote kirčiuojami vediniai: *pódrungnas*, *pópilkas*. Vedinys *pódrungnas* yra išvestas iš pamatinio būdvardžio *druñgnas*, kirčiuojamo 4 kirčiuote. Kitas 3^a kirčiuote kirčiuojamas vedinys *pópilkas* yra išvestas iš būdvardžio *pìlkas*, kurį galima kirčiuoti 3 arba 1 kirčiuotėmis.¹⁰

Kaip matyti iš pateiktos medžiagos, visi šio potipio vediniai ir jų variantai kirčiuojami pagal du kirčiavimo modelius, abiejuose priešdėlis būna kirčiuotas. Pagrindinis šio potipio kirčiavimo modelis yra vediniai, pastoviai kirčiuojami 1 kirčiuote (a). Kitas kirčiavimo modelis yra vedinių kirčiavimas 3^a kirčiuote [(b), (c)].

Šalutiniam kirčiavimo modeliui priklauso vediniai, kirčiuojami ir išvesti iš skirtingai kirčiuojamų pamatinių žodžių: iš kilnojamojo kirčiavimo būdvardžių [*druñgnas* (4)] ir iš tokio kilnojamojo kirčiavimo būdvardžių, kurie turi šakninio kirčiavimo variantų [*pìlkas* (3) – *pìlkas* (1)] iš nevariantinio kilnojamojo kirčiavimo būdvardžių [*2 saũsas* (4), *stóras* (3)], iš nevariantinio šakninio kirčiavimo daiktavardžių [*bráuzga* (1), *2 tũmpa* (1)], iš variantinio kilnojamojo kirčiavimo [*sũrùs* (3) – *sũrùs* (4)] ir iš tokių kilnojamojo kirčiavimo būdvardžių, kurie turi šakninio kirčiavimo variantų [*júodas* (3) – *júodas* (1); *šviesùs / šviẽsus* (4) – *šviẽsus* (2)] arba šakninio kirčiavimo liekanų [*×skūpùs – skūpus* (4)].

Sinchroniškai žiūrint, pagal pagrindinį kirčiavimo modelį (1 kirčiuotę) kirčiuojami vediniai yra išvedami ne tik iš kilnojamojo kirčio pamatinių žodžių [(d), (e1), (e2), (m), (n)], bet ir iš kelių šakninio kirčiavimo pamatinių žodžių [(f), (g)], taip pat iš tų kilnojamojo kirčiavimo pamatinių žodžių, kurie turi šakninio kirčiavimo variantų [(h1), (h2), (j1), (j2), (k1), (k2), (l)].

⁹ Akcentinė dominacija panaikina kitų morfemų akcentines savybes, rodo, „kaip afiksai veikia pamatinių kamienų akcentinę galią ir darinio morfemų santykį su kirčiu“ (Stundžia 1995: 97).

¹⁰ Vedinys *pódrungnas* LKŽe yra užrašytas Plungės rajone, vedinys *pópilkas* užrašytas Nočioje. Abu ta pačia 3^a kirčiuote kirčiuojami žodžiai užrašyti labai nutolusiuose vienas nuo kito plotuose.

2. PRIEŠDĖLIO *PA-* VEDINIŲ KIRČIAVIMAS

Antrajame straipsnio skyriuje analizuojama 316 priešdėlio *pa-* vedinių, žyminčių neapibrėžtą ypatybės kiekį, ir jų pamatinių žodžių kirčiavimas.

Didesnė dalis priešdėlio *pa-* vedinių kirčiuojami 4 kirčiuote [(a); 95 žodžiai], kiek mažiau 1 kirčiuote [(b); 73 žodžiai]; daug mažiau vedinių kirčiuojama 3 kirčiuote [(c1); 25 žodžiai], 3^b kirčiuote [(c2); 68 žodžiai], 3^a kirčiuote [(c3); 1 žodis] ir 3^{4b} [(c4); 1 žodis] bei 2 kirčiuote [(d); 6 žodžiai]¹¹.

- (a) 4 kirčiuotė: *paaštrūs, pabaisūs, pabėgšlūs, pabėgždžias, pabiznas, pabjaurūs, pabugštūs, ×pačėdūs, padāžnas, paderėšas, padickas, padruņgnas, padrungūs, padvylas, pagaižūs, pagardūs, pagėras, pagražūs, pagulškščias, paišlakūs, paįžuļnas, paįžulnūs, pajaukūs, pagėlšvas, pagulščias, pagulūs, pakankūs, pakaštānas, pakeblūs, paklibas, ×pakmuřnas, ×pakūdas, pakreivas, pakuņpas, pakuřcias, palankstūs, palaūkas, ×palėntas, paliaūnas, paliņksmas, ×pamarkātnas, pameilūs, panegražūs, panemāžas, panepiktas, paneramūs, panuobodūs, papanašūs, paplatūs, paplikas, papuikūs, paramūs, paraūšvas, parėšvas, parėtas, parūdas, parūšvas, ×paružāvas, pasaūšas, pasiaūras, pasiaūstas, 2 paslėnas, paskurdūs, ×paskūpūs, paslėšnas, 2 pasmagūs, pasmaļlas, pastandūs, pastiņgras, pastipras, pasūktas, 2 pasūrūs, pasvarūs, pasveikas, pašlāpias, pašliūbas, pašlūbas, pašnaīras, pašvarūs, pašvelnūs, pašvoiesūs, pašviežias, patirštās, patruņpas, patykūs, patylūs, pavargūs, pavėlūs, pažālas, pažālias, 1 pažėmas, pažiaurūs, pažīlas, pažvairas, pažvairūs.*
- (b) 1 kirčiuotė: *paankstývas, paašrókas, paūgelėtas, ×pabliednókas, pāblogšis, pādideliokas, padidelókas, pādygliuotas, ×pādiktokas, padirsiúotas, pādrėgnas, pādrūktas, pajáutiškas, pāgražokas, pāgudiškas, 2 pailgókas, pakarīngas, pakiblókas, pāklaiķšas, pakreivókas, ×pakudlótas, pakiaūliškas, paklūmpiškas, pakūlėtas, pākurtis, palengvókas, pālėtas, palíetingas, pālynotas, pālytotas, pamažókas, pāmiglotas, pāmiklokas, pāmistrokas, pāožkiškas, papigókas, papiktūrnas, papakarštókas, paplatókas, pāponiškas, paprastókas, papusnėtas, paraudónas, paraudónis, paraumenīngas, pasaldókas, pasausókas, pāseklus, pāsenokas, 2 pāslīnkas, pāsmailus, pasunkókas, pasūrókas, pastambókas, pāstangus, pastorókas, pāstrubas, pašalnótas, pašaltokas, pašīurkštis, pašlubókas, pašnairus, paūmókas, patānkus, patešmenīnga, patirštókas, pātolimas, patrupókas, pāvešlus, pavidutiniškas, pavienódas, pavīngurtas, pažvairókas.*
- (c1) 3 kirčiuotė: *pabėras, padrútas, pagirtas, pagývas, pagrýnas, pajáunas, pakárštas, pakėršas, pakiaúras, paláibas, 2 palėnas, palýgus, pamárgas, pamīnkštas, 2 papilkas, parūgštūs, pasaldūs, paskýstas, pasmūlkus, paskubūs, pasotūs, pastorūs, paširmas, patižūs, paūmūs.*
- (c2) 3^b kirčiuotė: *paaišķýs, paauķštýs, paaštrýs, pabjaurýs, pablogýs, padailýs, padarbýs, pādrėgnýs, padrūktýs, padurnýs, padvylýs, pāedrýs, pagerýs, pagudrýs, pagulštinas, pailgýs, paįstrižas, paįvojias, 2 pajauņýs, paklienýs, pakuņpýs, ×pakūdýs, palaišķýs, 2 pālengvas,*

¹¹ Pažymėtina, kad nesukirčiuotas vedinys *padrungnis* (nesukirčiuotas nei LKŽe, nei LKŽK).

palepšys, palėtys, paliesys, paminkštys, pamukšys, papiktys, 2 papilnys, paplatys, paplepys, paplonys, papuikys, papuišinas, papuřvinas, paretys, parugštys, pasaldys, pasenys, 2x paskuryš, pasilpnys, xpaslabnas, paslabnys, paslinkys, pasmagys, 1 pasmailys, pasmarkys, 2 pasmelyš, paspitrys, pasprangys, pastaigys, pastiprys, pastorys, pasunkys, pasuryš, pašaltys, pašiauryš, pašiltys, 2 pašviesys, patrumpys, pašlapys, patamsys, patankys, pavesyš, xpazbitkys, pažalvys.

(c3) 3^a kirčiuotė: *pamūrzinas*.

(c4) 3^{4b} kirčiuotė: *pātekinas*.

(d) 2 kirčiuotė: *pajuōsvs, palaiksvs, parėsvs, pastorūlis, pavidūjis, pavidutinis*.

Yra vedinių, kurių kirčiavimas įvairuoja. Daugiausia pasitaiko 1 ir 3 vedinių kirčiuočių variantų [(e1); 16 atvejų]. Šioje žodžių kirčiavimo grupėje išsiskiria vienas vedinys, kurio ne tik kirčiuotės ir kirčio vieta varijuoja, bet ir dvejopai kirčiuojama vienaskaitos vardininko forma 3 kirčiuotėje (e2).

(e1) *paaukštas* (3) Sl – *pāaukštas* (1) KlrvŽ, Lkž, Plng, Prk; *pabaltas* (3) Dkk, Sl – *pābaltas* (1) KlrvŽ; *pabrangus* (3) Ob – *pābrangus* (1) Šts; *padidelis* (1) Alks, Ds, PnmR – *padidelys* (3^{4b}) Dr, Grg, Plng; *pādidis* (1) Ms, Prk – *padidys* (3^b) Grg; *pajuodas* (3) Km – *pājuodas* (1) KlrvŽ; *pājuodis* (tik Kuršaičio raštuose LKŽK) – *pajuodyš* (3^b) Kv, Šv; *pakartus* (3) Ob – *pākartus* (1) Yl, Mšk, Skd; 2 *pakietas* (3) Alks, Ds, Ob – *pākietas* (1) KlrvŽ, Šts; *pakietys* (3^b) Grg, Šv – *pākietis* (1) Vaižg; 1 *pakiltas* (1) Šts – *pākiltas* (3^b) Šts; *paliurbis* (1) Ob – *paliurbys* (3^b) Grg, I, Jdr, Jms; *paplonas* (3) Ob – *pāplonas* (1) Dr; *pasmarkus* (3^b) Ob – *pāsmarkus* (1) KlrvŽ, Ms; 2 *pastóras* (3) Ob – *pāstoras* (1) KlrvŽ, Plng, Šts; *pašaltas* (3) Ob – *pāšaltas* (1) KlrvŽ.

(e2) *patamsūs / patámsus* (3) Ob, Skp, Vn – *pātamsus* (1) Vgr.

Mažiau rasta 1 ir 4 kirčiuotės vedinių variantų [(è); 12 atvejų]. 3 ir 4 kirčiuotės vedinių variantų grupė išsiskiria. Vienas iš variantų perima pamatinio žodžio kirčiavimą 4 kirčiuote, kitų kirtį perima priešdėlis [(f1); 5 atvejai]. Kitais atvejais vienas iš variantų perima pamatinio žodžio kirčiavimą 4 kirčiuote, o kiti kirčiuojami galūnėje 3 kirčiuote [(f2); 2 atvejai]. Vieno žodžio kirčiavimo (3, 4) variantų skiriasi priegaidės, matyt, perimtos iš pamatinio žodžio alternatyvaus kirčiavimo [(f3); 1 atvejis].

(è) xpābiednas (1) Nt – *pabiēdnas* (4) Ad; *paēdrūs* (4) Alks – *pāēdrus* (1) KlrvŽ; *pagilūs* (4) Pnd, Skp – *pāgilus* (1) Dov; *pamāžas* (4) Sb – *pāmažas* (1) KlrvŽ; *papigūs* (4) Ob – *pāpigus* (1) Lž; *pariebūs* (4) KlrvŽ – *pāriebus* (1) Grg, KlrvŽ; *pasilpnas* (4) Alks, Ob – *pāsilpnas* (1) Mžk; *pastaigus* (4) Ob – *pāstaigus* (1) KlrvŽ; *pastambūs* (4) Ds – *pāstambus* (1) KlrvŽ; *pastiprūs* (4) Vgr – *pāstiprus* (1) KlrvŽ; *pasunkūs* (4) Ob, PnmR, Zr – *pāsunkus* (1) Ms, Škn; *pavēsūs* (4) Ob – *pāvēsus* (1) Yl.

(f1) *pablōgas* (4) Alks, Žd – *pāblogas* (3^b) (nei LKŽe, nei LKŽ K nefiksuoja, kur užrašyta); *pagreitas* (4) Ob – *pāgreitas* (3^b) KlrvŽ, Šts; *pasēnas* (4) Ds, Mžk, Ob – *pāsenas* (3^b) KlrvŽ; *paskeřsas* (4) NdŽ – *pāskersas* (3^b) BŽ401; 1 *pašiltas* (4) Lkž, Ob – *pāšiltas* (3^b) Nt.

(f2) *paiškalbūs* (4) – *pāiškalbūs* (3^{4b}); *pasmagūs* (3^b) – 1 *pāsmagūs* (4).

(f3) *pabašvas* (4) Rk (: *bašvas* (4)) – *pābāšvas* (3) Ds (: *bāšvas* (3)).

Vienas vedinys gali būti kirčiuojamas 1, 3 ir 4 kirčiuotėmis [(g); 1 atvejis]. Pasitaiko vedinių, kurie kirčiuojami ta pačia kirčiuote, tačiau skiriasi kirčio vieta [(h); 5 atvejai]. Vieno vedinio skirtingai kirčiuojama vienaskaitos vardininko forma 3 kirčiuotėje (i). Varijuoja 1, 2 ir 3 kirčiuočių vediniai [(y); 1 atvejis].

- (g) *papiktas* (4) Alks – *pāpiktas* (1) Als, Šts – *pāpiktas* (3^b) KlvrŽ.
- (h) *padidokas* (1) Ds, KlvrŽ, Trkn – *pādidokas* (1) Grg, Trk; *pagerokas* (1) Kp – *pāgerokas* (1) Ms; 2 *pailgas* (3) Ds, Ob – *pāilgas* (3^b) Als; *pāliesas* (1) KlvrŽ, Vgr – *paliesas* (1) Štk; *patolokas* (1) Šv – *pātolokas* (1) Kal.
- (i) *patamsūs* (3) Skp, Vn – *patāmsus* (3) Ob.
- (y) 2 *pasaūsis* (2) Jnšk, Ps, Všk – *pasausys* (3^b) Grg – *pāsausis* (1) Dr.

Kaip matyti iš pateiktos medžiagos, būdvardžiai, kirčiuojami 1 ir 3^b kirčiuotėmis, vieni gali būti kirčiuojami priešdėlyje arba galūnėje, kiti perima pamatinio žodžio kirčio vietą. Toliau pateikiami LKŽe fiksuojami vediniai, perimantys pamatinio žodžio kirčio vietą ir kirčiuojami 1 kirčiuote [(j); 50 žodžiai], priešdėlyje kirčiuojami 1 kirčiuotės vediniai [(k); 62 žodžiai], vediniai, perimantys pamatinio žodžio kirčio vietą ir kirčiuojami 3 kirčiuote [(11); 39 žodžiai], 3^b kirčiuote [(12); 5 žodžiai], 3^a kirčiuote [(13); 1 žodis], 3^{4b} kirčiuote [(14); 1 žodis]. Būdvardžių, kurių kirtį dažniausiai perima galūnė ir vediniai yra kirčiuojami 3^b kirčiuote [(m1); 66 žodžiai], priešdėlyje kirčiuojami 3^b kirčiuotės vediniai [(m2); 11 žodžių].

- (j) 1 kirčiuotė: *paankstývas* Zr; *paasrókas* (tik raštuose); *paáugelétas* Imb; ×*publiednókas* Ds; *padidelis* Alks, Ds, PnmR; *padidelókas* Kl; *padidókas* Ds, KlvrŽ, Trkn; *padirsiúotas* Ds; *pagerokas* Ms; *pajáutiškas* Grg, Varn; 2 *pailgókas* (tik raštuose); *pakarìngas* Pnm; *pakiblókas* (tik raštuose); *pakreivókas* Ds; ×*pakudlótas* Sdk; *pakiaūliškas* Km, Plt; *paklumpiškas* Grg; *pakulétas* Ds; *palengvókas* (tik raštuose); *paliesas* Štk; *palíetingas* Ds; *paliurbis* Ob; *pamazókas* Ds; *papigókas* (tik raštuose); *papiktūrnas* Ds; *papakarštókas* Dkk; *paplatókas* Ds; *paprastókas* (tik raštuose); *papusnétas* (tik raštuose); *paraudónas* Pnm; *paraudónis* (tik raštuose), *paraumenìngas* Km; *pasaldókas* Èr; *pasausókas* Antz; *pasunkókas* (tik raštuose); *pasūrókas* (tik raštuose); *pastambókas* Ds; *pastorókas* (tik raštuose); *pašalnótas* Mrj; *pašlubókas* Kp; *paūmókas* Ds; *patánkus* Ds; *patešmenìnga* Ds; *patirštókas* Ds; *patolókas* Šv; *patrupókas* Ob; *pavidutiniškas* Bt, Krž; *pavienódas* Avl, Ds, Km, Skp; *pavìngurtas* Ms, Šts; *pažvairókas* Dgl.
- (k) 1 kirčiuotė: *pāaukštas* KlrvŽ, Lkž, Plng, Prk; *pābaltas* KlvrŽ; ×*pābiednas* Nt; *pāblogšis* (tik raštuose), *pābrangus* Šts; *pādideliokas* Šts; *pādidis* Ms, Prk; *pādidokas* Grg, Trk; *pādygliuotas* Šts; ×*pādiktokas* (tik raštuose); *pādrėgnas* Jnš, Plt; *pādrūktas* KlvrŽ, Ms; *pāēdrus* KlvrŽ; *pāgerokas* Ms; *pāgilus* Dov; *pāgražokas* Dr, Gršl; *pāgudiškas* Šts; *pājuodas* KlvrŽ; *pājuodis* (tik Kuršaičio raštuose (LKŽk)); *pākartus* Yl, Mšk, Skd; *pākietas* KlvrŽ, Šts; *pākietis* (tik raštuose); *pākiltas* Šts; *pāklaikšas* End; *pālétas* KlvrŽ; *pākurtis* Kv; *pāliesas* KlvrŽ, Vgr; *pālynotas* Bržr; *pālytotas* Šts; *pāmažas* KlvrŽ; *pāmiglotas* Sd, Šts; *pāmiklokas* (tik raštuose); *pāmitrokas* Šts; *pāožkiškas* KlvrŽ; *pāpigus* Lž; *pāpiktas* Als,

Šts; *pāplonas* Dr; *pāponiškas* Lkž, Slnt; *pāriebus* Grg, KlvrŽ; *pāsausis* Dr; *pāseklus* (tik raštuose); *pāsenokas* Grg; *pāsilpnas* Mžk; 2 *pāslinkas* KlvrŽ, Šts; *pāsmailus* KlvrŽ; *pāsmarkus* KlvrŽ, Ms; *pāsunkus* Ms, Škn; *pāstaigus* KlvrŽ; *pāstambus* KlvrŽ; *pāstangus* Šts; *pāstiprus* KlvrŽ; *pāstoras* KlvrŽ, Plng, Šts; *pāstrubas* (tik raštuose); *pāšaltas* KlvrŽ; *pāšaltokas* Grg; *pāšiurkštis* (tik raštuose); *pāšnairus* KlvrŽ; *pātamsus* Vgr; *pātolimas* Ms, Šts; *pātolas* Kal; *pāvešlus* Šts; *pāvėsus* Yl.

- (11) 3 kirčiuotė: *paáuķštas* Sl; *pabālsvas* Ds, Rk; *pabāltas* Dkk, Sl; *pabėras* Ds; *pabrangūs* Ob; *padrūtas* Ob; *pagirtas* (tik raštuose); *pagyvas* Ds; *pagrynas* Pnm; 2 *pailgas* Ds, Ob; *pajāunas* Brs, Ob, Šts; *pajuodas* Km; *pakārštas* Antz, Km; *pakartūs* Ob; *pakėršas* Dkk, Ds; *pakiāuras* Km, Ob, Rk, 2 *pakietas* Alks, Ds, Ob; 1 *pakiltas* Šts; *palāibas* Ob; 2 *palėnas* Ob; *palygus* Zr; *pamārgas* Kp, Rk, Zr; *paminkštas* Jnš, Krns; 2 *papilkas* Ds, Ob; *aplōnas* Ob; *parūģštūs* Sb, Žg; *pasaldūs* Jnš; *paskýstas* Alks, Ob; *pasmūlkus* Alks; *paskubūs* Grg; *pasmarkūs* Ob; *pasotūs* Ob; 2 *pastōras* Ob; *pastorūs* Jnš; *pašāltas* Ob; *paširmas* Ds; *patamsūs* Skp, Vn / *patāmsus* (3) Ob; *patizūs* Skdv; *paīmūs* Ob, Sb, Sl.
- (12) 3^b kirčiuotė: *pagulstinas* LK; *paģstrižas* Ds, Ktk; *paģvijas* Ds; *papušinas* Km; *papuvinas* Km, Žb.
- (13) 3^a kirčiuotė: *pamūrzinas* Ob.
- (14) 3^{ab} kirčiuotė: *paiškalbūs* Grg, Ob.
- (m1) 3^b kirčiuotė: *paaiškýs* Šv, *paauķštýs* Jdr, Grg, *paaštrýs* Šv, *pabjaurýs* Jdr, *pablogýs* Jdr, Grg, Kair, *padailýs* Grg, *padarbýs* Jdr, *padidýs* Grg, *padrėgnýs* Šv, *padrūktýs* Šv, Vvr, *padurnýs* J, *padvylýs* Všn, *paėdrýs* Šts, *pagerýs* Slnt, *pagudrýs* Šv, *pailgýs* Šv, 2 *pajaunýs* Šv, *pajuodýs* Kv, Šv, *pakietýs* Grg, Šv, *paklienýs* Šv, *pakumpýs* Vvr, ×*pakūdýs* End, Grg, *palaiškýs* Vž, *palepšýs* Jdr, *palėtýs* Skrd, Šv, *paliesýs* Grg, Jdr, Kl, *paliurbýs* Grg, I, Jdr, Jms, *paminkštýs* Kl, Šv, *pamukšýs* Vvr, *papiktýs* Jdr, Vž, 2 *papilnýs* Jdr, *paplatýs* Jdr, Šv, *paplepýs* (tik raštuose), *paplonýs* Jdr, Vvr, *papuikýs* Šv, *paretýs* Grg, *pariūģštýs* Šv, *pasaldýs* Šv, *pasausýs* Grg, *pasenýs* Grg, Lkv, Šv, 2×*paskūrýs* (tik raštuose), *pasilpnýs* (tik raštuose), ×*paslabnýs* Jdr, *paslinkýs* Jdr, *pasmagýs* Jdr, Šv, 1 *pasmailýs* Jdr, *pasmarkýs*, 2 *pasmelýs* (tik raštuose), *paspirýs* Šv, *pasprangýs* Slm, *pastaigýs* Šv, *pastiprýs* Šv, *pastorýs* Grg, *pasunkýs* Šv, *pasūrýs* Grg, Kv, *pašaltýs* Jdr, Lkv, Šv, *pašiaurýs* Als, *pašiltýs* Jdr, Šv, Vvr, 2 *pašviesýs* Šv, Vž, *patrumpýs* Šv, *pašlapýs* Grg, *patamsýs* Jdr, Žr, *patankýs* Šv, *pavėšýs* Kv, Šv, ×*pazbitkýs* Grdm, *pažalovýs* Grg.
- (m2) 3^b kirčiuotė: *pāblogas* (nei LKŽe, nei LKŽK nėra duomenų, kur fiksuojamas); *pāgreitas* KlvrŽ, Šts; *pāilgas* Als; 2 *pālengvas* Dr; *pāpiktas* KlvrŽ; *pāsenas* KlvrŽ; *pāskersas* (tik raštuose); ×*pāslabnas* Ms; *pāšiltas* Nt; *pātamsūs* Vgr; *pātekinas* (tik raštuose).

Pamatinio žodžio kirčio vietą perima 59 % vedinių. Priešdėlyje ar galūnėje kirčiuojamų vedinių rasta 41 %¹².

¹² Šių vedinių kirčiavimo analizė geografinio paplitimo aspektu parodė, kad tų vedinių, kurie perima pamatinio kirčio vietą, daugiausia yra iš rytų aukštaičių, daug mažiau iš šiaurės žemaičių ir vos keli iš kitų aukštaičių bei žemaičių patarnių. Priešdėlyje kirčiuojami vediniai daugiausia fiksuojami šiaurės žemaičių patarmėje. Ten užrašyti ir visi priešdėlyje kirčiuojami 3 kirčiuotės vediniai.

Pamatiniai žodžiai, kaip ir jų vediniai, dažniausiai kirčiuojami 4 kirčiuote [(n); 117 žodžių], 1 kirčiuote [(o); 44 žodžiai], 3 kirčiuote [(p1); 20 žodžių], 3^b [(p2); 6 žodžiai], 2 kirčiuote [(r); 8 žodžiai].

- (n) 4 kirčiuotė: *aštrūs, baisūs, bėgslūs, beįgždžias, bıznas, bjaurūs, blōgas, blōgšis, brangūs, bugštūs, ×čėdūs, dailūs, darbūs, dāžnas, derėšas, dīckas, druņgnas, duřnas, ėdrūs, gaižūs, gėļsvas, 1 gėras, 1 gilūs, gražūs, greĩtas, gudrūs, gulksčias, iškalbūs, išlakūs, įžulnas, įžulnūs, gulščias, gulūs, 2 kankūs, keblūs, kilūs, klības, ×kmurnas, ×kūdas, kreĩvas, kuņpas, kuřcias, 2 kuřtas, laiksvas, lankstūs, leņgvas, ×lėntas, lėtas, liaūnas, liņksmas, 1 māžas, negražūs, nepiktas, neramus, 1 pīktas, platūs, plepūs, plīkas, puikūs, ramūs, raūsvas, rėsvas, rėtas, rūdas, rūsvas, 2 saūsas, 1 seklūs, sėnas, 1 siaūras, 3 siaūstas, skubūs, skūrā, slābnas, 2 slėnas, sliņkas, 2 skeřsas, skurdūs, slėsnas, sliņkas, smagūs, smailas, smailūs, smarkūs, smėlūs, spītras, sprangūs, staigūs, 2 sūktas, sūrūs, 1 staigūs, 2 stangūs, stingrūs, stīpras, ×strūbas, svarūs, sveĩkas, šiaurūs, 2 šiltas, šurkštūs, šlāpias, šliūbas, šlūbas, 1 šnaĩras, 2 šnairūs, švarūs, tiřštas, tižūs, 2 truņpas, vešlūs, vėlūs, vyrėsnis, 2 žālas, žālias, 2 žėmas, žiaurūs, 1 žilas, žvaĩras.*
- (o) 1 kirčiuotė: *ankstývas, áugelėtas, áukėštas, ×bliednókas, 2 dideliókas, dygliúotas, drúktas, jáutiškás, 2 gražókas, gūdiškás, karīngas, kiltas, kreivókas, ×kudlótas, kiaūliškas, klūmpīškas, lengvókas, liūrbis, lynótas, lýtotas, mažókas, miglótas, óžkiškás, pakarštókas, pigókas, piktūrna, 2 pōniškás, 2 prastókas, pusnėtas, raumenīngas, 2 saldókas, sausókas, sunkókas, sūrókas, stambókas, storókas, 1 šalnótas, šlubókas, ūmókas, tešmenīnga, trumpókas, vidutīniškás, vūngurtas, žvairókas.*
- (p1) 3 kirčiuotė: 2 *áukėštas, bėras, drúktas, drútas, 1 ilgas, girtas, gývas, 1 jáunas, 1 kárštas, kiáuras, kietas, líesas, 2 márgas, mīnkėštas, pīlnas, 2 plónas, rúgėštas, rúgštūs, 1 stóras, šáltas.*
- (p2) 3^b kirčiuotė: *gulštinas, įstrižas, 2 įvijas, pušinas, puřvinas, 1 tėkinas.*
- (r) 2 kirčiuote: *blōgšis, klaikėšas, 3 kaštānas, mūkėšas, 2 storūlis, 2 vidūjis, vidutinis, zbitkas.*

Pamatinų žodžių kirčiavimas tarmėse varijuoja. Dažniausiai pasitaiko žodžių 3 ir 4 kirčiuotės variantų [(s); 21 atvejais], 1 ir 3 kirčiuotės variantų [(š1); 24 atvejais], pastarajai grupei priklauso ir vienas pamatinis žodis, kurio 3 kirčiuote kirčiuojamas variantas dvejopai kirčiuojamas vienaskaitos vardininko linksnyje (š2). LKŽe taip pat užfiksuota 1 ir 4 kirčiuotės variantų [(t); 4 atvejais], 1, 3 ir 4 kirčiuotės variantų [(u1); 5 atvejais]. Šiai grupei priklauso dar vienas vedinys, kurio ne tik kirčiavimas įvairuoja, bet ir dvejopai kirčiuojamas vienaskaitos vardininko linksnis 3 kirčiuotėje (u2).

- (s) *baļsvas (4) – bálsvas (3); ×biėdnas (4) – bídnas (3); grýnas (3) – grýnas (4); dvýlas (4) – dvýlas (3); gardūs (3) – gardūs (4); juōsvas (4) – júosvas (3); kartūs (3) – kartūs (4); kėršas (3) – keřšas (4); láibas (3) – laĩbas (4); lėnas (3) – lėnas (4); nuobodūs (3^a) – nuobodūs (4); 1 panašūs (4) – 1 panašūs (3^b); riebus (3) – riebus (4); ×rūžavas / rūžavas (3^b) – rūžavas / ružāvas (4); siļpnas (4) – siļpnas (3); skýstas (3) – skýstas (4);*

sūrūs (3) – *sūriūs* (4); *širmas* (3) – *šir̄mas* (4); *šviēžias* (4) – *švīēžias* (3); *vēsūs* (4) – *vėsus* (3); *žvairūs* (4) – *žvairūs* (3).

(š1) *báltas* (3) – *báltas* (1); *didelis* (1) – *didelis* (3^b); *didókas* (1) – *didókas* (3); ×*diktókas* (1) – ×*diktókas* (3); *gerókas* (1) – *gerókas* (3); *ilgókas* (1) – *ilgókas* (3); *júodas* (3) – *júodas* (1); 3 *kiltas* (3) – *kiltas* (1); *klíenas* (3) – *klíenas* (1); *líesas* (3) – *líesas* (1); 1 *lýgus* (3) – *lýgus* (1); *pilkas* (3) – *pilkas* (1); *platókas* (1) – *platókas* (3); 1 *raudónas* (1) – 1 *raudónas* (3); *saldūs* (3) – *saldūs* (1); *senókas* (1) – *senókas* (3); *smulkus* (1) – *smulkūs* (3); 2 *šaltókas* (1) – 2 *šaltókas* (3); *tankūs* / *tánkus* (3) – *tánkus* (1); *tirštókas* (1) – *tirštókas* (3); 2 *tólimas* (3^a) – *tólimas* (1); *tolókas* (1) – *tolókas* (3); *ūmūs* (3) – *ūmūs* (1); *vienódas* / *vienódas* (1) – *vienódas* (3).

(š2) 2 *tánkus* / *tankūs* (3) – 2 *tánkus* (1).

(t) 1 *jaukūs* (4) – *jáukus* (1); ×*markātnas* (4) – *mařkatnas* (1); *meilūs* (4) – *mėilus* (1); *žalvas* (4) – *žálvas* (1).

(u1) *áiškūs* (1) – *áiškūs* (3) – *aiškūs* (4); *drėgnas* (3) – *drėgnas* (4) – *drėgnas* (1); *siļpnas* (4) – *siļpnas* (3) – *siļpnas* (1); *sótus* (3) – *sótus* (1) – *sotūs* (4); *tamsūs* (4) – *tamsūs* / *tám-sus* (3) – *támsus* (1).

(u2) *tamsūs* (4) – *tamsūs* / *támsus* (3) – *támsus* (1).

Yra pamatinių žodžių, kurių kirčiavimas įvairuoja tarp 2 ir 4 kirčiuočių [(v1); 3 atvejai], taip pat tokių, kurie ne tik kirčiuojami 2 ir 4 kirčiuotėmis, bet ir dvejopai kirčiuojama 4 kirčiuotės vienaskaitos vardininko forma [(v2); 4 atvejai]. Vieno pamatinio žodžio kirčiavimas varijuoja tarp 1 ir 2 kirčiuočių (z).

(v1) *didis* (4) – *didis* (2); *lėpšis* (2) – *lepšys* (4); *vargūs* (4) – *vařgus* (2).

(v2) *smarkūs* / *smarķkus* (4) – *smarķkus* (2); *sunkūs* / *suñkus* (4) – *suñkus* (2); *švelnūs* / *švelnus* (4) – *švelnus* (2); *šviesūs* / *šviėsus* (4) – *šviėsus* (2).

(z) *liurbis* (1) – *liur̄bis* (2).

Keli pamatiniai žodžiai kirčiuojami ta pačia 1 kirčiuote, tačiau skiriasi kirčio vieta [(ž1), 3 atvejai] arba vien tik vienaskaitos vardininko formos kirčiavimo vieta 4 kirčiuotėje [(ž2); 11 atvejų]. Vieno pamatinio žodžio skiriasi priegaidės toje pačioje kirčiuotėje (α). Vienu atveju kirčiavimo variantiškumui tiksliai apibūdinti trūksta duomenų (β).

(ž1) *dirsiuotas* (1) – *dirsiuotas* (1), 1 *kūlėtas* (1) – *kūlėtas* (1); 1 *lietingas* (1) – *lietingas* (1).

(ž2) *pigūs* (4) – *pīgus* (4); *bjaurūs* (4) – *bjaūrus* (4); *drugūs* (4) – *druñgus* (4); *skūpūs* (4) – *skūpus* (4); *sprangūs* – *sprañgus* (4); *stambūs* (4) – *stañbus* (4); *standūs* (4) – *stañdus* (4); *stiprūs* (4) – *stiprus* (4); *šiuurķštūs* – *šiuurķštus* (4); *tykūs* (4) – *tỹkus* (4); *tylūs* (4) – *tỹlus* (4).

(α) *muřzinas* (3^b) – *mūrzinas* (3^a).

(β) 2 *laūkas* (4) – *láukas* (kirčiuotė nenurodyta).

Didžioji dalis (kartu su kirčiavimo variantais – 72 %) nagrinėjamojo tipo vedinių ir jų pamatinių žodžių yra kirčiuojama 3 ir 4 kirčiuotėmis – jų kamienai akcentiškai laikytini silpnaisiais. Mažesnė dalis (kartu su kirčiavimo variantais – 28 %) pamatinių žodžių kirčiuojami 1 ir 2 kirčiuote – jų kamienai akcentiškai laikytini stipriausiais. Prisijungęs dominacinis silpninantysis priešdėlis *pa-* šio tipo vedinių kirčiavimą lemia retai: dauguma vedinių perima pamatinio žodžio kirčio vietą ir kirtį; maža dalis vedinių kirčiuojami kitaip nei jų pamatiniai žodžiai: prisijungęs priešdėlis *pa-* gauna kirtį ir sustiprina arba (kitais atvejais) susilpnina pamatinio žodžio kamieną¹³, retais atvejais kirtį gauna galūnė.

Atlikta tiriamosios medžiagos analizė rodo, kad šio potipio vediniai kirčiuojami pagal tris kirčiavimo modelius.

Pirmajam kirčiavimo modeliui (44 %) priklauso vediniai, perimantys pamatinio žodžio kirčio vietą [(a), (b), (c1), (c3), (d), (f2), (f3)]. Jie daugiausiai yra išvesti iš kilnojamojo kirčiavimo pamatinių žodžių [*aštrūs* (4), *baisūs* (4)], nors gausu ir pastovaus kamieninio kirčiavimo pamatinių žodžių [*mažókas* (1), *miglótas* (1)].

Antrasis kirčiavimo modelis yra variantinis, susijęs su pastoviu kirčiavimu priešdėlyje [(e1), (e2), (è)]. Tokie vediniai išvedami iš labai skirtingas akcentines savybes turinčių pamatinių žodžių. Šiam modeliui priskiriami ir vediniai, nepastoviai kirčiuojami priešdėlyje 3^b kirčiuote (f1). Tokio kirčiavimo vediniai daugiausia išvesti iš 4 (2 *šiltas*), rečiau 3 ar 3^b kirčiuotėmis (1 *ilgas*, 1 *tėkinas*) kirčiuojamų pamatinių žodžių; vienas pamatinis žodis turi pastovaus šakninio kirčiavimo variantą ir šakninio kirčiavimo liekanų 3 kirčiuotėje [*tamsūs* (4) – *tamsūs/támsus* (3) – *támsus* (1)].

Trečiasis kirčiavimo modelis yra susijęs su kirčiavimu galūnėje [(c2)]. Tokio kirčiavimo vediniai dažniausia išvesti iš kilnojamojo kirčiavimo pamatinių žodžių, nors retkarčiais pasitaiko šakninio kirčiavimo pamatinių žodžių vedinių (*paliurbys*, *pamukšys*, ×*pazbitkys*), ir išvestų iš tokių kilnojamojo kirčiavimo žodžių, kurie turi šakninio kirčiavimo variantų (*paaiškys*, *padidys*, *padrėgnys*, *pajuodys*, *paklienys*, *palepšys*, *pasaldys*, *pasmarkys*, *pasunkys*, *pašviesys*, *patamsys*, *patankys*, *pažalvys*) arba šakninio kirčiavimo liekanų (*pasprangys*, *pastiprys*)¹⁴. Žiūrint sinchroniškai, prisijungęs dominacinis silpninantysis priešdėlis *pa-* išlaiko silpną arba susilpnina pamatinio žodžio kamieną. Taigi nesvarbu, iš kokio – silpnojo ar stipriojo – kamieno kirčiuojami šio potipio vediniai būtų padaryti: prisijungus priešdėliui, jie tampa silpnaisiais kamienais ir kirčiuojami 3^b kirčiuote.

¹³ Būdvardžių kirčiavimas susijęs su daryba, priešdėlių bei galūnių akcentinėmis savybėmis. Didžioji dalis būdvardžio priešdėlių susilpnina arba išlaiko silpną pamatinį kamieną (Stundžia 1995: 97).

¹⁴ Taip kirčiuojami vediniai LKŽe užrašyti šiaurės žemaičių (44 %), pietų žemaičių (31 %), vakarų žemaičių (2 %), vakarų aukštaičių (2 %), rytų aukštaičių patarmėse (1 %).

3. IŠVADOS

Priešdėlis *po-* yra akcentiškai stiprus: visi vediniai kirčiuojami priešdėlyje ir beveik visada pagal pastovaus kirčiavimo paradigmą, tačiau LKŽe fiksuoja negausias pagal 3^a kirčiuotę kirčiuojamų vedinių variantų grupes. Priešdėlis *pa-* yra kintamojo stiprumo. Prisijungus šiam priešdėliui, kiek didesnės dalies vedinių kirčio vietą perima priešdėlis ar galūnė (56 %); mažesnė dalis vedinių perima pamatinių žodžių kirčio vietą (jų rasta 44 %) (žr. 1 ir 2 lenteles).

1 LENTELE. Neapibrėžtą ypatybės kiekį žyminčių priešdėlių *po-*, *pa-* vedinių kirčiavimas LKŽe

Tipas	Perimamas pamatinio žodžio kirčiavimas				Kirtį perima darybos afiksas (priešdėlis, galūnė)			
	Kirčiuotės				Kirčiuotės			
	1	2	3	4	1	2	3	4
<i>PO-</i> (214 žodžių)	-	-	-	-	95 %	-	5 %	-
<i>PA-</i> (316 žodžių)	16 %	3 %	11 %	14 %	10 %	-	46 %	-

2 LENTELE. Neapibrėžtą ypatybės kiekį žyminčių priešdėlių *po-*, *pa-* vedinių pamatinių žodžių kirčiavimas LKŽe

Tipas	Kirčiuotės			
	1	2	3	4
<i>PO-</i> (214 žodžių)	24 %	4 %	29 %	43 %
<i>PA-</i> (316 žodžių)	17 %	3 %	27 %	53 %

Priešdėlio *po-* vediniai kirčiuojami pagal du kirčiavimo modelius. Pagrindinis iš jų – pastovus kirčiavimas 1 kirčiuote.

Priešdėlio *pa-* vedinių kirčiavimas įvairesnis. Jie kirčiuojami pagal tris kirčiavimo modelius. Pagal pirmąjį kirčiavimo modelį kirčiuojami vediniai perima pamatinio žodžio kirčio vietą. Antrasis kirčiavimo modelis yra susijęs su variantiniu kirčiavimu priešdėlyje; trečiasis kirčiavimo modelis susijęs su kirčiavimu galūnėje.

Neapibrėžtą ypatybės kiekį žymintys būdvardžiai:
priešdėlių *po-* ir *pa-* vedinių kirčiavimas

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. Stasys Keinys. Trečia elektroninė versija internete, 2011. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Antrasis pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- DvŹ – *Dieveniškų šnektos žodynas* 1, N–Ž. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
- Laigonaitė Adelė 2002: *Lietuvių kalbos akcentologija*. Antrasis pataisytas leidimas. Vilnius: Gimtasis žodis.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1: Leksika, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslo, 1977.
- LKŽ I–XX – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–2, 2-asis leidimas. Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3–6, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956–1962; 7–9, Vilnius: Mintis, 1966–1973; 10–15, Vilnius: Mokslo, 1976–1991; 16–17, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1996; 18–19, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997–1999; 20, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. G. Naktinienė. Elektroninio varianto pirmasis leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: www.lkz.lt.
- LKŽK – *Lietuvių kalbos žodyno* kartoteka. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Mikulėnienė Danguolė 1994: Linksniojamųjų priešdėlio **pā-* vedinių kirčiavimas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 118–129.
- Mikulėnienė Danguolė 2005: *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Mikulėnienė Danguolė, Pakerys Antanas, Stundžia Bonifacas: 2007: *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Pakerys Antanas 1994: *Akcentologija* 1. Kaunas: Šviesa.
- Stundžia Bonifacas 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Stundžia Bonifacas 2009: *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Tamulionienė Aurelija 2013: Neapibrėžtą ypatybės kiekį žymintys būdvardžiai: priešdėlio *po-* vedinių daryba. – *Acta Linguistica Lithuanica* 68, 126–145.

Adjectives Denoting an Indefinite Amount of Peculiarity: Accentuation of Derivatives with the Prefixes *po-* and *pa-*

SUMMARY

The article discusses the accentuation of adjectives denoting an indefinite amount of peculiarity, i.e. derivatives with the prefixes *po-* and *pa-* and their base words. The research object is adjectives denoting an indefinite amount of peculiarity, which are listed in the academic electronic *Dictionary of the Lithuanian Language*. Individual chapters of the article deal with accentuation of derivatives of each type of formation (prefixes *po-* and *pa-*) and their base words.

The analysis of the material revealed that nearly all derivatives with the prefix *po-* are stressed on the prefix and nearly always follow a fixed accentual paradigm but *Dictionary of the Lithuanian Language* records sparse groups of variants of derivatives stressed under the 3^a accentual paradigm. The prefix *pa-* shows a variable strength. The derivatives of this prefix analysed in the article are mostly stressed on the prefix or the ending; the tendency of take over of the stress from base words is less common.

Įteikta 2013 m. rugpjūčio 7 d.

AURELIJA TAMULIONIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

a.tamulioniene@lki.lt

HANS-HARRY DRÖBINGER
Universität Vilnius,
Geisteswissenschaftliche Fakultät Kaunas

Mokslinių tyrimų kryptys: kognityvinė lingvistika, metafora,
metonimija, vertimo teorija ir praktika.

ZUR HANDHABUNG DEUTSCHER REALIEN- BEZEICHNUNGEN IN DEN INS LITAUISCHE ÜBERSETZTEN *KINDER- UND HAUSMÄRCHEN* DER BRÜDER GRIMM

Vokiškų realių pavadinimų atitikmenys
Brolių Grimų *Vaikų ir namų pasakų*
vertimuose į lietuvių kalbą

ANNOTATION

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Rolle der konzeptuellen Metonymie bei der denotativen Äquivalenz von deutschen Realienbezeichnungen im Litauischen. Er ist somit der Versuch einer interdisziplinären Verbindung von Übersetzungswissenschaft und Kognitiver Linguistik.

Untersuchungsobjekt sind die *Kinder- und Hausmärchen* der Brüder Grimm, die mit ihren 200 Märchen ein geschlossenes Untersuchungskorpus bilden und als Texte des 19. Jh. eine Quelle sozial- und kulturhistorischer Forschung darstellen. Hauptmethode zur Untersuchung der Äquivalenz ist der Sprachvergleich, gestützt auf lexikografische Kodifizierung von Realienbezeichnungen in deutschen und litauischen Wörterbüchern.

Im Abschnitt „Theoretische Grundlagen“ werden die Begriffe Märchen, Kultur, Realien, Realienbezeichnungen, Metonymie und das System der Äquivalenztypen nach Werner Koller (2011) kurz erläutert. Im Abschnitt „Realienbezeichnungen in den KHM: Zwischen Äquivalenz und Metonymie“ wird die Handhabung der deutschen Realienbezeichnungen in den litauischen

---

SCHLÜSSELWÖRTER: Märchen, Brüder Grimm, Realienbezeichnung, Kontiguität, Metonymie, Äquivalenz, deutsche Sprache, litauische Sprache.

KEYWORDS: fairy tale, The Brothers Grimm, culture-bound words, contiguity, metonymy, equivalence, German language, Lithuanian language.

Märchenübersetzungen untersucht. Aus dem Vergleich von Original und Übersetzungen werden drei Äquivalenztypen herausgearbeitet: 1. Vollständige Äquivalenz, bei der die Metonymie keine Rolle spielt; 2. Äquivalenz, bei der es konzeptuelle Verschiebungen im Kontiguitätsraum gibt, die sich als metonymische Verschiebung, metonymische Verdrehung und metonymische Verzerrung präsentieren; 3. Nulläquivalenz, deren Hauptmerkmal die Inkorporation von Fremdwörtern bildet.

Schlussfolgerungen, in denen auf neue Untersuchungsmöglichkeiten zur Äquivalenz und zur konzeptuellen Metonymie hingewiesen wird, schließen den Beitrag ab.

ANNOTATION

The aim of the article is to connect the model of cognitive metonymy with the model of types of denotative equivalence on word level to check out the explanatory potential of the model of cognitive metonymy for describing and explaining the use and occurrence of word equivalents in the Lithuanian translations of the fairy tales of the Brothers' Grimm by Juozas Balčikonis (1938–1939) and Adomas Drukenis (1999–2001). The Brothers' Grimm fairy tales (GFT) can be seen in a wide sense as a source of the history of culture and social life in the German speaking countries of the 19th century.

Culture-bound words **a)** refer to a special cultural knowledge, which is in a historical sense not or not completely compatible with the structure of knowledge in our present days, and **b)** refer to a common cultural knowledge of the community of German speaking countries. The translations of the GFT present ways of handling of German culture-bound words for foreign readers. In this article I want to show, if and how the translators achieved a correct and appropriate understanding of the culture-bound words by choosing equivalents. This allows to show what semantic and cognitive procedures stand behind the use of certain equivalents. By comparing the German original with the two Lithuanian translations it is possible to work out if and how the culture-bound words of the original texts are rendered in the translations, and finally to inductively conclude how far the conceptual metonymy takes part in rendering of culture-bound words in the target texts. Investigating this, there can be established modifications in the theory of conceptual metonymy in the framework of cognitive linguistics.

EINLEITUNG: ZIEL, UNTERSUCHUNGSOBJEKT UND METHODEN DES BEITRAGES

Das Ziel des vorliegenden Beitrages besteht darin, mithilfe von Überlegungen zur konzeptuellen Metonymie Beziehungen zum Modell der denotativen Äquivalenztypen nach Werner Koller (2011) herzustellen und dadurch zu prüfen, inwiefern das Potenzial der konzeptuellen Metonymie geeignet ist, auf die Handhabung deutscher Realienbezeichnungen in den litauischen Übersetzungen der Kinder- und

Hausmärchen der Brüder Grimm von Juozas Balčikonis und Adomas Pranas Druktenis angewendet zu werden. Das Untersuchungskorpus bildet die Märchensammlung der Brüder Grimm, die unter dem Titel *Kinder- und Hausmärchen* (KHM) weltweit bekannt geworden ist. Diese Sammlung hat seit dem ersten Erscheinen 1812 mehrere, zum Teil deutlich überarbeitete Ausgaben und Auflagen erfahren. In meinen Untersuchungen stütze ich mich auf die *Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder Grimm* von 1857, in einer Neuauflage von 2010, die die 200 kanonisierten Märchen enthält. Daraus folgt, dass die KHM ein abgeschlossenes Korpus bilden, was für die intendierten Untersuchungen von Vorteil ist, da die inhaltliche Qualität (im Sinne einer kulturhistorischen und sozialgeschichtlichen Quelle) und die sprachliche Gestaltung der Märchen eng an den Zeitraum ihrer Sammlung, schriftlichen Fixierung und Drucklegung (1812–1857) gebunden sind. Die beiden litauischen Übersetzungen basieren auf der *Ausgabe letzter Hand*, doch sind chronologische und editorische Unterschiede festzustellen. Die Übersetzung von Balčikonis entstand 1938–1939, die von Druktenis 1999–2001. In der Ausgabe der Übersetzung von Balčikonis (2010) fehlen 20 Märchen¹; die Ausgabe der Übersetzung von Druktenis (1999–2001) ist vollständig.

Die Zuwendung zu den Realienbezeichnungen in den KHM ist damit begründet, dass diese speziellen lexikalischen Einheiten **a)** auf kulturelles Wissen referieren, das im historischen Sinne nicht (mehr) zu den Wissensstrukturen der Gegenwart kompatibel ist und **b)** auf allgemeines kulturelles Wissen der deutschen Sprach- und Kulturgemeinschaft verweisen. Die in den Übersetzungen gebrauchten litauischen Äquivalente beeinflussen die Verfügbarmachung jenes räumlich und zeitlich fremden kulturellen Wissens für litauische Leser. Im Allgemeinen ist die Handhabung der Realienbezeichnungen beim Übersetzen mit dem Problem der lexikalisch-semanticen Äquivalenz zwischen zwei Sprachen verbunden.

Zur Erreichung des genannten Zieles – das Modell der Äquivalenztypen nach Koller deduktiv durch Wortanalyse in den zugrunde gelegten Märchentexten zu überprüfen – wird das Wortgut, das kulturelle Objekte in den Märchenhandlungen benennt, aus dem Textkorpus ermittelt, wobei als Entscheidungsgrundlage, ob es sich um Realienbezeichnungen handelt, neben den aktuellen und historischen Wörterbüchern des Deutschen besonders das onomasiologische Wörterbuch von Franz Dorn-

---

¹ Es fehlen die Märchen Nr. 38 „Die Hochzeit der Frau Füchsin“, 39.2 „Die Wichtelmänner. Zweites Märchen“, 39.3 „Die Wichtelmänner. Drittes Märchen“, 41 „Herr Korbes“, 42 „Der Herr Gevatter“, 43 „Frau Trude“, 45 „Daumerlings Wanderschaft“, 66 „Häsichenbraut“, 95 „Der alte Hildebrand“, 105 „Märchen von der Unke“, 131 „Die schöne Katrinelje und Pif Paf Poltrie“, 132 „Der Fuchs und das Pferd“, 138 „Knoist und seine drei Söhne“, 139 „Das Mädchen von Brakel“, 140 „Das Hausgesinde“, 149 „Der Hahnenbalken“, 150 „Die alte Bettelfrau“, 170 „Lieb und Leid teilen“, 183 „Der Riese und der Schneider“, 190 „Die Brosamen auf dem Tisch“.

seiff zur Feststellung der Sachverhaltssystematik zu Umfang und Inhalt des kulturellen Wissens dient². Durch den Textvergleich von deutschem Original mit den beiden litauischen Übersetzungen kann letztlich herausgearbeitet werden, ob und wie die im Original gegebenen Realienbezeichnungen mit ihrer Kulturreferenz in den Übersetzungen wiedergegeben wurden, so dass induktiv geschlussfolgert werden kann, inwiefern die konzeptuelle Metonymie an der Handhabung der Realienbezeichnungen in Übersetzungen beteiligt ist. Daraus ergeben sich schließlich Möglichkeiten zur Modifizierung kognitionslinguistischer Ansätze zur konzeptuellen Metonymie.

THEORETISCHE GRUNDLAGEN

1. Märchen

Das Märchen gilt als epische Gattung (auch Genre) und wird hierbei charakterisiert als phantastische, realitätsüberhebene, variable Erzählung, die sich vom Mythos durch das Fehlen der Göttersphäre und von der Sage durch das Fehlen konkreter historischer und geografischer Bezüge abgrenzen lässt. Als Hauptkennzeichen des Märchens werden im Allgemeinen genannt Raum- und Zeitlosigkeit, Aufhebung der Natur- und Kausalgesetze als eine Selbstverständlichkeit (z. B. Verwandlungen, sprechende Tiere, Pflanzen oder Gegenstände) und das Auftreten von Fabelwesen wie Riesen, Zwerge, Hexen, Drachen (vgl. *Metzler Literatur Lexikon* 1990: 292). Gleichwohl erscheinen in Märchen bestimmte Requisiten, die oft wesentlicher Teil der Märchenhandlung sein können, die aber auf jeden Fall Gegenstände der durch das Märchen vermittelten Kultur (Alltags-, staatlich-gesellschaftliche, höfische Kultur u. ä.) sind und somit ein Indiz für historische Authentizität darstellen. Folgt man der Auffassung von den Märchen als kulturhistorische und sozialgeschichtliche Quellen (vgl. *Metzler Literatur Lexikon* 1990: 293), können die KHM gerade durch das Auftreten jener Requisiten zur Erarbeitung von Vorstellungen über die zurückliegenden historischen Epochen genutzt werden, die sich i. w. S. als Mittelalter bezeichnen lassen. Das, was hier Requisiten genannt wird, sind jene historischen Kulturobjekte, auf die durch spezielle Realienbezeichnungen referiert wird. Doch ist natürlich auch festzustellen, dass die KHM ein Teil des allgemeinen literarischsprachlichen Erbes der deutschen Sprach- und Kulturgemeinschaft darstellen und dass dadurch zahlreiche lexikalische Einheiten als allgemeinere Realienbezeichnungen auch auf den allgemeinen Kulturhintergrund referieren.

---

² Es handelt sich nach der Systematik von Franz Dornseiff (2004) um die Sachgruppen 2 „Leben“, 4 „Größe, Menge, Zahl“, 8 „Ort und Ortsveränderung“, 11 „Das Denken“, 14 „Kunst und Kultur“, 15 „Zusammenleben“, 16 „Essen und Trinken“, 18 „Gesellschaft“, 19 „Geräte, Technik“, 20 „Wirtschaft, Finanzen“, 21 „Recht, Ethik“, 22 „Religion, Übersinnliches“.

2. Kultur, Realien, Realienbezeichnungen

Haß-Zumkehr, die sich des neueren, erweiterten Kulturbegriffs von Hansen bedient³, beschreibt den Kulturbegriff so:

Er „geht über politisch-soziale Faktoren hinaus und bezieht Werthaltungen und Orientierungen sozialer Milieus sowie ihren konstruktiven Charakter ein. Kulturelle Orientierungen werden von sozialen Gruppen nicht nur rezeptiv ‚umgesetzt‘, sondern eben auch aktiv verändert und tradiert.“ (Haß-Zumkehr 2001: 2)

Cavagnoli schätzt in ähnlicher Weise ein, dass Sprache sowohl als Produkt einer Kultur als auch als Spiegel und Medium kultureller Vorstellungen begriffen werden könne; und Kultur schließe jegliche Verhaltensschemata und Werte sowie Erfahrungen ein (vgl. Cavagnoli 2005: 79 f.). Dieses „Einbeziehen“ oder „Einschließen“ referiert auf das sog. Hintergrundwissen, das wesentlich an der Ausprägung einer Sprach- und Kulturgemeinschaft beteiligt ist. Somit ist Wissen ohne Kultur nicht denkbar. Und Wissenstransfer mittels Sprache, z. B. beim Übersetzen, ist prinzipiell immer auch ein Transfer von Kultur⁴. Die Kultur ist „ein vielschichtiges System bedeutungsvoller Zeichen, die dazu dienen, sich in der jeweiligen Welt zurecht zu finden (...) In diese Orientierungsleistung sind sowohl die existenziell grundlegenden Werte einbezogen wie auch die alltäglich-praktischeren Konventionen.“ (Haß-Zumkehr 2001: 15)

Dies bedeutet: **1.** Kultur gibt Orientierung – in einer Kultur muss man sich orientieren. **2.** Kulturelles Wissen ist konventionalisiert und in bestimmter Form in einer Sprach- und Kulturgemeinschaft kodifiziert. **3.** Kultur als Wissensraum hat stabile und interpretierbare (vgl. Haß-Zumkehr 2001: 16 f.) Komponenten. Eine sachgerechte Versprachlichung des kulturellen Hintergrundwissens kann auf verschiedenen Wegen erreicht werden, z. B. durch Definitionen verschiedener Art in Texten (auch in Fachtexten), in zwei- und mehrsprachigen Fachwörterbüchern und Fachzyklopädiën und beim Übersetzen durch den Gebrauch kodifizierter Äquivalente oder bei deren Fehlen durch Verfahren zur Schaffung von Äquivalenten.

Ausgehend von diesem weiten Kulturbegriff ist es möglich, nicht nur Objekte, Handlungen von Personen, Eigenschaften / Merkmale von Objekten, Personen und Handlungen, sondern auch moralische, ästhetische, voluntative und utilitaristische Konzepte als Teil einer Kultur zu verstehen.

Ein solch weiter Kulturbegriff führt dann logischerweise zu einem weiten Verständnis des Begriffs Realien. Wenn man der allgemeinen Definition von Realien

---

³ Bibliografische Angaben zu Hansen s. Haß-Zumkehr (2001).

⁴ Dornseiff (1964: 305 f.) nannte dies „Kulturübertragung“, und zwar im Sinne einer „erfreulichen Bereicherung im Begriffsvorrat“ einer Zielsprache.

als kulturspezifische Gegenstände und Handlungen (vgl. Nord 1993: 224) sowie als Identitätsträger einer nationalen/ethnischen Kultur im weitesten Sinne (vgl. Snell-Hornby et al. 1999: 288) folgt, wird zunächst klar,

„dass die Realien per se und de facto zum Wissensbestand einer Sprach- und Kultur-gemeinschaft gehören, innerhalb dieses Wissensbestandes definierbar und dort stets kommunikativ verfügbar sind, also mit entsprechenden Bezeichnungen auf sie referiert und rekuriert werden kann. Durch diese – gelegentlich auch exklusive – Zugehörigkeit zu einer Sprach- und Kulturgemeinschaft stellen Realien und ihre Bezeichnungen ein spezifisches Übersetzungs- oder (allgemeiner) ein Sprachmittlungsproblem dar.“ (Drößiger 2010: 36 f.)

Nord empfiehlt für den Fall der Notwendigkeit des Umgangs mit Realienbezeichnungen, eine „erklärende Übersetzung“ vorzunehmen, um Hinweise auf die „kulturelle Einbettung“ in der Ausgangssprache geben zu können (vgl. Nord 1993: 226).

Doch in kognitionslinguistischer Weise formuliert, geht es darum, kulturelles Wissen **einer** Sprach- und Kulturgemeinschaft **einer anderen** geistig verfügbar und dadurch sprachlich kommunizierbar zu machen, ohne das kulturelle Wissenssystem der Zielsprache und -kultur nachhaltig modifizieren zu wollen. Im Falle der KHM betrifft es die o. g. zwei Arten des kulturellen Wissens.

Ungeachtet verschiedener Klassifizierungsmodelle von Realien⁵ und ihren Bezeichnungen, kann man aufgrund der einfachen Erzählstruktur der Märchen (vgl. Kindlers neues Literatur-Lexikon 1996: 916) induktiv bestimmte Kategorien von Realien herausarbeiten, die mit den Komponenten des Erzählens im Märchen korrespondieren. Diese Komponenten sind Personen, Handlungsort, Handlungszeit, Handlungsverlauf, Requisiten der Personen, Orte und Handlungen.

Der Terminus Realienbezeichnung ist der Versuch, linguistische und übersetzungswissenschaftliche Auffassungen zu diesem Phänomen zu vereinen. So erfahren und erfahren Realienbezeichnungen u. a. folgende terminologische Fassungen: „fremde Wörter“ (H. Paul, W. Schmidt), „Lehngut“ (W. Schmidt), „Bezeichnungsexotismus“ (T. Schippan, H. Glück), „landestypische Realien“ (W. Fleischer), „Exotismen“ (Ch. Römer / B. Matzke), „Realienwort / Realienbezeichnung“ (E. Riesel, Ch. Nord).⁶ Der Terminus **Realienbezeichnung** sollte in einer übergreifenden,

---

⁵ Eines der Modelle wäre das von Влахов/Флорин (s. 2009: 49–72), auf das aber hier aus Platzgründen nicht eingegangen werden kann. Ebenso geeignet sind systematische Darstellungen des Wortschatzes, wie sie für das Deutsche in Gestalt von systematischen Wörterbüchern, z. B. von Dornseiff *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, entwickelt wurden.

⁶ Zu ausführlichen Erläuterungen zum Begriff der Realienbezeichnungen und zu den konkreten Quellenangaben verweise ich auf Drößiger (2010: 36–52), wo ich die Auffassungen aus verschiedenen Disziplinen der Linguistik und der Übersetzungswissenschaft vorgestellt habe.

allgemeinen Lesart verwendet werden, ohne das Kriterium der „Fremdheit“, das sehr oft in Lexikologie und Stilistik als Darstellungskriterium herangezogen wird, ins Spiel zu bringen, weil dadurch die Verbindung zur genealogischen Sprachforschung möglich wird, die die Gemeinsamkeiten zwischen den ide. Sprach- und Kulturgemeinschaften stärker betont als die Unterschiede zwischen ihnen.

3. Äquivalenztypen und Metonymie

Die Systematik der denotativen Äquivalenztypen nach Koller (s. 2011: 230–243) orientiert sich an den Äquivalenzbeziehungen zwischen den Lexemen zweier Sprachen (vgl. Koller 2011: 230), so dass die Anwendung dieser Systematik auf die Handhabung von Realienbezeichnungen im Rahmen von Übersetzungen sinnvoll erscheint. Eine gewisse Analogie zwischen den Äquivalenztypen nach Koller und den Auffassungen zur Metonymie (eine Übersicht hierzu s. Drößiger 2004: 30) führt zu der Schlussfolgerung, dass das Potenzial der Metonymie (des Kontiguitätsraumes) bei der Suche nach Äquivalenten für bestimmte Bezeichnungen der Ausgangssprache (AS) in einer Zielsprache (ZS) angewendet werden kann. Die folgende Übersicht verdeutlicht die gemeinte Analogie:

TABELLE 1. Äquivalenztypen und Metonymie (Quelle: Autor des Beitrages)

Äquivalenztyp (nach Koller)	Metonymietypen / Verschiebungen im Kontiguitätsraum
Eins-zu-eins-Entsprechung	Keine Metonymie möglich oder nötig, da AS und ZS über semantisch äquivalente Bezeichnungen verfügen; das schließt auch konnotative und pragmatische Äquivalenz ein, z. B. dt. <i>Ungeheuer</i> > lit. <i>siaubūnas</i> . ⁷
Eins-zu-viele-Entsprechung	In der ZS werden verschiedene Lexeme eines bestimmten Kontiguitätsraumes benutzt, wofür es in der AS ein polysemes Lexem gibt, z. B. dt. <i>Frau</i> > lit. <i>moteris</i> (Grundbedeutung in Opposition zu „Mann“), <i>žmona</i> (Ehefrau, verheiratete Frau), <i>šeimininkė</i> (Hausfrau, Gastgeberin), <i>ponia</i> (Anrede).
Viele-zu-eins-Entsprechung	Mehrere Lexeme der AS repräsentieren einen Ausschnitt eines Kontiguitätsraumes, wobei in der ZS ein hyperonymisches Lexem eingesetzt wird, z. B. dt. <i>Kammer, Stube, Zimmer</i> > lit. <i>kambarys</i> .

⁷ Alle angegebenen Beispiele aus den KHM (deutsches Original und litauische Übersetzungen).

Äquivalenztyp (nach Koller)	Metonymietypen / Verschiebungen im Kontiguitätsraum
Eins-zu-Null-Entsprechung	Für ein Lexem der AS existiert kein Äquivalent in der ZS, wobei in der ZS auf die Bedeutung des AS-Lexems mithilfe anderer Benennungsverfahren referiert werden kann, z. B. dt. <i>ein rechtes Höllenfeuer</i> > lit. <i>baisiai prikūrenta</i> . In solcherart Fällen ist beispielsweise eine metonymische Relation des Typs URSAACHE-WIRKUNG zu beobachten.
Eins-zu-Teil-Entsprechung	Für ein Lexem der AS wird in der ZS ein Lexem als Äquivalent eingesetzt, das nur auf einen Teil der Bedeutung des AS-Lexems referiert, was in der Regel der metonymischen Relation GANZES-TEIL entspricht, z. B. dt. <i>Keller</i> > lit. <i>pogrindis</i> .

Die Unikalität bestimmter Realien und ihrer Bezeichnungen innerhalb **einer** Sprach- und Kulturgemeinschaft zwingt den Übersetzer oft dazu, nach Verfahren zu suchen, um **sachgerecht und adressatengerecht** (vgl. Dröbiger 2011: 7 f.; Dröbiger 2012: 8 f.) mit den deutschen Realienbezeichnungen umzugehen. Das betrifft auch die Möglichkeiten, die die Metonymie bietet, denn die o. g. Einzelprozeduren erlauben es nicht, alle in den übersetzten Texten tatsächlich praktizierten metonymischen Typen theoretisch abzubilden. Der Grund dafür liegt im Wesen der Metonymie, da „es sich bei Metonymie (resp. Kontiguität) auch um einen Prozess handelt, der es Sprechern/Schreibern erlaubt, in z. T. kreativer Weise das gegebene Wissen zu modifizieren (...)“: (Dröbiger 2007: 175)

Mitunter schießt der Übersetzer dabei über das Ziel hinaus, d. h. die Verschiebung im Kontiguitätsraum wird zu weit vorangetrieben, so dass das Gleichgewicht von Sachgerechtigkeit und Adressatengerechtigkeit gestört wird, was dazu führt, dass nicht mehr im üblichen Sinne von „Verschiebung“ gesprochen werden kann (s. u. Abschnitt zur metonymischen Verzerrung).

REALIENBEZEICHNUNGEN IN DEN KHM: ZWISCHEN ÄQUIVALENZ UND METONYMIE

Das Wissen über die Grundlagen des alltäglichen Lebens in sozialen Gemeinschaften, über das kulturelle, ökonomische, geistige und soziale Potenzial der Natur, über die Meisterung des Daseins in Gestalt der Arbeit und der spirituellen

Handlungen findet zwar in sprachspezifischen lexikalischen Einheiten seinen Ausdruck, stellt jedoch ein gemeinsames Wissen für große geografische Räume dar, so dass unter Verwendung des o. g. weiten Kulturbegriffs postuliert werden kann, dass jede ide. Sprach- und Kulturgemeinschaft einen eigenen Wortschatz für die Bezeichnung der allgemeinen Komponenten des kulturellen Hintergrundes herausgebildet hat.

1. VOLLSTÄNDIGE ÄQUIVALENZ – KEINE METONYMIE

Es zeigt sich in den Übersetzungen der KHM ins Litauische im Vergleich mit dem deutschen Original, dass in diesen beiden Sprachen **Grundwörter** für die Bezeichnung jener kulturellen Alltagsobjekte zur Verfügung stehen, die zu einem bedeutenden Anteil **nicht** auf einen gemeinsamen ide. Grundwortschatz zurückgehen, woraus sie sich sprachspezifisch entwickelt hätten, sondern dass jede Sprache ihre eigenen Wortstämme und – je nach morphologischer Charakteristik der jeweiligen Sprache – Grundwörter herausbildete. Die Folge dessen sind **vollständig äquivalente** Lexeme in diesen Sprachen, deren Gebrauch in Übersetzungen keine Probleme bereitet, da sie sowohl sachgerecht als auch adressatengerecht sind.

TABELLE 2. Vollständig äquivalente Realienbezeichnungen (Quelle: Autor des Beitrages)

DEUTSCH	LITAUISCH	DEUTSCH	LITAUISCH
<i>Axt</i>	<i>kirvis</i>	<i>Nadel</i>	<i>adata</i>
<i>Besen</i>	<i>šluota</i>	<i>Ofen</i>	<i>krosnis</i>
<i>Brot</i>	<i>duona</i>	<i>Schloss</i>	<i>dvaras, pilis</i>
<i>Garn</i>	<i>siūlai</i>	<i>Schnur</i>	<i>virvė</i>
<i>Glocke</i>	<i>varpas</i>	<i>Stube</i>	<i>pirkia</i>
<i>Herd</i>	<i>židinys</i>	<i>Wiege</i>	<i>lopšys</i>
<i>Hof</i>	<i>kiemas</i>	<i>Witwe</i>	<i>našlė</i>
<i>Kasten</i>	<i>skrynja</i>	<i>Zwirn</i>	<i>siūlas</i>

Einige Beispiele können als Entlehnungen aus dem Deutschen ins Litauische aufgrund bestimmter historischer Bedingungen gelten:

TABELLE 3. Entlehnungen aus dem Deutschen (Quelle: Autor des Beitrages)

DEUTSCH ⁸	>	LITAUISCH ⁹	DEUTSCH	>	LITAUISCH
<i>Graf</i>	>	<i>grafas</i>	<i>Rad</i>	>	<i>ratas</i>
<i>Herzog</i>	>	<i>hercogas</i>	<i>Rahmen</i>	>	<i>rėmas</i>
<i>Kreide</i>	>	<i>kreida</i>	<i>Saal</i>	>	<i>salė</i>
<i>Lot</i>	>	<i>latas</i>			

Und natürlich sind im Bereich der Grundwörter Belege zu finden, die auf gemeinsame Entlehnungen aus anderen, zumeist älteren ide. Sprachen verweisen, sodass in solchen Fällen wohl tatsächlich von **ide. Erbwortgut** gesprochen werden kann:

TABELLE 4. Indoeuropäisches Erbwortgut (Quelle: Autor des Beitrages)

DEUTSCH	LITAUISCH	DEUTSCH	LITAUISCH
<i>Eiche</i>	<i>ąžuolas</i>	<i>Pfeife</i>	<i>pypkė</i>
<i>Kammer</i>	<i>kambarys</i>	<i>Tochter</i>	<i>duktė / dukra</i>
<i>Kessel</i>	<i>katilas</i>	<i>Tür</i>	<i>durys</i>
<i>Krone</i>	<i>karūna</i>	<i>Zucker</i>	<i>cukrus</i>

Erst jüngere Realienbezeichnungen des Deutschen und vor allem dabei durch Wortbildung – meist Zusammensetzung – entstandene Wörter bereiten im Zuge des Übersetzens Probleme, die nur dann gelöst werden können, wenn sich in der Sprache der Zielkultur vergleichbare (äquivalente) Sachverhalte finden lassen, die auf Gemeinsamkeiten in der kulturellen Entwicklung (Handwerke, Herrschaftsformen, Alltagsgegenstände, Bauwesen, Verkehrsmittel usw.) verschiedener Sprach- und Kulturgemeinschaften verweisen. Zur Illustration folgen einige Beispiele aus den KHM zum Sachgebiet der Bekleidung:

⁸ Obwohl für *Kreide* und *Graf* eine mögliche Entlehnung aus Mlat. oder Vlat. in germanische Sprachen angenommen wird, scheint mir die Verbreitung dieser Wörter in den germanischen Sprachen mit der Bedeutungsveränderung hin zu der bis heute gültigen Bedeutung und die geografische Nachbarschaft des germanischen zum baltischen Sprachraum eine zutreffende Begründung für die Entlehnung ins Litauische zu sein, die, wenn nicht ausschließlich aus dem Deutschen, so doch zumindest aus dem germanischen Zweig der ide. Sprachfamilie, erfolgte.

⁹ Die Nachweise zum litauischen Wortgut finden sich nur in den seltensten Fällen im *Lietuvių kalbos žodynas (LKŽ)*. Eindeutige lexikografische Nachweise bieten das *Deutsche Wörterbuch (DWB)* der Brüder Grimm (vgl. <http://dwb.uni-trier.de/de/> [2013-02-27]) und das *Duden. Herkunftswörterbuch*; bibliografische Angaben s. Literaturverzeichnis.

TABELLE 5. Litauische Äquivalente zu deutschen Zusammensetzungen (Quelle: Autor des Beitrages)

DEUTSCH	LITAUISCH	DEUTSCH	LITAUISCH
<i>Kaufmannskleider</i>	<i>pirklių drabužiai</i>	<i>Pelzrock</i>	<i>kailinėliai</i>
<i>Brauthemd</i>	<i>vestuvių marškiniai</i>	<i>Holzschuhe</i>	<i>medinės klumpės</i>
<i>Lumpenrock</i>	<i>skarmalai</i>	<i>Bratenrock</i>	<i>apsiaustas</i>

Hierzu ist aber zu bemerken, dass im Falle von *Bratenrock*¹⁰ in der litauischen Übersetzung Begriffselemente fehlen oder verlorengegangen sind, denn das verwendete litauische Lexem *apsiaustas* bezeichnet einen Mantel oder Überzieher im Allgemeinen.

II. METONYMISCHE ÄQUIVALENZ – BEWEGUNGEN IM KONTIGUITÄTSRAUM

Die litauischen Übersetzungen der KHM zeigen, dass die Bedeutungen der deutschen Realienbezeichnungen nicht immer äquivalent wiedergegeben wurden (abgesehen von falschen oder fehlenden Lexemen in den Übersetzungen). Diese Fälle der **metonymischen Äquivalenz** der eingesetzten litauischen Bezeichnungen, die mit dem Verlust des kulturgebundenen Wissens der Ausgangssprache einhergehen und damit zwar adressatengerecht, aber nicht mehr sachgerecht erscheinen, lassen sich in folgende Typen unterscheiden.

1. Metonymische Verschiebung

Zum o. g. Beispiel *Bratenrock* erfüllt die in der lit. Übersetzung gewählte Benennung diesen Tatbestand der Metonymie, wenn anstelle des präziseren, mit bestimmten sozialen und Gebrauchskonnotationen ausgestatteten deutschen Lexems im litauischen Text *apsiaustas* erscheint, das ein Hyperonym zu solcherart Bekleidungsstück darstellt.

Durch die im litauischen Text eingesetzten Hyperonyme gehen Konnotationen (z. B. die Pejoration bei dt. *Wanst*) oder Referenzen auf Begriffsspezifizierungen, z. B. Sorten, Typen, wie sie im Deutschen sehr häufig in der ersten Konstituente

---

¹⁰ Ein Bratenrock war ein Kleidungsstück für Männer, das besonders im 19. Jh. bei formellen Anlässen getragen wurde, auch Gehrock genannt. Die Bezeichnung *Bratenrock* enthält nach DUW eine „veraltete, scherzhafte“ Komponente.

von Determinativkomposita anzutreffen sind, verloren. Diesen ersten Typ nenne ich **metonymische Verschiebung**, wobei in den Übersetzungen die Bezeichnung eines im Kontiguitätsraum vorhandenen Oberbegriffs eingesetzt wird. Weitere Beispiele dieses ersten Typs aus den Übersetzungen der KHM ins Litauische sind¹¹:

TABELLE 6. Metonymische Verschiebung (Quelle: Autor des Beitrages)

DEUTSCH	LITAUISCH
<i>Wanst</i>	<i>pilvas</i>
<i>Windhund</i>	<i>šuo</i> [nur bei Balčikonis]
<i>Schlafgemach</i>	<i>kambarys</i> [nur bei Balčikonis]
<i>Backofen</i>	<i>krosnis</i>
<i>Hintertür, Haustüre, Pforte</i>	<i>durys</i>
<i>Bratwurst</i>	<i>dešra</i>

2. Metonymische Verdrehung

Einen zweiten Typ der metonymischen Äquivalenz nenne ich **metonymische Verdrehung**, unter den die in der traditionellen Metonymieforschung beschriebenen Phänomene der Bewegung im Kontiguitätsraum im Sinne von OBJEKT – TÄTIGKEIT AM OBJEKT, URSACHE – WIRKUNG, GANZES – OBJEKTIVE EIGENSCHAFTEN / TEILE DES GANZEN u. a. m. verstanden werden können.

Die nachfolgenden Einzelfälle aus den KHM und die in den litauischen Übersetzungen als „Äquivalente“ anzutreffenden Lexeme repräsentieren diese metonymische Verdrehung, wobei allerdings nicht immer eindeutig bestimmt werden kann, warum sich der Übersetzer für die Verwendung solcher metonymischer Verdrehungen entschlossen hatte.

- KHM 1: dt. „(...) so nahm sie eine goldene Kugel, warf sie in die Höhe und fieng sie wieder; und das war ihr liebstes *Spielwerk*“¹² > lit. „(...) pasiėmusi aukso sviedinį, *žaisdavo*.“ (Balčikonis) – Die metonymische Verdrehung erfolgt hier zwischen OBJEKT – HANDLUNG AM OBJEKT, denn *žaišti* ist ein Verb, das dem deutschen *spielen* entspricht.

¹¹ Einige dieser Beispiele treten freilich als Einzelfälle auf, aber sie sind eben dadurch für die Fallunterscheidungen von Interesse. So hat Balčikonis beispielsweise *Hintertür* auch als *užpakalinės durys* wiedergegeben.

¹² Die Orthografie und Interpunktion der zitierten Ausgabe der KHM entspricht nicht immer den heute üblichen Regeln. Die Hervorhebung der Realienbezeichnung in kursiver Schrift stammt vom Autor des Beitrages.

- KHM 11: dt. „Es trug sich aber zu, dass der König des Landes eine große *Jagd* in dem Wald hielt.“ > lit. „Kartą ten *medžiojo* tos šalies karalius.“ (Balčikonis) – Die metonymische Verdrehung erfolgt hier zwischen EREIGNIS – HANDLUNG IM EREIGNIS, denn das lit. Verb *medžioti* entspricht dem deutschen Verb *jagen*.
- KHM 5: dt. „Da gieng der Wolf fort zu einem *Krämer*, und kaufte sich ein großes Stück Kreide.“ > lit. „Tada vilkas nubėgo į *krautuvo*, nusipirko didelį gabalą kreidos (...)“ (Balčikonis) – Die metonymische Verdrehung betrifft hier die Beziehung PERSON – ORT DER HANDLUNG DER PERSON, denn *krautuve* ist die litauische Entsprechung für (*Kram*)*Laden*.
- KHM 6: dt. „(...) das *Feuergewehr*, das in den Halftern stecken muss, heraus nimmt (...)“ > lit. „(...) ištrauktų *pistoletą*, kuris bus užkištas už apynasrio (...)“ (Balčikonis) – Die metonymische Verdrehung erfolgte hier von einem Kohyponym zu einem anderen zu demselben Hyperonym *Schusswaffe*.
- KHM 25: dt. „Der Morgenstern aber stand auf, gab ihm ein *Hinkelbeinchen* und sprach »wenn du das *Beinchen*¹³ nicht hast, kannst du den Glasberg nicht aufschließen (...)« > lit. „O aušros žvaigždė atsistojo, padavė jai *raktelį* ir tarė: – Jei tu neturėsi to *raktelio*, negalėsi atrakinti stiklo kalno (...)“ (Balčikonis) – Die metonymische Verdrehung erfolgte hier zwischen OBJEKT – FUNKTION DES OBJEKTES.
- KHM 14: dt. „Als nun das Fest anhub, traten die drei *Jungfern* in wunderlicher Tracht herein (...)“ > lit. „Prasidėjus iškilmėms, į salę jėjo trys keistai apsirengusios *moteriškės* (...)“ (Balčikonis) – Die metonymische Verdrehung geht über eine akzeptable Verallgemeinerung im Litauischen hinaus, denn die Begriffsbestandteile, auf die das deutsche Wort *Jungfer* referiert¹⁴, sind in der Übersetzung verloren gegangen, da sich lit. *moteriškė* auf eine erwachsene Frau bezieht.

3. Metonymische Verzerrung

Den dritten Typ der metonymischen Äquivalenz nenne ich **metonymische Verzerrung**, der immer dann auftritt, wenn die Bewegung im Kontiguitätsraum so weit getrieben wurde, dass essentielle semantische Komponenten des Original-

---

¹³ DWB: „hinkel, n. junges huhn (...)“ (<http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/genFOplus.tcl?sigle=DWB&lemid=GH09066> [2013-07-08]). *Hinkelbeinchen* ist demzufolge die Bezeichnung für das Bein eines jungen Huhns.

¹⁴ DWB: „2) jungfer, von dem begriff der jungen herrin (...), im gegensatz zu der ältern, der eigentlichen frau des hauses ausgehend, bezeichnet zunächst die unverheiratete tochter des hauses, dann die unverheiratete überhaupt, als ein ehrenvoller name, wo wir heute das volle jungfrau oder, wenn mehr ein titel (vgl. 3) hervorgehoben werden soll (...)“ (<http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GJ01376> [2012-12-10])

lexems eliminiert erscheinen, wodurch eine sachgerechte Objektreferenz und damit Wissensvermittlung nicht mehr erreicht werden kann. Missverständnisse und Fehldeutungen sind die Folge. Die Entscheidung des Übersetzers für solcherart semantisch verzerrende Bezeichnungen kann nicht immer plausibel erklärt werden, zumal in der Zielsprache Litauisch durchaus angemessene Äquivalente vorhanden sind. Einige Beispiele:

- KHM 2: dt. „(...) ich bin von meiner *Base* zu Gevatter gebeten (...) > lit. „(...) kviečia mane *draugė* į krikštynas (...)“ (Balčikonis) – Durch die Wahl von *draugė* (wörtlich: „Freundin“) wird die Begriffskomponente der Verwandtschaft gelöscht; das korrekte Äquivalent wäre lit. *pusseserė*.
- KHM 4: dt. „»Dich will ich schon packen« sprach der *Unhold*“ > lit. „– Aš tave pamokysiu, – tarė *ilgabarzdis*.“ (Balčikonis) – Die Begriffskomponenten der Gefahr und des Bösen gehen mit dem lit. *ilgabarzdis* (wörtlich: „der Langbärtige“) verloren; das korrekte Äquivalent wäre lit. *pabaisa*, das vom Übersetzer an anderer Stelle in den KHM verwendet wurde.
- KHM 6: dt. „Da rief sie »ei, was für schönes *Goldzeug!*«“ > lit. „– O, kokie *gražūs daiktai!* – sušuko ji (...)“ (Balčikonis) – Die Materialangabe und das Wertverständnis des Goldes gehen verloren, weil die litauische Benennung (wörtlich „schöne Dinge“) zwar mitteilt, dass goldene Dinge wohl schön sind, aber nicht jedes schöne Dinge besteht aus Gold; ein korrektes lit. Äquivalent wäre *aukso daiktai*.
- KHM 9: dt. „(...) sprach zum König »es ist ein gemeines *Bettelmädchen*, das du dir mitgebracht hast (...)“ > lit. „(...) sakydama savo sūnui: – Tu vedei *elgetos dukterį* (...)“ (Balčikonis). Im wörtlichen Sinne wird hier von der „Tochter eines Bettlers“ gesprochen, doch handelt es sich um eine metonymische Verzerrung, denn es wird *per se* im Text nicht davon gesprochen, dass das bezeichnete Mädchen auch tatsächlich die Tochter eines Bettlers sei, sondern nur, dass dieses Mädchen äußerlich wie eine Bettlerin erscheint.

III. NULLÄQUIVALENZ – INKORPORATION VON FREMDWÖRTERN

Eine Verfügbarmachung des kulturellen Wissens einer anderen Sprach- und Kulturgemeinschaft für die eigene geschieht sehr häufig auf dem Weg der Direktübernahme bestimmter Lexeme, da in der zielsprachlichen Kultur keine im Sinne der sprachlichen Genealogie feststellbaren Äquivalente vorhanden sind. In den Übersetzungen der KHM sind es **Germanismen**, die in den zielsprachlichen

Text ohne weitere syntaktisch-semantische Verknüpfungen wie Explikation, Paraphrase o. ä. eingebunden wurden. Besonders in den Kategorien Personen und Maße / Mengen / Münzen erscheinen diese Realienbezeichnungen als „gesetzte“; in die ZS morphologisch, mitunter auch phonetisch-phonologisch inkorporierte Fremdwörter:

TABELLE 7. Fremdwortübernahme ins Litauische (Quelle: Autor des Beitrages)

DEUTSCH	LITAUISCH	DEUTSCH	LITAUISCH
<i>Taler</i>	<i>taleris</i>	<i>Herzog</i>	<i>hercogas</i>
<i>Baron</i>	<i>baronas</i>	<i>Mauschel</i>	<i>maušelis</i>
<i>Graf</i>	<i>grafas</i>		

Aber es herrscht hierbei keine Einheitlichkeit in der Handhabung, denn so werden nicht alle Münzbezeichnungen als Germanismen übernommen; *Taler* bildet wohl wegen eines höheren Bekanntheitsgrades eine Ausnahme. Nicht übernommene Münzbezeichnungen sind *Batzen* (KHM 15) und *Heller* (KHM 4), für die im Sinne der metonymischen Verschiebung Hyperonyme im litauischen Text eingesetzt sind, z. B. dt. *Batzen* > lit. *pinigėliai*; dt. *Scheidemünze* > lit. *smulkiai*.

SCHLUSSFOLGERUNGEN

Die Erfassung und Beschreibung der Realienbezeichnungen in den KHM leistet nicht nur einen Beitrag zum besseren Verständnis bestimmter Details der Märchen, sondern auch zur Rekonstruktion des Wissens, das die Märchen transportieren, woraus sich Vergleiche mit dem gegenwärtigen Wissen über Alltagsdinge, soziale Verhältnisse u. a. m. ergeben. In diesem Sinne kann tatsächlich von den Märchen als einer sozialgeschichtlichen und kulturhistorischen Quelle gesprochen werden. Als Voraussetzungen dafür sind jedoch ein weiter Kulturbegriff und ein weites Verständnis von Realien und ihren Bezeichnungen erforderlich. Diese beiden Voraussetzungen führen konsequenterweise zu einer systematischen Analyse der KHM hinsichtlich der Realienbezeichnungen, die nicht nur die besonders auffälligen, weil in deutlichem Kontrast zu unserer gegenwärtigen Kultur stehenden, sondern auch diejenigen Realienbezeichnungen erfasst, die auf die Grundlagen unserer, in großen Teilen gemeinsamen europäischen Kultur referieren.

In linguistischer Hinsicht hat sich gezeigt, dass ein auf den Wortschatz bezogenes Äquivalenzmodell der Übersetzungswissenschaft wie das von Koller mit lexikalisch-semantischen oder kognitionslinguistischen Kategorien wie der Met-

onymie kombiniert werden kann, um den Umgang mit bestimmten Wortschatzbereichen im Rahmen von Übersetzungen besser zu erfassen und zu beschreiben. Aus solchen Kombinationen erwachsen Veränderungen in den jeweiligen theoretischen Konstrukten, z. B. dass ein übersetzungswissenschaftliches lexikalisches Äquivalenzmodell auf drei Äquivalenztypen vereinfacht werden kann: (1) vollständige Äquivalenz, (2) metonymische Äquivalenz als Bewegungen im Kontiguitätsraum, (3) Nulläquivalenz, die zur Fremdwortübernahme zwingen kann.

Für kognitionslinguistische Theorieansätze zur Metonymie kommen ebenfalls Überprüfungen und Veränderungen in Betracht, denn die Unterscheidung von metonymischen Verschiebungen, Verdrehungen und Verzerrungen zeigt, dass Aufbau und Prozesse im Kontiguitätsraum weiter erforscht werden müssen, um bessere Aussagen über das menschliche Wissen im Allgemeinen erarbeiten zu können.

QUELLEN

Broliai Grimai 1999–2001: *Vaikų ir namų pasakos* 1–4. Iš vokiečių kalbos vertė Adomas Pranas Druktenis. Vilnius: Alma littera.

Brolių Grimų Pasakos 1–2. 2010. Iš vokiečių kalbos vertė Juozas Balčikonis [Original der Übersetzung: 1938–1939]. Kaunas: Vaiga.

Grimm Jacob, Grimm Wilhelm 2010: *Kinder- und Hausmärchen*. Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder Grimm. Mit einem Anhang sämtlicher, nicht in allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen hrsg. von Heinz Rölleke. 3 Bde. [Original: 1857] [= KHM]. Stuttgart: Reclam.

FACHLITERATUR

Cavagnoli Stefania 2005: Vom Paradigma zur Umsetzung: Das Bozner Modell. – *Wissenstransfer durch Sprache als gesellschaftliches Problem*, hrsg. von Gerd Antos, Sigurd Wichter. Frankfurt/Main: Peter Lang, 77–89.

Dornseiff Franz 1964: *Sprache und Sprechender*, hrsg. von Jürgen Werner. Leipzig: Koehler & Amelang.

Dröbiger Hans-Harry 2004: Bemerkungen zur kommunikativen und kognitiven Charakteristik der Metonymie im Deutschen. – *Kalby studijos* 5, 30–40.

Dröbiger Hans-Harry 2007: *Metaphorik und Metonymie im Deutschen. Untersuchungen zum Diskurspotenzial semantisch-kognitiver Räume*. Hamburg: Dr. Kovač.

Dröbiger Hans-Harry 2010: Zum Begriff und zu Problemen der Realien und ihrer Bezeichnungen. – *Vertimo studijos* 3, 36–52.

Drößiger Hans-Harry 2011: Terminologie in Theorie und Praxis unter dem besonderen Aspekt der interkulturellen Kommunikation. – *Inostrannyje jazyki v vys ej kole* 2(17), 5–13.

Drößiger Hans-Harry 2012: Realien, ihre Bezeichnungen und Aspekte der Interkulturalität. – *Kalby studijos* 20, 5–11.

Haß-Zumkehr Ulrike 2001: *Deutsche Wörterbücher – Brennpunkt von Sprach- und Kulturgeschichte*. Berlin, New York: de Gruyter.

Kindlers neues Literatur-Lexikon 1996: Bd. 6. Hrsg. von Walter Jens. München: Kindler.

Koller Werner 2011: *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 8., neubearbeitete Auflage. Tübingen: Francke.

Metzler Literatur Lexikon 1990: Hrsg. von Günther und Irmgard Schweikle. 2., überarbeitete Auflage. Stuttgart: Metzler.

Nord Christiane 1993: *Einführung in das funktionale Übersetzen*. Tübingen, Basel: Francke.

Snell-Hornby M., Hönl G., Kußmaul P., Schmitt P. A. (Hrsg.) 1999: *Handbuch Translation*. 2., verbesserte Auflage. Tübingen: Stauffenburg.

Влахов Сергей, Флорин Сидер 2009: *Непереводимое в переводе*. Москва: Р. Валент.

WÖRTERBÜCHER

Dornseiff Franz 2004: *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. 8., völlig neu bearbeitete Auflage von Uwe Quasthoff. Berlin, New York: de Gruyter.

Duden. Das Herkunftswörterbuch 2005: 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage (CD-ROM). Mannheim: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG.

Duden. Deutsches Universalwörterbuch 2006: 6., überarbeitete und erweiterte Auflage (CD-ROM) [= DUW]. Mannheim: Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG.

Grimm Jacob, Grimm Wilhelm 1998–2004: *Deutsches Wörterbuch*. [Original: 1852–1960] [= DWB]. URL: <http://www.dwb.uni-trier.de/> [2013.02.22].

Lietuvių kalbos žodynas, elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. Prieiga internete: www.lkz.lt. [2013.02.22].

Vokiškų realijų pavadinimų atitikmenys
Brolių Grimų *Vaikų ir namų pasakų* vertimuose
į lietuvių kalbą

SANTRAUKA

Šio straipsnio tikslas – remiantis rinktiniais pavyzdžiais apžvelgti vokiškų realijų pavadinimų atitikmenų vartojimą Juozo Balčikonio ir Adomo Prano Druktenio į lietuvių kalbą verstose brolių Grimų *Vaikų ir namų pasakose*. Vartojant realijų pavadinimų atitikmenis, didelis vaidmuo tenka metonimijai. Metonimija gali būti sąmoningai pavartota ieškant atitikmens, antra vertus, metonimija gali tapti išėjimi, kai atitikmenų lietuvių kalboje nėra.

Dalis brolių Grimų pasakose esančių realijų pavadinimų ypatingi tuo, kad žymi informaciją, nebeatitinkančią šiuolaikinio žmogaus žinių. Taigi nuo lietuviškų atitikmenų parinkimo priklauso tai, kaip lietuvis skaitytojas supras šį jam erdvės ir laiko atžvilgiu svetimą kultūrinį pasaulį. Atitikmens parinkimas susijęs su bet kurių dviejų kalbų leksinės-semantinės ekvivalencijos problema. Pasitelkiant lietuviškus atitikmenis straipsnyje įvertinami Wernerio Kollerio (2011) atitikmenų tipai.

Įteikta 2013 m. liepos 5 d.

HANS-HARRY DRÖBIGER

Vilniaus universitetas, Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

hdroessi@gmail.com

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas,
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: geolingvistika, sociolingvistika, per-
ceptyvioji dialektologija, kognityvioji lingvistika.

KALBOS VARIANTIŠKUMAS PAAUGLIŲ AKIMIS: LYTIES KINTAMASIS¹

Variability of Language in the Eyes
of Teenagers: The Variable of Gender

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama mokslinio projekto *Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai* eksperimentų medžiaga. Tiriamasis straipsnio klausimas – ar lyties kintamasis yra reikšmingas dydis, diferencijuojantis jaunosios kartos lietuvių kalbos idealus.

Sąmoningųjų ir nesąmoningųjų nuostatų eksperimentų duomenys leidžia svarstyti ir kitus kalbos variantiškumo verčių klausimus. Analizuojant eksperimentų, vykdytų aplink 7 didžiausius regioninius Lietuvos miestus ir Vilniuje (bendra eksperimento dalyvių imtis – 1451 devintos ir dešimos klasės mokinys iš 23 Lietuvos mokyklų), medžiagą, eskizuojami sociolingvistiniai *kalbinės giminės*, didmiesčio kalbos ir bendrinės kalbos atstovų sociolingvistiniai portretai.

ANNOTATION

The article analyses the material from experiments in the research project “Lithuanian language: ideals, ideologies and identity shifts”. The research question is whether the variable of gender is a significant variable differentiating the Lithuanian language ideals of the young generation.

---

¹ Tyrimas atliktas vykdant projektą *Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai, 2010–2013* (vykdo Lietuvių kalbos institutas, vadovė Loretą Vaicekauskienė, remia Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. VAT-14/2010).

ESMINIAI ŽODŽIAI: sociolingvistika, lyties kintamasis, sąmoningosios nuostatos, nesąmoningosios nuostatos, sociolingvistinis portretas.

KEYWORDS: sociolinguistics, variable of gender, conscious attitudes, unconscious attitudes, sociolinguistic portrait.

The combination of experiments of the conscious and unconscious attitudes enables us to consider other issues of evaluations in relation to the variability of language. The analysis of the data of experiments carried out around 7 largest regional cities of Lithuania and Vilnius (the total sample of participants in the experiment – 1451 pupils of the ninth and tenth grade from 23 Lithuanian schools) allows us to sketch sociolinguistic portraits of the representatives of *linguistic homeland*, big city language, and standard language.

1. ĮVADINĖS PASTABOS: LYTIES KINTAMASIS SOCIOLINGVISTINĖJE PERSPEKTYVOJE

Sociolingvistinė perspektyva, tam tikros atskaitos vienetu laikanti socialinį lyties kintamąjį, yra dviplanė.

Pirmasis planas iš esmės sietinas su variantinės sociolingvistikos (angl. *variationist sociolinguistics*) ar kitaip kiekybinės sociolingvistikos (angl. *quantitative sociolinguistics*) tyrimų tradicija (žr. Labov 2004: 6–21). Ši paradigma dažniausiai asocijuojama su Williamo Labovo vardu. Būtent Labovas pirmasis eksplikavo idėją, kad variantiškumas yra prigimtinė kalbos charakteristika (žr. Labov 1969: 728). Galima teigti, kad kaip tik ši tyrėjo įžvalga ir tapo pamatiniu variantinės sociolingvistikos principu (plg. Tagliamonte 2012: 2).

Jau pačiuose pirmuose variantinės sociolingvistikos darbuose lytis įvertinta kaip reikšmingas variantiškumą kalbos bendruomenėje² lemiantis dydis. 1958 m. Johnas L. Fisheris, Naujosios Anglijos (JAV) kaimelyje ištyręs *-in* ir *-ing* vartoseną (plg. *fishin'* ir *fishing*)³ ir kalbamuosius variantus įvardijęs *socialiai lemtais variantais* (angl. *socially conditioned variant*) arba *socialiniais-simboliniais variantais* (angl. *socio-symbolic variants*), konstatuoja, kad mergaitėms būdingesnis *-ing* variantas (daugiau apie tyrimą ir kitų kintamųjų distribuciją žr. Fisher 1964 (1958): 483–489). Iš esmės šiuo Fisherio tyrimu įteisintas lyties kintamojo dvinariškumas – tyrėjas sąmoningai modeliuodamas tyrimą numatė abiejų lyčių informantus. Tokia strategija dialektologinių tyrimų tradicijoje buvo nauja. Čia svarbu pridurti, kad Fische-

² Pažymėtina, kad šiame straipsnyje kategorija *kalbos bendruomenė* atitinka *speech community*, o ne *language community* apibrėžtį. Tik dėl vartosenos tradicijų nepereinama prie *šnekos* ar *šnektos bendruomenės* (daugiau apie šią skirtį žr. Aliūkaitė 2007: 16–18; Vaicekauskienė, Sausverde 2012: 7).

³ Tiriamųjų grupę sudarė 24 vaikai, po lygiai berniukų ir mergaičių. Informantai priklausė dviem amžiaus grupėms, t. y. 3–6 metų ir 7–10 metų. Tiriamąją medžiagą sudarė trijų tipų kalbiniai duomenys: vadinamieji apercepcijos testai (t. y. vaikų prikurti tekstai pagal tyrėjų pateiktus trumpus įžanginius sakinius); atsakymai į formalųjį klausimyną (tik vyresniųjų informantų); neformalieji interviu apie savo veiklą (kelių vyresniųjų informantų) (Fisher 1964 (1958): 483).

rio tyrimas išaugo iš dialektologinių pagrindų⁴, ir pats mokslininkas, pristatydamas savo nuveiktą darbą, svarstė, ar tokių tyrimų nebūtų galima laikyti *lyginamąja ideolektologija* (angl. *comparative idelectology*) (Fisher 1964 (1958): 487).

Ypač reikšmingoje kiekybinės sociolingvistikos tyrimų tradicijai Labovo parengtoje studijoje apie niujorkiečių tartį⁵, kai tyrėjui, vadovaujantis kintamųjų *r* (po balsių, pavyzdžiui, *bar*) ir *th* (pavyzdžiui, *thing*) distribucijos analize, pavyko paaiškinti, tiksliau būtų teigti, – pavyko įrodyti, kad kalbos kaita gali būti tiriamą sistemiskai, lyties kintamajam, kaip reikšmingam dydžiui, taip pat skiriama dėmesio. Laisvieji variantai (angl. *free variation*) iš tiesų yra fikcija, nes iš esmės visi kintamieji sietini su socialinės struktūros vienetais – socialine klase, profesija, lytimi, amžiumi ir pan. Labovas parodė, kad kalbos variacijos modelius (angl. *patterns of variation*) galima nustatyti netgi sudėtingoje didmiesčio kalbos bendruomenėje (daugiau žr. Labov 2006 (1966): viii, 30–33; Mesthrie 2001: 377–381).

Labiau nesigilinant į variantinės sociolingvistikos tradicijos reikšmę sociolingvistinių tyrimų raidai apskritai, pasakytina, kad tam tikros šių pačių pirmųjų tradicijos atstovų suformuluotos išvalgos yra svarbios ir šiame straipsnyje pristatysimam tyrimui. Taigi tiek Fisherio, tiek Labovo tyrimų duomenys rodo, kad mergaitės (tik Fisherio tyrime) ir / ar moterys realizuoja mažiau žymėtųjų kintamųjų, t. y. jų raiška artimesnė standartui, joms būdingesnės prestižinės formos (daugiau žr. Fisher 1964 (1958): 484; Labov 1972: 243; Swann 2003: 221–222).

Stambesnių ar smulkesnių sociolingvistinių studijų, vienaip ar kitaip aktualinančių lyties kintamąjį, yra gausu ir Amerikos, ir kontinentinėje sociolingvistikos tradicijose (plg. žr. Eckert 1989: 245–267; Cheshire 2002: 423–443; Romaine 2003: 98–118; Tagliamonte 2012: 32–34 ir kt.).

1990 m. Labovas, remdamasis daugiau negu 30 metų tyrimų patirtimi, suformulavo principus⁶, apibendrinančius skirtumų tarp vyrų ir moterų kalbėjimo mo-

⁴ 1954–1955 m. Johnas L. Fisheris kartu su žmona rinko kalbinę medžiagą, kurią transkribavus ir buvo atkreiptas dėmesys į *-in* ir *-ing* realizaciją, o tai tapo paskata tyrėjui imtis eksperimentinio tyrimo (žr. Fisher 1964 (1958): 483).

⁵ Dera pridurti, kad dažniausiai variantinės ar kiekybinės sociolingvistikos tyrimų pradžia tapatinama su Williama Labovo 1963 m. Martos Vynuogyno (angl. *Martha's Vineyard*) saloje Masačusetso valstijoje atliktais garsų kaitos (angl. *a sound change*) tyrimais. Tyrėjas taikydamas tiesioginio stebėjimo principus tyrė kalbinių kintamųjų (angl. *linguistic variable*) /ay/ ir /aw/ realizaciją. Kiekybinės sociolingvistikos pirmtakas pažymėjo, kad tiriant /ay/ ir /aw/ fonetinių variantų dažnumą ir distribuciją tarp skirtingo amžiaus, profesijų, etninių grupių atstovų ir kt., bus galima paaiškinti garsų kaitą (daugiau žr. Labov 1972: 7–41). Tačiau niujorkiečių tarties tyrimai, žinoma, padarė didesnę įtaką šios krypties raidai. Reikia pridurti, kad cituojamame leidinyje *Sociolinguistic Patterns* (Labov 1972) perspausdintas 1963 m. publikuotas tyrimas.

⁶ *I principas*. Esant stabiliam sociolingvistiniam susisluoksniavimui, vyrų nestandartinių formų vartojimo dažnis yra didesnis negu moterų. *Ia principas*. Esant kaitai iš viršaus (angl. *change from above*) moterys yra iniciatyvesnės perimti prestižines formas nei vyrai. *II principas*. Esant kaitai iš apačios (angl. *change from below*) moterys dažniausiai yra novatorės.

delius. Lyties kintamasis nėra vertinamas suabsoliutintai. Jo įtaka išryškėja socialinės hierarchijos vidinėje struktūroje, t. y. bet kurioje klasėje konstatuojamas moteriškos lyties kalbos bendruomenės narių prestižinių normų siekis, kita vertus, ir didesnis imlumas inovacijoms (žr. Labov 1990: 210, 213, 215, cit. iš Cheshire 2002: 425–426; taip pat žr. Mesthrie 2003: 106–107).

Svarbu pridurti, kad variantinės sociolingvistikos tyrėjų prieinamos išvados apibendrina aktyviąją kalbinę veiklą.

Antrasis planas sociolingvistikos paradigmoje, lyties kintamąjį laiką reikšmingu dydžiu, sietinas su kalbinių nuostatų tyrimais.

Kalbos konceptus ar bet kokią konkrečią raišką gali vertinti abiejų lyčių atstovai-tiriamieji, taigi išryškėjantys percepcijos ir vertinimo skirtumai gali būti siejami ir su kalbos bendruomenės narių lytimi.

Kalbant apie kalbinių nuostatų tyrimus, svarbi yra tiesioginių (angl. *direct*) ir netiesioginių (angl. *indirect*) tyrimų skirtis. Pirmosios paradigmos tyrimai pagrįsti klausimynais, kai tiriamieji atsakinėja į kalbos vartosenos, kalbų, kalbų atmainų vertinimo klausimus ir pan., netiesioginiai metodai – tiriamąjį objektą užmaskuoja. Metodologiniai sprendimai paslepia pirminį tikslą, taigi, tyrėjų manymu, netiesioginiai metodai užtikrina spontaniškesnius ir atviresnius atsakymus (plg. Obiols 2002: 2).

Kaip pažymėjo Kathryn Campbell-Kibler, nuostatų eksperimentų pagrindas yra stimulai (žr. Campbell-Kibler 2013: 142). Taigi pirmiausia ir paminėtinas 1960 m. Wallace'o Lamberto ir jo komandos sukurtas *kaukės* (angl. *the matched guise technique*)⁷ metodas (žr. Murray 1998: 75–78)⁸, kurio esmė yra tai, kad tiriant kalbines nuostatas, respondentams nėra atskleidžiamas tikrasis tyrimo tikslas, taip tikintis gauti nesimuliuojamų duomenų. Vykdamą *kaukės* tyrimą, tiriamieji klauso žodinių stimulų ir vertina kalbėtojų asmenines, socialines ir kt. savybes.

Katie Drager (2013), apibendrinusi eksperimentinius metodus sociolingvistikoje, išskyrė *kaukės* metodą su spontaniškos kalbos stimulais ir tikslingai parengtais stimulais. Ši – spontaniškos kalbos ir parengto stimulo – skirtis yra svarbi ir pristatysimam tyrimui. Taigi *kaukės* tyrimo esmė yra ta, kad paprastai stimulų garsyne vienas iš kalbėtojų kalba du kartus, vienu atveju neutraliai, kitu atveju atlieka tyrimo organizatorių paskirtąjį *kaukės* vaidmenį, t. y. realizuoja tiriamąją raišką (tai gali būti tarmiškai ar kaip kitaip žymėtas kalbėjimas). Taip išsiaiškinama, ar kalbėjimo variantas klausytojui–vertintojui tikslina, keičia socialinę kalbėtojo charakteristiką, ar ne. Vadinasi, gauti kalbėtojų įverčiai tampa pagrindu nustatyti atmainos socialinę, kultūrinę vertę. *Kaukės* metodas yra priskirtinas prie netiesioginių metodologijų.

⁷ Plg. *kaukės* metodu pagrįstas tyrimas pristatomas Aurelijos Čekuolytės straipsnyje, skirtame analizuoti, kaip jaunimas vertina angliškus žodžius suaugusiųjų kalboje (Čekuolytė 2010: 323–326).

⁸ Tyrėjų pabrėžiama, kad kalbamasis metodas yra vienas iš labiausiai paplitusių kalbinių nuostatų tyrimų metodų (Clopper 2013: 156).

Kalbant apie kalbinių nuostatų tyrimus ne mažiau svarbi yra perceptyviosios dialektologijos paradigma. Denniso R. Prestono 1981 m. (Preston 1989; Preston 1999a: xxiii–xl; Preston 1999b: 359–373; Preston 2002: 57–104) sukurtos ar apibendrintos skirtingų kalbėjimo variantų, pirmiausia tarminių, suvokimo ir vertinimo metodologinės nuostatos sėkmingai pritaikytos JAV, Jungtinėje Karalystėje, Japonijoje, Vengrijoje, Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Olandijoje, Turkijoje ir kai kuriuose kituose kraštuose.

Prestonas yra apibūdinęs 4 pagrindinius tokio tyrimo komponentus: tiriamieji turi atlikti *žemėlapio* užduotį (sužymėti jiems žinomas ar įsivaizduojamas variantų ribas žemėlapyje), reitinguoti variantus pagal *taisyklingumą* ir *patrauklumą*, įvertinti variantų *skirtingumą* nuo jų pačių vartojamos atmainos (ar nuo kokio kito lyginamojo nario), lokalizuoti variantus žemėlapyje (daugiau žr. Preston 1999a: xxxiv–xxxv).

Nors tyrimo mechanizmas turi sąsają su Lamberto metodu, pirmiausia tuo, kad dažniausiai per tyrimus naudojami stimulai (rečiau tiriamiesiems tenka pasikliauti savo prisiminimais, vaizdiniais ir pan.), be to, tokių tyrimų rezultatas, kaip ir *kaukės* metodo, – išsiaiškinamos nuostatos dėl vieno ar kito kalbos varianto⁹, visgi yra ir esminių šių metodologijų skirčių. Pirmiausia pabrėžtina, kad perceptyviosios dialektologijos tyrimuose tiriamieji įprastai žino, kad vertina kalbą. Antra, kai kurių perceptyviosios dialektologijos tyrimo segmentų šaknys yra geolingvistinės paradigmos darbuose, plg. *žemėlapio* užduotis, variantų *skirtingumo* nustatymo užduotis (žr. Preston 1999: xxv–xxx; Rensink 1999: 3–7; Daan 1999: 9–30; Kremer 1999: 31–36 ir kt.).

Vadinasi, galima teigti, kad kalbinių nuostatų tradicijos iš esmės išplinta iš dviejų teorinių perspektyvų: socialinės psichologijos, kur tyrimai pirmiausia susiję su skirtingų kalbų vertinimu¹⁰, ir iš perceptyviosios dialektologijos, kurios atstovai telkiasi į vienos kalbos variantiškumo vertinimo ir percepcijos tyrimus.

Dera pasakyti, kad abiejų tradicijų darbuose lyties kintamasis yra svarbus analitinio instrumentarijaus vienetas. Šiame straipsnyje kaip tik ir svarbus šis, antrasis, sociolingvistinių tyrimų planas: analizuojant kalbines nuostatas dėl variantiškumo, svarstoma, *ar lyties kintamasis yra reikšmingas dydis, lemtingai diferencijuojantis jauniosios kartos lietuvių kalbos idealus*.

Pirmosios perspektyvos, t. y. variantinės sociolingvistikos, nuostatos dėl lyties kintamojo į pagrindinę analizę įtraukiamos tik kaip gretinamoji informacija, kadangi pristatysimo tyrimo pagrindas yra ne aktyvios kalbinės veiklos, bet vertinimo ir percepcijos duomenys.

⁹ Šios idėjinės jungtys yra visiškai suprantamos, nes Prestonas buvo Lamberto studentas (žr. Giles, Billings 2004: 190).

¹⁰ Lambertas su komanda *kaukės* metodo ėmėsi siekdamas įvertinti požiūrius į Kanados anglakalbius ir prancūzakalbius (daugiau žr. Murray 1998: 74–75).

1 PAV. Tiriamieji punktai

Taigi šio svarstymo pagrindas – kalbinių nuostatų eksperimentų, vykdytų aplink 7 didžiausius regioninius Lietuvos miestus ir Vilniuje, duomenys. Kalbinė eksperimentų medžiaga – bendrinės kalbos, Vilniaus miesto kalbos, Kauno miesto kalbos ir regionų, t. y. tarmiškai žymėtos, kalbos stimulai. Bendra eksperimento dalyvių imtis – 1451 devintos ir dešimtos klasės mokinys iš 23 Lietuvos mokyklų (tiriamąsias vietas žr. 1 pav.). Tyrimas visuose punktuose atliktas 2012 m.

2. METODOLOGINĖ PLATFORMA: DVINARIS EKSPERIMENTAS

Kalbinių nuostatų eksperimentas yra dvinaris: tiriamos *nesąmoningosios* ir *sąmoningosios* nuostatos. Iš anksto dera pasakyti, kad toks nuostatų tyrimų modelis bet koku atveju yra sėkmingesnis nei bandymas tirti tik kurią nors vieną nuostatų pusę. Operuojant dviejų tipų duomenimis galima tikėtis didesnio objektyvumo

ir patikimumo. Žinoma, dera pripažinti, kad metalingvistinis diskursas (o kaip tik tokį ir užtikrina verbalizuota nuostatų medžiaga) visada palieka daugiau klausimų negu pirminės kalbinės medžiagos tyrimas, tačiau šiuo atveju būtų tikslinga šiek tiek perfrazuoti Labovą, kuris, komentuodamas kritišką kai kurių savo pirmtakų požiūrį į variacijos modelius didelėse kalbinėse bendruomenėse, *esą, jei ir galima kalbėti apie kokius modelius, tai būtų „jokio modelio modelis“* (angl. *the complete absence of any pattern*), pabrėžė, kad ir labai migloti, neaiškūs variacijos modeliai gali būti tiriami sistemiškai ir gali būti siejami su socialiniais modeliais (žr. Labov 2006: 24, 30). Taigi, kalbant apie metalingvistinio diskurso, arba kitaip subjektyviųjų duomenų, tikslumą vs. klaidingumą, neabejotinai galima tikėtis apibendrinti tam tikrus modelius. Šiuo atveju – tai būtų tam tikri nuostatų variacijos modeliai, kurie, tikėtina, nemenkiau susiję su socialine, regione ir kt. kalbos bendruomenės sąranga ir, dar labiau tikėtina, reflektuoja bendruomenės kalbinį sąmoningumą. Tokią nuostatą iš esmės skatina jau atliktų tyrimų įžvalgos (plg. Kalėdienė 2010: 86; Kliukienė 2010: 104).

2.1. Nesąmoningųjų nuostatų tyrimo modelis

Nesąmoningųjų nuostatų tyrimo pagrindas – stimulų eksperimentas. Eksperimento prototipas – tarptautinio projekto LANCHART (daugiau žr. Kristiansen 2009: 173–178, ypač 1 lentelę p. 174) metodologinė platforma. Nesąmoningosioms nuostatoms išsiaiškinti taikytas vadinamasis *kalbėtojo vertinimo testas* (angl. *speaker evaluation experiment*) (žr. Kristiansen 2010: 544). Taigi tyrimo metodologinis pagrindas iš esmės sietinas ir su Lamberto *kaukės* metodu, ir su Prestono percepcyvosios dialektologijos tyrimų technika.

Per eksperimentą naudota tipinė 7-balė semantinio diferencialo skalė (daugiau apie semantinio diferencialo skalės naudojimą lingvistų tyrimuose žr. Wray, Trott, Bloomer, Reay, Butler 2005: 174–176; Kristiansen 2010: 545) (žr. 2 pav.).

Įprastai semantinio diferencialo antoniminių reikšmių būdvardžiai (ar kt. kalbos dalių konstrukcijos), įvardijantys kokias nors charakteristikas, susiję su dviem dimensijomis, t. y. *statusu* ir *solidarumu* (plg. Ryan, Giles, Sebastian 1982, cit. iš Kristiansen 2010: 545) arba *viršenybe* ir *patrauklumu* bei *dinamizmu* (plg. Zahn, Hopper 1985, cit. iš Kristiansen 2010: 545). Šių dimensijų įverčiai modeliuoja kalbėtojo sociolingvistinį portretą (žr. 1 lentelę). Taigi tyrimų duomenys leis bent jau eskizuoti sociolingvistinius bendrinės kalbos, Vilniaus miesto kalbos ir tarmiškai žymėtos kalbos atstovų portretus.

Visų stimulų kalbėtojai plėtojo tą pačią temą – reišė savo nuomonę apie gerą mokytoją. Dera pridurti, kad beveik visuose stimuluose pasikartoja reikšminiai

Siekiantis tikslo								Neapsisprendęs
Patikimas								Nepatikimas
Rimtas								Lengvabūdis
Įdomus								Nuobodus
Pasitikintis savimi								Nepasitikintis savimi
Protingas								Kvailas
Malonus								Nemalonus
Kietas								Nevykėlis

2 PAV. Vertinimo skalė

temos žodžiai (pvz.: *geras mokytojas, mokinys, pamoka, metodai, pamokos tema* ir pan.), taigi tiriamiesiems pagrįstai galėjo susidaryti įspūdis, kad tyrimas yra susijęs su kokia nors pedagogine problema. Šiuo požymiu eksperimentas atitinka *kaukės* technika pagrįstus tyrimus.

12 stimulų garsyną sudarė 8 pastovūs ir 4 keičiami stimulai. Kiekvienu atveju tiriamieji vertino 4 bendrinės kalbos atstovus (2 merginos ir 2 vaikinai), 4 Vilniaus kalbos atstovus (2 merginos ir 2 vaikinai). Likusių 4 stimulų kalbėtojai (2 merginos ir 2 vaikinai) – atstovauja regiolektinėms raiškoms arba kito didmiesčio (t. y. Kau-no) jaunimo kalbai.

Stimulai, naudoti Telšių grupės tiriamuosiuose punktuose (Žemaičių Kalvarijoje, Sedoje ir Alsėdžiuose)¹¹, vertintini kaip žemaičių tarmės regiolektiniai vienetai; stimulai, naudoti Marijampolės grupės tiriamuosiuose punktuose, vertintini kaip vakarų aukštaičių kauniškių regiolektiniai vienetai; stimulai, naudoti Šiaulių grupės tiriamuosiuose punktuose, vertintini kaip vakarų aukštaičių šiauliškių regiolektiniai vienetai; stimulai, naudoti Panevėžio grupės tiriamuosiuose punktuose, vertintini

¹¹ Kitų grupių tiriamuosius punktus žr. 1 paveikslėlyje.

kaip rytų aukštaičių panevėžiškių regiolektiniai vienetai; stimulai, naudoti Utenos grupės tiriamuosiuose punktuose, vertintini kaip rytų aukštaičių uteniškių regiolektiniai vienetai; stimulai, naudoti Alytaus grupės tiriamuosiuose punktuose, vertintini kaip pietų aukštaičių regiolektiniai vienetai.

Regiolektinis vienetas suprantamas kaip tarpinis variantas tarp tradicinės tarmės¹² ir bendrinės kalbos, atspindintis sudėtingus tarmės ir bendrinės kalbos santykius. Bene pirmasis regiolektinio vieneto – regiolekto – kategoriją pavartojo Cornelijus A. J. Hoppenbrouwersas, šiuo terminu įvardijęs variantą, kuris susiformuoja sumišus, supanašėjus, išsilyginus bendrinei kalbai ir tarnei tarpusavyje (kryptis: tarmė → bendrinė kalba) (žr. Hoppenbrouwers 1983: 1). Kitų autorių vartosenoje regiolektas vartojamas ir kelių dialektų panašėjimo, mišimo, persidengimo dariniui įvardyti (daugiau žr. Aliūkaitė, Merkytė-Švarcienė 2012: 161–162; Aliūkaitė 2013: 5–6).

Visi stimulai parengti iš kelių minučių įrašų, gautų per laisvojo tipo interviu, kurio tema „Geras mokytojas“, su atitinkamų miestų (žr. 1 pav.) mokiniais. Kiekvieno punkto atveju sukaupta ne mažiau kaip 30 interviu, informantus parinkus laikantis iš anksto apibrėžtų kriterijų, t. y. 1) lyties – reikėjo sukaupti abiejų lyčių informantų medžiagos stimulams suformuoti, 2) amžiaus kriterijaus – informantai turėjo būti 11–12 klasės mokiniai; 3) sėslumo kriterijaus – informantai turėjo būti gimę ir augę tiriamajame punkte (t. y. Šiauliuose, Marijampolėje ir kt., žr. 1 pav.). Naudojant *Audacity* programą parengti 13–16 sekundžių stimulai, atspindintys interviu punkto jaunuolių kalbą. Taigi iš interviu medžiagos išsikirti reprezentatyvūs fragmentai stimulams formuoti, išvalytas triukšmas, iškirptos pauzės, tekstas pagarsintas ir kt.

Rengiant regioninės raiškos stimulus, laikytasi stimulų geolingvistinio reprezentatyvumo kriterijaus, t. y. siekta, kad regioniniai stimulai būtų tarmiškai žymėti (pavyzdžiui, žemaičių tarmės regiolektiniams stimulams būdingas žemaitiškas kirčio atitraukimas, nenuoseklus *o* dvibalsinimas; rytų aukštaičių uteniškių regiolektiniai stimulai išsiskiria *o* tarimu (su ryškiu *a* atspalviu) ir pan.). Pabrėžtina, kad tokia stimulų rengimo strategija taikyta, siekiant patikrinti, ar tarmiškai žymėta raiška jaunųjų kalbos bendruomenės narių požiūriu konkuruoja vertės požiūriu su bendrine kalba. Neabejotina, kad raiškos variantiškumas tarmės ir bendrinės kalbos kontinuume yra gerokai įvairesnis, negu įmanoma atskleisti 4 stimulų garsynu. Visgi per eksperimentą parodomi keli tarmiškumo variacijos modeliai, vadinasi, kalbėtojų įvėrcius galima vertinti kaip regioninės raiškos atstovų įvėrcius ir, svarbiausia, juos lyginti su Vilniaus miesto kalbos bei bendrinės kalbos atstovų duomenimis. Žinoma, išryškėjusių vertinimų negalima laikyti universaliais, tačiau apie tendencijas kalbėti galima.

¹² Kurios bene aiškiausias kriterijus yra skiriamųjų ypatybių sklaida variante.

Pažymėtinas dar vienas svarbus dalykas: formuojant eksperimentų grupes regionuose (žr. 1 pav.), nesivadovauta tarmių (ar patarmių) ribos kriterijumi, t. y. į tiriamųjų grupę, visais atvejais sąlygiškai įvardijamą pagal miestą, kuriame įrašinėta stimulų medžiaga, pavyzdžiui, Šiaulių grupė, Kauno grupė, Utenos grupė ir t. t., sujungti ne tik tos pačios tarmės (ar patarmės), bet ir skirtingų tarmių (ar patarmių) arealuose esantys eksperimentų punktai. Svarbiausia yra punktų atstumas iki to miesto, kurio tarmiškumo variacijos modelius demonstruoja stimulai (daugiau žr. straipsnio 3.1. dalyje). Neabejotina, kad geografinis artumas yra svarbi kalbinės patirties galimybės sąlyga.

Stimulai, įrašyti Kaune ir Vilniuje¹³, tyrime atstovauja didmiesčio jaunimo kalbos variantams. Kaip ir regiono eksperimentų atveju, stimulų komplektai (2 merginų ir 2 vaikinų) vertinami apibendrintai kaip didmiesčių jaunimo kalbos prototipas.

4 bendrinės kalbos stimulai parengti vadovaujantis ortoepinio stiliaus reikalavimais. Taigi galima teigti, kad tai tikslingai parengti raiškos požiūriu stimulai, siekiant parodyti tarimą, atitinkantį bendrinės kalbos tarties ir kirčiavimo normas.

Per eksperimentus naudotų stimulų garsynų koncepcija yra parodyti kalbos variantiškumą, o tai ir tampa prielaida kalbėti apie nuostatas dėl lietuvių kalbos variantų, kurios tam tikru laipsniu tampa nuoroda į kalbos variantų santykius vartosenoje. Žinoma, vertinami garsynai reprezentuoja tik tam tikrus lietuvių kalbos variantus, tačiau trinarė garsynų struktūra – bendrinės kalbos stimulai, Vilniaus kalbos stimulai ir regiolektiniai stimulai¹⁴ – suponuoja bendresnes įžvalgas.

Dera pridurti, kad metodologinė nuostatų eksperimentais gautų duomenų silpnybė yra tai, kad tiriamųjų vertinimus gali lemti ne tik girdimas kalbos variantas, bet ir kiti dydžiai. Tokią įžvalgą pirmiausia skatina perceptyviosios dialektologijos tyrėjų darbai. Paprastai perceptyviosios dialektologijos atstovai, atlikdami tarminių stimulų ar mentalinių žemėlapių užduočių tyrimus, ieško bendrų vardiklių tiriamųjų vardijamiems požymiams apibendrinti. Pavyzdžiui, Danielis Longas, apibendrindamas tiriamųjų nurodomas ypatybes, tam tikrus požymių kompleksus įvardija paralingvistinių požymių (angl. *paralinguistic*) (pvz.: *murmėjimas*, *greitas kalbėjimas*, *skardus*, *dainingas kalbėjimas*) terminu (daugiau žr. Long 1999: 192–193; taip pat žr. Aliūkaitė 2007: 58). Primintina, kad perceptyviosios dialektologijos metodologinis principas – tiriamieji žino, kad turi vertinti variantą, o ne kalbėtoją, kitaip nei pristatomo tyrimo atveju, bet paralingvistinių požymių veiksnio ir pristatomo tyrimo atveju visiškai nepaisyti negalima. Taigi ir vienareikšmiškai perkelti kalbėtojo įverčių variantui nedera. Tačiau kaip tik tokie diskusiniai aspektai ir yra mokslinio svarstymo pagrindas.

¹³ Stimulų medžiagos kaupimas organizuotas pagal tuos pačius kriterijus kaip regionuose.

¹⁴ Kauno grupės atveju Kauno jaunimo kalbos atmainos stimulai.

2.2. Sąmoningųjų nuostatų tyrimo modelis

Antrasis tyrimo etapas – sąmoningųjų nuostatų tyrimas. Sąmoningųjų nuostatų tyrimo pagindas – šnektų reitingai (žr. Aliūkaitė 2011: 211–214; Aliūkaitė 2013). Tiriamiesiems parengtoje užduotyje pagal subjektyvų – *labiausiai patinka ... mažiausiai patinka* – kriterijų reikėjo reitinguoti po 12 atmainų, Telšių grupės tiriamieji gavo reitinguoti 16 atmainų sąrašą, o Vilniaus miesto tiriamieji – 10 atmainų.

Atmainų sąrašai, teikti atskiroms tiriamųjų grupėms, buvo parengti iš dviejų dalių, t. y. pastoviosios, į kurią įėjo šios atmainos: *bendrinė kalba, Vilniaus šneka, Kauno šneka, Klaipėdos šneka, Alytaus šneka, Marijampolės šneka, Utenos šneka, Panevėžio šneka, Šiaulių šneka* ir *Telšių šneka*; ir keičiamosios dalies, į kurią kiekvienu atveju įėjo po 2 papildomas šnektas. Pastoviajame šnektų sąrašė įtrauktos visų tiriamų regioninių centrų šnektos ir trijų didmiesčių (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) šnektos. Keičiamajame – tirtųjų punktų artimiausios aplinkos šnektos (visus sąrašus žr. 2 lentelėje).

Telšių grupei teiktame sąrašė papildomai įtrauktos aukštaičių, žemaičių, dzūkų ir suvalkiečių tarmės. Kaip matyti, geolingvistinė dvinarė tarmių klasifikacija (aukštaičių ir žemaičių) sąmoningųjų nuostatų eksperimente (užduotyse tiriamiesiems) išplėsta iki ketunarės. Taip padaryta vadovaujantis projekto parengiamųjų tyrimų duomenimis (žr. Aliūkaitė 2013: 12–13). Dvinarę lietuvių tarmių klasifikaciją paprastieji kalbos bendruomenės nariai yra papildę dzūkų ir suvalkiečių tarmėmis. Tikėtina, kad tarmių sistemą papildantys nariai – dzūkų ir suvalkiečių tarmė – yra tiriamųjų žinių apie etnografinį Lietuvos suskirstymą atspindys. Taigi tiriant paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuostatas, prasminga atsižvelgti į liaudies taksonomiją, taip galima tikėtis didesnio tikslumo.

Pažymėtinas tam tikras termino *šneka* sąlygiškumas. Tyrime nesilaikoma griežtos dialektologinės apibrėžties, kad šneka tai kalbinis vienetas, užimantis mažesnę teritoriją negu tarmė (plg. Kvašytė 2005: 113). Šis terminas pasirinktas kaip paprastesnis, lengviau suprantamas paprastiems kalbos bendruomenės nariams, tam tikrą kalbėjimą, būdingą X teritorijoje (plg. Kaune, Utenoje ar kt.), įvardijantis vienetas vietoje moksliniu požiūriu tikslesnių *atmainos* ar *varianto* terminų. Dera pridurti, kad patys konceptai, pavyzdžiui, Šiaulių šneka, Utenos šneka, Kauno šneka ir kt., yra nemenki abstraktai. Tokie vardikliai iš esmės eliminuoja variantiškumą, jei griežtai vertintume iš variantinės sociolingvistikos pozicijų. Tiksliau būtų vardyti *Šiaulių miesto šnektos* (ar variantai) ir t. t., nes miesto variantų sistema iš esmės atitinka miesto demografinę, socialinę ir netgi regioninę sanklodą. Neabejotina, kad miestuose intensyviausiai vyksta pidžinizacijos ir kreolizacijos procesai. Žinoma, turimi omenyje švelnieji pidžinizacijos ir kreolizacijos scenarijai, kai susiduriama su tarmių konvergencijos, išlyginimo procesais, kurie neišvengiami dėl miestų regioninės ir socialinės sanklodos. Čia dera prisiminti ir jau minėtą Labovo

variacijos modelių koncepciją (žr. Labov 2006: viii, 30–33). Kita vertus, atliktas tyrimas orientuotas į nuostatas, taigi pirmiausia dėmesys skiriamas sociokultūriniam lygmeniui. Vadinasi, kaip atskiri *kalbos idealai*, tam tikri vaizdiniai yra galimi ir tokie apibendrinti konceptai – Šiaulių šnekta, Vilniaus šnekta ir kt. Žinoma, neabejotina, kad ir apibendrinti vaizdiniai integruoja skiriamąsias charakteristikas, pavyzdžiui, *indikatorius* (angl. *indicators*) (žr. Labov 1972: 273), kuriais iš esmės ir pagrįstas pirmojo eksperimento (nesąmoningųjų nuostatų tyrimo) stimulų formavimas. Antras dalykas, kurį dera paminėti, yra tai, kad šio pagrindinio atmainų sąrašo dalies vienetai nėra vienos vertės geolingvistinės informacijos požiūriu. Žinoma, negalima teigti, kad paprasti kalbos bendruomenės nariai Utenos šnektą neabejotinai suplakė su rytų aukštaičių uteniškių patarme ar Panevėžio šnektą – su rytų aukštaičiais panevėžiškiais, tačiau manytina, kad kai kurie šnektų sąrašo vienetai tiriamiesiems galėjo kelti stereotipinių asociacijų, be to, kai kurie miestai, kaip rodo tyrimai, laikytini tarmių prototipiniais miestais (plg. Aliūkaitė 2007: 182). Tvirtai teigti, kad toks žinojimas galėjo veikti įvertį, negalima, kita vertus, grįžtant prie pagrindinio tyrimo tikslo, reikia pasakyti, kad tokia duomenų slinktis netgi būtų reikšminga – ji parodytų diferencijuotą dialektų (apskritai atmainų) vertinimą.

3. NESĄMONINGŪJŲ NUOSTATŲ DUOMENYS IR LYTIES KINTAMASIS

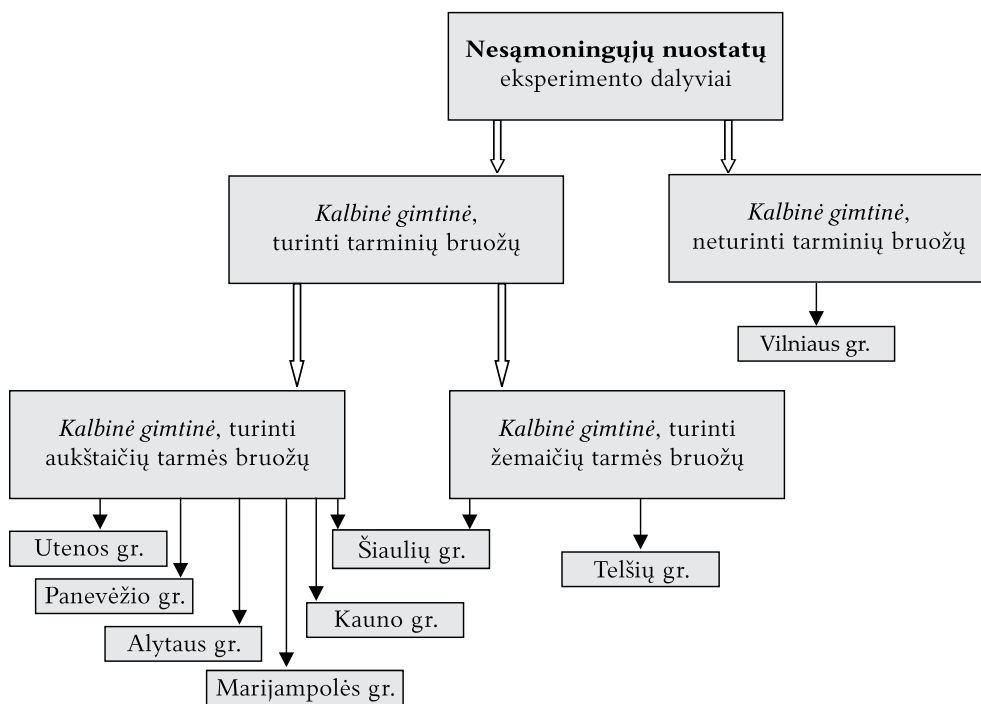
Pradedant nesąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenų analizę, aktualios jau referuotos Labovo įžvalgos dėl aktyviosios kalbinės bendruomenės narių veiklos (žr. Labov 1990: 210, 213, 215, cit. iš Cheshire 2002: 425–426). Tyrėjo suformuluoti principai yra tvirta prielaida tikėtis ir nuostatų variacijos modelių tarp skirtingų lyčių tiriamųjų.

Galėtume teigti, kad tiriamuoju atveju lyties kintamasis yra antro laipsnio matmuo, lemiantis duomenų perskyrą. Pirmoje vietoje, be abejo, yra tiriamųjų gyvenamoji vieta, gal net kiek plačiau – regionas. Taigi iš perceptyviosios dialektologijos paradigmos čia tinka pritaikyti *kalbinės gimtinės* (angl. *linguistic homeland*) konceptą (žr. Diercks 2002: 51–52). Nesąmoningųjų nuostatų modeliai taip ir aptariami. Pirmiausia įvertinamas *kalbinės gimtinės* atstovo sociolingvistinis portretas, paskui pereinama prie bendrinės kalbos atstovo sociolingvistinio portreto. Vilniaus kalbos atstovo sociolingvistinis portretas analizuojamas pagrėčiui su bendrinės kalbos atstovo portretu. Reikia pridurti, kad sociolingvistinio portreto kategorija tyrime vartojama šiek tiek laisviau nei įprasta sociolingvistiniuose tyrimuose. Komentuojamos tik *statuso* ir *solidarumo*, *viršenybės* ir *patrauklumo* dimensijų kalbėtojų savybės (žr. 1 lentelę). Pagal tyrimo metodologinį modelį išvardytųjų dimensijų ypatybių sociolingvistinio portreto įverčiai atskleidžia nuostatas dėl girdimo varianto.

3.1. Kalbinės giminės atstovo sociolingvistinis portretas

Tyrimo dalyvių *kalbinės giminės* galima suskirstyti pagal tarmiškumo sklaidos galimybę jose (žr. 3 pav.; taip pat žr. 1 pav.).

Vienų tiriamųjų *kalbinėje giminėje* galima labiau tikėtis tarminių kodų patirties negu kitų. Pirmajam tipui priklausytų Marijampolės grupės (Kalvarijos, Vilkaviškio, Pilviškių), Telšių grupės (Žemaičių Kalvarijos, Sedos ir Alsėdžių), Utenos grupės (Svėdasų, Užpalių ir Alantos), Šiaulių grupės (Gruzdžių, Kuršėnų, Radviliškio), Alytaus grupės (Daugų, Butrimonių ir Simno), Panevėžio grupės (Ramygalos, Krekenavos, Pumpėnų) ir Kauno grupės (Kruonio, Babtų, Vilkijos) tiriamieji. Beveik visos šių grupių vietovės, kurių mokyklose vykdyti eksperimentai, yra lietuvių kalbos atlaso punktai (pvz.: Kalvarija – 639 *Lietuvių kalbos atlaso* punktas; Vilkaviškis – 584, Pilviškiai – 566, Žemaičių Kalvarija – 66, Seda – 43, Alsėdžiai – 96 ir t. t. (žr. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija* 2004: 299–318). Antrajam tipui priskirtini tik Vilniaus grupės (Mikalojaus Daukšos vidurinės mokyklos ir Abraomo Kulviečio vidurinės mokyklos) tiriamieji.

3 PAV. Eksperimento dalyvių (stimulų vertintojų) klasifikacija

Reikia pripažinti, kad toks tiriamųjų suskirstymas gali pasirodyti gana sąlygiškas ir netgi šiek tiek stereotipiškas. Gali susidaryti įspūdis, kad taip suskirstant vadovaujamasi nuostata, kad regionai *a priori* sietini su tarminiais, bent jau regiolektiniais, kodais, o didmiestis – su bendrinės kalbos vartosenos zona. Taip tikrai nėra, nes horizontalus atskyrimas prasilenktų ne tik su sociolingvistikos aksioma, t. y. kalbos variantiškumo samprata, bet ir su geolingvistikos nuostatomis, tarmėtyroje įteisintomis *dinamiškos erdvės* sampratą (angl. *dynamic space*) (žr. Hernández-Campoy 1999: 78, 80). Be to, ir Lietuvos didmiesčiuose atlikti kalbinių nuostatų tyrimai atskleidžia gerą gyventojų dialekto kompetenciją (žr. Kliukienė 2010: 95, 99), vadinasi, didmiestis negali būti griežtai vertinamas kaip *kalbinė gimtinė* be tarminio pasluoksnio.

Visgi yra esminis skirtumas tarp visų kitų tiriamųjų grupių ir Vilniaus miesto tiriamųjų, kuris ir pateisina tokį eksperimento dalyvių suskirstymą. Regioniniuose punktuose bent jau tikėtinas regiolektinis homogeniškumas, pavyzdžiui, Dauguose galima tikėtis *kalbinės gimtinės* su pietų aukštaičių pasluoksniu, Sedoje – su žemaičių tarmės pasluoksniu ir pan., kuris gali būti vertinamas kaip tvirta prielaida paprastam kalbos bendruomenės nariui turėti tam tikro varianto, nebūtinai mielo ir patrauklaus, bet su aiškiais (bent jau jo subjektyviu vertinimu) ypatybėmis, vaizdinį (plg. Inoue 1999b: 174), kuris jo sąmonėje (ar pasąmonėje) funkcionuoja kaip tam tikras prototipas, padedąs atskirti *savus* ir *svetimus*. Tolesnė eiga priklauso nuo to, ar kalbiniu požiūriu atpažinti *savi* yra laikomi *savais*, t. y. ar regiolektinis vienetas, atpažintas *objektyviai* kaip *kalbinės gimtinės*, daugiau mažiau artimos aplinkos kodas, yra *savas* pačiam vertintojui, tinkamas jo saviraiškai ir gyvenimui. Taigi viskas priklauso nuo to, kokia yra *kalbinės gimtinės* kodo (*savi*)vertė kalbos bendruomenės nario požiūriu.

Dera pridurti, kad su vartosenos dalykais, t. y. paties kalbos bendruomenės nario vartojamu kodu, vienoks ar kitoks vertinimas nebūtinai yra tiesiogiai susijęs. *Kalbinės gimtinės* kodo refleksija ir aktyvioji kalbinė veikla dažnai gali būti radikaliai prasilenkiantys dalykai. Neatsitiktinai vienas iš vadinamųjų *kalbos mitų* ar *mitų apie kalbą* kaip tik ir įvardija šią skirtį – savistabos ir percepcijos skirtį¹⁵. *Visi kalba su akcentu, išskyrus mane* (angl. *Everyone Has an Accent Except Me*) – taip skamba dvidešimtas mitas¹⁶, kuriuo aiškiai apibendrinama beveik tipinė, kitaip tyrėjai nebūtų įtraukę šios kolizijos į kalbos mitų dvidešimt vienetuką, paprastojo kalbos bendruomenės nario pozicija.

¹⁵ Beje, kai kuriais atvejais tikriausiai nederėtų atmeti ir simuliacijos reiškinio, nes nebūtinai tiriamųjų išreiškiamos nuostatos, tiriamojo „atsivėrimas“ per tyrimą atitinka realias nuostatas.

¹⁶ Tokia tvarka mitus sudėjo Laurie'is Baueris ir Peteris Trudgillas studijoje *Language Myths* (1998). Šį mitą paneigti bando Johnas H. Eslingas (žr. Esling 1998: 169–175). Tačiau tai, žinoma, tik mokslinė perspektyva ir argumentai yra svarbūs tyrimams, o ne vartotojams, kuriems kalba reikalinga gyvenant gyvenimą.

Kalbant apie Vilniaus miesto tiriamuosius vertinti jų lojalumo tarminiam kodui negalima dėl kelių priežasčių. Kaip kultūrinės, urbanistinės, socialinės ir pan. traucos centro, šio didmiesčio regioninės sanklodos įvairovė, kuri yra prielaida ir tarminiam variantiškumui, negalima abejoti. Be to, daugiakalbio miesto (žr. Gudavičienė 2010: 207–229) charakteristika taip pat prisideda prie tokios (žr. 3 pav.) duomenų perskyros.

Vadinasi, nepaisant diskutuotinų dalykų, reikia pripažinti, kad didmiesčio gyventojų *kalbinės gimtinės* vaizdiny negali būti asocijuojamas su tarmine raiška kaip *kalbinės gimtinės* prototipu. Taigi ši tiriamųjų grupė tampa savotišku tyrimo lakmu su patikrinti, ar dviejų (t. y. bendrinė kalbos ir Vilniaus kalbos) variantų vertinimo polinkiai, kai *tertium non datur*, atitinka tas pačias tendencijas, kaip ir regionuose, t. y. ar renkantis iš trijų (regionuose) ir tik iš dviejų (didmiestyje) ryškėja tie patys patraukliausi kalbėtojai (t. y. kalbos idealai).

Žinoma, tris variantus išreitinguoti yra daugiau galimybių nei du, tačiau čia ir yra paslėptas eksperimentų tikslas – patikrinti, kiek panašūs ir kiek skiriasi regiono jauno žmogaus ir didmiesčio jauno žmogaus kalbos idealų vaizdinių sistema, o gal esama bendrų idealų.

Taigi, kuri *kalbinė gimtinė*, – ar ta, kuri neatsiejama nuo tam tikro ryškesnio ar mažesnio tarmiškumo, ar ta, kuri siejama su nelokalizuojama (o gal kaip tik lokalizuojama, net labai konkrečiai (plg. Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2011: 57–76; Aliūkaitė, Merkytė-Švarcienė 2012: 167–173) raiška, yra patrauklesnė? Kurios kalbinės gimtinės atstovo sociolingvistinis portretas yra patrauklesnis ir pan.? Ir, svarbiausia, ar vienodą sociolingvistinį savo *kalbinės gimtinės* atstovo portretą eskizuoja merginos ir vaikinai?

Iš nesąmoningųjų nuostatų eksperimentų duomenų matyti, kad visuose regionų punktuose jaunosios kartos kalbos bendruomenės nariai nupiešė labiau nepatrauklų nei patrauklų *kalbinės gimtinės* (regiolektinės raiškos) atstovo sociolingvistinį portretą, jeigu lygintume su bendrinės kalbos atstovo ar Vilniaus kalbos atstovo portretu. Iš to išplaukia, kad regiolektiniai kalbos variantai visose tiriamųjų grupėse vertinami prasčiau negu bendrinė kalba ar Vilniaus kalba. Pridurtina, kad taip teigti teisinga, jei visus keturis kiekvieno varianto kalbėtojus vertinsime holistiškai, kaip tam tikro variantiškumo reprezentantą, nes atskirų stimulų įvėrčiai suskaido, nors ir labai nereikšmingai, beveik nuoseklią kalbos variantiškumo verčių hierarchiją.

Siejant lyties kintamąjį su trinario – bendrinės kalbos, Vilniaus kalbos ir regiolektinio – variantiškumo vertinimu išryškėja šiokių tokių skirtumų atskirose grupėse.

Vertindami *kalbinės gimtinės* atstovo kodus Marijampolės grupės tiriamieji, ir mergaitės, ir berniukai, buvo nuoseklūs. Kalvarijos, Vilkaviškio ir Pilviškių jaunieji tiriamieji ir tiriamosios sukūrė labai panašų sociolingvistinį *kalbinės gimtinės* atstovo portretą (žr. 3 lentelę). Statistiškai reikšmingų skirtumų iš esmės nėra (žr. 4 lente-

lę). Statistiškai *reikšmingai* skiriasi mergaičių ir berniukų nuostatos tik dėl vieno MarB (6)¹⁷ kalbėtojo bruožo, t. y. šio stimulo atstovas atrodo labiau *malonus* mergaitėms. Bendras šio solidarumo dimensijos bruožo įvertis žemas (tik 7,56; palyginti bendrinės kalbos atstovų šio bruožo įverčiai tarp Marijampolės grupės tiriamųjų yra 4,82; 5,52; 5,80), taigi, manytina, kad šios skirties sureikšminti nederėtų, nes pagal kitus parametrus MarB (6) mergaičių ir berniukų vertinimas nesiskiria. Vadinasi, galima apibendrintai teigti, kad solidarumo laipsnis su *kalbinės gimtinės* kodu tarp mergaičių ir berniukų yra vienodas. Kad jis nėra aukštas, rodo daug palankiau eskiuojami bendrinės kalbos ir Vilniaus kalbos atstovų sociolingvistiniai portretai.

Tokie duomenys skatina prielaidą dėl vadinamojo *dialekto menkavertiškumo kompleks*o (angl. *dialect inferiority complex*) (žr. Sibata 1958, cit. iš Inoue 1999a: 148). Perceptyviosios dialektologijos tyrimai rodo (plg. Evans 2002: 71–93), kad atsiri-bojimas nuo *kalbinės gimtinės* raiškos ir prielankumas kitoms raiškos būdingas tokioms bendruomenės, kurios artimos aplinkos tarminių kodų dėl vienokių ar kitokių aplinkybių nelaiko lygiaverčiais pirmiausia viešojo domeno kodais.

Taikliai *dialekto menkavertiškumo kompleks*o priežastis paaiškina Fumio Inoue, pristatydamas *dialekto vaizdinio* (angl. *dialect image*) koncepciją. Tyrėjas teigia, kad *dialekto vaizdinį* lemia ir pats dialektas, ir stereotipiniai vietos bei gyventojų vaizdiniai (galėtume pridurti – stereotipai). Vaizdinys, jo teigimu, gali turėti įtakos dialektų kaitai bei tarminių kodų sklaidai apskritai, jei kalbėtume apie lingvistus dominančius aspektus. Kartu *dialekto vaizdinys* yra ir *dialekto menkavertiškumo kompleks*o priežastis – tai, Inoue požiūriu, jau socialinės psichologijos tyrėjų inter-resų laukas (daugiau žr. Inoue 1999a: 147–159¹⁸; Inoue 1999b: 174).

Taigi iš to, kas pasakyta, galima teigti, kad Kalvarijos, Vilkaviškio ir Pilviškių jaunųjų tiriamųjų (ir mergaičių, ir berniukų) *dialekto vaizdinys*, konkrečiu atveju tai būtų vakarų aukštaičių kauniškių kapsų krašto (žr. Bacevičiūtė, Mikulėnienė, Salienė 2005: 93–95) regiolektinio kodo vaizdinys, lemia bent jau silpną *dialekto menkavertiškumo kompleks*ą.

Kyla klausimas, ar tik toks *kalbinės gimtinės* atstovo sociolingvistinio portreto paaiškinimas galimas. Veikiausiai ne, bet kitokia perspektyva bus pristatyta ieškant nesąmoningųjų ir sąmoningųjų nuostatų sąlyčio taškų ir skirtumų logikos. O dabar šiek tiek apie kitų grupių nesąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenis.

Šiaulių grupės (Gruzdžių, Kuršėnų, Radviliškio) tiriamosios ir tiriamieji, vertindami Šiaulių stimulų variantiškumą, iš esmės atskleidžia labai panašias nesąmoningąsias nuostatas. Regiolektinei raiškai aukšti įverčiai neskiriami (žr. 5 lentelė).

¹⁷ Stimulų raidžių ir kitų ženklų reikšmės: Mar – Marijampolės stimulai; M – mergaitė, B – berniukas; (x) – numeris nurodo stimulo eilės numerį.

¹⁸ Ypač 11.7. schemą, esančią p. 158.

Tik šiek tiek palankesni, eskizuodami sociolingvistinį regiolektinės raiškos atstovo portretą, yra berniukai. ŠiaulM (3)¹⁹ ir ŠiaulB (12) kalbėtojų *rimtumo vs. lengvabūdiškumo* vertinimas tarp berniukų ir mergaičių *reikšmingai* skiriasi. Jiems ir kalbėtoja ŠiaulAuM (3), ir kalbėtojas ŠiaulAuB (12) pasirodė besantys labiau *rimti* negu lengvabūdžiai (žr. 6 lentelė). Žinoma, negalima nepaisyti ir diskurso veiksnio. Galimas variantas, kad kaip tik šių kalbėtojų nuomonė apie gerą mokytoją pasirodė tiriamiesiems labiausiai priimtina, rimtai argumentuota.

Apskritai berniukų didesnis palankumas regiolektinei raiškai yra labiau tikėtinas nei netikėtinas. Tai atitinka ir sociolingvistikos tyrimuose apibendrintą vartosenos modelį (žr. referuotą Labovo I principą šio straipsnio dalyje 1. *Įvadinės pastabos: lyties kintamasis sociolingvistinėje perspektyvoje*). Tačiau, reikia pripažinti, kad ši sąlyga neišpildoma. Iš nesąmoningųjų nuostatų išryškėjantis sociolingvistinis regiolektinės raiškos atstovo portretas nerodo, kad tokia raiška yra berniukų palaikomas vartosenos modelis.

Kitos grupės – Dzūkijos etnografinio regiono – tiriamųjų, t. y. Daugų, Butrimonių ir Simno mokinių, nuostatos dėl *kalbinės gimtinės* išsiskiria. Šioje grupėje lyties kintamasis turi nuostatas diferencijuojančios galios. Dėl visų keturių kalbėtojų berniukų ir mergaičių nuostatos *reikšmingai* skiriasi. Reikšmingumo laipsnis kiekvienu atveju skirtingas (žr. 8 lentelę).

Taigi vertindamos ALM (3)²⁰ kalbėtoją šios grupės tiriamosios išreiškia palankesnes nuostatas dėl jos *rimtumo, pasitikėjimo savimi, protingumo, malonumo*. Vertindamos ALM (9) kalbėtoją, šios grupės tiriamosios palankiau negu berniukai vertina kalbėtojos *rimtumą, malonumą, patikimumą, įdomumą ir protingumą*. Visais atvejais tarp mergaičių ir berniukų nesąmoningųjų nuostatų lygmeniu išryškėja statistiškai *reikšmingų* arba *labai reikšmingų* skirtumų. Abi kalbėtojos labiausiai įvertintos kaip *rimtos*. Galima kelti klausimą, ar tokios nuostatos rodo solidarizavimą su tos pačios lyties kalbėtojomis. Veikiausiai ne. Taip būtų galima teigti tokiu atveju, jei mergaitės kalbėtojus-berniukus būtų įvertinusios ne taip palankiai kaip mergaites-kalbėtojas. Nors bendri visų dimensijų (plg. 1 lentelę) įverčiai nėra labai aukšti ir yra statistiškai reikšmingai besiskiriantys nuo bendrinės kalbos ir Vilniaus kalbos atstovų įverčių, visgi mergaičių eskizuojamas sociolingvistinis *kalbinės gimtinės* atstovo (kaip ir atstovės) portretas leidžia teigti, kad regiolektiniu (su aukštaičių tarmės (pietų aukštaičių patarmės) pasluoksniu) kodu prabilęs jaunuolis ar jaunuolė netampa visai svetimu, įtartinu, kurio asmenybe galima suabejoti (žr. 7 lentelę). Mer-

¹⁹ Stimulų raidžių ir kitų ženklų reikšmės: Šiaul – Šiaulių stimulai; M – mergaitė, B – berniukas; (x) – numeris nurodo stimulo eilės numerį.

²⁰ Stimulų raidžių ir kitų ženklų reikšmės: Al – Alytaus stimulai; M – mergaitė, B – berniukas; (x) – numeris nurodo stimulo eilės numerį.

gaitės linkusios manyti, kad ALB (6) yra *protingas, pasitikintis savimi, malonus, siekiantis tikslo, patikimas* ir netgi *kietas*. Taip pat statistiškai *reikšmingai* arba *labai reikšmingai* išsiskiria mergaičių nuostatos dėl ALB (12) kalbėtojo *malonumo, pasitikėjimo savimi, patikimumo, rimtumo, protingumo* ir *kietumo*.

Apibendrinant berniukų ir mergaičių tarpusavio įverčių skirtumus (kurie yra statistiškai *reikšmingi* ir netgi *labai reikšmingi* (žr. 8 lentelėje charakteristikas su žyma***), galima teigti, kad šios grupės tiriamųjų mergaičių sociolingvistinis *kalbinės gimtinės* atstovo portretas yra pozityvus. Vadinasi, tiriamosios iš esmės pripažįsta *kalbinės gimtinės* kodo vertę. Vadovaujantis nesąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenimis galima teigti, kad mergaitės yra lojalesnės *kalbinei gimtinei*, solidarizuojasi su regionu. Šios grupės atveju galima kalbėti tik apie berniukų tam tikro laipsnio *dialekto menkavertiškumo kompleksą*. Vėlgi būtina pridurti, kad tokia tendencija prieštarauja sociolingvistikos diskurse apibendrintiems berniukų ir mergaičių vartosenos modeliams (žr. referuotą Labovo I principą šio straipsnio dalyje 1. *Įvadinės pastabos: lyties kintamasis sociolingvistinėje perspektyvoje*).

Dviejų rytų aukštaičių kalbinės aplinkos grupių (Panevėžio ir Utenos, žr. 1 pav.) tiriamųjų kuriami sociolingvistiniai regiolektinės raiškos atstovų portretai taip pat neišsiskiria (žr. 9, 11 lenteles). Nors dera pažymėti, kad turint omenyje rytų aukštaičių panevėžiškių ir uteniškių patarmių gyvybingumą (plg. Mikulėnienė 2012: 6–7), buvo tikėtasi, kad šių grupių tiriamieji sukurs stipresnius sociolingvistinius portretus, tai yra palankiai įvertins girdimus regiolektinius variantus.

Apžvelgiant Panevėžio grupės (Ramygalos, Krekenavos, Pumpėnų) tiriamųjų duomenis, pasakytina, kad statistiškai *reikšmingų* skirtumų nesąmoningųjų nuostatų lygmeniu tarp respondentų ir respondenčių nepastebėta vertinant PanM (9)²¹ kalbėtojo raišką. PanM (3) kalbėtoja atrodo *patikimesnė* tiriamosioms, o PanB (12) kalbėtojas – tiriamiesiems. Manytina, kad toks solidarizavimasis su savo lyties kalbėtoju nėra labai reikšmingas, nes vertinant kitas asmenines šių kalbėtojų savybes skirtumų neišryškėja. Dar vienas kalbėtojas – PanB (6) stimulo – tiriamosioms sukuria labiau *pasitikinčio savimi* įspūdį.

Utenos stimulų kalbėtojai pagal visus parametrus tiek mergaičių, tiek berniukų įvertinami panašiai, skirtumai nėra statistiškai reikšmingi. Paminėtinas tik UtM (3)²² kalbėtojos vertinimas. Svėdasų, Užpalių ir Alantos mokinės palankiau negu berniukai vertina UtM (3) *kietumą, rimtumą, malonumą* (žr. 12 lentelę).

²¹ Stimulų raidžių ir kitų ženklų reikšmės: Pan – Panevėžio stimulai; M – mergaitė, B – berniukas; (x) – numeris nurodo stimulo eilės numerį.

²² Stimulų raidžių ir kitų ženklų reikšmės: Ut – Utenos stimulai; M – mergaitė, B – berniukas; (x) – numeris nurodo stimulo eilės numerį.

Apskritai, vertinant šių grupių eskizuojamus sociolingvistinius regiolektinės raiškos atstovų portretus, lyties kintamojo laikyti reikšmingu, lemiančiu skirtingų asmeninių savybių portretus, nederėtų.

Jaunųjų žemaičių (Žemaičių Kalvarijos, Sedos ir Alsėdžių mokinių) kuriamam sociolingvistiniam *kalbinės gimtinės* atstovo portretui (žr. 13 lentelę) tiriamųjų lytis taip pat nėra lemiamas dydis. Statistiškai reikšmingi skirtumai nesąmoningųjų nuostatų lygmeniu išryškėja vertinant du iš keturių kalbėtojus, t. y. TelšM (3)²³ kalbėtoją mergaitės linkusios laikyti šiek tiek *rimtesne* negu berniukai, o TelšB (6) kalbėtojas tiriamosioms pasirodė *labiau pasitikįs savimi* (žr. 14 lentelę).

Trumpai apibendrinant regiono grupių rezultatus pasakytina, kad išryškėjęs mergaičių didesnis palankus *kalbinės gimtinės* regiolektinėms raiškoms, nors ir neatitinka apibendrintų vartosenos modelių (žr. referuotą Labovo I principą šio straipsnio dalyje 1. *Įvadinės pastabos: lyties kintamasis sociolingvistinėje perspektyvoje*), nėra visiškai netikėtas. Panašių rezultatų kartais gauna ir kitų šalių tyrėjai²⁴.

Prieš pristatant Kauno grupės (Kruonio, Babtų, Vilkijs) tiriamųjų duomenis, primintina, kad šios grupės tiriamieji gavo išklausti 12 stimulų garsyną, iš kurių 8 stimulai reprezentuoja didmiesčių kodus. 4 stimulai sukurti iš Kauno miesto mokinių interviu medžiagos, taigi teigti, kad tiriamiesiems šie kodai gali priminti jų *kalbinės gimtinės* kodo prototipą, nebūtų visiškai teisinga.

Kruonis (*Lietuvių kalbos atlaso* 554 punktas) geolingvistiniu požiūriu pakliūva į vakarų aukštaičių priedzūkio arealą (žr. Bacevičiūtė, Mikulėnienė, Salienė 2005: 114–116), Vilkijs (*Lietuvių kalbos atlaso* 495 punktas) pakliūva į vakarų aukštaičių šiaurinį arealą²⁵. Babtai priklauso *Lietuvių kalbos atlaso* Vareikonų (šis punktas (470) yra vakarų aukštaičių šiauliškių areale) punktui, per Babtus praeina vakarų aukštaičių kauniškių patarmės siena (žr. Kazlauskaitė, Lapinskienė, Bacevičiūtė 2007: 24–25). Vadinasi, tikėtina, kad eksperimento dalyviai gali turėti vakarų aukštaičių kauniškių (galbūt ir šiauliškių) patarmės ar bent regiolektinių bruožų patirties. Taigi Kauno stimulai nelaikytini jų *kalbinės gimtinės* pavyzdžiais.

Tačiau tai, žinoma, nereiškia, kad tiriamiesiems Kauno jaunimo variantai yra negirdėti. Šių vietovių gyventojus pritraukia ir pramoninės, ir kultūrinės Kauno miesto

²³ Stimulų raidžių ir kitų ženklų reikšmės: Telš – Telšių stimulai; M – mergaitė, B – berniukas; (x) – numeris nurodo stimulo eilės numerį.

²⁴ Plg.: Caroline L'Eplattenier-Saugy, atlikusios perceptyviosios dialektologijos metodika pagrįstus tyrimus prancūzakalbėje Šveicarijos dalyje, duomenys parodė, kad moterys yra ne tokios griežtos vertindamos nestandartinius variantus ir pagal taisyklingumo, ir pagal patrauklumo kriterijus, nors tyrėja prieš tyrimą formulavo priešingą hipotezę (žr. L'Eplattenier-Saugy 2002: 354, 360–361).

²⁵ Į šiaurę nuo Nemuno – taip ši arealą įvardija Rima Bacevičiūtė, Danguolė Mikulėnienė ir Vilija Salienė, aiškinamos vakarų aukštaičių kauniškių patarmės vidinę diferenciaciją (žr. Bacevičiūtė, Mikulėnienė, Salienė 2005: 82–84).

paslaugos. Taigi, neabejotina, kad kalbamų punktų jaunimui Kaunas nėra svetimas. Kalbinis Kaunas taip pat. Visgi teigti, kad šios grupės tiriamieji atpažino Kauno stimulų kalbėtojus kaip Kauno jaunuolius ir tai lėmė jų vertinimą, taip pat negalima.

Reikia pasakyti, kad per eksperimentą tiriamieji, įvertinę asmenines kalbėtojų savybes, gavo dar vieną užduotį – nurodyti, iš kokio miesto yra kalbėtojas. Taigi šios užduoties duomenys šiek tiek patikslina interpretaciją. KaunB (12)²⁶ kalbėtoją 35 proc. tiriamųjų priskyrė Kauno miestui, o 45 proc. Vilniaus miestui; KaunM (3) – 38 proc. Kauno miestui, 44 proc. Vilniaus miestui; KaunM (9) – 42 proc. Kauno miestui, 44 proc. Vilniaus miestui; KaunB (6) – 41 proc. Kauno miestui, 37 proc. Vilniaus miestui. Vadinasi, vienaip ar kitaip savybėmis modeliuotas sociolingvistinis kalbėtojo portretas nebuvo asocijuojamas tik su Kauno miestu. Manytina, kad pagrindinis asociatas buvo bendresnis – tai didmiestis.

Ir nors Kauno stimulų (kaip kitais atvejais regiolektinių stimulų) kalbėtojų asmeninės ypatybės įvertintos mažiau palankiai negu Vilniaus kalbos stimulų ir bendrinės kalbos stimulų kalbėtojų asmeninės ypatybės (žr. 15 lentelę), tai netrukdė tiriamiesiems šių kodų atstovų lokalizuoti Vilniuje²⁷.

Čia prisimintini Willy'io Dierckso *atstumo* (angl. *distance*) ir *aktualiojo atstumo* (angl. *actual distance*) (žr. Diercks 2002: 51) konceptai, žymintys tikrą, t. y. geografinių parametrų, atstumą ir atstumą, lemiamą socialinių, kultūrinių, stereotipinių parametrų. Norint priartinti patrauklaus kodo atstovus arba nutolinti nepatrauklaus kodo atstovus manipuluojama aktualiuoju atstumu. Tokie „kuriami“ atstumai parodo santykius su savo ar koku kitu vertinamu kodu. Paprastai perceptyviosios dialektologijos darbuose *atstumą* ir *aktualijų atstumą* labai gražiai atskleidžia vadinamosios žemėlapių užduotys (plg. Aliūkaitė 2009: 165–166).

Iš šios grupės eksperimentų duomenų matyti, kad aktualijų atstumą veikia didmiesčio idėja, veikiausiai kaip konkreti tipiškos sociolingvistikoje opozicijos *miestas vs. kaimas* išraiška.

Peržiūrint Kauno grupės (Kruonio, Babtų, Vilkijos) tiriamųjų vertinimus tiriamojo lyties kintamojo aspektu, pasakytina, kad statistiškai reikšmingų nuostatų skirtumų tarp mergaičių ir berniukų nepasitaikė vertinant KaunB (6) teksto-stimulo kalbėtoją. Dėl KaunM (9) ir KaunB (12) kalbėtojų tarp mergaičių ir berniukų statistiškai *labai reikšmingi* nuostatų skirtumai tik dėl kalbėtojų *rimtumo*. Reikia

²⁶ Stimulų raidžių ir kitų ženklų reikšmės: Kaun – Kauno stimulai; M – mergaitė, B – berniukas; (x) – numeris nurodo stimulo eilės numerį.

²⁷ Galima tik pridurti, kad ir Vilniaus kalbos atstovai buvo priskiriami abiem didmiesčiams panašiu santykiu, plg.: VilnB (2) kalbėtoją 46 proc. tiriamųjų priskyrė Kaunui, 48 proc. – Vilniui; VilnM (5) – 58 proc. Kaunui ir 32 proc. Vilniui; VilnB (8) – 37 proc. Kaunui ir 46 proc. Vilniui; VilnM (11) – 44 proc. Kaunui ir 44 proc. Vilniui.

pasakyti, kad abiem atvejais kalbėtojams palankesnės mergaitės (žr. 16 lentelę). Lyties kintamasis šiek tiek suskaido nuostatas ir dėl KaunM (3) kalbėtojos. Mergaitės palankiau vertina šios kalbėtojos *įdomumą, protingumą* ir *kietumą*.

Vilniaus mokyklų tiriamieji, vertinant iš lyties kintamojo perspektyvos, nėra labai originalūs. VilnB (8)²⁸ stimulo kalbėtojas ir mergaičių, ir berniukų įvertintas be statistiškai reikšmingų skirtumų. Kitų trijų kalbėtojų sociolingvistinius portretus mergaitės ir berniukai linkę eskizuoti šiek tiek skirtingai.

Labiausiai išsiskiria VilnM (4) kalbėtojos asmeninių savybių įverčiai. Mergaitės palankiau vertina šios kalbėtojos *protingumą, malonumą, įdomumą, patikimumą*. Geriau mergaitės šią kalbėtoją vertina ir pagal *viršenybės* dimensijos savybę – *tikslo siekį*. Kita Vilniaus kalbos atstovė VilnM (6) eksperimento dalyvėms atrodo labiau *įdomi, pasitikinti savimi* ir *kietą*. Berniukai šiai kalbėtojai yra kritiškesni, jų įverčiai statistiškai *reikšmingai* žemesni. Iš eksperimento rezultatų negalima konstatuoti didesnio mergaičių palankumo mergaitėms-kalbėtojoms, nes VilnB (2) stimulo kūrėjas taip pat palankiau įvertinamas tiriamųjų. Šio stimulo atstovas tiriamosioms labiau nei tiriamiesiems atrodo esąs *protingas* ir *įdomus* (žr. 17, 18 lenteles).

3.2. Bendrinės kalbos ir Vilniaus kalbos atstovų sociolingvistiniai portretai

Visų grupių 12 stimulų (Vilniaus grupėje – 8 stimulų) garsyne teikti vertinti 4 bendrinės kalbos ir 4 Vilniaus kalbos stimulai.

Apibendrinant gautus duomenis reikia pasakyti, kad visų grupių tiriamieji sukūrė patrauklius ir bendrinės kalbos atstovo, ir Vilniaus kalbos atstovo sociolingvistinius portretus. Mergaičių ir berniukų vertinimai statistiškai *reikšmingai* (arba net *labai reikšmingai*) skiriasi (žr. 19 lentelę).

Pažymėtina, kad gauti duomenys, t. y. aukštesni mergaičių bendrinės kalbos stimulų atstovų asmeninių savybių įverčiai atitinka sociolingvistų apibendrintus vartosenos polinkius (plg. Labovo I principą).

Labiausiai išsiskiria Marijampolės grupės (Kalvariija, Vilkaviškis, Pilviškiai) ir Alytaus grupės (Daugai, Butrimonys, Simnas) tiriamųjų vertinimai. Šių grupių nesąmoningųjų nuostatų eksperimentų dalyvės kuria ypač teigiamus (ir *socialinio patrauklumo*, ir *statuso* dimensijų savybių) bendrinės kalbos atstovų portretus. Kalbėtojo lytis, kaip matyti 19 lentelėje, tiriamosioms nėra svarbi.

---

²⁸ Stimulų raidžių ir kitų ženklų reikšmės: Viln – Vilniaus stimulai; M – mergaitė, B – berniukas; (x) – numeris nurodo stimulo eilės numerį.

Kitų grupių eksperimento dalyvės (gal išskyrus Telšių grupę) iš esmės neparo- do didesnio prielankumo negu dalyviai bendrinės kalbos berniukų stimulams. Tokie skirtumai gali žymėti mergaičių tapatinimąsi su savo lyties kalbėtoja. Aukš- ti įverčiai rodo, kad bendrinės kalbos kodas *prisiartinamas* (plg. jau minėtą Dierck- so *aktualiojo atstumo* konceptą). Taigi iš duomenų atkurtinas visai logiškas vertini- mo modelis – mergaitės pirmiausia demonstruoja tapatinimąsi su kalbėtojomis- mergaitėmis, o ne kalbėtojais-berniukais.

Apskritai koreliuojant berniukų ir mergaičių įverčių skirtumus su kalbėtojų savybėmis, reikia pasakyti, kad statistiškai *reikšmingų* arba *labai reikšmingų* skirtumų yra vertinant ir *solidarumo*, ir *statuso* dimensijų savybes. Dažniausiai mergaitės aukštesnius įverčius kalbėtojams skiria vertindamos kalbėtojo *patikimumą* ir *malo- numą* (*solidarumo* dimensijos savybės) bei *pasitikėjimą savimi* ir *protingumą* (*statu- so* dimensijos savybės).

Vilniaus kalbos atstovo sociolingvistinis portretas pagal kai kurias charakteristi- kas konkuruoja su bendrinės kalbos atstovo sociolingvistiniu portretu. Mums rū- pimas dalykas yra, ar šį portretą tikslina lyties kintamasis. Pridurtina, kad pačių Vilniaus grupės tiriamųjų kuriamas Vilniaus kalbos atstovo sociolingvistinis por- tretas iš esmės yra jų *kalbinės gimtinės* atstovo portretas (žr. 17, 18 lenteles), taigi jų įverčių skirtumai čia nesvarstomi.

Reikia pasakyti, kad lyties kintamasis reikšmingai veikia sociolingvistinio Vilniaus kalbos atstovo portreto parametrus. Galima teigti, kad visose tiriamųjų grupėse mergaičių įverčiai netgi nemenkai nulemia Vilniaus kalbos stimulų vietą visų atmai- nų stimulų eilėje. Mergaičių eskizuojamas Vilniaus kalbos atstovo sociolingvistinis portretas, kaip ir bendrinės kalbos atstovo sociolingvistinis portretas, yra pozity- vesnis negu berniukų. Kita vertus, ir *kalbinės gimtinės* atstovų kai kurias savybes mergaitės vertino *palankiau* negu berniukų (žr. ankstesnį straipsnio skirsnį). Ne- tvirtai, nes *kalbinės gimtinės* atstovų sociolingvistiniai portretai yra gana bendri, galima teigti, kad mergaitės apskritai vertindamos laikosi distancijos, jos nėra tokios kategoriškos, jų pozicija tolerantiškesnė negu berniukų. Grįžtant prie Vilniaus kalbos stimulų įverčių, pažymėtina, kad mergaičių didesnis palankumas šios atmai- nos stimulams yra sietinas su *atvirojo prestižo* veiksmu. Mažai tikėtina, kad Vilniaus kalbos stimulus paprastasis kalbos bendruomenės narys labai aiškiai atskiria nuo bendrinės kalbos stimulų²⁹. Vadinasi, vertinant veikia ta pati vaizdinių ir taisyklin- gos kalbos prototipų sistema.

²⁹ Vilniaus kalbos stimulų žymėtumas yra neryškus, nuo bendrinės kalbos stimulų juos skiria tik, pavyz- džiui, trumpųjų balsių ilginimas, ilgųjų trumpinimas nekirčiuotose pozicijos, dvibalsių ie ir uo vien- balsinimas, kirčio atitraukimas ir pan. Plg.: VilmM (4) stimule [i:] trumpinamas 3 iš 4 pozicijų; [u:] trumpinamas 1 iš 1 pozicijos; VilmM (8) stimule vienbalsinami [ie] (1 iš 1) ir [uo] (taip pat 1 iš 1) ir pan.

Mažiausiai statistiškai *reikšmingų* ar *labai reikšmingų* vertinimo skirtumų yra Utenos ir Šiaulių grupėse. Didžiausią palankumą Vilniaus kalbos stimulų atstovams rodo Alytaus grupės ir Telšių grupės mergaitės (žr. 19 lentelę). Primintina, kad ir *kalbinės gimtinės* atstovo portretas eskizuojamas Alytaus grupės mergaičių yra pozityvesnis negu berniukų, taigi tikėtina, kad tokie įverčių skirtumai rodo bendrą mergaičių kalbinį sąmoningumą ir tolerantišką poziciją kalbos variantiškumui apskritai.

Siejant berniukų ir mergaičių įverčių skirtumus su kalbėtojų savybėmis išryškėja tos pačios tendencijos kaip ir vertinant bendrinės kalbos atstovus. Statistiškai *reikšmingų* arba *labai reikšmingų* skirtumų yra vertinant ir *solidarumo*, ir *statuso* dimensijų kalbėtojų savybes.

Dažniausiai mergaitės aukštesnius įverčius kalbėtojams skiria vertindamos kalbėtojo *malonumą* ir *įdomumą* (*solidarumo* dimensijos savybės) bei *pasitikėjimą savimi* ir *protingumą* (*statuso* dimensijos savybės). Iš tyrimo duomenų matyti, kad Vilniaus kalbos atstovo mergaičių ir berniukų kuriamas sociolingvistinis portretas labiausiai sutampa *kietumo* savybės įverčiu.

Apibendrinant dera pasakyti, kad mergaičių ir berniukų nesąmoningosios nuostatos dėl bendrinės kalbos ir Vilniaus kalbos labai panašios. Manytina, kad vertinimų panašumas susijęs su nelabai aiškiu bendrinės kalbos vaizdiniu tarp jaunųjų kalbos bendruomenės narių. Tiriamųjų vaizdinių sistemoje bendrinės kalbos diferencinių požymių sistema nėra tvirta ir aiški, taigi panašūs kodai, neturintys aiškių regiolektinių bruožų, pamatuojami tuo pačiu turimu bendrinės kalbos prototipu, o tai ir lemia aukštus tokios atmainos atstovo savybių įverčius. Rezultatas – labai teigiami sociolingvistiniai kalbėtojų portretai.

4. SĄMONINGŪJŲ NUOSTATŲ DUOMENYS IR LYTIES KINTAMASIS

Sąmoningas tiriamųjų nuostatas rodo šnektų reitingai. Kaip ir galima buvo tikėtis, sąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenys neatitaria nesąmoningosioms nuostatomis. Šios eksperimento dalies duomenys iš esmės leidžia konstatuoti, kad jaunajai kartai būdingas lojalumas gimtajam regionui.

Vilniaus miesto, Kauno grupės, Alytaus grupės, Panevėžio grupės, Utenos grupės ir Telšių grupės tiriamieji atvirai deklaruoja ištikimybę savo *kalbinės gimtinės* atmainoms. Tik Šiaulių grupės ir Marijampolės grupės tiriamieji palankiau linkę vertinti Vilniaus šnektą (žr. 20 lentelę). Visgi nesąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenų, suponavusių įžvalgas dėl *dialekto menkavertiškumo komplekso* ženklų regionuose, sąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenys nepapildo.

Apskritai iš sąmoningųjų nuostatų eksperimento rezultatų išryškėja, kad patrauklios raiškos prototipų sistema regionuose yra keliasluoksni. Apibendrintini du pagrindiniai modeliai, kurie sistemina kalbos variantiškumo vaizdinius: *patraukliausia atmaina* vs. *mažiau patraukli* vs. *dar mažiau patraukli* ir t. t.

Pirmasis modelis būtų toks: labiausiai patinkančios raiškos prototipas yra *kalbinės gimtinės* atmaina; mažiau patraukli yra bendrinė kalba ir (ar) didmiesčių kalba; kitos atmainos hierarchizuojamos pagal realųjį atstumą nuo *kalbinės gimtinės*. Toks modelis, su šokiais tokiais patikslinimais, būdingas Kauno grupės, Telšių grupės ir Alytaus grupės tiriamiesiems.

Ypač reprezentatyvus ir tikslus šio modelio atspindys yra Alytaus grupės tiriamųjų nuostatos. Pirmiausia įvertinama *kalbinės gimtinės* atmaina, antroje pozicijoje atsideria bendrinė kalba ir didmiesčių variantai – tokia vaizdinių sistema implikuoja *privatumo* ir *viešumo* skirtį. Druskininkų ir Varėnos šnektų pozicija šnektų reitinge dar labiau pastiprina lojalumą gimtajam regionui.

Šiek tiek patikslinti galima tik Kauno grupės tiriamųjų vaizdinių modelį. Manytina, kad Marijampolės šnektos ir Šakių šnektos poziciją reitinge paaiškinti gali jau minėtas *aktualiojo atstumo* konceptas.

Kitų grupių tiriamųjų *labiausiai patinkančios* raiškos prototipas yra nevienalytis, t. y. skirtumai tarp *kalbinės gimtinės* varianto, bendrinės kalbos ir didmiesčių (Kauno, Vilniaus) kalbos patrauklumo vertės yra statistiškai nereikšmingi, o kitos atmainos hierarchizuojamos pagal realųjį atstumą (daugiau mažiau) nuo *kalbinės gimtinės*. Vadinas, *kalbinės gimtinės* raiška nėra vertinama labiau negu bendrinės kalbos ar didmiesčių (ypač Vilniaus) atmaina.

Toks modelis būdingas Panevėžio grupės, Šiaulių grupės, Utenos grupės ir Marijampolės grupės tiriamiesiems. Galima būtų teigti, kad iš visų tiriamųjų Marijampolės grupė išsiskiria didžiausiu nelojalumu *kalbinės gimtinės* raiškai, bet, matyt, *kalbinės gimtinės* vaizdinių sistemoje Marijampolės vietą užima Vilkaviškio šnektas (vienas iš šios grupės eksperimentų vykdytas Vilkaviškyje).

Apibendrinant Vilniaus tiriamųjų šnektų reitingus, įvertinus statistiškai reikšmingus įverčių skirtumus, reikia pažymėti, kad šios grupės tiriamieji ypač išskiria Vilniaus šnektą, antroje pozicijoje esančios bendrinės kalbos įverčiai statistiškai *reikšmingai* skiriasi.

Įtraukus lyties kintamąjį į šnektų reitingų peržiūrą, kitaip negu iš nesąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenų, išryškėja nemažai skirtumų. Galima teigti, kad tiriant tik vienos lyties kalbos bendruomenės narius būtų gauti kitokie šnektų reitingai. To negalima pasakyti tik apie Vilniaus ir iš esmės Alytaus grupių tiriamuosius. Alytaus grupės mergaičių ir berniukų kalbinis skonis prasilenkia tik vertinant Vilniaus šnektą – mergaitėms Vilniaus šnektas patinka labiau nei berniukams. Kitas atmainas šios grupės tiriamieji reitinguoja vienodai.

Dar gana nuosekli yra ir jaunųjų žemaičių laikysena. Jiems, kaip matyti 20 lentelėje, teko reitinguoti 16 atmainų, tačiau tarmių įtraukimas į reitinguotinių atmainų sąrašus galutinių rezultatų iš esmės nepakeitė. Statistiškai *labai reikšmingai* (**= $p<.01$)³⁰ skiriasi tik Klaipėdos šnektos vertinimas. Ši šnektą mergaitėms patinka labiau negu berniukams. Galima būtų svarstyti, ar tokiam vertinimui lemiamą reikšmę turi kalbiniai ar nekalbiniai dalykai. Klaipėda – vienas iš didmiečių, vadinasi, palankesnis požiūris į atmainą gali būti susijęs ir su šiuo veiksmu. Statistiškai *reikšmingai* (*= $p<.05$) skiriasi ir bendrinės kalbos įverčiai. Mergaitės bendrinę kalbą vertina palankiau negu berniukai ir skiria aukštesnes pozicijas reitinge. Dera pasakyti, kad jei eksperimente būtų dalyvavę tik berniukai, jų atmainų reitingo ketvertukas bene aiškiausiai rodytų žemaitiškos tapatybės palaikymą: *žemaičių tarmė, Telšių šnektą, Plungės šnektą, Klaipėdos šnektą*. Mergaičių sąmoningosios nuostatos harmonizuoja šią skirtį – mergaitės bendrinei kalbai skiria antrąją vietą atmainų reitinge.

Kauno grupės tiriamieji *labiausiai patinkančios* šnektos statusą vieningai priskiria Kauno atmainai, tačiau kitos atmainos reitinguojamos skirtingai. Sąmoningųjų nuostatų lygmeniu Kauno grupės tiriamieji berniukai reiškia didesnę palankumą Vilniaus šnektai, o ne bendrinei kalbai. Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumai skiriasi *labai reikšmingai* (**= $p<.01$). *Reikšmingai* (*= $p<.05$) skiriasi ir kitų atmainų vertinimas. Šiaulių, Panevėžio, Šakių, Marijampolės ir Telšių atmainų vertinimo vidurkiai rodo, kad berniukai dažniau negu mergaitės šioms atmainoms skiria aukštesnes vietas šnektų reitinge.

Marijampolės grupės berniukų ir mergaičių kalbos idealai sąmoningųjų nuostatų lygmeniu išsiskiria bene labiausiai iš visų grupių. Berniukų pirmas reitingo trejetukas yra *Vilkaviškio šnektą, bendrinę kalbą, Marijampolės šnektą*, mergaičių reitingo trejetukas – *Vilniaus šnektą, Kauno šnektą, bendrinę kalbą*. Statistiškai *labai reikšmingai* (**= $p<.001$) skirtumai išryškėja reitinguojant Vilniaus ir Kauno šnektas bei Marijampolės ir Vilkaviškio šnektas. Didmiesčių atmainoms mergaitės daug dažniau negu berniukai skiria aukštesnę vietą reitinge, o *kalbinės gimtinės* šnektas kaip *labiausiai patinkančias* dažniau vertina berniukai. Toks reitingavimas iš esmės rodo, kad lyties kintamasis lemia dvi skirtingas *labiausiai patinkančios* raiškos prototipų sistemas.

Panašiai lyties kintamasis diferencijuoja šnektų reitingų duomenis ir kitose tiriamųjų grupėse.

³⁰ Skirtumų reikšmingumas skaičiuotas taikant Wilkoksono porų testą (angl. *Wilcoxon Signed Pair test*). Šiuo testu patikrinama, ar berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumai skiriasi reikšmingai ar nereikšmingai, tai teikia pagrindą diskutuoti apie nuostatų skirtumus. Duomenims diferencijuoti pasirinkti keli reikšmingumo lygmenys: vertinimai reikšmingai skiriasi ... vertinimai labai reikšmingai skiriasi, t. y. *= $p<.05$; **= $p<.01$; ***= $p<.001$.

Tvirčiau lojalumą *kalbinės gimtinės* atmainoms išreiškia Šiaulių ir Panevėžio grupės tiriamieji berniukai. Tik berniukų vertinimu Šiaulių ir Panevėžio šnektos būtų pirmose atmainų reitingo pozicijose, tik mergaičių vertinimu abi šnektos būtų trečioje pozicijoje. Vilniaus šnektos reitingavimo duomenys šiose grupėse taip pat *labai reikšmingai* skiriasi (**= $p<.01$). Jos pozicija šių grupių atmainų reitinge tik berniukų vertinimu būtų antra, tik mergaičių – pirma. Sąmoningosios nuostatos dėl bendrinės kalbos taip pat koreliuoja su lyties kintamuoju. Sociolingvistiniu požiūriu dėsninga, kad palankesnės šiai atmainai yra mergaitės.

Šiaulių grupės tiriamieji berniukai atmainų reitinge aukštesnę poziciją negu mergaitės skiria ir Šiaulių šnektai. Vertinimo skirtumai statistiškai *labai reikšmingi* (**= $p<.01$). Manytina, kad toks vertinimas gali būti susijęs su palankumu regioniniams variantams ar didesniu solidarumu su regiono kaimynais. Panevėžio miestas yra stereotipizuotas kaip nestandartinio kodo miestas, taigi tokia berniukų vertinimo slinktis, išreiškus lojalumą savo *kalbinės gimtinės* kodui, yra visiškai dėsninga.

Utenos grupės tiriamųjų bendrąjį šnektų reitingą labiausiai diferencijuoja bendrinės kalbos įverčiai. Mergaitėms bendrinė kalba yra *labiausiai patinkanti* atmaina (šiai atmainai dažniausiai skiriamos aukščiausios vietos reitinge), berniukų vertinimu bendrinei kalbai patinkančių atmainų sąrašė skirtina tik trečioji vieta. Vertinimo skirtumai statistiškai *labai reikšmingi* (**= $p<.001$). Išsiskiria berniukų ir mergaičių nuostatos dėl Klaipėdos ir Šiaulių šnektų, tačiau šie įverčių skirtumai nelaikytini labai svarbiais, nes abi atmainos yra tik antrajame reitingo penketuke.

5. SVARSTYMAI IR APIBENDRINIMAI

Patyrinėjus sąmoningųjų ir nesąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenis, formuluotini keli apibendrinimai ir pasvarstymai.

Šnektų reitingų duomenys rodo, kad tiriamųjų lytis yra svarbus kintamasis, lemiantis skirtingus mergaičių ir berniukų atskirų atmainų patrauklumo įverčius, o kai kuriais atvejais ir patraukliausios raiškos prototipų sistemas. Fiksuota tendencija, kad berniukų šnektų reitingai atskleidžia didesnę lojalumą *kalbinės gimtinės* (ar apskritai regiolektinėms) atmainoms (Marijampolės, Šiaulių, Utenos, Panevėžio ir Telšių grupių duomenys), o mergaičių šnektų reitingai atskleidžia palankesnę bendrinės kalbos vertinimą (Utenos, Telšių, Panevėžio ir Marijampolės grupių duomenys).

Nesąmoningųjų nuostatų tyrimo rezultatai leidžia apibendrintai teigti, kad regiolektinės kalbos atmainos visose tiriamųjų grupėse vertinamos prasčiau negu bendrinė kalba ar Vilniaus kalba. Taip teigti teisinga, jei visus keturis kiekvienos atmainos kalbėtojus vertinsime holistiškai, kaip tam tikro variantiškumo reprezen-

tantą, nes atskirų stimulų įverčiai suskaido, nors ir labai nereikšmingai, beveik nuoseklią kalbos variantiškumo verčių hierarchiją.

Konstatuotina, kad labai sieti lyties kintamojo su trinarium (t. y. bendrinė kalba, Vilniaus kalba, regiolektinė atmaina) variantiškumu nederėtų. Duomenys rodo, kad lyties kintamasis yra reikšmingas ne atmainų vertinimo aspektu. Nesąmoningųjų nuostatų lygmeniu išryškėję statistiškai *reikšmingi* arba *labai reikšmingi* vertinimų skirtumai tarp berniukų ir mergaičių rodo, kad tiriamosioms būdinga palankesnė pozicija bet kokio variantiškumo atvejais. Vertindamos visų atmainų kalbėtojus mergaitės yra linkusios kurti teigiamesnius sociolingvistinius portretus negu berniukai, tik *kalbinės gimtinės* atstovų sociolingvistinius portretus lyties kintamasis tikslina gerokai rečiau negu bendrinės kalbos atstovo ar Vilniaus kalbos atstovo.

Konstatuotina, kad užfiksuota mergaičių tapatinimosi su kalbėtojais mergaitėmis, o ne kalbėtojais berniukais tendencija. Tai solidarizavimosi su savo lyties atstovu ženklai. Tačiau tokia tendencija yra labai neryški.

Kaip pažymėjo Tore Kristiansenas (cit. iš Maegaard 2009: 133), nesąmoningosios nuostatos yra tikros (angl. *real*), būtent jos turi poveikį kalbos kaitai. Vadinasi, toliau plėtojant Kristianseno įžvalgą, galima teigti, kad nesąmoningosios nuostatos atskleidžia *tikrąjį* vertintojo veidą. Taigi, sąmoningosios nuostatos atskleidžia *parodomąjį* vertintojo veidą. *Tikrojo* ir *parodomojo* veido skirtis yra labai svarbi, nes tampa nuoroda į vaidmenų sistemą – socialinių, taigi ir kalbinių. Kalbant apie nesąmoningasias nuostatas buvo pabrėžta, kad *kalbinės gimtinės* atmainų nepalankūs įverčiai (lyginant su bendrinės kalbos ir Vilniaus kalbos įverčiais) skatina įžvalgas dėl *dialekto menkavertiškumo komplekso*, ir keltas klausimas, ar tik tokia gali būti atmainų hierarchizavimo priežastis. Taigi ieškant logikos ir sąlyčio taškų tarp nesąmoningųjų ir sąmoningųjų nuostatų, išdėstyti toks pasvarstymas: ar palankios sąmoningosios nuostatos ir nepalankios nesąmoningosios nuostatos *kalbinės gimtinės* raiškoms bei palankus bendrinės kalbos ir Vilniaus kalbos vertinimas nesąmoningųjų nuostatų lygmeniu negali būti susiję su *viešumo* ir *privatumo* perskyra. Čia svarbu prisiminti *pri(si)taikymo teoriją* (angl. *accommodation theory*) (žr. Giles, Coupland, Coupland 1991: 1–68), aiškinančią kalbėtojo elgesį, jo kalbinį (ne)prisitaikymą prie aplinkybių, prie pašnekovo ir pan. Taigi formuluojama įžvalga, kad vartotojai pritaiko ne tik kalbą, bet ir nuostatas.

Manipuliacija raiškomis, kalbinio repertuaro pritaikymas, gebėjimas tinkamai kalbinių požiūriu reaguoti į pasikeitusią situaciją (keičiasi pašnekovai, tema, aplinkybės) rodo gerą kalbėtojo *sociolingvistinę kompetenciją*³¹, vadinasi, sąmoningųjų ir nesąmoningųjų nuostatų skirtumai gali būti nuoroda ne tik į kodų *tikrą* menka-

³¹ Plg. Giedriaus Tamaševičiaus įžvalgas dėl žurnalistų viešosios kalbos ir jų sociolingvistinės kompetencijos (Tamaševičius 2010: 189–198).

vertiškumą (plg. regiolektinių raiškų – jei vadovausimės nesąmoningųjų nuostatų eksperimento duomenimis) ar atvirkščiai *parodomąjį* pervertinimą (plg. jei vadovausimės sąmoningųjų nuostatų duomenimis), kuris randasi dėl ideologinio, kultūrinio ar pan. spaudimo. Ar negali būti taip, kad nesąmoningųjų ir sąmoningųjų nuostatų prasilenkimas yra aiškiai suvoktų socialinių vaidmenų ir *privatumo* vs. *viešumo* ribų refleksija. Gal jaunieji kalbos bendruomenės nariai sugeba įvertinti raiškos atitiktį situacijai ir tai lemia įverčius.

Samprotautina taip: nepaisant to, kad per nesąmoningųjų nuostatų eksperimentą iš tiriamųjų tikėtasi tik kalbėtojų vertinimo, stimulų turinys (svarstymai *kas yra geras mokytojas*) tiriamuosius „perkėlė“ į viešąjį domeną, o šis inertiškai, be didelių svarstymų asocijuojamas su bendrine kalba (ar atmaina, kuri labai menkai skiriasi nuo bendrinės kalbos), nes turima viešojo gyvenimo patirtis, pirmiausia mokinio vaidmuo, yra susijusi su bendrine kalba. Taigi vertinimo atskaita yra aiški. Juolab ir pirmas stimulus reprezentavo bendrinę kalbą.

Viešojo domeno raiškos prototipas, kalbos idealas yra bendrinė kalba (ar artima raiška), todėl nesąmoningųjų nuostatų lygmeniu visai dėsningas atrodo *kalbinės gimtinės* atmainų nuvertinimas. *Kalbinės gimtinės* raiškos atstovai įvertinami kaip nesugebėję prisitaikyti prie viešojo domeno.

Kita vertus, sąmoningųjų nuostatų lygmeniu išryškėjęs lojalumas *kalbinės gimtinės* (ir apskritai regiolektinėms) raiškoms jokių būdu netampa nuoroda, kad tokią laikyseną būtinai visur ir visada turi lydėti nuosekli regiolektinės atmainos vartoseną. Manytina, kad kiekvienu atveju įvertinama komunikacinė situacija. Kaip tik taip nutiko per nesąmoningųjų nuostatų eksperimentą. Sąmoningųjų nuostatų lygmeniu aiškinantis, kurios atmainos labiausiai patinka, nebuvo klausta, *kada, kur, su kuo* ir t. t. jos tinka, todėl gautas tik *modelis*, kuris, neabejotina, apima ir *viešojo*, ir *privaciojo* domeno situacijas – neatsitiktinai šnektų reitinguose *kalbinės gimtinės* atmaina, bendrinė kalba, Vilniaus kalba atsiduria šalia. Nesąmoningųjų nuostatų eksperimente vertinti konkretūs atvejai. Bendra tema (*koks yra geras mokytojas*) galėjo implikuoti klausimą – *ar kodas atitinka diskursą*. Vadinasi, kad konkretios situacijos įverčiai atitiks modelį, ir nebuvo galima tikėtis.

Taigi, nors ir išryškėjo labai aiški skirtis tarp sąmoningųjų ir nesąmoningųjų tiriamųjų nuostatų, mažai tikėtina, kad santykis tarp sąmoningojo ir nesąmoningojo kalbos idealo yra labai konfliktiškas. Panašu, kad jaunosios kartos atstovai (ir mergaitės, ir berniukai) be didelių ir valingų pastangų aiškiai priima kalbos variantiškumą ir intuityviai jaučia (ir / arba žino) socialines taisykles, kur ir kuri atmaina priimtina, jiems yra būdinga gera sociolingvistinė kompetencija. Kaip tik gera sociolingvistinė kompetencija ir lemia sąmoningųjų ir nesąmoningųjų nuostatų skirtumus. Žinoma, toks pasvarstymas yra diskusinis, tačiau argumentų jam yra.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė Daiva 2007: *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*. Daktaro disertacija [rankraštis]. Vilniaus universitetas.
- Aliūkaitė Daiva 2009: Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis. – *Respectus Philologicus* 15(20), 164–179.
- Aliūkaitė Daiva 2011: Jaunųjų žemaičių raiškos idealai: sąmoningosios nuostatos. – *Respectus Philologicus* 20(25), 209–220.
- Aliūkaitė Daiva 2013: Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 2, 1–22.
- Aliūkaitė Daiva, Merkytė-Švarcienė Erika 2012: Bendrinės kalbos regionai jaunųjų lietuvių kalbos bendruomenės narių požiūriu: kompetencija ir vaizdiniai. – *Kalbos kultūra* 85, 155–177.
- Bacevičiūtė Rima, Ivanauskienė Audra, Leskauskaitė Asta, Trumpa Edmundas, sud., 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Campbell-Kibler Kathryn 2013: Language Attitude Surveys: Speaker Evaluation Studies. – *Data Collection in Sociolinguistics: Methods and Applications*, ed. by Christine Mallinson, Becky Childs, Gerard Van Herk. London, New York: Routledge, 142–146.
- Cheshire Jenny 2002: Sex and Gender in Variationist Research. – *The Handbook of Language Variation and Change*, ed. by Jack K. Chambers, Peter Trudgill, Natalie Schilling-Estes. Oxford: Blackwell, 423–443.
- Clopper Cynthia 2013: Experiments. – *Data Collection in Sociolinguistics: Methods and Applications*, ed. by Christine Mallinson, Becky Childs, Gerard Van Herk. London, New York: Routledge, 151–161.
- Čekuolytė Aurelija 2010: Jaunimo požiūris į angliškus žodžius suaugusiųjų kalboje. – *Kalbos kultūra* 83, 322–341.
- Čičirkaitė Ramunė, Vaicekauskienė Loreta 2011: *Vilniaus klausimas* bendrinės lietuvių kalbos sampratoje: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas. – *Darbai ir dienos* 56, 57–76.
- Daan Jo C. 1999: Dialects. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 9–30.
- Diercks Willy 2002: Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

- Drager Katie 2013: Experimental Methods in Sociolinguistics: Matched Guise and Identification tasks. – *Research Methods in Sociolinguistics: A Practical Guide*, ed. by Janet Holmes, Kirk Hazen. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Eckert Penelope 1989: The Whole Woman: Sex and Gender Differences in Variation. – *Language Variation and Change* 1(3), 245–267.
- Esling John H. 1998: Everyone Has an Accent Except Me. – *Language Myths*, ed. by Laurie Bauer, Peter Trudgill. London: Penguin Books, 169–175.
- Evans Betsy E. 2002: Attitudes of Montreal Students towards Varieties of French. – *Handbook of Perceptual Dialectology 2*, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 71–93.
- Fischer John L. 1964 (¹1958): Social Influences on the Choice of a Linguistic Variant. Reprinted – *Language in Culture and Society*, ed. by Dell Hymes. New York: Harper and Row, 483–489.
- Giles Howard, Billings Andrew C. 2004: Assessing Language Attitudes: Speaker Evaluation Studies. – *The Handbook of Applied Linguistics*, ed. by Alan Davies and Catherine Elder. Malden, MA: Blackwell, 187–209.
- Giles Howard, Coupland Nikolas, Coupland Justine 1991: Accommodation theory: Communication, Context and Consequence. – *Contexts of Accommodation: Developments in Applied sociolinguistics*, ed. by Howard Giles, Nikolas Coupland, Justine Coupland. Cambridge: Cambridge University Press, 1–68.
- Gudavičienė Eglė 2010: Sociolingvistinis Vilniaus miesto paveikslas. – *Miestai ir kalbos*, red. Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 207–229.
- Hernández-Campoy Juan Manuel 1999: Paradigmatic Complementariness in Variation Studies. – *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* 12, 75–89.
- Hoppenbrouwers Cor 1983: Het genus in een Brabants regiolect. – *TABU, Bulletin voor Nederlandse Taalkunde* 13, 1–25.
- Inoue Fumio 1999a: Classification of Dialects by Image: English and Japanese. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.
- Inoue Fumio 1999b: Subjective Dialect Division in Great Britain. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 161–176.
- Kalėdienė Laima 2010: Lietuvybės perspektyva Lietuvos miestuose. – *Miestai ir kalbos*, red. Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 71–89.
- Kazlauskaitė Rūta, Lapinskienė Lionė, Bacevičiūtė Rima, sud., 2007: *Vakary aukštaičiai šiauliškiai. Tarmės mokyklai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- Kliukienė Regina 2010: Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. – *Miestai ir kalbos*, red. Meilutė Ramonienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 91–105.
- Kremer Ludger 1999: The Netherlands–German National Border as a Subjective Dialect Boundary. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 31–36.
- Kristiansen Tore 2009: The Macro-level Social Meanings of Late-modern Danish Accents. – *Acta Linguistica Hafniensia* 41: 1, 167–192.
- Kristiansen Tore 2010: Investigating Language in Space: Experimental Techniques. – *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: *Theories and Methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, ed. by Peter Auer, Jürgen Erich Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 528–549.
- Kristiansen Tore 2011: Attitudes, Ideology and awareness. – *The SAGE handbook of sociolinguistics*, ed. by Ruth Wodak, Barbara Johnstone, Paul Kerswill. London: SAGE Publications, 265–279.
- Kvašytė Regina 2005: Lietuvių ir latvių tarmės: terminija ir žodynai. – *Baltų kalbų tarmės: rašytinis palikimas*, ats. red. Regina Kvašytė, Anna Stafecka. Šiauliai: Discens, 112–123.
- L’Eplattenier-Saugy Caroline 2002: A Perceptual Dialect Study of French in Switzerland. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2, ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 351–365.
- Labov William 1969: Contraction, Deletion, and Inherent Variability of the English Copula. – *Language* 45(4), 715–762.
- Labov William 1972: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov William 2004: Quantitative Analysis of Linguistic Variation / Quantitative Analyse sprachlicher Variation. – *Sociolinguistics/ Soziolinguistik. An international handbook of the science of language and society* 1, ed. by Klaus Mattheier, Ulrich Ammon, Peter Trudgill. Berlin: De Gruyter, 6–21.
- Labov William 2006 (¹1966): *The Social Stratification of English in New York City*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Long Daniel 1999: Geographical Perception of Japanese Dialect Regions. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 177–198.
- Maegaard Marie 2005: Language Attitudes, Norm and Gender. A Presentation of the Method and Results from a Language Attitude Study. – *Acta Linguistica Hafniensia* 37, 55–80.

- Maegaard Marie 2009: How many Standards? Investigating 'The Double Standard Model' in the Light of Evaluative Patterns from a Young Urban Community. – *Language Attitudes, Standardization and Language Change*, ed. by Marie Maegaard, Frans Gregersen, Pia Quist, J. Normann Jørgensen. Oslo: Novus, 131–147.
- Mesthrie Rajend 2001: Sociolinguistic Variation. – *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, ed. by Rajend Mesthrie. Oxford: Elsevier Science, 377–389.
- Mesthrie Rajend 2003: Social Dialectology. – Rajend Mesthrie, Joan Swann, Ana Deumert, William L. Leap *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 76–113.
- Mikulėnienė Danguolė, Bacevičiūtė Rima, Saliėnė Vilija, sud., 2005: *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai. Tarmės mokyklai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Mikulėnienė Danguolė 2012: XXI a. pradžios Lietuvos situacija: tarmės transformacija. *Geolinguistikos ir sociolinguistikos polilogas XXI amžiuje*. Konferencijos tezės. 2012 m. gruodžio 6–7 d., Kaunas 2012, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 6–7.
- Murray Stephen O. 1998: *American Sociolinguistics: Theorists and Theory Groups*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Obiols Solís M. 2002: The Matched Guise Technique: a Critical Approximation to a Classic Test for Formal Measurement of Language Attitudes. – *Noves SL. Revista de sociolingüística*, 1–6.
- Preston Dennis R. 1989: *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris, 51–70.
- Preston Dennis R. 1999a: Introduction. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, xxiii–xl.
- Preston Dennis R. 1999b: A Language Attitude Approach to the Perception of Regional Variety. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 359–373.
- Preston Dennis R. 2002: Perceptual Dialectology: Aims, Methods, Findings. – *Present-day Dialectology. Problems and Findings*, ed. by Johannes Bernardus Berns, Jaap van Marle. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 57–104.
- Rensink W. G. 1999: Informant Classification of Dialects. – *Handbook of Perceptual Dialectology 1*, ed. by Dennis R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 3–7.
- Romaine Suzanne 2003: Variation in Language and Gender. – *The Handbook of Language and Gender*, ed. by Janet Holmes, Miriam Meyerhoff. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Swann Joan 2003: Gender and language use. – Rajend Mesthrie, Joan Swann, Ana Deumert, William L. Leap *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 216–247.

Tagliamonte Sali A. 2012: *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation*. Malden: Blackwell.

Tamaševičius Gierius 2010: „Bloga“ kalba ir sociolingvistinė kompetencija. – *Darbai ir dienos* 54, 189–198.

Vaicekauskienė Loreta, Sausverde Erika 2012: Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. – *Taikomoji kalbotyra* 1, 1–27.

Wray Alison, Trott Kate, Bloomer Aileen, Reay Shirley, Butler Chris 2005: *Projects in Linguistics. A Practical Guide to Researching Language*. London: Replika Press Pvt.

PRIEDAS

1 LENTELĖ. Sociolingvistinio portreto dimensijos: savybių matrica³²

	Statusas	Solidarumas	Viršenybė	Patrauklumas ir dinamizmas
siekiantis tikslo ... neapsisprendęs	–	+	+	–
patikimas ... nepatikimas	–	+	+	–
rimtas ... lengvabūdis	+	–	+	–
įdomus ... nuobodus	–	+	–	+
pasitikintis savimi ... nepasitikintis savimi	+	–	–	+
protingas ... kvailas	+	–	+	–
malonus ... nemalonus	–	+	–	+
kietas ... nevykėlis	+	–	–	+

³² Savybių matrica parengta remiantis Kristiansen 2009: 187–189, Kristiansen 2010: 545, Kristiansen 2011: 267, Maegaard 2005: 67–69.

2 LENTELĖ. Šnektų reitingo eksperimento šnektų sąrašai

	Vilniaus miesto	Kauno grupės	Marijampolės grupės	Šiaulių grupės	Alytaus grupės	Panevėžio grupės	Utenos grupės	Telšių grupės
	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba
Didmiesčių	Vilniaus šnektas	Vilniaus šnektas	Vilniaus šnektas	Vilniaus šnektas	Vilniaus šnektas	Vilniaus šnektas	Vilniaus šnektas	Vilniaus šnektas
	Kauno šnektas	Kauno šnektas	Kauno šnektas	Kauno šnektas	Kauno šnektas	Kauno šnektas	Kauno šnektas	Kauno šnektas
	Klaipėdos šnektas	Klaipėdos šnektas	Klaipėdos šnektas	Klaipėdos šnektas	Klaipėdos šnektas	Klaipėdos šnektas	Klaipėdos šnektas	Klaipėdos šnektas
Regionų centrai	Telšių šnektas	Telšių šnektas	Telšių šnektas	Telšių šnektas	Telšių šnektas	Telšių šnektas	Telšių šnektas	Telšių šnektas
	Šiaulių šnektas	Šiaulių šnektas	Šiaulių šnektas	Šiaulių šnektas	Šiaulių šnektas	Šiaulių šnektas	Šiaulių šnektas	Šiaulių šnektas
	Alytaus šnektas	Alytaus šnektas	Alytaus šnektas	Alytaus šnektas	Alytaus šnektas	Alytaus šnektas	Alytaus šnektas	Alytaus šnektas
	Panevėžio šnektas	Panevėžio šnektas	Panevėžio šnektas	Panevėžio šnektas	Panevėžio šnektas	Panevėžio šnektas	Panevėžio šnektas	Panevėžio šnektas
	Marijampolės šnektas	Marijampolės šnektas	Marijampolės šnektas	Marijampolės šnektas	Marijampolės šnektas	Marijampolės šnektas	Marijampolės šnektas	Marijampolės šnektas
	Utenos šnektas	Utenos šnektas	Utenos šnektas	Utenos šnektas	Utenos šnektas	Utenos šnektas	Utenos šnektas	Utenos šnektas
Artimos kalbinės aplinkos	Jonavos šnektas	Vikaviškio šnektas	Joniškio šnektas	Varėnos šnektas	Pasvalio šnektas	Ignalinos šnektas	Plungės šnektas	
	Šakių šnektas	Šakių šnektas	Pakruojo šnektas	Druskininkų šnektas	Kupiškio šnektas	Ankščių šnektas	Kretingos šnektas	
Tarmės								Aukštaičių
								Žemaičių
								Suvalkiečių
								Dzūkų

3 LENTELĖ. Marijampolės grupės tiriamųjų regiolektinės raiškos atstovo sociolingvistinis portretas³³

Siekiantis tikslo (1) – neapsisprendęs (7) (N³⁴=203)			
MarM (3)	MarB (6)	MarB (12)	MarM (9)
7,04	7,48	8,43	8,79
Patikimas (1) – nepatikimas (7) (N=202)			
MarM (3)	MarB (6)	MarB (12)	MarM (9)
6,69	7,56	8,11	8,75
Rimtas (1) – lengvabūdis (7) (N=203)			
MarM (3)	MarB (12)	MarB (6)	MarM (9)
7,29	7,84	7,90	8,19
Įdomus (1) – nuobodus (7) (N=202)			
MarM (3)	MarB (6)	MarB (12)	MarM (9)
6,51	7,03	8,23	9,54
Pasitikintis savimi (1) – nepasitikintis (7) (N=189)			
MarB (6)	MarM (3)	MarM (9)	MarB (12)
6,85	7,29	9,20	9,29
Protingas (1) – kvailas (7) (N=199)			
MarM (3)	MarB (12)	MarB (6)	MarM (9)
6,68	8,34	8,38	8,77
Malonus (1) – nemalonus (7) (N=198)			
MarM (3)	MarB (6)	MarB (12)	MarM (9)
6,88	7,56	8,36	9,21
Kietas (1) – nevykėlis (7) (N=203)			
MarB (6)	MarM (3)	MarB (12)	MarM (9)
6,44	7,42	7,98	9,18

³³ Lentelėje pateikiami vidutiniai rangai. Kalbėtojai išrūšiuoti pagal vidutinį rangą, jų reikšmių mažėjimo tvarka. Mažesnis vidutinis rangas reiškia, kad kalbėtojai dažniau linkta priskirti semantinio diferencialo poros kairėje pusėje esančią pozityvią savybę (pavyzdžiui, siekiantis tikslo, patikimas, rimtas ir t. t.). Pažymėtina, kad ir kitų grupių duomenys lentelėse aiškintini taip pat.

³⁴ N – grupės tiriamųjų skaičius. Pažymėtina, kad ir kitų grupių duomenis pateikiančiose lentelėse N žymi tiriamųjų skaičių.

4 LENTELĖ. Marijampolės grupės mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai³⁵

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
MarM (3)	chi ²	0,080	0,151	0,000	0,147	0,434	0,393	0,011	0,189
	p=	0,777	0,697	0,998	0,701	0,510	0,531	0,918	0,664
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
MarM (9)	chi ²	1,328	0,028	0,277	1,413	0,247	0,054	0,012	0,100
	p=	0,249	0,867	0,598	0,235	0,619	0,816	0,914	0,752
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
MarB (6)	chi ²	0,000	2,326	1,768	0,247	0,916	1,579	5,994	0,138
	p=	0,984	0,127	0,184	0,619	0,339	0,209	0,014	0,710
								*(m>b)	
MarB (12)	chi ²	0,337	0,000	0,081	0,044	0,198	1,844	3,420	0,089
	p=	0,561	0,993	0,776	0,834	0,656	0,174	0,064	0,765
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
Kruskal-Wallis testas:									
* = p < .05, ** = p < .01, *** = p < .001									

5 LENTELĖ. Šiaulių grupės tiriamųjų regiolektinės raiškos atstovo sociolingvistinis portretas

Siekiantis tikslo (1) – neapsisprendęs (7) (N=190)			
ŠiaulB (6)	ŠiaulB (12)	ŠiaulM (9)	ŠiaulM (3)
6,35	7,03	7,56	8,08
Patikimas (1) – nepatikimas (7) (N=188)			
ŠiaulB (6)	ŠiaulB (12)	ŠiaulM (9)	ŠiaulM (3)
6,41	7,17	7,38	7,65
Rimtas (1) – lengvabūdis (7) (N=188)			
ŠiaulB (6)	ŠiaulM (3)	ŠiaulB (12)	ŠiaulM (9)
6,12	7,27	7,66	7,95

³⁵ Skirtumo tarp tiriamųjų grupių (berniukų ir mergaičių) vertinimo reikšmingumas patikrintas Kruskalo ir Voliso (angl. *Kruskal-Wallis*) testu. Chi kvadrato skaičiaus didėjimas rodo skirtumo tarp tiriamųjų grupių vertinimo didėjimą. Duomenims diferencijuoti pasirinkti keli reikšmingumo lygmenys: vertinimai reikšmingai skiriasi ... vertinimai labai reikšmingai skiriasi, t. y. * = p < .05; ** = p < .01; *** = p < .001. Pažymėtina, kad ir kitų grupių duomenys lentelėse aiškintini taip pat.

Įdomus (1) – nuobodus (7) (N=189)			
ŠiaulB (12)	ŠiaulM (3)	ŠiaulB (6)	ŠiaulM (9)
6,52	6,71	6,82	8,00
Pasitikintis savimi (1) – nepasitikintis (7) (N=186)			
ŠiaulB (6)	ŠiaulB (12)	ŠiaulM (9)	ŠiaulM (3)
6,42	7,26	7,63	8,10
Protingas (1) – kvailas (7) (N=191)			
ŠiaulB (6)	ŠiaulM (9)	ŠiaulM (3)	ŠiaulB (12)
6,37	7,85	7,86	8,05
Malonus (1) – nemalonus (7) (N=190)			
ŠiaulB (6)	ŠiaulB (12)	ŠiaulM (9)	ŠiaulM (3)
6,89	7,28	7,52	8,23
Kietas (1) – nevykėlis (7) (N=190)			
ŠiaulB (6)	ŠiaulM (3)	ŠiaulB (12)	ŠiaulM (9)
6,04	6,80	6,96	7,37

6 LENTELE. Šiaulių grupės mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
ŠiaulM (3)	chi ²	0,660	1,36	4,551	2,012	1,18	0,338	0,178	0,224
	p=	0,416	0,243	0,033	0,156	0,277	0,561	0,673	0,636
				*(b>m)					
ŠiaulM (9)	chi ²	1,101	0,921	0,299	1,481	0,648	0,211	0,644	0,87
	p=	0,294	0,337	0,585	0,224	0,421	0,646	0,422	0,351
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
ŠiaulB (6)	chi ²	2,099	2,233	0,226	3,381	0,943	2,672	1,936	0,653
	p=	0,147	0,135	0,634	0,066	0,331	0,102	0,164	0,419
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
ŠiaulB (12)	chi ²	1,085	0,434	4,094	0,016	1,729	0,267	0,399	0,000
	p=	0,298	0,510	0,043	0,899	0,188	0,605	0,527	0,988
				*(b>m)					
Kruskal-Wallis testas: * = p < .05, ** = p < .01, *** = p < .001									

7 LENTELĖ. Alytaus grupės tiriamųjų regiolektinės raiškos atstovo sociolingvistinis portretas

Siekiantis tikslo (1) – neapsisprendęs (7) (N=163)			
AIB (12)	AIB (6)	AIM (9)	AIM (3)
7,06	7,50	7,70	8,16
Patikimas (1) – nepatikimas (7) (N=161)			
AIM (9)	AIB (12)	AIM (3)	AIB (6)
7,53	7,53	7,63	7,73
Rimtas (1) – lengvabūdis (7) (N=159)			
AIB (12)	AIB (6)	AIM (3)	AIM (9)
6,44	7,45	8,01	8,07
Įdomus (1) – nuobodus (7) (N=163)			
AIB (6)	AIB (12)	AIM (3)	AIM (9)
6,85	7,13	7,73	8,10
Pasitikintis savimi (1) – nepasitikintis (7) (N=155)			
AIB (6)	AIB (12)	AIM (3)	AIM (9)
6,82	7,25	8,54	8,57
Protingas (1) – kvailas (7) (N=162)			
AIB (12)	AIB (6)	AIM (3)	AIM (9)
7,14	7,44	7,71	8,09
Malonus (1) – nemalonus (7) (N=164)			
AIM (3)	AIB (6)	AIB (12)	AIM (9)
7,02	7,17	7,65	7,84
Kietas (1) – nevykėlis (7) (N=162)			
AIB (6)	AIB (12)	AIM (3)	AIM (9)
6,16	6,57	7,71	8,11

8 LENTELĖ. Alytaus grupės mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai

		Siek. tikslo	Pati- kimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
AIM (3)	chi ²	1,304	0,728	9,623	0,611	8,349	4,656	3,929	3,2
	p=	0,254	0,394	0,002	0,434	0,004	0,031	0,047	0,074
				**(<i>m>b</i>)		**(<i>m>b</i>)	*(<i>m>b</i>)	*(<i>m>b</i>)	
AIM (9)	chi ²	1,616	3,87	7,596	4,036	3,164	5,383	10,663	1,723
	p=	0,204	0,049	0,006	0,045	0,075	0,020	0,001	0,189
			*(<i>m>b</i>)	**(<i>m>b</i>)	*(<i>m>b</i>)		*(<i>m>b</i>)	**(<i>m>b</i>)	

Kalbos variantiškumas paauglių akimis: lyties kintamasis

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
AlB (6)	chi ²	4,725	5,234	1,026	2,653	9,926	18,65	8,734	6,502
	p=	0,030	0,022	0,311	0,103	0,002	0,000	0,003	0,011
		*(m>b)	*(m>b)			** (m>b)	*** (m>b)	** (m>b)	*(m>b)
AlB (12)	chi ²	0,437	4,762	4,246	2,553	10,495	5,875	15,044	5,784
	p=	0,509	0,029	0,039	0,110	0,001	0,015	0,000	0,016
			*(m>b)	*(m>b)		** (m>b)	*(m>b)	*** (m>b)	*(m>b)
Kruskal-Wallis testas: * = p<.05, ** = p<.01, *** = p<.001									

9 LENTELE. Panevėžio grupės tiriamųjų regiolektinės raiškos atstovo sociolingvistinis portretas

Siekiantis tikslo (1) – neapsisprendęs (7) (N=162)			
PanM (3)	PanB (6)	PanM (9)	PanB (12)
6,40	6,74	7,84	8,14
Patikimas (1) – nepatikimas (7) (N=161)			
PanB (6)	PanM (3)	PanB (12)	PanM (9)
6,63	6,66	7,83	8,05
Rimtas (1) – lengvabūdis (7) (N=163)			
PanM (3)	PanB (6)	PanB (12)	PanM (9)
6,28	6,55	7,87	8,74
Įdomus (1) – nuobodus (7) (N=162)			
PanB (6)	PanM (3)	PanB (12)	PanM (9)
6,47	6,64	7,13	7,52
Pasitikintis savimi (1) – nepasitikintis (7) (N=154)			
PanM (3)	PanB (6)	PanM (9)	PanB (12)
5,90	6,48	6,98	7,40
Protingas (1) – kvailas (7) (N=158)			
PanM (3)	PanB (6)	PanM (9)	PanB (12)
6,01	6,81	7,93	8,34
Malonus (1) – nemalonus (7) (N=162)			
PanM (3)	PanB (6)	PanB (12)	PanM (9)
5,88	7,01	8,05	8,19
Kietas (1) – nevykėlis (7) (N=161)			
PanB (6)	PanB (12)	PanM (3)	PanM (9)
6,18	6,40	6,51	7,14

10 LENTELĖ. Panevėžio grupės mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protin-gas	Malo-nus	Kietas
PanM (3)	chi ²	0,107	3,995	0,404	2,098	1,042	6,725	2,012	0,789
	p=	0,743	0,046	0,525	0,147	0,307	0,010	0,156	0,374
			*(m>b)				*(m>b)		
PanM (9)	chi ²	1,098	0,81	0,964	0,505	2,296	0,025	0,413	1,122
	p=	0,295	0,368	0,326	0,477	0,130	0,875	0,521	0,289
		<i>Mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumų nėra</i>							
PanB (6)	chi ²	0,034	0,862	0,058	3,458	4,439	2,166	0,531	0,057
	p=	0,853	0,353	0,810	0,063	0,035	0,141	0,466	0,811
						*(m>b)			
PanB (12)	chi ²	1,061	5,538	1,825	1,429	1,656	0,723	0,064	2,858
	p=	0,303	0,019	0,177	0,232	0,198	0,395	0,801	0,091
			*(b>m)						
Kruskal-Wallis testas: * = p < .05, ** = p < .01, *** = p < .001									

11 LENTELĖ. Utenos grupės tiriamųjų regiolektinės raiškos atstovo sociolingvistinis portretas

Siekiantis tikslo (1) – neapsisprendęs (7) (N=120)			
UtM (3)	UtB (6)	UtB (12)	UtM (9)
6,52	7,83	8,18	8,21
Patikimas (1) – nepatikimas (7) (N=118)			
UtM (3)	UtB (6)	UtB (12)	UtM (9)
6,86	7,19	8,08	8,34
Rimtas (1) – lengvabūdis (7) (N=119)			
UtM (3)	UtB (6)	UtB (12)	UtM (9)
6,63	7,59	8,01	8,48
Įdomus (1) – nuobodus (7) (N=116)			
UtB (6)	UtM (3)	UtB (12)	UtM (9)
6,94	7,54	7,81	8,99

Pasitikintis savimi (1) – nepasitikintis (7) (N=114)			
UtM (3)	UtB (6)	UtB (12)	UtM (9)
6,54	7,29	8,11	9,42
Protingas (1) – kvailas (7) (N=116)			
UtM (3)	UtB (6)	UtB (12)	UtM (9)
6,91	7,57	8,65	9,32
Malonus (1) – nemalonus (7) (N=119)			
UtM (3)	UtB (6)	UtB (12)	UtM (9)
7,37	7,4	7,75	8,79
Kietas (1) – nevykėlis (7) (N=119)			
UtM (3)	UtB (6)	UtB (12)	UtM (9)
7,36	7,47	7,79	9,06

12 LENTELĖ. Utenos grupės mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
UtM (3)	chi ²	0,030	2,186	4,416	2,172	1,339	2,24	5,194	11,412
	p=	0,863	0,139	0,036	0,141	0,247	0,135	0,023	0,001
				*(<i>m>b</i>)				*(<i>m>b</i>)	**(<i>m>b</i>)
UtM (9)	chi ²	0,142	0,004	1,677	0,046	0,260	0,182	1,008	0,734
	p=	0,706	0,947	0,195	0,831	0,610	0,669	0,315	0,392
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
UtB (6)	chi ²	0,828	0,679	0,037	0,016	0,472	1,767	1,829	1,104
	p=	0,363	0,410	0,847	0,898	0,492	0,184	0,176	0,293
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
UtB (12)	chi ²	0,232	1,140	0,746	2,090	0,362	1,162	1,055	0,791
	p=	0,630	0,286	0,388	0,148	0,547	0,281	0,304	0,374
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
Kruskal-Wallis testas: * = p < .05, ** = p < .01, *** = p < .001									

13 LENTELĖ. Telšių grupės tiriamųjų regiolektinės raiškos atstovo sociolingvistinis portretas

Siekiantis tikslo (1) – neapsisprendęs (7) (N=170)			
TelšB (12)	TelšB (6)	TelšM (3)	TelšM (9)
6,31	7,58	7,92	8,11
Patikimas (1) – nepatikimas (7) (N=168)			
TelšB (12)	TelšB (6)	TelšM (3)	TelšM (9)
6,59	7,42	7,81	8,13
Rimtas (1) – lengvabūdis (7) (N=173)			
TelšB (12)	TelšB (6)	TelšM (3)	TelšM (9)
6,56	7,48	8,10	8,51
Įdomus (1) – nuobodus (7) (N=170)			
TelšB (12)	TelšB (6)	TelšM (9)	TelšM (3)
5,14	7,32	7,92	8,22
Pasitikintis savimi (1) – nepasitikintis (7) (N=163)			
TelšB (12)	TelšB (6)	TelšM (3)	TelšM (9)
5,36	7,31	7,95	8,65
Protingas (1) – kvailas (7) (N=174)			
TelšB (12)	TelšB (6)	TelšM (3)	TelšM (9)
6,97	7,42	8,18	8,49
Malonus (1) – nemalonus (7) (N=172)			
TelšB (12)	TelšB (6)	TelšM (3)	TelšM (9)
6,91	7,73	7,79	8,31
Kietas (1) – nevykėlis (7) (N=168)			
TelšB (12)	TelšB (6)	TelšM (9)	TelšM (3)
4,51	6,43	8,08	8,57

14 LENTELĖ. Telšių grupės mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
TelšM (3)	chi ²	0,001	3,185	5,517	1,834	2,438	0,32	1,52	0,291
	p=	0,982	0,074	0,019	0,176	0,118	0,572	0,218	0,589
				*(m>b)					
TelšM (9)	chi ²	0,547	2,340	1,016	2,396	0,532	1,022	2,218	1,701
	p=	0,460	0,126	0,313	0,122	0,466	0,312	0,136	0,192
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							

Kalbos variantiškumas paauglių akimis: lyties kintamasis

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
TelšB (6)	chi ²	0,127	1,600	0,352	1,227	5,646	0,170	3,600	0,87
	p=	0,722	0,206	0,553	0,268	0,017	0,680	0,058	0,351
						*(m>b)			
TelšB (12)	chi ²	2,548	3,081	1,843	0,004	0,533	0,329	0,455	0,377
	p=	0,110	0,079	0,175	0,947	0,465	0,566	0,500	0,539
		<i>Berniukų ir mergaičių vertinimo skirtumų nėra</i>							
Kruskal-Wallis testas: *=p<.05, **=p<.01, ***=p<.001									

15 LENTELĖ. Kauno grupės tiriamųjų Kauno jaunimo atmainos atstovo sociolingvistinis portretas

Siekiantis tikslo (1) – neapsisprendęs (7) (N=189)			
KaunM (3)	KaunB (12)	KaunM (9)	KaunB (6)
6,02	6,81	7,67	7,76
Patikimas (1) – nepatikimas (7) (N=187)			
KaunM (3)	KaunB (12)	KaunB (6)	KaunM (9)
6,37	6,96	7,53	7,55
Rimtas (1) – lengvabūdis (7) (N=186)			
KaunB (12)	KaunM (3)	KaunM (9)	KaunB (6)
5,80	6,73	7,10	7,26
Įdomus (1) – nuobodus (7) (N=182)			
KaunM (3)	KaunB (12)	KaunM (9)	KaunB (6)
6,03	7,16	7,36	7,57
Pasitikintis savimi (1) – nepasitikintis (7) (N=182)			
KaunM (3)	KaunB (12)	KaunM (9)	KaunB (6)
6,46	6,93	7,46	7,52
Protingas (1) – kvailas (7) (N=184)			
KaunM (3)	KaunB (12)	KaunM (9)	KaunB (6)
6,24	6,76	7,32	7,84
Malonus (1) – nemalonus (7) (N=189)			
KaunM (3)	KaunM (9)	KaunB (6)	KaunB (12)
6,22	7,01	7,45	8,19
Kietas (1) – nevykėlis (7) (N=187)			
KaunB (12)	KaunM (3)	KaunB (6)	KaunM (9)
6,66	6,74	7,06	7,74

16 LENTELĖ. Kauno grupės mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
KaunM (3)	chi ²	0,083	2,129	1,254	9,341	0,065	4,841	1,949	4,115
	p=	0,774	0,145	0,263	0,002	0,799	0,028	0,163	0,043
					**(<i>m>b</i>)		*(<i>m>b</i>)		*(<i>m>b</i>)
KaunM (9)	chi ²	0,024	2,752	11,334	0,600	0,751	0,609	3,491	0,052
	p=	0,877	0,097	0,001	0,439	0,386	0,435	0,062	0,820
				**(<i>m>b</i> ³⁶)					
KaunB (6)	chi ²	0,050	0,428	0,422	0,109	0,867	0,000	0,013	0,534
	p=	0,823	0,513	0,516	0,741	0,352	0,994	0,908	0,465
		<i>Mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumų nėra</i>							
KaunB (12)	chi ²	0,013	0,067	7,360	0,016	0,759	1,605	1,160	0,095
	p=	0,910	0,795	0,007	0,899	0,384	0,205	0,281	0,758
				**(<i>m>b</i>)					
Kruskal-Wallis testas: * = p < .05, ** = p < .01, *** = p < .001									

17 LENTELĖ. Vilniaus grupės tiriamųjų kalbinės giminės atstovo sociolingvistinis portretas

Siekiantis tikslo (1) – neapsisprendęs (7) (N=177)			
VilnM (6)	VilnB (2)	VilnB (8)	VilnM (4)
4,05	5,09	5,18	5,26
Patikimas (1) – nepatikimas (7) (N=177)			
VilnM (6)	VilnM (4)	VilnB (2)	VilnB (8)
4,35	4,71	5,08	5,25
Rimtas (1) – lengvabūdis (7) (N=175)			
VilnM (6)	VilnM (4)	VilnB (8)	VilnB (2)
4,01	4,95	5,23	5,51
Įdomus (1) – nuobodus (7) (N=173)			
VilnB (2)	VilnM (6)	VilnM (4)	VilnB (8)
4,05	4,15	4,88	4,89

³⁶ Šioje ir kitose priedo lentelėse: m – vertintojos mergaitės, b – vertintojai berniukai.

Pasitikintis savimi (1) – nepasitikintis (7) (N=169)			
VilnM (6)	VilnB (2)	VilnB (8)	VilnM (4)
4,20	4,35	5,28	5,82
Protingas (1) – kvailas (7) (N=176)			
VilnB (2)	VilnM (4)	VilnM (6)	VilnB (8)
5,38	5,00	4,37	5,27
Malonus (1) – nemalonus (7) (N=178)			
VilnM (4)	VilnM (6)	VilnB (2)	VilnB (8)
4,13	4,69	4,70	5,31
Kietas (1) – nevykėlis (7) (N=178)			
VilnB (2)	VilnM (6)	VilnB (8)	VilnM (4)
3,82	4,24	4,76	5,24

18 LENTELĖ. Vilniaus grupės mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai

		Siek. tikslo	Patikimas	Rimtas	Įdomus	Pasit. savimi	Protingas	Malonus	Kietas
VilnM (4)	chi ²	4,596	5,509	1,378	5,477	0,764	9,926	7,421	2,986
	p=	0,032	0,019	0,240	0,019	0,382	0,002	0,006	0,084
		*(m>b)	*(m>b)		*(m>b)		** (m>b)	** (m>b)	
VilnM (6)	chi ²	2,570	2,528	2,437	4,768	5,451	1,378	1,536	6,213
	p=	0,109	0,112	0,119	0,029	0,020	0,240	0,215	0,013
					*(m>b)	*(m>b)			*(m>b)
VilnB (2)	chi ²	0,645	1,911	1,207	5,538	0,655	4,725	1,846	0,033
	p=	0,422	0,167	0,272	0,019	0,418	0,030	0,174	0,857
					*(m>b)		*(m>b)		
VilnB (8)	chi ²	0,343	0,6	0,036	0,078	1,015	1,237	2,703	0,188
	p=	0,558	0,439	0,850	0,779	0,314	0,266	0,100	0,664
	<i>Mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumų nėra</i>								
Kruskal-Wallis testas: * = p < .05, ** = p < .01, *** = p < .001									

19 LENTELĖ. Bendrinės kalbos ir Vilniaus kalbos atstovo sociolingvistiniai portretai: mergaičių ir berniukų vertinimo skirtumai³⁷

		Vilniaus miesto tiriamieji	Kauno grupė	Marijampolės grupė	Šiaulių grupė	Alytaus grupė	Panėvėžio grupė	Utenos grupė	Telšių grupė
BkM (1)	<i>siek. tikslo</i>		*(m>b)	*(m>b)		*(m>b)			
	<i>patikimas</i>	** (m>b)	*(m>b)	*** (m>b)	*(m>b)	*** (m>b)		** (m>b)	
	<i>rimtas</i>		*(m>b)	*(m>b)		*** (m>b)		** (m>b)	
	<i>įdomus</i>			** (m>b)	** (m>b)	** (m>b)	*(m>b)		** (m>b)
	<i>pasitik. savimi</i>	*(m>b)	*** (m>b)	** (m>b)		** (m>b)	*(m>b)	** (m>b)	*(m>b)
	<i>protingas</i>	*(m>b)		** (m>b)		*** (m>b)	** (m>b)	*(m>b)	
	<i>malonus</i>	*(m>b)	*** (m>b)	*** (m>b)		*** (m>b)	*(m>b)		
	<i>kietas</i>	*(m>b)	** (m>b)		** (m>b)	** (m>b)			
BkM (7)	<i>siek. tikslo</i>			*(m>b)		*** (m>b)			
	<i>patikimas</i>	*(m>b)		*(m>b)		*** (m>b)			
	<i>rimtas</i>					*(m>b)			
	<i>įdomus</i>			*** (m>b)		*(m>b)	*** (m>b)		
	<i>pasitik. savimi</i>		*(m>b)			*(m>b)			
	<i>protingas</i>			** (m>b)		*** (m>b)			
	<i>malonus</i>		*(m>b)	*** (m>b)		*** (m>b)	*(m>b)		
	<i>kietas</i>	*(m>b)			** (m>b)	*(m>b)			
BkB (4) / BkB3	<i>siek. tikslo</i>			** (m>b)		** (m>b)			
	<i>patikimas</i>			** (m>b)	*(m>b)	*** (m>b)			
	<i>rimtas</i>					*(m>b)		*(m>b)	
	<i>įdomus</i>								
	<i>pasitik. savimi</i>					** (m>b)			
	<i>protingas</i>			*(m>b)		** (m>b)			
	<i>malonus</i>			*(m>b)		** (m>b)			
	<i>kietas</i>					*(m>b)			

³⁷ Suskaičiuoti eksperimento duomenys patikrinti, taikant Kruskalo ir Voliso testą (taip pat žr. 35 išnašą). Santrumpa Bk – bendrinė kalba. Pažymėtina, kad Vilniaus grupėje teikti vertinti tik 8 stimulai, taigi už pasivirojo brūkšnio (/) nurodyta Vilniaus grupėje vertintų stimulų numeriai.

Kalbos variantiškumas paauglių akimis: lyties kintamasis

		Vilniaus miesto tiriamieji	Kauno grupė	Marijampolės grupė	Šiaulių grupė	Alytaus grupė	Panėvėžio grupė	Utenos grupė	Telšių grupė
BkB (10) / BkB (5)	<i>siek. tikslo</i>			** (m>b)					
	<i>patikimas</i>			** (m>b)		* (m>b)			
	<i>rimtas</i>			** (m>b)					
	<i>įdomus</i>			** (m>b)		** (m>b)			* (m>b)
	<i>pasitik. savimi</i>			*** (m>b)		** (m>b)			** (m>b)
	<i>protingas</i>			*** (m>b)		** (m>b)			
	<i>malonus</i>			*** (m>b)		*** (m>b)			*** (m>b)
	<i>kietas</i>					* (m>b)			
VilnM (5) / VilnM (4)	<i>siek. tikslo</i>	* (m>b)				*** (m>b)			
	<i>patikimas</i>	* (m>b)				*** (m>b)			** (m>b)
	<i>rimtas</i>					* (m>b)			** (m>b)
	<i>įdomus</i>	* (m>b)				* (m>b)			
	<i>pasitik. savimi</i>					* (m>b)			
	<i>protingas</i>	** (m>b)				*** (m>b)			* (m>b)
	<i>malonus</i>	** (m>b)	* (m>b)	* (m>b)		*** (m>b)			* (m>b)
	<i>kietas</i>								
VilnM (11) / VilnM (6)	<i>siek. tikslo</i>		* (m>b)		* (m>b)	* (m>b)	* (m>b)		** (m>b)
	<i>patikimas</i>			** (m>b)		* (m>b)		* (m>b)	* (m>b)
	<i>rimtas</i>		** (m>b)			*** (m>b)			** (m>b)
	<i>įdomus</i>	* (m>b)	* (m>b)		* (m>b)	* (m>b)	** (m>b)		*** (m>b)
	<i>pasitik. savimi</i>	* (m>b)	** (m>b)	* (m>b)		** (m>b)			** (m>b)
	<i>protingas</i>		*** (m>b)		* (m>b)	* (m>b)	** (m>b)	* (m>b)	*** (m>b)
	<i>malonus</i>		** (m>b)	* (m>b)	* (m>b)	* (m>b)	*** (m>b)		*** (m>b)
	<i>kietas</i>	* (m>b)							** (m>b)
VilnB (2)	<i>siek. tikslo</i>								
	<i>patikimas</i>			* (m>b)		*** (m>b)			* (m>b)
	<i>rimtas</i>				* (m>b)				
	<i>įdomus</i>	* (m>b)	** (m>b)	** (m>b)		*** (m>b)	* (m>b)		
	<i>pasitik. savimi</i>			* (m>b)		*** (m>b)	* (m>b)	* (m>b)	* (m>b)
	<i>protingas</i>					*** (m>b)			
	<i>malonus</i>		** (m>b)			*** (m>b)		* (m>b)	** (m>b)
	<i>kietas</i>	* (m>b)	* (m>b)	** (m>b)		** (m>b)			

	Vilniaus miesto tiriamieji	Kauno grupė	Marijampolės grupė	Šiaulių grupė	Alytaus grupė	Panevėžio grupė	Utenos grupė	Telšių grupė
VilnB (8)	<i>siek. tikslo</i>		*(m>b)		***(m>b)			
	<i>patikimas</i>		***(m>b)	*(m>b)	***(m>b)	*(m>b)		
	<i>rimtas</i>				***(m>b)			*(m>b)
	<i>įdomus</i>			*(m>b)	***(m>b)			*(m>b)
	<i>pasitik. savimi</i>				***(m>b)			***(m>b)
	<i>protingas</i>		***(m>b)	*(m>b)	****(m>b)	*(m>b)		***(m>b)
	<i>malonus</i>		***(m>b)	***(m>b)	****(m>b)			****(m>b)
	<i>kietas</i>			*(m>b)				

20 LENTELĖ. Šnektų reitingai

Vilniaus miesto	Kauno grupės	Marijampolės grupės	Šiaulių grupės	Alytaus grupės	Panevėžio grupės	Utenos grupės	Telšių grupės
Vilniaus šneкта	Kauno šneкта	Vilniaus šneкта	Vilniaus šneкта	Alytaus šneкта	Panevėžio šneкта	Utenos šneкта	Žemaičių
Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Vilkaviškio šneкта	Šiaulių šneкта	Bendrinė kalba	Vilniaus šneкта	Vilniaus šneкта	Telšių šneкта
Klaipėdos šneкта	Vilniaus šneкта	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Vilniaus šneкта	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba	Bendrinė kalba
Utenos šneкта	Klaipėdos šneкта	Kauno šneкта	Kauno šneкта	Kauno šneкта	Kauno šneкта	Anykščių šneкта	Klaipėdos šneкта
Kauno šneкта	Alytaus šneкта	Marijampolės šneкта	Klaipėdos šneкта	Druskininkų šneкта	Klaipėdos šneкта	Kauno šneкта	Plungės šneкта
Alytaus šneкта	Jonavos šneкта	Klaipėdos šneкта	Panevėžio šneкта	Varėnos šneкта	Šiaulių šneкта	Klaipėdos šneкта	Vilniaus šneкта
Šiaulių šneкта	Utenos šneкта	Alytaus šneкта	Joniškio šneкта	Klaipėdos šneкта	Pasvalio šneкта	Panevėžio šneкта	Aukštaičių
Panevėžio šneкта	Šiaulių šneкта	Šakių šneкта	Utenos šneкта	Utenos šneкта	Marijampolės šneкта	Šiaulių šneкта	Kauno šneкта
Marijampolės šneкта	Panevėžio šneкта	Panevėžio šneкта	Marijampolės šneкта	Marijampolės šneкта	Utenos šneкта	Alytaus šneкта	Šiaulių šneкта
Telšių šneкта	Šakių šneкта	Šiaulių šneкта	Telšių šneкта	Panevėžio šneкта	Alytaus šneкта	Marijampolės šneкта	Kretingos šneкта

Vilniaus miesto	Kauno grupės	Marijampolės grupės	Šiaulių grupės	Alytaus grupės	Panevėžio grupės	Utenos grupės	Telšių grupės
	Marijampolės šnekta	Utenos šnekta	Alytaus šnekta	Šiaulių šnekta	Kupiškio šnekta	Ignalinos šnekta	Panevėžio šnekta
	Telšių šnekta	Telšių šnekta	Pakruojo šnekta	Telšių šnekta	Telšių šnekta	Telšių šnekta	Utenos šnekta
							Alytaus šnekta
							Marijampolės šnekta
							Dzūkų
							Suvalkiečių

Variability of Language in the Eyes of Teenagers: The Variable of Gender

SUMMARY

The article analyses the data from the research project “Lithuanian language: ideals, ideologies and identity shifts”. The research question is whether the variable of gender is a significant variable differentiating the Lithuanian language ideals of the young generation. Such consideration is based on the data of experiments of linguistic attitudes carried out around 7 largest regional cities of Lithuania and Vilnius. An experiment of linguistic attitudes performed in 23 Lithuanian schools is binary: *unconscious* and *conscious* attitudes were analysed.

The experiment of stimuli was the basis for the study of unconscious attitudes. The speech database of 12 stimuli consisted of 8 stable and 4 variable stimuli. In each case the participants evaluated 4 representatives of the standard language (2 girls and 2 boys) and 4 representatives of the Vilnius language (2 girls and 2 boys). The speakers of the remaining 4 stimuli (2 girls and 2 boys) are attributed to regiolectal expressions. The so called speaker evaluation experiment was applied to identify unconscious attitudes. A standard 7-point semantic differential scale was used in the experiment.

The ratings of sub-dialects formed the basis for the study of conscious attitudes. The participants rated the varieties of the Lithuanian language by the subjective – *best ...worst* – criterion.

In summary of the study of conscious and unconscious linguistic attitudes, several conclusions can be drawn. The data of the ratings of sub-dialects suggest that the gender of participants is an important variable determining different evaluations of attractiveness of individual language varieties among girls and boys or even the prototype systems of the most attractive expression in certain cases. A tendency can be recorded that the ratings of sub-dialects of boys

reveal a greater loyalty to the varieties of *linguistic homeland* (or regiolectal varieties in general), whereas the ratings of sub-dialects of girls reveal a more favourable evaluation of the standard language. It can be stated that the variable of gender should not be strongly associated with the trinomial (i.e. standard language, Vilnius language, regiolectal variety) variability. The data from the part of experiment dealing with unconscious attitudes show that the variable of gender is significant in respect of evaluation of non-varieties. The statistically *significant* or *highly significant* differences in evaluations between boys and girls manifest on the level of unconscious attitudes show that female participants can be characterised by a more favourable disposition in respect of any variability. In evaluating the speakers of all language varieties, girls were prone to creating more positive sociolinguistic portraits than boys; only the sociolinguistic portraits of the representatives of *linguistic homeland* are corrected by the variable of gender to a far lesser extent compared to a representative of the standard language or the Vilnius language.

Įteikta 2013 m. spalio 7 d.

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

daiva.aliukaite@gmail.com

ILJA LEMEŠKIN
Prahos Karolio universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: senoji baltų literatūra ir raštija, lyginamoji folkloristika, leksikografija, baltistikos istorija.

PRAHOS VOKIEČIŲ–LIETUVIŲ RANKRAŠTINIO ŽODYNO AUTORYSTĖS KLAUSIMU¹

On the issue of authorship of the Prague
manuscript German–Lithuanian dictionary

ANOTACIJA

Prahos žodynu vadinamas rankraštinis XVIII a. trečiuoju–ketvirtuoju dešimtmečiais datuojamas leksikografijos darbas šiuo metu saugomas Klementinume, Čekijos Respublikos Nacionalinės bibliotekos Rankraščių ir senųjų leidinių skyriuje (*Národní knihovna Oddělení rukopisů a starých tisků*), signatūra XVI.F.30. Lituanistų bendruomenei pirmą kartą jis buvo pristatytas seminare *Aktualiausios Šiaurės ir Rytų Europos kalbų tyrimų kryptys*, kurį 2011 m. sausio 27 d. surengė Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija. Pranešime „Lietuvių leksikografijos paminklai Čekijoje: Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštinis vokiečių lietuvių kalbų žodynas“ su iki tol nežinomu lituanistiniu paminklu daugiausia buvo supažindinta archeografiniu požiūriu, taip pat kalbėta apie knygos turinį, svarstytas tekstologinis ryšys su vadinamuoju Krauzės žodynu. 2012 m. Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacijos išleistame 3–jame *Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvų* tome pasirodė pirmas straipsnis (Lemeškin 2012), skirtas šiam Rytų Prūsijos leksikografiniam darbui. Jame buvo gvildenami du aspektai: 1) leksikografijos paminklo radimo aplinkybės ir jo vieta XIX a. čekų lituanistikoje ir 2) bendras archeografinis žodyno aprašas. Minėtas straipsnis baigėsi konstatavimu, kad žodyno pažinimas tik

---

¹ Straipsnis parengtas pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos finansuojamą projektą *Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamo rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno (XVIII a. pr.) tyrimas ir rengimas spaudai* (sutarties Nr. K-4/2012, sudaryta 2012-02-01).

ESMINIAI ŽODŽIAI: autorystė, vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, *Observatio de origine Verborum Littwhaniorum*, Rytų Prūsijos leksikografija, Friedrichas Wilhelmas Haackas, Baumgartenas.

KEYWORDS: Authorship, German–Lithuanian dictionary, *Observatio de origine Verborum Littwhaniorum*, lexicography of Eastern Prussia, Friedrich Wilhelm Haack, Baumgarten.

prasideda ir į daugelį klausimų kol kas galima atsakyti tik preliminariai. Tarp aktualių ateities uždavinių buvo paminėta žodyno autorystės problematika, kuri yra glaudžiai susijusi su vienos proveniencijos interpretacija. Minėta kryptimi siekiama kiek į priekį pažengti šiame straipsnyje.

ANNOTATION

An article is devoted to the lexicographical heritage of the third and fourth decades of the 18 century, in particular to the question of the authorship. Main accent is put on the structure of the codex including two independent parts which – from the point of the authorship – should be considered separately. As for the German–Lithuanian dictionary we cannot speak about the authorship because it is only another copy of an older document. But *Observatio de origine Verborum Littwhaniorum* can be described as creative and original. It is supposed that rewriter of *PRPK (i.e. protograph of the German–Lithuanian dictionary found in Prague) and the author of „Observation of origins of Lithuanian words“ is the same person having deep linguistic knowledge. It is quite possible that it was the reason why in the 18 century Friedrich Wilhelm Haack was recognized as the author. However the closer analysis of the oldest works suggests that the above mentioned conclusion was not correct. For that reason the title *Hacke. Lexicon Lithuanicum* written on the back of the codex should be verified too.

Pradėkime nuo *Prahos žodyno* apibrėžties. Pavadinimas iškart reikalauja patikslinimo ir sukonkretinimo, nes visų pirma pravartu išaiškinti, apie kurio ir kokio pobūdžio lingvistinio darbo autorystę kalbama? Prahoje saugomas lituanistinis leksikografijos paminklas žanro požiūriu nevienalytis. Iš tikrųjų jis yra kodeksas, kurį sudaro dvi savarankiškos leksikografinės dalys.

Pirmoji ir didesnioji dalis (2r–344v) yra vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, artimai giminingas mūsų dienas pasiekusiems *Lexicon Lithuanicum*², Krauzės žodynui³, Richterio (arba Klaipėdiškių) žodynui⁴, *Clavis Germanico–Lithvana*⁵. Ji neturi savo autentiško pavadinimo, t. y. tokio, apie kurį tvirtai žinotume, kad jis buvo suteiktas žodyną kuriant (t. y. perrašant bei papildant) arba netrukus po to. Ši dalis prasideda įprasta etiketine formule *Su Diewo Pagalba*, toliau jau pateikiami pirmieji žodyno straipsniai. Jai naudotas popierius (sąs. 1–43) datuotinas 1683–1712 m. (Lemeškin 2012: 52–53).

Antra dalis, kuriai sudarant kodeksą buvo rūpestingai numatyta ne tiek mažai vietos (sąs. 44–46), pavadinimą turi: „Observatio de origine Verborum Littwhaniorum“. „Pastebėjimai apie lietuviškų žodžių kilmę“ susideda iš poros leksikografinių

² XVII a. vidurys; saugomas LMAB RS: f. 137–10; faksimilė: *Lexicon Lithuanicum* 1987.

³ XVIII a. trečiasis–ketvirtasis dešimtmečiai; saugomas LLTIB R: f. 1–5792. Dėl rankraščio datavimo žr. Drotvinas 1984.

⁴ Datuojamas 1728 m.; saugomas Francke įstaigų archyve Halėje: AFSt J 84.

⁵ Saugomas LMAB RS: f. 137 13–14; išleistas Vincento Drotvino 1995–1997 m. – *Clavis Germanico–Lithvana* 1995–1997.

straipsnių, kuriuose tarpusavyje gretinama lietuvių ir graikų kalbų leksika. „Pastebėjimams“, priešingai nei pirmajai daliai, ko gero, veltui ieškotume kilme giminingų kūrinių, pasitarnavusių pamatu. Šią dalį sudarantys sąsiuviniai turi vandenženklų, datuotinių nežymiai vėlesniu (nuo 1701 m.) laiku (Lemeškin 2012: 53).

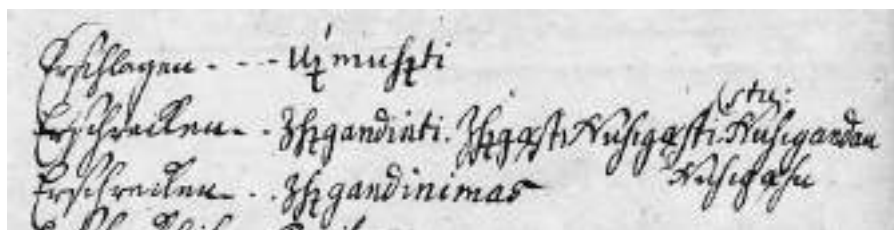
Taigi pirmąją dalį galima laikyti pilna ir užbaigta, kita yra fragmentiška. Pirmoji – kolektyvinis, tam tikra prasme mechaninis lingvistinis darbas, o antrosios lyginimo kalbinis sumanymas naujoviškas (palyginus su pirmąja kodekso dalimi) ir autentiškas. Dėl to ir išvardytų kodekso sudedamųjų dalių autorystė toli gražu nėra lygiavertė ir turi būti aptariama atskirai. Taikydami *Prahos žodyno* sąvoką visam kodeksui, turėtume nepamiršti savarankiškų „Pastebėjimų“, kurie, nors ir nedidelės apimties, šiuolaikinio tyrėjo dėmesį patraukia kaip pažangi savo laikmečio mokslo studija.

1987 m. Vincas Urbutis labai atsargiai pasisakė giminiško Richterio (arba Klai-pėdiškių) žodyno autorystės klausimu: „1728 m. žodynas glaudžiausiai susijęs su Prūsų krašto rašytinės lietuvių leksikografijos tradicija, [...] jame bemaž viskas perimta iš kitur, o originalusis sluoksnis visai nestoras, ir [...] dėl to šį rankraštį gal net labiau tiktų laikyti ne savarankišku žodynu, o tik jau buvusio žodyno vienu iš pakoreguotų bei papildytų nuorašų. [...] Net autoriaus problema, paaiškėjus, kad ji iš tikrųjų liečia ne visą žodyną, o tik palyginti nedidelę jo dalį, turėtų būti sprendžiama kiek kitaip ir nebeatrodyti tokia svarbi“ (Urbutis 1987: 58–59). Tą patį reikia pasakyti ir apie Prahos žodyną, t. y. apie pirmąją kodekso dalį. Tikrai, kalbant apie vėlesnius nuorašus, kurie daugiau ar mažiau tobulai atkartoja protografą, dažniausiai tenka svarstyti apie perrašytojus, t. y. ne paties žodyno, o jo pavienių nuorašų autorius. Tačiau taip pat akivaizdu, kad esamų modifikacijų sluoksnis kiekviename iš nuorašų kitoks ir kad jo dydis ir pobūdis (papildymai įtraukti paties nuorašo autoriaus kalbine kompetencija arba patekę į kompiliaciją iš kokio nors trečiojo šaltinio) nulemia autorystės problemą. Natūralu, kad kuo tas sluoksnis žodingesnis, autentiškesnis, tuo didesnė yra teisė perrašiusiame ir papildžiusiame asmenyje įžvelgti bendraautoriaus požymių.

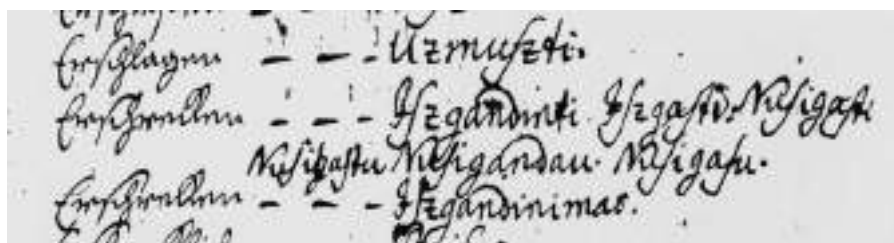
Nuorašų šeima, kurią sudaro minėtieji Richterio, Prahos, Krauzės žodynai, *Clavis Germanico–Lithvana* ir neišlikusiu laikomas žodynas signatūra Msc. 84 4° (iki Antrojo pasaulinio karo buvęs Karaliaučiaus slaptajame karališkajame archyve Rėzos fonde), kildinama iš bendro protografo, Urbučio žymimo sutrumpinimu *Q. Christiane Schiller jį žymi – *KR arba *PRK (*Prä-Richter / Krause*) (Schiller 2005, 2002). Šio sutrumpinimo, jį praplėtus nuoroda į Prahos žodyną – *PRPK (*Prä-Richter / Prager / Krause*) – prasminga laikytis. Į lituanistinio mokslo apyvertą 2011 m. grąžintas Prahos žodynas ligišiolinėje Rytų Prūsijos rankraštinių vokiečių–lietuvių kalbų žodynų grandinėje užima svarbią grandį. Jo egzistavimą tikriausiai buvo numatęs Urbutis, kuris savo išsamiaame tekstologiniame tyrime jį vadina „ankstėlesniu (neišlikusiu) Q variantu“ (Urbutis 1987: 65). Urbučio vartojamas apibūdinimas nėra vykęs, nes variantais galima laikyti iš bendro šaltinio kilusius tekstus arba nuorašą jo originalo atžvilgiu. Santykis tarp Prahos ir Krauzės žodynų, atrodo, yra

kitoks. Ko gero, tai originalo ir nuorašo santykis, dėl to žiūrint iš originalo, t. y. Prahos žodyno, pusės, variantu galima vadinti tik Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje saugomą leksikografinį paminklą.

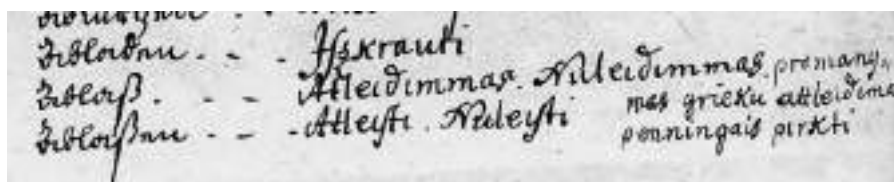
Kad Krauzės žodynas nurašytas nuo Prahos žodyno, rodytų atvejai, kai originalo papildymai, ant Prahos nuorašo lapų išsiskiriantys spalva bei grafiškai (įrašomi tarp eilučių, paraštėse, kitokiu rašalu, kitu kampu ir pan.), Krauzės žodyne patenka į pagrindinį tekstą. Palyginimui keletas tokių pavyzdžių:

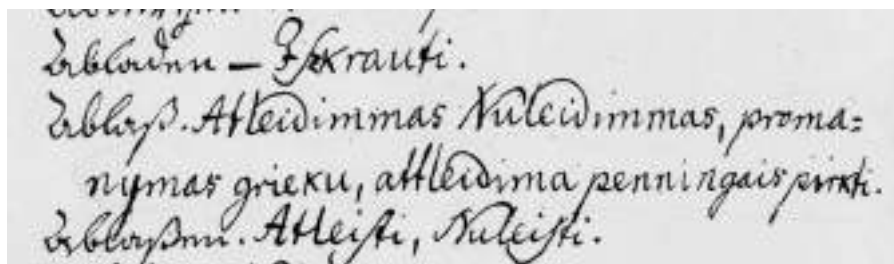
PŽ 78v

KŽ 165

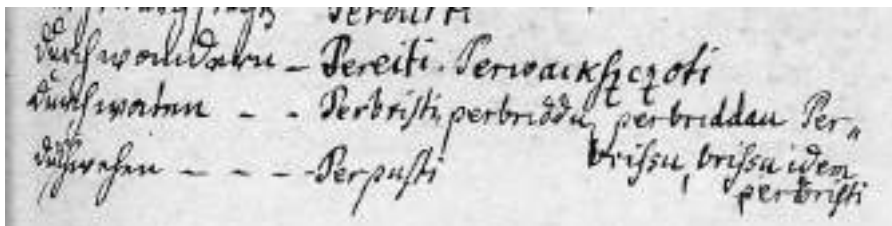

PŽ 3v

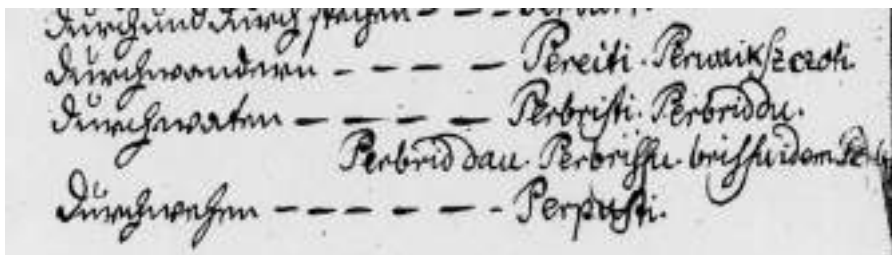

KŽ 7

PŽ 61

KZ 134

Iš šios vaizdo medžiagos aiškėja „baili“ Krauzės žodyno perrašytojo strategija: nurašomojo šaltinio intarpus jis atkartoja pagrindiniame tekste, bet daro tai (gal dėl savo menkos kompetencijos) savotiškai. Prahos žodyne esančius intarpus jis pateikia, lyg būtų rašęs tarp eilučių, tačiau perdėta originalo stilizacija tampa akivaizdi, kai palyginame atstumus tarp eilučių (įprastus ir kai įrašomi Prahos žodyno papildymai).

Taigi Prahos žodynas padeda geriau suprasti Krauzės žodyno pobūdį bei jo vietą minėtoje rankraštinė žodynų grandinėje, ypač autorystės aspektu. Aiškėja, jog svyravimas tarp perrašytojo ir bendraautoriaus vaidmenų linksta į pirmojo pusę. Vargu ar išvis čia būtų įmanoma kalbėti apie kokį nors inovacinį sluoksnį – beveik nieko nuo savęs nepridėdamas (lietuviškų atliepimų dalyje) ir, deja, šį tą iškraipydamas nuorašo autorius akiai laikosi nurašomojo originalo. Dėl to proto grafo *PRPK rekonstrukcijai Krauzės žodynas, ko gero, tampa nedaug kuo naudingas. Atrodo, kad panašiai darbavosi ir Richterio nuorašo kūrėjas. Ir jis mažai kuo turėjo praturtinti ir praplėsti originalą, t. y. neišlikusį *PRPK.

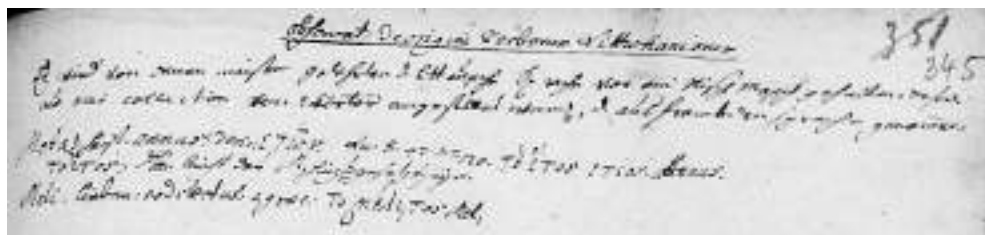
Šiuo metu, kol spaudoje dar nepasirodė Schiller rengiamas Richterio nuorašas ir savo svarios nuomonės šiuo klausimu nėra pareiškę specialistai, atidžiai tyrinėję Mažosios Lietuvos leksikografijos paminklus, verčiau susilaikyti nuo griežtų išvadų apie nuorašų tarpusavio ryšius. Tačiau tuo atveju, jeigu originalo ir nuorašo santykis tarp Prahos ir Krauzės žodynų yra pagrįstas, galima kalbėti apie didesnę Prahos žodyno autorinį pradą. Atrodo, perrašytojas bus turėjęs apčiuopiamesnę leksikografinę pastangą – stengėsi patobulinti ir praplėsti turimą senesnę šaltinį. Ši pastanga nulėmė Prahos kodekso pirmosios dalies daugiasluoksniškumą (jį gerai

rašymą ir papildymą, prie savo nuorašo pridėjo tuščią trijų sąsiuvinių dalį (antrą kodekso sandaros požiūriu), visą knygos bloką surišo ir pradėjo rašyti savo „Pastebėjimus“. „Pastebėjimų“ fragmentiškumą, neužbaigtumą galėtume paaiškinti pragmatiniais patogumo sumetimais. Plėtoti studiją apie lietuviškų žodžių kilmę storos, jau surištos knygos sudėtyje, ko gero, pasirodė nepraktiška, nes rašymą reikėjo nuolat pertraukinėti ieškant naujų paaiškinimo vertų leksemų. Be to, „Pastebėjimų“ lietuviško registro lemų rašymas primena žodyno pagrindinės dalies lietuviškų atliepimų braižą. Samprotavimai, rodantys, kad „Pastebėjimų“ ir pirmos kodekso dalies kūrėjas yra tas pats asmuo, savaime suprantama, pakelia žodyną nurašiusio žmogaus autoritetą. Kaimynystė su „Pastebėjimais“ liudytų, jog Prahos nuorašo autorius tikrai galėjo būti autorius. Tuo jis skyrėsi nuo atsitiktinio perrašytojo, t. y. nuo kalbos mokslui tolimo žmogaus, kuris už užmokestį vien kopijuoja jam duotą šaltinį.

Urbutis buvo teisus, sakydamas, kad autoriaus problema nuo protografo mažai nutolusių nuorašų atveju nėra tokia svarbi. Tačiau Prahos žodyno autorystės klausimas tikrai vertas dėmesio. Ko gero, reikėtų ieškoti žmogaus, turėjusio tikrai neeilinių kalbininko gebėjimų. Raštininkų stokos Rytų Prūsijoje XVIII a. pirmoje pusėje tikrų tikriausiai nebuvo; gabių leksikografų pasitaikydavo mažai; o autorių, kurie sugebėtų ir imtųsi parašyti lituanistinę etimologinę studiją, dar mažiau. Ir tikriausiai būtent toks žmogus perdirbo *PRPK Prahos žodyno pavidalu. Ar tik ne ši aplinkybė paskatino vieną amžininką priskirti knygą Friedricho Wilhelmo Haacko asmenybei? Tačiau dar grįžkime prie antrosios Prahos kodekso dalies.

„Pastebėjimų apie lietuviškų žodžių kilmę“ fragmentas nedidelės apimties. Smulkių tekstą nėra lengva patikimai perskaityti, ypač įvadinį autoriaus pasvarstymą vokiečių kalba. Pavyko iššifruoti tokį tekstą (345r):

PŽ 345r

obfervat: de origine Verborum Littwhaniorum

Es wird von denen meiften gelehrten d. littaufche Sprache vor ein Miſch Maſch gehalten: da foll || nur eine collection von Wörter[n] angeſtellet werd[en], d. aus frembden ſprache[n] genömen:

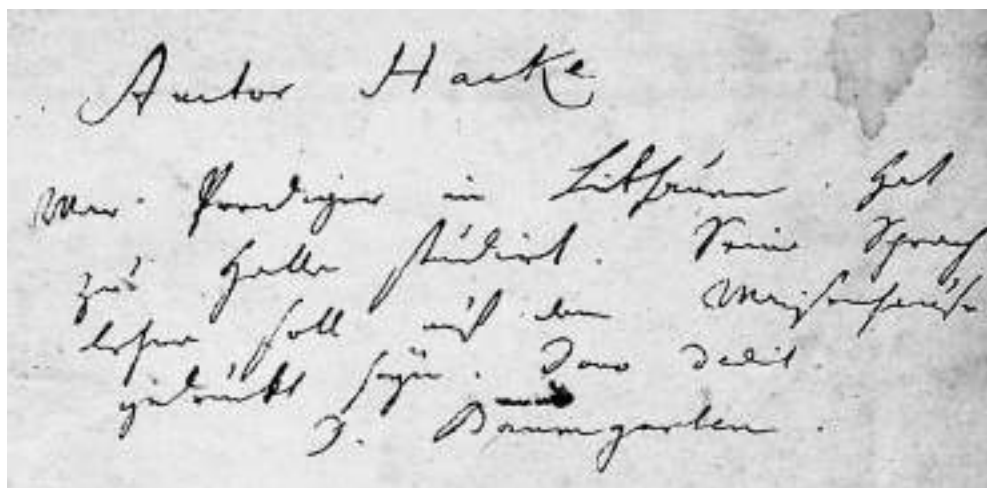
Metas. heißt. annus: deriv: ετών. Luc 8. 42. N. T. 120. τὸ ἔτος ετεος. Annus. || το ἔτος: {Es kan} leicht das M. hinzugeſetzt feyn.

Meli. lieben: i. e. dilectus: a græc: τὸ μέλι, τος Mel,

Tenka labai apgailestauti, kad studija nutrūksta vos prasidėjusi. Būtų galima pasakyti daugiau, jei turėtume porą arba bent vieną pilną lapą. Deja, disponuojame dviem lakoniškais straipsniais. Tačiau ir iš jų aišku, jog tyrimas turėjo turėti leksikografinio darbo požymių. Kairėje pateikiamas išrenkamų lietuviškų žodžių registras, dešinėje jį atitinka graikų kalbos medžiaga, kuri, sprendžiant pagal tyrimo pavadinimą, turėjo atskleisti ir paaiškinti lietuviškų leksemų kilmę.

Lakoniškuose straipsniuose autorius mažai ką aiškina, nenurodo, kodėl lietuvių lemas gretina būtent su šiomis graikų leksemomis, ir tai vėl skatina interpretuoti. Iš pateiktų pavyzdžių susidaro įspūdis, kad autorius dirba kokybiškai kitaip, negu galėtume tikėtis. Natūralu būtų laukti lyginamojo tyrimo, pagrįsto atomistiniu metodu. Išorinis, formalusis panašumas (resp. tapatus leksemų fonetinis sąskambis) skatintų gr. μέθυ ‘alkoholinis gėrimas’ sugretinti su lie. *medus* ir *midus*. „Pastebėjimų“ autorius šios, matyt, jam akivaizdžios, paralelės nenurodo. Regis, jam rūpi parodyti, kad ir kitas graikų žodis, vartojamas medui žymėti, taip pat randa atspindį lietuvių kalboje, dėl to gr. μέλι, lo. *mel* gretina su lie. *mieli*. Kitame straipsnyje šalia lie. *metas* pateikia gr. έτος ‘metai’. Tokį leksemų gretinimą galima laikyti pagrįstu dalyku ir šiuolaikinės kalbotyros požiūriu. Oswaldas Szemerényi nagrinėdamas baltų medžiagą rašo apie dviejų apeliatyvų, reikšme ‘metai’ (*amétos ir *wetos), kontaminaciją, o sveikus apeliatyvus randa gr. άμητος ‘derlius, vienkartinis derliaus surinkimas’ ir gr. (Ϝ)έτος ‘metai’ (Szemerényi 1962: 198–199). Jeigu „Pastebėjimai“ nenutrūktų, o ir toliau tęstųsi panašiais dalykiškais gretinimais, tai dabar turėtume reikšmingą bei neeilinį veikalą. Autorius daugiausia operuoja graikų bei lotynų kalbų ištekliais. Deja, dėl teksto fragmentiškumo lieka neaišku, kiek autorius buvo kompetentingas kitų kalbų atžvilgiu.

Pabaigai lieka aptarti XVIII a. vidurio provenienciją, kurioje siekiama identifikuoti Prahos žodyno autorių. Kalbame apie donacinį įrašą knygos pradžioje (1r):

Auctor Hacke

War Prediger in Lithauen. Hat zu
Halle studirt. Seine Sprach=
lehre soll auf dem Weisenhause
gedruckt seyn. Dono dedit

[D]. Baumgarten

Provenienciją galėtume išversti: „Autorius Hacke buvo pamokslininkas Lietuvoje. Mokėsi Halėje. Jo kalbinis darbas turi būti / turbūt išleistas Weisenhause spaustuvėje. Padovanojo Baumgartenas“. Daugiausia neaiškumo kelia įrašo pabaiga ir jos interpretacija. Raidę šalia pavardės *Baumgarten* galima interpretuoti skirtingai, kaip *J* arba *D*. Pirmuoju atveju tai žymėtų savininko vardą. *D* raidės atveju peršasi kelios galimybės. Ją galima suprasti kaip pastovaus lotynų donacinio įrašo užbaigimą: *Dono dedit dedicavit*. Tuo atveju, jeigu lotyniškas donacinis įrašas panaudotas sutrumpinta forma (o tokių pavyzdžių – *Dono dedit* ‘dovanai davė’ – pakanka), raide *D* galėjo būti nusakytas savininko Baumgarteno titulas: *Doctor*. Pagaliau *D* galima interpretuoti ir kaip *dominus* ‘ponas’. Tuomet tai reikštų, kad įrašą paliko ne pats Baumgartenas, o kažkoks trečias asmuo, kuris laikė vertu dėmesio nušviesti knygos pateikimo istoriją. Be to, tarp eilučių virš pavardės *Baumgarten* matyti arba neišskaitomas žodis, arba tiesiog užtiškęs rašalo lašas.

Taigi su patraukliu liudijimu, kuris tapatina Prahos žodyno autorių su Friedrichu Wilhelmu Haacku, matyt, reikėtų elgtis atsargiai. Negalime būti tikri netgi dėl to, kad jis paliktas žodyno savininko S. J. Baumgarteno, t. y. žmogaus, kuris galėjo kiek geriau išmanyti su knygos atsiradimu susijusius dalykus. Christiane Schiller ir Birutė Triškaitė mielai pasidalijo vertingomis pastabomis, svarbiomis interpretuojant bei datuojant aptariamą provenienciją. Drįsčiau jas trumpai paminėti. Schiller atkreipė dėmesį, kad sakydamas *soll auf dem Weisenhause gedruckt seyn* rašantysis iš tikrųjų nėra tikras, ar Haacko kalbinis darbas tikrai išleistas Halėje našlaičių namų spaustuvėje. Jis tik spėlioja. Tyrėja pabrėžė ir būtojo kartinio laiko *war* vartojimą, kuris rodo, kad įrašas padarytas jau po Haacko mirties. Triškaitė savo ruožtu dalykiškai pastebi, jog pamokslininko (*Priediger*) pareigas Haackas tikriausiai galėjo eiti tik po studijų Halėje. Tai remia prielaidą, kad įrašas padarytas Haackui grįžus į Rytų Prūsiją ir, matyt, po 1754 m. Kiek vėlesnis įrašo datavimas skatina verifikuoti knygos nugarėlėje užrašytą pavadinimą *Hacke. Lexicon Lithuanicum*. Išėina, kad šis pavadinimas antrinis, sietinas ne su kodekso atsiradimu, bet su proveniencijos įrašymo laiku. Todėl kodekso autorystės priskyrimą Haackui reikia laikyti nepagrįstu.

Taigi į klausimą, ar Prahos žodynas priskirtinas Haackui (priskiriamas jam amžininko), tenka atsakyti neigiamai. Proveniencija, prie kurios figūruoja knygos savininko Baumgarteno pavardė, kelia nemažai abejonių. Nepatikimas atrodo ir jos datavimas, ir šį įrašą palikusio asmens apibrėžimas. Donacinio įrašo analizė skatina atsargiai elgtis ir su kodekso *Hacke. Lexicon Lithuanicum* pavadinimu. Greičiausiai jis

yra antrinis ir vėlyvas. Knygos popierius pagamintas Rytų Prūsijoje, tikriausiai čia pat Rytų Prūsijoje vyko ir kodekso rašymo, sudarymo procesas. Jeigu toks darbas būtų atliktas Halėje, veikiausiai būtų naudojamas ir atitinkamas vokiškas popierius. Čia pat Rytų Prūsijoje, ko gero, vertėtų ieškoti ir Prahos kodekso sudarytojo – žodyno perrašytojo ir pildytojo bei „Pastebėjimų apie lietuviškų žodžių kilmę“ autorius. Todėl žodyno bei „Pastebėjimų“ autorystės problema turėtų būti sprendžiama bendrai. Etimologinės studijos fragmentas, esantis kodekso antroje dalyje, liudija, kad žodyno nuorašo autorius bus pasižymėjęs neiliniaisiais lingvistiniais gebėjimais.

LITERATŪRA

Clavis Germanico–Lithvana 1995–1997: *Clavis Germanico–Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Drotvinas Vincentas 1984: Kada parašytas vadinamasis Krauzės žodynas. – *Baltistika* 20(2), 163–167.

Lemeškin Ilja 2012: Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*. Vilnius: Petro ofsetas, 31–58.

Lexicon Lithuanicum 1987: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo.

Schiller Christiane 2002: Clavis Germanico–Lithvana – ein Werk von Friedrich Pretorius d.Ä.? – *Linguistica Baltica* 10, 159–172.

Schiller Christiane 2005: Wie alt ist ein Wörterbuch? Überlegungen zur relativen Chronologie von Wörterbüchern. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 153–160.

Szemerényi Oswald 1962: Principles of etymological research in the Indo-European languages. – *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft* 15, 1962, 175–212.

Urbutis Vincas 1987: 1728 m. klaipėdiškių žodyno leksikografiniai šaltiniai. – *Baltistika* 23(1), 57–75.

On the issue of authorship of the Prague manuscript German–Lithuanian dictionary

SUMMARY

The article addresses the manuscript German–Lithuanian Dictionary kept at the National Library in Prague in respect of authorship.

The problem of authorship is first discussed from the perspective of methodology; the concept of *Prague Dictionary* is defined. The article proposes to solve the question of author-

ship with reference to the structure of the codex sign. XVI.F.30. It is comprised of two lexicographical works: German-Lithuanian dictionary starting with a conventional formula *Su Diewo Pagalba* (*God willing*) (very akin to the surviving *Lexicon Lithuanicum*, Krause Dictionary, Richter's (or Klaipėda Region Residents') Dictionary, *Clavis Germanico-Lithvana*) and a fragment from the study *Observatio de origine Verborum Littwhaniorum*. The first is a collective linguistic work, while the second comparative linguistic undertaking is an authentic work. Therefore, the authorship of the two composite parts of the codex is not equivalent and should be evaluated separately.

In the case of bilingual dictionary or, to be more precise, one of its transcripts, the author's contribution depends on the layer of modifications, its scope. The more numerous in words and authentic the layer is in the transcript of the dictionary, the greater is the right to distinguish the features of co-authorship in the transcribed and supplemented version. Thanks to the Prague Dictionary, we can better understand the type and importance of Krause Dictionary. The comparison of the afore-mentioned transcripts shows a "timid" strategy of the rewriter of Krause Dictionary: he repeats the inserts from the transcribed source, most likely the Prague Dictionary, in the main text, but the repetition is peculiar. The inserts in the Prague Dictionary are rendered in such a way as if they were written in-between the lines but the exaggerated stylization of the original dictionary becomes evident when spaces between lines are compared. The fluctuation between the role of the rewriter and the co-author in the case of Krause Dictionary seems to be closer to the role of the former. We can also speak about the greater level of authorship in the Prague Dictionary. It seems that the rewriter must have had a more tangible lexicographical effort – he tried to improve and expand the available older source (it is marked by the abbreviation *PRPK according to the model proposed by Christiane Schiller). The said effort determined the multilayer character of the first part of the Prague Codex.

The neighbourhood with *Observatio de origine Verborum Littwhaniorum* increases the author's contribution to the bilingual dictionary. The observations on the origins of Lithuanian words are not based on the atomistic method and the attempt for external, formal, similarity.

Finally, the provenience of *Auctor Hacke War Prediger in Lithauen. Hat zu Halle studirt. Seine Sprachlehre soll auf dem Weisenhause gedruckt seyn. Dono dedit [D]. Baumgarten* is analysed and its problems are revealed: it is doubted whether the inscription was actually made by the owner of the dictionary S. J. Baumgarten; it is considered that it could possibly be made at a later date, after 1754. It also encourages us to verify the name of the codex *Hacke. Lexicon Lithuanicum*. The name is most likely secondary and given later.

Įteikta 2013 m. sausio 15 d.

ILJA LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas

Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Czech Republic

ilja.lemeskin@ff.cuni.cz

Ižvalgos
Insights

VOLKER KOHLHEIM
Bayreuth

Forschungsrichtungen: Personennamenkunde, literarische Onomastik, Namenstheorie.

DAS NOMEM, DAS ALLONOM
UND DIE NOMEMATIK.
ZUGLEICH BESPRECHUNG
VON SILVIO BRENDLERS
BUCH *NOMEMATIK*

Nomema, alonomas ir nomematika.
Pastabos apie Silvio Brendlerio knygą
Nomematik

I

Wenn etwas die moderne Linguistik seit etwa dem Beginn des 20. Jahrhunderts charakterisiert, so ist es die Abkehr von einer rein historischen Betrachtung der Sprache, wie sie noch Hermann Paul apodiktisch verteidigte. Einher mit dieser Abkehr von der rein sprachgeschichtlichen Betrachtung ging die Betonung der Synchronie als bevorzugtes Untersuchungsobjekt linguistischer Studien und damit eine „Reduktion der Anzahl der elementaren Beschreibungseinheiten“, und zwar „vor allem durch Etablierung des Phonembegriffs in der Phonologie [und] des Morphembegriffs in der Morphologie.“ (Thümmel 2005: 651). Wie sehr sich die aktuelle Linguistik auch vom klassischen Strukturalismus inzwischen entfernt haben mag, so sind diese Termini, denen man noch das Lexem an die Seite stellen kann, und die mit ihnen verbundenen theoretischen Annahmen, z. B. von den distinktiven Merkmalen, den Oppositionen, sowie analytische Vorgehensweisen wie die Segmentierung doch zum unverzichtbaren Repertoire der Sprachwissenschaft geworden. Es fällt nun auf, dass es sich die Onomastik bis heute weitgehend erlauben zu können meint, auf dieses Begriffsinstrumentarium verzichten zu dürfen. Dieser Mangel beziehungsweise methodologische Rückstand mag in der immer noch weitgehend sprachhistorisch, etymologisch orientierten Toponomastik weni-

ger von Bedeutung sein (vgl. aber Kohlheim, Hengst 2004), er macht sich aber vor allem in der Anthroponomastik negativ bemerkbar. Insbesondere bei Untersuchungen, die auch statistische Fragestellungen implizieren, bei denen also immer die Frage eine Rolle spielt, welche Namenformen als zusammengehörig, als „identisch“ anzusehen sind, resultiert das Fehlen eines methodologisch konsequenten und auf der Höhe der allgemeinen Linguistik stehenden Begriffs- und Methodeninventars oft genug in zumindest terminologischer Unklarheit, wenn nicht sogar in angreifbaren Resultaten.

Dabei existiert seit 1977 ein strukturalistisch geprägtes Begriffsinventar, das hier Abhilfe schaffen kann. Angeregt durch einen Vorschlag Rudolf Freudenbergs (Freudenberg 1967/68), wurde in Volker Kohlheims Arbeit über die Regensburger Rufnamen des 13. und 14. Jahrhunderts dem Paar *Phomem* und *Allophon* das onomastische Paar *Nomem* und *Allonom* zu Seite gestellt (Kohlheim 1977: 71). Eine terminologische Lücke wurde dadurch gefüllt. Sinn und Zweck dieser terminologischen Neuprägung war zunächst, der bei der Untersuchung der spätmittelalterlichen Regensburger Rufnamen anfallenden onymischen Formenvielfalt Herr zu werden. Es galt sich darüber klar zu werden, ob urkundlich belegte Formen wie *Gumbertus*, *Cumbertus*, *Gumprecht*, *Gumpprecht*, *Gumplinus* bei der namenstatistischen Untersuchung als ein oder mehrere Namen aufgefasst werden müssten (Kohlheim 1977: 36). Dabei, und dies war der entscheidende Gedanke, sollte nicht nach etymologischen Kriterien verfahren werden, die für die Sprecher/Schreiber des 13./14. Jahrhunderts sicher keine Bedeutung mehr hatten, sondern die Namenidentitäten sollten dem Bewusstsein der Namenbenutzer entsprechen, sollten ihre onymische Kompetenz repräsentieren. Prinzipiell war also bei der linguistischen Analyse des spätmittelalterlichen Namensystems Regensburgs ebenso vorzugehen wie bei der Untersuchung des onymischen Systems einer unbekannteren Sprache. Das theoretische Gerüst dieses „ethnologischen“ Vorgehens hatte damals bereits Kenneth Lee Pike geliefert. Nach Pike (1967) bezeichnen wir eine Untersuchungsmethode, die nach Kriterien verfährt, die von außen an das zu untersuchende System herangetragen wurden, als „etisch“. Eine derartige Methode hat als Einstieg ihre Berechtigung, doch kann sie nur vorläufig sein, denn sie entspricht nicht unbedingt den tatsächlichen Verhältnissen. Zwei Namenformen, die wir aufgrund gleicher etymologischer Herkunft als „identisch“ bezeichnen, können für das Bewusstsein der Sprecher einer vergangenen – oder auch gegenwärtigen – Epoche durchaus als zwei getrennte Namen aufgefasst werden. Es geht also um die Rekonstruktion der onymischen Kompetenz der Sprecher eines vergangenen Zeitraums. Gelingt sie, erhalten wir, in der Ausdrucksweise Pikes, „emische“ Einheiten. Ein Beispiel aus der Gegenwart: Die Namen *Adelheit*, *Aleida* und

Elke gehen alle auf *adal-heit* zurück, werden aber heute durchaus als drei verschiedene Namen aufgefasst. Umgekehrt wurden im mittelalterlichen Regensburg die etymologisch auf zwei unterschiedliche hebräische Etymologien zurückgehenden Formen *Matheus* und *Mathyas* als austauschbar empfunden, wie die Belegreihe *hern Mathyas dez Wakchers hausfrawe* (a. 1341), *Matheis der Wacher* (a. 1342), *Matheus der Wachker* (a. 1342), *bei Metlein dem Woher* (a. 1345) zeigt (Kohlheim 1977: 511), denn es handelt sich jeweils um ein und dieselbe Person. Wir müssen also annehmen, dass es für die Regensburger Sprecher der damaligen Zeit eine mentale Einheit gegeben hat, die es ihnen erlaubte, die soeben angeführten Namensformen als identisch zu erkennen. Diese abstrakte mentale Einheit nennen wir *Nomem*, seine Realisierungen in mündlicher Sprache oder Verschriftlichung *Allonom* (Kohlheim 1977: 71). Entscheidend dabei ist, dass das *Nomem* als abstrakte mentale Einheit aufgefasst werden muss. Seine Notierung ist daher rein konventionell. Das ist in der späteren Literatur zum *Nomem* nicht immer verstanden worden. So wurden in Kohlheim (1977) die *Nomeme* als althochdeutsche Etyma wiedergegeben (also „kuon-rät“ als *Nomem* für die *Allonome* *Chunrat*, *Konrad*, *Chuntz*, *Kunz* etc.). In einem späteren Aufsatz wurde vorgeschlagen, in Analogie zur üblichen Notierung von Phonemen das *Nomem* zwischen Schrägstrichen zu notieren. Im Falle der oben angeführten *Allonome* *Mathyas*, *Matheis*, *Matheus* und *Metlein* bietet sich als Notierung des allen diesen *Allonomen* zugrunde liegenden *Nomems* /MATHEIS/ an (Kohlheim 2001: 148.) Allerdings besteht auch bei dieser Notierung die Gefahr, /MATHEIS/ als die „relevanteste“ Form anzusehen. Schon 1966 hatte Rudolf Freudenberg vorgeschlagen, für die Notierung von Phonemen auf die „trägerische Assoziationen“ an phonetische Werte hervorrufenden Buchstaben zugunsten ganz neu gewählter Symbole zu verzichten (Freudenberg 1966: 9). Man könnte sich also vorstellen, für die Notierung des *Nomems* /MATHEIS/ einfach die Notation /M/ oder auch eine Ziffer einzuführen.

Als die Begriffe *Nomem* und *Allonom* erstmals definiert wurden, herrschten behavioristische Methoden in der Linguistik vor. Die Analyse des Regensburger Namenmaterials erfolgte daher nach den Methoden des amerikanischen Distributionalismus, wie sie Zellig S. Harris entwickelt hatte (Harris 1969; vgl. Kohlheim 1977: 67–80). „Mentalistisch-psychologische“ Auffassungen galten als überholt. Aus heutiger Sicht lässt sich dagegen feststellen, dass es sich bei der Einführung des Begriffs *Nomem* in gewissem Sinn um eine Vorausnahme kognitivistischer Positionen handelte. Wenn Freudenberg 1966 formulierte: „Phoneme sind durch gedankliche Synthese gewonnene Begriffe“ (Freudenberg 1966: 13), so galt dasselbe auch für den kurze Zeit später definierten Begriff des *Nomems*. Aus heutiger

kognitivistischer Sicht lässt sich feststellen: *Nomeme* entsprechen den Konzepten, die im Gehirn der Sprecher bezüglich einzelner Namensausdrücke existieren.¹

Es mag aufgefallen sein, dass bei der oben angeführten Reihe von Allonomen *Gumbertus*, *Cumbertus*, *Gumprecht*, *Gumprecht* und *Gumplinus* zwei unterschiedliche Typen vertreten sind, die wir traditionellerweise als „Vollformen“ und als „Kurzformen“ bezeichnen. Schon in der Arbeit von 1977 hatte Volker Kohlheim vorgeschlagen, hier von *Realisierungstypen* zu sprechen: „Der Realisierungstyp gehört zwar immer noch der virtuellen [also der emischen] Ebene an, doch wird die Wahl des jeweiligen Realisierungstyps vom Sprecher oder Schreiber erst in der aktuellen Sprech- oder Schreibsituation vollzogen, und diese Wahl ist in jedem Fall situations- bzw. kontextbedingt und abhängig von der Intention des Sprechers/Schreibers sowie von der vom Sprecher/Schreiber angenommenen Erwartung seines Kommunikationspartners“ (Kohlheim 1977: 79f.). So muss sich ein Sprecher/Schreiber, der das Nomem /MARGARETE/ realisieren möchte, klar darüber werden, ob er dies mit dem Allonom *Margarete* tut, das einer formellen Kommunikationsebene (Domäne) angehört, oder eines der Allonyme *Grete*, *Gretchen*, *Gretel*, *Gretelchen* verwendet, die einer informellen Kommunikationsebene (Domäne) angehören und sprachlich dem Realisierungstyp „Hypokoristikon“ zugehören. Damit kommen auch pragmlinguistische Aspekte in das vorgestellte, primär systemlinguistische Modell, kommt es doch auf die jeweilige pragmatische Situation an, welchen Realisierungstyp der Sprecher verwendet.

Das heute in der onomastischen Theorie so zentrale Thema der Referenz spielte in der Arbeit von 1977 höchstens indirekt eine Rolle. Es ging ja darum, aus dem Korpus der zwei Bände des Regensburger Urkundenbuchs, das chronologisch bis 1378 reicht, die Namen zu analysieren und für namenstatistische Untersuchungen aufzubereiten. Und zwar rein korpusbezogen, systemintern. Zwei unterschiedliche Namensformen galten demnach als „identisch“, wenn sie in gleicher „Umgebung“ auftraten. Die weitaus meisten Rufnamen – und nur um diese ging es – traten in einem Namensyntagma auf, das im Normalfall aus drei Elementen bestand: Rufname + bestimmter Artikel + Beiname. Bei Frauen kam zum Beinamen noch das Movierungssuffix *-in* hinzu. Erschienen nun zwei Namensformen, etwa *Stepfan* und *Stepfel*, austauschbar in Verbindung mit dem Beinamen *der Enichl*, war die

---

¹ Vgl. zu kognitiven Wortkonzepten Rickheit, Weiss, Eikmeyer (2010: 73–76). Silvio Brendler (2008: 75) allerdings gesteht erst der späteren Version des nomematischen Ansatzes, wie sie in Kohlheim, Hengst (2004) vorliegt, ein kognitivistisches Herangehen an die Problematik zu. Wortwörtlich hieß es aber bereits in der Fassung Kohlheim (1977: 71): Diejenige sprachliche Einheit, die es dem kompetenten Sprecher einer Sprachgemeinschaft erlaubt, verschiedene Namensformen als identisch zu erkennen, nennen wir ‚Nomem‘ [...]: „Erkennen“ aber ist eine kognitive Leistung.

„Identität“ erwiesen, das heißt, die beiden (realisierten) Allonome *Stepfan* und *Stepfel* gehörten einem (virtuellen) Nomem /STEPHAN/ an. Diese Methode folgte streng dem Distributionalismus, wie ihn Harris (1969) formuliert hatte. Dass die in den Dokumenten des Urkundenbuchs verzeichneten Namenformen sich auf (damals) konkrete Personen bezogen, also eine Referenzfunktion hatten, war zwar vorausgesetzt, spielte aber für die Bestimmung der Nomeme nur eine indirekte Rolle. Eine weitere Folge dieser sehr korpusbezogenen Sichtweise war, dass ein anderer Gesichtspunkt, der heute im Vordergrund steht, überhaupt keine Rolle spielte: Da es um die Analyse eines *Inventars* von Namen ging, und zwar um Rufnamen, konnte der Gedanke, dass sich „ein“ Name nur auf eine Person beziehen könne, gar nicht aufkommen. Im Zusammenhang mit der Diskussion, wie drei Allonome, die sich im Formbereich weitgehend gleichen, aber in unterschiedlicher „Umgebung“ stehen, also im Namensyntagma zusammen mit unterschiedlichen Beinamen auftreten, dennoch einem Nomem zugeordnet werden können – auf die Einzelheiten des Prozederes kann hier nicht näher eingegangen werden – hieß es: „Wollten wir nur das Kriterium der Diskursbedeutung [das heißt der Umgebung in der Realisierung] gelten lassen, wären die drei Allonome [*Ruger der Pochner, Ruger der Prunnhofer, Ruger vor der Chappel*] nicht identisch und folglich drei verschiedenen Nomemen zuzuordnen. Diese Folgerung ist jedoch absurd: bekanntlich benutzt jede Sprachgemeinschaft weitaus weniger Namen, als sie Entitäten benennt“ (Kohlheim 1977: 72). Nicht, dass die Problematik dieser Aussage damals nicht erkannt worden wäre, doch wurde sie mit Bezug auf Eugenio Coseriu (1967: 268: „[...] los nombres propios pueden ser *multívocos*, pero son siempre monovalentes“) und Farhang Zabeeh (1968: 57: „We may use, for example, [...] ‚Joan‘ to refer to many women“) entkräftet. Im Grunde handelt es sich um das auch heute noch virulente namenstheoretische und –philosophische Problem des Spannungsverhältnisses zwischen onymischer „Monovalenz und Klassenbildung“ (Windberger-Heidenkummer 2011). Wir sprechen heute nicht mehr so problemlos von „einem Namen“: Heute steht uns eine differenziertere Terminologie zur Verfügung: So würde Willy Van Langendonck (2007) in dem angeführten Fall nicht von einem „name“, sondern von einem „proprial lemma“ sprechen und Silvio Brendler in dem sogleich vorzustellenden Buch von einem „Archinomem“: Als Lemmata eines historischen Nameninventars freilich wurden die zu eruiierenden Nomeme damals auch aufgefasst.

In einer erweiterten Fassung der Theorie wurde noch der Begriff des *Archinomems* eingeführt (Kohlheim 2001), der uns in Teil II dieses Aufsatzes in anderem Sinne als bei Kohlheim wieder begegnen wird. Nur kurz wurde die Anwendung auf Familiennamen reflektiert (Kohlheim 2005), während die Begriffe *Nomem* und *Allonom* im Bereich der Toponomastik von Karlheinz Hengst im Anschluss an

Kohlheim erörtert wurden (Kohlheim, Hengst 2004; Kohlheim, Hengst 2006). Die nomematische Terminologie wurde gelegentlich auch von anderen Autoren verwendet, zuletzt von Renāte Siliņa-Piņķe (2009), und fand Eingang in das Handbuch *Die Personennamen im Deutschen* von Wilfried Seibicke (2008:101).

II

Im Jahr 2008 legte Brendler mit seinem Buch *Nomematik. Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung (insbesondere der Namengeschichte, Namenlexikographie, Namengeographie, Namenstatistik und Namenstheorie)* eine gründlich erweiterte und verfeinerte Theorie zur Feststellung onymischer Identitäten vor. Das umfangreiche Werk (448 Seiten, zahlreiche Abbildungen, 6 Karten) ist durch ein Namen- und ein Sachregister (421–428; 429–448) gut zu erschließen; ein als „Konkretisierungen“ bezeichneter Teil (321–391) dokumentiert die erwähnten Namen auch optisch. Das reichhaltige Literaturverzeichnis (393–419) zeugt von der Gründlichkeit des Autors, dem wohl kaum ein zur näheren und weiteren Thematik des Buches gehörendes Werk entgangen sein dürfte.

Gleich zu Beginn der „Einleitung“ (25–52) wird festgestellt: „Der Terminus ‚Namenidentität‘ bezeichnet das Vorkommen von ein- und demselben Namen zu unterschiedlichen Zeitpunkten in der Kommunikation, also im Sprachgebrauch“ (31). Synonym hierzu werden die Ausdrücke „Isonymie“ oder „onymische Identität“ verwendet. Voraussetzung dafür, dass zwei (oder mehr) Namen identisch, „isonym“ sind, ist ihre gleiche etymologische Herkunft und die Tatsache, dass sie ein und dasselbe Objekt benennen, das heißt, dass sie „referenzidentisch“, koreferent sind. Hiermit ist schon der wichtigste Unterschied zu den Arbeiten von Kohlheim benannt, in denen „Identität“ formale Identität bedeutete. Gebrauchside ntität, Koreferenzialität, war dort nur der Ausgangspunkt zum Nachweis von Nomemen, die, einmal festgestellt, sich dann durchaus auf mehrere Personen beziehen konnten. Für Brendler liegt dann keine onymische Identität mehr vor, sondern lediglich Homonymie (33).

Scharfsinnig unterscheidet Brendler zwischen onymischer Identität (Isonymie) und Namengleichheit und weist nach, dass es unterschiedliche Arten von onymischer Gleichheit gibt (33–38): (1) etymologische Namengleichungen, (2) formale Gleichungen (bei etymologischer Ungleichheit), z. B. die deutschen Ortsnamen *Koblentz* < lat. *Confluentes* und *Koblentz* < altsorbisch **Kobyl'no*/* *Kobyl'na* ‚die Siedlung, wo es Stuten gibt‘, (3) semantische Namengleichheit, z. B. deutsch *Schwarza*, englisch *Blackwater*, (4) referenzidentische Namengleichungen, die sich wiederum differenzieren lassen in solche mit gleicher Etymologie, z. B. deutsch

Deutschland, dänisch *Tyskland*, mit gleicher Semantik, z. B. deutsch *Schwarzwasser*, altsorbisch *Čornica und solche, bei denen nur das Objekt gleich ist, auf das mit formal, etymologisch und semantisch unterschiedlichen Namen referiert wird, z. B. deutsch *Deutschland*, englisch *Germany*, finnisch *Saksa*. Schließlich gibt es noch (5) „namenidentische Namengleichungen“, bei denen alle sieben angeführten Teil-Gleichungen zugleich zutreffen, so wie bei den Belegen aus dem Österreich des 15. Jahrhunderts *Bertl Menhart* = *Partl Menhart*. Nur letztere Gleichungen, so Brendler, sind „namenidentitätstheoretisch relevant“ (38). Bei der Betrachtung von Onymen unterscheidet Brendler zwischen der „perzeptiven Ebene“ und drei „kognitiven Ebenen“ (40f.): Auf der perzeptiven Ebene sind die (mündlichen oder schriftlichen) Konkretisierungen des Onyms angesiedelt (bei Kohlheim waren das die realisierten Allonome). Die Ebene der Kognition unterteilt sich in die Ebene der Realisierungen, auf der verschiedene Namen-Konkretisierungen als Varianten innerhalb eines onymischen Systems erkannt werden, der Systematisierungen, auf der im Gehirn der Sprachteilnehmer ein System gebildet wird, und der Archisystematisierungen, die bei „Nachdenken und Äußern“ über Namen zustande kommt. Wenn wir einen Namen hören oder lesen, so identifizieren wir das mit ihm benannte Objekt zunächst „als ein bestimmtes, aber nicht näher spezifiziertes Individuum“ (44). Im Unterschied zu diesem Akt der „Identifizierung“ erfolgt die „Identifikation“ bei „Feststellung der durch einen Namen festgelegten Identität eines Individuums“ (44). Jedenfalls lehnt Brendler eine „trägerunabhängige Namenbetrachtung“ – „da dem Wesen des Namens nicht gerecht werdend“ – ab (50).

Kapitel 1 des Buches (53–80) enthält in einem „wissenschaftshistorischen Überblick“ eine Auseinandersetzung mit den Autoren, die vor Brendler die nomematische Terminologie verwendet haben. Wie schon dargelegt, unterscheidet sich Kohlheims auf die Sprachform konzentrierter Ansatz vom Brendlerschen vor allem dadurch, dass bei Kohlheim ein Nomem sich (in der Realisierung) auf unendlich viele Namensträger beziehen kann. Für Brendler handelt es sich hierbei um „homonyme Nomeme“ (63). Immer noch Bezug nehmend auf Kohlheim (und Kohlheim, Hengst 2004) schlägt er eine sprachlich homogenere Terminologie vor, indem er „Allonom“ auf der Ebene der Konkretisierung durch „Nom“ ersetzt und „Realisierungstyp“ durch „Allonom“ (64). Er geht dann ein auf die in dem Zeitraum seit Kohlheim (1977) erschienenen Arbeiten, die die nomematische Terminologie verwenden, und kommt resümierend zu dem Urteil, dass sie alle nicht das für ihn entscheidende Kriterium der funktionalen Identität berücksichtigen; „offenbar verwechselt man schlichtweg etymologische Identität mit Namenidentität (hält Isogenie für Isonymie)“ (80).

Kapitel 2 (81–170) trägt die Überschrift „Nomematik“.² Entscheidend für die nomematische, also eine emische, Betrachtungsweise ist, die Namen im System zu sehen, wobei das Namenssystem, ähnlich wie schon bei Kohlheim (1998), als Subsystem des lexikalischen und dieses wiederum des sprachlichen Systems zu verstehen ist (82). Die „Beschreibung konstitutiver sprachlicher Eigenschaften der Namen [...] als Nomeme“, also die Beschreibung ihrer phonematisch/graphematischen Form, bezeichnet Brendler als „Namengrammatik“ (85). Im Folgenden werden die Einheiten Nom, Allonom und Nomem neu definiert: „Ein Nom ist die Konkretisierung eines funktional und zugleich grammatisch identischen Nomems, während ein Allonom die Realisierung eines funktional und zugleich grammatisch identischen Nomems herstellt“ (89). Zwei Unterschiede zum Kohlheimschen Modell werden hierbei evident: Während bei Kohlheim ein Nomem als bloße Formeinheit, als „proprial lemma“ im Sinne von Van Langendonck (2007), auf der Realisierungsebene auf mehrere Namenträger referieren konnte, ist das im Brendlerschen Modell nicht der Fall. Zweitens repräsentieren bei Brendler „Namen mit unterschiedlichen Wortlauten, die jedoch ein- und dasselbe Objekt benennen, [...] verschiedene Nomeme und somit verschiedene Namen“ (103). Freilich wird damit die Intention des Ansatzes von Kohlheim (1977) verfehlt. Dort war es ja gerade darum gegangen, die unterschiedlichen zu einem Nomem gehörenden Varianten, vor allem also Kurzformen und Koseformen einer Vollform, entsprechend der onymischen Kompetenz der spätmittelalterlichen Namengeber und -träger zusammenzufassen, um sie statistisch verwertbar zu machen. Dagegen sieht Brendler in Kurzformen und Koseformen „eigenständige“ Namen und spricht daher von „Kurznamen und Kosenamen“ (103). Wenn man das tut und auch in der Praxis anwendet, ist es allerdings nicht möglich, etwa die Verbreitung von Heiligennamen im Mittelalter diachronisch und diastratisch angemessen zu untersuchen. Es würde dann immer derjenige Name (Nomem) statistisch bevorzugt werden, der keine oder nur wenige Alloformen aufweist. Da im Mittelalter eine Nomematisierung von Alloformen (im Gegensatz zu heute) nur sehr selten vorkam, würde das Bild durch eine solche Vorgehensweise gründlich verfälscht.

Bei „laienhafte[m] oder sprachwissenschaftliche[m] Nachdenken über die Zusammenhänge von Namen und/oder Namen(s)formen“ (112) begeben wir uns auf die kognitive Ebene der „Archisystematisierungen“: So gelangen wir zu „Archinomemen“, wenn wir über realiter oder auch nur scheinbar zusammenhängende Namensformen nachdenken oder sprechen, und zwar vor Festlegung irgendeiner Referenz. Daher handelt es sich bei Äußerungen wie „Ich kenne zwei Leute mit

---

² Dieser Terminus wurde von Brendler bereits im Jahr 2003 eingeführt (81).

dem Namen Ronny“ auch noch nicht um vollwertige Namen (116). Archinomeme können in Lautung oder Graphie leicht voneinander abweichen (Brendlers Beispiel lautet *Gerit/Gerrit*, S. 116). Werden Aussagen über die Diachronie von Namensformen getroffen, seien diese nun sprachwissenschaftlich korrekt oder nicht, spricht Brendler von „Archiallonomen“ (118).

Im Folgenden geht es um die mentalen Vorgänge, die bei der Abstraktion, das heißt dem Weg von der Konkretisierung bis zur Archisystematisierung, und ihrem Gegenstück, der Spezifikation nomematischer Einheiten, auftreten (126–128). Auch die Beziehungen zwischen nomematischen Entitäten, insbesondere Isonymie und Anisonymie, werden thematisiert (130–140). Aufmerksamkeit dürften die folgenden Seiten erregen, in denen Brendler sein Konzept der „Nomematik als dynamische Sprachbetrachtung“ vorstellt (140–144). Er versucht hier, den angeblich ganz „auf die Synchronie konzentriert[en]“ (140) Ansatz von Kohlheim durch ein „panchronisches“ Vorgehen zu überwinden, berücksichtigt dabei allerdings nicht, dass auch in Kohlheim (1977) die Diachronie als Abfolge synchronischer Schichten eine entscheidende Rolle spielte.³ Die „Dynamik der nomematischen Systembetrachtung“ ergibt sich laut Brendler aufgrund der „Hauptantriebskräfte der Sprachdynamik: Konkretisierung, Realisierung und Systematisierung“ (141). Wie sich hieraus, einer doch zunächst synchronischen Klassifizierung mentaler Vorgänge, diachronischer Wandel ableiten lässt, legt Brendler nicht näher dar. Zu Recht betont er die „Problemhaftigkeit der Feststellung der Identität sprachlicher Einheiten in der Diachronie“ (142). Diese Problematik war auch Kohlheim (1977) begegnet und er hatte sie für das zeitliche Kontinuum vom Jahr 893 bis 1378 durch die Abfolge synchronischer Schichten zu lösen versucht, wobei dann Phänomene onymischen Wandels wie Aufspaltung eines Nomems in zwei verschiedene oder Kontamination, Verschmelzung zweier Nomeme zu einem, zu beobachten waren (Kohlheim 1977: 100–106). Und wenn Brendler auf S. 144 die Entwicklung des heutigen Ortsnamens ‚Chemnitz‘ von „KAMENIZ“ (um 1100) über „KEMENIZ“ (um 1200) zu „KEM(E)NIZ“ (um 1300) graphisch darstellen will, rekurriert er *de facto* ebenso auf „synchronische Schichten“, wie dies Kohlheim (1977) für die Regensburger Rufnamen zu tun gezwungen war. Ein „Komplexkontinuum“, wie auf S. 143 behauptet, ist dies jedenfalls noch nicht. Zu Recht schreibt Brendler daher, „daß die Namenforschung geeignete Methoden für die diachronische Erforschung dynamischer Namensysteme [noch] wird entwickeln müssen“ (143). Mit seinem Begriffsinstrumentarium hat er dafür bereits ein brauchbares Werkzeug entwickelt, wird sich doch der onymische Wandel zunächst in vereinzelt auftretenden Konkretisie-

---

³ Siehe Kohlheim (1977: 100–106): „Diachronischer Wandel des Namensystems“.

rungen manifestieren, bis er über die Realisierungen von Allonomen zur Systematisierung gelangt. Dabei ist die „Ungleichzeitigkeit im Gleichzeitigen“ zu beachten, die sich z. B. im Regensburg des 14. Jahrhunderts darin zeigt, dass die Nomeme /MATTHIAS/ und /MATTHÄUS/, soweit sie auf zeitgenössische Personen referierten, zu einem Nomem /MATHEIS/ kontaminiert waren (mit verschiedenen Allonomen), dass aber in gleichzeitigen Urkundendatierungen die Namen des Apostels Matthias und des Apostels und Evangelisten Matthäus streng getrennt waren (Kohlheim 1977: 279–281). Gerade in derartigen Phänomenen wird onymischer Wandel, hier die Verschmelzung zweier Nomeme zu einem neuen, sichtbar. Auch spielt hier die sozioonomastische Kategorie unterschiedlicher Domänen (sozialer sprachlicher Gebrauchsbereiche) eine Rolle,⁴ auf die Brendler nicht eingeht.

Im folgenden Abschnitt „Name und Namensvarianten in nomematischer Sicht“ (144–147) grenzt sich Brendler nochmals vom Kohlheimschen Ansatz ab, indem er die in Kohlheim (1977) auftauchenden Allonome /Friederich/, /Friedrich/, /Friedreich/, /Fridel/, /Fritz/ nicht als solche gelten lassen will, sondern in /Fridel/ und /Fritz/ selbstständige Nomeme sehen will, da sie nicht im „Toleranzbereich“ grammatischer Identität lägen (146). Mit dem „Toleranzbereich“ ist freilich ein sehr problematischer Begriff eingeführt, wie auch Van Langendonck (2010: 206) konstatiert. Wer legt fest, wie weit die Toleranz jeweils gehen darf? Für die Regensburger des 14. Jahrhunderts waren *Friedrich* und *Fridel* austauschbar, also funktional äquivalent und entsprachen somit der Kohlheimschen Definition von Allonomen zu einem Nomem /fridu-rih/.⁵ Auch der Einwand, die Notierung dieses (und anderer) Nomeme in althochdeutscher Form repräsentiere nicht das Sprachbewusstsein der spätmittelalterlichen Namenbenutzer und sei daher abzulehnen, trifft ins Leere, denn, wie zu Anfang dieses Aufsatzes dargelegt, handelt es sich bei dieser Notierung um eine bloße Konvention, die keinesfalls die onymische Kompetenz der mittelalterlichen Regensburger reflektieren sollte.⁶ Als „Konsequenzen der Nomematik für die Namenforschung“ (147–164) fordert Brendler unter anderem ein grundsätzlich anderes Herangehen an die Formulierung von

---

⁴ Siehe hierzu Kohlheim (2001: 151f.).

⁵ Gerade an der von Brendler angeführten Namengleichung *Bertl Menhart* = *Partl Menhart*, die ihm als Beispiel für eine „namenidentische Namengleichung“ gilt (siehe oben), wird die Problematik des Begriffs „Toleranzgrenze“ deutlich. Die Gleichung stammte aus einem österreichischen Urbar von 1457 (siehe R. Kohlheim 2006: 53). In anderem Kontext und zu anderer Zeit würde man *Bertl* und *Partl* kaum als Konkretisierungen eines Nomems ansehen, sondern sie eher mit *Berthold* und *Bartholomäus* in Verbindung bringen. Was als „identisch“ tolerabel erscheint, ist immer zeit- und gruppenabhängig.

⁶ Das war von Brendler an anderer Stelle (z. B. S. 57) auch anerkannt worden. Vgl. hierzu Kohlheim (2001: 148).

Namenstatistiken und Namenbüchern (-lexika). Gerade letztere betrachtet er als „noch beinahe völlig identitätstheoretisch unbedarft“ (151). Es dürfte aber wohl jedem Verfasser von Personennamenlexika klar sein, dass er es bei seinen Einträgen nicht mit vollwertigen Namen, die auf jeweils nur eine Person verweisen, zu tun hat, sondern eben, wie jeder Wörterbuchverfasser, mit Lemmata (in Brendlerscher Terminologie mit Archinomemen).⁷ Daher wird der übliche Sprachgebrauch („Der Vorname *Sophia* wird seit Jahrhunderten im deutschen Sprachraum vergeben“) gegenüber der von Brendler rigoros geforderten Form („Die Vornamen *Sophia* werden seit Jahrhunderten im deutschen Sprachraum vergeben“) (150) wohl weiterhin akzeptabel bleiben.

Neueste neurologische und kognitivistische Erkenntnisse werden herangezogen, um die nomematische Theorie auch von dieser Seite her abzusichern (164–169). Dieser Ansatz verdient vollste Anerkennung, hat die Onomastik doch in dieser Hinsicht noch Pionierarbeit zu leisten.⁸ Besser noch als die von Brendler angeführte Literatur scheint dem Rezensenten jedoch die inzwischen wohl allgemein anerkannte, von Endel Tulving bereits 1972 entdeckte und seitdem weiterhin ausgearbeitete Differenzierung zwischen dem semantischen und dem episodischen (auch: biographischen) Gedächtnis die Nomematik kognitivistisch zu bestätigen.⁹ Das semantische Gedächtnis speichert überpersönliches Allgemeinwissen, wozu auch das mentale Lexikon gehört, während das episodische Gedächtnis autobiographische Erlebnisse und Ereignisse speichert (Rickheit, Weiss, Eikmeyer 2010: 36). Es ist nun durchaus anzunehmen, dass die Archinomeme im semantischen Gedächtnis gespeichert werden, während das episodische (biographische) Gedächtnis die im Laufe der individuellen Biographie des jeweiligen Namenbenutzers erworbenen Informationen bezüglich konkreter Namensträger enthält und so die jeweilige Referenz ermöglicht.¹⁰

Die folgenden Kapitel 3–7 dienen dazu, die Nomematik zur Verdeutlichung auf einige Namenarten anzuwenden. Behandelt werden Siedlungsnamen (171–198), Flurnamen (199–226), Gewässernamen (227–254), Pflanzennamen (255–281) und Personennamen (283–311). Diese Kapitel sind alle nach dem gleichen Schema auf-

---

⁷ Vgl. auch Van Langendonck (2010: 196): „However, when, for instance, Goossens [...] speaks about the distribution of the name *Müller* in Germany [...], I am sure he knows what he is talking about: the name form (or in my view, better: ‘proprial lemma’ [...]) *Müller* [...]“

⁸ Siehe jedoch Van Langendonck (2007: 106–116).

⁹ Siehe z. B. Tulving (2002), Rickheit, Weiss, Eikmeyer (2010: 36–37).

¹⁰ Brendler geht nicht explizit auf Tulving ein, erwähnt jedoch einmal kurz, nach anderer Quelle, „Exemplarspeicherung“ vs. „Episodenspeicherung“ (S. 169), zwei Begriffe, die wohl von Tulving inspiriert sind.

gebaut. Als Beispiel diene Kapitel 3: 1) „Siedlungsnamenidentität als Problem“ (171–172), 2) „Nomematik als Lösung des Problems“ (172), 3) „Siedlungsnamen als nomematische Einheiten“ (173–185), 4) „Siedlungsnamenidentität(en) als Beziehung(en) zwischen nomematischen Einheiten“ (185–198). Brendler bescheinigt all den von ihm behandelten Sparten der Namenforschung unterschiedlich starke identitätstheoretische Mängel. Am meisten ausgeprägt sieht er sie in der Personennamenforschung. Es geht ihm in diesen Kapiteln um die Vermeidung der Verwechslung von Namenidentität mit Namengleichheit „oder auch etymologischer oder auch funktionaler Identität“ (171) der Namen. In allen diesen Kapiteln wird die Anwendung der Nomematik durch ausführliche Formalisierungen verdeutlicht (z. B. 175–185) und sie alle enden in der Feststellung, Namengeschichte sei Identitätsgeschichte (z. B. 198). Es folgt vor dem umfänglichen Dokumentations- und Registerteil, auf den bereits eingangs hingewiesen wurde, noch eine „Zusammenfassung“ (313–318) und ein kurzer „Ausblick“ (319), wo es unter anderem heißt: „Schließlich bleibt [...] für die Zukunft die Darstellung von Namensystemen anhand der Nomematik (= Nomematik als Systemtheorie) als vordringliche Aufgabe bestehen“ (319). Das kann der Rezensent, der dazu bereits beträchtliche Vorarbeiten geleistet zu haben glaubt (vgl. Kohlheim 1997; 1998), voll und ganz unterschreiben.

Abschließend bleibt festzustellen: Brendler hat mit seiner Weiterführung und Verfeinerung der Kohlheimschen nomematischen Methode zweifelsohne ein ausgefeiltes terminologisches Instrumentarium zur Feststellung onymischer Identitäten vorgelegt und vor allem erst einmal das Bewusstsein für die Problematik des Begriffs „Identität“ im Bereich der Namenforschung geschärft. An Schwachstellen, z. B. an dem noch ungenügend definierten Begriff des „Toleranzbereichs“, muss noch gearbeitet werden; auch scheint dem Rezensenten die angestrebte „panchronische“ Betrachtung diachronischen onymischen Wandels eher behauptet als geleistet zu sein. Die Zukunft wird erweisen, welche Variante des nomematischen Ansatzes, die seit 1977 von Kohlheim vorgelegte oder die Brendlersche, für die praktische Namenforschung von Bedeutung sein wird.

LITERATUR

- Brendler Silvio 2008: *Nomematik. Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung (insbesondere der Namengeschichte, Namenlexikographie, Namengeographie, Namenstatistik und Namenstheorie)*. Hamburg: Baar.
- Coseriu Eugenio 1967: *El plural en los nombres propios. – Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios. Segunda edición*. Madrid: Gredos.
- Freudenberg Rudolf 1966: *Das Phonem und seine Struktur. – Zeitschrift für Mundartforschung* 33, 1–13.

Freudenberg Rudolf 1967/68: *Unveröffentlichtes Paper für die Gruppe „Namenforschung“ des Linguistischen Hauptseminars im Wintersemester 1967/68 an der Philipps-Universität Marburg/Lahn.*

Harris Zellig S. 1969: *Structural Linguistics*. 8th impression. – Chicago, London: The University of Chicago Press.

Kohlheim Rosa 2006: Zur ländlichen Rufnamengebung in Niederösterreich im 15. Jahrhundert (nach dem Urbar des Zisterzienserklosters Zwettl von 1457). *Beiträge zur Namenforschung: Neue Folge* 41, 49–69. Wieder abgedruckt in Kohlheim Rosa, Kohlheim Volker 2011: *Personennamen. Motivation – Diffusion – Integration*. Hamburg: Baar, 91–111.

Kohlheim Volker 1977: *Regensburger Rufnamen des 13. und 14. Jahrhunderts: Linguistische und sozio-onomastische Untersuchungen zu Struktur und Motivatik spätmittelalterlicher Anthroponymie*. Wiesbaden: Steiner.

Kohlheim Volker 1997: Der onymische Bereich als autopoietisches System. – *Wort und Name im deutsch-slavischem Sprachkontakt: Ernst Eichler von seinen Schülern und Freunden*, hrsg. von Karlheinz Hengst et al. Köln: Böhlau 1997, 49–57. Wieder abgedruckt in Kohlheim Rosa, Kohlheim Volker 2011: *Eigennamen. Neue Wege ihrer Erforschung*. Hamburg: Baar, 103–111.

Kohlheim Volker 1998: Towards a Definition of the Onymic System. – W. F. H. Nicolaisen (ed.): *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Aberdeen, August 4–11, 1996*, vol. 1. Aberdeen: Department of English. University of Aberdeen, 173–178.

Kohlheim Volker 2001: Nomem und Allonom. – *Österreichische Namenforschung* 29, 147–154. Wieder abgedruckt in Kohlheim Rosa, Kohlheim Volker 2011: *Eigennamen. Neue Wege ihrer Erforschung*. Hamburg: Baar, 85–92.

Kohlheim Volker 2005: Nomem und Allonom. Die Feststellung onymischer Identitäten in Vergangenheit und Gegenwart. – *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, Uppsala, 19–24 August 2000*, vol. 1, ed. by Eva Brylla, Mats Wahlberg. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen, 207–217.

Kohlheim Volker, Hengst Karlheinz 2004: Personennamen, Ortsnamen und linguistische Theorie. – *Namenkundliche Informationen* 85/86, 17–31.

Kohlheim Volker, Hengst Karlheinz 2006: Nomematics – a new approach to the description of proper name systems. – *Onoma* 41, 115–129.

Rickheit Gert, Weiss Sabine, Eikmeyer Hans-Jürgen 2010: *Kognitive Linguistik. Theorien, Modelle, Methoden*. Tübingen, Basel: Francke.

Seibicke Wilfried 2008: *Die Personennamen im Deutschen*. 2., überarbeitete Aufl., Berlin, New York: de Gruyter.

Siliņa-Piņķe Renāte 2009: *Priekšvārdi Rīgā 15. gadsimtā pēc pilsētas ķemerejas reģistra materiāliem / Rufnamen in Riga im 15. Jahrhundert anhand des Kämmerei-Registers der Stadt*. Rīga: Latvijas Universitāte.

Tulving Endel 2002: Episodic Memory: From Mind to Brain. – *Annual Reviews in Psychology* 53, 1–25.

Thümmel Wolf 2005: Strukturalismus. *Metzlers Lexikon Sprache*, 3., neubearbeitete Aufl. Stuttgart, Weimar: Metzler, 650–651.

Van Langendonck Willy 2007: *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Van Langendonck Willy 2010: Besprechungsaufsatz: Names and identity. On the nomematic approach. – *Beiträge zur Namenforschung: Neue Folge* 45, 193–220.

Windberger-Heidenkummer Erika 2011: Onymische Monovalenz und Klassenbildung. Ein onomastisches Problem und seine methodischen Folgen. – *Methoden der Namenforschung. Methodologie, Methodik und Praxis*, hrsg. von A. Ziegler, E. Windberger-Heidenkummer. Berlin: Akademie-Verlag, 29–46.

Zabeeh Farhang 1968: *What is in a Name? An Inquiry into the Semantics and Pragmatics of Proper Names*. The Hague: Martinus Nijhoff.

Īteikta 2013 m. rugpjūčio 25 d.

VOLKER KOHLHEIM

Schlosshof Birken 11, D-95447 Bayreuth, Deutschland

rokohlheim@t-online.de

Recenzijos
Reviews

ALDONA PAULAUSKIENĖ
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: gramatikos teorija, gramatikos mokslo istorija, socialinė lingvistika.

SARMA KĻAVIŅA

Latvijos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: kvantitatyvinė lingvistika, bendroji kalbotyra, kalbotyros istorija.

Algirdas Sabaliauskas
LIETUVIŲ KALBOS TYRINĖJIMO
ISTORIJA. 1980–2010 M.

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, 766 p.
ISBN 978-609-411-084-9

Kartais gamtovaizdis, meno ar mokslo kūrinys esti toks didingas ir persmelkiantis iki sielos gelmių, kad sunku surasti pirmą tinkamą žodį ir pradėti apie jį kalbą. Patekusios į tokią situaciją, pradedame nuo to, ką matome jau perskaičiusios ir užvertusios knygą, t. y. nuo autoriaus nuotraukos. Nežinia, kokia proga ji daryta, bet nuostabiai tinka reikšmingo darbo pabaigtuvėms. Pasiiekta aukščiausia viršūnė, nuo kurios taip plačiai ir toli matyti. Suvokta prisiimto darbo svarba, turėta talento, darbštumo, atkaklumo, mokėjimo eiti į tikslą. Visa tai davė stebinantį rezultatą. Autorius gali ir turi teisę būti laimingas.

Sarma Kļaviņa domėjosi kalbų tyrinėjimo istorijomis (p. 479). Ji ir surado 2000 m. Suomijoje išleistą keturių autorių 672 puslapių „Šiaurės šalių lingvistikos istoriją“ (*The History of Linguistics in the Nordic Countries*). Abi stebimės Algirdo Sabaliausko darbo unikalumu. Bendras puslapių skaičius 1286 (I tomo – 253 puslapiai, II – 267, III – 766). Toks trečiojo tomo apimties skirtumas atsiradęs dėl dviejų priežasčių: 1) laikui bėgant, išaugo lietuvių kalbos tyrėjų skaičius, išsiplėtojo kalbos mokslas; 2) pavergtoje Lietuvoje nebuvo galima vertinti į užsienį emigravusių kalbininkų darbų. Tad ši spraga užpildyta trečiojoje knygoje.

Sabaliauskas savo trilogiją pradeda nuo teorijų apie lietuvių kalbos kilmę ir pirmosios lietuviškos knygos, pirmųjų gramatikų. Pateikta išsami bendroji pirmojo lietuvių kalbos tyrinėjimo etapo apžvalga. Lyginamoji istorinė kalbotyra, kuri neįmanoma be lietuvių kalbos, XIX a. atsirado ir suklestėjo Vokietijoje. Todėl ir pradedama

nuo vokiečių kalbotyros darbų. Po jų aprašyti pačių lietuvių tyrinėjimai iki 1918 m. (Fridrichas Kuršaitis, Aleksandras Kuršaitis, Jonas Juška, Antanas Juška, Antanas Baranauskas, Kazimieras Jaunius, Jonas Spudulis ir kt.). Po 1918 m. pirmiausia rašoma apie lietuvių kalbos tyrinėjimus Lietuvoje (Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis, Eduardas Volteris, Pranas Skardžius, Antanas Salys, Petras Jonikas ir kt.), nors lingvistinė Kazimiero Būgos ir Jono Jablonskio veikla prasidėjo gerokai prieš 1918 m.

Antroji knyga apima laikotarpį nuo 1940 iki 1980 m. Pradedama skyriumi „Tyrinėjimas Tarybų Lietuvoje“. Atsirado temos: „Lietuvių kalbos žodynas“ „Terminologijos darbas“, „Akademinė „Lietuvių kalbos gramatika“, „Lietuvių kalbos atlasas“. Toliau rašoma apie lietuvių kalbos tyrinėjimus Lietuvoje ir kitose TSRS respublikose, liaudies demokratijos šalyse ir pasaulyje.

Trečioji knyga apima dešimt tarybinės ir dvidešimt nepriklausomos Lietuvos metų. Per pastaruosius dešimtmečius daug lengviau gauti mokslo laipsnius ir vardus, nes jie tvirtinami ne Maskvoje. Todėl parašyta ir apginta daugybė daktaro disertacijų iš įvairių kalbotyros sričių. Įspūdinga tai, kad Sabaliauskas ne tik suregistravęs, įvertinęs disertacijas, bet ir nurodęs jų temomis publikuotus straipsnius. Be to, čia aprašyti dvikalbiai ir specialiųjų terminų žodynai, išvardyti jų autoriai ir atsakingieji redaktoriai, Lietuvių kalbos instituto bendradarbiavimas su Matematikos ir Informatikos instituto Multimedijos centro ir UNESCO katedros *Informatika humanitaroms* specialistais ir kt. Žinoma, kaip ir kituose tomuose, pradedama nuo svarbiausių lituanistikos darbų: *Lietuvių kalbos žodyno*, terminologijos darbo, akademiinių lietuvių kalbos gramatikų, *Lietuvių kalbos atlaso*, tarmių tekstų, žodynų.

Perskaičiusios trečiąją tomą, pagalvojome, kad yra dvi lituanistų knygos, kurių turinio neatspindi pavadinimas: tai Jono Kazlausko *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, kurioje yra daug mažiau, negu leidžia tikėtis antraštė (tik daiktavardis ir veiksmažodis be būtojo dažninio laiko), ir Algirdo Sabaliausko *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*, kurioje yra daug daugiau, negu sako antraštė. Čia yra tyrėjų biografijos faktų, ne tik jų svarbiausi kalbotyros darbai, bet ir prisiminimai, ir grožinė kūryba, mokslo darbų recenzijos, pranešimai konferencijose, jubiliejinės kalbos, nekrologai. Aprašyta ne tik lietuvių, bet ir prūsų kalbos tyrinėjimai, naudojimas baltų kalbų faktais kitiems darbams (mitologijai, kultūros istorijai, įvairioms humanitarinių ir su jais susijusių kitų mokslų sritims, pavyzdžiui, vaikų psichologijai).

Jeigu dar kalbininkams bus kada kabinami ordinarai ir medaliai, tai Sabaliauskas už savo mokslinį darbą turi gauti pirmas. Jis prisipažįsta šią nepaprastą enciklopediją rašęs visą gyvenimą. Bet juk buvę ir kitų darbų: tyręs lietuvių ir baltų kalbų leksiką, rašęs visų mielai skaitomas kalbos mokslo populiarinimo knygas. Viena iš jų (*Mes baltai*) skaitoma dar ir anglų, švedų, italų kalbomis. Du pirmieji *Lietuvių kalbos istorijos* tomai įvertinti Lietuvos valstybine premija, o trečiasis, abiejų recenzentų nuomone, vertas Lietuvos Respublikos mokslo premijos.

Jeigu Sabaliausko knygoje būtų pateikti vien faktai, be svarbesniųjų darbų turinių atpasakojimo ir vertinimų, šioje vietoje turėtume pabaigti savo rašinį. Bet vertinti turi teisę kiekvienas. Savas požiūris į tai, kas parašyta, normalus dalykas. Vienoks jis iš lituanistikos židinio, o kitoks iš kaimynų šalies. Todėl recenzentės, nenorėdamos primesti viena kitai individualios nuomonės, šiek tiek atsiskiria: pirmuoju asmeniu rašo Paulauskienė, o kur sutampa abiejų nuomonė, vartojamos įvardžio *mes* formos.

Galbūt net racionaliausia pradėti nuo savęs. Perskaičiau ir pagalvojau, kad ne taip jau blogai dirbta, nemažai padaryta. Susimąščiau tik dėl dviejų žodžių reikšmės: teigiamą ar neigiamą ją turi žodžiai *polemika* ir *originalumas*.

Nenorėjau *polemikos*, norėjau *dialogo*. Christianas S. Stangas „Baltų kalbų lyginamosios gramatikos“ (*Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen* 1966) prarmėje mokslą apibrėžia kaip dialogą bendradarbiaujant. Deja, lituanistikoje prie normalaus dialogo daugeliu atvejų buvo sunku ar net neįmanoma priėti, nes dialogui reikia bent dviejų, reikia tradicijų, o lituanistai daugelyje kalbotyros sričių buvo pradininkai ir vieninteliai.

Nors ir rašome dviese, bet visko apimti neįmanoma. Pavyzdžiui, net ir baigusi mokslinį darbą, negalėčiau diskutuoti su eksperimentinės fonetikos, fonologijos, akcentologijos, onomastikos, etimologijos, stilistikos specialistais, prūsų kalbos tyrėjais, pažįstu ne visas Lietuvos tarmes ir kt. Žinau išvardytų tyrinėjimo sričių svarbą, bet neturiu kompetencijos. Nepažįstu senųjų lietuvių kalbos paminklų taip, kaip juos pažįsta Jonas Palionis. Ir dar yra daug sričių, kur galiu kalbėti tik iš bendrojo išsilavinimo.

Normalaus dialogo negalėjo būti ir dėl pirmūnų charakterio. Juk Sabaliausko aprašumuju laiku lituanistikos mokslus rinkosi pirmūnai. O jie jautė savo išskirtinumą. Atsiverskime Justino Marcinkevičiaus *Dienoraštį be datų*, perskaitykime rašinį apie Joną Kazlauską „Draugo daina“ ir rasime, kad Jonas, vidurinėje mokykloje pakviestas atsakinėti, net kažkaip ypatingai eidavęs prie lentos, tarsi pabrėždamas, jog eina pasakyti, kad moka. Pirmūnams reikia erdvės, o susirinkę į vieną vietą, iš pradžių jie stumdosi alkūnėmis. Taip yra buvę ir lituanistikos židinyje.

Dėl *originalumo*. Kaipgi kitaip? Jaunai dėstytojai likimas davė studentų pirmūnų auditoriją. Tai buvo lituanistai su klasikinės filologijos specializacija. Jiems nepasakysi bet ko. Reikėjo labai daug dirbti. Iš tų studentų išaugo daug žymių žmonių. Dalis jų aprašyta ir Sabaliausko knygoje. Džiaugiuosi, kad jie privertė mane nuolat mokytis ir mąstyti apie savo dėstomą dalyką. Iš vienos nedidelės (gal kokių aštuonių žmonių grupės) išėjo profesorius akademikas Bonifacas Stundžia, žinoma tautosakininkė Bronė Katilevičiūtė–Stundžienė, Gvido Michelinio žmona Birutė Žindžiūtė, profesorė Meilutė Ramonienė, docentė Audronė Kudulytė–Kairienė. O kiek gabių jų būta kituose kursuose! Ne visus prisimenu, bet gabūs studentai bu-

vo Sigitas Narbutas, Laimutė Anelauskaitė (Balodė), Ritutė Šepetytė, Giedrė Vrubliauskaitė, Mindaugas Strockis ir kt.

Tikrai ne Noamas Chomskis istorinei kalbotyrai pasiuntė „mirties bučinį“ (p. 444). Europoje jis buvo pasiūstas dvidešimtojo amžiaus pradžioje, bet Lietuvoje vis tiek istorinė kalbotyra buvo karalienė iki XX a. pabaigos. Nors 1959 m. pradėta rašyti akademinė *Lietuvių kalbos gramatika*, bet į tai, kas ne istorija, visą laiką buvo žiūrima iš aukšto. Kai dėl niekinamosios pažiūros į tradicinę gramatiką (o gal ir į moterį mokslininkę) pasidarydavo sunku dirbti, atmintis pakišdavo citatą iš Vaižganto kalbos apie savo literatūrinę kūrybą: *Kad būč daugiau turėjęs, būčiau daugiau davęs. Duota ko ir kaip tesėta. Anot vyskupo Motiejaus: neturiu arklių, ariu asilais, ir mano dirva nedarvuoja*. Tokių citatų iš garsių žmonių biografijų esu prisikaišiojusi pilną galvą, kad jomis kaip ramentais galėčiau pasiremti, kai stuburas neatlaikys nepagrįstos kritikos. Štai dar citata iš Augusto Schleicherio: *Esu vidutinių gabumų, bet turiu tvirtą valią. Ir jos padedamas pasiekiu tai, ką manau esant reikalinga*.

Visai natūralus klausimas, kodėl ilgą laiką nebuvo istorinės sintaksės. Zigmas Zinkevičius į jį atsakė minint Prano Gailiūno 80 metų jubiliejų. Jis buvęs tik nominalus Gailiūno disertacijos vadovas, nes Gailiūnas rašė apie liepiamosios nuosakos reikšmes ir vartojimą, o jam rūpėjusios tik formos. Kol mokslininkams rūpėjo tik žodžio formos, apie istorinę sintaksę net minties negalėjo būti. Todėl teisėtai lituanistikoje istorinės sintaksės pradininko laurai tenka Vytautui Ambrazui (p. 123–131), nes jis, remdamasis ne „tuščiomis“ žodžio formomis, o dalyvinėmis konstrukcijomis, priėjo prie žodžių junginių istorijos. Ir tik XXI a. pradžioje (2006 m.) parašė darbą, pavadintą *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*.

Būtų gerai, kad ateity atsirastų žmonių, mokančių vertinti tai, kas padaryta, ir norinčių tęsti pradėtus darbus, kad istorinė kalbotyra neniekintų sinchroninės, nes daugelį hipotezių galima pagrįsti, remiantis tik vidine rekonstrukcija.

Sabaliauskas stengiasi būti objektyvus, bet kartais pamatai ir subjektyvių simpatijų. Pavyzdžiui, simpatiją Algirdui Juliui Greimui: net trijose vietose (p. 17, 79, 97) prisimenamas jo 1991 m. *Literatūroje ir mene* paskelbtas straipsnis, pilnas pasididžiavimo savimi ir niekinantis lietuvių kalbininkus. Mat užsienyje jis vienas stovėjęs prie semiotikos lopšio, o Lietuvoje po karo atsiradę daug kalbininkų, bet jie nieko dora nenuveikę. Tiesa, parašę žodyną kaip kokį dangoraižį, tik *apstatydami rusus*, už jį patį buvęs gabesnis suolo draugas Jonas Kabelka *parako neišradęs*, stebėtinai darbštuolis Zigmas Zinkevičius *dedąs paskutinę plytą* į XIX a. kalbotyrą. Sabaliauskas tą *paskutinę plytą* nutyli, ir kritika virsta pagyrimu.

Kitu atveju pasielgta atvirkščiai: nutylėta tai, ko nutylėti nederėtų. Pavyzdžiui, tik informuojama, kad Vincas Urbutis parašęs knygėlę *Lietuvių kalbos išdavystė* (p. 128), o Vytautas Ambrazas – *Svetimų tikrinių vardų rašymas* (p. 130). Juk baisi antraštė „Lietuvių kalbos išdavystė“. Iš Sabaliausko knygos atrodo, kad apie kalbos

išdavystę niekas nieko nerašė. Bet juk rašė, ir net labai daug, ne tik kalbininkai, bet ir kiti kultūros žmonės.

Lietuvių kalbos žodynas ir Balčikonis turėtų būti už kritikos ribų. Sukaupus visą kalbos medžiagą, jau galima rašyti ir gramatikas, ir mokslinę kritiką atlaikančius žodynus, ir dar kitokius darbus. Tik iš kalbos faktų reikia kurti mokslą. Tad pirmiausia svarbu jų turėti kiek galima daugiau. Jeigu kartais tauta išnyktų, tai pasaulis turėtų bent gražų jos paminklą. Net ir iš skurdžių prūsų kalbos faktų parašyta reikšmingų darbų (Vladimiro Toporovo, Vytauto Mažiulio, Grasilos Blažienės, Audronės Kaukienės, P. U. Dinio ir kt.). Nereikia norėti, kad šimtą metų rašytas Žodynas turėtų ir kokio nors specifinio mokslo principus.

Keitėsi rašytojų kartos, bet Žodyno vieningumą palaikė rašymo programa. Jo nė kiek nepagadino senųjų raštų pavyzdžių nukėlimas į straipsnio pabaigą ir pridėta sovietinės spaudos frazeologija, parodanti, kokį gyvenimą gyvenome. Tik pagerino Žodyną pavyzdžiai, surinkti iš Juliaus Janonio, Petro Cvirkos, Salomėjos Neries, Juozo Baltušio, Kazio Borutos, Just. Marcinkevičiaus ir kt. rašytojų kūrybos. Minint 17 tomo pasirodymą, Kazys Bradūnas nuoširdžiai gailėjosi, kad užsienyje kūrusių rašytojų ir poetų kalba nepatekusi į Žodyną.

Juo didesnis žodynas, juo didesnis tautos turtas. Naudojantis *Lietuvių kalbos žodynu*, jau parašyti sinonimų, antonimų, frazeologijos žodynai, pasinaudojome juo ir mes su Danute Tarvydaite rašydamos knygą *Žodyno normos ir dabartinė vartose-na*. Daug ką galima perskaityti *Lietuvių kalbos žodyne*, nes, anot Kazimiero Būgos, „kalboje tauta pasisakanti, kas esanti“. Daugiau negu liūdna, kai, jau išėjus visam Žodynui, humanitarai, iš jų net du profesoriai, postringauja apie lietuvių kalbos skurdą krikščioniškos pakraipos žurnale *Naujasis židinys. Aidai* 5–6 (2010).

Sunku įsivaizduoti lietuvių kalbotyrą be Balčikonio. Neapgalvotas Greimo pasakymas, kad Balčikonis daugiau darbą negu kalbą mėgęs žmogus. Bet juk darbas, turint tikslą ką nors reikšminga sukurti, yra šventas. Niekas kitas taip nesuvokė savo tikimo darbui ir pareigai kaip Balčikonis. Aldonas Pupkis jau ištyrė Balčikonio vaidmenį žodynų rašymo istorijoje. Bet dar lieka literatūros ir gramatikos vertimai.

Rūta Marcinkevičienė tyrė *Guliverio kelionių* vertimą. Ir jai atrodo, kad Balčikonis vertęs šį veikalą du kartus: iš originalo kalbos į lietuvių ir iš rašomosios į šnekamąją (p. 344). Beje, Balčikonis pasinaudojo ne tik originalu, bet ir vertimais į keletą kitų kalbų. Visiems kritikavusiems Balčikonio vertimus (ir Rūtai Marcinkevičienei) reikėjo žinoti, kad geri vertėjai verčia ne originalo formą, bet turinį, kad lietuvių bendrinė kalba remiasi ne raštais, o gyvena žmonių kalba. Todėl, kai kitos tautos stengiasi šnekamąją kalbą pakelti iki raštų kalbos, lietuviai turi daryti atvirkščiai: raštų kalbą tobulinti iki šnekamosios kalbos. Kad lietuvių šnekamosios kalbos pagyros nebūtų subjektyvios, perkeliu čia vieną citatą iš Juozo Pikčilingio *Žodžio interviu*. Tai amerikiečio Theodoro S. Trustono žodžiai: „Lietuvių kalba, būdama labai sena, yra

nuostabios sandaros, tobulesnė net už sanskritą ir senąją graikų kalbą, turtingesnė už lotynų ir kur kas subtilesnė už tas visas tris. Be to, lietuvių kalba yra artimiau su jomis susijusi negu kas kita, kas sukurta gamtos, ne tik žodžių šaknimis, bet ir gramatinės struktūros formomis [...]. Nėra jokių abejonių, kad jokia kita kalba pasaulyje nėra įgijusi tokią vertę kaip lietuvių. Didžios šlovės diadema pridera lietuvių tautai, sukūrusiai, išrutuliojusiai ir taip išstobulinusiai žmonių kalbą su jos nuostabia ir aiškia sandara“ (Pikčilingis 1982: 31–32). Taigi Balčikonis atliko ne dvigubą vertimą, o iš vienos bendrinės kalbos vertė į kitą bendrinę kalbą.

Būtų labai blogai, jei elektroninė žiniasklaidos kalba iš podukros virstų dukros ar net motinos kalba (p. 344). Mes atsakingi, kad ji tobulėtų, o ne diktuoūt savo normas bendrinei kalbai. Naujųjų technologijų ir globalizacijos amžiuje kalbininkai ir visi rašto žmonės turi jausti didelę atsakomybę už lietuvių kalbos grožio ir turtingumo nykimą.

Balčikonis išvertė ir Jano Otrębskio gramatiką. Blogai pasielgta, kad vertimas neišleistas, kad ši gramatika palaikyta tik istorine, kai iš tikrųjų ji yra ir sinchroninė, ir istorinė kartu. Tik Balčikonio įprašytas Otrębskis suplanuotą penkių tomų gramatiką pradėjo rašyti nuo trečiojo tomo, nuo mokyklose einamos morfologijos. Ir autoriaus, ir vertėjo tikslas buvo pasiekti, kad Juozo Žiugždos gramatika nebūtų vienintelė ir neauklėtų mokinių komunistine dvasia. O pridėtas istorinės gramatikos mokslas niekam nebūtų pakenkęs.

Vytauto Vitkausko liudijimu, Balčikonis turėjęs geriausios Instituto mašininkės perrašytus tris egzempliorius ir juos išdalijęs bibliotekoms. Bet, matyt, vieną nusiuntęs ir pačiam autoriui. Atsiminimuose apie Balčikonį *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną* yra Aleksandro Žirgulio straipsnis, kuriame pateikta ištraukų iš Otrębskio laiškų Balčikoniiui: „[...] džiaugiamės, kad Jūs baigėte III tomo vertimą – geresnio negu Jūsų iš viso negali būti“. „Vertimas mums atrodo nuostabiai tikslus ir gražus. Visi Jūsų papildymai bus, be abejo, naudingi“ (p. 215). Žirgulio nuomone, Balčikonis buvęs jau subrendęs parašyti ir originalų mokslo veikalą, bet „Pats laikydamas save daugiau kalbos praktiku, jis neturėjo ambicijų tarti savo žodį gramatikos moksle, todėl nusilenkė darbui savo bičiulio, kurio filologiniu išmanymu visada gėrėjosi“ (ten pat).

Neišnagrinėję Balčikonio vertimų, nesuprasime, kas jis iš tikro buvo mūsų tautai. Gramatikos vertimo mašinraščio reikėtų ieškoti Centrinės MA arba Mažvydo bibliotekų archyvuose. Vilniaus universiteto bibliotekoje jo nėra. Neradus Lietuvoje, reikėtų pavažiuoti į Lenkiją ir paieškoti Otrębskio archyve.

Pora pastabų dėl tarminių žodynų. 52 p. parašyta: „Aptariamuoju mūsų knygos laikotarpiu buvo išleisti trys didžiai vertingi tarminiai žodynai.“ Kodėl tik trys? Kuo remiantis nustatytas tarminių žodynų reikšmingumas? 1988 m. išėjo ir *Druskininkų tarmės žodynas*. Gal jis nereikšmingas todėl, kad diferencinis ir nesudaro kelių tomų?

Suprantama, kodėl reikšmingi išsamieji Zietelos ir Dieveniškų šnektų žodynai. Bet ar nebūtų buvę tikslingiau leisti diferencinį ir *Zanavykų šnektos žodyną*? Juk didžioji dalis šios šnektos leksikos sutampa su bendrinės kalbos leksika.

Antrajame tome Sabaliauskas teisingai įvertino tritomę *Lietuvių kalbos gramatiką* kaip unikalų veikalą, parašytą žmonių, apgynusių ar dar teberašančių disertacijas, sukaupusių visą įmanomą kalbos medžiagą. Prie teiginio, kad ji atrodanti viena ranka parašyta, reikėtų pridurti, jog tas atrodymas išorinis, nes gramatikos teorija joje prieštaringa. Nors pirmieji du tomai karštų galvų buvo gana kritiškai įvertinti, bet tada Sabaliauskas į tuos ne visai pagrįstus vertinimus nekreipė dėmesio ir buvo teisus. Tačiau dabar, norėdamas pagirti vienatomes gramatikas ir vyriausiąjį jų redaktorių, apie tritomę gramatiką rašo taip: „Pagrįstai gramatikai buvo prikaišiojamas ir gana dažnas griežtos sinchronijos nepaisymas. Dėl savo didžiulės apimties akademinė *Lietuvių kalbos gramatika* nebuvo patogi ir praktinėms norminimo, ypač mokyklų reikmėms. Taigi atsirado reikalas parašyti mažesnės apimties, sistemingesnį, geriau atspindintį naujausius gramatikos teorijos laimėjimus veikalą“ (p. 38).

Ką reiškia toji „griežta sinchronija“? Tritomėje gramatikoje dabartinė bendrinė kalba atskirta nuo tarmių ir senųjų raštų grafiškai: kas nepriklauso dabartinei kalbai, tas išspausdinta petitu. Tai labai reikšminga ir mokslui, ir praktikai. Ji buvo kritikuota, kad iliustruojamieji pavyzdžiai surinkti nuo Kristijono Donelaičio iki gramatikos rašymo laikų. Bet kritikai neprisiminė, kad kiekvienas žmogus su visa kalba nešiojasi ne istorinę, o sinchroninę gramatiką. Todėl gramatikos autoriai turėjo teisę surinkti pavyzdžius iš visur ir, perkošę per savo kalbos sietą, priskirti juos dabarčiai. Kas kita, kad kai kurios archajinės gramatinės formos (kaip ir ta istorinė bevardė giminė) tradiciškai ėjo iš gramatikos į gramatiką. Trečiojo tomo, skirto sintaksei, neatsirado kam vertinti. Sintaksės specialistų būta, bet sugebančių universaliąją sintaksę derinti su specifine lietuvių kalbos morfologija ir daryti originalias išvadas nematyti ir dabar. Dažniausiai savi pavyzdžiai tempiami prie teorijų, paremtų svetimų kalbų faktais.

Vienatomės gramatikos buvo gana palankiai įvertintos svetimtaučių bičiulių. Gramatiką, išleistą rusų kalba, vertino Tatjana Bulygina ir Jurijus Stepanovas, o išleistą anglų kalba – Wiliamas R. Schmalstiegas. Stepanovas šių eilučių autorei yra prisipažinęs, kad neigiamų recenzijų apskritai nerašęs, recenzuojamuosiuose darbuose ieškąs tik teigiamų dalykų, o jei jų nerandąs, nesiimąs recenzuoti. O Schmalstiegas pats parašė „Lietuvių kalbos istorinę sintaksę“ (*A Lithuanian historical syntax*), ištaisai remdamasis Vytauto Ambrazo *Lietuvių kalbos dalyvių istorine sintakse*. Recenzuotas ir pirmasis vienatomės gramatikos leidimas lietuvių kalba, bet šios recenzijos Sabaliauskas nematęs.

Galiu apie akademinės lietuvių kalbos gramatikas pasakyti ir žymaus bulgarų kalbininko Ivano Duridanovo (p. 567–568) nuomonę. Taip jau susiklostė aplinky-

bės, kad XX a. antrojoje pusėje Europoje labai domėtasi veiksmažodžio problemomis, ir nemažai jaunųjų mokslininkų iš užsienio buvo siunčiami stažuotis į Vilniaus universitetą. Vadovauti jiems buvo skiriama vadinamoji „veiksmažodžio specialistė“. Taip į mano rankas pateko Ivano Duridanovo aspirantė Katina Bončeva. Jos vadovas – plačių užmojų mokslininkas. Jam rūpėjo ištirti bulgarų kalbos veiksmažodžio laikų paradigmą gretinant ją su baltų kalbų veiksmažodžio laikais.

Bulgarų kalba skiriasi nuo kitų slavų kalbų analitiniais veiksmažodžio laikais. Joje apskritai daugiau analitizmo. Gretinant Duridanovo numatytas tris kalbas, arčiau bulgarų būtų buvusi latvių kalba, o lietuvių kalba būtų užėmusi tarpinę padėtį, bet, deja, jo aspirantė nemokėjo nei lietuvių, nei latvių kalbų. Be to, Latvijoje tokiam darbui dar nebuvo padėjėjų. Taigi tenkinomės tik sugretinimu su lietuvių kalba. 1986 m. Bončevos disertacija apginta Sofijoje (egzempliorius yra ir VU mokslinėje bibliotekoje). Buvau pakviesta jai oponuoti ir turėjau progos ten ilgiau pasisvečiuoti, pabendrauti su bulgarų profesoriais ir dėstytojais. Išvažiuojančią palydėjo Duridanovas ir paprašė, kad jam atsiųsčiau *Lietuvių kalbos gramatiką*. Negirdėjau jo kalbant lietuviškai, todėl pasiteiravau, kurios gramatikos norėtų – tritomės ar vienatomės (1985 m. jau turėjome gramatiką rusų kalba). Jis norėjo tritomės. Duridanovo nuomone, tai esanti labai vertinga gramatika, nes joje gausybė kalbos pavyzdžių, o teoriją jis ir pats galįs susikurti.

Sabaliausko knyga neeilinė, todėl ir mūsų recenzija savotiška. Kaip Sabaliauskas lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje parašo apie kalbininkų poetinius sugebėjimus ar įdomesnius biografijos faktus, pavyzdžiui, Olego Poliakovo darbą betonuotoju ar Alvydo Butkaus statybininku, taip ir mes rengiamės parašyti į šalį krypstančių istorijų, tačiau gana reikšmingų lietuvių kalbotyrai ir tyrėjų likimams.

Žodžių darybos teoriją, remdamasis įspūdingu kiekiu perskaitytos užsieninės literatūros ir lietuvių kalbos faktais, pirmasis lituanistikoje sukūrė Vincas Urbutis. Tačiau lituanistai pirma pamatė tritomės *Lietuvių kalbos gramatikos* daiktavardžių darybos skyrių (1965 m.). Ir daug vėliau (1978 m.) *Žodžių darybos teoriją*. Tritomės gramatikos autorės būdvardžio ir veiksmažodžio priesaginę darybą rašė nepriklausomai nuo Urbučio daiktavardžių priesaginės darybos, remdamosi kalbos faktais, tradicija. Todėl viskas išėjo labai gerai, nes kiekviena kalbos dalis turi savo reikšmę, savo žodžių darybos ir kaitybos ypatumus, savitą vartojimą. Išėjus gramatikai, Urbučio daiktavardžių daryba buvo labai išgirta: atrodė, kad jau niekas daugiau ir geriau už Urbutį čia negali išmanyti.

Rusų kalba rašytoje gramatikoje darybos skyriaus nėra, bet jis vėl atsiranda lietuviškame vienatomės gramatikos variante, pasirodžiusiame 1994 m. Per tiek laiko galima ne tik perskaityti *Žodžių darybos teoriją*, bet ir išmokti ją kaip kokią daugybės lentelę. O jei ne, tai bent gerai įsisąmoninti, kas yra darybos kategorijos ir kur jos reiškiasi, ypač jeigu jau pagal Urbučio daiktavardžių darybos pavyzdį

rengiesi pertvarkyti tai, kas parašyta apie būdvardžių ar veiksmažodžių darybą tritomėje gramatikoje. *Žodžių darybos teorijoje* Urbutis apie darybos kategorijas rašo labai atsargiai: „Darybos kategorijos, matyt, ryškiausiai reiškiasi daiktavardžių, tiesa, ne visų, o pirmiausia priesagų ir galūnių vedinių daryboje“ (p. 280). Jis pats priešdėlinių daiktavardžių neaprašo pagal darybos kategorijas, nes priešdėlių nedaug, ir jie nevienareikšmiai. Būdvardžių ir veiksmažodžių priesagų taip pat nedaug, ir jos daugiareikšmės. O veiksmažodžių priešdėlinė daryba iš esmės skiriasi nuo daiktavardžių ar būdvardžių. Todėl visko negalima mauti ant vieno, kad ir labai gražaus, kurpalio. Nuo to vėlesnė gramatika teoriškai nesidaro geresnė už ankstesnę.

Sabaliausko paminėta, kad aš į priešdėlinę daiktavardžių darybą žiūrinti originaliai (p. 133). Iš kur tas originalumas? Urbutis nurodė tik formalų skirtumą tarp daiktavardžių ir veiksmažodžių priešdėlinės darybos: veiksmažodžio priešdėlis galūnės nekeičia, o daiktavardžio keičia. Todėl rūpi sužinoti, koks priešdėlinių daiktavardžių galūnės vaidmuo. Juk aiškus galūnių darybinio vaidmens skirtumas lyginant *stalius* (: *stalas*) ir *pastalė* (: *stalas*). Kodėl beveik prie kiekvieno veiksmažodžio galima pridėti priešdėlį (ir dar ne po vieną), o daiktavardžiai priešdėlį turi tik kai kurie? Pavyzdžiui, auga grybas *po beržu*, todėl vadinamas *paberžiu*, yra patalpa *prie įėjimo angos*, todėl vadinama *prieangiu*, yra laikas *prieš pietus*, tai yra ir *priešpiečiai* ir t. t. Paskui pagalvoji apie *bitę, musę, gėlę, akmenį, duoną* ir daugelį kitų daiktų reiškiančius daiktavardžius, su kuriais neįmanomos prielinksninės konstrukcijos. Iš jų neįmanomi ir priešdėliniai vediniai. Taip nustatomas prielinksninės konstrukcijos ir priešdėlinio daiktavardžio ryšys, ir matyti galūnės paskirtis ne suteikti žodžiui naują reikšmę, o konstrukciją įforminti kaip vieną kaitomą žodį. Dūrinų galūnė visai taip pat iš dviejų žodžių padaro vieną. Vadinasi, galima plėsti dūrinio sąvoką: dvišakniai dūriniai atsiranda kontrakcijos būdu iš dviejų savarankiškų žodžių, o priešdėliniai – iš vieno tarnybinio ir kito savarankiško. Abiem atvejais galūnės vaidmuo tas pats. Vadinasi, priešdėliniai daiktavardžiai yra ne priešdėlių vediniai, o dūriniai.

Kas *be galvos*, tas *begalvis*, kas *be proto*, tas *beprotris*, kas *be laisvės*, tas *belaisvis* ir pan. Taip charakterizuojamas žmogus, žodis *žmogus* paprastai praleidžiamas, ir ypatybę reiškiantis būdvardis virsta daiktavardžiu. Kas kita tos pat darybos būdvardis su daiktus reiškiančiais daiktavardžiais, pavyzdžiui, *beakuočiai miežiai*. Būdvardis *beakuočiai* negali virsti daiktavardžiu, nes negalima praleisti žodžio *miežiai*. Tačiau ir būdvardis remiasi ne vienu žodžiu, o prielinksnine konstrukcija.

Aiškinantis problemas, galima parašyti ne recenziją, bet visą gramatiką. Ir kaip to išvengti, jei Sabaliausko knyga ne paprasta enciklopedinė informacija?

Gramatikose turi būti tik tai, kas yra gramatika. Veikslus laikant negramatine kategorija, bet vis tiek apie juos rašant gramatikoje, temdoma ir veikslų, ir veiksmažodžių priešdėlinės darybos samprata.

Jonas Paulauskas mokslų kandidato disertacijoje nustatęs priešdėlių gramatinės (veikslo) ir leksinės (žodžių darybos) funkcijų dermę ir visą disertaciją paskelbęs 1958 m. trečiajame *Literatūros ir kalbos* tome, būdamas taikus žmogus ir daugiau susidomėjęs Žodyno rašymu negu gramatika, sutiko Gramatikoje neminėti gramatinės priešdėlio funkcijos. Jis tik iš pradžių pasakė, kad visi priešdėliai riboja veiksmo trukmę, ir toliau apie juos rašė taip, kaip ir Elena Valiulytė apie prielinksnius, t. y. atskirai apie kiekvieno priešdėlio reikšmių sistemą. Toks priešdėlinės darybos aprašas visai įmanomas. Tačiau, kai vienatomėje *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* ir veiksmažodžio priešdėlių vediniai suskirstyti į kažkokias apibendrintų reikšmių grupes (gal darybos kategorijas?), sunku komentuoti. Gerai, kad žodžių darybos nėra rusų ir anglų kalba išleistose gramatikose. Kartą Urbutis, paklaustas, kodėl jis kolegėms nepataręs netaikyti kitoms kalbos dalims to, kas tinka tik daiktavardžio priesagų ir galūnių vediniams, atsakė visai urbutišškai: „O kam kištis į kitų darbą, tegul rodo, ką išmano.“

181 p. Sabaliauskas pateikia Alekso Girdenio skeptišką pažiūrą į Romano Jakobsono ir jo šalininkų sukurtą dichotominės fonologijos mokyklą. Į fonologiją nesame įsigilinusios tiek, kiek Girdenis, bet žinome, kad privatyvinės opozicijos principą Jakobsonas neblogai pritaikė daugianarei rusų kalbos linksnio kategorijai. Jis dar mokyklos suole studijavo rusų kalbos linksnių vartojimą, kaupė pavyzdžių kartoteką ir greta kitų svarbių kalbotyros darbų visą gyvenimą tyrė linksnius. Atskyręs linksnius nuo prielinksninių konstrukcijų, jų paradigmą aprašė privatyvinių opozicijų principu. Na ir prasidėjo galingų protų mokslinis dialogas: vieni įrodinėjo, kad linksnių negalima atskirti nuo prielinksnių, nes jie dažnai įeina net į morfologinę žodžio sudėtį (plg. rusų kalbos vietininką ar latvių kalbos įnagininką), kiti aiškino, kad opozicijų principas vis tiek reikšmingas, bet daugianarėse kategorijose gali būti ir neopozicinių narių. Tai dažniausiai linkę prieveiksmėti aplinkybes reiškiantys linksniai.

Pritaikius opozicijų principą, ir lietuvių kalbos šauksmininkas lieka linksnių sistemoje ir dar galima paaiškinti, kodėl kitos kalbos neturi šauksmininko, kodėl kiti kreipiasi vardininku. Bendrosios kalbotyros patirtis rodo, kad sistemų sistemoje nėra pavienių morfologinių formų, kad būtina atsakyti į klausimą: *jei šauksmininkas ne linksnis, tai kas jis?*

Nuostabiai privatyvinės opozicijos principas tinka dvinarėms ir trinarėms kategorijoms. Pirmasis lietuvių kalbos praeities laikų ir nuosakų opozicijas nustatė Jonas Jablonskis. Galima manyti, kad Jablonskiui suvokti lietuvių kalbos veikslus ir jų pagrindu susiformavusius laikus padėjo Janis Endzelynas savo talentingu darbu „Latvių prielinksniai“ (*Латвишские предлоги*. 1905–1906). Istorinės kalbotyros klestėjimo laikais Endzelynui tik talentas ir drąsa išsiskirti iš visų leido parodyti, kad ne vien žodžio forma, bet ir prielinksniai, ir kontekstas turi gramatinę reikšmę. Jis, būdamas 32 metų, pirmąją šio darbo dalį projektavo apginti magistro laipsniui,

o antrąją – daktaro. Bet originaliai mąstantis mokslininkas kentėjo: magistro darbą gynė su pertrauka net dvi dienas, o daktaro laipsnio už antrąją dalį negavo. Daktaru Endzelynas tapo tik po penkerių metų apgynęs naują darbą „Slavų-baltų etiudai“ (*Славяно-балтийские этюды*). Žr. S. Kļaviņos straipsnį „Mažai žinomi Janio Endzelyno akademinės biografijos puslapiai iki 1940 metų“ (*Jāņa Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas mazzināmas lappuses līdz 1940. gadam*).

Būtųjų laikų opoziciją Jablonskis nustatė, atsižvelgdamas į veikslą ir veiksmo santykį su kalbamuoju momentu. Eigos veikslo veiksmožodis *ėjo* gali reikšti ir vieną kartą, ir daugelį kartų (nežymėtasis opozicijos narys), o įvykio veikslo *nuejo* (žymėtasis narys, karto reikšmę rodo priešdėlis). Tokios gramatikos teorijos Jablonskis nekūrė, bet ji matyti iš gausių kalbos pavyzdžių. Jis išvelgė būtojo kartinio laiko opoziciją būtajam dažniniam laikui ne tik veiksmo kartojimosi, bet ir laiko atžvilgiu. Todėl Balčikonis ir stebėjosi, kad Jablonskis rašė gramatiką vidurinėms mokykloms, o išėjo aukštosioms. Kazys Ulvydas 1922 m. Jablonskio gramatiką pavadino moksline gramatika (*Mūsų kalba*, 1975, nr. 3).

Puikiai lietuvių kalbos veiksmožodžių vientisiniai laikai aprašyti Zelmos Dumašiūtės tritomės *Lietuvių kalbos gramatikos* antrajame tome. Reikia tik įdėmiai perskaityti ir pamatyti, koks būtų laikų santykis su kalbamuoju momentu ir kaip jų reikšmės susijusios su veikslu. Remiantis gausiais kalbos pavyzdžiais, jai pavyko parodyti būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko priešpriešą. Be pamato vienatomės gramatikos po Girdenio ir Žulio recenzijos performulavo būtų laikų apibrėžimą, grąžindamos jų sampratą maždaug į Kazimiero Jauniaus laikus, nors Dumašiūtės įrodyta, kad neįmanoma būtoju dažniniu laiku išreikšti artimos praeities veiksmo, kad būtasis dažninis laikas netinka su tikslų veiksmo kartojimą reiškiančiais žodžiais: nesakoma *Aš šiandien tris kartus valgydavau*, o skaičiuojama tik tai, kas reiškia aiškų kartą: *Aš šiandien tris kartus valgiau*. Tik atitraukus kartojimą į tolimesnę praeitį, apibendrinus jį, galima pasakyti *Kadaise valgydavau tris kartus per dieną*.

Remiantis Sabaliausko į vieną vietą surinktu gramatikos mokslu, lengva įrodyti, kad kai kurios ir tavo originalios mintys nebuvo nepagrįsti priekabiavimai. Pavyzdžiui, Viačeslavas Ivanovas linkęs manyti, kad „Baltų ir slavų kalbų veiksmožodžio nuosakos priešistorė daugiau priklauso lyginamajai sintaksei negu morfologijai“ (p. 497). Tai ne tik priešistorė, bet ir istorija, ir dabartis. Ir ne tik baltų ir slavų, bet visų kalbų, nes sintaksė universalė. Štai Jurijaus Stepanovo teiginys: „Nėra kalbų su trūktina sintakse ir semantika, bet yra su turtinga ir skurdžia morfologija“ (Степанов 1981: 5). Ne vieno mokslininko per visą XX a. rašyta, kad ne tik nuosakos, bet ir laiko, ir asmens kategorijos yra sintaksinės. Asmenuojamojo veiksmožodžio formomis jos reiškiamos tik fleksinio tipo kalbose. Tačiau ir šio tipo kalbose galima pasakyti sakinį be veiksmožodžio, o asmuo, laikas ir nuosaka vis tiek bus. Pavyzdžiui: *Aš studentas. Mano tėvas mokytojas. Žemė apvali*.

Jei asmuo, nuosaka ir laikas yra kategorijos, būdingos predikacijai apskritai, tai tada negalima teigti, kad linksniuojamuosius dalyvius su asmenuojamaisiais veiksmažodžiais sieja laiko kategorija, nes asmenuojamieji veiksmažodžiai gali eiti tik grynuoju tariniu, o visų laikų dalyviai, kaip ir būdvardžiai, esti ir derinamieji pažyminiai, ir vardinės tarinio dalys, praleidus jungtį, dalyvis gali perimti grynojo tarinio funkcijas. Taigi ir dalyvio studijoms atidavus visą gyvenimą, pasirodo, ne taip lengva jį tobulai apibrėžti. Antanas Klimas pranašauja lietuvių kalbos dalyvių išnykimą (p. 439). Tai nepagrįsta pranašystė. Niekada neišnyks neutralioje kalboje dalyviai, einantys derinamaisiais pažyminiais ir vardine tarinio dalimi. Bet, jeigu savo kalbai būsime abejingi, išnyks ar apnyks specifinė jų vartosena: a) atpasakojamoji dalyvinė kalba (modus relativus), b) dalyviai po jungiamųjų žodžių, c) perfektinės reikšmės sudėtinės būtojo kartinio laiko formos, d) sudėtinė tariamosios nuosakos forma (*būčiau ėjęs*), e) dalyviai po sangražinių veiksmažodžių (*sakosi sirgęs*). Daugoka, ar ne?

Toliau įvardžių problemos. Sabaliausko knygoje parašyta, kad kartu su Girdeniu galima stebėtis Alberto Rosino įvardžių išsamiomis studijomis ir išvadomis: „Tačiau ateitis parodys, kas paties Rosino [įvardžių – *A. P.*] skirstyme priimtina ir kas kelia abejonių“ (p. 257). Ir dabar jau galima kai ką pasakyti: visai racionalu būtų prie įvardžių priskirti ir įvardinės kilmėsrieveiksmius, nes pats Rosinas įrodė, kad jie atlieka tą pačią deiktinę funkciją, kaip ir įvardžiai. Kad jie nelinksniuojami, menkas argumentas. Įvardžiai, nurodantys daiktų ypatybes, kaitomi kaip būdvardžiai, tai nurodantys veiksmo aplinkybes gali būti ir nekaitomi kaiprieveiksmiai.

Pripažįstant veiksmažodžio asmenį sakinio kategorija, negalima laikyti *aš* ir *mes* atskirais įvardžiais, nes jie ne atskiri žodžiai, o predikatinės asmens kategorijos formos. Atkrinta ir Vlodo Žulio teorija, kad trečiojo asmens nėra, nes jis baltų kalbose neturi galūnės. Ir visai prie jo nepriekabiaujama įrodinėjant, kad vis dėlto trečiasis asmuo yra, nes „asmens formos charakteristiką skaičiaus atžvilgiu nesunkiai gali perimti ir asmeninis įvardis“ (Kazlauskas 1968: 294). Pagaliau rusų kalbos būtasis laikas be specialių tyrinėjimų rodo, kad asmenuojama ir be asmens galūnių (*я делал, ты делал, он делал – мы делали, вы делали, они делали*). Vadinasi, *aš* ir *mes* visose kalbose yra ne atskiri žodžiai, o veiksmažodžio asmens vienaskaitos ir daugiskaitos formos. Gramatika yra toks dalykas, kad kartais ir labai talentingų mokslininkų mintis jos visos apimti negali.

Rusų kalba parašytoje gramatikoje be pagrindo atsiranda *apibrėžtumo* / *neapibrėžtumo* kategorija (*geras – gerasis*). Nelabai suprantama, kodėl lietuviškai ir angliškai rašytose gramatikose jau yra tik *apibrėžtumo* (*definiteness*) kategorija, nors pats aiškinimas nesikeičia. Jeigu ypatybė apibrėžta, tai turėtų būti ir nekintama, o įvardžiuotiniai būdvardžiai laipsniuojami. Priesaginiai ir sudurtiniai būdvardžiai į *apibrėžtumo* kategoriją netraukiami (*medinis, vilnonis, juodbėris, saldrūgštis; gerokas,*

gerutis, minkštučiukas), nors dėl apibrėžtos ypatybės jie nelaispniuojami ir neturi įvardžiuotinių formų. Čia jau gerokai susipainiota.

Gaunamos neteisingos išvados, kai vartojami terminai *žymėtasis* ir *nežymėtasis* opozicijos narys, bet nežinoma, ką jie reiškia. Geriausias šio teiginio pavyzdys Sabaliausko pacituotas Dalijos Tekorienės argumentas, kodėl būdvardžiai (ir dalyviai) turi ne dvi, o tris gimines. Ji išmąstė, kad vyriškosios ir moteriškosios giminės formos *semantiniu atžvilgiu* sudaro žymėtąjį narį, „nes nurodo giminės reikšmės buvimą, trečioji yra nežymėta, nes ji nurodo giminės reikšmės nebuvimą“ (p. 247). Bet žymėtasis narys ne *semantiniu atžvilgiu*, o išorine forma rodo giminę. Vyriškosios ir moteriškosios giminės derinamuosius žodžius galima atskirti pagal galūnę: *geras – gera, gražus – graži, mylimas – mylima, lauktas – laukta*; formos *gera, gražu, mylima* dabar derinamosios galūnės neturi. Jas būtų galima laikyti nežymėtuju nariu tik tuo atveju, jei jos būtų vartojamos ir kaip derinamosios, ir kaip nederinamosios formos, bet jos taip nevartojamos ir todėl nepriklauso derinamųjų žodžių giminės formų paradigmai. Palyginti galima su veiksmažodžio trečiuoju asmeniu, neturinčiu galūnės, bet vartojamu ir asmeniniuose, ir beasmeniuose sakiniuose.

Sabaliausko knygoje aprašyta labai daug gabių žmonių ir reikšmingų jų darbų. Žavimės Jono Palionio, Audronės Kaukienės, Bonifaco Stundžios, Danguolės Mikulėnienės, Reginos Koženiausienės, Emos Geniušienės, Vytauto Vitkausko ir kitų darbais, bet argi įmanoma apie juos visus kad ir išsitiesusioje recenzijoje bent po sakinį parašyti? Beje, Koženiausienė jokio administracinio darbo nedirbo, o dėl nepalankių gyvenimo aplinkybių buvo priversta VU leidykloje redaguoti kitų darbus ir tik laisvalaikiu dirbti tai, prie ko linko širdis. Atsidėjusi mokslui, ji dirba labai našiai, turi reikšmingų publikacijų ir po 2010 m.

120 p. rašoma: „Kaip svarų Urbučio nuopelną lietuvių kalbotyrai reikėtų paminėti, jog jo iniciatyva Vilniaus universitete buvo sukaupta didžiulė lietuvių kalbos etimologinio žodyno kartoteka, be kurios ateityje neįsivaizduojamas šio taip svarbaus mūsų kalbotyros veikalo rengimas“ (p. 120). Bet ar šis veikalas rengiamas, jei ne, tai koks kartotekos likimas?

Tikriausiai ieškoti žodžių kilmės yra įdomus kūrybinis darbas. Seniai, labai seniai saulėtą vasaros dieną ėjome su Paulausku paneriu pasivaikščioti į antrojo Valakupių pliažo pusę ir iš tolo pamatėme priešais ateinantį per petį persimetusį švarką sau besišypsantį Sabaliauską. Sutikę paklausėme, kodėl toks linksmas. O jis atsakė: *Išsiaiškinau utelės etimologiją*. Aiškinimą seniai užmiršau, bet atmintis laiko miško fone sau besišypsančio žmogaus atvaizdą.

Paskelbtas ne vienas *Lietuvos* kilmės aiškinimas. Labiausiai atrodo įtikimas Salio siūlymas jį sieti su veiksmažodžio *lieti* šaknimi (p. 416), o kilmė iš karinės palydos nelabai patikima (p. 172). Lietuvių kariuomenės būriai plačiai ir toli jodinėjo ne po Islandiją, o po slavų kraštus: vienas kunigaikštis Juodojoje jūroje žirgus girdė,

kitas pažadėjęs nepulti Maskvos, jei jos kunigaikštis ant kalvos prie miesto jam nusilenksias į kojas (dėl to ten yra ir *Поклон гора*). Turistams Ugliče gidai aiškina, kokie baisūs buvę lietuviai plėšikai, kaip ilgai jie laikę miestą apsuptyje ir siaubę jo apylinkes. Ten būdamas, su nuostaba pagalvoji, kaip reikėjo nujoti tūkstančius kilometrų, ir supranti, kad ne nuo žodžio *литва* galėjęs kilti pačios *Lietuvos* pavadinimas, o atvirksčiai – iš *Lietuvos* vardo galėjęs atsirasti ir keiksmazodis, kurio vartoseną tyrė Vladimiras Toporovas (p. 491).

Yra Rusijoje žemė Oriolo,
Lyguma, ištisa lyguma.
Pamačiau ten kaimelį iš tolo
Kažkodėl pavadintą *Litva*.

(Eduardas Mieželaitis. Cituojama iš atminties)

Kazys Ulvydas gabus kalbininkas. Jo darbų vertę puikiai nusakė Sabaliauskas antrame ir trečiame šios studijos tomuose, *Lietuvių kalbos enciklopedijoje*. Bet ar kas galėtų suprasti ir atskleisti Ulvydo talento ir charakterio ypatingumą? Sutrauktai galima pasakyti, kad jo mokslas ribojasi prieveiksmių studijomis ir kalbos kultūra, bet per tai su didele talento jėga jis žvelgė į pačias kalbos gelmes.

Ulvydas savo darbą dirbo neskubėdamas, bet gilindamasis į tiriamojo reiškinio esmę. *Nekaitomosios kalbos dalys pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose* atsirado ne kaip koks atskiras darbas, bet kaip prieveiksmių tyrinėjimo priešistorė. Puikiai mokėdamas lotynų kalbą, jis studijavo viską, kas apie nekaitomasias kalbos dalis parašyta iš pačių pradžių. Jei ir kiti kalbininkai būtų taip darę, daug vaisingesnė būtų buvusi jų mokslinė veikla. Pavyzdžiui, nebūtų reikėję apginti net dviejų habilitacinių disertacijų ir vis tiek palikti istorinę bevardę derinamųjų žodžių giminę dabartinėje lietuvių kalboje. Būtų neišvengiamai susidurta su Danieliaus Kleino teiginiu: „Kiek turi giminių daiktavardis, tiek jų turi ir būdvardis.“

Ulvydas stengėsi viską perskaityti, norėjo turėti išsamią prieveiksmių kartoteką. Kai vienam ją kaupiti tapo sunku, 1959 m. į Institutą pasikvietė savo buvusią studentę Eleną Valiulytę ir davė jai užduotį rinkti prieveiksnius iš *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekos. Ji pavyzdžius Ulvydui rinko ištisus metus. Sunku įsivaizduoti, kaip tuos pavyzdžius reikėjo suklasifikuoti, bet suklasifikuota ir padaryta, apginta disertacija, daug publikuota straipsnių apie linksnių ir prielinksnių konstrukcijų prieveiksmėjimą, bet viskas netilpo į tritomę gramatiką. Ulvydo prieveiksmių studijų visumą galima pamatyti tik Valiulytės sudarytame rinkinyje *Lietuvių kalbos prieveiksmiai* (2000 m.). Ne mažesnę tomą būtų galima sudaryti ir iš jo spausdintų bei daugelį metų per radiją skaitytų kalbos kultūros tekstų. Tokio tomo sudarymą Lietuvių kalbos institutas turėtų įsitraukti į savo planus, nes iš jo atsikleistų dar platesnė Ulvydo mokslinių interesų panorama.

Ulvydas buvo ne tik talentingas, bet ir ypatingas: vakar sakęs vienaip, šiandien galėjęs to neprisiminti. Tai esu patyrusi savo kailiu. Juozo Pikčilingio suviliota pasirinkau diplominį darbą rašyti apie veikslus. Gal, duodamas šią temą, Pikčilingis norėjo patikrinti mane, ar nenusirašysiu nuo Paulausko, nes žinojo jį rašant disertaciją apie veiksmožodžių priešdėlinę darybą. Kadangi niekada nieko gyvenime nenusirašinėjau, tai pasinaudojau tik Paulausko bibliografija, iš kurios išsirinkau darbus tų autorių, kuriems rūpėjo tik veiksmožodžių veikslai kaip gramatinė kategorija.

Kad Skardžius (p. 397–410) nesitenkino tuo, kaip veikslus buvo aprašęs Jablonskis, pamačiau iš jo straipsnio „Veikslai ir jų vartojimas“ (Skardžius 1936). Iš Vokietijos jis buvo parsivežęs naujų idėjų. Leonardo Dambriūno (p. 429–435) tik pavardę buvau girdėjusi. Savo diplominį darbą tvarkiau pagal Jano Safarewicziaus pasiūlytą metodiką, nes tik lotynų kalbos specialistas galėjo suvokti, kaip glaudžiai veikslai susiję su laikais. Jam ir buvo įdomu, kaip galima tai, ką reiškia lotynų kalbos laikų formos, lietuvių kalba pasakyti žodžių darybos priemonėmis (žr. Safarewicz 1938). Nepaneigiau priešdėlio gramatinės funkcijos, nesikišau į jo žodžių darybos vaidmenį ir veikslus aprašiau pagal laikus. Recenzuoti pakviesta Galnaitytė kritikavo negailėdama, bet apsigyniau, patikau Balčikoniiui, kuris nulėmė labai gerą mano diplominio darbo įvertinimą.

Baigusi studijas, likau bedarbė, nes vyras turėjo aštuonerių metų darbo stažą Lietuvių kalbos ir literatūros institute. Atsiradus laikinai vietai, buvau priimta dirbti į Ulvydo vadovaujamą Gramatikos skyrių. Jis priėmė labai maloniai: gyrė už puikų diplominį darbą, žadėjo pasirūpinti ir mano ateitimi. Paulauskas pats niekada nesigyrė, tai ir žmonos negalėjo girti. Matyt, jo pasikalbėta su Pikčilingiu, nes iš kur jis būtų žinojęs, kad rašiau diplominį darbą apie veiksmožodžių veikslus? Tą pačią temą Ulvydas man liepė rašyti ir Institute. Pradėjau ne tuščioje vietoje, todėl dirbti mokėjau. Perskaičiau tada ir anglų kalba išspausdintą Dambriūno straipsnį, kurį jis vadino būsimo didesnio darbo tezėmis, „Verbal Aspects in Lithuanian“ (*Lingua Posnaniensis*, 1959, nr. 7). Kadangi straipsnis rašytas angliškai, tai terminai abejonių nekėlė ir neklaidino: Jablonskis *veikslu* vadino tai, kas vokiečių vadinama *Aspekt und Aktionsart* „veikslas ir veiksmo atlikimo būdas“. Jablonskis pirmiausia visus veiksmožodžius skyrė į *eigos ir įvykio veikslu*, o paskui juos skirstė dar smulčiau: *eigos veikslu* – *kartiniai* ir *kartotiniai*, o *įvykio veikslu* – „1) **akimirkos** veikslas, 2) **pradžios** veikslas, 3) **galo** (pabaigos) veikslas, 4) **mažybės** veikslas“ (Jablonskis 1957: 292–293).

Skardžiui rūpėjo patobulinti Jablonskio veikslų sampratą. Jis teigė, kad Jablonskio apibrėžimu „veikslu sąvoka dar nenusakoma, – ji yra daug platesnė. Iš tikrųjų veikslas (vok. *Aktionsart*, pranc. *aspect*, rus. *вид*) yra **tas būdas** [paryškinta mano – A. P.], kuriuo vyksta arba veiksmas yra veikiamas“ (Skardžius 1936: 51). Bet Jablonskio terminas *veikslas* yra ne vokiečių *Aktionsart*, o *Aspekt*. Pats

Skardžius toliau veikslų nenagrinėjo, o paskatino tai daryti Dambriūną. Tas, būdamas nekritiškas, didesnės apimties darbe pakeitė lietuvišką Jablonskio terminą *veikslai* tarptautiniu terminu *aspektai*, o vokiečių *Aktionsart* pavadino Jablonskio terminu *veikslai*. Ir 1960 m. Lietuvių enciklopedijos leidykla Bostone išleido Leonardo Dambriūno 160 puslapių su visais priedais knygelę *Lietuvių kalbos veiksmožodžių aspektai*. Joje yra palyginimas su lenkų kalbų veikslais ir pasinaudota Safarewicziaus metodu veikslus aprašyti pagal laikus. Tiesą sakant, ne taip lengva pranešti Jablonskį. Ir po šių darbų jis liko nepatobulintas, tik šiek tiek apgadintas: būtajam dažniam laikui priskirta veikslų reikšmė.

Vienas paskatino, kitas parašė, gavo puikų Skardžiaus įvertinimą ir *Aidy* žurnalo apdovanojimą, pasigyrė pratarinėje, o Sabaliauskas persirašė ir į savo knygą (p. 431–432). Tai štai kaip kartais išeina su vertinimais ir pagyrimais.

Per tuos metus Institute labai daug sužinojau. Pamačiau, kad gramatika be galo įdomus darbas, o per veikslus galima įsigilinti ir į gramatinę veiksmožodžio semantiką (tranzityvumą), ir į laikų reikšmes, ir apskritai į visą gramatikos mokslą. Parašiau keturis autorinius lankus, bibliografijos pozicijų per du šimtus, nes teorinės literatūros tikrai buvo neaprėpiamas kiekis. (Ne veltui Maslovas aspektologiją siūlė vadinti atskira kalbotyros mokslo šaka). Mašininkų perrašytas darbas atiduotas svarstyti. Jokių esminių priekaištų nesulaukta. Tik po svarstymo Vytautas Ambrazas paklausė: „Kaip gi dabar bus? Gramatikos planuose ši tema numatyta Galnaitytei.“ Ir štai kur Ulvydo sukrečiantis ypatingumas: jis nė kiek nesutriko ir pasiūlė man susiderinti su Galnaityte, nes ji jau apgynusi disertaciją. Na jau ne! Menkas argumentas, kad ji vyresnė ir jau apsigynusi. Bet kaip galima Gramatikos vadovui ir net visam vyresniųjų kolektyvui nematyti plano ir leisti ištisus metus man rašyti temą, kuri numatyta kitam autoriui? Išėjau iš Instituto nepalikusi nė puslapio, ir niekas mano darbo nepasigedo. Tiek to: kas buvo, pražuvo.

Bet visiškai nepražuvo. Dvejus metus paredegavusi mokslinę ir techninę literatūrą, tą Institute parašytą darbą pateikiau kaip referatą Vilniaus universiteto aspirantūros skyriui. Jo viršininkas pasakė, kad tokio per visą savo darbo laiką nebuvo matęs. Recenzentas Vytautas Mažiulis taip pat vertino „labai gerai“. Įstojus reikėjo tvirtinti temą. Į veikslus katedroje tada žiūrėta labai skeptiškai. Bet Kazlauskas ištarė lemtingą frazę: „Jei yra kam vadovauti, tegul rašo.“ O Pikčilingis, katedros vedėjas, pasakė: „Formalus vadovas bus, o ji parašys ir be vadovo.“

Recenzuodama Sabaliausko knygą, nejučiomis pasakoju savo mokslinės biografijos faktus todėl, kad ant to siūlo galima suverti nemažai Sabaliausko aprašytų asmenybių ir jų darbų. Niekas Lietuvoje ir nežinojo, kad veikslų studijos XX a. viduryje ir antroje pusėje buvo labai aktualios kitose šalyse. Tik paskui pajuto, kaip iš užsienių ėmė plaukti stažuotojai tirti baltų kalbų veikslų. Pirmasis buvo Glazgo universiteto profesorius Viktoras Holttumas. Keista, bet malonu, kai tave,

dar tik asistentę, skiria vadovauti profesoriaus stažuotei. Visą mėnesį sėdėjome kartu VU Profesorijų skaitykloje. Jis mokėsi ir lietuvių kalbos, ir vertėsi mano ką tik apgintą kandidato disertaciją, o išvažiuodamas pasakė: „Jeigu nebūtų buvę jūsų darbo, mano stažuotė būtų buvusi beprasme.“

1980 m. susipažinau su nepaprastu mokslininku ir žmogumi Jurijumi Stepanovu (p. 510–513). Vėliau, bendraudama su juo, supratau, kodėl Vilniaus universitetas tik 2003 m. suteikė jam garbės daktaro laipsnį, nors Stepanovas ir anksčiau buvo to nusipelnęs. Jis labai mylėjo Lietuvą ir jos žmones, po sausio 13 įvykių išstojo iš partijos.

1968 m. Stepanovas buvo pirmosios ginamos Lietuvoje Jono Kazlausko daktaro disertacijos oponentas. Po Kazlausko mirties jis pajuto, kad neteko daugiau negu bičiulio, atitrūko, o gal kiek buvo ir atstumtas nuo Vilniaus universiteto, bet dar Lietuvai ugdė jaunuosius mokslininkus, atostogas leido kaimo žmonių sodybose. 1979 m. pasirodė, jo nuomone, dvi reikšmingos knygos: Ambrazo *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė* ir Paulauskienės *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmoždzių kategorijos*. Todėl, paprašytas Reginos Venckutės, sutiko būti mano disertacijos oponentu. Įdomiausia tai, kad, svarstant katedroje, piktintasi: „Anksčiau Paulauskienė kabinėjosi prie Galnaitytės, o dabar išdrįso kibti ir prie Žulio; skyrių apie asmens kategoriją reikia išmesti“ (Girdenis, geriausias Žulio bičiulis, nepratarė nė žodžio). Bet aš ne iš paklusniųjų. Todėl laimėjau, nes Stepanovui atrodė priešingai: „Apie asmens kategoriją parašyta geriausiai pasaulinėje kalbotyroje.“

Stepanovas nustebino ir tuo, kad rytmetį, sutiktas Reginos Venckutės stotyje, vyko ne į viešbutį ilsėtis, o pas mus į namus ir nenusivilkdamas palto pasiūlė man rašyti kartu su juo pranešimą būsimai baltistų konferencijai Rygoje. Pranešimą parašėme (Паулаускаене, Степанов 1985: 17–24).

Paklaustas, kokios padėkos norėtų už oponento vargą ir kelionę iš Maskvos, Stepanovas paprašė pasirūpinti atostogomis kaime. Apgyvendinau Švendubrėje, prie pat Raigardo slėnio puikioje sodyboje, kur prieklėtyje nuo lietaus kadaise slėpėsi Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, kur ne kartą lankėsi kompozitorius Balys Dvarionas, kur gyveno Balčikonis, rinkdamas Druskininkų dainas, kur per ekspedicijas ir aš gyvenau, ir Jocheną Rangę (p. 602–607) buvau apgyvendinusi.

Kai įpusėjus Stepanovų atostogoms, juos aplankiau, abu su žmona Lilija džiaugėsi, kad niekad taip puikiai neatostogavę: turėję du puikius kambarius ir kvalifikuotos šeimininkės gaminamą maistą, vaikščioję per mišką ir panemune į Druskininkus, lankęsi Čiurlionio namuose vykusiuose koncertuose, Druskininkų I vidurinės mokyklos direktorius Vytautas Bazys automobiliu pavežiojęs po Pietų Lietuvą. Mums dar buvo likę pasivaikščioti Čiurlionio taku ir nuoširdžiai pasikalbėti. Svarbiausia, kad tie garsūs žmonės, su kuriais teko susidurti, likdavo bičiuliai visam gyvenimui. Stepanovo jubiliejui skirtame rinkinyje *Kalba ir kultūra: Faktai*

ir vertybės tik užsakyti straipsniai pagal jo tirtas problemas. Buvau laiminga pakviesta į jo bičiulių būrį.

Veiksmožodžių veikslai pas mane atvedė ir japonę Eiko Sakurai. Sabaliauskas žino, kad ji klausė Bonifaco Stundžios prūsų kalbos paskaitų (p. 724). Bet ar viską gali žinoti? Iš kur sužinosi, kad jos profesorius, gavęs Paulauskienės knygą, pasiuntė savo mokinę studijuoti veikslų. Gal galima tik atspėti iš publikacijų. Bet ne taip lengva sužinoti, kad Sakurai ir po studijų daug kartų, mažus vaikus palikusi močiutėms, važiuodavo į Lietuvą, apsigyvendavo ne viešbutyje, o Paulauskų namuose, kad Paulauskienė norėdama galėtų vilkėti ir kimono, kad niekas Japonijoje taip puikiai nekalba ir nerašo lietuviškai kaip Sakurai. Paklausta, kodėl ji iki šiol tik asistentė, o ne profesorė, labai tyliai atsakė: „Vyrui neleidžia. Japonė turi būti nuolanki ir paklusni, pro duris ji pirma neina.“ Dabar jau jos vaikai paaugę: sūnui Naoto vienuolika metų, dukrai Akanei – aštuoneri, o sūnui Kento – ketveri, ir Sakurai dar žada ne kartą lankytis Lietuvoje.

Dar pirmuoju asmeniu norėčiau pakalbėti apie du išskirtinius Lietuvos kalbininkus – Zigmą Zinkevičių ir Aleksą Girdenį.

Zigmą Zinkevičių mano karta prisimena kaip puikų dėstytoją. Dabar didžiuojamės buvę Balčikonio mokiniai, o tada Zinkevičių laikėme geriausiu dėstytoju, o istorinę gramatiką įdomiausiu mokslu. Tada dar nenujautėme, kad ilgainiui per didelis atsidavimas mokslui, jo teikiama garbė, apdovanojimai ir įvairiausios premijos, noras visur pirmauti gali žmogų veikti kaip kokie narkotikai. Zinkevičius visas ištirpo moksle, užimamose pareigose, garbės ir pagarbos lavinoje tiek Lietuvoje, tiek ir užsienyje. Tai su didele pagarba aprašyta Sabaliausko knygoje. Talentingas ir darbštus Zinkevičius, bet visko, kas jo parašyta, dabar apimti ir įvertinti neįmanoma. Taip Rimvydas Šilbajoris kalbėjo ir apie Eduardą Mieželaitį: *Talentingas Mieželaitis, bet jis trykšta kaip galingas fontanas aikštės vidury ir neįmanoma tinkamai įvertinti jo visumos.*

Labai atidžiai skaičiau Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos istoriją* nuo pirmojo puslapio iki rodyklių, nes rengiausi rašyti apie pirmąsias lietuvių kalbos gramatikas. Žinau ir šios Zinkevičiaus studijos priešistorę. 1964 m. VU Lietuvių kalbos katedra kartu su MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutu buvo sumanę rašyti *Lietuvių kalbos istoriją* ir ją baigti 1970 m. Bet autoriai labiau rūpinosi savo daktarinėmis (habilitacinėmis) disertacijomis ir planuoto darbo nepradėjo. Planus tais laikais reikalauta vykdyti. Tad 1968 m. vasario 8 d. katedros posėdyje (protokolo nr. 314) nutarta atsiskirti nuo Instituto ir rašyti du mokslo darbus, kurie atstotų ir planuotą *Lietuvių kalbos istoriją*, ir būtų vadovėliai aukštųjų mokyklų studentams. Palioniui numatyta parašyti *Lietuvių literatūrinės kalbos istoriją*. Jis parašė ir išleido savo vadovėlį 1979 m. Paskui patobulinęs, kiek pakeitęs antraštę, 1985 m. studentams įteikė *Lietuvių rašomosios kalbos istoriją*.

Antrasis buvo numatytas kolektyvinis darbas *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Planas toks: **I. Įvadas ir bibliografija** (3 a. l. – Kazlauskas); **II. Fonetika**: 1) vokalizmas, 2) kirčiavimas (8 a. l. – Girdenis), 3) konsonantizmas (3 a. l. – Zinkevičius); **III. Morfologija**: 1) daiktavardis (5 a. l.), 2), įvardis (2 a. l.), 3) skaitvardis (1 a. l.) – Mažiulis, 4) būdvardis (2 a. l.), 5) nekaitomosios kalbos dalys (1 a. l.) – Zinkevičius; 6) veiksmažodis (5 a. l.) – Kazlauskas.

Darbas turėtų būti vadovėlio pobūdžio, paragrafų sistema, literatūra nurodoma tekste, baigimo terminas – 1970 m.

Kazlauskui ir Zinkevičiui daktaro disertacijų svarstymai ir gynimas aiškiai trukdė rašyti katedros suplanuotą darbą. Paskui tragiška Kazlausko mirtis visiškai sugriovė planą. Geriausia viską rašyti vienam: ką planuoji, jei gyvas sveikas esi, tai ir pabaigi. Zinkevičius viską padarė vienas: studentus aprūpino dialektologijos ir istorinės gramatikos vadovėliais, parašė didįjį *Lietuvių kalbos istorijos* veikalą, paskui jį sukonspektavo, o Ramutė Plioplytė išvertė į anglų kalbą ir paleido į pasaulį.

Skaitant Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos istoriją*, visokios mintys lindo į galvą, ypač kai priėjau iki rašytinio laikotarpio. Apie vieną svarbiausių senosios mūsų raštijos etapų (XVI–XVII a.) Palionis yra apgynęs habilituoto daktaro disertaciją, daugelį metų Vilniaus universitete dėstęs visą lietuvių rašomosios kalbos istoriją, išleidęs du šios disciplinos vadovėlio variantus, su T. Buchiene parašęs platų įvadą apie pirmąsias spausdintas lietuvių kalbos gramatikas Instituto leidiniui *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika* (1957). Iš Palionio tikėtasi Zinkevičiaus darbo išsamios analizės ir vertinimo, bet kažkodėl nesulaukta.

Negalima laikyti istorija dabarties aprašo. Kiekvienas, gyvenęs aprašomaisiais laikais, žino, kokie jie buvo. Nereikėjo politikavimo: rašymo apie Gorbačiovo reformas, Brazausko ir Beriozovo veiklą. Apie lietuvių kalbos tyrinėtojus reikėjo palikti parašyti Sabaliauskui. Juolab, kad čia randi sveiku protu nesuvokiamų dalykų. Pavyzdžiui, Albertas Rosinas nuo 1989 m. jau buvo Vilniaus universiteto Baltų filologijos katedros profesorius, o 1991–1996 m. šios katedros vedėjas. 1994 m. išėjusiame Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos istorijos* VI tome jis vis dar dirba kitose įstaigose (p. 268). Kas gi čia atsitikę?

189 p. prirašyta daugybė puoselėjusių kalbos kultūrą kalbininkų pavardžių. Ir padaryta labai neteisinga išvada: „[...] visiškai valdžios nesirūpinimas lietuvių kalbos ateitimi, susitaikymas su jos išnykimu „komunizmo epochoje“ visas tas pastangas vertė niekais“. Labai skauda širdį skaitant šias eilutes. Juk tai netiesa! Palionio *Lietuvių rašomosios kalbos istorijoje* yra visai kitaip: po karo išaugo nauja talentingų rašytojų karta, įvestas privalomas vidurinis mokymas, laikraščių, žurnalų, knygų leidyklose dirbo kvalifikuoti stilistai, radijas, televizija, teatras rūpinosi kalbos taisyklumu. Todėl bendrinė kalba šiuo metu pasiekė aukščiausią tobulumo laipsnį. Kažin, kaip dabar Zinkevičius mano? Ar jau nepriklausomos Lietuvos valdžia labai

rūpinasi kalbos kultūra? Ar jau geriau, kai į lietuvių kalbą prikaišiota visokių neadaptuotų svetimybų, kai jokio kalbos norminimo visai nematyti?

Jau 1994 m. buvo aišku, kas darosi lietuvių kalbai, o Zinkevičius vis tiek pakutiniu sakiniu ant knygos aplanko siūlo: „Į ateitį reikia žiūrėti optimistiškai.“ Užvertus knygą su šiuo sakiniu, norėtusi prabilti Vinco Mykolaičio-Putino žodžiais: „Grynas optimizmas man skamba kaip melas.“ Aleksas Girdenis sakė, kad anglų kalba padarys didesnę žalą lietuvių kalbai negu rusų. Jie, matyt, su Jörundur Hilmarsonu, žaisdami šachmatais, kalbėjęsi apie tą anglų kalbos šmėklą (p. 637), bet nežinia, ar islandų kalbai ji tiek padarė žalos, kiek lietuvių. Islandai laisva tauta, o mes, išsivadavę iš vienu kartuvių, savo noru kišame galvą į kitų kilpą.

Girdenis pačioje Lietuvos atgimimo pradžioje rašė: „Padarėm kiekvienas šį bei tą, bet turbūt ne tiek, kiek turėjome ir pajėgėm... Ypač skaudu būna, kai gerai pagalvoji – ką gi tu gera nuveikei? Tyrei kalbą, ypač šio krašto žemaičių (ir pirmiausiai mažeikiškių), o ar kam nuo to geriau ar bent įdomiau gyventi? Mokiniai iš čia vis rečiau renkasi filologo kelią (miestas ar miestelis – ne ta vieta, kur susidomima gimtąja kalba ir gimtąja žmonių kultūra, o narsiai geriančiame kaime kiek dabar begimsta gabių?)“ (Gimtoji kalba, 1990, nr. 10, p. 1–2).

Tokio gabumo žmonių kaip Aleksas Girdenis gimsta gal tik kartą per šimtmetį. Todėl jam ir specialybę pasirinkti buvo nelengva, nes galėjo visuose moksluose ir menuose pasiekti viršūnę. Kaip jis grojo smuiku! Kokį balsą turėjo! Pasirinkęs kalbos studijas, jis vis tiek nesiskyrė su lyrika, hegzometro analize. Kalbų mokėjimas ne jį išviliojo stažuotis po pasaulio universitetus, bet jam atsiuntė pasaulį. Savarankiškai išmokęs senąją graikų kalbą, buvo pajėgus tyrinėti jos prozodiją ir oponuoti Mindaugo Strockio darbui. Matematiko ir fiziko gabumai pravertė dirbant eksperimentinės fonetikos laboratorijoje, iš inžinierės Vidos Žilinskienės Girdenis padarė savarankišką keliu einančią lietuvių kalbos tyrinėtoją (p. 291–293). Visos Girdenio publikacijos aptartos Sabaliausko knygoje, ir dar parašyta: „Šiandien galima kalbėti apie lingvistinę Girdenio mokyklą: per trisdešimt jo vadovaujamų Lietuvos ir Latvijos kalbininkų apgynė disertacijas“ (p. 189). Kas galėtų pasakyti, kiek Girdenio laiko įdėta į kitų žmonių mokslinį darbą, kaip stengtasi išugdyti kalbininkų, galinčių pratęsti tai, kas jo paties talentingai pradėta? Norėtusi parašyti apie jį daug daugiau, juk kartu gyventa ir dirbta. Čia galima tik pridurti, kad, kalbėdamasis su tavimi, jis niekad nežvilgčiodavo į laikrodį, rodydamas, kad skuba, kad tavo kalba jam neįdomi.

Girdenio *Kalbotyros darbai* trys tomai verti atskiro dėmesio. Kiekvieno tomo gale pateiktas *Dialogas*, kur galima perskaityti ir paties Girdenio požiūrį į kalbotyrą. Jautė jis savo talento jėgą, bet nenorėjo girtis. Pirmojo tomo viršelyje matome Girdenį su Balčikoniu, šypsančiu taip, kaip jis šypsodavosi tik su bičiuliais kaime ar lankydamasis pas Baltarusijoje gyvenančius lietuvius. Paprasčiau, kad Girdenis

parašytų atsiminimus apie Balčikonį. Jis tai padaryti atsisakė: „dar kas nors pamans, kad giriuosi“. Tai tiesa, nes rašydamas apie kitus, neišvengiamai pasirodysi ir pats. Tikras paradoksas: gambiausias XX a. lietuvių kalbininkas gavo tik du kolektyvinius valstybės apdovanojimus: vieną už vidurinės mokyklos vadovėlius, o kitą kartu su vienatomių gramatikų autoriais. Ir nesurasta nė vieno Girdenio darbo, verto Lietuvos Respublikos mokslo premijos.

Zinkevičius rašė apie save. Tokiu atveju autorius iškyla virš visų, kiti, kad ir pagiriami, savaime pamažėja. Būtų dar pusė bėdos, jei tame rašinyje nebūtų apkalbų ir apmaudžių klaidų. Kolegą Vladą Bartusevičių jis perkrikštija Vincu, posėdyje, kuriame svarstoma Zinkevičiaus paskaita, jiedu su Kabelka apkalba Juliją Žukauskaitę, kuri, Kabelkos žiniomis, klaususi Skardžiaus, kaip reikia sakyti: ar *Žvaigždės spindi danguje*, ar *ant dangaus*? O Skardžius atsakęs: „Tau, panele, ant antpečių“ (Zinkevičius 1999: 149). Argi galėjęs Skardžius, visą gyvenimą rūpinęsis kalbos kultūra, taip atsakyti į visai protingą klausimą? Ir pašnekovai, šaipydami iš Žukauskaitės, parodė, kad patys nežino, jog galima sakyti abejaip, priklausomai nuo to, kaip interpretuoti ją dangų: ar kaip stogą virš savo galvos, ar kaip erdvę, pilną žvaigždžių.

Aišku, kad Būgos raštus išleisti sudėtingiau negu Jablonskio. Bet Palionis išleido tai, kas tuo metu buvo reikalingiausia: Jablonskio gramatikas. Zinkevičius giriasi pristatęs per radiją abu Jablonskio *Rinktinių raštų* tomus: pirmąjį tomą sudarę kalbos taisymsų straipsniai, o antrąjį vadovėliai (p. 184). Bet iš tikrųjų į pirmąjį Jablonskio *Rinktinių raštų* tomą sudėti ne straipsniai, o gramatikos, sintaksė, linksnų ir prielinksnių mokslas, darbai, kurių ir pats Jablonskis nelaikė vadovėliais, straipsniai yra antrajame tome. 1925 m. Jablonskis parašė 1922 m. gramatikos santrauką ir tik su išlygomis pasiūlė ją kaip vadovėlį aukštesniosioms vidurinės mokyklos klasėms, bet šios santraukos Palionis į *Rinktinius raštus* nedėjo.

Kas yra Jablonskio *Rinktinių raštų* dviejuose tomuose, visai nesunku ir atsiminti, o jei neatsimeni, tai patikrink, bet čia Zinkevičius nė trupučio nejaučia atsakomybės už tai, ką rašo. Ir geriausia leidyklos redaktorė netikrino, nes rašė akademikas. Radęs tokio neįtikėtino paviršutiniškumo pavyzdžių, imi abejoti ir kai kuriais mokslo teiginiais.

Dabar suteikiamas žodis Sarmai Kļaviņai.

265 knygos puslapius (nuo 463 iki 728) Sabaliauskas paskyrė užsienio kalbininkams, mokiusiems lietuvių kalbos, ją tyrusiems, jos faktus naudojusiems savo darbuose, nustato jų tyrinėjimų vertę lituanistikai, baltistikai ir indoeuropeistikai. Žinoma, autorius pripažįsta, kad XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje istorinė lyginamoji kalbotyra jau savo tikslus yra pasiekusi, o lietuvių kalba kaip seniausia indoeuropiečių kalba pasidariusi ne tokia reikalinga, nes dabar dominuojančios naujos sinchroninės kalbotyros kryptys. Tačiau ji vis tiek svarbi etimologijai, kalbų tipologijai ir kitoms kalbotyros sritims.

Sabaliauskas yra aprašęs nemažai kalbininkų iš įvairių įvairiausių pasaulio šalių (Europos, Azijos, Amerikos, Australijos ir kt.), išmokusių lietuviškai ir vienu ar kitu aspektu tyrusių lietuvių kalbą. Jo knygoje kaip išsamioje enciklopedijoje galima rasti vertingų žinių apie tas asmenybes ir šalis. Recenzijoje paminėsime tik kai kuriuos iš jų.

Natūralu, kad iš užsieniečių pirmieji Sabaliausko aprašyti giminiškos tautos – latvių – kalbininkai. Dabar Latvijoje nėra tokio kalbininko, kuris lietuvių kalbotyrai ir apskritai baltistikai galėtų tiek duoti, kiek kadaise yra davęs Janis Endzelynas. Tačiau baltų kalbų lyginamoji tradicija čia neišnykusi. Prieš Antrąjį pasaulinį karą, kai Latvijos universitete dirbo Janis Endzelynas ir jame buvo baltų filologijos skyrius, daugelis baltistų studijuoti vyko į Rygą, o XX a. viduryje jų kelių kryptis pasikeitė, nes Vilnius tapo baltistikos centru. Vilniaus universitete jau mokėsi ne vien tik latvių kalbininkai. O ir iš latvių ne vienas čia yra gynęs disertaciją arba dalyvavęs bendruose baltų kalbų tyrinėjimo darbuose, pavyzdžiui, sudarant *Baltų kalbų atlasą*.

Šioje knygoje Sabaliauskas pirmiausia supažindina skaitytojus su tais latviais, kurie kaip baltistai išaugo vadovaujami Vilniaus profesorių Vinco Urbučio, Vytauto Mažiulio, Alekso Girdenio, Zigmo Zinkevičiaus ir Aleksandro Vanago. Pirmasis Vilniaus universiteto aspirantas buvo Reinis Bērtulis, gimęs Akmenės rajone Pipirų kaime (1937–1994). 1962 m. jis įstojo į Vilniaus universiteto aspirantūrą ir tyrė latvių ir lietuvių kalbų leksikos santykius. Šia tema rašė straipsnius. Savo lituanistinius darbus jis skelbė ir latvių spaudoje. Kadangi Sabaliauskas pats yra vertęs latvių grožinę literatūrą į lietuvių kalbą, jis nepamiršta ir to, kad Bērtulis vertė lietuvių grožinę literatūrą į latvių kalbą. Gabūs įvairių šalių kalbininkai turėjo ir literatūrinių sugebėjimų: vertė ir net studijavo grožinę literatūrą, kūrė eilėraščius, apsakymus.

Latvijos universitete šalia kitų disciplinų Bērtulis dėstė ir lietuvių kalbą. Vėliau į Vilnių studijuoti vyko jau jo mokiniai. Pēteris Vanagas 1982–1984 m. buvo Vilniaus universiteto studentas, 1985–1988 m. šio universiteto aspirantas ir pagaliau čia apgynė daktaro disertaciją. Albertas Sarkanis – ne tik lingvistas, bet ir diplomatas. Kaip lingvistas jis domėjosi latvių dialektais, latvių ir lietuvių kalbų kontaktais. Sarkanis 1993 m. Vilniaus universitete apgynė daktaro disertaciją iš eksperimentinės tarmių fonetikos. O Laimutė Balodė (Anelauskaitė) savo šaknimis priklauso abiem mūsų tautoms. Ji Vilniaus universiteto absolventė, bet kartu dvejus metus studijavo ir Latvijos universitete. Dabar ji dirba Rygos ir Helsinkio universitetuose, kur dėsto abi baltų kalbas, tyrinėja baltų kalbų onomastiką, bendradarbiauja sudarant žodynus.

Sabaliauskas aprašo ir latvistikos studijas, kuriose tiesiog neįmanoma išsiversti be lietuvių kalbos, pavyzdžiui, Martos Rudzītės „Latvių kalbos istorinė fonetika“ (1993), Konstantino Karulio dvitomis „Latvių kalbos etimologinis žodynas“ (1992), Antono Breidako darbai. Šioje nuostabioje enciklopedijoje dar rasime Ainos Blin-

kenos, Benitos Laumanės, Dainos Nitišos, Ojāro Bušo, Dacės Markus, Valentinos Skujišos, Brigitos Bušmanės, Annos Stafeckos, Lidijos Leikumos ir kt. tyrinėjimus su nuorodomis, kas jų darbuose svarbu lituanistikai. Tiesiog nuostabu, kaip puikiai Sabaliauskas pažįsta kaimynų kalbotyrą, kaip įsigilinęs į viską, kas gali metodu ar tyrinėjimo objektu patraukti kitus kalbininkus. Pavyzdžiui, latvės tremtinės Stokholmo universiteto profesorės vaikų kalbos studija „Nuo penkių mėnesių iki penkerių metų“ (1982). Mūsų profesorė ir augindama savo vaikus sugebėjo dirbti reikalingą ir labai įdomų kalbotyros darbą.

Slavistų dėmesys lietuvių kalbai nuo XIX a. antrosios pusės tęsiasi iki šiol. Tai rodo ir Sabaliausko išsami rusų, ukrainiečių, lenkų, čekų ir bulgarų kalbininkų darbų analizė (482–568). Su ypatinga pagarba ir rūpestingumu aprašyta rusų baltistų veikla, nes iš tiesų maskviškiai Vladimiras Toporovas, Olegas Trubačiovas, Viačeslavas Ivanovas labai plataus profilio mokslininkai – kalbininkai, folkloristai, mitologai, etnologai, literatūros tyrinėtojai.

Dabartinei kalbotyrai ir lituanistikai ypač reikšmingi dviejų iškilių teorinės kalbotyros specialistų – Tatjanos Bulyginos ir Jurijaus Stepanovo darbai. Jų gramatikos teorijos ir teorinės gramatikos, semantikos ir semiotikos, lyginamosios kalbotyros ir kalbos filosofijos studijos yra brangus paveldas įvairių kalbų tyrinėtojams. Lietuvių kalbininkai gali didžiulius jų draugyste ir dėmesiu, daugelis šandien žinomų Lietuvos lingvistų jiems dėkingi už vadovavimą mokslo kelio pradžioje. Su didele pagarba aprašyti Sankt Petreburgo baltistų vyresniosios kartos (Jurijaus Otkupščikovo), ir jaunesniosios (Aleksiejaus Andronovo) ir ukrainiečio Anatolijaus Nepokupno darbai.

Ypatingą vietą Sabaliausko apraše užima lenkų kalbininkai, o jų tarpe žymiausio baltisto ir indoeuropeisto Wojciecho Smoczyńskiego biografija, lingvistinis kelias, lingvistikos žurnalų, biuletenių, bibliografijų leidyba ir svarbiausias lituanistikai veikalas „Lietuvių kalbos etimologinis žodynas“ (2007). Daug lituanistikai nusipelnę Leszekas Bendarczukas, Michałas Kondratiukas ir kt. Žymūs čekų, bulgarų baltistai.

Labai puikiai pristatomi vokiečių kalbininkai, kurių tėvynėje XIX a. pradžioje atsirado lyginamoji istorinė kalbotyra. Aktyviausias šių laikų vokiečių baltistas yra Raineris Eckertas. Jis Sabaliausko aprašomuoju laikotarpiu paskelbė daug lituanistikai svarbių studijų, vokiečių spaudoje recenzavo svarbiausius lituanistinius darbus, iki išėjimo į pensiją vadovavo savo iniciatyva įsteigtam Baltistikos centrai Greifswaldo universitete. Sabaliauskas, puikiai susipažinęs su šio mokslininko tyrinėjimų sritimis ir pedagogine veikla, daro išvadą, kad pastarieji du dešimtmečiai Eckertui buvo labai sėkmingi, tiek baltistikos, tiek ir slavistikos srityse (p. 573).

Labai vertingas vokiečių indoeuropeisto Wolfgango P. Schmido (p. 583–588) indėlis į baltistikos mokslą. Jam priklauso idėja, kad *senosios Europos* (jo terminas)

hidronimijos centras esąs baltų kraštuose. Jis studijavo prūsų ir Kuršių nerijos kalbas, nuo 1985 m. redagavo leidinių seriją *Hydronymia Europea* ir kartu su Bernowskiu yra trijų tomų veikalo „Kuršių nerijos kalba: Vieno mirštančio dialekto istorinės kalbotyros ir instrumentinės fonetikos studijos“ (1989–1999 m.) redaktorius ir bendraautorius.

Ypač daug lituanistikai ir apskritai baltistikai nusipelnęs plataus profilio filologas Mūnsterio universiteto profesorius Friedrichas Scholcas (p. 591–599). Nepaprastai reikšmingas mums jo baltų literatūros tyrinėjimo darbas „Pabaltijo tautų literatūros. Jų atsiradimas ir raida“ (1990 m.). Tai yra lietuvių, latvių ir estų literatūrų studija, kurioje išryškinama literatūrų formavimosi specifika ir ryšiai su kaimyninėmis literatūromis.

Lituanistams be galo reikšmingas 1981 m. Scholco sumanytas didžiausio XVI a. lietuvių raštijos paminklo – Jono Brekūno Biblijos vertimo – fotokopijų leidimas. Jis parengė pirminį leidybos projektą, pasirūpino lėšomis ir 1991 m. ėmė rodytis šio darbo rezultatai. Iš viso išleistos keturios knygos (1991–2002 m.), kurias spaudai rengė Jochenas Dieteris Range, Scholcas, Friedemannas Kluge. Reikia pasakyti, kad Sabaliauskas su didele pagarba autoriui aprašo visus bent kiek su baltistika susijusius Scholco darbus.

Mūnsterio universitete Scholcas buvo Slavų ir baltų seminaro, vėliau Tarpdisciplinio baltų studijų instituto vadovas.

Gana stiprios baltistikos tradicijos Italijoje, kur 1931 m. žymusis italų kalbininkas Giacomas Devotas pradėjo leisti pirmąjį pasaulyje baltistikos žurnalą *Studi Baltici*, ėjusį iki 1969 m. Malonu pažymėti, kad 1995 m. Pizos universitete įsteigtas žurnalas *Res Balticae*. Aktyviausiais šio trisdešimtmečio baltistais Sabaliauskas laiko Mariją Teresą Ademollo Gagliano, Gvidą Michelinį ir Pietro Umberto Dinį.

Mes, kaip gerai pažįstančios Dinį, didžiausią simpatiją jaučiame jam. Tai ne tik didis mokslininkas, poliglotas, bet ir labai mielas žmogus. Žavi Dinio susidomėjimas baltų kalbomis ir kalbotyros istorija, jo *opus magnum* „Baltų kalbos“ (*Le lingue baltiche*. Firenze, 1997) lietuvių ir latvių kalbomis pasirodė 2000 m., rusų – 2002 m. ir jau išversta į anglų kalbą. Tarp daugelio kitų jo darbų išsiskiria „ALILETOESCVR: baltų kalbotyros pradžia“ (*ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini*. Livorno, 2010, 844 p.). O kiek Dinis yra nuveikęs meno ir kultūros srityje! Jis supažindino Europą su baltų tautomis, jų praeitimi ir dabartimi, kiek puikių esė, grožinės literatūros (prozos ir poezijos) vertimų.

Recenzijoje neįmanoma išvardyti net svarbiausių tyrinėtojų ir jų darbų. Belieka tik paraginti skaitytojus atsiversti Sabaliausko knygą, kurioje galima rasti viską, arba beveik viską, kas susiję su lituanistika ir baltistika. Sabaliausko *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija* – nuostabus kalbotyros istorijos paveldas ateities kartoms.

LITERATŪRA

Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį 2006: Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gimtoji kalba, 1990, nr. 10, p. 1–2.

Jablonskis Jonas 1957: *Rinktiniai raštai* 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Kazlauskas Jonas 1968: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.

Kļaviņa Sarma 2012: Jāņa Endzelīna akadēmiskās biogrāfijas mzzināmas lappuses līdz 1940. gadam – *Latvijās Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 5/6 nr. lpp. 5–18.

Mūsų kalba 1975, nr. 3.

Паулаускене Алдона, Степанов Юрий 1985: Универсальные категории в грамматике балтийских языков. – *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga, lpp. 17–24

Pikčilingis Juozas 1982: *Žodžio interviu*. Vilnius: Mokslas.

Skardžius Pranas 1936: Veikslai ir jų vartojimas. – *Gimtoji kalba* 4.

Safarewicz Jan 1938: Stan badań nad aspektem czasownikowym w języku litewskim. – *Balticoslavica* 3. Wilno.

Stang Christian S. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo – Bergen – Tromsø.

Степанов Юрий С. 1981: *Имена. Предикаты. Предложения*. Москва: Наука.

Urbutis Vincas 1978: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmās 1999: *Prie lituanistikos Židinio*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Эндзелин Янис 1905–1906: *Латышские предлоги* 1–2. Юрьев.

Įteikta 2013 m. spalio 8 d.

ALDONA PAULAUSKIENĖ
Vilniaus universitetas
Balio Sruogos g. 8-1, LT-10220 Vilnius, Lietuva
aldona.platukyte@gmail.com

SARMA KĻAVIŅA
Latvijos universitetas
Ozolciema 24/I-112, LV-1058 Rīga, Latvija
sarmak@lat.net.lv

ALDONA PAULUSKIENĖ
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: gramatikos teorija, gramatikos mokslo istorija, socialinė lingvistika.

Rita Miliūnaitė
KĄ MANOTE
APIE NEPRIESAGINES
MOTERŲ PAVARDES?

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, 359 p.
ISBN 978-609-411-090-0

Studijos pavadinimas – aktualus ir vertas dėmesio klausimas. Kodėl jis toks aktualus, kai daugiau negu du dešimtmečius esame laisvi ir nepriklausomi? Todėl, kad nepriesaginės (kaitomos ir nekaitomos) lietuvių moterų pavardės mūsų kalbai svetimos, jų daryba su galūne *-ė* prieš lietuvių papročius ir nusistovėjusias kalbos normas. 1979 m. Justinas Marcinkevičius poetiniu žodžiu kalbėjo tautai:

Maži mes, maži!
Apkabinu tavo vardą:
kur mums dėt
savo norą gyventi,
kur paslėpt
savo viltį būti?

Eina ir eina
per mūsų rugius,
per mūsų kalbą –
maži, mes maži,
o koks didelis noras išlikti!
„Ablingos ašara“

Kur staiga dingo tas didelis noras išlikti? Kodėl jį pakeitė noras nebūti, dingti plačiame pasaulyje? Kodėl dabar daug kam atrodo negraži ir skurdi mūsų kalba, negražios mūsų moterų pavardės, ir apskritai, kodėl mes nenorime išlikti savimi? Jeigu mes būsime ne mes, tai nuskurdinsime ne tik save. Išnykus kurios nors tautos kalbai ir kultūrai, didelė netektis visam pasauliui. Nepriesaginės moterų pavardės – tik maža dalelė to didelio lietuvių noro išnykti.

Rita Miliūnaitė įteikė mums puikią studiją apie tai, ką kas manė ir tebemanoma apie lietuvių moterų pavardes, kokie jų keitimo ar išlaikymo motyvai. Perskaičius ją, norisi transformuoti pirmosios lietuviškos knygos sakiniu kreiptis į visus: *Imkit ją ir skaitykit! Ir tatai skaitydami permanykit!* Ne tik permanykite, o dirbkite, jei norite išlikti. Jūs dabar klaidingai įsitikinę, kad lietuvių kalbai nieko bloga negali atsiti, bet jau atsitiko. Ir pirmiausia sukrusite, kalbininkai! Mokykitės, studijuo-

kite savo krašto ir jo žmonių istoriją, papročius, kalbą, svetimų kalbų ir kultūrų įtakas ir blaiviai vertinkite visa tai, kas jau įvykę ir tebevyksta. Dabar jūs tik pasyvūs stebėtojai. Valdžia paskelbė lietuvių kalbą valstybine, įsteigė prie Lietuvos Respublikos Seimo Valstybinės lietuvių kalbos komisiją ir nusiplovė rankas, nesirūpindama nei tuo, ką Komisija turi, nei tuo, ką gali padaryti.

Miliūnaitė parašė aktualią ir visais atžvilgiais gražią knygą. Kokia tyra moters grožybė viršelyje! Viršelis atspindi ir knygos grožį, tobulumą: puiki kompozicija ir aukšta rašymo kultūra lemia jos objektyvumą ir patrauklumą, nes aiškiai apibrėžtas tiriamasis objektas, nusakyti tikslai ir uždaviniai, galimos nepasiteisinusios kodifikacijos pasekmės. Pačiu knygos pavadinimu klausiama: „Ką jūs manote apie nepriesagines moterų pavardes?“ Kartu kyla ir nemažai kitų klausimų: *Ar po oficialaus leidimo moterims turėti nepriesagines pavardes dar galima apginti buvusią jų sistemą? Jei galima, tai kaip? Jei negalima, tai kodėl? Ir kodėl taip neprotingai tvarkoma gimtoji kalba pagal svetimų kalbų pavyzdį?*

Verta dėmesio knygos dedikacijoje išsakyta autorės patirtis: „[...] ketvirtį amžiaus pasilikta mergautinė pavardė gyvenime nėra sukėlusį jokių diskriminacinių potyrių, kliūčių ar juolab įvairusių kompleksų“. O remiantis mokslu ir liaudies kalbotyra, atliktos studijos gale nedžiuginanti išvada: „[...] feministinis maištas prieš moterų pavardžių priesagas ilgainiui virto į bręstantį maištą prieš apskritai visą lietuvių pavardžių sistemą kaip lietuviškos tapatybės dalį“ (p. 319). Nebijokime termino *liaudies kalbotyra* dėl daugiau negu pusę amžiaus valkioto žodžio *liaudis*. Šis žodis lietuviškas, vartotas Simono Daukanto, užrašytas ir iš Dusetų krašto ir turėjęs reikšmę ‘minia, didelis pulkas žmonių’ (*Lietuvių kalbos žodynas* VII 391).

Šalia profesionaliosios medicinos yra ir liaudies medicina, o šalia profesionaliosios kalbotyros yra ir liaudies kalbotyra, nes žmogui atrodo, kad jau apie save jis viską žino: gali pats save gydyti, pats spręsti, kokia turi būti jo kalba, o paveldėtą pavardę kaip kokį daiktą laiko savo nuosavybe. Kiekvienas sveikas žmogus turi kalbą, bet kalba ne jo vieno, o visuomenės nuosavybė, todėl ir jo pavardė yra kalbos nuosavybė. Savo valia individas gali susikurti tik slapyvardį. Vykusiai susikurtas garsaus žmogaus slapyvardis dažnai nuo žmonių paslepia tikrąją pavardę. Todėl Maironio, Vaižganto, Krėvės, Vienuolio, Žemaitės tikrųjų pavardžių gali kai kas ir nežinoti.

Kaip liaudies medicina negali atstoti profesionaliosios medicinos, taip ir liaudies kalbotyra negali atstoti profesionaliosios. Liaudies kalbotyros motyvai keisti pavardes nederą su profesionalia lingvistika. Argi nuo pavardžių pakeitimo gali atsirasti kokia nors lyčių lygybė? Siekiant lygybės, sukuriama nelygybė, nes vyro ir moters prigimtinė paskirtis nesutampa ir negali sutapti: vyrai vaikų niekada negimdys. Moterys daugelyje šalių patiria diskriminaciją nepriklausomai nuo savo pavardės. Tai kodėl reikalingas toks sukilimas prieš lietuvių moterų pavardes?

Iš Zigmo Zinkevičiaus ir Antano Salio pastebėjimų matyti, kad buvęs laikas, kai ir lietuvių moterų pavardės nuo vyrų skyrėsi tik galūnėmis (*Daugirdas – Daugirda, Derkintis – Derkintė*), bet nežinia, kiek plačiai. Teritorija ribojasi su Latvija, kur nuosekliai su dviem galūnėmis (-a ir -e) sudarytos latvių moterų pavardės (*Ozols – Ozola, Kalnačs – Kalnača, Rozenbergs – Rozenberga; Balodis – Balode, Rudzītis – Rudzīte, Ceplītis – Ceplīte*), nerodančios priklausymo šeimai. Ir niekas iš lietuvių kalbininkų neatkreipė dėmesio į paprastesnes latvių vyrų pavardes, leidžiančias reguliarią moterų pavardžių galūninę darybą. Lietuvių vyrų pavardžių priesagos ir galūnės įvairesnės už latvių. Todėl iš jų su siūloma viena galūne -ė negalima reguliari moterų pavardžių daryba. Įdomu, kad priesaga -ienė tinka prie visų lietuviškų vyrų pavardžių, bet argi kuri iš jaunų gražių moterų norėtų turėti pavardę su šia priesaga, įgijusia jau iš mūsų sąmonės beveik neištrinamą ištekėjusios žymę. Miliūnaitės studijoje randame ir siūlymą ją vartoti visoms moterų pavardėms, ir motyvą, kad ji primenanti seną sukriošusią bobą, nors ištekėjusi dar būna ir jauna, ir graži, o pasensime visi be išimties.

Šiandien kalbos mokslas taip toli nuo lietuviškai kalbančios visuomenės (ir net nuo kai kurių kalbininkų), kaip žvaigždė nuo žvaigždės. Ką galima pasakyti apie kalbininką, nepriesaginę moters pavardę siejantį net su baltų prokalbe, kai apskritai lietuvių pavardės iš gana vėlyvo laiko (Lietuvos kunigaikščiai pavardžių neturėjo), o moterų pavardės dar vėlesnės už vyrų?

Miliūnaitės studija pradedama nuo objekto, jo tyrimo metodų ir tikslų apibrėžimo, nuo mokslo, aiškinančio lietuviškų pavardžių kūrimąsi. Pasinaudota Zigmo Zinkevičiaus, Meilutės Ramonienės, Vitalijos Macijauskienės, Almos Ragauskaitės ir kt. mokslo darbais. Literatūros sąrašė rasime visus kalbininkus ir nekalbininkus, viešai reiškusius savo nuomonę apie moterų pavardes.

Iš pasakojimų užrašytas ir mūsų kalbos tėvo Jono Jablonskio požiūris į nepriesagines moterų pavardes. Bet pasakojimai – ne dokumentai: iš vieno atrodo, kad Jablonskis palankiai į jas žiūrėjęs (p. 50). Su Juozu Senkumi jis apkalbėjęs stamboką merginą *Deveikytę*, sakęs, kad jai geriau tiktų pavardė *Deveikė* ir kad suaugusių merginų pavardes reikėtų vartoti be mažybinių priesagų. Jablonskis ir Vosylytę pavadindavęs Vosyle, tik nežinia, kokiomis aplinkybėmis: ar tiesiai jai į akis taip sakęs, ar tik su kitais kalbėjęs. Su Brone Vosylyte man teko labai ilgai ir artimai bendrauti, daug girdėti pasakojimų apie Jablonskį, bet niekad ji nėra užsiminusi, kad Jablonskis ją vadinęs Vosyle.

Senkus persako Jablonskio nuomonę: kaimo žmonės gerai darę, kad mažą *Senkų* vadinę *Senkiuku*, bet negerai dariusi pradžios mokykla, kai dar mažą pipirą vadinusi *Senkum*.

Šių dienų diskusijose Albinas Petrulis prisimena visiškai priešingą Jablonskio teiginį (p. 54), kad nepriesaginėmis pavardėmis pravardžiuojamos tik palaidos moterys.

Jablonskis galėjęs sakyti ir vienaip, ir kitaip, nes jis ne tik rašęs gramatikas, bet ir įsiklausydavęs į kasdienę žmonių šnekamąją kalbą. O žmonės galėję užaugusių ir dar apkūnią moterį pavadinti ir nepriesagine pavarde, galėję suaugusių merginų pavardžių priesagas sutapatinti su bendrinių žodžių mažybinėmis ir maloninėmis priesagomis ir justi jų netikimą apkūniai moteriai. Maži berniukai tikrai vadinti ir dar tebevadunami *Senkiukais*, *Vitkauskiukais*, *Jonaičiukais*, parodant, kad jie nesuaugę, nesavarankiški, dar priklausomi *Senky*, *Vitkauskų*, *Jonaičių* šeimoms. Tačiau į dokumentus rašyti vyriškų pavardžių mažybinių formų niekas ir niekada nesiuė todėl, kad ateis laikas, kai berniukai užaugs, ves, atsiskirs nuo tėvų, taps kitų šeimų galvomis, ir tada iš jų pavardžių bus daromos jų žmonių ir dukterų pavardės, jų šeimos maži berniukai taip pat, kol užaugs ir sukurs savo šeimas, bus vadinami mažybinėmis pavardžių formomis.

Jablonskis, kalbininkas profesionalas, turėjęs pagrindą sakyti, kad nusistovėjusioje pavardžių sistemoje negalima daryti jokių reformų, kad nepriesaginėmis pavardėmis tik palaidos moterys pravardžiuojamos. Ir tuo reikia tikėti, nes Jablonskio gyventu laiku lietuvių šeimos moralinės vertybės buvo dar labai tvirtos.

Lietuvių pavardžių mažybinės priesagos neturi mažybinės reikšmės. Moterų rodo priklausymą šeimai, o vyrų – visiškai bereikšmės: *Labutis*, *Seibutis*, *Urbutis*, *Gražulis*, *Balčytis*, *Saulytis*, *Antanėlis*, *Kunigėlis* ir kt. Kad geriau suprastume tikrinių ir bendrinių daiktavardžių reikšmės skirtumą, palyginkime dvi, atrodytų, tiesiog priešingos reikšmės pavardes – *Didžiulis* ir *Mažiulis*. Labai mažas žmogus gali turėti pavardę *Didžiulis*, o *Mažiulis* gali būti ir augalotas vyras. Pavardės priklauso tai pačiai vardyno sistemai, kaip ir miestų, upių, ežerų pavadinimai, ir semantinėmis ypatybėmis skiriasi nuo bendrinių daiktavardžių.

117 p. Miliūnaitė rašo, kad XXI a. pradžios diskusijose nebuvo išnaudotas visas XX a. diskusijose teiktų argumentų potencialas. Mes jau tokie esame, kad daugiausia rūpi ne tai, ką kitados kas yra pasakęs ar ir dabar dar tebesako, bet patys norime pasirodyti su savo vienintele tiesa. Ši Miliūnaitės studija yra pirmoji, kurioje rodomi labai įvairūs argumentai, bet ar kas pasinaudos tuo jos ryškinaamų racionalių argumentų potencialu, tai dar abejotina, nes labai dažnai pavienių protų nepastebime.

1967 m. diskusijoje protingiausiai rašė Kazys Ulvydas (p. 62–63). Kas galėtų pasakyti, kaip tą jo protą reikėjo perduoti visuomenei? Pritarė jam Jonas Kazlauskas, bet, pavyzdžiui, Aleksas Girdenis čia nematė net lingvistinių problemų: dėl kiek nori tą galūnę *-ė*. Gal iš pradžių keistokai atrodys *Degutė*, *Girdenė*, *Vanagė*, *Skiauterė*, *Kačerauskė*, bet „kadangi tose pavardėse nieko nelietuviško nėra, jos nesunkiai su laiku prigytų“ (p. 65). Ulvydas klaidų nedarė, o Girdenis darė. Tai priklausė nuo laiko, kuriame jie gyveno ir brendo ir nuo amžiaus, nuo įsigilinimo į dalyko esmę.

Ulvydas nematė jokio poreikio ir galimybės kieno nors valia kištis į natūralius kalbos reiškinių formavimosi ir raidos procesus. Jis įsitikinęs, kad tai, kas kalboje sava, specifiška, gražu, yra vertintina ir saugotina. Ne pavardės, o visuomeninė santvarka keičia požiūrį į ištekėjusias ir neištekėjusias moteris. Jis asmenvardžių netapatina su profesijų pavadinimų poromis (*daktaras – daktarė*), juo labiau su gyvūnų (*vilkas – vilkė*), o Girdenis teigia, kad būtent šie pavyzdžiai rodantys, jog nepriesaginės moterų pavardės neprieštaruja lietuvių kalbos prigimčiai (p. 64). Girdenio nuomone, tik viena kalbinė smulkmena būtų neparanki: jei vyro pavardė būtų *Dirsė, Lapė, Kupė, Rutė, Ružė, Tupė, Žylė*, tada jau moters pavardė nesiskirtų nuo vyro. Bet pagaliau ir Girdenio išvada nežada perversmų, nes moterų pavardžių keitimo priežastis ne kalbinė, o socialinė, ir todėl viskas liksią kaip buvę (p. 64). Taigi Ulvydas arčiau socialinės lingvistikos už Girdenį.

Miliūnaitės studijoje pateikta ir nuomonė, esą, lenkai mums primetę priesagines mergautines moterų pavardes, o paskui patys atsisakę. Socialinė lingvistika tai paneigtų, nes ji studijuoja ne tik kalbą, bet ir ją vartojančios visuomenės istoriją, papročius, tradicijas, tautosaką, iš kurios matyti visuomenės gyvenimo, šeimos moralės normos. Lietuviai turi seną mitologinę pasaką „Eglė žalčių karalienė“. Ji turbūt iš pagonybės laikų, kai lietuviai garbinę medžius ir dar pavardžių neturėję, o joje jau atsispindi šeimos sudarymo normos. *Žilvinas* – žalčių karalius, o *Eglė*, jo žmona, žalčių karalienė. Jų vaikai – trys sūnūs ir viena jauniausioji dukrelė turi medžių vardus: *Ažuolas, Uosis, Beržas* ir *Drebulė*. *Žilvino* ir *Eglės* vedybos parremtos visai ne meile, o apgaule ir prievarta. Eglė *Žalčiui* pasižadėjo tekėti norėdama atgauti marškinius, o paskui žalčiai ją tik iš trečio karto prievarta sugebėjo išsivežti iš tėvų namų. Eglė buvo laiminga savo namuose, bet ir tėvų, brolių, seserų ilgėjosi, norėjo juos tik aplankyti. *Žiniuonės* padedama, atlikusi sunkiai įveikiamas kliūtis, vyro buvo išleista su sąlyga, kad neminės jo vardo. Ji ir neminėjo, sūnūs taip pat neišdavė, o išdavė dukra. Po *Žilvino* mirties Eglė vis tiek negrįžo į tėvų namus, nes kelio atgal į tėvų šeimą ištekėjusiai nėra. Ji prakeikė dukrą, užkeikė sūnus ir save, ir jie visi virto medžiais.

Tai štai kokia šeimos sąranga. Sūnūs lieka ištikimi tėvui, o dukros išeina iš tėvų namų. Lietuvių kalba atspindi skirtumą tarp vyrų ir moterų prigimties ir padėties šeimoje: vyrai *veda*, o moterys *teka* (išduoda tėvų namus), gauna vyro pavardę, tampa vyro nuosavybe. Tai atitinka ir dešimtą Dievo įsakymą. Net ir dabar, kai tas įsakymas suredaguotas kiek kitaip, nepabrėžiant, kad žmona yra tokia pat vyro nuosavybė kaip asilas ar daiktas, vyrams vis tiek nepatinka, kai mergina jiems peršasi, kabinasi ant kaklo, nori valdyti vyrą. Jiems tokia neįdomi, nes jų prigimtis reikalauja gauti žmoną nugalint kliūtis. Gamtoje patinai kaunasi dėl patelių. Matote, kaip toli socialinė lingvistika gali nueiti nuo visų mūsų suprantamo kalbos mokslo.

Lietuvių moterų pavardžių sistemą suformavo visuomenės (sociumo) požiūris į šeimą kaip į natūralų darinį ir dar šventą dalyką. Ir tai buvo teisinga. Patyrinėkime

savo vestuvinius papročius. Jie rodys, kad ne meilė svarbiausia, o išmintis: buvo žiūrima, kad susikūrusi šeima galėtų gyventi normalų gyvenimą, turėtų stogą virš galvos ir duonos kasdieninės. Tėvai dažniausiai parinkdavo, ką vesti ir už ko tekėti: merginoms kraudavo kraičius, o į vyro pusę važiuodavo peržiūrų, ar piršlys melagis ko neprimelavo. Nuotaka per savo vestuves visada verkdavo, nes pas anytėlę nebus taip gerai, kaip pas motinėlą. Retai kas susituokdavo iš meilės, bet šeimos būdavo gausios ir stiprios: *Už gero vyro kaip už mūro.*

Atsakomybė už šeimą ir vaikus dalijamasi perpus, darbai pagal galimybes. Vyrai arė žemę, sėjo javus, kirto rugius, statė namus, sodino sodus, rūpinosi visais sunkesniais ir moterims netinkančiais ūkio darbais, bet su samčiu niekada nesisukinėjo prie puodų. Moterys gamino maistą, verpė, audė, buvo arčiau vaikų, namų. Dar XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje nebuvo feminisčių, siekiančių vyrų ir moterų lygybės. Ir tuokiantis meilė nebuvo pirmoje vietoje. Man tėvai jau nerinko vyro, nes buvo kiti laikai, bet kai tekėdama paklausiau mamos, kas būna, kai praeina meilė, ji atsakė: „Tu nežiūrėk, kas praeina, o tik žiūrėk, kas ateina.“ „O kas gi ateina?“ „Ateina atsakomybė už vyrą ir vaikus, ateina rūpesčiai ir nuo tavęs priklausanči namų šiluma.“

Vienuolio „Paskenduolė“ iš XX a. pirmosios pusės. Kaip giliai ir subtiliai Vienuolio talento įsijausta į nelaimingos Veronikos padėtį, kad skaitytojams atrodo aplinkui Veroniką gyvenę tik labai baisūs, nejautrūs, žiaurūs, neteisingi žmonės (net tėvas ir kitados taip Veroniką mylėję berneliai). O iš tikrųjų Veroniką supę žmonės, gyvenę visuomenėje, kurioje nesantuokiniai lytiniai santykiai laikomi paleistuvyste, mirtina nuodėme, buvo visai normalūs. Kunigas, ir tas nedavė atleidimo: visai bažnyčiai matant, pavarė Veroniką nuo klausyklos.

Sovietiniais laikais, kai su literatūros mokytoja ir Vilniaus universiteto dėstytoja Brone Katiniene egzaminuodavome žodžiu būsimojus studentus, jie, atsakinėdami apie Vienuolio „Paskenduolę“, visi be išimties smerkdavo buržuazinę santvarką, žmonių tamsumą ir sakydavo, kad štai tarybiniais laikais tai jau Veronikai žudytis nebūtų reikėję, nes dar ir valdžia paremia vienišas motinas, niekas jų nesmerkia. Tada Katiniene paklausdavo:

– O ar jau tarybiniais laikais merga su vaiku yra gerai?

Klausiamasis nežinodavo, ką atsakyti. Jausdavo, kad negerai, bet žinodavo ir tai, kad tokių moterų yra nemažai, kad į jas jau kitaip žiūrima, ir jų vaikų niekas ypatingai neskiria iš kitų tarpo.

Daug kas pasikeitė sovietiniais laikais: žmonės išvaryti iš savo gyvenamų vietų, sukolektyvinta žemė, išniekintos bažnyčios, suardytos nusistovėjusios gyvenimo normos ir sulygintos vyrų ir moterų teisės. Moterys, kaip ir vyrai, vilkėdamos visas grožybes slepiančiais ir trūkumus išryškinančiais kombinezonais, maišė cementą, nešiojo plytas, tinkavo namų sienas, tiesė ir asfaltavo kelius, vairavo trak-

torius. Per visą Sąjungą skambėjo Pašos Angelinos, pirmosios traktorininkės stachanovietės, vardas. Ar tokios lygybės nori ir mūsų šiuolaikinės feministės? Ar jos nori būti vienišos su pulkelio vaikų?

Miliūnaitė pastebėjo, kad visose diskusijose ir nutarimuose dėl nepriesaginių moterų pavardžių nebuvo lingvistinių motyvų. Grynosios lingvistikos motyvų nebūtų užtekę. Reikėjo socialinės lingvistikos. Pavyzdžiui, 1967 m. vykusioje diskusijoje dėl moterų pavardžių Girdenis, vienas iš gambiausių lietuvių kalbininkų, jokios lingvistikos nežiūrėjo. Sovietiniais metais vykęs kalbos norminimas dar negalėjo atstoti socialinės lingvistikos. Dabar ji tarsi randasi, bet tik konstatuojamoji. Ji nesistengia ir dar negali atsakyti į klausimą, ar iš viso verta atsakyti paveldėtų moterų ir mergaičių pavardžių priesagų, jei jos neturi nei kokio subobėjimo, nei senmergystės reikšmių.

Negėda būti nei ištekėjusiai, nei netekėjusiai, nes priesaga *-ienė* nerodo, jog tai sukriošusi boba, o mergautinių pavardžių priesagos nerodo, kad jų turėtojos nelaimingos senmergės. Atvirkščiai – mergautines pavardes jau tradiciškai pasilieka ištekėjusios garsios scenos moterys: *Vosyliūtė* (Dauguvietienė), *Dauguvietytė*, *Mironaitė*, *Juodytė*, *Kymantaitė*, *Oželytė*, *Pleškytė*, *Kazragytė*, *Teišerskytė*, *Kochanskytė*, *Leitaitė*, *Rubackytė*, *Starošaitė*, *Ibelhauptaitė*, *Prudnikovaitė* ir kt. Pasiliekančios mergautines priesagines pavardes, ne ištekėjimas ir net ne tautybė, ne šalis, kurioje dabar gyvena, svarbiausia! Pavardės pasirinkimą lemia pagarba gimtinei ir įgimtai kultūrai, kuriai priklausai ir kuriai atstovauji ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje.

Lietuvių kalbos ir literatūros ilgametis mokytojas, rašytojas, keliaujantis po Lietuvą kūrėjų pėdsakais Benjaminas Kondratenka sąmoningai pasirinko pavardę Kondratas. Jo pavardės keitimo motyvas: „Nieko blogo, jei santuokoje susipina tautybės ar religijos, svarbu, kaip tu elgiesi šalyje, kurioje gimei, gyvena ir kalbi jos kalba, krašte, kuris dabar yra kaip Motina gimtoji“ (Kondratas Benjaminas. *Kūrėjų pėdsakais* 6. Vilnius, 2010, p. 138).

Jau esu pasisakiusi, kad reikėtų lygių ar net platesnių teisių siekiančioms feministėms sustoti ties mergautinėmis pavardėmis ir nedarkyti nusistovėjusių moterų pavardžių formų (p. 117), ir dabar tai kartoju. Nepritariu nutarimams svetimas pavardes rašyti originalo kalba. Latviai to nepadare, pasiliko tradicinį rašymą taip, kaip taria, nors reikėjo ir į teismą stoti. Nepritariu ir lietuvių moterų pavardžių pertvarkymui naikinant jų priesagas. Viena pasaulinį garsą įgijusi operos solistė, ištekėjusi už kitataučio ir įėjusi į jo šeimą, nepasiėmė vyro pavardės, bet susitrupinko turėdama savo lietuvišką pavardę iš *Urmanavičiūtės* į *Urmaną*. Pastarasis darinys nesikerta su kalbos normomis, bent jau rodo moteriškąją giminę ir linksniuojamas. Bet kita primadona, dažnai matoma per Lietuvos televiziją, iš *Kazlauskaitės* pasidarė nekaitomą pavardę *Kazlaus*. Ši pavardė lietuvių kalbos ir kultūros kontekste tiesiog neįmanoma, o jau yra.

Lietuvės moterys užsienyje pagal užsienio šalių įstatymus prievarta turėjo gauti vyro pavardę. Tai sąlygojo svetima kalba, apskritai neskirianti giminių. Anglų kalbos ir kultūros kontekste pagal įstatymus *Drąsučio* žmona turėjo būti taip pat *Drąsutis*. Dabar ir Lietuvoje, niekinant savo vertybes, savo kalbą, kultūrą ir įstatymus, visai nepaisant, kad moteriai vyro pavardė netinka, negraži, kad ji atsiskiria nuo vyro pavardės kaip nekaitoma, kai kas pasirenka vyro pavardę net be galūnės, rodančios moteriškąją giminę. Tai kalbėdama turiu galvoje labai gražios moters pavardę *Bosas*. Įsivaizduokime ją kalbos kontekste. Lietuviai ir kaimynus vadino dažniau pavardėmis negu vardais: „Šarkus vienas važiuoja į turgų ir viskuo aprūpina šeimą, o Šarkuvienė gyvena kaip kokia ponia, niekur kojos iš namų nekelia.“ Dabar šiame kontekste pavartokime moters pavardę *Bosas*. Ką gi gausime? Ir kokie Lietuvos įstatymai įteisina tokias pavardes? Jeigu sakau „Čia Boso namai“, dar lietuvių kalbos jausmo nepraradusių žmonių būsiu suprasta tik kalbanti apie vyro namus, o aš juk norėjau pasakyti, kad čia jo žmonos namai.

Užteks apie moterų pavardes! Pabaigai reikia pasakyti, kad jos tik maža dalis labai didelio visuomenės gyvenimo perversmo, kad žlunga mūsų kultūra apskritai. Visa, ką dabar vadiname šiuolaikiška, neturi nė kvapelio tautiškumo. Šiam teiginiui paremti yra daugybė pavyzdžių: visų rūšių menas, oficialūs ir neoficialūs viešieji užrašai, skelbimai, reklamos, mūsų kalbos manieros, sušukimai, emociniai ir ekspresiniai žodžiai. Lietuvių kalba tiek daug jų pati turi (skiria jaustukus ir išiktukus, ko kitos kalbos neskiria), o pasirodo, kad savų jų mums neužtenka: šaukiame *super, yes, vau!* Taigi ar jau neturi ko veikti mūsų valstybinės kalbos ir tautinės kultūros gynėjai?

Ateityje dar labiau tų gynėjų stigs, nes kas dabar galėtų pasakyti, kada lituanistika taps prestižine specialybe, kada ją rinksis patys gambiausi vidurinių mokyklų absolventai. Būdami Sovietų sąjungoje dar išlaikėme laisvės troškimą, didžiavimąsi savo tėvyne, o dabar gal tik per krepšinio rungtynes vieningai šaukiame LIETUVA! Dabar mūsų tėvynė tėvynių tėvynėje, kaip kad sakė Vilniaus universiteto Didžiajame kieme Europos Sąjungos prezidentas sveikindamas Lietuvos pirmininkavimą ES parlamentui.

Nesugebu dorai ir pabaigti Ritos Miliūnaitės knygos recenzijos. Galiu tik atsakyti į jos klausimą, įrašytą viršelyje. Manau, kad mums nereikalingos nepriesaginės moterų pavardės.

Įteikta 2013 m. spalio 27 d.

ALDONA PAULAUSKIENĖ
Vilniaus universitetas
Balio Sruogos g. 8-1, LT-10220 Vilnius, Lietuva
aldona.platukyte@gmail.com

Sveikinimai
Greetings

Dr. Pranas Kniūkšta jubiliejaus proga sveikinamas Kretingoje

SAULIUS VASILIAUSKAS
Lietuvių kalbos institutas

TARP KALBOS IR POLITIKOS, TARP KALBININKO IR VISUOMENĖS

Daktaro Prano Kniūkštos
aštuoniasdešimtmečiui

Neseniai garbaus 80-ojo jubiliejaus sulaukęs kalbininkas, pedagogas Pranas Kniūkšta išleido straipsnių rinkinį *Tarp gramatikos ir politikos* (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013), kuriame sistemiskai surikiuotos kalbotyros, kalbos ir politikos temos, aptariamoms autoriui būdingu nuosekliu, vaizdingu, nenuobodžiu stiliumi.

Rinkinyje spausdinami straipsniai, rašyti 2002–2012 m. Kai kurie jų buvo publikuoti žurnaluose *Kalbos kultūra*, *Gimtoji kalba*, kultūros savaitraštyje *Literatūra ir menas* ir kitur; dalis straipsnių nauji, parengti būtent šiai knygai. Savo neilgoje knygos anotacijoje–sveikinime išskirsiu tik kelis pagrindinius knygos broūzus, kurie, man rodos, brėžia daugialypės kalbininko asmenybės kontūrus.

Knyga susideda iš septynių skyrių. Pirmieji du – „Kalbos tvarkybos principai ir nuostatos“ ir „Normų paribio reiškiniai“ – autoriaus priskiriami prie „gramatikos“ (grynųjų kalbos temų); kituose trijuose – „Administracinė kalba“, „Vardų ir pavardžių rašymas dokumentuose“ bei „Kalba ir politika“ – keliami valdžios, politikos klausimai; šeštajame skyriuje pristatomi „gimtosios kalbos riteriai“ (Kazys Ulvydas, Kazimieras Gaivenis, Antanas Lyberis, Adolfas Jucys); o knygos pabaigoje kviečiama pažvelgti į „Salantų padangę“ – kalbininko gimtinę – paties autoriaus akimis (autentiškais prisiminimais).

Pirmajame knygos skyriuje ne tik aptariama *Kalbos kultūros* sąsiuviniių raida, supažindinama su leidinio misija, bet ir sugrįžtama prie kalbos istorijos dalykų, dabar tarsi savaimė suprantamų, o anksčiau sunkiai pasiekiamų. Šiame skyriuje, kaip ir kituose, ypač vertingos saikingai ir motyvuotai naudojamos straipsnių išnašos; keliami klausimai, į kuriuos netrukus argumentuotai atsakoma; straipsniuose nestinga ir paties autoriaus nuomonės vienu ar kitu klausimu, jautrių, bet santūrių jo komentarų. Ne mažiau aktuali skyriaus (o ir visos knygos) tema – polemika su

kalbos postmodernistais (tikriausiai turimi galvoje ir sociolingvistai, ir jiems prijauciantys). Aptardamas vieną ar kitą viešojoje erdvėje „kalbos liberalų“ keltą klausimą, knygos autorius vengia emocijų ir į visus samprotavimus, viešus pareiškimus stengiasi atsakyti pagrįstai, remdamasis ir kalbiniais, ir politiniais dokumentais. Jis nepuola kritikuoti straipsnių visumos, nekalba *ad hominem*, pabrėžia tik tuos teiginius, kurie verti diskusijų ir kuriems reikia platesnių komentarų. Be to, nevengiama ir subtiliai pašmaikštauti, pavyzdžiui:

„Atskiras klausimas – skoliniai. Grįžkime į interviu, kur pasakytą: „Aš tų skolinių nebijau...“ Ne baimė svarbu, o klausimas – skolinio reikia ar nereikia“ (p. 53).

Atskiro paminėjimo pasirodė vertas anksčiau niekur nepublikuotas straipsnis „Poezijos sintaksė ir dermė“. Jis primena dar 1981 m. išėjusią Kniūkštos knygą *Rašytojas ir žodis* (1981), kurioje nagrinėjama lietuvių rašytojų kūryba, literatūrinės kalbos taisyklingumas, motyvuotas ir / ar nemotyvuotas kalbos normų laužymas. Išties džiugina, kad straipsniui atsirado vietos knygoje¹. To džiaugsmo yra kelios priežastys:

- 1) poetinės kalbos, jos sintaksės nagrinėjimų šiandien labai trūksta;
- 2) tokios analizės leidžia pagrįstai diskutuoti apie literatūrinio kūrinio vertę amžiuje, kuriame nelengva rasti bent minimalius vertei nustatyti tinkamus (pretenduojančius į bent numanomą objektyvumą) kriterijus;
- 3) tokio tipo analizės praplečia poezijos interpretavimo galimybių lauką.

Štai kaip kalbininkas samprotauja apie poeto a. a. Justino Marcinkevičiaus eilėraštyje pavartotą nederinamąjį pažyminį ir jo vietą eilutėje:

„Kaitaliojama pažyminių vieta padeda išvengti monotonijos, pagyvina stilių ir jį individualizuoja. Lietuvių kalboje derinamieji pažyminiai dažniau eina prieš nederinamuosius ir tik tam tikrais atvejais priekyje eina nederinamasis pažyminys. Cituotieji paralelizmai pradedami nuo natūralios tvarkos, o inversinė pažyminių tvarka labiau išryškina autoriaus individualųjį stilių. Eilėraštyje nederinamasis pažyminys gražiai atrodo ir tarp dviejų derinamųjų: *Beribis mąstymo žvaigždėtas rūmas*“ (p. 64).

Visgi ne su visais autoriaus teiginiais šiame straipsnyje norisi besąlygiškai sutikti: kai kurios, autoriaus nuomone, nemotyvuotai kalbos normas griauančios Marcinkevičiaus kūrinių eilutės, mano galva, yra motyvuotos ir veikia paradoksaliai – griaudamos bendrinės kalbos normas, jos aiškiai nurodo tokias normas esant – sąmonin-

¹ Svarbu ir tai, kad autorius aprašė straipsnio istoriją ir nespausdinimo motyvus: „Redakcija paaiškino, kad Marcinkevičius yra toks poetas, dėl kurio kalbos nederinamasis ginčytis“ – tokie, vyresniajai šią knygą skaitysiančių žmonių kartai galbūt pažįstami dalykai, jaunesniems ne visada žinomi.

gas autoriaus sprendimas suteikia poetinei kalbai daugiau galimybių, taip pat, nors ir netiesiogiai, pabrėžia, kad tokia vartosena nebūdinga bendrinei lietuvių kalbai.

Be tvirtų, nuosekliai išdėstomų argumentų, autoriaus stilius pasižymi ir jau minėtu subtiliu humoru (įterptais vaizdingesniais veiksmažodžiais, daiktavardžiais, būdvardžiais), suteikiančiu sausesniems straipsnių faktams gyvumo, pavyzdžiui:

„Apie Seimą prišnekėta visokių dalykų. Bet kai pagalvoji, jis nėra jau toks prastas...“ (p. 158).

„Projektą norėta prakišti greitosiomis, nepaisant Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvadų, bet Seimas tą zylionę sustabdė“ (p. 163).

„Lietuvos piliečių vardų ir pavardžių rašymas dokumentuose lenkiška rašyba nėra toks paprastas ir nekaltas dalykas, kaip suokia kai kurie mūsų politikai ir žurnalistai“ (p. 165).

Daugiausia dėmesio knygoje nusipelno autentiškos autoriaus istorijos – įspūdžiai iš studijų metų, pedagoginė patirtis Dieveniškėse, žodyno kartotekos radimas Sallantų bažnyčios rūsyje ir kt. Čia ir sovietmečio kontekstas, ir žymios kultūros, mokslo asmenybės (poetas Vladas Šimkus, latvių kalbininkė Valentina Skujinia ir kt.) apipinami netikėtų, vaizdingų istorijų siūlais:

„Per radiją visoje Lietuvoje kas valandą pasakojo apie visaliaudinį entuziazmą ir vieningą balsavimą „už komunistų ir nepartinių bloko kandidatus“, o Dieveniškių radijo punktas leido laidas iš Gardino apie kiaulių fermas. Apie rinkimus nė žodžio. Pasinaudojęs proga, tėškiau skundą, kad Dieveniškių radijo punktas nusistatęs prieš tarybų valdžią. Sureagavo, radijo taškai prašneko lietuviškai“ (p. 185).

Ir šis straipsnių rinkinys, ir, žinoma, plati kalbininko biografija ir bibliografija² įrodo, kaip svarbu rasti tą aukso vidurį – tarp kalbos ir politikos, tarp kalbos ir gyvenimo, tarp gyvenimo ir poezijos. Džiugu žinoti, kad kalbos ir literatūros pasaulyje turime asmenybę, kurią nuolat puošia nuoširdus ir neblėstantis noras iškilmingai skelbti: *kalbėkime ir puoselėkime savo gimtąją kalbą!*; ne šiaip *tik noras*, o rimtas, atsakingas pasiryžimas.

Paties knygos autoriaus žodžiais tariant, „Gyvenimas iškelia ir tokių klausimų, į kuriuos trumpai ir vienašališkai iš viso negalima atsakyti, nes gali būti ir „taip“, ir „kitaip“³. Linkime daktarui Pranui Kniūkštai dar daug įvairiais atsakymais užpildytų laimingo gyvenimo metų.

---

² Čia (kaip būtų įprasta tokia proga) išsamiau nepristatoma kalbininko veikla ir darbai. 2008 m. išleista išsami bibliografija: Pranas Kniūkšta. *Bibliografija*, sud. Skaistė Aleksandravičiūtė, Rima Bertašavičiūtė, Janina Vileikienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

³ Pranas Kniūkšta. *Tarp gramatikos ir politikos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013. P. 34.

Nurodymai autoriams

Žurnale spausdinami straipsniai lietuvių, latvių, anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų kalbomis. Atskirai susitarus su redakcija, gali būti spausdinami ir kitomis kalbomis. Skelbiami mokslo straipsniai, diskusinės publikacijos, kalbos leidinių recenzijos.

Straipsnio apimtis iki 40 000 spaudos ženklų, diskusinių publikacijų iki 10 000 spaudos ženklų, recenzijų – iki 20 000. Didesnės apimties straipsniai spausdinami tik atskirai susitarus su redakcija, redaktorių kolegijos sprendimu.

Straipsnius reikia pateikti elektronine forma – *Microsoft Word* ir *Adobe PDF* formatu (*.doc, *.rtf, *.pdf). Pageidautina, kad straipsniai būtų parašyti ne žemesne kaip *MS WinWord* 2000 versija. Tekstas turi būti surinktas *Unikodo* standarto šriftais. Iliustracijos pateikiamos atskiru failu, ne mažesne kaip 300 dpi skyra. Straipsnyje turi būti pažymėta iliustracijos vieta.

Prieš tekstą nurodomas visas autoriaus vardas ir pavardė, institucija, išvardijamos autoriaus pagrindinių mokslinių tyrimų kryptys, pateikiama iki 200 žodžių anotacija ir 5 esminių žodžių sąrašas lietuvių ir anglų kalbomis. Teksto pabaigoje nurodoma įteikimo (gavimo) data, autoriaus darbovietės arba namų ir elektroninio pašto adresas. Po straipsnio pateikiama santrauka anglų kalba, po straipsnių kitomis kalbomis būtina ir lietuviška santrauka.

Santraukos nerašomos recenzijoms, diskusinėms publikacijoms.

Cituojamos literatūros nuorodos pateikiamos tekste skliaustuose: autoriaus pavardė, publikacijos metai ir po dvitaškio puslapis, pvz.: (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). Kolektyvinių darbų nurodoma raidinė pavadinimo santrumpa. Straipsnio gale pateikiamas literatūros sąrašas, pvz.:

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Aptariamieji kalbos duomenys pateikiami pasviruoju šriftu.

Žurnalui įteikti straipsniai anonimiškai recenzuojami dviejų recenzentų, skiriamų redakcijos.

Guidelines for contributors

ALL publishes scientific articles, discussion papers and critical reviews. Submissions should be written in Lithuanian, Latvian, English, German, French, or Russian. Submissions in other languages can be accepted upon consultation with the editors only.

The length of an article should not exceed 40,000 characters, that of a discussion paper 10,000 characters and that of a review 20,000 characters. Longer works will be published only by consent of the editor and the editorial board.

Articles should be submitted in two formats: Microsoft Word and Adobe PDF. It is requested to use MS WinWord 2000 or later versions, using the *.doc or *.rtf format. The main body of the text should be typed in standard Unicode fonts. Illustrations of not less than 300 dpi resolution should be presented in a separate file.

The first page of a submission should contain the full name and surname of the author, the author's affiliation, the main topics of the author's scientific research, an abstract (up to 200 words) and 5 keywords in English. Date of the submission, postal address of the author's institution or home and e-mail address should be added on the last page. The final version of the article should be accompanied by a summary in English, which will be translated into Lithuanian by the editorial staff. Summaries are not necessary for reviews and discussion papers.

Literature cited in the text should be given in brackets: author's name, year of publication, colon, page number(s), e.g., (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). The title of collective works should be abbreviated. At the end of the article a bibliography should be given, e.g.,

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Linguistic forms cited in the text should be given in italics.

All submissions will be peer reviewed by two reviewers chosen by the editorial board.

ACTA LINGUISTICA LITHUANICA LXIX

Lietuvių kalbos institutas

Institute of the Lithuanian Language

Viršelio dailininkė *Elena Švobaitė*

Redaktorė *Loreta Rogienė*

Vertėja *Vaida Kavaliauskaitė*

Maketuotojas *Saulius Juozapaitis*

SL 655. 21,25 sp. l. Tiražas 250 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Savanorių pr. 174D, LT-03153 Vilnius